

अष्टाङ्गहृदयसंहिता ।

श्रीमद्वाग्भटविरचिता ।

दि, ए, एशाभिधारिणा

श्रीजीवानन्दविद्यासागरमहाचार्य्येण

संस्कृता प्रकाशिता च ।

कलिकाता राजधान्याम् ।

सरस्वती यन्त्रे

मुद्रिता ।

६ १८८२

सूचीपत्रम् ।

	पृष्ठा		पृष्ठा
अथ सूत्रस्थानम् ।		नष्टविध्यध्यायः	१०५
आयुष्कानीयाध्यायः	१	धूमपानविध्यध्यायः १	१०६
दिनचर्याध्यायः	५	गण्डूपादिविध्यध्यायः	१११
मत्तचर्याध्यायः	६	आश्वीतनाशनविध्यध्यायः	११५
रोगानुत्पादनीयाध्यायः	१५	तपैण्युटपाकविध्यध्यायः	११८
द्रवद्रव्यविज्ञानीयाध्यायः	१८	यन्त्रविध्यध्यायः	१२०
अन्नस्वरूपविज्ञानीयाध्यायः	२५	गहनविध्यध्यायः	१२४
अन्नरक्षाध्यायः	४१	सिराव्यधविध्यध्यायः	१२७
माताशिशुनीयाध्यायः	४७	गत्याहरणीयाध्यायः	१३५
द्रव्यादिविज्ञानीयाध्यायः	५२	शस्त्रकर्षणविध्यध्यायः	१४०
रसभेदीयाध्यायः	५५	शाराभिनर्तनविध्यध्यायः	१४७
दोषादिविज्ञानीयाध्यायः	५६	शारीरस्थानम् ।	
दोषभेदीयाध्यायः	६२	गर्भावक्रान्तिशारीराध्यायः	१५२
दोषोपक्रमणीयाध्यायः	७१	गर्भव्यापदशारीराध्यायः	१६२
द्विविधोपक्रमणीयाध्यायः	७५	अङ्गविभागशारीराध्यायः	१६८
शोधनादिगणसप्तहाध्यायः	७८	गर्भविभागशारीराध्यायः	१७६
स्नेहविध्यध्यायः	८४	विलसित विज्ञानीय-	
स्नेहविध्यध्यायः	८८	शारीराध्यायः	१८५
मननविरेचनविध्यध्यायः	९१	द्रवादिविज्ञानीय-	
पुष्टिविध्यध्यायः	९७	शारीराध्यायः	१९७

निदानस्थानम् ।		पृष्ठा	सिताध्याय	
सर्वरोगनिदानम्	२०४	सदान्वयचिकित्सिताध्याय'	१२८	
ध्वरनिदानम्	२०६	अथैषा चिकित्सिताध्याय	१२९	
रक्तपित्तकामनिदानम्	२१४	अतीसारचिकित्सिताध्यायः	१५४	
श्रावश्चिकित्सिताध्यायम्	२१७	अङ्गुलीदोषचिकित्सिताध्याय'	१६४	
राजयक्ष्मादिनिदानम्	२२०	मूत्राघातचिकित्सिताध्याय	१७१	
अदान्दयनिदानम्	२२५	मनेहचिकित्सिताध्यायः	१७८	
अथैषा निदानम्	२२८	विद्रुधिचिकित्सिताध्यायः	१८२	
अतीसारपक्षीरोग-		गुणमचिकित्सिताध्याय	१८६	
योनिनिदानम्	२२४	उदरचिकित्सिताध्याय'	१९८	
मूत्राघातनिदानम्	२३७	पाण्डुरोगचिकित्सिताध्याय	४०९	
मनेहनिदानम्	२४०	अथयुचिकित्सिताध्याय	४१४	
विद्रुधिद्विगुणनिदानम्	२४४	विषयेचिकित्सिताध्यायः	४१८	
उत्तरनिदानम्	२५०	कुम्भचिकित्सिताध्याय'	४२१	
पाण्डुरोगमोक्षविषय-		शिवलमिचिकित्सिताध्याय'	४२१	
निदानम्	२५४	कमिचिकित्सिताध्याय'	४२५	
कुष्ठशिवलमिनिदानम्	२६०	वातव्याधिचिकित्सिताध्याय	४२६	
वातव्याधिनिदानम्	२६३	वातमोषितचिकित्सिताध्याय	४३२	
वातमोषितनिदानम्	२६९			कल्पस्थानम् ।
चिकित्सास्थानम् ।		वसनकल्प'	४४९	
ध्वरचिकित्सिताध्याय'	२७५	विरेचनकल्पः	४५९	
रक्तपित्तचिकित्सिताध्यायः	२८०	वसनविरेचनव्यापत्-		
काष्ठचिकित्सिताध्याय	२८४	विद्विकल्प	४५८	
श्रावश्चिकित्सिताध्याय	३०९	दोषहरणसाकल्यावसिकल्पः	४६२	
राजयक्ष्मादिचिकित्सिताध्याय	३१४	वसिध्यायत्विद्विकल्प	४६८	
अर्द्धहृद्गो हृत्प्याचिकित्-		मेवजकल्पः	४७२	

	पृष्ठा		पृष्ठा
उत्तरस्थानम् ।		सुखरोगविज्ञानाध्यायः	५६१
वायोपचरणीयाध्यायः	४०६	सुखरोगप्रतिषेधाध्यायः	५६७
वायामयप्रतिषेधाध्यायः	४८०	शितोरोगविज्ञानाध्यायः	५७४
वायव्यप्रतिषेधाध्यायः	४८२	शितोरोगप्रतिषेधाध्यायः	५८०
भूतविज्ञानाध्यायः	४८२	प्रथमविज्ञानीयप्रतिषेधाध्यायः	५८२
भूतप्रतिषेधाध्यायः	४८६	सद्योज्ञप्रतिषेधाध्यायः	५८१
उग्रादप्रतिषेधाध्यायः	५०२	भङ्गप्रतिषेधाध्यायः	५८६
श्वपकारप्रतिषेधाध्यायः	५०७	भगन्दरप्रतिषेधाध्यायः	६०६
वर्त्मरोगविज्ञानीयाध्यायः	५१०	पञ्चदशोपदापञ्ची-	
वर्त्मरोगप्रतिषेधाध्यायः	५१२	नाड़ीविज्ञानाध्यायः	६०४
सन्निविताशितरोगविज्ञानम्	५१६	पञ्चदशोपदापञ्ची-	
सन्निविताशितरोगप्रतिषेधा-		नाड़ीप्रतिषेधाध्यायः	६०७
भावः	५१८	कुहुरोगविज्ञानाध्यायः	६१०
दृष्टरोगविज्ञानीयाध्यायः	५२४	कुहुरोगप्रतिषेधाध्यायः	६१६
तिमिरप्रतिषेधाध्यायः	५२७	गुल्मरोगविज्ञानाध्यायः	६१७
विह्वनायप्रतिषेधाध्यायः	५२६	पुट्टरोगप्रतिषेधाध्यायः	६२१
दोषरोगविज्ञानाध्यायः	५२८	विषप्रतिषेधाध्यायः	६२७
दोषरोगप्रतिषेधाध्यायः	५३२	सर्वविषप्रतिषेधाध्यायः	६२६
सर्वरोगविज्ञानीयाध्यायः	५३८	श्रीटक्त्यादिविषप्रतिषेधाध्यायः	६३०
सर्वरोगप्रतिषेधाध्यायः	५४०	सूक्ष्माक्षरविषप्रतिषेधाध्यायः	६३८
माहारोगविज्ञानीयाध्यायः	५४६	दवावनाध्यायः	६४२
माहारोगप्रतिषेधाध्यायः	५४८	वाग्नीश्रत्याध्यायः	६६८

अष्टाङ्गहृदये

सूत्रस्थानम् ।

रागादिरोगान् सततानुपक्तानग्रेपकायप्रसृतानग्रेपान् ।
श्रीसुक्यमोहारतिदान् जघान यो पूर्ववैद्याय नमीऽस्तु तस्मै ॥१॥
अथात आयुष्कामौयमध्याय व्याख्यास्याम ।
इतिह आहुरात्रेयादयो महर्षय ॥
आयुष्कामयमानेन धर्मार्थसुखसाधनम् ।
आयुर्वेदोपदेशेषु विधेय परमादर ॥ २ ॥
ब्रह्मा स्मृत्वायुषो वेद प्रजापतिमजिग्रहत् ।
सोऽग्विनौ तौ सहस्राच सोऽत्रिपुत्रादिकान्मुनीन् ॥३॥
तेऽग्निवेशादिकास्तेतु पृथक् तन्त्राणि तेनिरे ।
तेभ्योऽतिविप्रकीर्णेभ्य प्राय सारतरोच्चय ॥ ४ ॥
क्रियतेऽष्टाङ्गहृदय नातिरुक्षेपयिस्त्ररम् ।
कायवालयर्होर्हार्हशयदद्वाजराहृषान् ॥ ५ ॥
अष्टावह्वानि तस्याहृषिकिक्षा येषु मयिता ।
यायु पित्त कफश्चेति त्रयो दोषा समासत ॥ ६ ॥
विस्तृताऽविलता देहं गन्ति ते वर्त्तयन्ति च ।
ते व्यापिनोऽपि हृन्नाभ्यारधोमध्वार्हसत्रया ॥ ७ ॥
वयोऽहोरात्रिभुक्ताना तेऽन्तमध्यादिगा क्रमात् ।
तेर्भवेद्विप्रमस्तौर्हामदधाम्नि ममे सम ॥ ८ ॥

कोष्ठः क्रूरो मृदुर्मध्यो मध्यः स्यात्तैः समैरपि ।
 शुक्रार्तवस्थैर्जन्मादौ विप्रेषेव विपक्रिमेः ॥ ८ ॥
 तैश्च तिस्रः प्रकृतयो हीनमथ्योत्तमाः पृथक् ।
 समधातुः समस्तासु श्रेष्ठा निन्द्या द्विदीपजाः ॥ १० ॥
 तत्र रूचो लघुः शीतः खरः सूक्ष्मयलोऽनिलः ।
 पित्तं सस्त्रेहतीक्ष्णोष्णं लघु विस्रं सरं द्रवम् ॥ ११ ॥
 क्षिग्धः शीतो गुरुर्मन्दः क्षणोमृत्स्रः स्थिरः कफः ।
 संसर्गः सन्निपातश्च तद्विचित्रयकोपतः ॥ १२ ॥
 रसासृग्नांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः ।
 सप्तदूष्याः

मलाम्बुवशक्तुस्वेदादयोऽपि च ॥ १३ ॥

हृदिः समानैः सर्वेषां विपरीतैर्विपर्ययः ।
 रसाः स्वादुश्चलवणतिक्तोपणकपायकाः ॥ १४ ॥
 पट् द्रव्यमाश्रितास्ते तु यथापूर्वं बलावहाः ।
 तत्राद्या मात्रतं हन्ति त्रयस्त्रिक्तादयः कफम् ॥ १५ ॥
 कपायतिक्तमधुराः पित्तमन्ये तु कुर्वते ।
 गमनं कोपनं स्वस्यहितं द्रव्यमिति त्रिधा ॥ १६ ॥
 उच्यते गीतगुणोत्कर्षात्तत्र यीर्यं द्विधा स्मृतम् ।
 त्रिधा विपाकी द्रव्यस्य स्वादुश्चकटुकात्मकः ॥ १७ ॥
 गुरुमन्दक्षिग्धक्षणोसाम्बुदुग्धिराः ।
 गुणाः मसूक्ष्मपिण्डा विगतिः सविपर्ययाः ॥ १८ ॥
 कालार्धकर्मणां योगा हीनमिष्यातिमात्रकाः ।
 मम्यग्योगय विप्रेयो रोगारोग्यैककारणम् ॥ १९ ॥
 रोगस्य द्वापवैषम्यं दीपसाध्यमरोगता ।

निजागन्तुविभागेन तत्र रोगा द्विधा स्मृताः ।
 तेषां कायमनोभेदादधिष्ठानमपि द्विधा ॥ २० ॥
 रजस्तमथ मनसो ह्यौ च दोषाबुदाहृतौ ।
 दर्शनस्पर्शनप्रज्ञैः परीक्षेताथ रोगिणम् ॥ २१ ॥
 रोगं निदानप्राग्रूपलक्षणोपशयाग्निभिः ।
 भूमिदेहप्रभेदेन देशमाहुरिह द्विधा ॥ २२ ॥
 जाङ्गलं वातभूयिष्ठमनूपं तु कफोत्थणम् ।
 साधारणं सनमलं त्रिधा भूटेशमादिशेत् ॥ २३ ॥
 क्षणाद्विद्युर्ध्रुवस्या च कालो भेषजयोगकृत् ।
 शोधनं शमनञ्चेति समासादौषधं द्विधा ॥ २४ ॥
 शरीरजानां दोषाणां क्रमेण परमोपधम् ।
 वस्तिर्विरेको वमनं तथा तैलं घृतं मधु ॥ २५ ॥
 धीधैर्ध्यात्मादिविज्ञानं मनोदोषोपधम्परम् ।
 भिषक् द्रव्याण्युपस्थाता रोगी पाद चतुष्टयम् ॥ २६ ॥
 चिकित्सितस्य निर्दिष्टं प्रत्येकं तच्चतुर्गुणम् ।
 दक्षस्तीर्थात्तशास्त्रार्थो दृष्टकर्मो शुचिर्भिषक् ॥ २७ ॥
 बहुकल्पं बहुगुणं सम्पन्नं योग्यमोपधम् ।
 अनुरक्तः शुचिर्दक्षो बुद्धिमान् परिचारकः ॥ २८ ॥
 आढ्यो रोगी भिषग्वशो ज्ञापकः सत्त्ववानपि ।
 सर्वोपधक्षमे देहे यूनः पुंसो जितात्मनः ॥ २९ ॥
 अमर्मगोऽल्पहेत्वग्रूपरूपोऽनुपद्रवः ।
 अतुल्यदूष्यदेशर्तुप्रकृतिः पादसम्पदि ॥ ३० ॥
 यहेष्वनुगुणेष्वेकदोषमार्गो नवः सुखः ।
 शास्त्रादिसाधनः कृच्छ्रः सद्दरे च ततो गदः ॥ ३१ ॥

शेषत्वादायुषोयाप्यः पथ्याभ्यासाद्विपर्यये ।

अनुपक्रम एव स्यात् स्थितोऽत्यन्तविपर्यये ॥ ३२ ॥

श्रीत्सुक्यमोहारतिऊदृष्टरिष्टोचनाशनः ।

त्यजेदासं भिषग्भूपैर्द्विष्टं तेषां द्विषं द्विषम् ॥ ३३ ॥

हीनोपकरणं व्ययमविधेयं गतायुषम् ।

चण्डं शोकातुर भीरुं क्षतघ्न वैद्यमानिनम् ॥ ३४ ॥

तन्त्रस्यास्य परञ्चातो वल्लते ऽध्यायसग्रहः ।

आयुष्कामदिनर्त्तीहारोगानुत्पादनद्रवाः ॥ ३५ ॥

अन्नज्ञानान्नसंरक्षानावाद्रव्यरसाश्रयाः ।

दोषादिज्ञानतद्भेदतच्चिकित्साद्युपक्रमः ॥ ३६ ॥

शङ्खादिज्वेहनस्वेदरेकास्यापननावनम् ।

धूमगण्डूपहक्सेकट्टमित्यन्त्रकग्रस्यकम् ॥ ३७ ॥

शिराविधिः शल्यविधिः शस्त्रचारान्निकर्मकाः ।

सूत्रस्थानमिमैऽध्यायास्त्रिंशत् शारीरमुच्यते ॥ ३८ ॥

गर्भावक्रान्ति तदध्यापदङ्गमर्मविभागिकम् ।

विकृतिदूर्तजं पष्ठं

निदानं सार्वरोगिकम् ॥ ३९ ॥

ज्वरासृक्प्रासयक्ष्मादिमदायशोतिसारिणाम् ।

मूत्राघातपमेहाणां विद्रध्याद्युदरस्य च ॥ ४० ॥

पाण्डु कुष्ठानिनार्त्ताना वातास्रस्य च पौडय ।

चिकित्सित ज्वरे रक्ते कामे श्वामे च यक्ष्मणि ॥ ४१ ॥

यमौ मदान्यवे ऽर्गःसु विमि द्दो द्दौ च मूर्ध्नि ।

विद्रधौ गुल्मजठरपाण्डुशोफविसर्पिषु ॥ ४२ ॥

कुष्ठश्वित्रानिनध्याधिवातास्त्रेयु चिकित्सितम् ।

हाविंशतिरिमेऽध्यायाः कल्पसिद्धिरतःपरम् ॥ ४३ ॥
 कल्पो यमेर्विरेकस्य तत्सिद्धिर्वैस्तिकल्पना ।
 सिद्धिर्वैस्त्वापदां षष्ठो द्रव्यकल्पोऽत उत्तरम् ॥ ४४ ॥
 बालोपचारे तद्ग्राधो तद्ग्रहे द्वौ च भूतगौ ।
 उन्मादेऽथ स्मृतिभ्रंशे द्वौ द्वौ वर्त्मसु सन्धियु ॥ ४५ ॥
 दृक्तमो लिङ्गनाशेषु त्रयो द्वौ द्वौ च सर्वगौ ।
 कर्णनासामुखगिरो व्रणे भग्ने भगन्दरे ॥ ४६ ॥
 ग्रन्थरादौ क्षुद्ररोगेषु गुह्यरोगे पृथग् द्वयम् ।
 विषे भुजङ्गे कीटेषु मूपकेषु रसायने ॥ ४७ ॥
 चत्वारिंशोऽनपत्यानामध्यायो धीजपीपणः ।
 इत्यध्यायगतं विंशं षड्भिः स्यान्नैरुदीरितम् ॥ ४८ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अघातो दिनचर्याध्यायं व्याख्यास्यामः ।
 ब्राह्मे मुहूर्त्तं उत्तिष्ठेत्स्वस्वो रक्षार्थमायुषः ।
 गरीरचिन्तां निर्वर्त्य क्षतगौचविधिस्ततः ॥ १ ॥
 अकैन्यग्रीधरुदिरकरष्ठाकफुभादिकम् ।
 प्रातर्भुक्त्वा च सृष्ट्य यापायकटुतिक्तकम् ॥ २ ॥
 भक्षयेदन्तधयनं दन्तमांसान्यवाधयन् ।
 नाद्यादजीर्णवमद्युग्मासकासज्वरार्दिती ॥ ३ ॥
 तृष्णाम्यपाकक्षत्रेषगिरःकर्षामयी च तत् ।
 सौवीरमक्षतं नित्यं हितमष्टौग्नातो भजेत् ॥ ४ ॥

चक्षुस्ते जीमयं तस्य विशेषात् श्लेष्मणीभयम् ।
 योजयेत् सप्तरात्रे ऽस्मात्प्रावणार्थं रसाञ्जनम् ॥ ५ ॥
 ततो नावनगण्डूषधूमताम्बूलभाग्भवेत् ।
 ताम्बूलं क्षतपित्तास्त्ररुचोत्कुपितचक्षुषाम् ॥ ६ ॥
 विषमूर्च्छामदातीनामपथ्यं शोषिणामपि ।
 अभ्यङ्गमाचरेन्नित्यं स जराश्रमवातहा ॥ ७ ॥
 दृष्टिप्रसादपुष्पायुःस्वप्नसु त्वक्कदार्व्यं कृत् ।
 शिरःश्रवणपादेषु तं विशेषेण शोलेयेत् ॥ ८ ॥
 वर्योऽभ्यङ्गः काफघ्नस्तक्तसशुष्यजीर्णभिः ।
 लाघवं कर्मसामर्थ्यं दीप्तोऽग्निर्मेदसः क्षयः ॥ ९ ॥
 विभक्तघनगात्रत्वं व्यायामादुपजायते ।
 वातपित्तामयी बालो वृद्धोऽजीर्णो च त ल्यजेत् ॥ १० ॥
 अर्द्धशक्त्या निषिव्यन्तु बलिभिः स्निग्धभोजिभिः ।
 शीतकाले वसन्ते च मन्दमेव ततोऽन्यदा ॥ ११ ॥
 त कृत्वाऽनुसुखं देहं मर्दयेच्च समन्ततः ।
 तृष्णा क्षयः प्रतमको रक्तपित्तं श्रमः क्लमः ॥ १२ ॥
 अतिव्यायामतः कासो ज्वरच्छर्दिश्च जायते ।
 व्यायामजागराध्वस्तीहास्यभाष्यादिसाहसम् ॥ १३ ॥
 गलं सिद्ध इवाकर्षणं भजनप्रतिबिन्शति ।
 उद्धर्तनं कफहर मेदसः प्रथिलापनम् ॥ १४ ॥
 स्थिरीकरणमङ्गाना त्वक्प्रसादकरं पणम् ।
 टोपनं वृष्यमायुष्यं स्नानमूर्जाबलप्रदम् ॥ १५ ॥
 कण्डूगुह्यश्रमस्त्रेदतन्द्रातृष्दाहपापजित् ।
 स्यात्सुनाधः कायस्य परिषेकी बलायहः ॥ १६ ॥

तेनैव चोत्तमाङ्गस्य वलद्वृत्केगचक्षुषाम् ।
 स्नानमर्दितनेत्राम्यकर्णरोगातिसारियु ॥ १७ ॥
 आभ्रानपीनसालीर्णभुक्तवत्सु च गर्हितम् ।
 जीर्णे हित मित चाद्यान्न वेगानीरयेद्वलात् ॥ १८ ॥
 न वेगितोऽस्यकार्यं स्यान्नाजित्वा साध्यमामयम् ।
 सुखार्था सर्वभूताना मताः सर्वा प्रवृत्तयः ॥ १९ ॥
 सुखञ्च न विना धर्मात्तस्माद्धर्मपरो भवेत् ।
 भक्त्या कल्याणमिवाणि सेवेतेतरदूरग ॥ २० ॥
 द्विसास्तेयान्यथा काम पैशून्य परुषानृते ।
 सन्निनालापव्यापादमभिध्यादृग्विपर्ययम् ॥ २१ ॥
 पाप कर्मेति दशधा कायवाद्यानसैख्यजेत् ।
 अष्टन्तिव्याधिगोकार्तानमुत्तेत शक्ति ॥ २२ ॥
 आत्मवत् सतत पश्येदपि कीटपिपीलिकम् ।
 अर्चयेद्देवगोविप्रहृष्टवैद्यनृपातिथोन् ॥ २३ ॥
 विमुखान्नार्धिन कुर्यान्नावमन्येत नाक्षिपेत् ।
 उपकारप्रधान स्यादुपकारपरिऽप्यरौ ॥ २४ ॥
 सम्पद्विपत्स्वेकमना हेतावीर्येत् फले न तु ।
 काले हित मित ब्रूयाद्विसवादि पेयलम् ॥ २५ ॥
 पूर्वाभिभाषो सुमुख सुशील करुणानृदु ।
 नेक सुखो न सर्वत्र विग्रह्यो न च शङ्कित ॥ २६ ॥
 न कश्चिदात्मन शत्रु नात्मान कस्य चिद्विषुम ।
 प्रकाशयेन्नापमान न च नि स्नेहता प्रभो ॥ २७ ॥
 लनस्थाशयमानस्य यो यथा परितुष्यति ।
 त तथेवानुवर्त्तत पराराधनपरिदित ॥ २८ ॥

न पीडयेदिन्द्रियाणि न चैतान्वतिलालयेत् ।
 त्रिवर्गशून्यं नारम्भं भजेत्तच्चाविरोधवन् ॥ २९ ॥
 अनुयायात्प्रतिपदं सर्वधर्मेषु मध्यमाम् ।
 नीचरोमनखश्मश्रुनिर्मलाऽङ्घ्रिमलायनः ॥ ३० ॥
 स्नानशीलः सुसुरभिः सुवेपीऽनुल्लवणीज्ज्वलः ।
 धारयेत् सततं रत्नसिद्धमन्त्रमहौषधीः ॥ ३१ ॥
 सातपत्रपदत्राणी विचरेद्युगमात्रदृक् ।
 निशि चात्ययिके कार्ये दण्डी मौली सहायवान् ॥ ३२ ॥
 चैत्यपूज्यध्वजाशस्तच्छाया भस्मतुपाशुषीन् ।
 नाक्रामेच्छर्करालोष्टबलिस्नानभूयोऽपि च ॥ ३३ ॥
 नदीं तत्रैव वाहुभ्यां नाग्निस्कन्धमभिव्रजेत् ।
 सन्दिग्धनावं वृक्षञ्च नारोहेद्दुष्टयानवत् ॥ ३४ ॥
 नासंहतमुखः कुर्यात् क्षुतिहास्यविजृम्भणम् ।
 नासिकां न विकुष्णीयान्नाकस्माद्विसिखेद्भुवम् ॥ ३५ ॥
 नाङ्गैरेष्टेत विगुणं नासीतील्लटकस्थितः ।
 देहवाक्चेतसां चेष्टाः प्राक् यमाद्विनिवर्त्तयेत् ॥ ३६ ॥
 नोर्हृजानुखिरं तिष्ठेन्नक्तं सेवेत न द्रुमम् ।
 तथा चत्वरचैत्यान्तयत्पुष्पसुरालयान् ॥ ३७ ॥
 सूनाटवीशून्यगृहश्मशानानि दिवापि च ।
 सर्वयेचेत नादित्यं न् भार शिरसा वहेत् ॥ ३८ ॥
 नीचेत प्रततं सूक्ष्मदीप्तमेध्याप्रियाणि च ।
 मद्यविक्रयसन्धानदानादानानि नाचरेत् ॥ ३९ ॥
 पुरीयातातपरजमुपारपरूपानिलान् ।
 अमृतं च यद्युहारकासस्तप्राप्तं मैद्युनम् ॥ ४० ॥

कूलच्छायानृपद्विष्टव्यालदंष्ट्रिविषाणिनः ।
 हीनानार्यातिनिपुणसेवा विग्रहमुत्तमैः ॥ ४१ ॥
 सन्याम्बेभ्यवहारस्त्रीस्वप्राध्ययनचिन्तनम् ।
 शत्रुसन्नगणाकीर्णगणिकापणिकाशनम् ॥ ४२ ॥
 गात्रवह्निखैर्याद्य हस्तकेशावधूननम् ।
 तीयान्निपूज्यमध्येन यान धूर्मं शवाययम् ॥ ४३ ॥
 मद्यातिसक्तिं विग्रहस्वातन्त्र्ये श्नीपु च त्यजेत् ।
 आचार्यः सर्वचेष्टासु शोक एव हि धीमतः ॥ ४४ ॥
 अनुकुर्यात्तमेधातो लौकिकेऽर्थे परीचकः ।
 भार्द्रसन्तानता त्यागः कायवाक्चेतसां दमः ॥ ४५ ॥
 स्वार्थबुद्धिः परार्थेषु पर्याप्तमिति सद्व्रतम् ।
 नक्तं दिनानि मे यान्ति कथञ्चूतस्य सम्प्रति ॥ ४६ ॥
 दुःखभाङ्ग भवत्येव नित्यं सन्निहितस्मृतिः ।
 इत्याचारः समामेन सम्प्राप्नोति समाचरन् ॥ ४७ ॥
 आयुरारोग्यमैश्वर्यं यशो लोकाश्च याश्रतान् ।

तृतीयोऽध्यायः ।

—::०::—

अथात चतुर्थ्याध्यायं व्याख्यास्यामः ।
 मासैर्द्विसंख्यैर्माघाद्यैः क्रमात् षडृतवः स्मृताः ।
 शिशिरोऽथ वसन्तत्र शीष्पर्षाशरद्धिमाः ॥ १ ॥
 शिशिराद्यास्त्रिभिस्तनु विद्याद्यनमुत्तरम् ।
 आदानञ्च तदादत्ते नृणा प्रतिदिन वनम् ॥ २ ॥

तस्मिन् ह्यत्यर्थतीक्ष्णोष्णरूक्षामार्गस्वभावतः ।

आदित्यपवनाः सौम्यान् चपयन्ति गुणान् भुवः ॥ ३ ॥

तिक्तः कषायः कटुको बलिनोऽत्र रसाः क्रमात् ।

तस्मदादानमाग्नेयम्

ऋतवो दक्षिणायनम् ॥ ४ ॥

वर्षादयो विसर्गश्च यद्बलं विष्टजल्ययम् ।

सौम्यत्वाद्ब्र सोमो हि बलवान् हीयते रविः ॥ ५ ॥

मेघवृष्ट्यनिलैः शीतैः शान्ततापे महीतले ।

स्निग्धाद्येद्वास्त्रलवणमधुरा बलिनो रसाः ॥ ६ ॥

शीतेऽग्न्यं वृष्टिघर्मेऽल्पं बलं मध्यन्तु शेषयोः ।

बलिनः शीतसंरोधाद्ये मन्ते प्रबलीऽनलः ॥ ७ ॥

भवत्यल्पेन्धनो धातून् सपचेद्वायुनेरितः ।

अतो हिमेऽस्मिन् शिवेत स्वादस्त्रलवणान् रसान् ॥ ८ ॥

दैर्घ्यान्नियानामेतर्हि प्रातरेव बुभुक्षितः ।

अवश्यकार्यं सम्भाव्य यथोक्तं शीलयेद्गु ॥ ९ ॥

घातघ्नतैलेरभ्यङ्गं मूर्ध्नि तैलं विमर्दनम् ।

मियुद्धं कुशलैः सार्धं पादाघातं च युक्तितः ॥ १० ॥

क्षपायापहृतस्त्रे हस्ततः स्नातो यथाविधि ।

कुङ्कुमेन सदर्पेण प्रदिग्धोऽगुरुधूपितः ॥ ११ ॥

रसान् स्निग्धान् पलं पुष्टं गौडमच्छसुरां सुराम् ।

गोधूमपिष्टमापेक्षुघोरोत्यविलतीः शुभाः ॥ १२ ॥

नवमन्नं वसां तैलं शौचकार्ये सुखोदकम् ।

प्रावारालिनकीशियप्रवेशोकीचवास्तृतम् ॥ १३ ॥

उशम्भभावैर्लघुभिः प्राहतः गयनं भजेत् ।

युक्त्यार्ककिरणान् खेदं पादत्राणं च सर्वदा ॥ १४ ॥
 पीवरीरुस्तनयोऽप्यः समदाः प्रमदाः प्रियाः ।
 हरन्ति शीतमुष्णाङ्गो धूपकुङ्कुमयौवनैः ॥ १५ ॥
 अङ्गारतापसन्तप्तगर्भभ्रूवेश्मधारिणः ।
 शीतपाकव्यजनितो न दोषो जातु जायते ॥ १६ ॥
 अयमेव विधिः कार्यः शिशिरेऽपि विशेषतः ।
 तदा हि शीतमधिकं रौक्ष्यं चादानकालजम् ॥ १७ ॥
 कफचितो हि शिशिरे घसन्तेऽर्कांशुतापितः ।
 हृत्वाऽग्निं कुरुते रोगानतस्तं त्वरया जयेत् ॥ १८ ॥
 तीक्ष्णैर्यमननस्याद्यैर्लघुरुचैश्च भोजनैः ।
 व्यायामोद्धर्तनाघातैर्जित्वा श्लेषाणमुत्खणम् ॥ १९ ॥
 स्रातोऽनुलिप्तः कर्पूरचन्दनागुरुकुङ्कुमैः ।
 पुराणयवगीधूमक्षौद्रजाङ्गलशूल्यमुक् ॥ २० ॥
 सहकाररसोन्मियानास्त्राद्य प्रिययार्पितान् ।
 प्रियास्यसङ्गसुरभौन् प्रियानेचोत्पन्नाद्वितान् ॥ २१ ॥
 सौमनस्यकृतो हृद्यान् वयस्यैः सहितः पिबेत् ।
 निर्गदानासवारिष्टसीधुमार्द्धिकमाधवान् ॥ २२ ॥
 शृङ्गवेरास्यु सारास्यु मध्वस्यु जलदास्यु वा ।
 दक्षिणानिलशीतेषु परितो जलवाहियु ॥ २३ ॥
 अट्टनट्टसूर्येषु भणिकुट्टिमकान्तिषु ।
 परपुटविष्टेषु कामकर्मांतमूमिषु ॥ २४ ॥
 विचित्रपुष्पवृक्षेषु काननेषु सुगन्धिषु ।
 गोष्ठीकथाभिचिवाभिर्मध्याङ्गं गमयेत्सुखी ॥ २५ ॥
 गुरुशीतदिवास्त्रप्रसिन्धास्त्रमधुरांस्यजेत् ।

तीक्ष्णांशुरतितीक्ष्णांशुर्गोष्ठी संचिपतीव यत् ॥ २६ ॥
 प्रत्यहं चीयते श्लेष्मा तेन वायुश्च वर्द्धते ।
 अतोऽस्मिन् पटुकटुस्त्वथायामार्ककरांस्यजेत् ॥ २७ ॥
 भजेन्मधुरमेवान्नं लघुस्त्रिगुधं हिमं द्रवम् ।
 सुशीततीयसिक्ताङ्गो लिङ्गात्सक्तून् सशर्करान् ॥ २८ ॥
 मद्यं न पेयं पेयं वा म्वल्पं सुषड्वारि वा ।
 अन्यथा शोफशैथिल्यदाहमोहान् करोति तत् ॥ २९ ॥
 कुन्देन्दुधवलं शालिमन्नीयाज्जाङ्गलैः पलैः ।
 पिबेद्रसं नातिघनं रसालां रागखाण्ड्यौ ॥ ३० ॥
 पानकं पञ्चसारं वा नषट्ज्ञानस्यितम् ।
 मोचचौघदलैर्युक्तं सान्त्तं मृण्मयशक्तिभिः ॥ ३१ ॥
 पटलावासितं चाम्भः सकपूरं सुशीतलम् ।
 शशाङ्ककिरणान् भक्ष्यान् रजन्यां भक्षयन् पिबेत् ॥ ३२ ॥
 ससितं माहिषं क्षीरं चन्द्रनक्षत्रशीतलम् ।
 अम्बुपमहाशासतालकडोष्यारश्मिषु ॥ ३३ ॥
 वनेषु माधवीश्लिष्टद्राक्षास्तवकशालिषु ।
 सुगन्धिहिमपानीयसिन्धुमानपटालिके ॥ ३४ ॥
 कायमाने चिते चूतप्रवानफलसुम्पिभिः ।
 कदलोदमकलहारगुणानकमलोत्पलेः ॥ ३५ ॥
 कल्पिते कोमलेस्तम्पे हसत्कुसुमपक्षये ।
 मध्यन्दिनेऽर्कतापार्श्वः श्रव्याडारागृहेऽथवा ॥ ३६ ॥
 पुष्कलोम्बनहस्ताय्य महत्तोशोरवारिणि ।
 निगाकरकराकीर्णे भौधपुष्टे निगासु च ॥ ३७ ॥
 ग्रामना

श्वस्यचित्तस्य चन्दनार्द्रस्य मालिनः ।

निवृत्तकामतन्त्रस्य सुसूक्ष्मतनुवाससः ॥ ३८ ॥

जलार्द्रास्तालवृन्तानि विस्तृताः पद्मिनीपुटाः ।

सत्क्षेपाथ मृदूत्क्षेपा जलवर्षिर्हिमानिलाः ॥ ३९ ॥

कपूर्मल्लिका माला हाराः सहरिचन्दनाः ।

मनोहरकलालापाः शिगवः सारिकाः शुकाः ॥ ४० ॥

मृगानलवलयः कान्ताः प्रोत्फुल्लकमसोऽञ्जनाः ।

जहमा इव पद्मिनी हरन्ति दयिताः क्षमम् ॥ ४१ ॥

आदानग्लानवपुषामग्निः सन्नोऽपि सौदति ।

वर्षासु दीपैः

दुष्यन्ति तेष्वुनम्याम्युदेऽम्बरे ॥ ४२ ॥

सतुपारेण मरुता सहसा शीतलेन च ।

भूषाप्षेणाम्बपाकेन मलिनेन च वारिणा ॥ ४३ ॥

वक्रिनेय च मन्देन

तद्वित्वन्योन्यदूषिषु ।

भजेष्वाधारणं सर्थमूर्धनसोऽज्जनं च यत् ॥ ४४ ॥

आम्यापनं शुद्धतनुर्जीर्णं धान्यं रमान् कृतान् ।

जाह्ननं पिशितं यूपान् मध्वरिष्टं चिरन्तनम् ॥ ४५ ॥

मसु सौवर्चलाद्यं वा पद्मकोश्यावर्णितम् ।

दिष्यं कौषं नृतं चाग्नी भोजनं त्वतिदुर्दिने ॥ ४६ ॥

व्यङ्गाग्रनवणस्त्रे हं संशुभं चोद्रवप्रभु ।

अपादचारी सुरभिः सततं धूपिताम्यरः ॥ ४७ ॥

हर्म्यपृष्ठे यमेहाप्यगीतगीकरवर्जिते ।

नदीजलोद्गमन्याहःस्वप्नायासातपांस्त्वजेत् ॥ ४८ ॥
 वर्षाशीतोचिताङ्गानां सहसैवार्करश्मिभिः ।
 तप्तानां सञ्चितं दृष्टौ पित्तं शरदि कुप्यति ॥ ४९ ॥
 तल्लयाय घृत तिक्तं विरेको रक्तमोचयम् ।
 तिक्तं स्वादु कपायं च क्षुधितोऽन्नं भजेत्तद्यु ॥ ५० ॥
 शालिमुद्गसिताधात्रीपटोलमधुजाङ्गलम् ।
 तप्तं तप्तांशुकिरणैः शीतं शीतांशुरश्मिभिः ॥ ५१ ॥
 समन्तादप्यहोरात्रमगस्त्योदयनिर्विषम् ।
 शुचि हंसीदकं नाम निर्मलं मक्षजिज्जसम् ॥ ५२ ॥
 नाभियन्दि नया रूघं पानादिष्वनृतोपमम् ।
 चन्दनीशीरकर्पूरमुक्तास्त्रग्वसनोऽञ्ज्वलः ॥ ५३ ॥
 सौधेषु सौधधवलां चन्द्रिकां रजनीमुखे ।
 तुपारचारसौहित्यदधितैलयसातपान् ॥ ५४ ॥
 तीक्ष्णमद्यदियास्वप्नपुरो वातान् परित्यजेत् ।
 शीते वर्षासु चाद्यांस्त्रीन् वसन्तेऽन्यान् रसान् भजेत् ॥ ५५ ॥
 स्वादुं निदाघे शरदि स्वादुतिक्तकपायकान् ।
 शरद्वसन्तयो रूघं शीतं घग्नेघनान्तयोः ॥ ५६ ॥
 अन्नपानं समासेन् विपरीतमृतीऽन्यदा ।
 नित्यं भर्षरसाभ्यासः स्रत्याधिववृताहती ॥ ५७ ॥
 षट्कोरन्यादिसप्ताहाहारुमन्धिरिति श्रुतः ।
 तत्र पूर्वा विधिरुयाज्यः भवनीयोऽपरः क्रमात् ॥ ५८ ॥
 अमाकाज्जाहि रोगाः स्युः सदृसा त्वागशीलनात् ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

अथातो रोगानुत्पादनीयाध्यायं व्याख्यास्यामः ।

वेगान्न धारयेद्वातविण्मूत्रक्षवद्वत्क्षुधाम् ।

निद्राकासश्चमश्वासजृम्भाशुच्छर्दिरेतसाम् ॥ १ ॥

अधोवातस्य रोधेन गुल्मोदावर्तश्चक्ष्माः ।

वातमूत्रशकृत्सङ्गं दृश्यग्निबध्नद्वद्गदाः ॥ २ ॥

स्त्रेहस्त्रेदविधिस्तत्र वर्तयो भोजनानि च ।

पानानि वस्तयथैव शस्तं वातानुनीमनम् ॥ ३ ॥

शकृतः पिण्डकोद्वेष्टप्रतिश्यायशिरोरुजः ।

ऊर्ध्ववायुः परीकर्ता हृदयस्योपरोधनम् ॥ ४ ॥

मुखेन विट्प्रवृत्तिय पूर्वोक्ताधामयाः स्मृताः ।

पङ्कभङ्गाश्मरीवस्तिमेद्वंशववेदनाः ॥ ५ ॥

मूत्रस्य रोधात्पूर्वं च प्रायो रोगाः

तदीपधम् ।

वर्त्यभ्यङ्गावगाहाय स्वेदनं वस्तिकर्म च ॥ ६ ॥

अन्नपानं च विद्भिदि विन्रोधोत्पेयु यक्ष्मसु ।

मूत्रजेषु च पानेषु प्राग्भक्तं शस्यते हृतम् ॥ ७ ॥

जीर्णान्तिकं चोत्तमया मात्रया योजनादयम् ।

अवपीडकमेतच्च संज्ञित

धारणात्पुनः ॥ ८ ॥

सुहारस्वारुचिः कम्पो विबन्धो हृदयोरसोः ।

आधानकासहिषाद्य हिषावत्तत्र भेषजम् ॥ ९ ॥
 शिरोर्तीन्द्रियदौर्बल्यमन्यास्तम्भार्दितं क्षुतेः ।
 तीक्ष्णधूमाब्जनाघ्राणनावनार्कविलोकनैः ॥ १० ॥
 प्रवर्त्तयेत् क्षुतिं सक्तां स्नेहस्वेदौ च शीलयेत् ।
 शोषाद्दसाद्वाधिर्यसंमोहभ्रमहृद्गदाः ॥ ११ ॥
 तृणायानिग्रहास्तत्र शीतः सर्वा विधिर्हितः ।
 अङ्गभङ्गारुचिग्लानि कार्ग्यशूलभ्रमाः क्षधः ॥ १२ ॥
 तत्र योज्यं-लघुं सिग्धमुष्णमल्पं च भोजनम् ।
 निद्राया मोहमूर्धाक्षिगौरवालस्य जृम्भिकाः ॥ १३ ॥
 अङ्गमर्दय तत्रेष्टः व्यग्रः संवाहनानि च ।
 कासस्य रोधात्तदृद्धिः श्वासारुचिहृदामयाः ॥ १४ ॥
 शोषो हिषा च कार्याऽत्र कासहा सुतरां विधिः ।
 गुल्महृद्भोगसम्भोहाः श्मश्र्नासाद् विधारितात् ॥ १५ ॥
 हितं विश्रमणं तत्र यातघ्नश्च क्षिधाक्रमः ।
 जृम्भायाः क्षयश्लेष्माः श्वस्यानिलजिद्विधिः ॥ १६ ॥
 पीनमाक्षिशिरोहृद्भ्रमन्यास्तम्भारुचिभ्रमाः ।
 सगुल्मायाप्यतस्तत्र शप्तीं मद्यं प्रियाः कथाः ॥ १७ ॥
 विषर्षकोठकुठाक्षिकगडूपाण्डुमयज्वराः ।
 सकामगासक्षमागव्यद्रग्ज्वरयो यमेः ॥ १८ ॥
 गन्धधूमानाशारान् श्लेष्मं भ्रुक्षा तद्दमः ।
 व्यायामः स्रुगिरस्त्रण्य शस्तं चात्र विरेचनम् ॥ १९ ॥
 सकारमवण तैनाभ्यर्द्धानं च शक्यते ।
 शक्राशात्स्त्रवणं गुणपेदनाश्रयदुर्जरः ॥ २० ॥
 हृदयया मूषगद्राहभहृदशग्मपण्यताः ।

ताम्बूहसुराशालिवस्यभ्यङ्गावगाहनम् ॥ २१ ॥
 वस्तिशुद्धिकरेः सिद्धं भजेत् चीर प्रियां स्त्रियः ।
 दृष्टशूलात् त्वजेत् चीणं विद्वम वेगरोधिनम् ॥ २२ ॥
 रोगाः सर्वेऽपि जायन्ते वेगोदीरणधारणैः ।
 निर्दिष्टं साधनं तत्र भूविष्ठं ये तु तान् प्रति ॥ २३ ॥
 ततश्चानेकधा प्रायः पयनी यत् प्रकुप्यति ।
 अन्नपानीपथं तत्र युञ्जीतातोऽनुसोमनम् ॥ २४ ॥
 धारयेत्तु सदा वेगान् हितैषी प्रेत्य चेह च ।
 शोभेर्ष्याद्विपमाक्षर्यरागादीनां जितेन्द्रियः ॥ २५ ॥
 यमेत च यथाकालं मलानां शोधनं प्रति ।
 अत्यर्थसञ्चितास्ते हि क्रुडाः स्युर्जीवितच्छिदः ॥ २६ ॥
 दीपाः कदाचित् कुप्यन्ति जिता सहनपाचनैः ।
 ये तु संशोधनैः शृङ्गा न तेषां पुनरुद्भवः ॥ २७ ॥
 यथाक्रमं यथायोगमतकध्वं प्रयोजयेत् ।
 रसायनानि सिद्धानि त्वय्ययोगाय कालवित् ॥ २८ ॥
 भेषजक्षपिते पथ्यमाहारैर्हं हृण क्रमात् ।
 शास्त्रिपटिकगोधूममुद्गमासष्टतादिभिः ॥ २९ ॥
 हृद्यदीपनभेषज्यसयोगाद्गुचिपक्तिदैः ।
 साभ्यङ्गोद्घर्शनस्नाननिरूहसूत्रैस्त्रिभिः ॥ ३० ॥
 तथा स लभते गर्भं सर्वपापकपाटवम् ।
 धीवर्णेन्द्रिवैमल्यं वृषता दैर्घ्यमायुष ॥ ३१ ॥
 ये भूतविषयायुग्निचत भङ्गादिसम्भवाः ।
 कामक्रोधभयाद्याद्य ते स्युरागन्तवो गदा ॥ ३२ ॥
 त्यागं प्रज्ञापराधानामिन्द्रियोपशमं स्मृतिः ।

देशकालात्मविज्ञानं सहृत्तस्थानुवर्तनम् ॥ ३३ ॥

अमुत्पत्त्यै समासेन विधिरेष प्रदर्शितः ।

निजागन्तुविकाराणामुत्पन्नानां च शान्तये ॥ ३४ ॥

शीतोद्भवं दीपचयं वसन्ते विशोधयन् शीषजमभ्रकाले ।

घनात्यये वार्षिकमाशु सम्यक्प्राप्नोति रोगानृतुजान्न जातुश्

नित्यं हिताहारविहारसेवी समीक्ष्यकारी विपरिष्वसक्तः ।

दाता समः सत्यपरः क्षमावानाप्तोपसेवी च भवत्यरोगः ३६

—००—

पञ्चमोऽध्यायः ।

—

अथातो द्रवद्रव्यविज्ञानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ॥

जीवनं तर्पणं हृद्यं ह्लादि बुद्धिप्रबोधनम् ।

तन्व्यक्तारसं मृष्टं शीतं लघुमृतोपम् ॥ १ ॥

गङ्गाम् नभसो भ्रष्टं स्पष्टं त्वर्केन्दुमारुतैः ।

हिताहितत्वे तद्भूयो देशकालावपेक्षते ॥ २ ॥

घनाभिष्टममलं शाश्वतं राजतस्थितम् ।

अस्त्रिभ्रमविषणं च तत्पेय गाङ्गम्

अन्यथा ॥ ३ ॥

सामुद्रं तत्र पातव्यं मासादाग्रयुजादिना ।

ऐन्द्रमग्न्यु सुपात्रस्यमविषणं सदा पिबेत् ॥ ४ ॥

तदभावे च भ्रूयिष्ठमन्तरिषानुकारि यत् ।

गुणेषुप्यगितगोते देशैर्कपयना हतम् ॥ ५ ॥

न पिबेत्पङ्कशैवालवृणपर्णाविलासृतम् ।

सूर्येन्दुपवनादृष्टमभिष्टुष्टं घनं गुरु ॥ ६ ॥

फेनिलं जन्तुमत्तमं दन्तग्राह्यतिशैत्वतः ।

अनावर्त्तव्यं च यद्विव्यमार्तव्यं प्रथमं च यत् ॥ ७ ॥

लूतादितन्तुविण्मूत्रविषसंश्लेषदूषितम् ।

पथिमोदधिगाः शीघ्रवहा याचामत्तोदकाः ॥ ८ ॥

पथ्याः सामासात्ता नद्यो विपरीतास्वतीऽन्यथा ।

उपलास्फालनाद्येपविच्छेदैः खेदितोदकाः ॥ ९ ॥

हिमवन्मलयोद्भूताः पथ्यास्ता एव च स्थिराः ।

हृमिन्शीपदहृत्कण्ठशिरो रोगान् प्रकुर्वते ॥ १० ॥

प्राच्याऽऽवन्यापरान्तोत्था दुर्नामानि महेन्द्रजाः ।

उदरक्षीपदातडान् सद्यविन्ध्योद्भवाः पुनः ॥ ११ ॥

कुठपाण्डुशिरो रोगान् दोषघ्नाः पारियात्रजाः ।

वनपौरुषकारिण्यः सागरान्धस्त्रिदोषहत् ॥ १२ ॥

विद्यात् क्षूपतङ्गागादीन् जाडलानूपशैत्वतः ।

नास्यु पेयमगत्त्वा वा स्वल्पमल्पान्निगुल्किभिः ॥ १३ ॥

पाण्डूदरातिसाराग्नीहृषीदोषशोधिभिः ।

ऋते गरन्निदाघाभ्यां पिबेत् स्वस्थोऽपि चाल्पयः ॥ १४ ॥

समस्थूलक्ष्माभक्तमध्यान्तप्रथमाश्वुपाः ।

शीतं भदात्प्रयत्नानिमूर्च्छार्च्छर्दिश्यमभ्रमान् ॥ १५ ॥

वृष्णीणादाहृषिन्नाम्नविषाण्यम्बु नियच्छति ।

दीपनं पाचनं कण्ठ्यं लघूष्यं वस्तिगोधनम् ॥ १६ ॥

द्विधाधानानिलश्लेष्मसद्यःशुद्धे नवक्षरे ।

कासामपीनसग्नासपार्श्वरुद्धे च शस्यते ॥ १७ ॥

अनभिस्वन्दि लघु च तोय कथितशीतलम् ।
 पित्तयुक्ते हित दोषे व्युषित तच्चिदोषकृत् ॥ १८ ॥
 नालिकेरोदक सिन्धु स्वादु वृष्य हिमं लघु ।
 तृष्णापित्तानिलहर दीपन वस्तिशोधनम् ॥ १९ ॥
 वर्षासु द्विध्यनादेये पर तोये वरावरे ।
 स्वादुपाकरस सिन्धुमीजस्य घातुवर्द्धनम् ॥ २० ॥
 वातपित्तहर वृष्यं श्रेष्ठस्य गुण शीतलम् ।
 प्रायः पयः

अथ गव्यं तु जीवनीयं रसायनम् ॥ २१ ॥

अतश्चीणहितं मेध्यं बल्यं स्तन्यकरं सरम् ।
 शमभ्रममदासक्ष्मीश्यासकासातिदृष्टुधं ॥ २२ ॥
 जीर्णज्वरं मूत्रकृच्छ्रं रक्तपित्तं च नाशयेत् ।
 हितमत्यग्ननिद्रेभ्यो गरीयो माहिष हिमम् ॥ २३ ॥
 अल्पाभ्युपानव्यायामकटुतिक्ता शनैर्लघु ।
 भाज शोषज्वरश्वासरक्तपित्तातिसारजित् ॥ २४ ॥
 ईषद्रूक्षीणनवणमौद्गक दीपन लघु ।
 शम्भा वातकफानाहकमिश्रीफीदरार्गसाम् ॥ २५ ॥
 मानुष वातपित्तासृगभिघाताक्षिरीगजित् ।
 तर्पणासरोतनैर्नस्ये

अह्वयं गुण्यमाविकम् ॥ २६ ॥

वातश्वाधिहर हिष्माश्यासपित्तकफप्रदम् ।
 दृष्टिन्याः स्यैर्युक्तम्

वाङ्मुष्णं त्वैवशफ लघु ॥ २७ ॥

गात्रावातहरं साग्नेयसवणं जङ्गताकरम् ।

पयोऽभिम्यन्दि शुर्वामं युक्त्वा शृतमतोऽन्यथा ॥ २८ ॥

भवेद्दरीयोऽतिशृतं धारोष्णमशृतोपमम् ।

अशृतपाकरसं ग्राहि गुरुष्णं दधि वातजित् ॥ २९ ॥

मैदःशुकयलश्लेष्मपित्तरक्ताग्निर्गोफकृत् ।

रोचिष्णु गस्तामरुचो शीतने विषमज्वरे ॥ ३० ॥

पीनसे मृद्वक्ष्ण्ये च रुचं तु ग्रहणीगटे ।

नैवाद्यान्निशि नैयोष्णं यसन्तोष्णशरक्षु न ॥ ३१ ॥

नामुद्गस्यं नाक्षीर्द्रं तन्नाष्टसितोपलम् ।

न घानामलकं नापि नित्यं नामन्दमन्यथा ॥ ३२ ॥

प्यरासृक्पित्तवीसर्पकुष्ठपाण्डुभ्रमप्रदम् ।

तर्कं लघु कपायास्यं दूषनं कफयातजित् ॥ ३३ ॥

शोफोद्दरागो ग्रहणीदोषमूत्रप्रहारुचीः ।

ध्नीहगुल्मघृतव्यापहरपाण्ड्रामयान् जयेत् ॥ ३४ ॥

तद्गन्धु सर स्त्रीतःशोधि विष्टम्भजिह्वु ।

नघनीतं नथं हृद्यं शीत यर्णवनाग्निहृत् ॥ ३५ ॥

संप्राष्टि वातपित्तासृक्क्षयागोर्दितकासजित् ।

शीरोक्त्यं तु संप्राष्टि रक्तपित्ताक्षिरोगजित् ॥ ३६ ॥

गस्तं धीम्भृतिमेधाग्निवसायःशुकसक्षुधाम् ।

बालहृत्प्रजाकान्तिसोकुमार्यग्यराधिनाम् ॥ ३७ ॥

घतघोणपरोसर्पगण्डाग्निश्लपितात्मनाम् ।

यातपित्तविषोग्नाद्गोपान्मज्जोञ्जरापहम् ॥ ३८ ॥

मुद्गानामुत्तम शीतं वयसः म्यापनं परम् ।

सहररोष्यं विधिभिर्हृत कर्मसहस्रजत् ॥ ३९ ॥

मदापण्यारमूष्णायगिरःकर्णापियोनिजान् ।

पुराणं जयति व्याधीन् व्रणशोधनरोपणम् ॥ ४० ॥
 बल्याः किलाटपीयूषकूर्चिकामोरणादयः ।
 शुक्रनिद्राकफकरा विष्टम्भिगुरुंदोषलाः ॥ ४१ ॥
 गव्ये क्षीरघृते श्रेष्ठे निन्दिते चाविसग्भवे ।
 दूधो रसो गुरुः सिग्धो वृंहणः कफमूत्रकृत् ॥ ४२ ॥
 हृथ्यः शीतोऽस्त्रपित्तघ्नः स्वादुपाकरसः सरः ।
 सोऽपि सलवणो दन्तपीडितः शर्करासमः ॥ ४३ ॥
 मूलाग्रजन्तुजग्धादिपीडनाम्लसङ्घरात् ।
 किञ्चित्कालं विष्टव्या च विकृतिं याति यान्त्रिकः ॥ ४४ ॥
 विदाही गुरुविष्टभी तेनासी

तत्र पीण्डकः ।

शैत्यप्रसादमाधुर्यैर्वरस्तमनुयांगिकः ॥ ४५ ॥
 शातपर्वकफान्तरनैपासाद्यास्ततः क्रमात् ।
 सञ्चाराः सकषायाय सोष्णाः किञ्चिद्दिदाहिनः ॥ ४६ ॥
 फाणितं गुर्यभिष्यन्दि चयकृन्मूत्रशोधनम् ।
 नातिश्लेष्मकरो धीतः शृष्टमूत्रगुह्यदुः ॥ ४७ ॥
 प्रभूतकृमिमज्जासृष्टो दी मांसकफोऽपरः ।
 हृथ्यः पुराणः पथ्यघ्नवः श्लेष्माग्निसादकृत् ॥ ४८ ॥
 हृथ्याः घतक्षीणहता रक्तपित्तानिलापहाः ।
 मत्स्यण्डिकागुण्डमिताः क्रमेण गुणयत्तमाः ॥ ४९ ॥
 तद्गुणा तिक्तमधुरा कषाया या शर्करा ।
 दाहयट्पृष्टिर्मूर्च्छांशुकपित्तघ्नः सर्वशर्कराः ॥ ५० ॥
 शर्करेक्षुषिकाराणां फाणितं च वरायरे ।
 चतुस्रं दिदि यट्पृष्मनिपदिष्मान्नपित्तनुत् ॥ ५१ ॥

मेहकुष्ठकमिच्छर्दिग्वासकासातिसारनुत् ।
 व्रणशोधनसन्धानरीषणं वातलं मधु ॥ ५२ ॥
 रुचं कपायमधुरं तत्तुल्या मधुगर्करा ।
 उष्णमुष्णार्त्तमुष्णे च युक्तं चीष्णैर्निहन्ति तत् ॥ ५३ ॥
 प्रच्छर्दने निरूहे च मधूष्णं न निवार्यते ।
 अलव्यपाकमाश्नेय तयोर्यस्मान्निवर्त्तते ॥ ५४ ॥
 तैलं क्षयोनिवत्तत्र सुप्त्यं तीक्ष्णं व्यवाधि च ।
 त्वग्दीपकदधुप्यं सूक्ष्मोष्णं कफहन्त्र च ॥ ५५ ॥
 क्षयानां वृंहणायत्नं स्यूनानां कर्मानाय च ।
 बद्धविट्कं क्षमिन्नं च संस्कारात् सर्वदोषजित् ॥ ५६ ॥
 सतिक्षोष्णमैरण्डं तैलं स्वादु सरं गुरु ।
 यर्षागुम्भानिलकफानुदरं विषमण्डरम् ॥ ५७ ॥
 शक्गोफौ च कटीगुह्यकोष्ठपृष्ठाश्रयी जयेत् ।
 तीक्ष्णोष्णं पिच्छिलं विभ्रं रक्तैरण्डोद्भवं त्वति ॥ ५८ ॥
 कटूष्णं सार्पपं तीक्ष्णं कफशुक्रानिनापहम् ।
 लघुपित्ताग्नकृत् क्रीठकुष्ठार्थी व्रणजन्तुजित् ॥ ५९ ॥
 शार्चं स्वादु छिन्नं केय्यं गुरु पित्तानिनापहम् ।
 नात्युष्णं निम्बलं तिक्तं क्षमिकुष्ठकफप्रणत् ॥ ६० ॥
 अमाकुशुम्भलं चीष्णं त्वग्दीपकफपित्तहत् ।
 वसा मज्जा च वातघ्नो वनपित्तकफप्रदौ ॥ ६१ ॥
 मांसाहुगम्बरूपौ च पिप्यान् मेदोऽपि ताविय ।
 दीपनं रोचनं मद्यं तीक्ष्णोष्णं तुष्टिपुष्टिदम् ॥ ६२ ॥
 मत्सादुतिक्तकटुकमस्यपाकम्भ सरम् ।
 सक्प्रपायं सरारोग्यप्रतिभायर्थं हृत्तयु ॥ ६३ ॥

स्वादुपाकरसाः स्निग्धा वृथा बहास्यवर्चसः ॥ २ ॥

कषायानुरसाः पथ्या लघवी मूत्रला हिमाः ।

शुकजेषु

वरस्तत्र रक्तसृष्ट्यादिदोषहा ॥ ३ ॥

महांस्तस्यानुकलमस्तं चाप्यनु

ततः परे ।

यवका हायनाः पांसुवाप्यनैषधकादयः ॥ ४ ॥

स्वादूष्णा गुरवः स्निग्धा पाकेऽन्नाः श्लेष्मपित्तलाः ।

सृष्टमूत्रपुरीषाश्च पूर्वं पूर्वं च निन्दिताः ॥ ५ ॥

स्निग्धो घ्राही गुरुः स्वादुस्त्रिदोषघ्नः स्थिरो हिमः ।

षष्टिको ब्रीहियु श्रेष्ठो गौरघासितगौरतः ॥ ६ ॥

ततः क्रमान्महाब्रीहिकण्यब्रीहियुमुखाः ।

कुङ्कुटाण्डकपासास्यपारावतकशूकराः ॥ ७ ॥

वरकोहासकीज्वालचीनशारददुर्दराः ।

गन्धनाः कुरुविन्दाश्च शुषैरस्यान्तराः स्मृताः । ८ ॥

स्वादुरन्ध्रविपाकीऽन्योब्रीहिः पित्तकरो गुरुः ।

बहुमूत्रपुरीषोष्ण विदोषस्त्वेष पाटलः ॥ ९ ॥

कङ्कुकोद्भवनीवार श्यामाकादि हिमं भघु ।

तृणधान्यं पवनलज्जेशुर्न कफपित्तघ्नत् ॥ १० ॥

भग्नसन्धानलक्षत्र प्रियङ्गुर्बृहणी गुरुः ।

कीरदूपः परं घ्राही श्यर्गगीतो विषापहः ॥ ११ ॥

रुचः गीतो गुरुः स्वादुः शरो विद्धातलक्षवः ।

सृथः श्यैर्गकरो मूत्रमेदः पित्तकफान् लयेत् ॥ १२ ॥

घ्नोत्समासकासोरुमाभकण्ठत्वगामयान् ।

न्यूनो यवादन्ययवः

रुचोप्यो वंशजो यवः ॥ १३ ॥

ष्टयः शीतो गुरुः क्षिब्धो जीवनी वातपित्तहा ।

सन्धानकारी मधुरो गोधूमः स्वैर्यक्तस्तरः ॥ १४ ॥

पण्या नन्दीमुखी शीता कपायमधुरा लघुः ।

मुद्गाढकीमसूरादि शिम्बीधान्यं विबन्धकत् ॥ १५ ॥

कपायं स्वादु संग्राहि कटुपाकं हिमं लघु ।

मेदःश्लेष्मास्रपित्तियु हितं श्लेपीपचेकयोः ॥ १६ ॥

धरोऽत्र मुद्गोऽल्पवलः कलायस्वतिवातलः ।

राजमापोऽनिलकरो रुचो बहुगुणदगुरुः ॥ १७ ॥

उण्याः कुलत्याः पाकेऽन्नाः शुक्राश्लखासपीनसान् ।

कासार्यः कफवाताद्य घ्नन्ति पित्तास्रदाः परम् ॥ १८ ॥

निष्पावो वातपित्तास्रस्तान्यमूत्रकरो गुरुः ।

सरो विदाही दृक्शुक्रकफशोफविपापहः ॥ १९ ॥

मापः क्षिब्धो बलश्लेष्मलपित्तकरः सरः ।

गुरुण्योऽनिलहा स्वादुः शुक्रहृदिविरेककत् ॥ २० ॥

फलानि मापवद्विदाकाकाण्डोलाकगुप्तयोः ।

उणस्वधो हिमः शर्म केश्यो बल्यस्तिलो गुरुः ॥ २१ ॥

अल्पमूत्रः कटुः पाके मेघाग्निकफपित्तकत् ।

क्षिब्धोमा स्वादुःतिक्तीष्णा कफपित्तकरी गुरुः ॥ २२ ॥

दृक्शुक्रहृत्कटुः पाके

- तद्वहीजं कुसुम्भजम् ।

मापोऽत्र सर्वेष्ववरो यवकः शूकजेषुच ॥ २३ ॥

नवं धान्यमभिव्यन्दि लघु संवसरोपितम् ।

नष्टनिद्रातिनिद्रेभ्यो हितं पित्तास्रदूपणम् ।
 कृशस्थूलहित रुच सूक्ष्मं श्रोतो विशोधनम् ॥ ६४ ॥
 वातश्लेष्महर युक्त्या पीत विषवदन्यथा ।
 गुरु त्रिदोषजननं नवं जीर्णमतोऽन्यथा ॥ ६५ ॥
 पेय नोष्णोपचारेण न विरिक्तसुधातुरैः ।
 नात्यर्थतीक्ष्णमृदल्पसम्भारं कल्पयं न च ॥ ६६ ॥
 गुल्मीदरार्शो ग्रहणी शोषहृत् सूदनौ गुरुः ।
 सुराऽनिलघ्नी मेदोऽसृक्स्तन्यमूषकफायहा ॥ ६७ ॥
 तद्गुणा वारुणी हृद्या लघुतीक्ष्णा निहन्ति च ।
 शूलकासवमिश्रासविबन्धाधानपीनसान् ॥ ६८ ॥
 नातितोत्रमदा लघ्नी पथ्या वैभीतकी सुरा ।
 व्रणी पाण्डुामये कुष्ठे नचात्यर्थं विरुध्यते ॥ ६९ ॥
 यथाद्रव्यगुणोऽरिष्टः सर्वमद्यगुणाधिकः ।
 ग्रहणी पाण्डुकुष्ठार्शःशोफशोषोदरज्वरान् ॥ ७० ॥
 हन्ति शुक्लमित्रीहान् कफाय कटुवातल' ।
 मार्द्वीकं श्लेखनं हृद्यं नात्युष्णं मधुरं सरम् ॥ ७१ ॥
 अल्पपित्तानिल पाण्डुमेहार्यःश्लमिनागनम् ।
 अस्मादल्पान्तरगुण खार्जूरं वातलं गुरु ॥ ७२ ॥
 शार्करः सुरभिः न्वापु हृद्यो नातिमदेऽलघुः ।
 मृष्टमूत्रश्लक्ष्णातो गौडस्तर्पणदीपनः ॥ ७३ ॥
 वातपित्तकरः सोधुः सूदृश्येऽपविकारहा ।
 मेद.शोफोदरार्शोऽसृक्स्तत्र पक्करमो वरः ॥ ७४ ॥
 छेदी मध्यामयम्तोष्णो मेदपीनसकासजित् ।
 रक्तपित्तकफोत्क्रेदि शक्तं वातागुनोमनम् ॥ ७५ ॥

भृशोष्णतीक्ष्णरूक्षान्मृद्व्यं रुचिकरं सरम् ।
 दीपनं मिशिरस्यर्गं पाण्डुदृक् क्षमिताशनम् ॥ ७६ ॥
 गुहेक्षुमद्यमार्दीकशुक्तं लघुं यथोत्तरम् ।
 कन्दमूनफलाद्यं च तद्विद्यात्तदासुतम् ॥ ७७ ॥
 श्याङ्गाकी चासुतं चान्यत्कासास्त्रं रोचनं लघुं ।
 धान्यास्त्रं भेदि तीक्ष्णोष्णं पित्तकृत्स्वर्गशीतलम् ॥ ७८ ॥
 यमकमहरं रुच्यं दीपनं वस्तिशूलनुत् ।
 शस्तमास्यापने हृद्यं लघुं क्षातकफापहम् ॥ ७९ ॥
 मूत्रं गौजापिमहिषी गजाश्वोट्टखरोद्भवम् ।
 पित्तलं रुक्षतीक्ष्णोष्णं लवणानुरसं कटुं ॥ ८० ॥
 क्षमिशीफोदरानाहशूलपाण्डुं कफानिस्तान् ।
 गुल्माश्चियिपश्चिक्कुष्ठार्शांसि जयेत्तद्यु ॥ ८१ ॥
 तीयचीरिद्युतेलानां वर्गेर्मद्यस्य च क्रमात् ।
 इति द्रवैकदेशोऽयं यथास्युत्समुदाहृतः ॥ ८२ ॥

—३—

षष्ठीऽध्यायः ।

यथातोऽवस्वरूपविज्ञानीयमध्याये व्याख्यास्यामः ।
 रत्नी महान् सकलममूर्णकः शकुनाहृतः ।
 मारामुष्ठी दीर्घशूकी रोधशूकः सुगन्धकः ॥ १ ॥
 पतद्भ्रातृपनीयाद्य ये चान्ये शालवः शभाः ।

श्रीघ्नजम् तथा सूप्यं निसुपं युक्तिभर्जितम् ॥ २४ ॥

मण्डपेयादिलेपीनामोदनस्य च लाघवम् ।

यथापूर्वं शिवस्तत्र मण्डो वातानुलोमनः ॥ २५ ॥

दृक्स्थानिटोपशोषः पाचनी धातुसाम्यकृत् ।

स्त्रोतोमार्द्वकृत्स्त्रेदी सन्धुचयति चानलम् ॥ २६ ॥

क्षुत्तृणान्निदीर्यल्यकुक्षिरोगज्वरापहा ।

मलानुलोमनी पथ्या पेया दीपनपाचनी ॥ २७ ॥

विलेपी घ्राहिणी हृद्यो दृष्णाग्नी दीपनी हिता ।

त्रणाक्षिरोगसशुद्धुर्वलस्रे हपायिनाम् ॥ २८ ॥

सुधीतः प्रस्तुतः क्षिप्तोऽत्यक्तोष्णं चीदनी लघुः ।

यज्ञान्नेयीषधक्तायसाधितो भृष्टतण्डुलः ॥ २९ ॥

विपरीतो गुरुः क्षीरेमांसोद्यैर्यथ साधितः ॥ ३० ॥

इति द्रव्यक्रियायोगमानाद्यैः सर्वमादिशेत् ॥ ३० ॥

वृहणः प्रीणनी वृष्यक्षुष्यो व्रणहा रसः । । । ।

नीहलु पथ्यः सशुद्धव्रणकण्ठाक्षिरोगिणाम् ॥ ३१ ॥

वातानुलोमी कौसत्यो गुल्मतूनिप्रतूनिजित् ।

तिलपिण्याकविकृतिः शुष्कशाकं विरूढकम् ॥ ३२ ॥

शाण्डाकीवटकं दृग्घ्नां दीपनं लघनं गुरु ।

रसाला हृहणी वृष्या क्षिप्वा बल्या रक्षिपदा ॥ ३३ ॥

यमक्षुत्तृत्कमहरं पानक प्रीणनं गुरु ।

विष्टम्भि मूत्रलं हृद्यं यथाद्रव्यगुणं च तत् ॥ ३४ ॥

लाजास्तृद्ध्यतीसारमेहमेदः कफच्छिदः ।

कासपित्तोपशमना दीपना लघवो हिमाः ॥ ३५ ॥

पृथुका गुरवो बन्धाः कफविष्टमकारिणः ।

धाना विष्टग्निनी रुचा तर्पणो लेखनी गुरुः ॥ ३६ ॥

सक्तयो लघवः क्षुत्तृट्यमनेचामयत्रणान् ।

घ्नन्ति सन्तर्पणाः पानात् सद्यएव बलप्रदाः ॥ ३७ ॥

नोदकान्तरिता न द्विर्न निशायां न केयलान् ।

न भुक्त्वा न द्विजेन्वित्वा सक्तूनद्यान्न वा बह्वन् ॥ ३८ ॥

पिष्ट्याको ग्लपनो रुचो विष्टग्नी दृष्टिद्रूपणः ।

वसवारो गुरुः स्निग्धो बलीपचयवर्धनः ॥ ३९ ॥

मुक्तादिजासु गुरवो यथाद्रव्यगुणानुगाः ।

कुक्कुलकर्परभ्राद्भ्रुकन्दङ्गारविपाचितान् ॥ ४० ॥

एकयोनीं क्षूपन्विद्यादूपानुत्तरोत्तरम् ।

हरियौण्णकुरङ्गर्चगीकर्णमृगमाद्यकाः ॥ ४१ ॥

मशशस्वरचारुक्शरभाद्या मृगाः श्रुताः ।

लाववर्त्तिकवार्त्तिररक्तवर्त्मककुक्कुभाः ॥ ४२ ॥

कपिष्णलीपचक्राख्यचकीरकुहमाहवः ।

यर्त्तकी वर्त्तिका चैव तित्तिरिः क्रकरः शिखी ॥ ४३ ॥

ताम्रचूडाख्यमकरगीनर्दगिरिवर्त्तिकाः ।

तथा शारपदेन्द्राभवागटाचेति विष्किराः ॥ ४४ ॥

जीवजीवकदात्युहभृङ्गाहृशकसारिकाः ।

सट्टाकोकिलहारीतकपोतचटकादयः ॥ ४५ ॥

प्रतुदाः

मेकागोधाहिश्वाविदाद्या विलेययाः ।

गोखराश्वतरोद्गाश्वहीपिसिंहर्चवानराः ॥ ४६ ॥

माञ्जारमूपिकव्याघ्रहृकबभ्रुतरक्षवः ।

लोपाकजम्बुकश्येनचापवान्तादवायसाः ॥ ४७ ॥

शशघ्नोभासकुरररगृध्रोलूककुलिङ्गकाः ।

धूमिका मधुहा चिति प्रसहा मृगपक्षिणः ॥ ४८ ॥

वराहमहिषव्यङ्गुरुकुरोहितवारणाः ।

सुमरयमरः खड्गो गवयश्च नहाभृगाः ॥ ४९ ॥

हंससारसकादम्बककारण्डवज्रवाः ।

बलाकोत्क्रोशचक्राह्ननहुक्रीञ्चादयोऽपचराः ॥ ५० ॥

मत्स्या रोहितपाठीनकूम्भकूर्भीरकर्कटाः ।

शुक्तिगङ्गोद्गम्यकशफरीवर्मिचन्द्रिकाः ॥ ५१ ॥

चुलूकीनक्रमकरशिशुमारतिमिङ्गिलाः ।

राजीचिलिचिमाद्याश्च

मांसमित्याहुरष्टधा ॥ ५२ ॥

यीनिष्वजावी व्यामिश्रगोचरत्वादनिधिते ।

आद्यान्त्या जाह्नलानूपा मध्यौ साधारणी स्मृती ॥ ५३ ॥

तत्र बद्धमलाः शीता लघवी जाह्नला हिताः ।

पित्तोत्तरे वातमध्ये सन्निपाते कफानुगे ॥ ५४ ॥

दोषनः कटुः पाके ग्राही रूच्यो हिमः शशः ।

द्रुपदुष्णा गुरुस्निग्धा वृहणा वर्सिकादयः ॥ ५५ ॥

तित्तिरिस्लेष्वपि यरो मेधाग्निबलशककत् ।

ग्राही यर्ष्योऽनिलोद्भिक्तसन्निपातहरः परम् ॥ ५६ ॥

नातिपथ्यः शिखी पथ्यः त्र्योत्तरवयोदृशाम् ।

तद्वच्च कुकुटो वृष्यः

ग्राम्यसु त्रेणसो गुरुः ॥ ५७ ॥

मेधानलकरा हृद्याः ककराः सोपचक्रकाः ।

गुरुः सन्वणः काणकपोतः सर्पदोषकत् ॥ ५८ ॥

चटकाः श्लेष्मलाः स्निग्धा वातघ्नाः शुक्रलाः परम् ।
 गुरुष्णस्निग्धमधुरा वर्गाद्यातो यथोत्तरम् ॥ ५८ ॥
 मूत्रशुक्रक्षतो वत्या वातघ्नाः कफपित्तलाः ।
 शीता महासृगाम्नीषु क्रव्यादाः प्रसहाः पुनः ॥ ६० ॥
 लवणानुरसाः पाके कटुका मांसवर्धनाः ।
 जीर्णाशीयहृणीदोषशोषार्तानां परं हिताः ॥ ६१ ॥
 नातिशीतं गुरुं स्निग्धं मांसमात्रमदीपलम् ।
 शरीरधातुसामान्यादनभिष्यन्दि वृद्धणम् ॥ ६२ ॥
 विपरीतमती ज्ञेयमाविकां वृद्धणन्तु तत् ।
 शुष्ककासत्रमात्यन्निवियमज्वरपीनसान् ॥ ६३ ॥
 फार्श्वं केवलवातांघ गोमांसं सन्नियच्छति ।
 उष्णो गरीयान्महिषः स्वप्नदाव्यं वृद्धत्वशात् ॥ ६४ ॥
 तद्वद्वराहः त्र्यंमहा रुचिशुक्रवलप्रदः ।
 मत्स्याः परं कफकराः
 चिलिचीमस्त्रिदीपकत् ॥ ६५ ॥
 लावरोहितगोधैणाः स्त्रे स्त्रे वर्गे वराः परम् ।
 मांसं सद्योहत गृह वयस्यश्च भजेत्
 त्यजेत् ॥ ६६ ॥
 मृत क्षयं भृगं मेथं व्याधिवारिविपैर्हतम् ।
 पुंस्त्रियोः पूर्वपयाद्धे गुरुणी गर्भिणी गुरुः ॥ ६७ ॥
 लघुर्योपिचतुष्पासु विहृद्गेषु पुनः पुमान् ।
 शिरःस्त्रभोरुष्टस्य कत्याः सङ्गुयोश्च गौरवम् ॥ ६८ ॥
 तथामपकाशययोर्ध्यापूर्वं विनिर्दिशेत् ।
 गोणितप्रभृतीनाञ्च धातूनामुत्तरोत्तरम् ॥ ६९ ॥

मांसादरीयो हृषणमेदुवृक्कयल्लुदम् ।

शाकं पाठासठीपूषासूनिपणसतीनजम् ॥ ७० ॥

विदोषघ्नं लघु ग्राहि सराजचववासुकम् ।

सुनिपणोऽग्निहृदहृष्यस्तेषु

राजचवः परम् ॥ ७१ ॥

ग्रहण्यशौविकारघ्नः

वर्षेभिदि तु वासुकम् ।

हन्ति दोषचयं कुष्ठं हृष्या सोष्णा रसायनम् ॥ ७२ ॥

काकमाची सरा स्र्या

चाङ्गे र्यन्त्राग्निदीपनी ।

ग्रहण्यशौऽनिलश्लेष्महितोष्णा ग्राहिणी लघुः ॥ ७३ ॥

पटोलं सप्तसारिष्टशाङ्गेष्टावल्गुजाऽमृताः ।

वेवायु हृहती वासा कुन्तली तिलपर्णिका ॥ ७४ ॥

मण्डूकपर्णो कर्कोटकारवेहकपर्पटाः ।

नाडीकलायं गोजिह्वा वार्त्ताकं वनतिक्तकम् ॥ ७५ ॥

करीरं कुलकं नन्दी कुचेना शकुलादनी ।

कटिह्नं केम्बुकं शीत सक्रीशातककर्कशम् ॥ ७६ ॥

तिक्त पाके कटु ग्राहि वातलं कफपित्तजित् ।

हृद्यं पटोलं लमिनुत् स्वादुपाकं रुचिप्रदम् ॥ ७७ ॥

पित्तलं दीपनश्रेदि वातघ्नं हृहतीहयम् ।

हपन्तु वमिकासघ्नं रक्तपित्तहरं परम् ॥ ७८ ॥

कारवेहं सकटुकं दीपनं कफजित्परम् ।

वार्त्ताकं कटुतिक्तोष्यं मधुरं कफवातजित् ॥ ७९ ॥

सधारमग्निजननं हृद्यं रुच्यमपित्तलम् ।

करोरमाधानकरं कषायस्वादुतिक्तकम् ॥ ८५ ॥

कोशातकावलाजको भेटनावग्निदीपनी ।

तण्डूनीयो हिमी रूक्षः स्वादुपाकरसो लघुः ॥ ८६ ॥

मदपित्तविपास्त्रघ्नः

मुञ्जात वातपित्तजित् ।

स्निग्धं शीतं गुरु स्वादु हृंहणं शुक्लजत् परम् ॥ ८७ ॥

गुर्वी सरा तु पाक्षघ्ना

मदघ्नी चाप्युपोदका ।

पालकावत् स्मृतयक्षुः सत्तु संग्रहणात्मकः ॥ ८८ ॥

विदारौ वातपित्तघ्नी भूषणा स्वादुशीतला ।

जीवनी हृंहणी कण्ट्या गुर्वी हृष्या रसायनम् ॥ ८९ ॥

चक्षुष्या सर्पदोषघ्नी जीवन्ती मधुरा हिमा ।

कुमारडतुम्यकानिङ्गकर्काविर्वाकृतिण्डियम् ॥ ९० ॥

तथा त्र्यसुसचीनाकचिर्भटं कफवातजित् ।

भेदि विष्टभाभिष्यन्दि स्वादुपाकरसं गुरु ॥ ९१ ॥

यक्षीफलाना प्रवरं कृष्णखड्ग वातपित्तजित् ।

यस्मि शुद्धिकरं हृष्यं

त्र्यसुसं त्वतिमूत्रलम् ॥ ९२ ॥

तुम्बं रुक्षतरं थाहि कालिङ्गैर्वीरचिर्भटम् ।

यास्य पित्तहरं शीतं विद्यात् पक्वमतोऽन्यथा ॥ ९३ ॥

शीर्णहन्तं तु सधारं पित्तल कफवातजित् ।

रोषन दीपनं हृद्यमष्टौलानाहनुष्येषु ॥ ९४ ॥

मृणालदिसयालूककुमुदीत्यलकन्दकम् ।

नन्दीमापकृत्तेलूटशृङ्गाटककशेरुकम् ॥ ९५ ॥

क्रौञ्चादनं कलोद्यं च रुचं याहि हिमं गुरु ।
 कलम्बनालिकामार्षकुटिञ्जरकुतुम्बकम् ॥ ८१ ॥
 चिन्नीसद्वाकलोष्ठीकाकुलूटकगवेधुकम् ।
 जीवन्तभुञ्ज्मि इगजयवशाकसुवर्षलम् ॥ ८२ ॥
 भालुकानि च सर्वाणि तथा सूप्यानि सङ्ग्रहम् ।
 स्वादु रुचं सलवणं वातश्लेष्मकरं गुरु ॥ ८३ ॥
 शीतलं सृष्टविण्मूत्रं प्रायो विष्टभ्य जीर्यति ।
 खिलं निषीदितरसं स्त्रे हाथ्यं नातिदोषलम् ॥ ८४ ॥
 लघुपत्रा तु या चिन्नी सा वास्तुकसमा मता ।
 तर्कारीवरुणं स्वादु सतिक्तं कफवातजित् ॥ ८५ ॥
 वर्षाभ्वी कासशार्कं च सचारं कटुतिक्तकम् ।
 दीपनं भेदनं हन्ति गरगोफकफानिलान् ॥ ८६ ॥
 दीपनाः कफवातघ्रासिरिबिस्वाद्गुराः सराः ।
 शतावर्ष्यद्गुरास्तिक्ता हृष्या दीपत्रयापहाः ॥ ८७ ॥
 रुचो वंशकरीरस्तु विदाहो वातपित्तलः ।
 पत्तूरो दीपनस्तिक्तः श्लेष्माग्नःकफवातजित् ॥ ८८ ॥
 क्षमिकासकफीत्क्षेदान् काममर्दो जयेत् सरः ।
 रुचोष्णामस्त्रं कौसुम्भं गुरु पित्तकरं सरम् ॥ ८९ ॥
 गुरुष्णं सार्पपं बहविष्णुचं सर्वदोषकृत् ।
 यद्व्यान्ममथक्तरसं किञ्चित् चारं सतिक्तकम् ॥ ९० ॥
 तन्मूत्रमूनकं दोषहरं मधु मीनां निवर्हति ।
 शुभ्रकामधयश्वासघ्ननेत्रगन्धामयान् ॥ ९० ॥
 सराग्निशादोदावर्षपीनमांघ

रमे पाके च कटुकमुष्णवीर्यं विदोषकत् ॥१०२॥

गुर्वभिष्यन्दि च

स्निग्धस्निग्धं तदपि वातजित् ।

यातन्नेषहरं शष्कं सर्वम्

धामं तु दीपलम् ॥१०३॥

कटूष्णो वातकफहा पिण्डालुः पित्तवर्धनः ।

कुठेरशियुसुरससुमुखासुरिमूस्तृणम् ॥ १०४ ॥

फणिल्लार्जकजम्बीरप्रभृति धाहि शासनम् ।

विदाहि कटु रुचोष्णं हृद्यं दीपनरोचनम् ॥ १०५ ॥

दृक्शुक्रमिहृत्तीक्ष्णं दीपोत्क्षेपकरं लघु ।

द्विधकास्यमग्नासपार्श्वकूपूतिगन्धहा ॥ १०६ ॥

सुरसः

सुसुखो नातिविदाही गरशोफहा ।

भार्द्रिका तिलमधुरा भूत्रला न च पित्तकृत् ॥१०७॥

श्वशुनो भृमतीक्ष्णीणः कटुपाकरसः सरः ।

हृद्यः केयूरो गुहर्षथः क्षिग्धो रोचनदीपनः ॥ १०८ ॥

किलोसकुष्ठगुल्मार्शोमिहक्रिमिकफानिलान् ।

सद्विधमीनसग्वासकासान् हन्वस्त्रपित्तकृत् ॥ १०९ ॥

पलाण्डुस्वादशुषान्यूनः श्लेष्मलो नातिपित्तलः ।

कफवातार्शसा पथ्यः स्वेदेभ्यवहृती तथा ॥ ११० ॥

तीक्ष्णो गृञ्जनको यदही पित्तिना द्दितकृत् सरः ।

दीपनः सूरणी रुष्यः कफघ्नो विशदो लघुः ॥ १११ ॥

विशेषादर्शसां पथ्यः

भूकन्दस्त्वतिदीपलः ।

- पुत्रे पुष्ये फले नाने कन्दे च गुरुता क्रमात् ॥ ११२ ॥
 वरा शक्रेषु जीवन्ती सर्षपास्त्रयवराः परम् । ॥
 द्राक्षा फलोत्तमा हृष्या चक्षुष्या स्फोटमूत्रविट् ॥ ११३ ॥
 स्वादुपाकरसा स्निग्धा सकपाया द्विमा गुरुः ।
 निद्रन्त्यनिलपित्तास्त्रतित्तास्यत्वमदात्ययान् ॥ ११४ ॥
 वृष्याकाशयमखासेसरमेदस्यतक्षयान् ।
 उद्विक्तपित्तान् जयति चीन् दीमान् स्वादु दाडिमम् ॥ ११५ ॥
 पित्ताविरोधि नात्युष्णमुष्णं वातकफापहम् ।
 । सर्षप हृद्य लघु स्निग्ध ग्राहि रोचनं दीपनम् ॥ ११६ ॥
 मोचखर्जूरपनसनालिकेरपरुषकम् ।
 आम्वाततालकाश्मर्यराजादनमधूखजम् ॥ ११७ ॥
 सौवीरवदराङ्गोक्षफलाङ्ग्रेषातकोद्भवम् ।
 घातामाभिषुकाघोडमुकूलकनिकीचकम् ॥ ११८ ॥
 । उहमाण प्रियालक्ष्णं हृद्द्वर्णं गुरु शीतलम् ।
 दाहघ्नतक्षयहर रक्तपित्तप्रसादनम् ॥ ११९ ॥
 स्वादुपाकरसं स्निग्ध विष्टम्भि कफशक्कत् ।
 फलन्तु पित्तलं ताल सर काश्मर्यज द्विमम् ॥ १२० ॥
 । शङ्खभूतविवन्धन केश्य मीध्यं रसायनम् ।
 घातामादुष्णवीर्यन्तु कफपित्तकर सरम् ॥ १२१ ॥
 परं वातहर स्निग्धमनुष्णन्तु प्रियालजम् ।
 प्रियालमज्जा मेधुरी हृष्यः पित्तानिलापहः ॥ १२२ ॥
 कोलमज्जागुणैस्त्रहत्तृट्छर्दिकासजिह्व सः ।
 पक्वं सुदुर्जरं विल्वं दोषल पूतिमारुतम् ॥ १२३ ॥
 दीपनं कफवातघ्नं बाल भाङ्गुभय द्वि तत् ।

कपित्थमामं कण्ठघ्नं दीपलं दीपधाति तु ॥ १२४ ॥
 पक्कं हिध्मावमद्युजित्तरं प्राहि विषापहम् ।
 ज्ञाम्बवं गुरु यिष्टभि श्रोतस भृगवातलम् ॥ १२५ ॥
 संप्राहि मूषयक्तोरकण्ठां कफपित्तनुत् ।
 वातपित्तास्रक्ष्णद्वाल वदास्यि कफपित्तकृत् ॥ १२६ ॥
 गुर्वात्र वातजित्पक्कं स्वादस्त्रं कफशुक्लम् ।
 हृत्तान्त्रं प्राहि रुचोष्णं वातश्लेष्महरं हृद्यु ॥ १२७ ॥
 श्याम्या गरुण्यं केगघ्नं रुचं पीतु तु पित्तलम् ।
 कफवातहरं भेदि श्लोहार्गः कृमिगुणानुत् ॥ १२८ ॥
 सतिक्तं स्वादु यत्पीतु नात्युष्णं तद्विदोपजित् ।
 त्वक्त्तित्तकटुका स्त्रिधा मातुलुङ्गम्य वातजित् ॥ १२९ ॥
 हृद्युं मधुरं मांसं वातपित्तहर गुरु ।
 हृद्यु तत्क्रेमरं कामग्रासहिध्मावमदाव्ययान् ॥ १३० ॥
 आस्यशीपानिनक्षेष्मविषयप्यर्शरीवकान् ।
 गुल्मोदरार्गः शूनानि मन्दाग्नित्रं च नागयेत् ॥ १३१ ॥
 भक्षातनम्य त्वग्मांसं हृद्युं स्वादु शीतलम् ।
 तदस्यग्निमम नेध्यं कण्ठशतहरं परम् ॥ १३२ ॥
 स्वादस्त्रं श्रोतमुष्णं च हिधा पानेपत गुरु ।
 हृद्युमत्यन्दिममं हृद्यं जुग्मादुक्तम् ॥ १३३ ॥
 पक्कमाशु परं धाति नात्र ॥ गुरु दीपकम् ।
 द्राघापहपक्कं चार्द्रिभरा पित्तनादन ॥ १३४ ॥
 गुरुष्णपीये वातघ्नं सरं च र्गुणकम् ।
 तदास्य क हृद्युं मूषयक्तुचाम्नातनादुक्तम् ॥ १३५ ॥

ऐरावतं दन्तशठं सतूदं मृगलिण्डिकम् ।
 नातिपित्तकारं पक्वं शुष्कं च करमर्दकम् ॥ १२६ ॥
 दीपनं भेदनं शुष्कमग्लीकाकोलयोः फलम् ।
 लक्ष्णात्रमल्लमच्छेदि लघुष्टं कफघातयोः ॥ १२७ ॥
 फलानामवरं तत्र लक्षुचं सर्वदोषहृत् ।
 हिमानिलोष्णदुर्घातज्वालनालादिद्रूपितम् ॥ १२८ ॥
 जन्तुक्षुष्टं जले गगनमभूमिजननार्तवम् ।
 अन्यधान्ययुतं ह्येनवीर्यं जीर्णतयापि च ॥ १२९ ॥
 धान्यं त्यजेत्तथा शाकं रुक्षमिडमकीमलम् ।
 असञ्जातरसं तद्वच्छुष्कं चान्यत्र मूलकात् ॥ १३० ॥
 प्रायेण फलमध्येवं तथामं विश्वशर्जितम् ।
 विष्यन्दि लयण सर्वं सूक्ष्मं सृष्टमल विदुः ॥ १३१ ॥
 वातघ्न पाकि तीक्ष्णीणां रोचनं कफपित्तहृत् ।
 सैन्धवं तत्र सखादु हृष्यं हृष्यं त्रिदोषनुत् ॥ १३२ ॥
 लघुनुच्यं हृष्यः पथ्यमदिदाह्यग्निदोषनम् ।
 लघु सौपर्चल हृष्यं सुगन्ध्युद्धारगोधनम् ॥ १३३ ॥
 वाट्टराक यिवन्ध्रं दोषगोय रुचिप्रदम् ।
 लघ्नाधिः कफघातानुसोमनं दीपनं विडम् ॥ १३४ ॥
 दिग्बन्धानाहविष्टशूलगौरयनाशनम् ।
 यिपाके स्यादु सामुद्र मुक लोषयित्तनम् ॥ १३५ ॥
 सतिक्तकटु कषारं तीक्ष्णमुत्कृष्टं हि चोद्भिदम् ।
 हाचे सौदधेऽगुण नपथे मन्थवर्जिताः ॥ १३६ ॥
 रोमकं नपु पांशुयं सघारं चोषानं मुक ।
 मयथानां प्रयोमि तु सैन्धवादीन् प्रयोजयेत् ॥ १३७ ॥

गुल्महृदप्रहणीपाण्डुप्लीहानाहगलामयान् ।
 श्वासार्शः कफकासांश्च श्मयेद्यवशूकजः ॥ १४८ ॥
 चारः सर्वत्र परमं तीक्ष्णाण्यः क्षमिजिह्वघुः ।
 पित्ताहृद्गदूषणः पाकी च्छेद्यष्टयो विदारणः ॥ १४९ ॥
 अपथ्यः कटुलावण्याच्छुक्रौजः केशचक्षुषाम् ।
 हिङ्गुघातकफानाहशूलघ्नं पित्तकोपनम् ॥ १५० ॥
 कटुपाकरसं रुच्यं दीपनं पाचनं लघु ।
 कपाया मधुरा पाके रुखा विलयणा लघुः ॥ १५१ ॥
 दीपनी पाचनी मेघ्ना वयसः स्नापनी परा ।
 उष्णवीर्या सरायुष्या बुद्धीन्द्रियबलप्रदा ॥ १५२ ॥
 छुडत्रैवर्ण्यैस्त्रयपुराण्यविमज्जरान् ।
 शिरोऽधिपाण्डुहृद्गोगक्रानलाग्रहणीगदान् ॥ १५३ ॥
 सशोषशोकातीसारभेदमोहत्रमिक्तिमीन् ।
 श्वासकासप्रवेकार्शः प्लीहानाहगरोदरम् ॥ १५४ ॥
 विबन्धं स्त्रीतसां गुल्ममूर्हस्तभ्रमरोचकम् ।
 हरीतकी जयेदराधीं स्नांस्त्रांश्च कफघातजान् ॥ १५५ ॥
 तद्वदामलकं शीतमन्त्रं पित्तकफापहम् ।
 कटुपाके हिमड्येयमक्षमीपथ तद्गुणम् ॥ १५६ ॥
 हयं रसायनवरा विफलाऽध्यामयापहा ।
 रोपणी त्वग्दक्लेदमेदीमेहकफास्त्रजित् ॥ १५७ ॥
 सकेसरं चतुर्जातं त्वक्पत्रैर्लं त्रिजातकम् ।
 पित्तप्रकोपि तीक्ष्णाण्यं रुच्यं दीपनरोचनम् ॥ १५८ ॥
 रसे पाके च कटुकं कफघ्नं भरिषं लघु ।
 श्रेयला सादुगीतार्द्रां गुर्वीं क्षिग्धा च पिप्ली ॥ १५९ ॥

सा शुष्का विपरीतातः स्निग्धा हृष्या रसे कटुः ।
 स्वादुपाका ऽनिलञ्जे अग्नासकासापहा सरा ॥ १६० ॥
 नतामत्युपयुञ्जीत रसायनविधिं विना ।
 भागरं दीपणं वृष्यं घ्राहि हृद्यं विबन्धुत् ॥ १६१ ॥
 हृद्यं लघु स्वादुपाकं स्निग्धोष्णं कफवातजित् ।
 तद्दार्द्रकमेतच्च त्रयं त्रिकटुकं जयेत् ॥ १६२ ॥
 स्योत्थाग्निसदनश्वासकासघ्नीपदपीनसान् ।
 चविका पिप्पलीमूलं भरिचाख्यान्तरं गुणैः ॥ १६३ ॥
 चित्रकोऽग्निसमः पाके शोफार्थः क्षमिहुष्ठहा ।
 पञ्चकोलकमेतच्च भरिचेन विना स्मृतम् ॥ १६४ ॥
 गुणमग्नीहोदरागाहशुलघ्नं दीपणं परम् ।
 विश्वकाश्मर्यतर्कारीपाटलाट, गटुकैर्महत् ॥ १६५ ॥
 जयेत् काषायतिक्तीष्णं पञ्चगूलं कफानिलौ ।
 छल्लं हृद्यं पुमतीहृद्यगोक्षुकैः स्मृतम् ॥ १६६ ॥
 स्वादुपाकरसं नातिशीतोष्णं सर्वदीपकित् ।
 यलापुनर्नवैरष्टगूर्पपर्याहृयेन तु ॥ १६७ ॥
 मध्यमं कफवातघ्नं नातिपित्तकरं सरम् ।
 प्रभोरुवीरा जीयस्तीजीवकर्मभकैः स्मृतम् ॥ १६८ ॥
 क्षीयनाम्यं च सघुष्यं हृद्यं पित्तानिलापहम् ।
 यथास्यं पित्तजिद्वर्भकागेषुवरगान्निभिः ॥ १६९ ॥
 भूकशिम्बीजपक्वायमांसगायकफनौपधैः ।
 पर्णितोरयस्त्रयोऽयमुक्ती नित्योपयोगिकः ॥ १७० ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

—*—

अथातोऽन्नरक्षाध्यायं व्याख्यास्यामः ।

राजा राजगृहासन्ने प्राणाचार्यं निवेशयेत् ।

सर्वदा स भवत्येवं सर्वत्र प्रतिजागृविः ॥ १ ॥

अन्नपानं विपाद्भेद्दिशेषेण महीपतेः ।

योगक्षेमौ तदायत्तौ धर्माद्यास्तत्रिवन्धनाः ॥ २ ॥

घोदनो विषदान् सान्द्रो यात्यविस्त्राव्यतामिव ।

चिरेण पच्यते पक्वो भवेत्पर्युषितोपमः ॥ ३ ॥

मयूरकगृह्तुष्योष्णो मोहमूर्च्छाप्रमेककृत् ।

हीयते यर्णगन्धाद्यैः क्लियते चन्द्रकाश्चितः ॥ ४ ॥

व्यञ्जनान्याशु शुथन्ति ध्यामकाथानि तत्र च ।

होनातिरिक्ता विक्षता ह्य दृश्येत नेव वा ॥ ५ ॥

फेनोर्ध्वराजीसीमन्ततन्तुबुद्दसम्भवः ।

विष्टिंन्नविरसा रागाः खाण्डवाः शाकमामिषम् ॥ ६ ॥

नीना, राजो रसे ताम्ना क्षीरे दधनि दृश्यते ।

ग्यावा पीताऽसिता तन्ने हृते पान्थेयसत्रिभा ॥ ७ ॥

कालो मद्याग्भसोः घोद्रे हरित्तैनेऽक्ष्णोपमा ।

पाकः फमानानामाना पक्तानां परिकोधनम् ॥ ८ ॥

द्रव्याणामाद्भुक्तायां स्यातां स्नानिवियर्णते ।

चूनां कठिनाना च भवेत् स्मर्गविपर्ययः ॥ ९ ॥

मान्द्यस्य स्फुटिताग्रत्वं स्नानिर्गन्धान्तरोद्भवः ।

ध्याममण्डलता वस्ते शदनं तन्तुपक्ष्याम् ॥ १० ॥
 धातुमोक्तिककाष्ठाश्मरत्नादिषु मलाक्षता ।
 स्त्रे हस्यर्गप्रभाहानिः सप्रभत्वं तु मृण्मये ॥ ११ ॥
 विषदः श्यावशुक्लास्यो विलघ्ना वीजते दिशः ।
 खेदवेपथुमांस्त्रस्तो भीतः स्रज्जति जृम्भते ॥ १२ ॥
 प्राप्यान्नं सविष स्वग्निरेकावर्त्तः स्फुटत्यति ।
 शिखिकण्ठाभधूमाचिरनर्चिर्वोद्यगन्धवान् ॥ १३ ॥
 भ्रियन्ते मक्षिकाः प्राश्य काकः धामस्वरो भवेत् ।
 उत्क्रोयन्ति च दृष्ट्वैतच्छुकदालूहसारिकाः ॥ १४ ॥
 हंसः प्रस्रजति ग्लानिर्जीवञ्छोवस्य जायते ।
 चकोरस्याधिबैराग्यं कौश्लस्य स्यात् मदोदयः ॥ १५ ॥
 कपोतपरभृहचक्रवाका जहल्यसून् ।
 उडेग वारति मार्जारः शकत् सुवृति वानरः ॥ १६ ॥
 ह्येन् मयूरस्तद् दृष्ट्वा मन्दतेजो भवेद्विषम् ।
 इत्यन्नं विषवज्ज्वाला त्वजेदेव प्रयत्नतः ॥ १७ ॥
 यथा तेन रिपदोरन्नपि न क्षुद्रजन्तवः ।
 स्पष्टे तु कण्डूदाहोषाञ्चरार्तिस्फोटसुप्तयः ॥ १८ ॥
 मण्डरोमञ्चुतिः शीतः सेताद्या विषनाशनाः ।
 शस्तास्तत्र प्रलेपाद्य शैव्यचन्दनपद्मलेः ॥ १९ ॥
 ससोमवल्गान्नीमपद्मकुठासृतानतैः ।
 सालाजिह्वोदयान्नाद्यनूपा विमिचिमायनम् ॥ २० ॥
 दन्तहर्षो रसाक्षत्वं उदुस्तम्भच वक्तगे ।
 मेघ्याद्यैस्तत्र गरडूपाः सर्वं च विषनिहितम् ॥ २१ ॥
 धामाशयगते सेदमूर्च्छाधानमदभ्रमाः ।

रोमहर्षो वमिर्दाह्यक्षुर्हृदयरोधनम् ॥ २२ ॥
 विन्दुभियावयोऽङ्गानां पक्ताग्रयगते पुनः ।
 अनेकवर्णं वमति मृत्रयत्यतिसार्थते ॥ २३ ॥
 मन्द्रा कथत्वं पाण्डुत्वमुदर वलसंचयः ।
 तयोर्वास्तविरिक्तस्य हरिद्रे कटभो गुडम् ॥ २४ ॥
 सिन्दुवारितनिष्पायदापिकाग्रतपरिधिकाः ।
 तण्डुलोयकमूल्नानि कुक्कुटाण्डमवत्याजम् ॥ २५ ॥
 भावनाञ्जनपानेषु योजयेद्विषगान्तये ।
 विषमुक्ताय दद्यात् शुढायोर्ध्वमधस्तथा ॥ २६ ॥
 सूक्ष्मं ताम्बरजः काले सचोद्रे हृदियोधनम् ।
 शुडे हृदि ततः प्राण हेमचूर्णस्य दापयेत् ॥ २७ ॥
 न सञ्जते हेमपाद्रे पद्मपत्रेऽस्युपदिपम् ।
 जायते विपुस प्रायुर्गरेष्थेप विधिः स्मृतः ॥ २८ ॥
 विरुद्धमपि चाहार विद्यादिपगरोपमम् ।
 पानूपमामिष मापचोद्रेचोरेविरुद्धकैः ॥ २९ ॥
 विरुध्यते सह विषैर्मूलकेन गुडेन वा ।
 विषेपात् पयसा गत्या मत्स्येष्वपि विलोचिम' ॥३०॥
 विरुद्धमन्त्रं पयसा सह सर्वं फलं तथा ।
 गहत् कुलत्वरसकण्टुपक्षमकुटकाः ॥ ३१ ॥
 भक्षयित्वा हर्षितक मूलकादि पयस्यनेत् ।
 पाराह व्याधिषा नात्यादध्वा पृषतकुक्कुटो ॥ ३२ ॥
 पाममासानि पि तेन नापसूपेन मूलकम् ।
 पन्वि कुगुम्भयादेन विषैः सह विरुद्धकम् ॥ ३३ ॥
 नापसूपगुडचोरेदध्यान्वैर्त्तिकुजं फनम् ।

फलं कदल्यास्तक्रेण दद्यात्तालफलैर्न वा ॥ ३४ ॥
 कण्ठीपत्राभ्यां मधुना काकमार्चीं गुडैर्न वा ।
 सिद्धां वा मत्स्यपचने पचने नागरस्य वा ॥ ३५ ॥
 सिद्धामन्यत्र वा पात्रे कामात्तानुपितां निशाम् ।
 मत्स्यनिस्तलनस्त्रे हसाधिताः पिप्पलीस्यजेत् ॥ ३६ ॥
 कांस्ये दशाहमुपितं सर्पिरुष्णं त्वरुष्करे ।
 भासी विरुध्यते शूल्यः कम्पिस्तकसाधितः ॥ ३७ ॥
 ऐक्यं पायससुराक्षयराः परिवर्जयेत् ।
 मधुसर्पिर्वसातैलपानीयानि द्वियस्त्रिभ्यः ॥ ३८ ॥
 एकत्र वा समांशानि विरुध्यन्ते परस्परम् ।
 भिन्नांशे अपि भ्रष्टान्ये दिव्यवार्यनुपानतः ॥ ३९ ॥
 मधुपुष्करबीजं च मधुमैरियथाकारम् ।
 मथ्यानुपानः सैरेयो हारिद्रः कटुतैलवान् ॥ ४० ॥
 उपीदकातिसाराय तिलकल्केन साधिता ।
 बलाका यारुषीयुक्ता कुन्नापैश्च विरुध्यते ॥ ४१ ॥
 ऋष्टा वराहवसया सैव सद्यो निहन्यसून् ।
 तद्वृत्तिभिरिपद्वाद्यगोधात्वावकपिञ्जलाः ॥ ४२ ॥
 ऐरुड्ढेनाग्निना सिद्धास्तत्तैलेन विमूर्च्छिताः ।
 हारोतमांसं हारिद्रशूलकयोतपाचितम् ॥ ४३ ॥
 हारिद्रवृद्धिना सद्यो ध्यापादयति जरेवितम् ।
 भ्रष्टपांशुपरिध्वस्तं तदेव च समाचिकन् ॥ ४४ ॥
 यत्किञ्चिद्विषमुक्तेषु न हरेत् तत्कामासतः ।
 'विहृदं' शुद्धिरवेष्टा शमो वा तद्विरोधिभिः ॥ ४५ ॥
 द्रव्यैस्तेरेव वा पूर्वं शरीरस्याभिसंस्कृतिः ।

व्यायामस्त्रिंशद्दीप्ताग्निवयः स्वबलशालिनाम् ॥ ४६ ॥
 विरोध्यपि न पीडायै सात्त्विकमन्यं च भोजनम् ।
 पादेनापथ्यमभ्यस्ता पादपादेन वा त्वजेत् ॥ ४७ ॥
 निपेयेत हित तद्दटेकद्विचरन्तरीकृतम् ।
 अपथ्यमपि हि त्वक्तं शीलितं पथ्यमेव या ॥ ४८ ॥
 सात्त्विकासात्त्विकारिकाया जायते सहस्रान्यथा ।
 क्रमेणापचिता द्रोपाः क्रमेणोपचिता गुणाः ॥ ४९ ॥
 नाप्नुवन्ति पुनर्भाषमप्रकम्पया भवन्ति च ।
 अत्यन्तसन्निधानानां द्रोपाणां दूषणात्मनाम् ॥ ५० ॥
 अहितैर्दूषणं भूयो न विद्वान् कर्तुं नर्हति ।
 आहारशयनम्रह्मचर्यैर्युक्त्या प्रयोजितैः ॥ ५१ ॥
 शरीरं धार्यते नित्यमागारमिव धारणैः ।
 आहारो वर्णितस्तत्र तत्र तत्र च वक्ष्यते ॥ ५२ ॥
 निद्रायत्त शुषं दुःखं पुष्टिं कार्ग्यं वलाचलम् ।
 वृषताः क्लीयता ज्ञानमज्ञान लीयितं न च ॥ ५३ ॥
 अकालेऽतिप्रसङ्गाच्च न च निद्रा निपेयिता ।
 सुप्तायुषी परा कुर्यात्कालरात्रिरिवापरा ॥ ५४ ॥
 रात्रौ जागरणं रुच्यं शिथं प्रस्रपनं दिवा ।
 अरुचमनमिष्यन्दि त्वासीनप्रचसायितम् ॥ ५५ ॥
 प्रीषे वायुचयादानरोघरात्रात्म्यभाषतः ।
 दिशास्त्रप्रो हितोऽन्वस्मिन् कफपित्तकरो हि सः ॥ ५६ ॥
 सुप्ता तु भाययानाध्वमग्नस्रोभारकर्मभिः ।
 क्षीयशोकभयैः क्षान्तान् ग्रासद्विधातिसारिण ॥ ५७ ॥
 दृशमानावनक्षीयघतदृशूनपीडितान् ।

अजीर्णाभिहतोश्चानान् दिवास्वप्नोचितानपि ॥ ५८ ॥
 धातुसाध्यं तथा ह्येषां श्लेष्मा चाङ्गानि पुथ्यति ।
 बहुमेष्टः कफा स्वप्यः स्त्रे हनित्याय नाहनि ॥ ५९ ॥
 विषार्तः कण्ठरोगी च नैव जातु निशास्वपि ।
 अथालशयनाभ्रो हज्वरस्त्रैमित्यपोनसाः ॥ ६० ॥
 शिरोरुक्शोफहृत्प्रासस्त्रोत्तरो वाग्निमन्दताः ।
 तत्रोपधासत्रमनस्त्रेदनायनमौषधम् ॥ ६१ ॥
 योजयेदतिनिद्रायां तीक्ष्णं प्रच्छर्दनास्त्रनम् ।
 मावनं क्षुत्तनं चिन्तां व्यथार्यं शोकभीक्षुधः ॥ ६२ ॥
 एभिरेव च निद्राया नशः श्लेष्माति संशयात् ।
 निद्रानाशादङ्गमर्दं शिरोभोरवजृम्भिताः ॥ ६३ ॥
 खाद्यं स्नानि भ्रमापस्त्रितन्द्रारोगाय यातजाः ।
 यथाकालमती निद्रो गत्रो सेवेत सात्परतः ॥ ६४ ॥
 असात्पर्याङ्गागर्दं पातः स्वप्यादभुक्तवान् ।
 शीलयेन्नन्दनिद्रसु शीरगद्यरमान् दधि ॥ ६५ ॥
 अभ्यङ्गोद्वर्तनश्चःनमूर्ध्नि कर्णाक्षितर्पणम् ।
 कान्तावाहुनताश्चेपो निर्हृतिः क्षतकृत्यता ॥ ६६ ॥
 मनोऽनुशुना विषयाः कामं निद्रासुखप्रदाः ।
 अद्वयैर्यरतेर्याम्यसुखनिम्यृहचेतमः ॥ ६७ ॥
 निद्रा गत्रोपयस्य स्व कानं नातिवर्तते ।
 याम्यधर्मे न्यजेदागीमनुशानां रजश्चक्ष्णाम् ॥ ६८ ॥
 अप्रियामप्रियाशारां दुष्टमहीर्षमेहनरम् ।
 पतिम्यूनरुगां शूनां गर्भिणीमन्ययोपितम् ॥ ६९ ॥
 परिणीमन्योनिं च गुणदेयवृत्पासयम् ॥

चैत्यश्मशानायतनचत्वराम्बुचतुष्पथम् ॥ ७० ॥
 पर्वाण्यनङ्ग दिवस गिरोहृदयताहनम् ।
 भत्याशितोऽष्टतिः क्षुदान् दुःस्वित्ताङ्गः पिपासितः ॥ ७१ ॥
 बालो वृद्धोऽन्यवेगार्त्तस्वजेद्रोगी च मैथुनम् ।
 सेवेत कामतः काम व्यतो बाजीकृता हिमे ॥ ७२ ॥
 त्र्यहाहसन्तगरदोः पचाहर्षानिदाघयोः ।
 भ्रमकृमोरुदौर्बल्यघनधात्विन्द्रियक्षयः ॥ ७३ ॥
 अपर्धमरणं च श्यादन्यथा गच्छत स्त्रियम् ।
 क्षृतिमेधायुरारोग्यपुष्टीन्द्रिययोगबलैः ।
 पधिका मन्दजरसी भयन्ति स्त्रीषु सयताः ॥ ७४ ॥
 यानानुनेपमहिमानिलशृण्डश्लाघ-
 गीताम्बुदुग्धरसयूपसुरापसन्नाः ।
 सेवेतचानुगयन विरतो रतस्य-
 तस्यैव माशुयपुप पुनरिति धाम ॥ ७५ ॥
 नृतचरितसमृद्धे कर्मदक्षे दयासौ
 भिषजि निरनुबन्ध देहरषां निवेद्य ।
 भवति विपुलतेजः स्वास्थ्यशौर्त्तिप्रभायः
 श्चकुम्भनफलभोगो भूमिमानखिरायुः ॥ ७६ ॥

चष्टमोऽध्यायः ।

मात्राशो सर्वकालं स्यात् मात्रा ह्यग्नेः प्रवर्तिका ।
 मात्रां द्रव्यास्यपेचन्ते गुरुष्वपि लघून्वपि ॥ १ ॥
 गुरुणामहैसीहिल्यं लघूनां नातिवृत्तता ।
 मात्राप्रमाणं निर्दिष्टं सुखं यावद्विलीर्यति ॥ २ ॥
 भोजनं होनमात्रं तु न बलीपचयोजने ।
 सर्वेषां वातरोगाणां हेतुतां च प्रपद्यते ॥ ३ ॥
 अतिमात्रं पुनः सर्वाणांशु दोषान् प्रशीपयेत् ।
 पीडयानां हि वातायां युगपत् तेन कीपिताः ॥४॥
 चामिनासेन दुष्टेन तदेवाविश्य क्षुर्वते ।
 विष्टभयन्तीऽलसकं प्यादयन्ती विसृचिवाम् ॥ ५ ॥

यान्तस्त्रिर्यङ्क्तनुं सर्वां दण्डवत् स्तम्भयन्ति चेत् ॥ १२ ॥
 दण्डकालसकं नाम तं त्वजेदाशुकारिणम् ।
 निरुद्धाध्यशनाजीर्णशोलिनी विपलक्षणम् ॥ १३ ॥
 आमदीप महाघोरं वर्जयेद्विपसन्नकम् ।
 विपरुपाशुकारित्वाद्द्विरुहोपक्रमत्वतः ॥ १४ ॥
 प्रथाममनसीभूत साध्यं त्वरितमुक्तिखेत् ।
 पीत्वा सीप्रापटुफलं वार्युण्यं योजयेत्ततः ॥ १५ ॥
 स्वेदमं फलवतिं च मलवातानुलोमनीम् ।
 नाम्यमानानि चाद्भानि भृगं स्वित्त्रानि वेष्टयेत् ॥ १६ ॥
 विस्त्र्यामतिवृद्धायां पाण्डुरोर्दाहः प्रगस्यते ।
 तदहयोपवास्यै न विरिक्तवदुपाचरेत् ॥ १७ ॥
 दौघातिरपि नाजीर्णीं पिवेच्छूलसमीपधम् ।
 आमसक्तौनलीनासं पक्तुं दीपोपधायनम् ॥ १८ ॥
 निहन्त्यादपि चैतपां विभ्रमः सहसात्तरम् ।
 जीर्णाग्ने तु भैषज्यं युञ्ज्यात् स्वाय्यगुरुदरं ॥ १९ ॥
 दौघशेषस्य पाकार्यमग्नेः सन्धुक्षणाय च ।
 शान्तिरामविकाराणां भवति त्वपतर्पणात् ॥ २० ॥
 त्रिविधं त्रिविधे दोषे तत्समीप्य प्रयोजयेत् ।
 तद्वान्पे नक्तुनं पथ्यं मध्ये सद्गनपाचनम् ॥ २१ ॥
 प्रभूतं गोधनं तदि मूलादुन्मूलवेश्मजान् ।
 एवमन्यानिपि व्याधीन् स्वनिदानविपर्यात् ॥ २२ ॥
 चिकित्से दनुवन्धे तु सति हेतुविपर्ययम् ।
 न्यक्त्वा यथायथं यैद्यो युञ्ज्याद् व्याधिविपर्ययम् ॥ २३ ॥

तदर्थकारि वा पक्वे दीपे त्विडे च पाचके ।
 हितमभ्यञ्जनस्त्रे हपानवस्थ्यादियुक्ततः ॥ २४ ॥
 अजीर्णं च कफादामं तत्र शोफोऽक्षगण्डयोः ।
 सद्यो भुक्त इयोद्धारः प्रसेकोत्क्लेशगौरवम् ॥ २५ ॥
 विट्श्वमनिसाच्छूलयिवन्धाधानसादक्षम् ।
 पित्तादिदग्धं तृणोद्भ्रमास्तोद्धारदाहवत् ॥ २६ ॥
 सङ्घनं कार्यमामे तु विष्टब्धे श्वेदनं भृशम् ।
 विदग्धे यमनं यद्वा यथावस्यं हितं भवेत् ॥ २७ ॥
 शरीयसी भवेत्तोनादामादेव विलम्बिका ।
 कफवातानुबदामनिङ्गा तक्षमसाधना ॥ २८ ॥
 पयसा हृदय्या शुद्धेऽप्युद्धारि रसगीयतः ।
 शयीत किञ्चिदेवात्र सर्वशानागितो दिवा ॥ २९ ॥
 स्रप्यादजीर्णं सञ्जातमुभुचोद्याग्मितं लघु ।
 विषयोऽतिपहतिर्वा ग्लानिर्माकृतमूढता ॥ ३० ॥
 अजीर्णनिङ्गं सामान्यं तिष्ठन्धो गौरयं भ्रमः ।
 न चातिमापमेवात्रमामदीपाय केषलम् ॥ ३१ ॥
 द्विष्टविष्टग्निदग्धामगुरुकृत्तद्विमाशुचि ।
 विटादि गुंफमत्वम्बुप्लुतं पाचं न जीर्यति ॥ ३२ ॥
 त्रपतसेन भुक्तं च शोकक्रोधशुधादिभिः ।
 मित्यं पचमपच्यं च भुक्तं ममयनं मतम् ॥ ३३ ॥
 विद्यादध्यगमं भूयो भुक्तस्योपविभोजनम् ।
 एकामे वद्वा चान्यं वा भुक्तं तु विषमागमम् ॥ ३४ ॥
 चोष्णप्रेताति शय्यं वा चोष्णं प्याधीन् सग्निं या
 कामे गाम्यं शुचि हितं चिद्योषं अनु तन्मनाः ॥ ३५ ॥

पद्मं मधुरप्राय नातिद्रुतविनम्बितम् ।
 स्नातः चुडान् विविक्तस्था घातपादकराननः ॥ ३६ ॥
 तर्पयित्वा पितृन् देवानतिथोन् बालकान् गुरुन् ।
 प्रत्यवेक्ष्य तिरथोऽपि प्रतिपन्नपरिग्रहान् ॥ ३७ ॥
 समीक्ष्य सम्यगात्मानमनिन्दन्ननुवन् द्रवम् ।
 इष्टमितैः सहाग्रोयाच्छुचिभक्तजनाहृतम् ॥ ३८ ॥
 भोजनं दृष्यन्नेशादिजुष्टमुष्णीकृतं पुनः ।
 शाकाधरान्नभूयिष्ठमत्युष्णलवणं त्यजेत् ॥ ३९ ॥
 किलाटदधिकूचोकाचारगुक्ताममूलकम् ।
 ऊयशुष्कवराडाविगोमक्ष्यमहिषामिषम् ॥ ४० ॥
 मापनिष्यान्नशालूकविसपिष्टविरूढकम् ।
 शुष्कमाकानि यवकान् फाणितं च न शीलयेत् ॥ ४१ ॥
 शीलयेच्छालिगोधूमयवषष्टिकृत्वाङ्गलम् ।
 पथ्यामलकसृहोकापटोलीसुहृयर्कराः ॥ ४२ ॥
 दृतदिव्यीदकघोरक्षोद्रदाडिमसैन्धवम् ।
 द्विफला मधुसर्पिर्भ्यां निशि नेत्रबलाय च ॥ ४३ ॥
 स्नास्यगानुष्ठान्तकृत्वाश्च रोगोष्णैर्दकरं च यत् ।
 विसिन्धुमोचसोषाम्त्रमोदक्रीत्कारिकादिकम् ॥ ४४ ॥
 अद्याद्द्रव्यं शुभं स्निग्धं स्वादु मर्दं स्थिरं पुरः ।
 विपरीतमतयान्ते मध्येऽग्नमवणोत्कटम् ॥ ४५ ॥
 असेन कुक्षेर्होवशीं पानेनैकं प्रपूरयेत् ।
 आययं पवनादीनां चतुर्थमवशेषयेत् ॥ ४६ ॥
 अनुपानं हिमं धारि यवगोधूमयोर्दितम् ।
 दधिं मद्ये विषे चाद्रे काण्यं पिष्टमयेतु तु ॥ ४७ ॥

शाकमुद्गादिविहृतो मस्तुतक्रान्तकाञ्चिकम् ।
 सुरा कथानां पुष्यर्धं स्थूलानां तु मधूदकम् ॥ ४८ ॥
 शोषे मांसरुची मद्यं मांसे स्वल्पे च पावके ।
 व्याधौषधाध्नभाष्यस्त्रीसक्तनातपकर्मभिः ॥ ४९ ॥
 चीणे हृद्दे च भाले च पयः पय्यं यथामृतम् ।
 विपरीतं यदन्नस्य गुणैः स्यादविरोधि च ॥ ५० ॥
 अमुपानं समासेन सर्वदा तत्रगस्यते ।
 अमुपानं करोत्यूर्जां हृत्तिं ध्यातिं हृदाङ्गताम् ॥ ५१ ॥
 अक्षसङ्घातग्रैशिल्यविकृत्तिजरण्यानि च ।
 नोर्ध्वं जन्तुगदग्नासकाशोरः क्षतपीनमे ॥ ५२ ॥
 शीतभाष्यप्रसङ्गे च स्वरभेदे च तद्वितम् ।
 प्रक्षिप्तदेहमेहाचिगलरोगव्रणातुराः ॥ ५२ ॥
 पानं त्यजेयुः

सर्वथ भाष्याध्वगयनं त्यजेत् ।

पीत्वा भुक्त्वाऽऽतपं यद्भिं यानं प्रयत्नवाहनम् ॥ ५४ ॥
 प्रचष्टे विष्णुषे हृदि सुषिमले शोषे स्वपथगे
 विशुषे शोहाः सुदुपगमने याते ऽनुसरति ।
 तयाग्नायुःश्लेष्मे विगदकरणे देष्टे च सुनघो
 प्रयुष्मोताहारं विधिनिवृत्तिः कालः सति मत्. ॥ ५५ ॥

—०—

नवमोऽध्यायः ।

एतानां द्रव्यादिविज्ञानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

द्रव्यमेव रसादीना श्रेष्ठं ते हि तदायया ।

पञ्चभूतात्मकं तत्तु

ध्यामधिष्ठाय जायते ॥ १ ॥

अश्वुयोन्मिपवननभसां समवायतः ।

तद्विद्वत्तिर्विशेषय व्यपदेशस्तु भूयसा ॥ २ ॥

तस्मान्नैकरसं द्रव्यं भूतसङ्घातसम्भवात् ।

नैकदीपाम्नातो रोगास्तत्र व्यक्ती रसः स्मृतः ॥ ३ ॥

अव्यक्तं ऽगुरसः किञ्चिदन्ते व्यक्तीऽपि वेद्यते ।

गुर्वादयो गुणा द्रव्ये पृथिव्यादौ रसायये ॥ ४ ॥

रसेषु व्यपदिश्यन्ते साहचर्योपचारतः ।

तत्र द्रव्यं गुरुस्थूलस्थिरगन्धगुणोत्पणम् ॥ ५ ॥

पार्थिवं गौरवस्थैर्यमहातोपचयावहम् ।

द्रवमौतगुरुस्निग्धमन्दसान्द्ररसोत्पणम् ॥ ६ ॥ १०

पाप्यं क्षेहनविस्वन्दक्लेदप्रह्लादवन्धकम् ।

रूक्षतीक्ष्णोशयिशेदमुक्षारूपगुणोत्पणम् ॥ ७ ॥

पान्ने च दाहभावरुप्रवाशपचनात्मकम् ।

वायव्यं रूक्षविशदं लघुस्पर्शगुणोत्पणम् ॥ ८ ॥

रीक्ष्यलाघववैशयिचारग्लानिकारकम् ।

नाभसं सूक्ष्मविशदं लघुशब्दगुणोत्पणम् ॥ ९ ॥

सौपिथ्यलाघवकरं

जगत्त्रैव मनीषधम् ।

न किञ्चिद्विशते द्रव्ये वशास्त्रानार्थरोगयोः ॥ १० ॥

द्रव्यनूर्द्धगत् तत्र प्राप्तीऽग्निपवनोत्कटम् ।

अधीगामि च भूयिउ भूमितोयगुणाधिकम् ॥ ११ ॥

इति द्रव्यं रसान् मेदैरुत्तरर्षोपदेव्यते ।
 वीर्यं पुनर्घटन्त्येके गुरुस्त्रिगुधुमं मृदु ॥ १२ ॥
 मधुरुघोषातीक्ष्णश्च तदेवं मतमष्टधा ।
 अरकस्वाह वीर्यं तद् येन या क्रियते क्रिया ॥ १३ ॥
 नावीर्यं कुरुते किञ्चित् सर्वा वीर्यस्यता हि सा ।
 गुर्वादिष्वेव वीर्याख्या तेनान्वर्धति यस्मिन् ॥ १४ ॥
 समग्रगुणमारिषु गन्तयुत्कर्षाववर्तिषु ।
 व्यङ्ग्यहाराय मुख्यत्वाद्बहुप्रयहणादपि ॥ १५ ॥
 अतश्च विपरीतत्वात्सम्भवन्त्यपि नैव सा ।
 विवक्ष्यते रसाद्येषु वीर्यं गुर्वादयो ह्यतः ॥ १६ ॥
 चण्डं शीतं द्विधैवान्ये वीर्यमाचक्षतेऽपि च ।
 नानात्मकमपि दृश्यमग्नीषोमी महाबन्धो ॥ १७ ॥
 व्यक्ताव्यक्तं अग्राद्देव नातिक्रामति जातुचित् ।
 तवीर्यं भ्रमसङ्ख्यानिस्वेददाहाशुपाकिताः ॥ १८ ॥
 भ्रमश्च धातुकफयोः करोति शिशिरं पुनः ।
 ह्लादन जीवनं स्तम्भं प्रसादं रक्तपित्तयोः ॥ १९ ॥
 जठरेणाग्निना योगाव्ययदेति रसान्तरम् ।
 रसानां परिणामान्ते स विपाकः इति स्मृतः ॥ २० ॥
 स्वादुः पटुश्च मधुरमम्होऽस्तं पच्यते रसः ।
 तिक्तोष्णकषायाणां विपाकः प्रायशः कटुः ॥ २१ ॥
 रसैरसौ तुन्वफलस्तत्र द्रव्यं शुभाशुभम् ।
 किञ्चिद्भवेन कुरुते कर्म पाकेन वापरम् ॥ २२ ॥
 गुणान्तरेण वीर्येण प्रभावेणैव किञ्चन ।
 यद्यद्द्रव्ये रसादीनां वलयत्वेन वर्तते ॥ २३ ॥

अभिभूयेतरांस्तत्तत्कारणत्वं प्रपद्यते ।
 विरुद्धगुणसंगोगे भूयसाख्यं हि ज्ञोयते ॥ २४ ॥
 रसं विपाकस्तौ वीर्यं प्रभावस्तान्यपोहति ।
 बलसाम्ये रसादीनामिति नैसर्गिकं बलम् ॥ २५ ॥
 रसादिसाम्ये यत्कर्म विशिष्टं तत्रभावजम् ।
 दन्तौ रसाद्यैस्तुलापि चिचकस्य विरेचनी ॥ २६ ॥
 मधुकस्य च गृहीका घृत चोरस्य दीपनम् ।
 इति सामान्यतः कर्म द्रव्यादीनां पुनश्च तत् ॥ २७ ॥
 विशिष्टप्रत्ययारब्धद्रव्यभेदेन भिद्यते ।
 स्वादुर्गुरुय गांधूमो वातजिह्वातल्लघवः ॥ २८ ॥
 लघ्वा मत्स्याः पयः शीतं कटुः सिद्धो न शूकरः ।

दशमोऽध्यायः ।

—::०::—

प्रयातो रसभेदीयमध्यायं ध्यात्वास्यामः ।
 अग्नीऽग्निष्ठाव्युत्तेजःप्रयाद्युभ्यतिनगोऽनिर्भे ।
 द्योस्वभैः क्रमाद्भूतैर्मथुराटिरसोद्भूतः ॥ १ ॥
 तेषां विद्याद्रसं चादुं धी यत्तमनुलिम्पति ।
 पाप्माद्यमानो देहस्य द्वादशोऽवप्रमादन ॥ २ ॥
 प्रियः पिपीलिकादीनाम्
 चन्द्र. चाशयते सुखम् ।
 धर्मयो रोगदशानामधिभुवनिटोषनः ॥ ३ ॥

नवणः स्यन्दयत्यास्यं कपोलगनदाहकृत् ।
 तिक्तो विशदयत्यास्यं रसनं प्रतिहन्ति च ॥ ४ ॥
 उद्वेजयति जिह्वायं कुर्वन्थिमिषिमां कटुः ।
 स्वाधयत्वच्चिनासास्यं कपोलौ दहतीय च ॥ ५ ॥
 कषायो जङ्घयेज्जिह्वां कण्ठस्रोतो विबन्धकृत् ।
 रसानामिति रूपाणि कर्माणि

मधुरो रसः ॥ ६ ॥

प्राजन्मसाक्षरात् कुरुते धातूनां प्रबलं बलम् ।
 वाक्त्रहृत्ततचीणवर्षकेशिन्द्रियोजसम् ॥ ७ ॥
 प्रशक्तो हृंहणः कण्ठः स्तन्धसन्धरमकानुरः ।
 आयुष्यो जीवनः स्निग्धः पित्तानिलविषापहः ॥ ८ ॥
 कुरुतेत्युपयोगिन समेदःकफजान् गदान् ।
 स्यौलगाग्निसादसन्यासमेहगण्डार्बुदादिकान् ॥ ९ ॥
 अस्ताऽग्निदौतिकत् स्निग्धो हृद्यः पाचनरोचनः ।
 उष्णवीर्यो हिमस्पर्शः प्रीणनः क्लेदनी लघुः ॥ १० ॥
 करोति कफपित्तास्त्रं भूठवातानुलोमनम् ।
 मोऽत्यभ्यस्तस्नानोः कुर्याच्छैघ्र्यं तिमिरं भ्रमम् ॥ ११ ॥
 कण्डुपाण्डुत्ववीसर्पशोफविस्फोटतृब्ध्वरान् ।
 नवणः श्वाशसहातबन्धविधापनोऽग्निकृत् ॥ १२ ॥
 स्रेहनः स्वेदनस्त्रीच्छी रोचनञ्छेदभेदकृत् ।
 मोऽतियुक्तोऽस्त्रपवनं खलतिं पलित वलिम् ॥ १३ ॥
 यट्कुष्ठविषवोरपाङ्गु जनयेत् चपयेद्बलम् ।
 तिक्तः स्वयमरोचिन्तुचिं क्षमिद्विषम् ॥ १४ ॥
 शुष्ठमूर्च्छाज्वरोत्प्रे गदाहृत्पित्तकफान् जयेत् ।

क्लेदमेदीयसामञ्जशकृन्मूत्रोपशोषणः ॥ १५ ॥
 लघुर्मैथ्यो हिमो रुचः स्तन्यकण्ठविशोधनः ।
 धातुचयानिलव्याधीनतियोगात् करोति सः ॥ १६ ॥
 कटुर्ग्लामयोद्दकुष्ठालमकशीफजित् ।
 व्रणावसादनस्त्रे हमेदःक्लेदीपशोषणः ॥ १७ ॥
 दीपनः पाचनो रुच्यः शोधनोऽस्य शोषणः ।
 हिनति वन्शान् स्त्रांतांसि विहणोति कफापहः ॥ १८ ॥
 कुरुते सोऽतियोगिन लक्ष्यां शुक्लघनचयम् ।
 मूर्च्छामाकुञ्चन कम्प कटिपृष्ठादिषु व्यग्राम् ॥ १९ ॥
 कपायः पित्तकफहा शुकरस्त्रविशोधनः ।
 पीडनो रोषणः शीतः क्लेदमेदो विशोषणः ॥ २० ॥
 पामसंस्तम्भनो ग्राही रुक्षांऽतित्वक्प्रसादनः ।
 करोति शीलितः सोऽतिविष्टभाधानहृद्गुणः ॥ २१ ॥
 दृक्कार्यैर्पोरुपभ्र यस्तीतोरीधमन्यहान् ।
 एतद्देमगुडाघोडमीचघोचपरूपकम् ॥ २२ ॥
 पभीरुवोरापनसराजादनयनाश्रयम् ॥ २३ ॥
 मेदे चतस्रः पर्णिन्या जीवन्ती जीवकर्षभौ ।
 मधूकं मधुक्कं विम्वी विदारो यावणीयुगम् ॥ २४ ॥
 घोरशुक्ला तुगाक्षीरी घोरिण्यो काश्मरी सहे ।
 घोरिण्युगोरुचौद्रद्राघादिर्मधुरो गणः ॥ २५ ॥
 पश्यो धापीकलाञ्जीकामातुलुङ्गाखवेतसम् ।
 दाहिम रजत तक्तं चुक्तं पानेवत दधि ॥ २६ ॥
 पाम्रमात्रातक्तं भष्यं कपित्थं करमर्दकम् ।
 परं घोदर्पन् लष्यं विहं सामुद्रमोद्विदम् ॥ २७ ॥

रोमकं पांसुजं शीसं चारथ्य लंबणो गणः ।
 तिक्तः पटोली वाधन्ती वालुकोशीरचन्दनम् ॥२८॥
 भूनिम्बनिम्बकटुकातगरागुरुवत्सकम् ।
 नक्तमालद्विरजनीसुप्तमूर्वाटरूपकम् ॥२९॥
 पाठापामार्गकांस्यायो गुडूची धन्वयासकम् ।
 पञ्चमूलं महद्व्याघ्रौ विशालाऽतिविषा वषा ॥३०॥
 षटुको द्विङ्गुमरिचकमिजित् पञ्चकीलकम् ।
 कुठेराद्या हरितकाः पित्तं मूत्रमरुत्कारम् ॥३१॥
 वर्गः कपायः पथ्याक्ष गिरीषः श्वदिरो मधु ।
 कदम्बीदुम्बरं सुक्ताप्रधानाञ्जनगैरिकम् ॥ ३२ ॥
 घालं कपित्थं खर्जूरं विसपञ्चैःत्पलादि च ।
 मधुरं श्लेष्मलं प्रायो जीर्णाच्छालियवाहने ॥३३॥
 सुहाकोधूमतः चोद्गाक्षिताया जाङ्गलामिघात् ।
 प्रायोऽम्बं पित्तजनन दाडिमामलकाहरे ॥३४॥
 अपष्यं लवणं प्रायश्चतुषोऽन्यत्र सैन्धवात् ।
 तिक्तं कटु च भूयिष्ठमहर्ष्यं वातकीपनम् ॥३५॥
 ऋते ऋतापटोलीभ्यां शृण्ठीकृष्णारसोनतः ।
 कपायं प्रायशः शीतं स्तम्भनं चाभयामृते ॥३६॥
 रसाः कटुग्लनवणा वीर्येणोष्णा यथोत्तरम् ।
 तिक्तः कपायो मधुरस्तद्वदेव च शीतलः ॥३७॥
 तिक्तः कटुः कपाययं रुचावहमसास्तथा ।
 पटुम्भमधुराः सिन्धाः सृष्टविष्णूवमारुताः ॥३८॥
 पटोः कपायस्तथाच मधुरः परम गुरुः ।
 लघुरम्भः कटुम्भघ्नात्तष्मादपि च तिक्तकः ॥३९॥

संयोगाः सप्तपञ्चाशत् फल्पना तु त्रिपट्टिघा ।

रसानां यौगिकत्वेन यथासूलं विभज्यते ॥४०॥

एकैकहीनांस्तान् पञ्च पञ्च यान्ति रसा द्विके ।

त्रिके स्वादुर्देशास्तः यट् त्रीन् पटुस्त्रिक एककम् ॥४१॥

चतुष्केषु दग्न्नादुद्यतुरोऽन्तः पटुः सकृत् ।

पञ्चकेष्वेकमेवास्त्रो मधुरः पञ्च सेवते ।

द्रव्यमेकं पडास्वादमसंयुक्ताय पटुसाः ॥४२॥

पटुपञ्चकाः पटुश्च पृथग्रसास्युद्यतुर्द्विकौ पञ्चदग्न्ना प्रकारौ ।

भेदास्त्रिकायतिरेकमेक द्रव्यं पडास्वादमिति त्रिपट्टिः ४ ३

ते रसानुरसती रसभेदास्त्रारतम्यपरिकल्पनया च ।

अभवन्ति गणनां समतीता दीपभेषजवशादुपयोग्याः ॥४४॥

एकादशोऽध्यायः ।

— { } —

अथातो दीपादिविज्ञानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

दीपधारुमन्ना मूलं सदा देहस्य तं चमः ।

उक्ताहोऽस्त्रासनिःश्वामचेष्टाविगमवर्धनैः ॥ १ ॥

सम्यग् मन्दा ए धानूनामघाणां पाटवेन च ।

पनुष्टहात्वविकृतः विन पत्तुष्पदर्शनैः ॥ २ ॥

सुतुष्टहन्निपमानेधाधीगोर्थतनुमाद्वैः ।

पेषास्त्रित्वविधित्वमन्विद्व्यसमादिभिः ॥ ३ ॥

प्रीणनं जीवनं क्षेपः स्त्री ह्यो धारणपूरणे ।

गर्भोत्पादस्य धातूनां श्रेष्ठं कर्म क्रमात् स्मृतम् ॥ ४ ॥

अथष्टम्भः पुरीषस्य मूलस्य क्लेदवाहनम् ।

स्वेदस्य क्लेदविधृतिः

एवमु कुरुतेऽनिसः ॥ ५ ॥

कार्श्यं काष्णर्षोष्णकामित्वकम्पानाहमस्यदृषडान् ।

बलनिद्रेन्द्रियभ्रंशमलापभ्रमदीनताः ॥ ६ ॥

पीतविण्मूत्रनेत्रत्वक्कुतूह्लाहास्यनिद्रताः ।

पित्तं

। श्लेष्माग्निसदनमशैजालस्यगौरवम् ॥ ७ ॥

श्वैत्यशैत्यश्याङ्गत्वं श्वासकासातिनिद्रताः ।

रसोऽपि श्लेष्मवद्रक्तं विसर्पघ्नीचविद्रधीन् ॥ ८ ॥

कुष्ठवातास्रपित्तास्रगुल्मोपकुश्रमकामलाः ।

आङ्गाग्निनाशसंमोहरक्तत्वङ्मूत्रता ॥ ९ ॥

मांसं शण्डार्बुदप्रन्थिगण्डोरुदरवृद्धता ।

कण्ठादिष्वधिमांसं च

तद्वन्नेदभ्रया अमम् ॥ १० ॥

अल्पेऽपि चेष्टिते श्वासं स्फिकस्थनोदरलम्बनम् ।

अस्थ्यध्यस्थ्यधिदन्तांश्च

मज्जा नेत्राङ्गगौरवम् ॥ ११ ॥

पर्वसं स्थूलमूनानि कुर्व्यात् कृच्छ्राण्यरूपि च ।

अतिस्रोकांमतां वृद्धं शुक्लं शुक्राश्मरीमपि ॥ १२ ॥

कुचावाधानआटोषं गौरव वेदनां शक्यत् ।

मूषन्तु वस्तिनिस्रोदं हस्तेऽप्यक्तसंघताम् ॥ १३ ॥

स्वेदोऽतिस्वेददौर्गन्ध्यकण्डूः

एवं च लक्षयेत् ।

द्रूपिकादीनपि मलान् बाहुन्वशुरुतादिभिः ॥१४॥
 लिङ्गं चीणेऽनिलेऽङ्गस्य सादोऽल्पं भापिते हितम् ।
 संज्ञामोहस्तथा श्लेष्महृद्गुक्तामयसम्भवः ॥ १५ ॥
 पित्ते मन्दोऽनन्तः शीतं प्रमाहानिः

कफे भ्रमः ।

झिष्माशयानां शून्यत्वं हृद्द्रव्यस्यसन्धिताः ॥ १६ ॥
 रसे रौष्यं ग्रमः शोषो म्लानिः शब्दासहिष्णुता ।
 रक्तेऽरुग्निगिरमोतिगिराशैधिन्यरुचताः ॥ १७ ॥
 मांसेऽक्ष्मदानिगण्डस्त्रिकशुष्कता सन्धिवेदनाः ।
 मेदसि स्वपनं कट्याः प्रीङ्गो हृद्भिः क्षयाङ्गता ॥ १८ ॥
 अग्न्युस्थितोटः शदन दन्तकेगनछादिषु ।
 भस्पां मज्जनि सौपिथ्यं भ्रमन्तिभिरदर्शनम् ॥ १९ ॥
 शुक्रे चिरात् प्रसिष्येत शुकं शोणितमेव वा ।
 तौर्दोऽत्यर्थं हृषणयोर्मेढ्रं धूमायतीय च ॥ २० ॥
 पुरीषे वायुरन्त्राणि सगन्धो वैष्टयत्रिव ।
 कृष्णो भ्रमति याल्यूहं हृत्पार्श्वे पीडयन् भृगम् ॥ २१ ॥
 मूत्रेऽल्पं मूत्रयेत् कृष्णशद्वियर्षं मास्त्रमेव वा ।
 स्त्रेटे रोमण्डितः स्त्राव्यरोमता स्फुटनं त्रचः ॥ २२ ॥
 श्लेष्मन्नाभ्रित्स्त्राव्यर्षं दुर्लभं श्लेष्मन्नेत् श्लेष्मन् ।
 रोमनायनसंशोपतोद्गून्यत्वनाघवैः ॥ २३ ॥
 दोषादीनां यद्यप्यं च विद्याद्दृष्टिजयो भिषक् ।
 धरेण विपरोतानां गुणानां यदेतेन च ॥ २४ ॥

वृद्धिं मलानां सङ्गाच्च चयं चातिविसर्गतः ।
 मलोचितत्वाद् देहस्य चयो वृद्धेः सु पीडनः ॥२५॥
 तत्रास्थनि स्थितो वायुः पित्तं तु खेदरक्तयोः ।
 श्लेष्मा श्लेषेषु तेनैषामान्ययात्प्रयिणां मिथः ॥ २६ ॥
 यदेकस्य तदन्यस्य वर्धनक्षपणौषधम् ।
 अस्थिभारतयोर्नैवं प्रायो वृद्धिर्हि तर्पणात् ॥ २७ ॥
 श्लेष्मणानुगता तस्मान् संचयस्तद्विपर्ययात् ।
 वायुनानुगतो-

ऽस्माच्च वृद्धिचयसमुद्भवान् ॥२८॥

विकारान् साधयेच्छीघ्रं क्रमात्तद्वृद्धयैः ।
 वायोरन्यत्र तज्जांस्तु तैरेवोत्क्रमयोजितैः ॥ २८ ॥
 विशेषाद्द्रव्यवृद्धयुत्यान् रक्तस्तुतिविरेचनैः ।
 मांसवृद्धिभवान् रोगान् शूलचाराग्निकर्षैभिः ॥२९॥
 स्थौल्यकाश्यांपचारेण मेहोजानस्थिसंचय्यात् ।
 जातान् चीरयतेस्त्रिक्तसंयुतेर्बस्त्रिभिस्तथा ॥ ३१ ॥
 विड्वहृद्धिजानतीसारक्रियया विट्चयोद्भवान् ।
 मेघालमध्यकुल्माषयषमापहयादिभिः ॥ ३२ ॥
 मूत्रवृद्धिचयोत्यांश्च मेहकृष्णचिकित्साया ।
 व्यायामाभ्यञ्जनस्वेदमद्यैः स्वेदचयोद्भवान् ॥ ३३ ॥
 अस्त्रानस्थस्य कार्याग्नेरंशा धातुसु संश्लिष्टाः ।
 तेषां सादातिदीप्तिभ्यां धातुवृद्धिचयोद्भवः ॥ ३४ ॥
 पूर्वो धातुः परं कुर्याद्वृद्धः चीणश्च तद्विधम् ।
 दोषा दुष्टा रसैर्धातून् दूषयन्त्युभये मलान् ॥३५॥
 अधो हि सप्त गिरसि खानि स्वेदवहानि च ।

मना मलायनानि स्युर्यथास्व' तेष्वतो गदा ॥ ३६ ॥

श्लोजस्तु तेजो धातूना शुक्लान्तानां पर स्मृतम् ।

हृदयस्यमपि व्यापि देहस्थितिनिबन्धनम् ॥३७॥

स्निग्ध सोमात्मक शुद्धमीपल्लोहितपीतकम् ।

यन्नाशे नियत नाशो यस्मि स्तिष्ठति तिष्ठति ॥ ३८ ॥

निष्पद्यन्ते यतो भावा विविधा देहसत्रयाः ।

श्लोज चीयेत कोपद्युत्ध्यानशोकप्रमादिभिः ॥३९॥

विभेति दुर्बलोऽभीष्टं ध्यायति व्यथितेन्द्रियः ।

विच्छाया दुर्मना रुचो भवेत् चामद्य तत् क्षये ॥४०॥

जीवनीयोपधक्षीररसाद्यास्तत्र भेषजम् ।

श्लोजो विहृष्टो देहस्य सुष्टिपुष्टिबलोदय ॥ ४१ ॥

यदन्न देष्टि यदपि प्रार्थयेताविरोधि तु ।

तत्तत्पुजन् समग्र य तौ तौ हृदिचयौ जयेत् ॥४२॥

कुर्वते हि रुचिं दीपा विपरीतसमानयो ।

हृदाः क्षीणाय भूविष्टं लक्षयन्त्ययुधास्तु न ॥४३॥

यथावर्त्तं यथास्व' च दीपा हृदा वितन्वते ।

रूपाणि जहति क्षीणाः समा. स्व' कर्म कुर्वते ॥४४॥

य एव देहस्य समा विहृष्टौ त एव दीपा विपरीतवधाय ।

यन्मादतस्ते हितचर्ययेव क्षयादिहृष्टे रिव रक्षणीया ॥४५॥

हादशोऽध्यायः ।

—४—

पयातो दीपभेदीयाध्याय व्यास्याम्याम ।

पक्वाशयकटीसक्थिश्रोत्रास्थिसर्शनेन्द्रियम् ।
 स्यानं घातस्य तत्रापि पक्वाधानं विशेषतः ॥ १ ॥
 नाभिरामाशयः खेदो लसीका रुधिरं रसः ।
 हृक् स्पर्शनं च पित्तस्य नाभिरन्न विशेषतः ॥ २ ॥
 उरःकण्ठशिरःक्लोमपर्वास्यामाशयो रसः ।
 नेदो घ्राणं च जिह्वा च कफस्य सुतरामुरः ॥ ३ ॥
 प्राणादिभेदात् पञ्चाम्ना वायुः

प्राणोऽथ मूर्धनः ।

उरःकण्ठधरो बुद्धिहृदयेन्द्रियचित्तहृक् ॥ ४ ॥
 ह्रीधनक्षवधूद्धारनिःश्वासान्नप्रवेगकृत् ।
 उरः स्यानमुदानस्य नासानाभिगलांशरेत् ॥ ५ ॥
 वाक्प्रवृत्तिप्रयत्नीर्जाबलवर्षस्मृतिक्लिथः ।
 ध्यानो हृदि स्थितः कृत्स्नदेहधारो महाजवः ॥ ६ ॥
 गत्यपक्षिपणोत्क्षेपनिमेषीशेषणादिकाः ।
 प्रायः सर्वाः क्रियान्तस्मिन् प्रतिबन्धाः शरीरिणाम् ॥ ७ ॥
 समानोऽग्निसमीपस्थः कोष्ठे चरति सर्वतः ।
 अन्नं गृह्णाति पचति विवेचयति मुञ्चति ॥ ८ ॥
 अपानोऽपानगः श्रोत्रिष्वग्निमेदोरुगोचरः ।
 शुक्रार्चवगुल्लभूषगर्भनिष्क्रमणक्रियः ॥ ९ ॥
 पित्तं पटात्मकं तत्र पक्तामाशयमध्यगम् ।
 पचभृतात्मकत्वेऽपि यत्तैजसगुणोद्भवात् ॥ १० ॥
 त्वात्तद्रवत्वं पाकादिकर्मेवानमशब्दितम् ।
 पचत्यन्नं विभजते मारुकिदो पृथक् तथा ॥ ११ ॥
 तत्र ह्यग्निं विज्ञानां निपाणामप्यनुपदम् ।

करोति बलदानेन पाचकं नाम तत् स्मृतम् ॥ १२ ॥

भामाशयायय पित्तं रञ्जकं रसरञ्जनात् ।

युत्तिन्नेधाभिमानाद्यैरभिप्रेतार्थसाधनात् ॥ १३ ॥

साधकं हृद्गतं पित्तं

रूपास्तीचनतः रयतम् ।

दृक्स्यमास्तीचकं

त्वक्स्यं भ्राजकं भ्राजनात् त्वचः ॥ १४ ॥

श्लेष्मा तु पञ्चधो-

रस्यः स त्रिकस्य स्ववीर्यतः ।

हृदयस्यासवीर्याच्च तत्स्य एवाम्युकर्म्मणा ॥ १५ ॥

कफधाम्नां च श्लेष्माणां यत्करोत्ववस्तम्बनम् ।

अतोऽवस्तम्बकः श्लेष्मा

यस्यामाशयसंस्थितः ॥ १६ ॥

क्लेदकः सोऽन्नसङ्घातक्लेदनात्

रसघोधनात् ।

घोधकी रसनास्यायी

शिरःसस्तीऽचतर्पणात् ॥ १७ ॥

तर्पकः

सन्धिसंश्लेषात् श्लेषकः सन्धियु स्थितः ।

इति प्रायेण दोषाणां स्थानान्यविद्यताम्बनाम् ॥ १८ ॥

व्यापिनामपि जानीयात् कर्माणि च पृथक् पृथक् ।

उप्येन युक्ता रुक्षाद्या वायोः कुर्वन्ति सञ्चयम् ॥ १९ ॥

शीतेन कोपमुष्णेन शमं सिन्धादयो गुणाः ।

शीतेन युक्ताश्चीष्णाद्याययं पित्तस्य कुर्वते ॥ २० ॥

उष्णं न कीपं मन्दाद्याः शम शीतोपसंहिताः ।
 शीतेन युक्ताः स्निग्धाद्याः कुर्वन्ते श्लेष्मण्ययम् ॥ २१ ॥
 उष्णं न कीप तेनैव गुणा रूक्षादयः शमम् ।
 चयो वृत्तिः स्वधान्त्रेव प्रद्वेषो वृद्धिहेतुषु ॥ २२ ॥
 विपरीतगुणेषु च

कीपस्तूष्णार्गगामिता ।

लिङ्गानां दर्शनं स्वेपामस्त्रास्थर रोगसम्भव, ॥ २३ ॥
 चयप्रकीपप्रयमा वायोर्षीष्मादिषु त्रिषु ।
 वर्षादिषु तु पित्तस्य श्लेष्मणः शिशिरादिषु ॥ २४ ॥
 चीयते लघुरूक्षाभिरोपधीभिः समीरणः ।
 तद्विधस्तद्विधि देहे कालस्यौष्णान्नं कुप्यति ॥ २५ ॥
 अद्विरन्त्रविपाकाभिरोपधीभिर्य तादृशम् ।
 पित्तं याति चय कीपं न तु कालस्य शैत्यतः ॥ २६ ॥
 चीयते स्निग्धशीताभिरुद्कीपधिभिः क्रफः ।
 तुल्येऽपि काले देहे च स्कन्धत्वात् प्रकुप्यति ॥ २७ ॥
 इतिकालस्वभावोऽयम्

आहारादिवशात्पुनः ।

चयादीन् यान्ति सद्योऽपि दोषाः कालेऽपि या न तु ॥ २८ ॥
 व्याप्रीति सद्यसा देहमापादतलमन्दाकम् ।
 निवर्तते तु कुपितो मनोऽप्यान्वं जमोचयत् ॥ २९ ॥
 नानारूपैरसम्यैर्विकारैः कुपिता मनाः ।
 तापयन्ति तशुं तन्प्राप्तहे त्वाकृतिसाधनम् ॥ ३० ॥
 गणं नैकैकयो यशुमत. सामान्यमुच्यते ।
 तं ना एव वि- मयंया रोगागामिककारणम् ॥ ३१ ॥

यथा पक्षी परिपतन् सर्वत सर्वमप्यह ।

छायामत्येति नात्मीयां यथा वा कृत्स्नमप्यह ॥ ३२ ॥

विकारजात विविधं द्वीन् गुणान्नातिवर्त्तते ।

तथा स्वधातुवैषम्यनिमित्तमपि सर्वदा ॥ ३३ ॥

विकारजात द्वीन् दीपान्

तेषां कोपे तु कारणम् ।

अर्धरसात्मै, सयोगः कालः कर्म च दुष्कृतम् ॥ ३४ ॥

हीनातिमिथ्यायोगेन भिद्यते तत् पुनस्त्रिधा ।

हीनोऽर्थेनेन्द्रियस्याल्पः सयोगः स्वेन नैव वा ॥ ३५ ॥

अतियोगोऽतिससर्गं सूत्रभासुरभैरवम् ।

अत्यासन्नातिदूरस्थ विप्रियं विहतादि च ॥ ३६ ॥

यदक्ष्णा बीक्ष्यते रूपं मिथ्यायोगः स दारुणः ।

एवमत्युच्चपूत्यादीनिन्द्रियार्थान् यथायथम् ॥ ३७ ॥

विद्यात्

काससु शीतोष्णवर्षभेदात् त्रिधा मतः ।

स हीनो हीनशीतादिरतियोगोऽतिनक्षण ॥ ३८ ॥

मिथ्यायोगसु निर्दिष्टो विपरीतम्यनक्षणः ।

कायवाक्चित्तभेदेन कर्मापि विभजेत् त्रिधा ॥ ३९ ॥

कायाटिकर्मणा हीना प्रगतिर्हीनमज्ञिका ।

अतियोगोऽतिवृत्तिमु वेगोदीरणधारणम् ॥ ४० ॥

विषमाद्भ्रमियारम्भः पतनगमननादिकम् ।

भाषण सामिभुक्तस्य रागदेषभयादि च ॥ ४१ ॥

कर्म प्राणातिपातादि दग्धा यद्य निन्दितम् ।

मिथ्यायोगः सम्मोऽसाविष्टः तान्त्र वा दृशम् ।

निदानमेतद्दीपाणां कुपितास्तेन नैकधा ।
 कुर्वन्ति विविधान् व्याधीन् शाखाकोष्ठास्थिसन्धिषु ४३
 शाखारक्तादयस्त्वक् च बाह्यरोगायनं हि तत् ।
 तदाशया भयव्यङ्गगण्डालज्वर्बुदादयः ॥ ४४ ॥
 बहिर्भागाय दुर्नामगुल्मशीफादयो गदाः ।
 अन्तः कोष्ठो महास्त्रोत आमपक्वाययाशयः ॥ ४५ ॥
 तत्स्थानान्छर्द्यतीसारकासग्नासोदरज्वराः ।
 अन्तर्भागं च शोफार्शो गुल्मयोसर्पविद्रधि ॥ ४६ ॥
 शिरोहृदयवक्ष्याहिमर्माश्लेष्ठां च सन्धयः ।
 तन्निवहाः शिरास्त्रायुकण्ठराद्याश्च मध्यमाः ॥ ४७ ॥
 रोगमार्गः स्थितास्तत्र यक्ष्मपक्षवधादिताः ।
 मूर्धादिरोगाः सन्ध्यास्थित्रिकशूलग्रहादयः ॥ ४८ ॥
 स्रंसव्यासव्यधस्त्रापसादरुक्तीदमेदनम् ।
 सङ्गाद्भङ्गसङ्घोचवर्त्तहर्षणतर्षणम् ॥ ४९ ॥
 कम्पपारुष्यसीमिर्वशीपस्मन्दनवेदनम् ।
 स्तम्भः कषायरसता वर्णः श्यावोऽरुणोऽपि वा ॥ ५० ॥
 कर्माणि वायोः

पित्तस्य दाहरागोषपाकिताः ।

स्त्रीदः क्लेदः स्फुटिः कोथः सदनं नृष्णं भदः ॥ ५१ ॥
 कटुकान्त्रौ रसौ वर्णः पाण्डुरारुणवर्जितः ।
 श्रेषणः छेदकाठिन्यकण्डुगीतत्वगोरयम् ॥ ५२ ॥
 मन्धोपलेपन्तौमित्यङ्गोफापत्रजतिनिद्रताः ।
 वर्णः श्रेतो रसो म्नादुक्षयणो चिरकारिता ॥ ५३ ॥
 इत्यङ्गेषामयस्यापि यदुक्तं दीपस्तपसम् ।

दर्शनादौ रवहितस्तत्सम्यगुपलक्षयेत् ॥ ५४ ॥
 धध्यवस्थाविभागघ्नः पश्यन्नातान् प्रतिक्षणम् ।
 अभ्यासात् प्राप्यते दृष्टिः कर्मसिद्धिप्रकाशिनी ॥ ५५ ॥
 रत्नादिसदसज्ज्ञानं न शास्त्रादेव जायते ।
 दृष्टापचारजः कथित् कथित् पूर्वापराधजः ॥ ५६ ॥
 तत्सङ्कराद्भवत्यन्यो व्याधिरेव विधा स्मृतः ।
 यथानिदानं दीपोत्य कर्मजो हेतुभिर्विना ॥ ५७ ॥
 महारम्भोऽल्पके हेतायान्तको दीपकर्मजः ।
 विपक्षशीलनात् पूर्वः कर्मजः कर्मसञ्चयात् ॥ ५८ ॥
 गच्छत्युभयजन्मा तु दीपकर्मसञ्चयात् क्षयम् ।
 विधा स्वपरतन्त्रत्वाद्वाधयो

ऽन्याः पुनर्हिधा ॥ ५९ ॥

पूर्वजाः पूर्वरूपास्या जाता पथादुपद्रवाः ।
 यथास्वजन्मोपशयाः स्वतन्त्रा स्वष्टनक्षणाः ॥ ६० ॥
 विपरीतास्ततोऽन्ये तु

विद्यादेव मलानपि ।

तान् लक्षयेदवहितो विकुर्याणान् प्रतिव्यरम् ॥ ६१ ॥
 तेषां प्रधानप्रशमे प्रशमो ग्राम्यतस्तथा ।
 पथापि क्लिप्ते तु मूर्धं वा बन्धवन्तमुपद्रवम् ॥ ६२ ॥
 व्याधिक्षिप्तगरीरस्य पीडाकरतरो हि सः ।
 विकारनामाकुगलो न जिज्ञीयात् कदाचन ॥ ६३ ॥
 न हि सर्वविकाराणां नामतोऽस्ति ध्रुवा स्थितिः ।
 स एव कुपितो दीपः समुत्थानपिगोपतः ॥ ६४ ॥
 स्थानान्तराणि च प्राप्य विकारान् कुरुते यद्गन् ।

तस्माद्विकारप्रकृतौ रधिष्ठानान्तराणि च ॥ ६५ ॥
 बुद्धा हेतुविशेषांश्च शीघ्रं कुर्यादुपक्रमम् ।
 दूष्य देशं बल कालमनलं प्रकृतिं ययः ॥ ६६ ॥
 सत्व सात्त्विकं तथाहारमवस्थाञ्च पृथग्विधाः ।
 सूक्ष्मसूक्ष्माः समीचीनां दोषोपधनिरूपणे ॥ ६७ ॥
 यो वर्तते चिकित्सायां न स ह्यलति जातुचित् ।
 शुर्ध्वव्याधिसंस्थान सत्वहेहवसानलात् ॥ ६८ ॥
 दृश्यतेऽप्यन्यथाकारं तस्मिन्नवहितो भवेत् ।
 शुर्ध्वं लघुमिति व्याधि कल्पयंस्तु भिद्यन् सुवः ॥ ६९ ॥
 अल्पदोषकलनया पथ्ये विप्रतिपद्यते ।
 ततोऽल्पमल्पवीर्यं वा शुर्ध्वव्याधौ प्रयोजितम् ॥ ७० ॥
 उदीरयेत्तरां रोगान् सशोधनमयोगतः ।
 शोधन त्वतियोगिन विपरीत विपर्यये ॥ ७१ ॥
 क्षिणुयात्प्रमत्तानिव केवलं वपुरस्थिति ।
 अतोऽभियुक्तः सततं सर्वमान्नीच्य सर्वथा ॥ ७२ ॥
 तथां युञ्जीत भैषज्यमारोग्याय यथा ध्रुयम् ।
 वंश्यन्तेऽतः परं हीया वृद्धिश्चयविभेदतः ॥ ७३ ॥
 पृथक् चीन् वृद्धि संसर्गस्त्रिधा तत्र तु तान्नव ।
 धीनेव समया वृद्ध्या पठेकस्यातिशयने ॥ ७४ ॥
 त्रयोदश समस्तेषु

पट् द्वौ कातिगयेन तु ।

एक तु न्याधिकैः

पट् च तारतम्य विकल्पनात् ॥ ७५ ॥

पथ्ययित्तिनित्येव वृद्धेः

द्वीशैय तावतः ।

एकैकहृदिसमताक्षयैः पट् त्रि

पुनश्च पट् ॥ ७६ ॥

एकक्षयद्वन्द्वहृदा सविपर्यययापि तै ।

भेदा द्विपटिर्निर्दिष्टाः

त्रिपटः स्वास्यकारणम् ॥ ७७ ॥

संसर्गाद्भ्रसकृधिरादिभिस्तथैषां

दोषांस्तु क्षयसमताविहृदिभेदैः ।

आनन्व्यतरतमयोगतय यातान्

ज्ञानीयाद्वहितमानसो यथास्त्रम् ॥ ७८ ॥

—३—

द्वयोद्देशोऽध्यायः ।

अथातो दीपोपक्रमणीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

षातप्योपक्रमः स्त्री हः स्त्रीदः संगोधनं मृदु ।

स्वाहृत्तलवणोष्णानि भोजनान्यभ्यङ्गमर्दनम् ॥ १ ॥

वेष्टनं आसनं शेषो मद्यं पैष्टिकगौडिकम् ।

स्त्रिप्योष्णावस्तयो वस्तिनियमः सुखशीलता ॥ २ ॥

द्वीपनैः पाचनैः सिद्धाः स्त्री ह्यायानेकयोनयः ।

विशेषांशेध्यपिशितरसतैलानुवासनम् ॥ ३ ॥

पित्तप्यं सर्पिषः पानं व्यादुशीतैर्विरेचनम् ।

व्यादुतिक्तकषायापि भोजनान्योपधानि च ॥ ४ ॥

सुगन्धशीतहृदयानां गन्धानामुपसेवनम् ।
 कण्ठे गुणानां हाराणां मण्डीनामुरसा घृतिः ॥ ५ ॥
 कर्पूरचन्दनोशीरैरनुलेपः क्षणे क्षणे ।
 प्रदोषयन्द्रमाः सौधं हारि गीतं हिमोऽनिलः ॥ ६ ॥
 अयन्वणसुखं मित्रं पुत्रः सन्दिग्धसुग्धवाक् ।
 छन्दानुवर्त्तिनो दाराः प्रियाः शीलविभूषिताः ॥ ७ ॥
 शीताम्बुधारागर्भाणि गृहाण्युद्यानदीर्घिकाः ।
 सुतीर्थविपुलस्त्रञ्छसलिलाशयसैरुते ॥ ८ ॥
 साम्भोजजलतीरान्ते कायमाने द्रुमाकुले ।
 सौम्या भावाः पयः सर्पिर्विरेकश्च विजेयतः ॥ ९ ॥
 श्लेष्मणो विधिना युक्तं तीक्ष्णं वमनरेचनम् ।
 अन्नं रुक्षाल्पतीक्ष्णीणां कटुतिक्तकपायकम् ॥ १० ॥
 दीर्घकालस्थितं मद्यं रतिप्रोतिप्रजागरः ।
 अनेकरूपो व्यायामयिन्ता रुचं विमर्दनम् ॥ ११ ॥
 त्रिंशोपादमनं यूपः क्षीद्रं श्लेष्मणोपधम् ।
 धूम्रोपवासगण्डूपा निःसुखत्वं सुखाय च ॥ १२ ॥
 उपक्रमः पृथग् दीपान् योऽयमुद्दिश्य कीर्तितः ।
 ससर्गसन्निपातेषु त यथास्त्रं विकल्पयेत् ॥ १३ ॥
 श्लेष्मः प्रायो मरुत्पित्तं शामन्ताः कफमारुते ।
 मरुतो योगवाहित्यात् कफपित्ते तु गारदः ॥ १४ ॥
 अथ एव जयेद्दोषं कुपितं त्वयिरोधयन् ।
 सर्वकोपे यन्नीयांसं जेषदीपाविरोधतः ॥ १५ ॥
 प्रयोगः गमयेद्दशाधिं योऽन्यमन्यमुदीरयेत् ।
 नासौ विरुद्धः शुद्धश्च गमयेद् यो न कोपयेत् ॥ १६ ॥

व्यायामाद्रूपणस्तैत्थ्याद्दहिताचरणादपि ।

कीठाच्छाखास्थिमर्माणि द्रुतत्वान्मारुतस्य च ॥ १७ ॥

दीपा यान्ति

तथा तेभ्यः स्त्रीतो सुखविशोधनात् ।

पृथगाभिष्यन्दनात्पाकात्कीठं वायोय निग्रहात् ॥ १८ ॥

तत्रस्थाय विलम्बेरन् भूयो हेतुप्रतीक्षिणः ।

ते कासादिबलं लब्ध्वा क्लृप्यन्त्यन्याशयेष्वपि ॥ १९ ॥

तत्रान्यस्थानसंस्थेषु तदीयामबलेषु च ।

कुर्याच्चिकित्सां स्वामिव बलेनान्याभिभावेषु ॥ २० ॥

आगन्तुं शमयेद्दीपं स्थानिनं प्रतिकृत्य वा ।

प्रायस्त्रिर्यङ्गता दीपाः क्लेशयन्त्यातुरांचिरम् ॥ २१ ॥

कुर्यान्न तेषु त्वरया देहाग्निबलविक्रियाम् ।

शमयेत्तान् प्रयोगिण्य सुखं वा कीठमानयेत् ॥ २२ ॥

ज्ञात्वा कीठप्रपन्नां यथासन्नं विनिर्हरेत् ।

स्त्रीतो रीधवलन्नशगौरवानिलमूढताः ॥ २३ ॥

आलस्यापक्तिनिष्ठौषमनसङ्घातचिकित्साः ।

सिद्धं मलानां सामानां निरामाणां विपर्ययः ॥ २४ ॥

जम्बुगोऽल्पबलत्वेन धातुमाद्यमपाचितम् ।

दुष्टमामाशयगत रसमामं प्रचक्षते ॥ २५ ॥

अन्ये दीपेभ्य एवातिदुष्टेभ्योऽन्योन्यमूर्च्छनात् ।

की द्रवेभ्यो विषयेव वदन्त्यामस्य सन्नध्वम् ॥ २६ ॥

आमेन तेन सम्पृक्ता दीपा द्रव्याय दूषिताः ।

सामा इत्युपदिश्यन्ते ये च रोगास्तदुद्दवाः ॥ २७ ॥

सर्वदेहप्रविष्टतान् सामान् दीषान्न निर्हरेत् ।
 लीनान् धातुष्वनुवृत्तिष्ठान् फलादासाद्रसानिव ॥ २८ ॥
 आयस्य हि नाशाय ते स्युर्दुर्निर्हरेत्त्वतः ।
 पाचनेर्दीपनैः स्रैहैस्तान् स्रोदैश्च परिष्कृतान् ॥ २९ ॥
 शोधयेत् शोधनैः काले यथासक्तं यथाथलम् ।
 हन्त्याशु युक्तं वक्त्रेण द्रव्यमाभाशयान्मलान् ॥ ३० ॥
 घ्राणेन चोर्ध्वं जचूत्यान् पक्वाधानाद्गुदेन च ।
 उत्क्लिष्टानध जर्ध्वं वा न सामान् बह्वतः स्वयम् ॥ ३१ ॥
 धारयेद्दीपधैर्दीपान् विष्टतास्ते हि रोगदाः ।
 प्रहृत्तान् प्रागतो दीपानुपेक्षेत हृत्ताग्निनः ॥ ३२ ॥
 विष्टान् पाचनेस्तैस्तैः पाचयेन्निर्हरेत् वा ।
 श्यावणे कार्तिके चैत्रे मासि साधारणे क्रमात् ॥ ३३ ॥
 शीषवर्षाद्दिमधितान् वाय्वादीनांश्च निर्हरेत् ।
 अत्युष्णवर्षशीतो हि शीषवर्षाद्दिनागमाः ॥ ३४ ॥
 सन्धी साधारणे तेषां दुष्टान् दीपान् विगीधयेत् ।
 स्वस्यसत्तमभिप्रेत्य व्याधी व्याधिवगेन तु ॥ ३५ ॥
 कृत्वा शीतोऽप्यहृष्टीनां प्रतीकारं यथायथम् ।
 प्रधीजयेत् क्रियां प्रामां क्रियाकालं न छापयेत् ॥ ३६ ॥
 युञ्जगादनवमद्वाटी मध्येऽन्ते कथमान्तरे ।

मुहुर्मुहुर्विपच्छर्दिहिधाट्ट्खासकासिपु ।
 योज्यं सभोज्यं भेषज्यं भोज्यैश्चिन्नैररीचके ॥ ४० ॥
 कम्पाक्षेपकद्विधासु सामुह्यं नघुभोजिनाम् ।
 जर्ध्वजन्तुविकारेषु स्वप्नकाले प्रशस्यते ॥ ४१ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथातो द्विविधोपक्रमणीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ।
 उपक्रम्यस्य हि द्वित्वाद्द्विधैवोपक्रमो मतः ।
 एकः सन्तर्पणस्तत्र द्वितीयस्यापतर्पणः ॥ १ ॥
 ह हणौ लह्नयेति तत्पर्यायाबुदाहृतौ ।
 ह हर्षं यद्दहहत्वाय लह्नं लाघवाय यत् ॥ २ ॥
 देहस्य

भवतः प्रायो भीमापमितरश्च ते ।

श्रेष्ठं रुच्यं कर्म स्वेटनं स्तम्भनं च यत् ॥ ३ ॥
 भूतानां तदपि द्वैध्याद्द्वितयं नातिवर्तते ।
 शोधनं शमनं चेति द्विधा तत्रापि लह्ननम् ॥ ४ ॥
 यदीरयेद्दृग्दृष्टिदोषान् पञ्चधा शोधनञ्च तत् ।
 निरुद्धी वमनं कार्यागिरोऽस्त्रविस्तृतिः ॥ ५ ॥
 न शोधयति यदीषान् समासोदीरयत्यपि ।

समीकरोति विषमान् शमनं तच्च समधा ॥ ६ ॥
 पाचनं दीपनं क्षुत्तृड्व्यायामातपमारुताः ।
 हृदयं शमन त्वैव वायोः पित्तानिलस्य च ॥ ७ ॥
 हृदयेद्व्याधिभैषज्यमद्यस्त्रीशोककर्शितान् ।
 भाराध्वोरक्षतक्षीणरूक्षदुर्बलवातलान् ॥ ८ ॥
 गर्भिणीसूतिकायालवृढान् शीघ्रैऽपरानपि ।
 भ्रांसध्वोरसितासर्पिर्मधुरस्त्रिग्ववस्तिभिः ॥ ९ ॥
 स्वप्नशय्यासुखाभ्यङ्गस्नाननिर्वृतिहर्षणैः ।
 मेहामदोषातिस्त्रिग्वध्वरोरुस्तम्भकुष्ठिनः ॥ १० ॥
 विसर्पविद्रुधिप्लीहशिरःकण्ठाक्षिरोगिणः ।
 स्थूलाश्च लङ्घयेन्नित्यं शिशिरे त्वपरानपि ॥ ११ ॥
 तत्र सशोधनैः स्थूलबलपित्तकफाधिकान् ।
 आमदोषज्वरच्छर्दिरतीसारहृदामयैः ॥ १२ ॥
 विषन्धगौरवोद्धारहृत्तासादिभिरातुरान् ।
 मध्यस्थौल्वादिकान् प्रायः पूर्व पाचनदीपनैः ॥ १३ ॥
 एभिरेवामयेरार्तान् हीनस्थौल्यबलादिकान् ।
 क्षुत्तृष्णात्रिमहैर्दापैस्त्वार्ताग्ध्यबलैर्दृढान् ॥ १४ ॥
 समीरणातपायासैः किमुताल्पबलेनरान् ।
 न हृदयेऽङ्गदानीयान्

हृत्तासु मृदु लङ्घयेत् ॥ १५ ॥

युक्त्या या देशकालादिवनतम्नाशुपाचरेत् ।
 सञ्चिते म्याद्वन्नं पुष्टिस्तत् साध्यामयसंघयः ॥ १६ ॥
 विमलेन्द्रियता सर्गो मन्ताना लाघव रुचिः ।
 क्षुत्तृड्वसङ्घोदयः शङ्खहृदयोद्धारकण्ठता ॥ १७ ॥

वस्तिहृन्मूर्धजहोसत्रिकपार्श्वरुजा ज्वरः ।

प्रलापोर्धानिलग्लानिच्छर्दिःपर्वास्थिभेदनम् ॥ २० ॥

विश्रमूत्रादियहादाय जायन्तेऽतिविलङ्घनात् ।

कार्श्यमेव वरं स्थूलरात्

न हि स्थूलस्य भेषजम् ॥ २१ ॥

हृंहणं सङ्घनं नालमतिभेदोऽग्निवातजित् ।

मधुरस्निग्धसौहित्यैर्यत् सौख्येन विनश्यति ॥ २२ ॥

क्रामिमा स्यविमात्यन्तविपरीतनिषेवणैः ।

योजयेद्दृहहणं तत्र सर्वं पानान्नभेषजम् ॥ २३ ॥

अचिन्तया हर्षणिन ध्रुवं सन्तर्पणेन च ।

स्वप्नप्रसङ्गाच्च कृशो वराह इव पुष्यति ॥ २४ ॥

न हि मांससमं किञ्चिदन्यद्देहहृहृत्स्वकत् ।

मांसादमांसं मांसेन सन्भृतत्वाद्विषेयतः ॥ २५ ॥

शुक् चोत्तर्पणं स्थूले विपरीतं हितं कृगि ।

यवगोधूमसुभयोस्तद्योग्याहितकल्पनम् ॥ २६ ॥

दोषगत्यातिरिच्यन्ते प्राहिमेद्यादिभेदतः ।

उपक्रमा न ते हित्वाद्भिन्ना अपि गदा इव ॥ २७ ॥

— ० ० —

पञ्चदशोऽध्यायः ।

— { } —

अथातः शोधनादिगणसंग्रहमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

मदनमधुकलम्पानिम्बविम्बीविशाला

त्रपुसकुटजमूर्वादेवदालीकमिध्रम् ।

विदुलदहनचित्राः कोशवत्यौ करञ्जः ।

कणसवण्यचैलासर्पपाण्डुर्दनानि ॥ १ ॥

निकुम्भकुम्भश्चिफलागवाक्षीसुक्शुद्धिनीसिनितिस्त्रकानि ।

ग्रम्याककम्पिलकहेमदुग्धादुग्धं च मूत्रं च विरेचनानि ॥२॥

मदनकुटजकुष्ठदेवदालीमधुकवचादशमूलदारुस्राः ।

यवमिसिन्धतयेधनं कुलत्थी मधुसवणं चिह्रता निरुहणानि ॥३॥

वेलापामार्गप्योपदार्यसुराला

बीजंगैरीष बाहृतं शैशव च ।

सारो माधुकः सैन्धवं तार्क्ष्यैल

शुष्यी पृष्ठीका शोधयन्त्युत्तमाङ्गम् ॥ ४ ॥

भद्रदारु नत कुष्ठं दशमूलं बलाहयम् ।

वायुं वीरतरादिषु विदार्यादिषु ज्ञाययेत् ॥ ५ ॥

दूर्वानन्तानिम्बवासामगुप्ता

शुद्धा ऽभीरुः शीतपाकी प्रियङ्गुः ।

न्यसोधादि. पद्मकादिः स्थिरे हे

पद्मं वन्य सारिवादिषु पिप्पाम् ॥ ६ ॥

आरग्वधादिरकीर्दिमुष्ककायोसनादिकः ।

सुरसादिः समुखादिर्वत्सकादिर्वलासजित् ॥ ७ ॥

जीवन्ती काकोर्षी मीटे हे मुद्गमापपर्णौ च ।

चपभकजीवकमधुकं चेति गणो जीवनीयाख्यः ॥ ८ ॥

विटारिपञ्चाङ्गुलत्रयिकाली हथीवदेवाद्यशूर्पपर्णः ।

कण्डू करीजीवनस्रस्रस्रो हे पञ्चके गोपसुसारात्रिपाटी ॥९॥

विदार्यादिरयं हृद्यो हं हृणो वातपित्तहा ।

शोषगुल्माहमर्दां ध्वं श्वासकासहरो गणः ॥ १० ॥

सारिवीशीरकाश्मर्यमधूकशिशिरहृद्यम् ।

यष्टी परूपकं हन्ति दाहपित्तास्त्रटङ्ज्वरान् ॥ ११ ॥

पद्मकपुण्ड्री हृदितुर्गर्भः शृङ्गाशृतादगजीवनसंघाः ।

स्तन्यकराद्गन्तीरणपित्तं प्रीत्यनजीवनहं हृणहृद्याः ॥ १२ ॥

परूपकं वरा द्राक्षा कट्फलं कतकाफलम् ।

राजाह्वं दाहिमं शाकं त्र्यम्बूत्रामयवातजित् ॥ १३ ॥

अञ्जनं फलिनी मांसी पद्मोत्पलरसाञ्जनम् ।

सैलामधुकनागाह्वं विषान्तर्दाहपित्तमुत् ॥ १४ ॥

पटोलकटुरोहिणी चन्दनं मधुस्रवगुडूबिपाठान्वितम् ।

निहन्ति कफपित्तकुष्ठज्वरान् विषं वमिमरोचकं कामलाम् १

गुडूचीपद्मकारिष्टधानका रक्तचन्दनम् ।

। पित्तह्ने भज्वरच्छर्दिदाहहृष्याघ्नमग्निहतम् ॥ १५ ॥

आरग्वधेन्द्रयवपाटलिकाकतिक्ता

निम्बा शृतामधुरसास्त्रुवहृषपाठाः ।

भूनिम्बसैर्यकपटोलकरञ्जयुग्मं

समं च्छेदाग्निमुपवीफलवाणघोरहाः ॥ १७ ॥

आरग्वधादिर्जयति च्छर्दिकुष्ठविषज्वरान् ।

कफं कण्डूं प्रमेहं च दुष्टव्रणविशोधनः ॥ १८ ॥

असनतिनिशभूर्जश्वेतयाहमकीर्या

खदिरकदरभण्डो शिशपामेपशृङ्गाः ।

त्रिहिमतसपलाशा जीवकः शाकशाली-

क्रमुकधवकुलिङ्गच्छागकर्णाश्वकर्पाः ॥ १९ ॥

असनादिर्विजयते श्वित्रकुष्ठकफक्रिमौन् ।

पाण्डुरोगं प्रमेहं च मेदो दोषनिवर्हणः ॥२०॥

वरणसैर्यकयुग्मशतावरीदहनमोरटबिस्वविपाणिकाः ।

द्विहृतीद्विकरञ्जयादयं बहलपल्लवदर्भरुजाकराः ॥२१॥

यरणादिः कफं मेदो मन्दाग्नित्वं नियच्छति ।

अधोधातं शिरःशूलं गुल्मं चान्तः सविद्रधिम् ॥ २२ ॥

कफकस्त्यकं हिङ्गुकासीसहयसैन्धवम् ।

सशिलाजतु कृच्छ्राश्मगुल्ममेदःकफापहम् ॥ २२ ॥

वेल्लन्तरारणिकवृकहृष्याश्ममेद-

शोकप्लकेत् कटसहाचरवाणकायाः ।

हृष्यादर्भानलकुगद्वयगुग्गुन्द्रा-

ः 'भल्लुकमोरटकुरण्टकरभपर्याः ॥ २४ ॥

वर्गो यीरतराद्योऽयं हन्ति वातलतान् गदान् ।

अग्मरोगर्करामूत्रकृच्छ्राघातरुजाहरः ॥ २५ ॥

रोध्रगावरकरोध्रपलाशाजिद्विष्णीसरलकट्फलयुक्ताः ।

फुसिताम्बकदन्तीगतशोकाः सैलवानुपरिपेसवमीचाः ॥२६॥

एष रीधादिको नाम मेदः कफहरो गणः ।

योनिदोषहरः स्नाम्नी वण्णो विषयिनाशनः ॥ २७ ॥

अर्कानर्को नागदन्तो विगम्या-

भार्गी राघा हृषिकानी प्रकीर्या-

प्रम्वक्पुष्पी शीतलेन्दोदकीश्या-

श्रीतायुग्मं तापसानां च हृषः ॥ २८ ॥

अयमर्कादिको वर्गः कफमेदो विषापहः ।

लमिकुष्ठप्रगमनो विगेषाद् प्रपयोधनः ॥ २९ ॥

सुरसयुगफणिल्ल कालमालाविडङ्ग-

खरबुसवृषकर्णीकटुफलं कासमर्दः ।

क्षयकसरसिभार्गी कासुक्ता फाकमाची-

कुलहलविषमुष्टी भूस्त्वणो भूतकेशी ॥ ३० ॥

सुरसादिगणः स्त्रोष्ममेदःक्षमिनिपूदनः ।

प्रतिश्यायान्निश्वासकासघ्नो व्रणशोधनः ॥ ३१ ॥

सुष्ककस्रुग्वराहीपिपलाशधवशिंशपाः ।

गुल्ममेहाश्ररीपाण्डुमिटोऽर्ग्यः कफशक्तजित् ॥ ३२ ॥

वत्सकसूर्वाभार्गीकटुकामरिचं घुणप्रिया च गण्डीरम् ।

एलापाठाजाजीकटुकफलाजमोदसिद्धार्थवचाः ॥ ३३ ॥

जीरकहिङ्गविडङ्गं पशुगन्धा पञ्चकोनक हन्ति ।

चलकफमेदः पीनसगुल्मज्वरशूलदुर्नाश्रः ॥ ३४ ॥

वचाजलदट्टेवाहनागरातिविषाभयाः ।

हरिद्राहययष्ट्याहकलयीकटुजोद्धवाः ॥ ३५ ॥

वचाहरिद्रादिगणावामातीसारनाशनौ ।

मेदःशफाव्यपथनस्तन्यदोषनिवर्हणौ ॥ ३६ ॥

प्रियङ्गुपुष्पाञ्जनयुरमपझापझाद्रजो योजनवक्षत्रनन्ता ।

जानहुमो मोचरसः समझा पुत्रागशीतं मदभीयहेतुः ॥ ३७ ॥

अम्बठा मधुकं नमस्करीनन्दीहृत्पलाशकच्छुराः ।

रोध्रं धातकिविख्वपेशिके कटुङ्गः कमलोद्धव रजः ॥ ३८ ॥

गणो प्रियङ्गुम्बठादौ पक्कातोसारनाशनौ ।

सन्धानीथौ हितौ पित्ते व्रणानामपि रोपणौ ॥ ३९ ॥

सुस्तावचाग्निहृदिनिशादितिक्षा

भक्तातपाठाचिफलाविषास्याः ।

कुष्ठं चुटी हैमवती च योनि-

स्तन्यामयघ्ना मलपाचनाय ॥ ४० ॥

न्यग्रोधपिप्पलसदाफलरीधयुग्मं

जम्बूहयार्जुनकपीतनसोमवल्काः ।

ब्रह्माश्वधञ्जुलपियानपलाशनन्दी-

कौलीकदम्बविरलामधुकं मधुकम् ॥ ४१ ॥

न्यग्रोधादिर्गणो त्रय्यः संघाहो भग्नसाधनः ।

मेदःपित्तास्रदृग्दाहयोनिरोगनियर्हणः ॥ ४२ ॥

एलायुग्मतुरुक्कुकुष्ठफलनीमांसीजलध्यामकम्

सृक्काचौरकचोचपत्रतगरम्यौषेयजातीरसाः ।

शुक्तिर्याघ्नसो मंरोद्धमशुरुः श्रीवासकं कुङ्कुमम्

चण्डार्गुंगुलुदेवधूपखसुराः पुत्रागनागाद्वयम् ॥ ४३ ॥

एलादिको घातकफो विपश्च विनियच्छति ।

वर्णप्रसादनः फण्डू पिटिका कोठनाशनः ॥ ४४ ॥

श्यामा दन्ती द्रवन्तीक्रमुककुटरणी शङ्खिनी चर्मसाह्वा

स्यर्णक्षीरी गवाक्षी शिम्बरिरजनकच्छिन्नरोहाकरुष्ठाः ।

बन्तान्ध्री व्याधिघातो बहलबहुरसन्तीक्ष्णक्षारु फलानि

श्यामाद्यो हन्ति गुल्मं विषमरुचिकफो हृद्भुजं मूत्रकषणम् ॥ ४५ ॥

त्रयस्त्रिंशदिति प्रोक्ता वर्गान्त्रेषु त्वलाभतः ।

युञ्जतात्तद्विषमन्वश द्रव्यं जघ्नादयौगिकम् ॥ ४६ ॥

एते वर्गा कौष्ठूपादपेक्ष

फलक्षकाथसो हनेहाट्टियुक्ताः ।

पाने नस्येऽन्यासनेऽन्तर्बहिर्वा

लेपाभ्यङ्गै र्घ्नन्ति रोगान् सुकृच्छान् ॥ ४७ ॥

षोडशोऽध्यायः ।

—::०::—

अथातः स्त्री हविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

गुरुमीतसरस्रिग्धमन्दसूक्ष्ममृदुद्रवम् ।

शौषध स्त्री हनं प्रायो विपरीतं विरुद्धम् ॥ १ ॥

सर्पिमंज्जा वसा तैलं स्त्री हिपु प्रवरं मतम् ।

तत्रापि चोत्तमं सर्पिः संस्कारस्यानुवर्त्तनात् ॥ २ ॥

पित्तघ्नास्ते यथापूर्वमितरघ्ना यथोत्तरम् ।

घृतात्तैलं गुरु वसा तैलान् मज्जां ततोऽपि च ॥ ३ ॥

हाभ्यां त्रिभियतुर्भिसौर्यमकस्त्रिहतो महान् ।

स्त्रेद्यसंशोध्यमद्यस्त्रीव्यायामासक्तचिन्तकाः ॥ ४ ॥

हृदवाक्तावनकया रुक्षाः शीषास्त्रेतसः ।

वातार्त्तस्यन्दतिमिरदारुणप्रतिबोधिः ॥ ५ ॥

स्त्री ह्याः

गर्वातिमन्दाग्नितीक्ष्णाग्निस्थूलदुर्बलाः ।

जरस्तम्भातिसारामगलरोगगरोद्दरैः ॥ ६ ॥

भूर्च्छार्च्छार्थरुचिश्चे प्लवण्यामलौघ पोडिताः ।

अपप्रसूता युक्ते च नस्ये वस्तौ विरेचने ॥ ७ ॥

तत्र धीस्मृतिमेधाग्निकाङ्क्षिणां शस्यते घृतम् ।

ग्रन्थिनाहीलुमिश्रे षमेदो मारुतरोगियु ॥ ८ ॥

तैलं लाघवदार्व्यार्थिकूरकोष्ठेषु देहिपु ।

वातहतपाध्वमारस्त्रीव्यायामचीपधातुषु ॥ ९ ॥

रुच्यक्ते श्चमात्वग्निवाताहतपथेषु च ।

शेषी

वसा तु सन्ध्यस्थिमर्त्यैकोष्ठरुजासु च ॥ १० ॥

तथा दग्धाहतभ्रष्टयोनिकर्णशिरोरुजि ।

तैसं प्राहृषि ययान्ते सर्पिरन्यौ तु माधवे ॥ ११ ॥

ऋतौ साधारणे स्त्रे हः शस्तोऽङ्गि विमले रथौ ।

तैल त्वराया शीतेऽपि

घर्मेऽपि च घृत निशि ॥ १२ ॥

निग्नय पित्ते पयमे संसर्गे पित्तवत्यपि ।

निग्नान्यथा वातकफाद्रोगा. स्युः पित्ततो दिवा ॥ १३ ॥

युक्त्यावचारयेत् स्त्रे ह भक्ष्याद्यन्नेन वस्तिभिः ।

नम्याभ्यङ्घनगण्डूयमूर्धकर्णाङ्घ्रितर्पणैः ॥ १४ ॥

रसमिदैककत्वाभ्या चतुःषष्टिरिधारणा ।

स्त्रे हस्यान्याभिभूतत्वाद्दृष्यत्वाच्च क्रमात् श्रुता ॥ १५ ॥

यथोक्तहेत्वभाषाच्च नाच्छपेयो विचारणा ।

स्त्रे हस्य कल्प. स श्रेष्ठ स्त्रे हकर्मैशु साधनात् ॥ १६ ॥

हाभ्या चतुर्भिरष्टाभिर्यामैर्जीर्यन्ति याः क्रमात् ।

ऋध्वमध्येत्तमा मात्रास्ताम्राभ्यश्च ऋसीयसीम् ॥ १७ ॥

कम्पयेद्दीप्त्य दोषादीन् प्रागेव तु ऋसीयसीम् ।

घाम्ने जीर्ण एषाव स्त्रे होऽच्छः शुद्धये बहुः ॥ १८ ॥

शमनं शुद्धतोऽनयो मध्यमात्रय गस्यते ।

हं हृषो रसमद्यादौः सभक्तोऽन्यः

हित. स च ॥ १८ ॥

बालहृदयपिपासार्त्तस्त्रे हृद्विस्मयशीलिषु ।
 स्त्रीस्त्रे हृदित्यमन्दाग्निस्तुखितक्ते शभीरुषु ॥ २० ॥
 मृदुकोष्ठाख्यदोषेषु काले चोष्णे कृशेषु च ।
 प्राग्भ्योत्तरभक्तोऽसावधो मध्योर्ध्वदेहजान् ॥ २१ ॥
 व्याधीन् जयेद्बलं कुर्याद्द्वानां च यथाक्रमम् ।
 वार्युष्णमन्त्रेऽनुपिनेत् स्त्रे हे तत्सुखपक्तये ॥ २२ ॥
 पास्योपलेपशुद्धैश्च तौवरारुक्करे न तु ।
 लीर्णाजीर्णविशङ्कायां पुनरुष्णोदकं पिबेत् ॥ २३ ॥
 तेनीहारविशुद्धिः स्यात्तत्रैव लघुता रुचिः ।
 भोज्योऽन्नं माषया पास्यन् गः पिवन् पीतवानपि ॥ २४ ॥
 द्रवोष्णमनभिष्यन्दि नातिस्त्रिंशत्सहस्रम् ।
 उष्णोदकोपचारी स्याद् मद्यचारी चपाशयः ॥ २५ ॥
 न धेगरोधो म्यायामकोधगोकहिमासंपान् ।
 प्रवातयानयान्नाध्वभाष्याभ्यामनसंस्थितिः ॥ २६ ॥
 नीचात्यशीपधानाहः व्यग्रध्मरत्राणि च ।

स्नेहः करोति शोफार्गस्तन्द्रास्तश्विसंज्ञताः ।
 कण्डुकुष्ठज्वरोत्केशशूलानाहभ्रमादिकान् ॥ ३२ ॥
 क्षुत्तृणोन्नेखनस्वेदरूक्षपानान्नमिषजम् ।
 तकारिष्टं खलीहालवयश्यामाककोद्रवाः ॥ ३३ ॥
 पिप्पलीत्रिफलाक्षौद्रपथ्यागोभूत्रगुग्गुलुः ।
 यथास्त्रं प्रतिरोगं च स्नेहव्यापदि साधनम् ॥ ३४ ॥
 विरूक्षणे लङ्घनवत् क्षतातिक्षतलक्षणम् ।
 स्निग्धद्रवीशुण्धन्वोत्तरसभुक् स्वेदमाचरेत् ॥ ३५ ॥
 स्निग्धस्यहं स्थितः कुर्याद्विरेकं वमनं पुनः ।
 एकाहं दिनमन्यश्च कफमुत्क्षेप्य तत्कारैः ॥ ३६ ॥
 मांसला मेदुरा भूरिक्षेपाणी विषमाग्नयः ।
 स्नेहोचिताय ये स्नेह्या स्नान् पूर्वं रूक्षयेत्ततः ॥ ३७ ॥
 संस्नेह्ये शोथयेदेवं स्नेहव्यापन्न जायते ।
 पलं मलानीरयितुं स्नेहव्यासात्म्यतां गतः ॥ ३८ ॥
 बालहृदादिषु स्नेहपरिहारामहिष्णुषु ।
 योगानिमाननुद्देशान् सद्यः स्नेहान् प्रयोजयेत् ॥ ३९ ॥
 प्राण्यमांसरसास्तेषु पेया वा स्नेहभर्जिता ।
 तिलघूर्ण्य च सस्नेहफणितः क्षयरा तथा ॥ ४० ॥
 क्षीरपेया घृताब्जोष्णा दध्नी वा सगुहः सरः ।
 पेया च पञ्चप्रसृता स्नेहेभ्यः षडुत्पञ्चमेः ॥ ४१ ॥
 मत्तैते स्नेहनाः सद्यः स्नेहाय न्ययोस्वणाः ।
 तद्व्यभिषन्त्य रूक्षं च सूक्ष्ममुष्णं व्यवायि च ॥ ४२ ॥
 गुडानूपामिषक्षीरतिनमायसुरादधि ।
 कुष्ठशोफप्रमेहेषु स्नेहाद्यं न प्रकल्पयेत् ॥ ४३ ॥

त्रिफला पिप्पली पथ्या गुग्गुल्वादि विपाचितान् ।

स्त्रे हान् यथास्वमेतेषा योजयेद्विकारिषः ।

घोषानां त्वामयैरग्निदेहसन्धुक्षणचमान् ॥ ४४ ॥

दीप्तान्तराग्निः परिशुद्धकोष्ठः प्रत्यग्रधातुर्बलवर्णयुक्तः ।

दृढेन्द्रियो मन्दजरः शतायुः स्त्रे ह्योपसेवी पुरुषः प्रदिष्टः ॥४५॥

—४—

सप्तदशोऽध्यायः ।

अथातः स्त्रेदविधिमध्यार्थं व्याख्यास्यामः ।

स्त्रेदस्तापोपनाहोषाद्रवभेदाच्चतुर्विधः ।

तापोऽग्नितप्तवसनफालजस्ततलादिभिः ॥ १ ॥

उपनाहो यथा किञ्च शताभ्या देवदारुभिः ।

धान्यैः समस्त्रैर्गन्धैश्च राक्षै रण्डजटामिषैः ॥ २ ॥

उद्भिक्तलवणैः स्त्रे ह्युक्ततक्रपयः भुक्तैः ।

केवले पवने स्त्रे षसंसृष्टे सुरसादिभिः ॥ ३ ॥

पित्तेन पद्मकायैस्तु सास्वणास्थैः पुनः पुनः ।

स्त्रिगोष्णवीर्यैर्मृदुभिश्चर्मपट्टै रपूतिभिः ॥ ४ ॥

अस्त्रामे वातजित् पत्रकीशेयाविकशाटकैः ।

रात्रो बडं दिवा सुषे सुषे द्रावी दिवाकृतम् ॥ ५ ॥

लम्बा नूत्कारिकालोटकषामोपलपांसुभिः ।

पत्रभङ्गेन धान्येन करीषसिकतातुषैः ॥ ६ ॥
 अनेकोपायसन्तप्तैः प्रयोन्यो देशकालतः ।
 शिशुवीरणकैरण्डकारञ्जसुरसार्जकात् ॥ ७ ॥
 शिरीषवासावशार्कमालतीदीर्घहन्ततः ।
 पत्रभङ्गैर्वचाद्यैश्च मांसैश्चानूपवारिजैः ॥ ८ ॥
 दग्धमूलेन च पृथक् सहितैर्वा यथामलम् ।
 खेहृषद्भिः सुराशक्तवाग्बिषीरादिसाधितैः ॥ ९ ॥
 कुम्भीर्गलन्तीर्नाडीर्वा पूरयित्वा रुजार्दितम् ।
 वाससाच्छादित गात्रं स्निग्धं सिञ्चेद्यथासुखम् ॥ १० ॥
 तैरेव वा द्रवैः पूर्णं कुण्डं सर्वाङ्गरीऽग्निने ॥ ११ ॥
 भवगाद्यातुरस्तिष्ठेद्दग्धःक्षुण्डादिरुचु च ।
 निपातेऽन्तर्बहिः स्निग्धो लीर्णावः स्वेदमाधरेत् ॥ १२ ॥
 व्याधिव्याधितदेशतुं वयान् मध्यवरावरम् ।
 कफार्तो रुचणं रुचो रुक्षस्निग्धं कफानिने ॥ १३ ॥
 आमामयगते वायौ कफे पक्काशयान्तिते ।
 रुक्षपूर्य तथा खेहपूर्वं स्यानामुरीधतः ॥ १४ ॥
 • मस्यं बह्वणवीः स्वल्प इग्मुष्कद्वये न वा ।
 शीतशून्यतये स्त्रियो जातऽङ्गानां च मार्दवे ॥ १५ ॥
 व्याच्छनैर्नृदितः श्रातस्ततः खेहविधिं भजेत् ।
 पिप्पास्रकीपटण्णुष्पांसाराङ्गमदनभ्रमाः ॥ १६ ॥
 मन्धिपीडात्वरज्यावरलमण्डमद्ग्नानम् ।
 क्षेदातियोगाच्छर्दिश्च तत्र स्तम्भनमीपधम् ॥ १७ ॥
 विपत्ताराम्यतीसारच्छर्दिमोडातुग्पु च ।
 स्वेदनं शुक्तीक्षोप्य प्रायः स्तम्भनमन्यथा ॥ १८ ॥

द्रयस्थिरमरस्त्रिगधरूचसूक्ष्मं च मेपंजम् ।
 स्नेहनं स्नाभनं श्लेष्मं रूचसूक्ष्मसरद्रवम् ॥ १८ ॥
 मायस्त्रिक्तं कपायं च मधुरं च समासतः ।
 स्नाभितः म्यादम्ले लब्धे यथोक्तामयसद्वयात् ॥ २० ॥
 स्नाभत्वक्स्त्रायुचङ्गीचकम्पद्दाग्धनुयदैः ।
 पादोष्ठत्वक्फरैः श्यावैरतिस्नाभितमादिशेत् ॥ २१ ॥
 न स्नेदयेदतिस्नून्नरूचदुर्बलमूर्च्छितान् ।
 स्नाभनीयक्षतक्षीणक्षाममद्यविकारिणः ॥ २२ ॥
 तिमिरीदरवीसर्पकुष्ठशोषाण्यरोगिणः ।
 पीतकुम्भदधिस्नेहमधून् क्षतविरेचनान् ॥ २३ ॥
 श्वदृग्धगुदग्लानिक्रीधशोकभयान्वितान् ।
 क्षुत्तृष्णाकामलापाण्डुनेहिनः पित्तपीडितान् ॥ २४ ॥
 गर्भिणीं पुष्पितां सूतां मृदु चाल्पयिकी गदे ।
 श्वासकासप्रतिश्यायहिष्माधानविवन्धियु ॥ २५ ॥
 स्त्ररमिदानिलव्याधिश्नेषामस्तम्भगौरवे ।
 अङ्गमर्दकटीपार्श्वपृष्ठकुक्षिहनुयदैः ॥ २६ ॥
 मशुत्वे सुष्कयोः खल्वामायामि वातकण्ठके ।
 मूत्रकृच्छ्राबुदप्रन्थिशुक्राघाताख्यमाणते ॥ २७ ॥
 स्नेदं यथायथं कुर्व्यात् तक्षीयधविभागतः ।
 स्नेदी हितस्वनाग्नेयी याते मेदःकफाहते ॥ २८ ॥
 निवात गृहमायासी गुरुप्रावरण भयम् ।
 उपानाहाहवक्रोधभूरिपानं क्षुधातपः ॥ २९ ॥
 स्नेहक्लिप्ताः कोष्ठगा धातुगा वा
 स्नीतोन्नीना ये च शाखास्थिसंस्थाः ।

दोषाः स्वेदस्ते द्रवीकृत्य कोष्ठं
नीताः सम्यक् शुद्धिभिर्निर्झियन्ते ॥ ३० ॥

षष्ठादशोऽध्यायः ।

—६—

अथातो यमनविरेचनविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

कफे विदध्याहमनं संयोगे वा कफोक्षणे ।

तद्विरेचन पित्ते

विशेषेण तु वामयेत् ॥ १ ॥

नवज्वरातिसाराधःपित्तासृग् राजयक्षिणः ।

कुष्ठमेहापथीयन्थिशीपदीन्मादकासिनः ॥ २ ॥

श्वासहृत्तासवोसर्पस्तन्यदीपोर्द्धरोगिणः ।

अवम्या गर्भिणी रुजः क्षुधितो नित्यदुःखितः ॥ ३ ॥

बौलहृद्दृक्शूलहृद्गिच्छतदुर्बलाः ।

प्रसक्तवमथुप्नोहतिभिरक्रिमिकोष्ठिनः ॥ ४ ॥

जर्ध्वप्रहृत्तवायुस्तदत्तवस्तिहतस्तराः ।

मूत्राघात्युदरो गुल्मी दुर्बमोऽव्यग्निरर्थसः ॥ ५ ॥

उदावर्त्तभ्रमाठीलापार्श्वरुग्वातरोगिणः ।

ऋते विषमराजीर्णविरुडाभ्यवहारतः ॥ ६ ॥

प्रसक्तवमथो, पूर्वे प्रायेणामज्वरोऽपि च ।

धूमान्तैः कश्चिर्बिर्बर्ज्याः सर्वैरेव त्वजोर्णिनः ॥ ७ ॥

विरेकसाध्या गुल्मार्शो विस्फोटव्यङ्गकामलाः ।
 लीर्णज्वरोदरगरच्छर्दिग्नीहहलीमकाः ॥ ८ ॥
 विद्रधिस्तिमिरं काचः स्यन्दः पक्वाशयव्यथा ।
 योनिशुक्राशया रोगाः कोष्ठगाः क्लमयो व्रणाः ॥ ९ ॥
 वातास्रसूर्ध्वगं रक्तं सूत्राघातः श्लेष्मद्वहः ।
 शय्याद्य कुष्ठमेहाद्याः

न तु रेच्यो नवज्वरी ॥ १० ॥

अल्पान्यधोगपित्तास्रचतपायुतिसारिणः ।
 समलगास्यापितक्मूर्कोष्ठातिस्त्रिग्धशीपिणः ॥ ११ ॥
 अथ साधारणे काले स्त्रिग्धस्त्रिन्नं यथाविधि ।
 श्लोवम्यमुत्क्लिष्टकर्फं मत्स्यमापतिलादिभिः ॥ १२ ॥
 निशां सुतं सुजीर्णान्नं पूर्वाह्ने कृतमङ्गलम् ।
 निरन्नमीपत्स्त्रिग्धं वा पेयया पीतसर्पिपम् ॥ १३ ॥
 वृद्धबालाबलक्लीव भीरुन् रोगानुरोधतः ।
 आकण्ठं पायिताम्नस्य चीरमिहुरसं रसम् ॥ १४ ॥
 यथाविकारविहितां मधुसैन्धवसंयुताम् ।
 कोष्ठं विभज्य भैषज्यमात्रां मन्त्राभिमन्त्रिताम् ॥ १५ ॥
 ब्रह्मदद्यात्स्त्रिहरेन्द्रभूचन्द्रार्कानिलाननाः ।
 ऋषयः सौपधियामा भूतसङ्गाय पान्तु वः ॥ १६ ॥
 रसायनमिदर्योणाममराणामिनामृतम् ।
 सुधेवोत्तमनागानां भैषज्यमिदमसु ते ॥ १७ ॥
 ॐ नमो भगवते भैषज्यगुरवे वैदूर्यप्रभराजाय
 तथागतायाहते सम्भक्त्वागुणाय । तद्यथा ।
 ॐ भैषज्ये भैषज्ये महामैषज्ये समुद्गते स्वाहा ।

प्राङ्मुखं पाययेत्

पीतं मुहूर्त्तमनुपालयेत् ।

तन्मनाः

जातद्वह्नासप्रसेकच्छर्दयेत्ततः ॥ १८ ॥

अङ्गुलिभ्यामनायस्ती नालेन शृदुनाथवा ।

शलतास्यरुजन् वेगानप्रवृत्तान् प्रवर्त्तयन् ॥ १९ ॥

प्रवर्त्तयन् प्रवृत्तांश्च जानुतुम्बरासने स्थितः ।

उभे प्राङ्गे ललाटश्च वमतयास्य धारयेत् ॥ २० ॥

प्रपीडयेत् तथा नाभिं पृष्ठश्च प्रतिलोमतः ।

कफे तीक्ष्णोष्णकटुकैः पित्ते स्वादुहिमेरिति ॥ २१ ॥

वमेत् स्निग्धाश्चलवणैः संछष्टे मरुता कफे ।

पित्तस्य दर्शनं यावच्छेदो वा श्लेष्मणो भवेत् ॥ २२ ॥

हीनवेगः कणाधात्रीसिद्धार्थलवणोदकैः ।

वमेत् पुनः पुनः

तत्र वेगानामप्रवर्त्तनम् ॥ २३ ॥

प्रवृत्तिः सविवन्धा वा केवलस्योपधम्य वा ।

अयोगस्तेन निष्ठीवकण्डूकोठञ्जरादयः ॥ २४ ॥

त्रिर्विधम् प्रवर्त्तन्ते कफपित्तानिलाः क्षमात् ।

सम्यग् योगे

ऽतियोगे तु फेनचन्द्रकरत्नवत् ॥ २५ ॥

वमित चामता दाहः कण्डूगोपम्तमो भ्रमः ।

घोरा वायुामया मृत्युर्जीवशोणितनिर्गमात् ॥ २६ ॥

सम्यग् योगेन वमित चणमाश्लास्य पाययेत् ।

धमचदस्यान्यतम स्त्रेहाषारमथादिशेत् ॥ २७ ॥

ततः सायं प्रभाते वा क्षुद्धान् स्नातः सुखाम्बुना ।

मुञ्चानो रक्तशाल्यन्नं भजेत् पेयादिक क्रमम् ॥ २८ ॥

पेयां विलेपीमकृतं कृतञ्च यूपं रसं चीनुभयं तथैकम् ।

क्रमेण सेवेत नरोऽन्नकाखान् प्रधानमध्यावरशुद्धिशुद्धः ॥२९॥

यथाणुरग्निस्तृणगोमयाद्यैः सन्भुञ्जमाणो भवति क्रमेण ।

महान् स्थिरः सर्वपचस्तथैव शुद्धस्य पेयादिभिरन्तराग्निः ॥३०॥

जघन्यमध्यप्रवरे तु वेगाद्यत्वार इष्टा वमने यद्दृष्टौ ।

दृगैव ते द्विचिगुणा विरेके प्रस्थस्तथा स्याद्द्विचतुर्गुणश्च ॥३१॥

पित्तावसानं वमनं विरेका-

दृढं कफान्तश्च विरेकमाद्युः ।

द्वित्रान् सविट्कानपनीय वेगान्

मेयं विरेके वमने तु पीतम् ॥ ३२ ॥

अथैनं चामितं भूयः स्नेहस्वेदोपपादितम् ।

स्नेहकाले गते ज्ञात्वा कोष्ठं सम्यग् विरेचयेत् ॥ ३३ ॥

बहुपित्तो मृदुः कोष्ठः क्षीरेणापि विरेचते ।

प्रभूतमारुतः क्रूरः कृच्छ्रच्छामादिकैरपि ॥३४॥

कषायमधुरैः पित्ते विरेकः कटुकैः कफे ।

स्त्रिभोष्णलवणैर्याथी

अप्रहत्तो तु पाययेत् ॥३५॥

उष्णाम्बु स्नेदयेदस्य पाणितापेन क्षोदरम् ।

उत्थानेऽप्ये दिने तस्मिन् भुञ्जान्ये शुः पुनः पिबेत् ॥३६॥

अदृष्टेऽहकोष्ठम् पिथेदृढं द्याहृतः ।

भूयोऽप्युपहततनुः स्नेदयेद्विरेचनम् ॥ ३७ ॥

योगिकं सम्यगालोच्य कारन् पूर्वमनुक्रमम् ।

हृत्कुक्ष्यशुद्धिररुचिरुत्क्षेगः श्लेष्पित्तयोः ॥३८॥
 कण्डूर्विदाहः पिटिका पीनसो वातविड्ग्रहः ।
 भयोगलक्षणं

योगो वैपरीत्ये यथोदितात् ॥३९॥

विट्पित्तकफवातेषु निःसृतेषु क्रमात् स्रवेत् ।
 निःश्लेष्पित्तमुद्गं श्वेतं कृष्णं समोहितम् ॥ ४० ॥
 मांसधावनसुन्धं वा मेदःखण्डाभमेव वा ।
 गुद्गुनिःसरणं लक्ष्या भ्रमो नेत्रप्रवेगनम् ॥ ४१ ॥
 भवन्त्यतिथिरिक्तस्य तथातियमनामयाः ।
 सम्यग्विरिक्तमेतं च यमनोक्तेन योजयेत् ॥४२॥
 धूमवर्ण्येन विधिना

ततो धमितवानिव ।

क्रमेणाद्यानि भुञ्जानो भुञ्जत् प्रकृतिभोजनम् ॥ ४३ ॥
 मन्दवह्निमसंगुहमचामं दीपदुर्बलम् ।
 षट्पट्जीर्णनिद्रं च लघयेत् पीतभेषजम् ॥ ४४ ॥
 स्रे ह्रस्वेदीपधीत्क्षेगसङ्घैरिति न बाध्यते ।
 संगोधनास्रविस्त्रावस्रे ह्ययोजनलघुनैः ॥ ४५ ॥
 यान्त्वग्निर्मन्दतां तस्मात् क्रम पेयादिमाचरेत् ।
 सूतास्पपित्तश्लेष्माणं मद्यप वातपैत्तिकम् ॥ ४६ ॥
 पेयां न पाययेत् तेषां तर्पणादिक्रमो हितः ।
 अपक्वं वननं दौषान् पच्यमानं विशेवनम् ॥ ४७ ॥
 निर्धेरेदमनस्यातः पाकं न प्रतिपात्येत् ।
 दुर्बलो बहुदोषय दीपपाकेन यः श्ययम् ॥ ४८ ॥
 विरिच्यते मृदनीयेभ्योऽन्तमुपपादयेत् ।

दुर्बलः शोधितः धूर्ध्वमस्यदीपः कृगो नरः ॥ ४८ ॥
 अपरिघ्नातकोष्ठय पिवेन्मृदुल्यमौषधम् ।
 यं तदसक्तत् पीतुमन्यथा संगयावहम् ॥ ५० ॥
 हरेद् बहंसलान् दीपानस्पानस्पान् पुनः पुनः ।
 दुर्बलस्य सुदुद्रव्यै रस्पान् संगमयेत् तु तान् ॥ ५१ ॥
 क्षीयन्ति चिरं ते हि हन्युर्धनमनिर्घृताः ।
 मन्दाग्निं क्रूरकोष्ठं च सप्चारसवर्षैर्हृतेः ॥ ५२ ॥
 सन्धुक्षिताग्निं विजितकफघातं च शोधयेत् ।
 रुक्षवह्निलक्रूरकोष्ठध्यायामशोक्षिनाम् ॥ ५३ ॥
 दीप्ताग्नीनां च भेषज्यमविरिष्येय क्षीर्यति ।
 तेभ्यो वस्तिं पुरा दद्यात् ततः स्निग्धं विरेचनम् ॥ ५४ ॥
 शकन्निर्घृत्य वा किञ्चित् तीक्ष्णाभिः फलवर्तिभिः ।
 प्रवृत्तं हि मलं स्निग्धो विरेको निर्हरेत् सुखम् ॥ ५५ ॥
 विषाभिघातपिटिकाकुष्ठग्रीकविसर्पिणः ।
 कामला पाण्डुमेहात्तृणातिस्निग्धान् विरेचयेत् ॥ ५६ ॥
 सर्वान् स्त्री हविरेकैश्च रुचैश्च स्त्री हभावितान् ।
 कर्मणां यमनादीनां पुनरप्यन्तरेऽन्तरे ॥ ५७ ॥
 स्त्री हस्त्रेदी प्रयुञ्जीत स्त्री हमन्ते बलाय च ।
 मक्षी हि देहादुत्क्लेश्च क्षियते वाससी यथा ॥ ५८ ॥
 स्त्री हस्त्रेदे स्तयोत्क्लेश्च क्षियते शोधनैर्मलः ।
 स्त्री हस्त्रेदावनभ्यश्च कुर्यात् संशोधनं तु यः ।
 दारु शुष्कमिवानामि शरीरं तस्य दीर्यते ॥ ५९ ॥
 देप्रसादं बलमिन्द्रियाणां धातुस्त्रिरत्वं ज्वलनस्य दीप्तिम् ।
 रात्र पाकं वयसः करोति संशोधनं सम्यगुपास्यमानम् ॥ ६० ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

—::०::—

• यथातो वस्त्रिविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ।
वातोस्यणेषु दोषेषु याते वा वस्त्रिरिष्यते ।
उपक्रमाणां सर्वेषां सोऽप्रणोस्त्रिविधयः सः ॥ १ ॥
निरुद्धोऽन्वासनी वस्त्रिवत्तर-

स्त्रेण साधयेत् ।

गुश्मानाहखुडग्रीहशुडातीसारशूलिनः ॥ २ ॥
शीर्णज्वरप्रतिश्याय शुकानिलमन्त्रहान् ।
वर्धागमरी रजो नागान् दारुणांयानिलामयान् ॥ ३ ॥
अनाम्याप्यास्वतिप्रिन्धः चतोरम्को भृगं जगः ।
आमातिसारी यमिमान् सगुहो दत्तनायनः ॥ ४ ॥
• कासग्रासप्रमेहार्गा द्विधाभानास्त्ववर्चसः ।
शूनपायुः कृताहारी बहच्छिद्रोदकोदरी ॥ ५ ॥
कुष्ठी च मधुमेही च मासान् सप्त च गर्भिणी ।
अम्याप्या एव चान्याम्या विनेपादतिवद्भयः ॥ ६ ॥
एवम् केवलवातात्ताः

नानुवाप्यास्त एव च ।

येनाम्याप्यास्तया पाण्डुकामनामेदपीनसाः ॥ ७ ॥

निरुद्धोदविद्भिदिगुरुकोतकफीदराः ।

अभियन्दिष्यस्वूलक्ष्मिकोष्ठाव्यमारुताः ॥ ८ ॥
 पीते विषे गरुडपक्षां शीपदी गलगण्डवान् ।
 तयोऽस्तु नेत्रं हेमादिघातुदार्वस्त्रिवेषुजम् ॥ ९ ॥
 गोपुच्छाकारमच्छिद्रं श्लक्ष्णर्जुं गुलिकामुखम् ।
 जनेऽष्टे पञ्च पूर्णेऽग्निदासप्तभ्योऽङ्गुलानि षट् ॥ १० ॥
 सप्तमे सप्त तान्घण्टौ द्वादशे षोडशे नव ।
 द्वादशैव परं विंशत्

षोडश वर्षान्तरेषु च ॥ ११ ॥

वयोबलशरीराणि प्रमाणमभिवर्धयेत् ।
 स्वाङ्गुष्ठेन समं मूले स्थौल्ये नापेकनिष्ठया ॥ १२ ॥
 पूर्णेऽष्टेऽङ्गुलमादाय तदार्षावप्रवर्धितम् ।
 अङ्गुलं परमं छिद्रं मूलेऽप्ये वृद्धते तु यत् ॥ १३ ॥
 मुद्गं मायं कलायश्च क्लिन्नं कर्कन्धुकं क्रमात् ।
 मूलच्छिद्रप्रमाणेन प्रान्ते घटितकर्षिकम् ॥ १४ ॥
 घण्टीये पिहितं मूले यथास्व द्वाङ्गुलान्तरम् ।
 कर्षिकाद्वितयं नेत्रे कुर्यात्

तत्र च योजयेत् ॥ १५ ॥

अजाविमहिषादीनां वस्तिं सुसृदितं दृढम् ।
 कपायरक्तं निष्क्रियन्निगन्धशिरं तनुम् ॥ १६ ॥
 घन्यितं साधुस्त्रेण सुखसंस्थाप्यभेषजम् ।
 वस्त्वभावेऽहपाद वा न्यसेदा सोऽथवा घनम् ॥ १७ ॥
 निरुद्धमात्रा प्रथमे प्रक्षुब्धो वक्षरात् परम् ।
 प्रकुशहृदिः प्रत्यब्दं यावत् षट्प्रसृतास्ततः ॥ १८ ॥
 प्रसृतं वर्धयेद्दूर्ध्वं द्वादशाष्टादशस्य च ।

आसप्ततेरिदं मानं दृशैव प्रसृताः परम् ॥ १८ ॥
 यथायथं निरूहस्य पादो मात्रानुवासने ।
 आस्थाप्यं स्नेहितं स्निवं शुद्धं लब्धबलं पुनः ॥ २० ॥
 अन्वासनार्हं विज्ञाय पूर्वमेवानुवासयेत् ।
 शीते वसन्ते च दिवा रात्रौ केचित् ततोऽन्यदा ॥ २१ ॥
 अभ्यङ्गस्नानमुचितात् पादहीनं हितं लघु ।
 अस्निग्धरूक्षमशितं सानुपानं द्रवादि च ॥ २२ ॥
 क्षतधंसंक्रमणं मुक्तविस्मृचं शयने सुखे ।
 नात्युच्छ्रिते नचीच्छीर्षे संविष्टं धामपार्श्वतः ॥ २३ ॥
 सङ्कोच्य दक्षिणं सकृदि प्रसार्य च ततोऽपरम् ।
 अथास्य नेत्रं प्रणयेत् स्निग्धे स्निग्धमुखं गुदे ॥ २४ ॥
 उच्छ्वास्य बस्तीर्वदने बहे हस्तमकम्पयन् ।
 घृष्टवंशं प्रति ततो नातिद्रुतविलम्बितम् ॥ २५ ॥
 नातिवेगं न या मन्दं सकृदेव प्रपीडयेत् ।
 सावशेषं च कुर्वीत वायुः शेषे हि तिष्ठति ॥ २६ ॥
 दक्षे तूत्तान देहस्य पाणिना ताडयेत् स्फिगौ ।
 तत् पाष्णिभ्यां तथा शय्यां पादतश्च त्रिरुत्क्षिपेत् ॥ २७ ॥
 ततः प्रसारिताङ्गस्य शोषधानस्य पाष्णिके ।
 आङ्गन्यान् सुष्टिनाङ्गश्च स्नेहेनाभ्यग्य मर्दयेत् ॥ २८ ॥
 वेदनार्त्तमिति स्नेहो नहि शीघ्रं निवर्त्तते ।
 योन्यः शीघ्रं निवृत्तेऽन्यः स्नेहोऽतिष्ठन्नकार्यकत् ॥ २९ ॥
 दीमान्नि त्वागतस्नेहं सायाङ्गे भोजयेत्तु ।
 निवृत्तिकालः परमस्त्रयो यामास्ततः परम् ॥ ३० ॥
 अहोरात्रमुपेक्षेत् परतः फलवर्त्तिभिः ।

तीक्ष्णैर्वा वस्त्रिभिः कुर्याद् यत्र स्त्रे हनिहत्तये ॥ ३१ ॥
 पतिरीच्यादनागच्छन्न चेज्जाद्यादिदोषकृत् ।
 उपेक्षेतैव हि ततो ऽध्युपितश्च निशां पिवेत् ॥ ३२ ॥
 प्रातर्नागरधान्याम्भः कोष्णं केवलमेव वा ।
 अन्वासयेत् तृतीयेऽङ्गि पञ्चमे वा पुनश्च तम् ॥ ३३ ॥
 यथा वा स्त्रे हपक्तिः स्यादतोऽत्युत्पणमारुतान् ।
 व्यायामनित्यान् दीप्ताम्नीन् रुक्षांश्च प्रतिवासरम् ॥ ३४ ॥
 इति स्त्रे हेस्त्रिचतुरैः स्निग्धे स्त्रीतोविशुद्धये ।
 निरुहं शोधनं युञ्ज्यादस्निग्धे स्त्रे च्चनं तनीः ॥ ३५ ॥
 पञ्चमेऽथ तृतीये वा द्विवशे साधने शुभे ।
 मध्याङ्गे किञ्चिदाहसे प्रयुक्ते बलिमङ्गले ॥ ३६ ॥
 अभ्यक्तस्त्रेदितोत्पृष्टमलं नातिबुभुक्षितम् ।
 अवेक्ष्य पुरुषं दीपमेपजादीनि चादरात् ॥ ३७ ॥
 वस्त्रिं प्रकल्पयेद्द्वैद्यस्त्राद्विद्यैर्बहुभिः सह ।
 क्वाथयेद्दिंशतिपलं द्रव्यस्याष्टौ फलानि च ॥ ३८ ॥
 ततः क्वाथाश्चतुर्धांगं स्त्रे हं वाते प्रकल्पयेत् ।
 पित्ते स्त्रस्थे च षष्ठांगमष्टमांगं कफाधिके ॥ ३९ ॥
 सर्वत्र चाष्टमं भागं कल्काद्भवति वा यथा ।
 नात्यच्छसान्द्रता वस्त्रेः

फलमात्रं गुडस्य च ॥ ४० ॥

मधुपट्टादिशेषश्च युक्त्या

सर्वं तदेकतः ।

उष्णाम्बु कुम्भीवाप्येष तप्त खजसमाहृतम् ॥ ४१ ॥

प्रक्षिप्य वस्त्रौ प्रणयेत्पायो नात्युष्णशीतलम् ।

नातिस्निग्धं नवा रूचं नातितीक्ष्णं नवा श्लु ॥ ४२ ॥

नात्यच्छसान्द्रं नोनातिमात्रं नापटु नाति ॥

लवणं तद्वदम्बं च

पठन्त्यन्ये तु तद्विदः ॥ ४३ ॥

भावां त्रिपलिकां कुर्यात् स्त्री ह्यमाचिकयोः पृथक् ।

कर्पाई माणिस्यस्य स्वस्ये कल्कपलद्वयम् ॥ ४४ ॥

सर्वद्रवाणां शेषाणां पलानि द्वा कल्पयेत् ।

माचिकं लवणं स्त्री हं कल्कं काथमिति क्रमात् ॥ ४५ ॥

प्राथयेत् निरुहाणामेव संयोजने विधिः ।

उत्ताने दत्तमात्रे तु निरुहे तन्मना भवेत् ॥ ४६ ॥

कृतोपधानः सञ्जातवेगयोत्कटकः सृजेत् ।

प्रागतौ परमः कालो सुहृत्तो श्लुत्वे परम् ॥ ४७ ॥

तत्रानुलोमिकं स्त्री ह्यचारमूत्रान्त्रकल्पितम् ।

त्वरितं स्निग्धतीक्ष्णं वस्त्रिमन्थं प्रपीडयेत् ॥ ४८ ॥

विदद्यात् फलवर्तिं वा स्वेदनोच्चासनादि च ।

स्वमेव निवृत्ते तु द्वितीयो वस्त्रिरिष्यते ॥ ४९ ॥

तृतीयोऽपि चतुर्थोऽपि यावद्वा सुनिरुद्धता ।

विरिक्तवच्च योगादीन् विद्यात्

योगे तु भोजयेत् ॥ ५० ॥

कोष्णे न वारिणा स्नातं तनु धन्वरोसौदनम् ।

विहारा ये निरुहस्य भवन्ति प्रचनेर्मलैः ॥ ५१ ॥

तं सुखोष्णामुसित्तम्य यान्ति भुक्तवतः शमम् ।

अथ वातार्दितं भूयः सद्य एवानुवासयेत् ॥

सस्यग्धीनातियोगाय तस्य श्लुः स्त्री ह्यपोतवत्

किञ्चित्कालं स्थितो यद्य सपुरीषो निवर्तते ॥ ५३ ॥
 सानुलोमानिन्त्रः स्त्रे हस्तत् सिद्धमनुवासनम् ।
 एकं त्रीन् वा बलासे तु स्त्रे हवस्तीन् प्रकल्पयेत् ॥ ५४ ॥
 पञ्च वा सप्त वा पित्ते नवैकादश दानिली ।
 पुनस्ततोऽप्यगुग्मांस्तु पुनरास्थापनं ततः ॥ ५५ ॥
 कफपित्तानिसेष्वन्नं यूपक्षीररसैः क्रमात् ।
 घातघ्नौषधनिःकायस्त्रिहृतासैन्धवैर्युतः ॥ ५६ ॥
 वस्तिरेकोऽनिली स्निग्धः स्वाहस्त्रोष्णरसान्वितः ।
 न्यग्रोधादिगणकाथी पचकादिसितायुती ॥ ५७ ॥
 पित्ते स्वादुहिमी सान्यक्षीरेक्षुरसमाश्रिकी ।
 आरग्वधादिनिःकायवत्सकादियुतास्त्रयः ॥ ५८ ॥
 रुक्षाः सक्षौद्रगोमूत्रास्तौष्णोप्यकटुकाः कफे ।
 जयद्य सन्निपातेऽपि दीपान् घ्नन्ति यतः क्रमात् ॥ ५९ ॥
 त्रिभ्यः परं तस्त्रिमतो नेच्छन्त्यन्ये चिकित्सकाः ।
 न हि दीपयत्सुर्घोऽस्ति पुनर्दीयित यं प्रति ॥ ६० ॥
 घत्क्लेशन शुद्धिकरं दीपाणां शमन क्रमात् ।
 त्रिधैवं कल्पयेद् वस्तिमित्वन्येऽपि प्रचक्षते ॥ ६१ ॥
 दीपौषधादिवलतः सर्वमेतत्प्रमाणयेत् ।
 सम्यक् निरुद्धलिङ्गं तु नासम्भाव्य निवर्त्तयेत् ॥ ६२ ॥
 प्राक्स्त्रे ह एकं पञ्चान्ते द्वादशास्थापनानि च ।
 सान्वासनानि कर्मैवं बस्तयस्त्रिंशदीरिताः ॥ ६३ ॥
 काशः पञ्चदशैकोऽत्र प्राक् स्त्रे हान्ते त्रयस्तथा ।
 षट् पञ्च बस्त्यन्तरिताः

योगोऽष्टौ बस्तयोऽत्र तु ॥ ६४ ॥

षयो निरूहाः स्त्रे हाद्य स्त्रे हावाद्यन्तयोर्भौ ।
 स्त्रे हवस्तिं निरूहं वा नैकमेवातिशीलयेत् ॥ ६५ ॥
 उत्क्लेगाग्निपथौ स्त्रे हाच्चिरूहान्भरुतो भयम् ।
 तस्मान्निरूहः स्त्रे ह्यः स्याच्चिरूहयानुवासितः ॥ ६६ ॥
 स्त्रे हशोधनयुतयैवं वस्तिर्गर्भं पिटोपजित् ।
 ह्रस्वया स्त्रे हपानस्य भाषया योजितः समः ॥ ६७ ॥
 भाषावस्तिः स्मृतः स्त्रे हः

शीलनीयः सदा च सः ।

मालहृदाध्वभारस्त्रीव्यायामासत्तचिन्तकैः ॥ ६८ ॥
 वातभग्नबलास्याग्निनृपिस्त्ररसुखात्मभिः ।
 दोषघ्नो निष्परीहारो वन्यः सृष्टमलः सुखः ॥ ६९ ॥
 वस्तौ रोगेषु नारीणां योनिगर्भाशयेषु च ।
 द्वित्रास्यापनशुद्धेभ्यो विदध्याद् वस्तिस्तुत्तरम् ॥ ७० ॥
 आतुराङ्गुलमानेन तत्रैव हादद्याङ्गुलम् ।
 हस्तं गोपुच्छवन्मूलमध्ययोः कृतकर्णिकम् ॥ ७१ ॥
 सिद्धार्थकप्रवेशार्थं शूल्यं हेमादिसम्भवम् ।
 कुन्दाश्वमारसुमनःपुष्पहस्तीपमं दृढम् ॥ ७२ ॥
 तस्य वस्तिर्गुदुलघुर्मात्रा शुक्तिर्विकल्प्य वा ।
 अथ स्नातागितस्थास्य स्त्रे हवस्तिविधानतः ॥ ७३ ॥
 ऋजोः सुखोपविष्टस्य पीठे जानुसमे शृद्धौ ।
 छटे मेष्ट्रे स्थिते चर्जौ शनैः स्तोतोर्विशुद्धये ॥ ७४ ॥
 सूक्ष्मां शलाकां प्रणयेत् तथा शुद्धेऽनुमेवनीम् ।
 आमेहनान्त नेत्र च निष्कम्पं शुद्धवत्ततः ॥ ७५ ॥
 पीडितेऽन्तर्गते स्त्रे हे स्त्रे हवस्तिर्गमो हितः ।

वस्योननेन विधिना दद्यात् त्रींश्चतुरोऽपि वा ॥ ७६ ॥

अनुवासनवत् शेष सर्वमेवास्थ चिन्तयेत् ।

स्त्रीणामार्तवकाले तु योनिर्गच्छात्यपाहृतेः ॥ ७७ ॥

विदधीत तदा तस्मादनृतावपि चरत्यये ।

योनिविभ्रंशशूलेषु योनिस्थापदसृग्दरे ॥ ७८ ॥

नेत्रं दशाङ्गुल मुक्तप्रवेशं चतुरङ्गुलम् ।

अपत्यमार्गे योज्यं स्याद् द्वाङ्गुलं मूत्रवर्ष्मनि ॥ ७९ ॥

मूत्रकृच्छ्रविकारेषु बालानां त्वेकमङ्गुलम् ।

प्रकृष्टी मध्यमा मात्रा बालानां शक्तिरेव तु ॥ ८० ॥

उत्तानायाः शयानायाः सम्यक् सङ्कोच्य सक्थिनी ।

ऊर्ध्वजान्वा स्त्रिचतुरानचोरात्रेण योजयेत् ॥ ८१ ॥

वस्तींस्त्रिरात्रमेवश्च स्त्रींश्चमात्रां विवर्धयेत् ।

त्रयहमेव च विश्रम्य प्रणिदध्यात् पुनस्त्रयश्चम् ॥ ८२ ॥

पक्षाद्विरेकी यमिति ततः पचाच्चिरुक्षणम् ।

सद्यो निरूढयान्वाभ्यः सप्तरात्राद्विरेचितः ॥ ८३ ॥

यथा क्षुण्ण्णादियुतात् तीयात् रागं हरेत्पटः ।

तथा द्रवीकृताद्देहाद् वस्तिर्निर्हरते मलान् ॥ ८४ ॥

शाष्ठागताः कौष्ठगताश्च रोगा मर्माूर्ध्वसर्वावयवात्त जाय ।

ये सन्ति तेषां न तु कार्शदन्धी दार्याः परं जग्मनि हेतुरस्ति ॥ ८५ ॥

विट्त्रे अपिक्तादिमन्त्राचयानां विद्येयसंहारकरः सं यच्छाम् ।

तस्यातिष्ठ इत्य शमार्यं नान्यद्व्यभेदोर्विना भेषजमस्ति किञ्चित् ॥ ८६ ॥

तस्मापि किष्वादे रतिप्रदिष्ट.कृत्स्ना चिकित्सापि च घन्दिरेकी

तथा निजागन्तु विकारकारी रक्तीषधत्वे न शिराव्यधोऽपि ॥ ८७ ॥

विंशोऽध्यायः ।

— { } —

अघातो नस्यविधिमध्याय व्याख्यास्याम ।
जङ्घाञ्जुषिकारेषु विशेषात्रस्यमिष्यते ।
नासा हि शिरसो द्वारं तेन तद्व्याप्य हन्ति तान् ॥ १ ॥
विरचन वृंहण च गमन च त्रिधापि तत् ।
विरचन शिर शूलजाद्यस्यन्दगन्नामये ॥ २ ॥
शोकगण्डकमिश्रन्यकुष्ठापस्कारपीनसे ।
वृंहण वातजे शूले सूर्यापत्तं स्वरक्षये ॥ ३ ॥
नासास्यग्रीपे वाक्सङ्गे कृच्छ्रबोधेऽवबाहुके ।
गमन नीलिकाय्यङ्गकेगदोयाचिराजिषु ॥ ४ ॥
यथास्य यौगिके स्त्रैर्द्वैर्यथास्य च प्रसाधितैः ।
कल्काक्षाद्यादिभिद्याद्य मधुपट्टासचैरपि ॥ ५ ॥
वृंहण धन्वमासीत्यरसाष्टकखपुरैरपि ।
गमन योजयेत् पूर्वं क्षीरेण च जलेन च ॥ ६ ॥
मर्ग्य प्रतिमर्ग्य द्विधा स्त्रे होऽत्र माचया ।
कल्काद्यैरवपीडस्तु तीक्ष्णैर्मूर्धैविरचन ॥ ७ ॥
ध्यान विरचनसूत्रौ

युञ्जतात् त मुखयायुना ।

पङ्कजसुखया नाद्या भेषजगर्भया ॥ ८ ॥

स हि भूरितर दोष चूर्णत्वादपकर्षति ।

प्रदेशिन्यङ्गुलीपर्वदयाग्ग्नसमुद्भृतात् ॥ ९ ॥

यायत् पतत्वसौ विन्दुर्दशाष्टो पट्क्रमेण ते ।
 मर्शस्योत्कृष्टमध्योना भात्रास्ता एव च क्रमात् ॥ १० ॥
 विन्दुद्वयोनाः कस्कादे

र्योजयेन्न तु नावनम् ।

तोयमद्यगरस्त्रे हपीतानां पातुमिच्छताम् ॥ ११ ॥
 भुङ्गभक्तशिरःस्नातस्नातुकामसुतासृजाम् ।
 नवपीनसर्षगात्तसूतिकास्त्रासकासिनाम् ॥ १२ ॥
 शुद्धानां दत्तवस्तीनां तथा नात्तवदुर्दिने ।
 वान्यत्रात्ययिकाद् व्याधे

रथ नस्यं प्रयोजयेत् ॥ १३ ॥

प्रातः शैषणि मध्याह्ने पित्ते साय निशीयले ।
 स्वस्यवृत्ते तु पूर्वाह्ने शरत्कालवसन्तयोः ॥ १४ ॥
 शीते मध्यन्दिने ग्रीष्मे सायं वर्षासु सातपे ।
 वाताभिभूते शिरसि हिध्यायामपतानके ॥ १५ ॥
 मन्यास्तम्भे स्वरश्चंगे साय प्रातर्दिने दिने ।
 एकाहान्तरमन्यत्र सप्ताहे च तदाचरेत् ॥ १६ ॥
 स्निग्धस्निग्धीत्तमाङ्गस्य प्राक् कृतावश्लकस्य च ।
 निवातशयनस्यस्य जत्रूर्ध्वं स्वेदयेत् पुनः ॥ १७ ॥
 अथीत्तानजुर्देहस्य पाणिपादे प्रसारिते ।
 किञ्चिदुन्नतपादस्य किञ्चित् मूर्त्तनि नामिते ॥ १८ ॥
 नासापुटं पिधाद्यैक पर्यायेण निषेचयेत् ।
 उष्णाम्बुतप्त भैषज्य प्रनाद्या पिचुनाथ वा ॥ १९ ॥
 दत्ते पादतलस्कन्धहस्तकर्णादि मर्दयेत् ।
 गनैरुच्छिद्य निष्ठीवेत् पार्श्वयोरुभयोस्ततः ॥ २० ॥

आभेपजत्रयादेवं द्विस्त्रिर्वा नस्यमाचरेत् ।
 मूर्च्छायां शीततोयेन सिञ्चेत् परिहरन् शिरः ॥२१॥
 स्त्रे हं विरेचनस्यान्ते दद्याद्दीपाद्यपेक्षया ।
 नस्यान्ते वाक्शत तिष्ठेदुत्तानो

धारयेत् ततः ॥२२॥

धूम पीत्वा कफोष्णाम्बुकषलान् कण्ठशुद्धये ।
 सम्यक् सिन्धे सुखोच्छ्वासस्वप्नबोधोत्पाटवम् ॥ २३ ॥
 रुत्तेऽचिस्तम्भता शोथो नासास्ये मूर्द्धशूल्यता ।
 सिन्धेऽतिकण्डूगुरुताप्रसेकारुचिपीनसाः ॥२४॥
 सुधिरिक्तेऽचिघृतास्त्ररवक्त्रविशुद्धयः ।
 दुर्धिरिक्ते गदोद्रेकः क्षामतातिविरेचिते ॥ २५ ॥
 प्रतिमर्गः क्षतक्षामवालहृदसुखात्मसु ।
 प्रयोष्योऽकालवर्षेऽपि

न त्विष्टो दुष्टपीनसे ॥ २६॥

मद्यपीतेऽवलथोत्रे कृमिदूषितमूर्द्धनि ।
 उत्कृष्टोत्कृष्टिष्टदीपे च

हीनमात्रतया द्वि सः ॥२७॥

निशाद्वर्भुक्तवान्ताहःस्वप्राध्यमरितसाम् ।
 शिरोऽभ्यञ्जनगण्डूपप्रस्त्रावास्त्रनवर्चसाम् ॥ २८ ॥
 दन्तकाष्ठस्य दासस्य योज्योऽन्तेऽसी द्विद्विन्दुक- ।
 पक्षसु ख्यातमा शुद्धिः कृमनाशस्त्रिषु क्रमाम् ॥ २९ ॥
 दृग्बल पक्षसु ततो दन्तदार्यं भरुच्छमः ।
 न नस्यमूनसमाप्ये नातीतामीतिवत्करे ॥३०॥
 न चोनाटादग्ने धूमः कयलो नोनपक्षमे ।

न शुद्धिरुनदशमे न चातिक्लान्तसप्ततो ॥ ३१ ॥
 आजन्मसरणं शस्तः प्रतिमर्गसु वस्तिवत् ।
 मर्गवच्च गुणान् कुर्यात् स हि नित्योपशेवनात् ॥ ३२ ॥
 न चात्र यन्त्रणा नापि व्यापद्गो मर्गवद्भयम् ।
 तैलमेव च नस्यार्थे नित्याभ्यासेन शस्यते ॥ ३३ ॥
 शिरसः श्रेः सधामत्वात् श्रेः हाः स्वस्थस्य नेतरे ।
 आशुक्लद्विरकारित्वं गुणोष्कर्पापल्लष्टता ॥ ३४ ॥
 मर्गं च प्रतिमर्गं च विज्ञेयो न भवेद् यदि ।
 को मर्गं सपरौहारं सापदं च भजेत्ततः ॥ ३५ ॥
 अश्चपानविकाराख्यी कुटीवातातपस्थितौ ।
 अम्बासमात्रावस्ती च तद्देव च निर्दिशेत् ॥ ३६ ॥
 जीवन्ती जलदेवदाहजलदत्वक्सेव्यगोपीहिमं
 दार्वीं त्वङ्गधुकम्पवागुरुवरापुण्ड्राङ्गबिल्वीत्पलम् ।
 धावन्धौ सुरभिः स्थिरे कृमिहरं यथं त्रुटिं रेणुक
 किञ्चल्लकं कमलाह्वय शतगुणे दिव्येऽम्बसि क्वाप्ययेत् ॥ ३७ ॥
 तैलाद्रसं दशगुण परिश्रेय्य तेन
 तैलं पचेच्च सक्तिलेन दशैव वारान् ।
 पाके क्षिपेच्च दशमे सममाजदुग्धं
 नस्यं महागुणसुशन्धणतैलमेतत् ॥ ३८ ॥
 घनोन्नतप्रसन्नत्वक्स्तम्भग्रीवास्यवक्षसः ।
 दृष्टेन्द्रियास्त्वपीलता भवियुर्नस्यगीलिनः ॥ ३९ ॥

एकविंशतितमोऽध्यायः ।

—४—

अघातो धूमपानविधिमध्याय व्याख्यास्याम ।
जबूर्ध्व कफवातोत्यविकाराणामजन्मने ।
उच्छेदाय च जाताना पिवेद्भूम सदाकवान् ॥ १ ॥
स्निग्धो मध्य स तीक्ष्णश्च वाते घातकफे कफे ।
शौज्यं

न रक्तपित्तार्तिविरिक्तोदरमेह्विषु ॥ २ ॥
तिमिरोध्वाग्निनाथानरोहिणी दत्तयस्त्रिषु ।
मत्स्यमद्यदधिस्तोरक्षीद्रस्त्रेहविषाशिषु ॥ ३ ॥
शिरस्यभिहतं पाण्डुरोगी जागरिते निशि ।
रक्तपित्ताभ्यवाधिर्यं दृग्मूर्च्छां मलमोहकृत् ॥ ४ ॥
धूमोऽकालेऽतिपीतो वा

तत्र शीतो विधिर्हित ।

सुतजृम्भितविग्मूत क्रीषेवा गन्तवर्मणाम् ॥ ५ ॥
हामस्य दन्तकाष्ठस्य धूममन्ते पिवेन् शृदुम् ।
कामेधे पु निग्नाहारनावनान्ते च मध्यमम् ॥ ६ ॥
निद्रानस्याञ्जनघ्नानश्चर्दितास्ते विरेधनम् ।
वस्त्रिनेत्रममद्रव्य पिकोग कारयेत् षट्सु ॥ ७ ॥
मुनापेऽद्भुष्ठकोनास्यप्रयोग धूमनेत्रकम् ।

तीक्ष्णस्त्रे हनमध्ये पु श्रीणि चत्वारि पञ्च च ॥ ८ ॥
 अद्भुतानां क्रमात् पातुः प्रमाथेनाष्टकानि तत् ।
 ऋजूपविष्टस्तत्रेता विहृतास्यस्त्रिपर्ययम् ॥ ९ ॥
 पिधाय च्छिद्रमेकैकं धूमं नासिकया पिबेत् ।
 प्राक् पिबेन्नासयोत्क्रिष्टे दोषे घ्राणशिरोगते ॥ १० ॥
 उत्कृष्टनार्थं वक्त्रेण विपरीतं तु कण्ठगे ।
 मुखेनैव यमेदूमं नासया दृग्विघातकत् ॥ ११ ॥
 आक्षेपमोक्षैः पातव्यो धूमस्तु त्रिस्त्रिभिस्त्रिभिः ।
 अह्नः पिबेत् सकृत् त्रिगन्धं द्विर्मध्यं शोधनं परम् ॥ १२ ॥
 त्रियतुर्था

ऋदौ तत्र द्रव्याण्यगुरुगुग्गुलुः ।

सुस्तस्थीणे यशैलेयनसदीश्रीरवालकम् ॥ १३ ॥
 वराङ्गकीन्ती मधुकविस्वमज्जैलवासुकम् ।
 श्रीवेष्टकं सर्जरसो ध्यामकं मदनं प्लवम् ॥ १४ ॥
 शङ्खकी कुङ्कुमं माया यवाः कुन्दुरकं तिलाः ।
 स्त्रे हः फलानां साराणां भेदोमज्जायसाष्टतम् ॥ १५ ॥
 शमने शङ्खकी लाक्षा पृथ्वीका कमलोत्पलम् ।
 न्यग्रोधीदुम्बराश्वत्थप्लक्षरीध्रत्वचः सिता ॥ १६ ॥
 यष्टी मधुः सुवर्णत्वक् पद्मकं रक्तयष्टिका ।
 गन्धाद्याकुष्ठतगराः

तीक्ष्णे ज्योतिष्पती निशा ॥ १७ ॥

दशमूलमनोद्घालं लाक्षा खेता फलत्रयम् ।
 गन्धद्रव्याणि तीक्ष्णानि गणो मूर्धविरेचनः ॥ १८ ॥
 जले स्थितामहोरात्रमिपीकां द्वादशाद्भुसाम् ।

पिष्टैर्धूमौषधैरेवं पञ्चकत्वः प्रलेपयेत् ॥ १८ ॥

वर्तिरङ्गुष्ठवत् सूला यवमध्या यथा भवेत् ।

छायाशुक्लां विगर्भां तां स्त्रेहाभ्यक्तां यथायथम् ॥ २० ॥

धूमनेत्रार्पितां पातुमग्निद्रुष्टां प्रयोजयेत् ।

शरावसम्पुटच्छिद्रे नाड्यो न्यस्य दद्याद्गुलाम् ।

अष्टाङ्गुलां या वक्त्रेण कासवान् धूममापिषेत् ॥ २१ ॥

कासः श्वासः पीनसो विश्वरत्नं पूतिर्गन्धः पाण्डुता केशदीपः ।

कर्णास्याङ्गिस्त्रावकण्डुर्तिजाघं तन्द्रा हिष्णा धूमपं न स्पृशन्ति २२

—६—

गान्धर्विः १ ।

अथातो गण्डूयादिविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

सुतुप्पुकारो गण्डूपः सिग्धः शमनगोधनो ।

रोषण्य

त्रयस्तत्र त्रिषु योज्यायलादियु ॥ १ ॥

अन्यो व्रणघ्नः

सिग्धोऽथ स्वाहस्तपटुमाधिते ।

सैरैः

संगमनस्तिक्तकपायमधुरीषधेः ॥ २ ॥

गोधनस्तिक्तकटुरापटूणैः

रोपणः पुनः ।

कपायतिलकै-

स्तत्र स्नेहः चीरं मधूदकम् ॥ ३ ॥

शुक्तं मद्यं रसो मूवं धान्यान्तं च यथायथम् ।

कल्कैर्युक्तं विषक्तं वा यथास्पर्शं प्रयोजयेत् ॥ ४ ॥

दन्तहर्षे दन्तचाले मुखरोगे च वातिके ।

सुखीणमथवा शीतं तिलकल्कोदकं हितम् ॥ ५ ॥

गण्डूपधारणे नित्यं तैलं मांसरसोऽथवा ।

कपादाहान्विते पाके क्षते वागन्तुसम्भवे ॥ ६ ॥

विषक्षारान्निदग्धे च सर्पिर्धार्यं पयोऽथवा ।

वैशर्द्यं जनयत्यास्ये सन्दधाति मुखप्रणान् ॥ ७ ॥

दाहदृष्याप्रशमनं मधुगण्डूपधारणम् ।

धान्यान्तमास्यवैरस्य मलदौर्गन्धनाशनम् ॥ ८ ॥

तदेवाश्वत्थं शीतं मुखशीघ्रहरं परम् ।

आशु धाराम्बुगण्डूपो भिनन्ति श्लेष्मणश्चयम् ॥ ९ ॥

सुखीणोदकगण्डूपैर्जायते वक्त्रलाघवम् ।

निघाते सातपे स्त्रिभ्रसृदितस्कन्धकन्धरः ॥ १० ॥

गण्डूपमपिबन् किञ्चिदुन्नतास्यो विधारयेत् ।

कफपूर्णास्यता यावत् स्वयद्व्राणाक्षताथवा ।

असञ्चार्यां मुखे पूर्णे गण्डूपः कवलोऽन्यथा ॥ ११ ॥

मन्या शिरःकर्णमुखान्निरीगाः प्रसेककण्ठामयवक्त्रयोपाः ।

हृत्सासतन्द्रारुचिपीनसाथ साध्या विशेषात्कवलग्रहेण ॥ १२ ॥

कल्को रसक्रिया चूर्णस्त्रिविधं प्रतिसारणम् ।

युक्त्यात् तत् कफरोगेषु गण्डूपविहितौषधैः ॥ १३ ॥

मुखाक्षेपस्त्रिधा दीप विपहा वर्णकृच्च सः ।

उष्णो वातकफे शस्तः शिपेष्वत्यर्थगीतलः ॥ १४ ॥

त्रिप्रमाणश्चतुर्भागं त्रिभागार्धाद्भ्रुलोचतिः ।

अशुष्कस्य स्थितिस्तस्य शुष्को दूपयति च्छविम् ॥१५॥

तमार्द्रयित्वापनयेत् तदन्तेऽभ्यङ्गमाचरेत् ।

विवर्जयेद् दिवास्त्रप्रभाप्याम्यातपशुक्रक्रुधः ॥ १६ ॥

न योच्यः पीनमेऽजीर्णं दन्तनस्ये हनुग्रहे ।

अरीषक्ते जागरिते

स च हन्ति सुयोजितः ॥ १७ ॥

अकालपलितव्यङ्ग वली तिमिरनीसिकाः ।

कीलमज्जाहृपान्मूल शार्वरं गोरसर्पपाः ॥ १८ ॥

सिद्धीमूलं तिलाः कृष्णा दार्वी त्वङ्निस्तुपा यवा ।

दर्भमूलद्विमोशीरशिरीषमिशितण्डुलाः ॥ १९ ॥

कुसुदीत्यन्लकरहारदूर्वामधुकचन्दनम् ।

कालीयकतिलीशीरमांसीतगरपद्मकम् ॥ २० ॥

तालौसगुन्द्रापुण्ड्राह्वयटीकाग्नतागुरुः ।

श्रव्यर्वाङ्गीदिता निपा हेमन्तादियु यट् स्मृताः ॥२१॥

मुखाक्षेपनशीलाना हृदं भवति दर्शनम् ।

वटम चापरिख्यानं अक्षयं तामरसीपमम् ॥ २२ ॥

अभ्यङ्गचेकपिचवो वस्तिचेति चतुर्विधम् ।

मूर्ध्नैतलं

बहुगुण तद्विद्यादुत्तरोत्तरम् ॥ २३ ॥

तद्ग्राभ्यङ्गं प्रयोक्तव्यो रोच्य कण्डूमलादियु ।

अरुपिगरशिरस्तीट्टदाहपाकत्रयेषु तु ॥ २४ ॥

परिपेकः

पित्तुः केशशातस्युटनधूपने ।

नेत्रस्थम् च

वस्तिस्तु प्रसुप्त्यर्दितजागरे ॥ २५ ॥

नासास्यशोषे तिमिरे गिरीरोगे च दारुणे ।

विधिस्तस्य निषण्णस्य पोठे जानुसमे मृदौ ॥ २६ ॥

शदाक्तस्त्रिदशस्य दिनान्ते गव्यमाह्वयम् ।

हादशाङ्गुलविम्बीर्णं चर्मपट्टं गिरःसमम् ॥ २७ ॥

आकर्ण्यन्धनस्थानं ललाटे वस्त्रवेष्टिते ।

चैलवेणिकया बद्धा मापकल्केन लेपयेत् ॥ २८ ॥

ततो यथाव्याधि शृत स्त्रेहं कोण्यं निषेचयेत् । •

जङ्घं केशभुवी यावद् द्वाङ्गुलं

धारयेच्च तम् ॥ २९ ॥

श्रावत्तनासिकोत्क्रेदाद्

दशाष्टौ पट्टं चलादिषु ।

मात्रासहस्राण्य

ऽरुजी त्वेकं

स्तन्धादि मर्दयेत् ॥ ३० ॥

सुक्तस्त्रेहय

धरम सप्ताहं तस्य मेवनम् ।

धारयेत् पूरणं कर्णे कर्णमूलं विमर्दयन् ॥ ३१ ॥

रुजं स्यान्मार्दवं यावन्मानाशतमवेदने ।

यावत् पर्येति चस्तायं दक्षिण जानुमण्डलम् ॥ ३२ ॥

निमेषोन्मेषकालेन सम मात्रा तु सा श्यता ।

कचसदनसितत्वपिञ्जरत्व परिफुटन शिरसः समीररोगान् ।
जयति जनयतोन्द्रियप्रसाद खरघनुनूर्ध्वबल च मूर्ध्नि तैलम् ॥२३॥

—१—

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

अघात आद्योतनाञ्जनविधिमध्याय व्याख्यास्याम ।

सर्वेषामक्षिरोगाणामाटावाद्योतन हितम् ।

शुक्तोदकण्डूघर्षायुदाहरोगनिवर्धणम् ॥ १ ॥

उष्ण वाते कफे कोष्ण तप्यंते रक्तपित्तयो ।

निवातस्यस्य यामेन पाणिनीन्मील्य लोचनम् ॥ २ ॥

शुक्त्या प्रलम्बयान्धेन पिशुवर्त्या कनीनिजे ।

दश द्वादश वा यिन्दून् द्वादशुलादवसेचयेत् ॥ ३ ॥

ततः प्रमृज्य मृदुना चैलेन कफवातयो ।

अन्धेन कोष्णपानीयघृतेन स्विद्येन्मृदु ॥ ४ ॥

अत्युष्णतीक्ष्ण रगरागदृङ्नाशयाक्षिमेचनम् ।

प्रतिशीत तु कुरुते निम्नोदस्तम्भवेदना ॥ ५ ॥

कषायवर्जिता घष छच्छादुन्धेषण बहु ।

विफारदृढिमत्वय सरभमपरिस्तुतम् ॥ ६ ॥

गत्या सन्धिशिरोघ्रापनुत्स्रोतासि भेषजम् ।

उर्ध्वंशान्नयने न्यस्तमपवर्त्तयते मलान् ॥ ७ ॥

• अघाञ्जन शुद्धतनोर्निदमानाद्यये मले ।

पक्कलिङ्गेऽल्पशोफातिकण्डूपैच्छिव्यलक्षिते ॥ ८ ॥

मन्दघर्षाशुरोगेऽच्छिण प्रयोज्यं घनदूपिके ।

आर्त्ते पित्तकफासृग्भिर्मारुतेन विशेपतः ॥ ९ ॥

लेखनं रोपणं दृष्टिप्रसादनमिति त्रिधा ।

अञ्जनं

लेखनं तत्र कषयास्त्रपटूपणेः ॥ १० ॥

रोपणं तिक्तकैर्द्रव्यैः

स्वादुमीतैः प्रसादनम् ।

दशाङ्गुला तनुर्मध्ये शलाका मुकुलानना ॥ ११ ॥

प्रशस्ता लेखने ताम्नी रोपणे कालसोहजा ।

अङ्गुली च सुवर्षोत्या रूप्यजा च प्रसादने ॥ १२ ॥

पिण्डो रसक्रिया चूर्णस्त्रिधैवाञ्जनकल्पना ।

गुरौ मध्ये सघो दीपे तौः क्रमेण प्रयोजयेत् ॥ १३ ॥

हरिणुमात्रं पिण्डस्य वेत्तमात्रा रसक्रिया ।

तीक्ष्णस्य द्विगुणं तस्य मृदुन-

यूर्णितस्य च ॥ १४ ॥

द्वे शलाके तु तीक्ष्णस्य तिस्रः स्युरितरस्य च ।

निशि स्वप्ने न मध्याह्ने पानाशोष्णगभस्तिभिः ॥ १५ ॥

अक्षिरोगाय दीपाः स्युर्वर्द्धितोत्पीडितद्रुताः ।

प्रातःसायं च तच्छान्ये व्यम्बेऽर्केऽतोऽञ्जयेत् सदा ॥ १६ ॥

वदन्यन्ये तु न दिया प्रयोज्यं तीक्ष्णमञ्जनम् ।

विरेकदुर्बलं चक्षुरादित्यं प्राप्य सीदति ॥ १७ ॥

स्वप्ने न रात्रौ कालस्य सोम्यत्वेन च तर्पिता । १८

गीतसात्मगदगान्नेयी स्मिरतां लभते पुनः ॥ १८ ॥

अत्युद्विक्ते बलासे तु लेखनीयेऽथवा गटे ।
 काममङ्गपि नात्युष्ये तीक्ष्णमक्षि प्रयोजयेत् ॥ १८ ॥
 अश्मनो जन्म लोहस्य तत एव च तीक्ष्णता ।
 उपघातीऽपि तेनेव तथा नेत्रस्य तेजसः ॥ २० ॥
 न रात्राथपि गीतेऽति नेत्रे तीक्ष्णाञ्जन हितम् ।
 दोषमस्त्रावयत् सूत्रकण्डूजाद्यादिकारि तत् ॥ २१ ॥
 नाञ्जयेद्गीतवर्मतयिरिक्ताशितवेगिते ।
 क्रुद्धज्वरिततान्ताक्षिरोरुक्गीकजागरे ॥ २२ ॥
 अदृष्टेऽर्के शिरःस्नाते पीतयोर्धूममद्ययोः ।
 अजोर्णेऽन्यर्कसन्तप्ते दिवा सुप्ते पिपासिते ॥ २३ ॥
 अतितीक्ष्णमृदुस्तोकवृद्धच्छघनकर्कशम् ।
 अत्यर्थगीतल तप्तमञ्जनं नावधारयेत् ॥ २४ ॥
 अधानुन्मीलयन् दृष्टिमन्तः सञ्चारयेत् गनैः ।
 अञ्जिते वर्त्मनी किञ्चित् चालयेच्च यमञ्जनम् ॥ २५ ॥
 तीक्ष्ण व्याप्नोति सहसा न चोन्मेषनिमेषम् ।
 निष्पीडन च वर्त्मभ्या चालनं वा समाचरेत् ॥ २६ ॥
 अपेतोपधसरश्च निर्हतं नयन यदा ।
 व्याधिदोषतु योग्याभिरङ्घ्रिः प्रचालयेत् तदा ॥ २७ ॥
 दक्षिणाङ्गुष्ठकेनाक्षि ततो वाम सवाससा ।
 ऊर्ध्ववर्त्मनि सगृह्य शीघ्रं वामेन चेतरेत् ॥ २८ ॥
 वर्त्मप्राप्ताञ्जनाद् दोषो रोगान् कुर्यादतोऽन्यथा ।
 कण्डूजाद्योऽञ्जन तीक्ष्णं धूम वा योजयेत् पुनः ।
 तीक्ष्णाञ्जनाभितप्ते तु पूर्णं प्रत्वञ्जन हितम् ॥ २९ ॥

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

—::०::—

अथातस्तर्पणपुटपाकविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

नयने ताम्यति स्तव्ये शुक्ले रुचेऽभिघातिने ।

वातपित्तातुरे जिह्वे शीर्षपक्षाविलेचणे ॥ १ ॥

छाच्छीम्नीलशिराहृषिशिरोत्पाततमोऽर्जुनैः ।

स्यन्दमन्यान्यतो वातवातपर्यायशुक्रकैः ॥ २ ॥

आतुरे शान्तरागान्शूलखरभद्रपित्ते ।

निघाते तर्पणं योज्यं शुद्धयोर्मूर्च्छिकाययोः ॥ ३ ॥

काले साधारणे प्रातः सायं शोप्तानशायिनः ।

यवमापमयीं पालीं नेत्रकोशाद् बहिः समाम् ॥ ४ ॥

द्वद्दुःखीघ्नां दृढां कृत्वा यथास्वं सिद्धमावपेत् ।

सर्पिर्निमीलिते नेत्रे तप्ताम्प्रविलापितम् ॥ ५ ॥

नक्तान्धवाततिमिरकृच्छ्रबोधादिके यसाम् ।

प्रापक्षाया-

दधोन्नेपं शनकैस्तस्य कुर्यंतः ॥ ६ ॥

मात्रां विगणयेत् तत्र वर्त्मसन्धिसितासिते ।

दृष्टौ च क्रमशो ध्यायी शत शीणि च पञ्च च ॥ ७ ॥

गतानि सप्त चाष्टौ च दश मन्ये दयानिले ।

पित्ते षट् स्यस्वदृष्टे च यत्तापे पञ्च धारयेत् ॥ ८ ॥

कृत्वापाङ्गे ततो द्वारं स्नेहं पात्रे तु गालयेत् ।
 पिवेच्च धूमं नेचेत व्योमरूपं च भास्वरम् ॥ ९ ॥
 इत्यं प्रतिदिनं वायौ पित्ते त्वेकान्तरं कफे ।
 स्वस्ये च ह्यन्तरं दद्यादाद्यत्तेरिति योजयेत् ॥ १० ॥
 प्रकाशचमता स्वास्थ्यं विशदं लघु लोचनम् ।
 त्प्रे विपर्ययोऽत्यमेऽतित्प्रे श्लेष्मजा रुजः ॥ ११ ॥
 स्नेहपीता तनुरिव क्लान्ता दृष्टिर्हि सीदति ।
 तर्पणानन्तरं तस्माद् दृग्बलाधानकारिणम् ॥ १२ ॥
 पुटपाकं प्रयुञ्जीत पूर्वोक्ते चैव यत्प्रसु ।
 स याते स्नेहनः श्लेष्मसहिते लेखनो हितः ॥ १३ ॥
 दृग्दीर्घत्व्येऽनिले पित्ते रक्ते स्वस्ये प्रसादनः ।
 भूययप्रसहानूपमेदोमज्जावसामिषैः ॥ १४ ॥
 स्नेहेन पयसा पित्तैर्जीवनीयैश्च कल्पयेत् ।
 मृगपक्षियस्रग्नांसमुक्तायस्तान्त्रसैन्धवैः ॥ १५ ॥
 स्त्रीतीजगड्ढफेनालैर्लेखन मसुकम्पितैः ।
 मृगपक्षियस्रग्नायसान्त्रहृदयामिषैः ॥ १६ ॥
 मधुरैः सद्यैस्तन्यचीरपिष्टैः प्रसादनम् ।
 विष्यमात्रं पृथक् पिण्डं मांसमिषजकल्कयोः ॥ १७ ॥
 षड्वृकवटाभोजपत्रैः स्नेहादिषु क्रमात् ।
 वेष्टयित्वा मृदासितं धवधन्वनगोमयैः ॥ १८ ॥
 पचेत् प्रदीप्तैरग्न्याभं पक्वं निष्पीड्य तद्रसम् ।
 नेत्रे तर्पणयत् युञ्ज्यात्

ग्रतं हे त्रीणि धारयेत् ॥ १८ ॥

लेखनस्नेहनान्येषु

पूर्वो कौण्ठी हिमीऽपरः ।

धूमपोऽन्ते तयोरेव

योगास्तत्र च तृप्तिवत् ॥ २० ॥

तर्पणं पुटपाकञ्च नस्यानर्हं न योजयेत् ।

यावन्त्यहानि युञ्जीत द्विस्ततो हितभाग् भवेत् ।

मासतौमसिकापुष्यैर्ब्रह्मक्षो निवसेद्विप्रि ॥ २१ ॥

सर्वात्मना नेत्रबन्धाय यत्रं क्लृप्तं नस्यान्नतर्पणादौः ।

दृष्टिश्च नष्टा विविधं जगच्च तमोमयं जायत एकरूपम् ॥ २२ ॥

—•—

पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

—::०—

अघाती यन्त्रविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

नानाविधानां श्रव्यानां नानादेशप्रवाधिनाम् ।

आहर्तुमभ्युपायो यस्तद् यन्त्रं यच्च दर्शने ॥ १ ॥

अर्शोभगन्दरादीनां शस्त्रक्षारान्नियोजने ।

शेयाङ्गपरिरचायां तथा वस्त्रादि कर्मणि ॥ २ ॥

घटिकासानुशुद्धश्च जाम्बवोठादिकानि च ।

अनेकारूपकार्याणि यन्त्राणि विविधान्यतः ॥ ३ ॥

विकल्प्य कल्पयेद् बुद्धयः

यथा म्यसृन्तु वक्ष्यते ।

तुम्भानि कद्दमिंहर्षकाकादिशुभपक्षिणाम् ॥ ४ ॥

मुखैर्मुखानि यन्त्राणां कुर्यात्तत् सप्तकानि च ।
 अष्टादशाङ्गुनायामान्धयसानि च भूरिशः ॥ ५ ॥
 मसूराकारपर्यन्तैः कण्ठे बहानि कीलकैः ।
 विद्यात् स्त्रस्तिकयन्त्राणि मूलेऽङ्गुगनतानि च ॥ ६ ॥
 तैर्दृष्टैरस्त्रिसलग्नगन्थाहरणनिष्यते ।
 कीलवद्विमुक्ताग्रौ सन्दशो षोडशाङ्गुनो ॥ ७ ॥
 त्वङ्गिरास्त्रायुपिणितलग्नगन्त्रापकर्षणौ ।
 षडङ्गुलौऽन्धो हरणे सूक्ष्मगन्त्रोपपत्तणाम् ॥ ८ ॥
 मुचुण्डोसूक्ष्मदन्तर्जुमूले ऋचकभूषणा ।
 गम्भीरव्रणमांसानामश्लेषः श्रेपितस्य च ॥ ९ ॥
 द्वे द्वादशाङ्गुले मध्यतान्त्रवद् द्वेयकतालके ।
 तालयन्त्रे स्मृते कर्णनाडीशलग्नपहारिणी ॥ १० ॥
 नाडीयन्त्राणि शुपिराण्येकानेकमुखानि च ।
 स्त्रीतीगतानां शलग्नानामामयानाश्च दर्शने ॥ ११ ॥
 क्रियाणां सुकरत्वाय कुर्यादाचूषणाय च ।
 तद्विस्तारपरीणाहर्षैर्घ्न्य स्त्रीतीऽनुरोधतः ॥ १२ ॥
 दशाङ्गुलार्धनाहान्तःकण्ठगन्त्रावलीकने ।
 नाडी

पञ्चमुखच्छिद्रा चतुष्कर्णस्य सप्तद्वे ॥ १३ ॥

वारङ्गस्य द्विकर्णस्य त्रिच्छिद्रा तत् प्रमाणतः ।

वारङ्गकर्णसस्थानानाहर्षैर्घ्न्यानुरोधतः ॥ १४ ॥

नाडोरेव विधाथान्या द्रष्टुं गन्त्रानि कारयेत् ।

पञ्चकर्णिकया मूर्ध्नि सदृशो द्वादशाङ्गुला ॥ १५ ॥

चतुर्थसुपिरा नाडी शलाग्निर्घातिनी मता ।
 अर्शसां गोस्तनाकारं यन्त्रकं चतुरङ्गुलम् ॥ १६ ॥
 नाहे पञ्चाङ्गुलं पुंसां प्रमदानां षडङ्गुलम् ।
 द्विच्छिद्रं दर्शने व्याघरेकच्छिद्रन्तु कर्मणि ॥ १७ ॥
 मध्येऽस्य षडङ्गुलं छिद्रमङ्गुलीदरविस्तृतम् ।
 षडङ्गुलोच्छ्रितोद्वहत्कर्णिकन्तु तदूर्ध्वतः ॥ १८ ॥
 शम्याख्यं तादृगच्छिद्रं यन्त्रमर्शःप्रपीडनम् ।
 सर्वथापनयेदोष्ठं छिद्रादूर्ध्वं भगन्दरे ॥ १९ ॥
 प्राणार्बुदार्शसामिकच्छिद्रा नाद्याङ्गुलद्वया ।
 प्रदेशिनीपरीणाहा स्याद् भगन्दरयन्त्रवत् ॥ २० ॥
 अङ्गुलित्वाणकं दान्तं वार्धं या चतुरङ्गुलम् ।
 द्विच्छिद्रं गोस्तनाकारं तदङ्गुलविवृतौ सुखम् ॥ २१ ॥
 योनित्रयेष्वथं मध्ये सुपिरं योङ्ग्याङ्गुलम् ।
 सुद्रावडं चतुर्भित्तमभोजसुकुलाननम् ॥ २२ ॥
 चतुःशलाकमाक्रांस्तं मूले तदिकसेमुपे ।
 यन्त्रे नाडीत्रयाभ्यङ्गचालनायं षडङ्गुले ॥ २३ ॥
 वक्षिद्यन्त्राकृती मूले मुखेऽङ्गुलकलापखे ।
 अपतोऽकर्णिके मूले निषहसृदुषर्मणी ॥ २४ ॥
 द्विहारा नलिका पिच्छनलिका बोदकोदरे ।
 धूम्रस्त्रवादियन्त्राधि निर्दिष्टानि यथायधम् ॥ २५ ॥
 षडङ्गुलास्यं भवेच्छृङ्गं चूषणोऽष्टादगाङ्गुलम् ।
 अग्रे सिद्धार्थकच्छिद्रं सुनडं चूषुकाकृति ॥ २६ ॥
 स्याद् द्वादगाङ्गुलीऽनामुर्नाहे त्वष्टादगाङ्गुलः ।
 चतुस्यङ्गुलहस्तास्यी दीप्तोऽस्तः क्षेपरतद्वत् ॥ २७ ॥

तद्वद् घटी द्विता गुल्मविन्दयोश्चमने च सा ।

शलाकाख्यानि यन्त्राणि नानाकर्माकृतीनि च ॥२८॥

यथायोगप्रमाणानि

तेषामेषणकर्मणी ।

उभे गण्डूपदमुखे

स्त्रीतोभ्यः शन्यहारिणो ॥ २९ ॥

मसूरदलवक्त्रे हे स्यातामटनवाङ्गुली ।

शङ्खयः षट्

उभौ तेषां षोडशदादयाङ्गुली ॥ ३० ॥

घूर्हनेऽङ्घ्रिफणावक्त्रौ

द्वौ दशदादयाङ्गुली ।

चालने शरपुङ्खास्यौ

आहार्ये बहिःशकती ॥ ३१ ॥

नतीऽप्ये शङ्खुना सुख्यो गर्भशङ्खुरिति स्मृतः ।

अष्टाङ्गुलायतस्तेन मूढगर्भं हरेत् स्त्रियाः ॥ ३२ ॥

अश्रम्याहरणे सर्पफणावदङ्गुलमयतः ।

शरपुङ्खमुखे दन्तपातन चतुरङ्गुलम् ॥ ३३ ॥

कार्पासविहितोऽशीषाः शलाकाः षट् प्रमार्जने ।

पायायासत्रदूरार्थे हे दशदादयाङ्गुली ॥ ३४ ॥

हे षट् सप्तङ्गुले घ्राणे हे कर्णेऽटनवाङ्गुले ।

कर्णशोधनमश्वत्थपत्रप्रान्तं स्रुवाननम् ॥ ३५ ॥

शलाकाज्जास्ववीष्ठाना चारिऽग्नी च पृथक् त्रयम् ।

युष्मदात् सूलागुदीर्घाणाम्

शलाकामन्त्रवर्धनि ॥ ३६ ॥

मध्योर्ध्वदृत्तदण्डां च मूले चादेन्दुसन्निभाम् ।
 कीलास्थिदलतुल्यास्या नासार्थोऽर्बुददाहकत् ॥ ३७ ॥
 अष्टाङ्गुला निम्नमुखास्त्रिस्रः चारौषधक्रमे ।
 कनोनीमध्यमानामिनखमानसमैर्मुखैः ॥ ३८ ॥
 स्वस्त्रमुक्तानि यन्त्राणि मेदृशुहृश्रनादिषु ।
 अनुयन्त्राण्ययस्काभ्तरञ्जुवस्त्राश्ममुद्रराः ॥ ३९ ॥
 वध्रान्त्रजिह्वाभानाद्य गाखानखमुषुद्धिजाः ।
 कालः पाकः करः पादो भयं हयैव तत्क्रियाः ।
 उपायवित् प्रविभजीदासोथ निपुणं धिया ॥ ४० ॥

निर्घातनोऽभयनपूरणमार्गशुद्धि-
 संब्यूहनाहरणवन्धनपीडनानि ।
 प्राधूपणोऽभमननामनचालभङ्ग-
 व्याघर्तनर्जुकरणानि च यन्त्रकर्म ॥ ४१ ॥
 निवर्तते साध्ववगाहते च
 प्राह्य गृहीत्वोद्धरते च यस्मात् ।
 यन्त्रैश्चतः कडुमुखं प्रधानं
 स्थानेषु सर्वेष्वधिकारि यच्च ॥ ४२ ॥

यत्त्रिंशोऽध्यायः ।

अयातः शश्रविधिमध्याय व्याख्यास्यामः ।

षड्विंशतिः सुकर्मारैर्घटितानि यथाविधि ।
 शस्त्राणि रोमबाह्वीनि बाहुस्थेनाद्भुलानि षट् ॥ १ ॥
 सुरूपाणि सुधाराणि सुग्रहाणि च कारयेत् ।
 अकरालानि सुधातसुतीक्ष्णावर्तितेऽयसि ॥ २ ॥
 समाहितसुखाद्याणि नीलाभोजच्छवीनि च ।
 नामाहुगतरूपाणि सदा सन्निहितानि च ॥ ३ ॥
 खोन्मानार्धं चतुर्धांशफलान्येकैकशोऽपि च ।
 प्रायो द्विधाणि युञ्जीत तानि स्थानविशेषतः ॥ ४ ॥
 मण्डलाग्रं फले तेषां तर्जम्यन्तर्नखाकृति ।
 लेखने छेदने योज्यं पोषकीशुण्डिकादिषु ॥ ५ ॥
 हृदिपत्रं क्षुराकारं छेदमेदनपाटने ।
 ऋज्वपसुवते शोफे गन्धोरे च तदन्यथा ॥ ६ ॥
 नतायं पृष्ठतो

दोर्घङ्गस्त्रयज्ञं यथाशयम् ।

उत्पलाध्यर्धंधाराख्ये छेदने भेदने

तथा ॥ ७ ॥

सर्पास्य प्राणकर्णार्थच्छेदनेऽर्द्धाद्भुल फले ।

गतेरन्वेषणे अस्त्रा गण्डूपदमुखैपिथी ॥ ८ ॥

भेदनाथेऽपरा सूचीमुखा भूलनिविष्टा ।

चेतसंव्यधने

स्त्राव्ये शरार्थास्यं त्रिकूर्चके ॥ ९ ॥

कुशाटा वदने स्त्राव्ये द्वाद्भुलं स्यात्तयोः फलम् ।

तद्वदन्तमुंखं तस्य फलमध्यर्धमद्भुलम् ॥ १० ॥

अर्धचन्द्राननं चेतत्तथा

ऽध्वर्वाङ्गुलं फले ।

त्रोद्विवक्तं प्रयोन्यश्च तच्छिरोदरयोर्व्यथे ॥ ११ ॥

पृथुः कुठारी गोदन्तसदृशार्वाङ्गुलानना ।

तथोर्ध्वदण्डया विध्येदुपर्यस्त्रां स्थितां शिराम् ॥ १२ ॥

ताम्बी शलाका द्विसुखी मुखे कुरुवकाकृतिः ।

निङ्गनागं तथा विध्येत्

कुर्व्यादङ्गुलियस्त्रकम् ॥ १३ ॥

सुद्रिकानिर्गतसुख फले त्वर्वाङ्गुलायतम् ।

बोगतो वृद्धिपत्रेण भण्डलायेण वा समम् ॥ १४ ॥

तत् प्रदेशिन्यग्रपर्यप्रमाथार्पणसुद्रिकम् ।

सूत्रवसं गलस्त्रीतीरोगच्छेदन भेदने ॥ १५ ॥

ग्रहणी शुण्डिकार्नादेर्वडिश सुनताननम् ।

छेदेऽस्या करपरन्तु खरधारं दशाङ्गुलम् ॥ १६ ॥

विस्तारि वरङ्गुलं सूक्ष्मदन्तं सुस्तरवन्धनम् ।

द्याशुष्ककषच्छेदे कर्णरी कर्तरीनिभा ॥ १७ ॥

यक्रज्जुंधार द्विसुखं नखयस्त्र नवाङ्गुलम् ।

सूत्रमशचोष्ठिच्छेदभेदप्रच्छमलीखने ॥ १८ ॥

एकधारं चतुष्पार्श्वं प्रवहाकृतिं सैजतः ।

दन्तलेखनकं तेन शोधयेद् दन्ताग्रकर्कराम् ॥ १९ ॥

हस्ता गूढदृष्टाः पात्रे तिस्रः सूत्र्योऽत्र सीयने ।

भारुनामां प्रदेयानां त्रयस्ता वरङ्गुलमायता ॥ २० ॥

अथमांसास्थिसन्धिस्रवणानां वरङ्गुलायता ।

घोद्विपत्रा धनुर्धन्ता पदानागयमर्भसु ॥ २१ ॥

सासादिदङ्गुला

सर्ववृत्तास्ताथतुरङ्गुनाः ।

कूर्शो सत्तेकपीठस्याः ससाष्टौ वा सुबन्धनरः ॥ २२ ॥

सयोज्यो नीलिकाथङ्गकेगगातनकुट्टने ।

अर्धाङ्गुलेमु खैर्हत्तेरष्टाभिः कण्टकैः खजः ॥ २३ ॥

पाणिभ्या मण्यमानेन घ्राणात्तेन हरेदृष्टक् ।

व्यधने कर्णपासीनां यूथिका मुकुलानना ॥ २४ ॥

आदावाङ्गुलवृत्ताभ्या तत् प्रवेशा तथोर्द्धतः ।

चतुरस्रा तथा विध्येच्छोफ पक्तामसंगये ॥ २५ ॥

कर्णपालीश्च बहुनाम्

बहुनायाय शस्यते ।

विन्ध्यस्तपायः सुस्यूतः सान्तरीर्षास्त्रयस्त्रजः ।

शलाकापिहितास्यद्य शस्त्रशोभः सुसञ्चयः ॥ ३४ ॥

जलीकसरु सुखिनां रक्तस्रावाय योजयेत् ॥ ३५ ॥

दुष्टाम्बुमत्स्यमेकाहिशवकोऽथमलीङ्गवाः ।

रक्ताः खेता भृशं कृष्यायपलाः स्थूलपिच्छिलाः ॥ ३६ ॥

इन्द्रायुधविचित्रोद्धे राजयो रोमयाश्च ताः ।

सविषा वर्जयेत्

ताभिः कण्डूपाकञ्जरभ्रमाः ॥ ३७ ॥

विषपित्तास्रनुत्कार्ये तत्र

शुशाम्बुजाः पुनः ।

निर्विषाः शैवलश्यावा हृषा नीलीर्द्धराजयः ॥ ३८ ॥

क्षयायदृष्टास्तम्बद्भ्यः किञ्चित् पीतीदराश्च याः ।

ता अप्यसम्यग् वमनात् प्रतत च निपातनात् ॥ ३९ ॥

सीदन्तोः सलिलं प्राप्य रक्तमप्ता इति त्यजेत् ।

अथेतरा निशाकक्कयुक्तेऽश्वसि परिमुताः ॥ ४० ॥

अवन्तिसोमे तक्ने वा पुनसाश्वासिता जले ।

लागयेद्दृष्टतमृतसाङ्गशस्त्ररक्तनिपातनैः ॥ ४१ ॥

पिबन्तीरुन्नतस्तम्बाश्वाद्येभृदुवाससा ।

सम्पृक्ताद्दुष्टशुडास्राञ्जलीका दुष्टशोणितम् ॥ ४२ ॥

आदत्ते प्रथमं हंसः क्षीरं क्षीरोदकार्दिव ।

दंशस्य तीदे कण्डूनां वा मोक्षयेद्दामयेच्च ताम् ॥ ४३ ॥

पटुतेलाक्तवदनां श्लेष्मकण्डनरुचिताम् ।

रचन् रक्तमदाद्भूयः समाहं ता न पातयेत् ॥ ४४ ॥

पूर्ववत् पटुता दार्ढ्यं सम्यग्बान्ते जलीकसाम् ।

कृमोऽतिशोगान् मृदुर्षा

दुर्वान्ते म्त्वता मटः ॥४५॥

अन्यत्रान्यत्र ताः स्थाप्या घटे मृत्साम्बुगर्भिणि ।

लानादिकीयनागार्धं सविपाः सुम्नादन्वयात् ॥ ४६ ॥

अणुदौ स्रावयेहंगान् हरिद्रागुडमाक्षिकैः ।

गतधीताज्जपिचयस्ततो लेपाद्य शीतलाः ॥ ४७ ॥

दुष्टरक्तापगमनात् सद्यो रोगरुजां यमः ।

अणुदं चमितं स्थानात् स्थितं रक्तं द्रव्यागवे ॥ ४८ ॥

अग्नोभवेत् पर्युषितं तस्मान्नत् स्रावयेत् पुनः ।

सुन्नरात्रालाबुषटिका रक्ते पित्तेन दूषिते ॥ ४९ ॥

तासामनलसंयोगात्

युद्धराश्व कफवायुना ।

कफेन दुष्टं रुधिरं न शृङ्गेण विनिर्हरेत् ॥ ५० ॥

स्वप्नत्वाद्

यातपित्ताभ्यां दुष्टं शृङ्गेण निर्हरेत् ।

गान् बहुपरि दृष्टं रज्ज्वा पद्मेन वा ममम् ॥ ५१ ॥

स्त्रायुमन्थम्यिमन्थानि त्वजन् प्रच्छानमाचरेत् ।

अधीटेशप्रविश्रुतैः पदेरुपरिगामिभिः ॥ ५२ ॥

न गाढघनतिथ्येभिर्न पटे पट्टमाचरेत् ।

प्रच्छानेनैकदेशं यन्वितं जलजन्मभिः ॥ ५३ ॥

हरेच्छृङ्गादिभिः सुममसृग्ध्यापिगिराद्यधैः ।

प्रच्छान पिण्डिते वा स्यात्

अथगात्रे जलौकसः ॥५४॥

त्वक्स्नेहनाबुघटौशुद्धम्

सिरैव व्यापकेऽसृजि ।

वातादिधाम वायुङ्गजलीकोलाबुभिः क्रमात् ॥ ५५ ॥

स्रुतासृजः प्रदेहाद्यैः शीतैः स्यादायुकोपतः ।

सतोदकण्डूशोफस्तं सर्पिसोप्येन सेचयेत् ॥ ५६ ॥

—००—

सप्तविंशोऽध्यायः ।

—::०::—

अघातः सिराव्यधविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

मधुरं लवणं किञ्चिदग्नीतोष्णमसंहतम् ।

पद्मेन्द्रगोपहेमाविशयलोहितलोहितम् ॥ १ ॥

लोहितं प्रवदेच्छुद्धं तनीस्तेनैव च स्थितिः ।

तत्पित्तस्यैषलैः प्रायो दूष्यते

कुरुते ततः ॥ २ ॥

विसर्पविद्रधिप्लीहगुल्माग्निमद्वनज्वरान् ।

मुखनेत्रयिरोरोगमददृढलवणास्यताः ॥ ३ ॥

कुष्ठवातासृपित्तासृकदृन्तोद्गोरणभ्रमान् ।

शीतोष्णस्निग्धरूक्षादीरुपक्रान्ताय ये गदाः ॥ ४ ॥

सम्यक् साध्या न सिध्यन्ति ते च रक्तप्रकोपंजाः ।

तेषु भ्रावयितुं रक्तमुद्रिक्तं व्यधयेत्किराम् ॥ ५ ॥

न नूनपीडयातीतसप्तत्यन्दस्रुतासृजनाम् ।

अस्त्रिधास्वेदितात्यर्थस्वेदितानिलरोगिणाम् ॥ ६ ॥
 गर्भिणीसूतिकाजीर्णपिचामुखासकासिनाम् ।
 अतोसारोदरच्छर्दिपाण्डु सर्वाङ्गशोफिनाम् ॥ ७ ॥
 स्त्रे हपीते प्रयुक्तेषु तथा पञ्चसु कर्मसु ।
 नायन्वितां सिरां विध्यत्रतिर्यङ्नाप्यनुत्थिताम् ॥ ८ ॥
 नातिशोतोष्णवाताग्नेष्वन्यत्रात्ययिकाद्भदात् ।
 शिरोनेत्रविकारेषु ललाट्या मोक्षयेत्सिराम् ॥ ९ ॥
 अपाङ्गामुपनास्या वा

कर्णरोगेषु कर्णजाम् ।

नासारोगेषु नासाग्रे स्थिताम्

नासाललाटयोः ॥ १० ॥

पीनसे

मुखरोगेषु जिह्वीष्ठहनुतामुगा ।

जङ्घूर्ध्वं ग्रन्थिषु शोवाकर्णग्रहशिरःस्थिताः ॥ ११ ॥

उरोऽपाङ्गललाटस्या उन्नादे

ऽपस्मृतौ पुनः ।

हनुसन्धौ समस्ते वा सिरा भ्रूमध्यगामिनीम् ॥ १२ ॥

विद्रुधौ पार्श्वशूले च पार्श्वकक्षास्तनान्तरे ।

तृतीयकेऽस्योर्मध्ये

स्कन्धस्याधयत्पर्यके ॥ १३ ॥

प्रधादिकाया शूर्पिन्या शोषितो दृग्शूले स्थिताम् ।

शकमेदामये मेद्रे

ऊरुगा गलगण्डयोः ॥ १४ ॥

मृग्नस्या जातुनीऽधस्ताद्ूर्ध्वं वा चतुष्टुले ।

इन्द्रवस्तेरधीऽपत्यां ह्यङ्गुलि

चतुरङ्गुलि ॥ १५ ॥

ऊर्ध्वगुल्फस्य सकृत्पत्ती

तथा क्रीष्टकशीर्षके ।

पाददाहे खुडे हर्षे विपाद्यां धातकण्टके ॥ १६ ॥

धिप्ये च ह्यङ्गुलि विध्ये दुपरि क्षिप्रमश्र्मणः ।

गृध्रस्यामिव विखाच्याम्

यथोक्तानामदर्शने ॥ १७ ॥

मर्महीने यथासन्ने देशेऽन्यां व्यधयेत् सिराम् ।

अथ क्षिग्धतनुः सञ्जसर्वोपकरणो बली ॥ १८ ॥

हृत्स्वस्ययनः क्षिग्धरसान्नप्रतिभोजितः ।

अग्नितापातपस्विन्नो जानूष्ठासनसंस्थितः ॥ १९ ॥

मृदुपदात्तकेशान्तो जानुस्थापितकूर्परः ।

सुष्टिभ्यां वक्ष्यगर्भाभ्यां मन्थे गाढं निपीडयेत् ॥ २० ॥

दन्तप्रपोडनोक्तासगण्डधानानि चाचरेत् ।

पृष्ठतां यन्त्रयेसैमं वक्ष्यमाषेष्टयधरः ॥ २१ ॥

कन्धरायां परिक्षिप्य न्यस्यान्तर्वामतर्जनीम् ।

एषोऽन्तर्मुखवर्जानां सिराणां यन्त्रणे विधिः ॥ २२ ॥

तथा मध्यमयाङ्गुल्या वैद्याऽङ्गुष्ठविमुक्तया ।

ताडयेत्

उत्थितो ज्ञात्वा ऋगङ्गुष्ठप्रपोडनैः ॥ २३ ॥

कुठार्या सप्तयेनमध्ये वामहस्तागृहीतया ।

फलोद्देशे सुनिष्कम्पं सिरां तद्वच्च मोचयेत् ॥ २४ ॥

ताडयन् पीडयेथैना विध्ये दृष्टोद्दिमुग्धेन तु ।

अङ्गुष्ठे नोत्रमय्यात्रे नासिकामुत्रनासिकाम् ॥ २५ ॥
 अभ्युन्नतविदष्टायजिह्वाभ्याधस्तदायग्राम् ।
 यन्त्रयेत् स्तनयोरुर्ध्वं श्रोत्रान्त्रितसिरा व्यधे ॥ २६ ॥
 पापाण्यगर्भहस्तम्य जानुस्थे प्रसृते भुजे ।
 कुक्षेरारम्य गृह्णते विध्येद् बहोर्ध्वपटके ॥ २७ ॥
 विध्येत् हस्तसिरा बाह्यावनाकुक्षितकूर्परे ।
 बह्वा सुप्तोपविष्टस्य मुष्टिमङ्गुष्ठमभिर्णोम् ॥ २८ ॥
 कर्णं विध्यप्रदेशाच्च पटिका चतुरङ्गुले ।
 विध्येदान्त्रमनस्य बाहुभ्या पार्श्वयोः सिराम् ॥ २९ ॥
 मङ्गले जेहने

जङ्घासिरा जानुन्यकुक्षिने ।

पादे तु सुस्थिनेऽधस्ताज्जानुसन्धे निपोद्धिते ॥ ३० ॥
 गात्रं कराभ्यामागुणकं चरणी तस्य धोपरि ।
 द्वितीये कुक्षिते क्लिप्तिदाकूठे हस्तवत् ततः ॥ ३१ ॥
 बह्वा विध्येत् सिराम्

इत्यमनुक्तेष्वपि कल्पयेत् ।

तेषु तेषु प्रदेशेषु तत्राद् यन्त्रमुपायवित् ॥ ३२ ॥
 मासले निक्षिपेद् देशे त्रीङ्गास्य त्रीङ्गिमात्रकम् ।
 यवाहंसस्रासुपत्रि सिरा विध्यत्र कुठारिकाम् ॥ ३३ ॥
 सम्यग्बिडे सुवेहारा यन्त्रे मुक्ते तु न भवेत् ।
 अल्पकालं बह्वल्पं दुर्विद्या तैलपूर्णैः ॥ ३४ ॥
 सम्यग्मतिविद्या तु सुवेद् दु खेन धार्यते ।
 भीमूर्च्छायन्त्रयैथिल्यकुण्डमस्तातिव्यसव ॥ ३५ ॥

क्षामत्ववेगिता खेदा रक्तास्याऽस्रुतिहेतवः ।
 असम्यग्गन्धे भ्रूवति वेत्तव्य'पनिशानतैः ॥ ३६ ॥
 सागारधूमलवणतैलेर्दिग्घ्नाच्छिरामुखम् ।
 सम्यक् प्रहृत्ते कोशे न तैलेन लवणेन च ॥ ३७ ॥
 अये स्रुदति दुष्टाम् कुसुमादिव पीतिका ।
 सम्यक् स्रुत्य स्वयं तिष्ठेत् शुद्धं तदिति नाहरेत् ॥ ३८ ॥
 यन्त्रं विमुच्य मूर्च्छायां वीजिते व्यजनैः पुनः ।
 स्रावयेन्मूर्च्छति पुनस्वपरिदुःख्यहेऽपि वा ॥ ३९ ॥
 वातात् श्यावाक्षुणं रुचं वेगस्राव्यच्छपेनिसम् ।
 पित्तात्पीतासितं विभ्रमस्कन्धाष्णगात् सचन्द्रकम् ॥ ४० ॥
 कफात् स्निग्धमसृक् पाण्डु तन्तुमत् पिच्छिलं धनम् ।
 संसृष्टसिद्धं संसर्गात्

चिदीधं मखिनाविलम् ॥ ४१ ॥

अशुद्धो बन्धिनोऽप्यम्रं न प्रस्थात् स्रावयेत् परम् ।
 अतिस्त्रुतो हि म्रुतुः स्याद् दारुणा वा चक्षामयाः ॥ ४२ ॥
 तत्राभ्यङ्गरसचौररक्तपानानि भेषजम् ।
 स्रुते रक्ते अनैर्यन्त्रमपनीय हिमाम्बुना ॥ ४३ ॥
 प्रक्षान्त्य तैलघ्नीताक्तं बन्धनीयं सिरामुखम् ।
 अशुद्धं स्रावयेद्भूयः सायनञ्जपरिऽपि वा ॥ ४४ ॥
 स्त्रिहोमस्कृतदेहस्य पचादा भृशद्रूपितम् ॥
 किञ्चिदिं शेषे दुष्टाम् नेव रोगीऽतिवर्त्तते ॥ ४५ ॥
 सशेषमप्यतो धार्थ्यं न चातिस्त्रुतिमाचरेत् ।
 हरेत् स्रुत्वादिभिः शेषं प्रसादमथवा नयेत् ॥ ४६ ॥
 शीतापचारपित्तासूक्ष्मियाशुदिविशोषणैः ।

दुष्टं रक्तमनुद्रिक्तमेवमेव प्रसादयेत् ॥ ४७ ॥

रक्ते त्वतिष्ठति चिप्रं स्तम्भनीमाचरेत् क्रियाम् ।

रोधप्रियङ्गुपक्ष्मापवध्याङ्गैरिक्वैः ॥ ४८ ॥

सृक्कपालाञ्जनचौममपोक्षीरोत्वगद्गुरैः ।

विचूर्णयेद् व्रणमुखं पद्मजादिहृिम पिबेत् ॥ ४९ ॥

तामिव वा मिरा विध्येद् व्यवात् तस्माद्नन्तरम् ।

सिरामुखं च त्वरितं दहेत्तप्तप्रणाफया ॥ ५० ॥

सन्मार्गगा यन्त्रनिपीडनेन ।

सस्थानमायान्ति पुनर्न चायत् ।

दोषा प्रदुष्टा रुधिर प्रपन्ना

स्तावद्विताहारविहारभाक् स्यात् ॥ ५१ ॥

नात्युष्णशीतं नद्यु टोपनीयं रक्तेऽपनीते हितमद्यपानम् ।

तदा शरीरं ह्यनवस्थितासृग्निर्विशेषादिति रक्षणीयः ॥ ५२ ॥

प्रसन्नवर्षेन्द्रियमिन्द्रियार्थानिच्छन्तमव्याहतपञ्चवेगम् ।

सुखान्वितं पुष्टिमलोपपन्नं विशुद्धरक्तं पुरुषं वदन्ति ॥ ५३ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

— { —

अथातः शब्दाहरणविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

यत्कर्तुं तिर्यग्ूर्वाधः शन्याना, पश्चवा गतिः ।

ध्यामं शोफं रज्जावन्तं स्रवन्तं शोणितं मुहुः ॥ १ ॥
 अभ्युद्गतं बुद्बुदवत् पिटिकीयचित्तं व्रणम् ।
 शृदुमांसं विज्ञानीयादन्तःश्लेष्मं समासतः ॥ २ ॥
 विशेषात् त्वग् गते श्लेष्मरे विवर्णः कठिनायतः ।
 शोफो भवति

मांसस्ये चोपः शोफो विवर्णते ॥ ३ ॥

पीडनाक्षमता पाकः श्लेष्मशार्गी न रोहति ।
 पेश्यन्तरगते मांसप्राप्तवत् श्वरथुं विना ॥ ४ ॥
 प्राक्षेपः स्नायुजालस्य संरम्भस्तम्भवेदनाः ।
 स्नायुगे दुर्हरं चैतत्

सिराधानं सिराश्रिगे ॥ ५ ॥

स्वकर्मगुणहानिः स्यात् स्त्रीतसां स्त्रीतसि स्थिते ।
 धमनिस्येऽनिनो रक्तं फेनयुक्तमुदीरयेत् ॥ ६ ॥
 निर्याति शब्दवान् प्यासं हृत्तमः साङ्गवेदनः ।
 संवर्षो बलवानस्थिसन्धिप्राप्तेऽस्थिपूर्वता ॥ ७ ॥
 नैकरूपा रज्जाऽस्थिस्ये शोफ

स्तद्वच्च सन्धिये ।

वेष्टानिष्ठत्तिय भवे-

दाटोपः कौष्ठसंचिते ॥ ८ ॥

शरणाहोऽवशकम्बूवर्धनं च व्रणानने ।

विद्यात्मभ्रगतं श्लेष्मं मर्मविहोपलक्ष्यैः ॥ ९ ॥

यद्यास्त्रं च परिभ्रायैस्त्वगादिषु विभावयेत् ।

रुह्यते शब्देहानामनुधीमस्थितं तु तत् ।

दीपकोपाभिघातारंत्तिष्ठोभादयोऽपि बाधते ॥ १० ॥

त्वद्धनष्टे यत्र तत्र स्यात्स्वच्छस्वेदमर्दनेः ।

रागरुग्दाहसरभा यत्र चाञ्चं विनोयते ॥ ११ ॥

प्राशु शयति लेपो वा तत्स्थानं शल्यवद्देत् ।

सांस्रनष्ट संशुद्धा कर्शनात् शयतां गतम् ॥ १२ ॥

चोभाद्रागादिभिः शल्यं लघ्वेत्

तद्देवच ।

पेष्यस्त्रिसन्धिकीष्टेषु नष्टम्

अस्त्रिपु लघ्वेत् ॥ १३ ॥

अस्थामभ्यञ्जनस्वेदवन्धपीडनमर्दनेः ।

प्रसारणाकुञ्चनतः सन्धिनष्टं तथास्त्रिवत् ॥ १४ ॥

नष्टे स्रायुशिरामोतोधमनिष्वममे पथि ।

अश्रयुक्तं रथं खण्डचक्रमारोप्य रोगिणम् ॥ १५ ॥

शीघ्रं नवेत्ततस्तस्य सरभाच्छलामादिशेत् ।

मर्गनष्टं पृथङ्गोक्तं तेषां मासादिसन्धयात् ॥ १६ ॥

सामान्येन समस्तं तु चोभिष्टा क्रियया सरुक् ।

द्वन्तं पृथु चतुष्कोणं त्रिपुटं च समासतः ॥ १७ ॥

अदृश्यमलसंभ्यानं द्रणाकृत्वा विभावयेत् ।

तेषामाहरणीपायो प्रतिनोमानुलोमकौ ॥ १८ ॥

अर्वाचीनपराचीने निर्हरेत्तद्विषयेऽगात् ।

सुखाहार्यं यत्तच्छ्रित्वा तत्तस्त्रिथ्यङ्गतं हरेत् ॥ १९ ॥

मलं न निर्घात्य सुरं कक्षावद्वणधार्श्वगम् ।

प्रतिलोममनुत्तुण्डं ह्येद्यं पृथुमुखं च यत् ॥ २० ॥

नैवाहरद्विगणघ्नं नष्टं वा निरुपद्रवम् ।

अघाहरेत्करप्राप्य करेणैवे

तद्वत्पुनः ॥ २१ ॥

दृश्यं सिंहाहिमकरवम्भिककौटकाननैः ।

अदृश्यं ब्रह्मसंस्थानाद् अहीतुं शक्यते यतः ॥ २२ ॥

कदम्बद्वाङ्गकुररभरानी वायसाननैः ।

संदंशाभ्यां त्वगादिस्थं

तास्ताभ्यां शुषिरं हरेत् ॥ २३ ॥

शुषिरस्य तु नक्षत्रैः

शेषं शैषैयथायथम् ।

शस्त्रेण वा विशस्यादो ततो निर्लोहितं ब्रह्मम् ॥ २४ ॥

कृत्वा घृतेन सस्त्रेण बद्ध्वाऽचारिकमादियेत् ।

सिरास्त्रासुविस्तम्भं तु खालयित्वा शनराकया ॥ २५ ॥

हृदये संस्थितं शस्त्रं त्रासितस्य हिमाम्बुना ।

ततः स्यान्नाम्बरं प्रातमाहरेत् तद्वयथायथम् ॥ २६ ॥

यथामार्गं दुराकर्षमन्यतोऽप्येवमाहरेत् ।

अस्थिदृष्टे नरं पद्भ्या पीडयित्वा विनिर्हरेत् ॥ २७ ॥

हृत्प्रशक्ये सुबलिभिः सुगृहीतस्य किङ्करैः ।

तथाप्यशक्ये वारङ्गं वक्रोक्त्य धनुर्ज्याया ॥ २८ ॥

सुबह्वं वक्रकटके बध्नीयात् सुममाहितः ।

सुसयतस्य पश्चाद्वा वाजिनः कश्याथ तम् ॥ २९ ॥

ताडयेदिति मूर्धानं वेगेनोच्चमयन् यथा ।

अहरेत् शस्त्रं

शिवं वा शाखाया कल्पयेत्तरोः ॥ ३० ॥

बद्ध्वा दुर्यस्यवारङ्गं कुशाभि शनराहरेत् ।

शयद्युसन्तवारङ्गं शोफनुत्पीड्य युक्तितः ॥ ३१ ॥

सुद्रराहतया नाद्या निर्घातौत्तुण्डितं हरेत् ।
 तेरेय चानयेन्नागममार्गौत्तुण्डितं तु यत् ॥ १२ ॥
 स्रद्धित्वा कर्णिकां कर्णं नाद्यास्येन निगृह्य वा ।
 अयस्कान्तेन निष्कर्णं विवृतास्यस्रज्जुस्थितम् ॥ १३ ॥
 पक्षाग्रयगतं शलाघं विरेकेण विनिर्हरेत् ।
 दुष्टवातविषस्तन्यरक्ततोयादि चूपयैः ॥ १४ ॥
 कण्ठस्रोतो गते शलाघे सूत्रं कण्ठे प्रवेशयेत् ।
 विभेनात्ते ततः शलाघे विस सूत्रं समं हरेत् ॥ १५ ॥
 नाद्याग्नितापितां क्षिप्त्वा शलाकामस्थिरीकृताम् ।
 चानयेन्नातुषं कण्ठा

ज्जतुदिग्धामजातुषम् ॥ १६ ॥

क्षिप्तौन्दुकेन पीतेन द्रवैः कण्ठकमाधिपेत् ।

सहसा सूत्रबधेन यमत

स्तेन चैतरत् ॥ १७ ॥

अशक्यं सुखनासाभ्यामाहृतं परतो नुटेत् ।

अप्यानस्कन्धघाताभ्यां यासशलाघं प्रवेशयेत् ॥ १८ ॥

सूक्ष्माक्षिप्रशयनानि शीमवालजसैर्हरेत् ।

अपां पूर्णं विधुनुयाद्वाक्शिरसमायतम् ॥ १९ ॥

वामयेद्वाऽऽसुखं भस्मराशौ वा निखनेचरम् ।

कर्णेऽम्बुपूर्णं हस्तेन मधित्वा तैलधारिणी ॥ ४० ॥

क्षिपेद्दधोमुखं कर्णं हन्याद्वा चूपयेत् वा ।

कीटे स्रोतो गते कर्णं पूरयेत्क्षवणाम्बुना ॥ ४१ ॥

शक्तेन वा सुखीण्येन सृते क्लेदहरो विधिः ।

जातुषं हेमरूपादिधातुजं च चिरस्थितम् ॥ ४२ ॥

क्षमणा प्रायगः शलां देहजेन विलीयते ।
 मृदेणुदारुशृङ्गास्थिदन्तबालोपलानि च ॥ ४३ ॥
 शक्तानि न विशीर्यन्ते शरीरे मृत्पमयानि वा ।
 विषाणवेखवस्तासदारुशलां चिरादपि ॥ ४४ ॥
 प्रायो निर्भुज्यते तत्रि पचत्याशु पलासृजी ।
 शले मांसापगाहे च सदेमो न विदह्यते ॥ ४५ ॥
 ततस्तं मर्दनस्त्रे दशुद्धिकर्षणहंघणैः ।
 तीक्ष्णोपनाहपानावघनशस्त्रपदादनैः ॥ ४६ ॥
 पाचयित्वा हरेच्छलां पाटनैपणमिदनैः ।
 शलाप्रदेशयन्ताथामवेच्छ बहुरुपताम् ।
 तैस्त्रैरुपायैर्मतिमान् शलां विद्यात्तथा हरेत् ॥ ४७ ॥

अथ एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

— + —

अथातः शस्त्रकर्मविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ।
 शयः सञ्जायते प्रायः पाकात् शयधुपूर्वकात् ।
 तमेधोपचरेत्तस्माद्भ्रूचन् पाक प्रचन्नतः ॥ १ ॥
 शुभीतलेपसेकासृनोचत्तंशोधनादिभिः ।
 श्रीफोल्पोल्पोष्णरूक्चामः सवर्णः कठिनः स्थिरः ॥ २ ॥
 पच्यमानो विवर्णसु रोगो यस्तिरिवाततः ।

स्फुटतौष सनिभ्रोटः साङ्गमर्दविजृम्भिकः ॥ ३ ॥
 संरभ्रासुचिदाहोपाटहृज्वरानिद्रतान्वितः ।
 स्थानं विष्यन्दयत्वाज्यं व्रणपुत्सर्गनामहः ॥ ४ ॥
 पक्षेऽल्पमेगता स्थानिः पाण्डुता यलिसम्भवः ॥ ५ ॥
 नामोऽतोपूर्वतिस्म्ये कण्डूशोफादिमार्दवम् ॥ ६ ॥
 स्फुटं पूयस्य सञ्चारो भवेद्दुग्धाविवाग्भसः ।
 शूलं नर्सेऽनिनाहाहः पित्ताच्छोफः कफोदयात् ॥ ७ ॥
 रागो रक्ताच्च पाकः स्यादतो टोपैः समोषितैः ।
 पाकेऽतिवृत्ते सुपिरस्तदुत्सन्दीपभक्षितः ॥ ८ ॥
 यन्नीभिराचितः श्यावः शीयेमाणतनूरुहः ।
 कफजेषु तु शोफेषु गभीरं पाकमित्यसृक् ॥ ९ ॥
 पक्कलिङ्गं ततोऽम्पटं यत्र स्वाच्छीतगौरुता ।
 त्वक्सावर्ष्यं कपोऽल्पत्वं घनस्यगत्वमश्मवत् ॥ १० ॥
 रक्तपाकमिति ब्रूयात्त प्राप्नो मुक्तसग्रयः ।
 अल्पसत्वेऽवने बाने पाके चान्यथमुदते ॥ ११ ॥
 दारणं मन्त्रसन्ध्यादिस्थिते चान्यत्र पाटनम् ।
 आमच्छेदे मिरास्त्रायुथापदोऽभ्युगतिस्त्रुतिः ॥ १२ ॥
 कृजोऽतिवृद्धिर्दृग् विमर्षो वा क्षतोद्भवः ।
 तिष्ठन्नक्तः पुनः पूयः सिरास्त्रायुस्त्रगामिपम् ॥ १३ ॥
 विवृद्धो दृष्टति क्षिप्रं दृष्टोऽल्पमिवानलः ।
 यच्छिन्नक्ष्याममघ्नानाद्यद्य पक्कमुपेक्षते ॥ १४ ॥
 क्षपचाविष विषेयौ तायनिक्षितकारिणौ ।
 प्राक्शस्त्रकर्मण्येष्टं भोजयेद्वमातुरम् ॥ १५ ॥
 पानप पायवेत्यद्यं तीक्ष्णं दो वेदनाक्षमः ।

न मूर्च्छीत्यत्रसंगीगान्नात्तः शब्दं न बुध्यते ॥ १५ ॥

अन्यत्र मूढगर्भाश्मसुखरोगीटरातुगात् ।

अथाहृतोपकरणं वैद्यः प्राङ्मुखमातुरम् ॥ १६ ॥

ससुखी यन्त्रचित्वाशु म्यस्येन् मर्द्यादि वर्जयन् ।

अतुलीम सुनिश्चितं शस्त्रमापूयदर्शनात् ॥ १७ ॥

सकृदेवाहरिस्तत्र

पाके तु सुमहत्त्वपि ।

पाटयैद्दृष्ट्वाङ्गुलं सम्यग्दृष्ट्वाङ्गुलं चान्तरम् ॥ १८ ॥

एषित्वा सम्यगेषित्वा परितः सुनिरूपितम् ।

अङ्गुलीनास्तवालैर्वा यथादेशं यथाशयम् ॥ १९ ॥

यतो गतां गतिं विद्यादुक्ताङ्गो यत्र यत्र च ।

तत्र तत्र त्रयं कुर्व्यात्सुविभक्तं निराशयम् ॥ २० ॥

आयतं च विद्यालं च यथा दीपो न तिष्ठति ।

शौर्यमाशु क्लिया तीक्ष्णं शस्त्रमस्वेद्वेपथः ॥ २१ ॥

असंमोहय वैद्यस्य शस्त्रकर्मणि शस्यते ।

तिथ्यक्त्विष्ट्याङ्गनाटभ्रुदन्तवेष्टकजनुषि ॥ २२ ॥

कुक्षिकक्षाधिक्लृटीष्ठकपोलगलशङ्खे ।

अन्यत्र च्छेदनासिथ्यक् मिरासायुविपाटनम् ॥ २३ ॥

शस्त्रेऽवधारिते वाग्भिः शोताम्भोभिय रीगिणम् ।

आम्नास्य परितोऽङ्गुलीना परिपोष्य वृषं ततः ॥ २४ ॥

चालयित्वा कपायेण प्रीतेनाम्भोऽपनीय च ।

गुग्गुल्वगुरुसिद्धार्यङ्गिङ्गु मर्ज्जरसान्वितेः ॥ २५ ॥

धूपयेत् पटुपटुं च न्यानिम्बपत्रेष्ट तप्तुतैः ।

दिलकस्त्राङ्गुगधुभिर्चथाम्भं भीपजिन च ॥ २६ ॥

दिग्धां वृत्तिं ततो दद्यात् तेरेवाच्छाद्वेषे च तम् ।

घृताक्तैः सक्तुभियोर्द्धम्

घनां कवणिकां ततः ॥ २७ ॥

निधाय युक्त्या बध्नीयात् पट्टेन सुसमाहितम् ।

पार्श्वे सथ्येऽपसथ्ये वा नाधस्तात्त्रैश्च चोपरि ॥ २८ ॥

शुचिसूक्ष्मदन्ताः पटाः कवलाः सविशेषिकाः ।

धूपिता मृद्वश्च श्लक्षा निर्धलोका व्रणे हिताः ॥ २९ ॥

कुर्वीतानन्तर तस्य रक्षां रक्षानिपिश्ये ।

यत्ति चोपहरेत्तेभ्यः

सदा मूर्धावधारयेत् ॥ ३० ॥

सध्मीं गुह्यामतिगुहां त्रटिना ब्रह्मचारिणीम् ।

वर्षां छत्रामतिच्छत्रां दूर्वा सिद्धार्थकानपि ॥ ३१ ॥

ततः स्त्रे इटिनेर्हाक्तं तस्याचार समादिशेत् ।

दिधान्प्रो व्रणे कण्डूरागरुशुक्रयोफपृथक् ।

घ्नोषान्तु अमृतिसंशयं द्युनैश्चलितस्त्रि ।

शुक्ले व्ययायजान् दीपानसंसर्गेऽप्यग्राप्नुयात् ॥ ३२ ॥

भीजनं तु यथासाक्षां ययमोधूमपष्टिकाः ।

मसूरमुद्गतुगरीजीवन्तीसुनिपणकाः ॥ ३३ ॥

यासामूलकपर्णाकृतण्डुलीयकवासुकम् ।

कारवेष्टजककोटपटोलकटुकाफलम् ॥ ३४ ॥

सैश्वरं दाडिम घाचो घृतं तप्तहिम जलम् ।

जीर्णशालागोटन चिधमल्पमुष्णं द्रवोत्तरम् ॥ ३५ ॥

मुद्धानां जाड्लैर्मासैः शोधं व्रणमपोहति ।

अग्नितं माधुना कानि पथं गति करु मन्त्रम् ॥ ३६ ॥

अजीर्णं त्वनिलादीनां विभ्रमो बलवान् भवेत् ।

संतः शीकरुजापाकदाहानाहानवाप्नुयात् ॥ ३८ ॥

नवधान्यं तिलान् मापान् मद्यं मांसं त्वजाङ्गलम् ।

घोरिस्तुविकृतीरस्तं लवणं कटुकं त्यजेत् ॥ ३९ ॥

यश्चान्यदपि विदृन्धि दिदाहि गुरुगीतलम् ।

यगौऽयं नवधान्यादिर्ब्रश्चिनः सर्वदोषकृत् ॥ ४० ॥

मद्यं तीक्ष्णोष्णरूक्षास्त्रमाणु व्यापादयेद्द्रवणम् ।

बालीघोरैश्च बीज्यैश्च न चैनं परिघटयेत् ॥ ४१ ॥

न तुदेव च कण्डूयेत् चेष्टमानस्य पालयेत् ।

स्त्रिग्वहइहिलातीनां कथाः शृण्वन् मनःप्रियाः ॥ ४२ ॥

आशावान् व्याधिभोक्षाय क्षिप्तं व्रणमपोहति ।

दृतीयेऽङ्घ्रि मुनः कुर्याद्गुणकर्म च पूर्ववत् ॥ ४३ ॥

प्रघातनादि दिवसे द्वितीये नाचरेत् -

तथा ।

तीक्ष्णपयो विप्रथितधिरात् संरोहति व्रणः ॥ ४४ ॥

द्विधां रुक्षां अर्थां गाढां दुग्धैस्ताश्च विकेगिकाम् ।

सणे न दद्यात् कटुकैश्च

स्त्रेहात् क्लेशो विवर्धते ॥ ४५ ॥

मांसक्षौद्रोऽतिरुषोष्णाहरणं शोणितागमः ।

अघातिगाढदुग्धासैत्रं शयनाद्यक्षयेणम् ॥ ४६ ॥

सपूतिमांसं भोःकाष्ठं समति पृथगभिणम् ।

युष्णं विशोषवेत्क्षीघ्रं स्थिता क्षालयिकेगिका ॥ ४७ ॥

प्यग्नस्तु पुटितं शोर्कं पाचनैः समुपाचरेत् ।

भोजनैरुपनादेयं नातिमत्स्यपिरोधिभिः ॥ ४८ ॥

सद्यः सद्यो व्रणान् सौव्ये द्विद्वत्तानभिघातजान् ।
 मेदोजान् लिखितान् घन्यीन् द्रुखा. पालीय कर्णयो. ॥४८॥
 शिरोऽचिकूटनासौष्ठगण्डकर्णोद्वाङ्मु । १
 ग्रीवानलाटमुष्कस्फिड् मेढ्रपायूदरादिषु ॥ ५० ॥
 गभीरेषु प्रदेशेषु मासलेष्वचलेषु च ।
 न तु बङ्गणकक्षाटावल्पमासचले व्रणान् ॥५१॥
 वायुनिर्वाह्णिण शल्यगर्भान् चारविपास्त्रिजान् ।
 सौव्ये जलास्थि शुष्कास्त्रदणरोमापनीय तु ॥ ५२ ॥
 प्रलम्बि मास विच्छिन्न निवेश्य स्त्रनिवेशने ।
 सन्ध्यस्थ्यवस्थिते रक्तौ स्राया सूत्रेण वल्कले ॥ ५३ ॥
 सौव्येन दूरे नासत्रे गृह्यन्नाल्प न वा बहु ।
 साम्बयित्वा ततश्चात्तं व्रणे मधुघृतद्रुतैः ॥ ५४ ॥
 अञ्जनघ्नौमजमपो फलिनी शल्यकौ फले ।
 सरोप्रमधुकैर्दिग्धे युष्मगाद्भ्यादि पूर्ववत् ॥ ५५ ॥
 व्रणी नि शोणितौष्ठो य किञ्चिद्देवावलिख्य तम् ।
 सञ्जातरुधिर सौव्ये त सन्धानं शल्य शोणितम् ॥५६॥
 बन्धनानि ॥ देशादीन् वीक्ष्य युष्नीत तेषु च ।
 आविकालिनकौशेयमुष्णं शोमं तु शीतलम् ॥५७॥
 शीतोष्णं तृणसन्तानकार्पासस्रायुवल्कजम् ।
 ताम्रायस्तपुसीसानि व्रणे नैदं कफाधिके ॥५८॥
 भङ्गे च युष्मगात् फलक चर्मवल्ककुशादि च ।
 चनामानुगताकारा बन्धानु दृश पञ्च च ॥ ५९ ॥
 कोशम्वस्त्रिकमुत्तीलीचीनदामानुर्वह्णितम् ।

खट्वाविबन्धस्थगिकावितानोत्सङ्गोफणाः ॥ ६० ॥

यमकं मण्डलास्यं च पञ्चाङ्गी चेति योजयेत् ।

यो यत्र सुनिविष्टः स्यात् तं तेषां तत्र बुद्धिमान् ॥६१॥

बध्नीयाद्गाढमूरुस्फिक्रवावहृणमूर्धसु ।

शाखावदनकर्णोरःपृष्ठपार्श्वगलीदरे ॥ ६२ ॥

समं मेहनमुष्के च

नेत्रे सन्धिषु च श्लथम् ।

बध्नीयाच्चिधिलस्थाने घातश्लेष्मोद्भवे समम् ॥ ६३ ॥

गाढमेष समस्थाने रुमं गाढं तदायये ।

शीते वसन्ते च तथा मोक्षणीयो वरहात् वरहात् ॥६४॥

पित्तरक्तोत्पयोर्बन्धो गाढस्थाने समो मतः ।

समस्थाने श्लथो नैव श्लिधिलस्थाशये तथा ॥ ६५ ॥

सायं प्रातस्तयोर्मोचो धीमं शरदि चेष्यते ।

अवदो दंशमशकगीतवातादिपीडितः ॥ ६६ ॥

दुष्टी भवेत् चिरं चात्र न तिष्ठेत् स्नेहमेषणम् । ।

कच्छ्रेण रुद्धिं रुद्धिं वा याति रुद्धो विषर्णताम् ॥६७॥

बहसु चूर्णितो भ्रमो विद्धिष्टः पाटितोऽपि वा ।

हिन्रस्त्रायुसिरोऽप्याशु सुखं संरोहति मणः ॥६८॥

उत्थानशयनाद्यासु सर्वेहासु न पीडयेत् ।

उद्धृतोष्ठः समुत्सर्षो विषमः कठिनोऽतिरुक् ॥ ६९ ॥

समो गृधुररुक् शीघ्रं मणः शुष्यति रोहति ।

मिराणामप्यमांसानां रौप्यादनुपरोहताम् ॥७०॥

प्रश्नदाद्यमोषधं पत्रेयथा दाय यथर्तुं च ।

अजीर्णतरुपाच्छिद्रैः समन्तात् सुनिवेशितैः ॥७१॥

धीतैरकफेशः क्षीरी भूर्जार्जुनकदम्बजैः ।
 कुष्ठिनामग्निदग्धानां पिटिका मधुमेहिनाम् ॥७२॥
 कर्णिकाद्योन्दुरविषे चारदग्धा विषान्विताः ।
 न मांसाके च बध्नीयाद्दुदपाके च दारुणे ॥ ७३ ॥
 शीथ्यमाणाः सरुग्दाहाः शोफावस्थाविसर्पिणः ।
 अरक्षया घृणे यस्मिन् मक्षिका निक्षिपेत् कृमीन् ॥७४॥
 ते भक्षयन्तः कुर्षन्ति वृजा शोफास्रसंस्त्रयान् ।
 सुरसादि प्रयुञ्जीत तत्र धावमपूरणे ॥ ७५ ॥
 सप्तपर्णकरस्त्रार्कनिम्बरानादनत्वचः ।
 शीमूत्रकल्कितो क्षेपः शकः चाराम्बुना हितः ॥ ७६ ॥
 प्रच्छाद्य मांसपेया वा घृणं तानाशं निर्हरेत् ।
 न चैनं त्वरमाणोऽन्तःसदोपमुपरोहयेत् ॥ ७७ ॥
 सोऽल्पेनाभ्यपचारिण भूयो विकुरुते यतः ।
 रुडेऽप्यनीर्णव्यायामव्यवायादीन् विवर्जयेत् ॥ ७८ ॥
 हर्षं क्रोधं भयं वापि यावदास्थैर्यसम्भवात् ।
 आदरेणानुवर्त्योऽयं मासान् षट् सप्त यत्र विधिः ॥७९॥
 उत्पद्यमानासु च तासु तासु मार्त्तासु दोषादिवलानुसारी ।
 तैस्त्रैरुपायैः प्रयतयिक्त्वैदांसोषयन् विस्तारमुत्तरीकाम् ॥८०॥

त्रिंशोऽध्यायः ।

—:::—

अथातः चारान्निकग्निविधिमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

सर्वगस्त्रानुगस्त्राणां चारः श्रेष्ठो

बहनि यत् ।

हृद्यमेद्यादिकर्माणि कुरुते विषमेष्वपि ॥ १ ॥
 दुःखावचार्यशस्त्रेषु तेन सिद्धिमयासु च ।
 अतिशब्देषु रोगेषु यच्च पानेऽपि युज्यते ॥ २ ॥
 स पेयोऽग्नीऽग्निसादाश्मशुल्कीदरगरादिषु ।
 योज्यः साद्यान्मपश्चित्रवाह्यार्थं कुष्ठसृतिषु ॥ ३ ॥
 भगन्दराकुटयन्त्रिदुष्टनाडीवर्णादिषु ।
 न तूभयोऽपि योक्तव्यः पित्ते रज्जे बलेऽबले ॥ ४ ॥
 प्वरेऽतिसारे हृन्मूर्धरोगे पाण्ड्यामयेऽरुचौ ।
 तिमिरे कृतसंशुद्धौ श्वयथो सर्वगोत्रगे ॥ ५ ॥
 भौरुगभिश्च्युतमती प्रोद्वष्टसंपलयोनिषु ।
 अजीर्णेऽन्त्रे शिशौ वृहे धमनीसन्धिमर्द्यसु ॥ ६ ॥
 तरुणास्थिसिरास्त्रायुमेवनी गन्तनाभिषु ।
 देशेऽल्पमांसे वृषणमिद्रेस्त्रीतो नंघ्रान्तरे ॥ ७ ॥
 वर्त्मरोगाहतेऽस्त्रेण शीतवर्षीणादुर्दिने ।
 कालमुष्ककयस्याजकदली पारिभद्रकान् ॥ ८ ॥
 अश्वकर्णमहावृक्षपलाशास्फीतवृक्षकान् ।
 इन्द्रवृक्षाकीपृतीकनक्षमालाश्वमारकान् ॥ ९ ॥
 काकजहामपाभार्गमग्निमंन्याग्नितिल्यकान् ।
 माद्रान् समूलशाखादीन् खण्डान् परिकल्पितान् ॥ १० ॥
 कोशातकीयतसूय शृङ्गनाम्न शतस्य च ।
 निधाते निचयीकृत्य पृथक् तानि शिनातने ॥ ११ ॥
 प्रक्षिप्य मुष्ककचये सुधाग्मानि च दीधयेत् ।
 ततस्मिन्नाना कुन्तानेर्दग्धाऽग्नीं विगते पृथक् ॥ १२ ॥
 कृत्वा सुधाग्मना भक्ष्य द्रोण त्वितरभक्ष्यनः ।

सुष्ककोत्तरमादाय प्रथेकं जनमूत्रयोः ॥ १३ ॥

गालयेदहंभारेण महता वामसा च तत् ।

यावत् पिच्छिनरक्ताच्छस्तीक्ष्णो जातस्तदा च तम् ॥ १४ ॥

गृहीत्वा चारनिम्बन्दं पञ्चेक्ष्णीक्षां विघट्टयन् ।

पथ्यमाने ततस्तृप्तिंस्ताः सुधाभस्त्रगर्कराः ॥ १५ ॥

शक्तिघारपद्मगङ्गनाभीयायसभानने ।

कृत्वाग्निवर्षान् बहुयः चारोत्ये कुडवीन्मिते ॥ १६ ॥

निर्याप्य पिष्ट्वा तेनैव प्रतीवापं विनिक्षिपेत् ।

श्लक्ष्णं शकृद् दक्षशिखिगृध्रकडकपीतजम् ॥ १७ ॥

चतुष्पात् पक्षिपित्तालमभोह्वासवणानि च ।

परितः सुतरां चातो द्रव्यां तमवघट्टयेत् ॥ १८ ॥

सवाप्यैथ यदोत्तिष्ठेद् बुद्बुदैर्लेह्यह्वनः ।

अवतार्य ततः शीतो यवराशावयीसये ॥ १९ ॥

स्थायोऽयं मध्वमः चारो

न तु पिष्ट्वा क्षिपेन्मृदो ।

निर्याप्यापनयेत्

तीक्ष्णो पूर्वयत् प्रतिवापनम् ॥ २० ॥

तथा स्रग्जलिकादन्तिक्षिक्कातिविपावचाः ;

स्वर्जिकाकनकाक्षोरिहिङ्गुपूतीकपल्लवाः ॥ २१ ॥

तालपत्री विडञ्जेति सप्तरात्रात् परन्तु सः ।

योज्यः

तीक्ष्णोऽनिलश्लेष्ममेदोजेष्बुंदादिषु ॥ २२ ॥

मध्येपेव च मध्यो-

ऽन्यः पित्तास्त्रगुदजन्मसु ।

बलायं क्षीणपानोयै चाराम्बु पुनरावपेत् ॥ २३ ॥
 नातितोक्ष्णो मृदुः श्लक्ष्णः पिच्छिलः शीघ्रगः सितः ।
 शिखरी सुष्ठुनिर्वाप्यो न विष्यन्दी न चातिरूक् ॥२४॥
 चारी दशगुणः शस्त्रतेजसोरपि कर्मकृत् ।
 आक्षूपन्निव संरम्भाद् गात्रमापीडयद्भिन्न ॥ २५ ॥
 सर्वतोऽनुसरन् द्रोधानुम्भूनयति मूलतः ।
 कर्म कृत्वा गतरुजः स्वयमेवोपशाम्यति ॥ २६ ॥
 चारसाध्ये गदे हृदि लिखिते स्त्रावितेऽथवा ।
 चारं शलाकया दत्त्वा भ्रौतम्राहंतदेहया ॥ २७ ॥
 माघाशतमुपेक्षेत्

तथार्थः स्नाहताननम् ।

हस्तेन यन्त्र कुर्वीत

वर्त्मरीगेषु वर्त्मनी ॥ २८ ॥

निर्भुज्य पिशुनाच्छाद्य कृष्णभाग विनिक्षिपेत् ।
 पद्मपत्रतनु चारलेपो घ्राणार्मुदेषु च ॥ २९ ॥
 प्रत्यादित्य निपस्यस्य समुसम्यायनासिकाम् ।
 माघा विधायैः पञ्चाशत्

तद्दर्शसि कर्णेजि ॥ ३० ॥

चारं प्रनाल्लनेनानु परिमृज्यायगम्य च ।

मुदग्ध घृतमध्वक्त्वं तत् पयोममुकाप्तिकेः ॥ ३१ ॥

निर्वापयेत् ततः साध्येः स्यादुद्योते. प्रदेहयेत् ।

अभिष्यन्दीनि भोक्ष्यानि भोक्ष्यानि जेटनाय च ॥ ३२ ॥

यदि च चिरन्मूत्रात् चारदग्धं न शीर्यति ।

धान्याग्रयोजयद्याऽऽतिनैरानेपयेत् ततः ॥ ३३ ॥

तिस्रः कल्कः समधुको घृताक्तो व्रणरोपणः ।

पक्वजम्बूसित सन्नं सम्यग् दग्धं

विपर्यये ॥ ३४ ॥

ताम्रतातोदकण्ड्याद्यैर्दुर्दग्धं

तं पुनर्दृष्टुम् ।

अतिदग्धे श्ववेदं मूर्च्छादाहन्वरादयः ॥ ३५ ॥

गुदे विग्रेपाहिष्मूत्रं संरोधोऽतिप्रवर्त्तं न् ।

पुंस्वोपघातो मृत्पुर्वा गुदस्य घातनाद् ध्रुवम् ॥ ३६ ॥

नासायां नासिकाधंगदरणाकुञ्चनोद्भवः ।

भवेश विपयाज्ञानं

तद्वृत्तीचाटिकैवपि ॥ ३७ ॥

विग्रेपादत्र सेकोऽन्वैर्लेपो मधुघृत तिस्राः ।

यातपित्तहरो चेष्टा सर्वैव गिगिरा क्रिया ॥ ३८ ॥

अस्त्रो हि शीतः सर्गेन चारस्तेनोपसहितः ।

यात्याशु श्वादुतां तस्मादग्नेर्निर्वापयेत्तराम् ॥ ३९ ॥

अग्निः चारादपि श्रेष्ठस्तद् दग्धानामसम्भवात् ।

भेषजचारगम्यैश्च न सिद्धानां प्रमाधनात् ॥ ४० ॥

त्वचि मांसी सिरास्यायुसन्धेस्त्रिषु स युज्यते ।

मपाङ्गुलानिमूर्द्धात्तिनन्यकीलतिनाटिषु ॥ ४१ ॥

त्वग् दाहो यत्किं गोटन्तर्त्यकान्तगरादिभिः ।

अर्गोभगन्दरयन्विनाडौदुष्टव्रणादिषु ॥ ४२ ॥

मामदाहो मधुघे घनाग्नयोऽयुःकादिभिः ।

श्रिटपश्चैवसकृत्पानोपमम्यग् व्यधादिषु ॥ ४३ ॥

सिरादिदाहन्त्रैश्च

न दहेत् चारयारितान् ।

अन्तःशल्यासृजो भिन्नकोष्ठान् भूरिवणातुरान् ॥ ४४ ॥

सुदग्धं हृतमध्वक्तं स्निग्धशीतैः प्रदेहयेत् ।

तस्य लिङ्गं स्थिते रक्ते शब्दवह्निसिकान्वितम् ॥ ४५ ॥

पक्वतासकपोताभं सुरोहं नातिवेदनम् ।

प्रमाददग्धवत् सर्वं दुर्दग्धात्यर्थदग्धयोः ॥ ४६ ॥

चतुर्धा तत्तु तुल्येन सद्यः

तुल्यस्य लक्षणम् ।

त्वग् विवर्णीप्यतेऽत्यर्थं न च स्फोटसमुद्भवः ॥ ४७ ॥

सस्फोटदाहतीक्ष्णं दुर्दग्धं

प्रतिदाहतः ।

मांससाम्यनसङ्घोषदाहधूपनवेदनाः ॥ ४८ ॥

सिरादिनाशस्रृण्मूर्च्छात्रिणगाग्भीर्यसृत्यवः ।

तुल्यस्याग्निप्रतापनं कार्यमुष्णञ्च शीतजम् ॥ ४९ ॥

ह्याग्नेऽस्त्रे वेदनात्यर्थं विनीने मन्दता रजः ।

दुर्दग्धे शीतमुष्णञ्च युञ्ज्यादादौ ततो हितम् ॥ ५० ॥

सम्यग् दग्धे तुगाग्नीरिभ्रञ्चचन्दनगैरिकैः ।

निम्बेत् साध्यामृतैरुर्ध्वं पित्तविद्रधिषत् क्रिया ॥ ५१ ॥

अतिदग्धे द्रुतं कुर्यात् सर्वं पित्तविसर्पयत् ।

अत्रेहदग्धे भृशतरं रुचं तत्र तु योजयेत् ॥ ५२ ॥

समाप्यते व्यानमिदं हृदयस्य रहस्यवत् ।

अत्रार्थाः सूत्रिताः सूक्ष्माः प्रतन्यन्ते हि सर्वतः ॥ ५३ ॥

इति वैद्यपतिनिघण्टुसंज्ञानुयाग्यविरचितायामष्टाङ्गहृदय-

संहितायां प्रथमं सूत्रस्यानं सम्पूर्णम् ॥

अष्टाङ्गहृदये

शारीरस्थानम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथाती गर्भावक्रान्तिशारीरं व्याख्यास्याम ।
इति ह स्नाष्टरात्रेयादयो महर्षयः ।
शुभे शुक्रार्तये सत्यं स्वकर्मैस्ते गचोदित ।
गर्भं, सम्पद्यते युक्तिपगाटग्निरिवारणौ ॥ १ ॥
बीजात्मकैर्महाभूते सूक्ष्मैः सत्वानुगैश्च स ।
मातृदाह्याररसजे क्रमात् कुतो विवर्द्धते ॥ २ ॥
तेजो यथाकर्णशमीना म्बटिकेन तिरस्कृतम्,
नेश्चन दृश्यते गच्छत्सत्त्वो गर्भोगयं तदा ॥ ३ ॥
धारणानुविधायित्वात्कार्थ्याणां तत्सम्भावता ।
नानार्थान्याहृतो मत्सो धत्तेऽतो द्रुतनीहर्वत् ॥ ४ ॥
अतएव च शुक्रम्य वाङ्मयात्तायते पुमान् ।
रक्तम्य स्तो तयोः साम्ये क्लीब

शुक्रार्तये पुन ॥ ५ ॥

वासुना बहुगो भिषे चयाग्र वाप्यचता ।
विद्योनिविकृताकारा जायन्ते विहृतेर्मने ॥ ६ ॥

मासि मासि रजः स्त्रीणां रसजं स्रवति ब्रह्मम् ।
 वत्सरादुदादशादूर्ध्वं याति पञ्चाशतः क्षयम् ॥ ७ ॥
 पूर्णयोद्गशावर्यां स्त्री पूर्णविंशेन सहता ।
 शुद्धे गर्भाशये मार्गे रक्ते शुक्लेऽनिले हृदि ॥ ८ ॥
 वीर्यवन्तं सुतं सूते

ततो म्यूनाब्दयोः पुनः ।

रोग्यत्पायुरधन्वो वा गर्भो भवति नैव वा ॥ ९ ॥
 वातादिकृणपग्रन्थिपूयक्षीणमलाह्वयम् ।
 बीजासमर्धं रेतोस्रम्

स्त्रलिङ्गैर्दोषजं वदेत् ॥ १० ॥

रक्तेन कृणप स्त्रेष्यताभ्यां ग्रन्थिसन्निभम् ।
 पूयाभं रक्तपित्ताभ्यां क्षीणं मासतपित्ततः ॥ ११ ॥
 कृच्छ्राख्ये तान्यसाध्यं तु त्रिदोषं मूत्रविट्प्रभम् ।
 कुर्याद्वातादिभिर्दुष्टे स्त्रौषधम्

कृणपे पुनः ॥ १२ ॥

धातकीपुष्पखदिरदाडिमार्जुनसाधितम् ।
 पाययेत् सर्पिर्दुर्घणं विषकमसनादिभिः ॥ १३ ॥
 पलाशभस्माश्लभिदां ग्रन्थ्याभि

पूयरेतसि ।

परूपकषटादिभ्याम्

क्षीणे शुक्लकरी क्रिया ॥ १४ ॥

स्रिग्धं वान्तं विरिक्तं च निरुद्धमनुवासितम् ।
 योजयेच्चक्रुदोषार्तं मध्यगुचरवस्तिभिः ॥ १५ ॥
 संगुहो विट्प्रमे सर्पिर्हिङ्गुमेव्यादिसाधितम् ।

पिबेत्

अथार्तवे पाठाव्योपहृत्तकज जलम् ॥ १६ ॥

पेय कुण्ठपपूयासु चन्दन वच्चते तु यत् ।

गुह्यरोगे च तत्सर्वं कार्यं सोत्तरवस्तिकम् ॥ १७ ॥

शक्तं शक्तं गुरु स्निग्ध मधुर बहुल बहु ।

घृतमाधिकतैलाभ सहर्भाया-

त्तव पुनः ॥ १८ ॥

लाघारसगशास्राभं घृतं यद्य विरज्यते ।

शुद्धशक्कार्थं स्वच्छं संरक्तं मियुन मिथः ॥ १९ ॥

स्रि हैः पुंसवनै स्निग्ध शुद्धं गीलितवस्तिकम् ।

नर विशेषात् क्षीराज्यैर्मधुरीषधसंस्कृतैः ॥ २० ॥

नारीं तैलेन मापैश्च पित्तलैः समुपाचरेत् ।

श्यामप्रसन्नवदनां स्फुरच्छोणिपयोधराम् ॥ २१ ॥

स्रस्ताक्षिकुक्षि पुंस्तामां विद्याद्वतुगतीं स्त्रियम् ।

पद्मं सद्बोचमायाति दिनेऽतीते यथा तथा ॥ २२ ॥

ऋतावतीते योनिः सा शुकं जातं प्रतीच्छति ।

मासेनीपचितं रक्तं धमनीभ्यामृती पुनः ॥ २३ ॥

इंपत्कृष्णं विगन्धं च वायुयोनिमुखाद्बुद्धेत् ।

ततः पुष्पेष्वादेव कथ्याणध्यायिनी चरद्दम् ॥ २४ ॥

शृजालद्वाररहिता दर्भसस्तारशायिनी ।

क्षैरेय यावकं स्तोत्रं कोष्ठगोधनकर्षणम् ॥ २५ ॥

पर्ये शरावे हस्ते वा भुञ्जीत ब्रह्मचारिणी ।

चतुर्थेऽङ्घ्रि ततः स्नात्वा शुक्लमाल्याम्बरा शशि ॥ २६ ॥

इच्छन्ती भर्तृसदृशं पुत्रं पर्येत्पुरः पतिम् ।

ऋतुसु हादशनिशाः पूर्वास्त्रिस्रथ निन्दिताः ॥ २७ ॥
 एकादशी च युग्मासु स्यात्पुत्रोऽन्यासु कन्यका ।
 उपाध्यायोऽथ पुत्रीयं कुर्वीत विधिवद्विधिम् ॥ २८ ॥
 नमस्कारपरायासु शूद्राया मन्त्रवर्जितम् ।
 अवन्य एवं संयोगः स्यादपत्यं च कामतः ॥ २९ ॥
 सन्तोऽप्याहुरपत्यार्थं दम्पत्योः सद्गतं रहः ।
 दुरपत्यं कुलाङ्गारी गोत्रे जात महत्वपि ॥ ३० ॥
 इच्छेतां वाह्यं पुत्रं तद्रूपचरितांश्च तौ ।
 चिन्तयेतां जनपदांस्तदाचारपरिच्छदौ ॥ ३१ ॥
 कर्मान्ते च पुमान् सर्पिः क्षीरशालयोदनाशितः ।
 प्राग्दक्षिणेन पादेन शय्या मौहूर्तिकाम्रया ॥ ३२ ॥
 आरीहेत् स्त्री तु यामिन तस्य दक्षिणपार्श्वतः ।
 तैलमापोत्तराहारा तत्र मग्नं प्रयोजयेत् ॥ ३३ ॥
 अहिरसि आयुःसि सर्वतः प्रतिष्ठासि धाता त्वाम्
 दधातु विधाता त्वां दधातु ब्रह्मवर्षेण भवेति ।
 ब्रह्मा बृहस्पतिर्विश्वः सोमः सूर्यस्तथाग्निनी ।
 भर्गोऽथ-मित्रावरुणो वीरं ददतु मे सुतम् ।
 सान्त्वयित्वा ततोऽन्योन्यं संविशेतां मुदान्वितौ ।
 उत्ताना तन्मना योषित् तिष्ठेद्दृष्टैः सुसंस्थितैः ॥ ३४ ॥
 तथा हि बीजं गृह्णाति दोषैः स्वस्थाननास्थितैः ।
 निद्रन्त्य सद्योगर्भाया बीज्यां बीजम्य संग्रहः ॥ ३५ ॥
 दमिगुर्वत्वं स्फुरणं शकाराननुबन्धनम् ।
 हृदयम्यन्दनं तन्द्रा लब्धं ग्यानिर्लोमहर्षणम् ॥ ३६ ॥
 प्रप्यतः प्रथमे मासि समाहात् फलक्षी भवेत् ।

गर्भः पुंसवनान्यत्र पूर्वं व्यक्तेः प्रयोजयेत् ॥ ३७ ॥
 बली पुरुषकारो हि दैवमध्यतिवर्तते ।
 पुष्ये पुरुषकं दैमं राजतं वाथ वायसम् ॥ ३८ ॥
 कृत्वाऽग्निवर्षं निर्वाप्य क्षीरे तस्मात्त्रलिं पिबेत् ।
 गौरदण्डमपामार्गं जीवकर्षमसैर्यकान् ॥ ३९ ॥
 पिबेत्पुष्ये जले पिष्टानेकद्विचिसमस्तथाः ।
 क्षीरेण खेतवृहतीमूलं नासापुटे श्वयम् ॥ ४० ॥
 पुष्यार्थं दक्षिणे सिञ्चेदामे दुहितृवाञ्छया ।
 पयसा लक्ष्मणामूलं पुत्रोत्पादस्थितिपदम् ॥ ४१ ॥
 नासयास्येन वा पीतं वटशृङ्गाष्टकं तथा ।
 ओषधीर्जीवनीयास्य बाह्यान्तरुपयोजयेत् ॥ ४२ ॥
 उपचारः प्रियदितैर्भर्षा मृत्युश्च गर्भं धृक् ।
 नवनीतघृतक्षीरेः सदा चैनामुपाचरेत् ॥ ४३ ॥
 अतिव्यवायमाघासं भारं प्रावरणं गुरु ।
 अकालजागरस्त्रप्रकठिनीकटकासनम् ॥ ४४ ॥
 शोकक्रोधभयोद्दिग्भवेगयदाविधारणम् ।
 उपवासमाध्वतीक्ष्णीष्णगुरुविष्टम्भिर्भोजनम् ॥ ४५ ॥
 रक्तं निवसनं श्लेष्मकूपेष्वा मद्यमामियम् ।
 उत्तानशयनं यद्य स्त्रियो नेच्छन्ति तस्यजेत् ॥ ४६ ॥
 तथा रक्तस्रुतिं शुद्धिं वस्त्रिमामासतोऽटमात् ।
 शक्तिर्भर्षः स्वदेहासः कुञ्जी शयने नृन्निवेत् ॥ ४७ ॥
 वातलैद्य भवेद्गर्भः दुष्पान्धजडवामनः ।
 पित्तलेः सुसतिः पिद्रः श्वित्नी पाण्डुः कफात्मभिः ॥ ४८ ॥

व्याधीयास्या मृदुसुखैरतीक्ष्णै रौपधैर्जयेत् ।

द्वितीये मासि कलसादनः पेश्यथवाऽर्बुदम् ॥ ४८ ॥

पुंस्त्रीक्रीवाः क्रमात्तेभ्यः

तत्र व्यक्तस्य लक्षणम् ।

क्षामता गरिमा कुक्षौ मूर्च्छाच्छर्दिरोचकः ॥ ५० ॥

जृम्भा प्रसेकः सदनं रोमराज्याः प्रकाशनम् ।

अन्नेष्टता स्तनौ पीनौ सस्तन्यौ क्षणचूषकौ ॥ ५१ ॥

पादशोफो विदाहोऽन्ये अहाद्य विविधात्मिकाः ।

मातृजं ह्यस्य हृदयं मातुष हृदयेन तत् ॥ ५२ ॥

सम्पङ्गं तेन गर्भिण्या नैष्टं अहाविधारणम् ।

देयमप्यहितं तस्यै हितोपहितमल्पकम् ॥ ५३ ॥

अहाविघाताद्गर्भस्य विल्लित्युरतिरेव वा ।

व्यक्तो भवति मासेऽस्य दृतीये, गात्रपञ्चकम् ॥ ५४ ॥

मूर्धा ह्ये सकथिनौ बाहू सर्वं सस्त्राङ्गजन्म च ।

सममेव हि मूर्धादीर्घानं च सुखदुःखयोः ॥ ५५ ॥

गर्भस्य नाभौ मातुष हृदि नाडी नियध्यते ।

यथा स पुटिमाप्नोति केदार इव कुन्पया ॥ ५६ ॥

चतुर्थे व्यक्तताङ्गानां चेतनायाय पश्यते ।

पठे स्याद्युगिरारोमयमवर्षनखत्वचाम् ॥ ५७ ॥

सर्वैः सर्वाङ्गसम्पूर्णैः भावैः पुष्यति सप्तमे ।

गर्भेषोऽप्योद्दिता दोषास्तपिन् हृदयमाश्रिताः ।

यष्टू विदाहं कुर्वन्ति गर्भिण्याः किकिस्रानि च ॥ ५८ ॥

नवमीतं हितं तत्र फोनाम्बुमधुरोपधैः ।

सिद्धमल्पदुष्टेषु सधु स्वादु च भोजनम् ॥ ५९ ॥

चन्दनीगीरकल्केन लिम्पिदूरुस्तनीदरम् ।
 त्रेष्ठया चैणहरिणशयगोषितयुक्तया ॥ ६० ॥
 अश्वघ्नपत्रसिद्धेन तैलेनाभ्यज्य मर्दयेत् ।
 पटोलनिम्बमस्त्रिष्ठासुरसैः सेचयेत्, पुनः ॥ ६१ ॥
 दार्वामधुकतोयेन सृजां च परिशीलयेत् ।
 श्रीजोऽष्टमे सञ्चरति मातापुत्री मुहुः क्रमात् ॥ ६२ ॥
 तेन तौ स्नानमुदितो तत्र जातो न जीवति ।
 शिशुरीजोऽनवस्थानात्तारो संगयिता भवेत् ॥ ६३ ॥
 क्षीरपेया च पेयात्र सद्यतान्वासनं हृतम् ।
 मधुरैः साधितं शुद्धैः पुराणयुक्तस्तथा ॥ ६४ ॥
 शुष्कमूलककोशाम्बकपायेण प्रशस्यते ।
 यताह्वकलिकतोवन्दिः सतैलघृतसैश्वरः ॥ ६५ ॥
 तस्मिंस्त्वेकाहयानेऽपि कालः सूतेरतः परम् ।
 वर्षादिकारकारी श्याकुक्षी वातेन धारितः ॥ ६६ ॥
 गन्धय नयमे मासि शिग्धो मांसरसौदनः ।
 बहुस्रेष्ठा यवागूर्वा पूर्वोक्तं चामुवासनम् ॥ ६७ ॥
 ततएव पिशुं चास्या योनौ नित्यं निधापयेत् ।
 यातघ्नपत्रमद्वाश्वः गीतं स्नानेऽन्वहं हितम् ॥ ६८ ॥
 निःश्रेष्ठाङ्गी न नयमान्नामात् प्रभृति वासयेत् ।
 प्राग्दक्षिणस्तनस्तन्या पूर्वं तत्पार्श्वेष्टिनी ॥ ६९ ॥
 पुष्यामदीहृदप्रयत्नापु न्यप्रदग्निनी ।
 सत्रते टन्त्रिणे रुचो गर्भे च परिमण्डने ॥ ७० ॥
 पुत्रं मूलेऽन्यथा कन्यां या चेच्छति नृमङ्गतिम् ।
 नृशवादिदग्नाश्वमेगन्धनाम्पयिया च या ॥ ७१ ॥

क्लीवं तत्सहरे तत्र मध्यं कुक्षैः समुन्नतम् ।
 यमौ पार्श्वद्वयोन्नामाल्कुची द्रोण्यामिव स्थिति ॥ ७२ ॥
 प्राक्चैव नवमात्रासात्सूतिकागृहमाश्रयेत् ।
 देशे प्रशस्ते सन्धारैः सम्पन्नं साधकेऽहनि ॥ ७३ ॥
 तत्रोदीचेत सा सूर्तिं सूतिका परिवारिता ।
 अद्यश्चः प्रसवे ग्लानिः कुक्ष्यच्चिन्नयता क्लमः ॥ ७४ ॥
 अधोगुहत्वमरुचिः प्रसेको बहुमूत्रता ।
 वेदनोरुदरकटीपृष्ठहृदयस्तिवहणे ॥ ७५ ॥
 योनिभेदरुजातीदस्फुरणस्रवणानि च ।
 प्रावीनामनुजन्मातस्ततो गर्भादकस्सूतिः ॥ ७६ ॥
 अथोपस्थितगर्भां तां क्लतकौतुकमङ्गलाम् ।
 हस्तस्यपुत्रामफलां स्वभ्यक्तोष्णाम्बुशेचिताम् ॥ ७७ ॥
 पाययेत्सष्टतां पेयां तनी भूययने स्थिताम् ।
 पाभुग्नसक्धिसुत्तानामभ्यताङ्गीं पुनः पुनः ॥ ७८ ॥
 अधोनाभेर्विष्ट्रीयात्कारयेज्जुश्वचङ्गुमम् ।
 गर्भः प्रयात्यवागेवन्तस्त्रिङ्गं हृदिमोक्षतः ॥ ७९ ॥
 आविश्य जठरं गर्भो बस्त्रेरुपरि तिष्ठति ।
 आर्यो हि त्वरयन्त्ये नां खट्वामारोपयेत्ततः ॥ ८० ॥
 अथ सम्पीडिते गर्भे योनिमस्याः प्रसाधयेत् ।
 न्दुपूर्वं प्रवाहितं वादसाप्रमवाच्च सर ॥ ८१ ॥
 हर्षयेत् तां सुहृः पुत्रजन्मशब्दजलानिलैः ॥
 प्रत्यायान्ति तथा प्राणाः सूतिके शावसादिताः ॥ ८२ ॥
 धूपयेद्गर्भं सङ्गे तु योनिं कृष्णाधिकशुकेः ।
 हिरण्यपुष्पीमूलं च पाणिपादेन धारयेत् ॥ ८३ ॥

सुवर्चलां विशल्यां वा जरायुपतनेऽपि च ।
 कार्यमेतत् तथोत्क्षिप्य बाह्योरेनां विकम्पयेत् ॥ ८४ ॥
 कटीमाकोटयेत् पाष्णां स्फिजौ गण्ड निपीडयेत् ।
 तालुकण्ठं स्पृशेद्देखा मूर्ध्नि दद्यात् सुहीपय ॥ ८५ ॥
 भूर्जलाङ्गलिकोतुम्बी सर्पत्वक् कुठसर्पपैः ।
 पृथग् द्वाभ्यां समस्रैर्वा योनिलेपनधूपनम् ॥ ८६ ॥
 कुठतालीसकल्कं वा सुरामण्डेन पाययेत् ।
 यूपेण वा कुस्त्यानां बिल्वजेनासवेन वा ॥ ८७ ॥
 यथाह्वासर्पपाजाजोग्रियुतीक्ष्णकचित्रकैः ।
 सहिद्द्रुकुठमदनैर्मूत्रे क्षोरे च सार्पपम् ॥ ८८ ॥
 तैल सिद्धं हितं पाथी योन्यां वाप्यनुवासनम् ।
 शतपुण्या वचा कुठ कणासर्पपकस्त्रितः ॥ ८९ ॥
 निरुहः पातयत्याशु सस्त्रे हलवणोऽपराम् ।
 तत्सङ्गे घ्निलो हेतुः सा निर्यात्याशु तज्जयात् ॥ ९० ॥
 कुमला पाणिनाऽक्तेन हरेत् क्लृप्तनखेन वा ।
 सुप्तगर्भापरां योनि तैलेनाङ्गश्च मर्दयेत् ॥ ९१ ॥
 मकङ्गाग्न्ये गिरीशस्त्रिकोष्ठशूले तु पाययेत् ।
 शुष्णित यवक्षार घृतेनोष्णजलेन वा ॥ ९२ ॥
 धान्याम्बु वा गुडव्योषधिजातकरजोन्यितम् ।
 अथ वामोपचारेण वान् योपिदुपाचरेत् ॥ ९३ ॥
 मूर्तिका सुदृता तैलादृष्टतादा महतीं पिबेत् ।
 पञ्चकोनकिनी नाचामनुचोप्य शुडोदकम् ॥ ९४ ॥
 यातघ्नोपधतोयं वा तथा वायुर्न कुप्यति ।
 विशदयति च दुष्टास्त्रं द्विविराजमय क्रमः ॥ ९५ ॥

स्त्रे हाद्योग्या तु निःस्त्रे ह्यममुमेव विधिं भजेत् ।
 पीतवत्यार्यं जठरं यमकाक्तं विवेष्टयेत् ॥ ८६ ॥
 क्षीर्णं स्नाता पिबेत् पेयां पूर्वोक्तौपधसाधिताम् ।
 अष्टादृङ्गं विदार्यादिवर्गकाथेन साधिता ॥ ८७ ॥
 हिता यमगूः स्त्रे हाव्या साम्प्रतः पयसाऽथवा ।
 सप्तरात्रात् परं चास्यै क्रमगो हृहर्णं हितम् ॥ ८८ ॥
 हादशाहेऽनतिक्रान्ते पिशितं नीपयोजयेत् ।
 यत्नेनोपचरेत् सूतां दुःसाध्या हि तदामयाः ॥ ८९ ॥
 गर्भवृद्धिप्रसवरुक् क्लेदास्रस्रुति पीडनैः ।
 एवञ्च मासादध्यर्धामुक्ताहारादियन्त्रणा ।
 गतसूताभिधाना स्यात् पुनरार्त्तवदर्शनात् ॥ ९०० ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

—::०::—

अथातो गर्भव्यापदं शारीरं व्याख्यास्यामः ।
 गर्भिण्याः परिहार्याणां सेवया रोगतोऽपि वा ।
 पुष्ये दृष्टेऽथवा शूले बाह्यान्तः सिन्धुशीतलम् ॥ १ ॥
 सेव्याम्भोजहिमञ्जीरीवल्ककल्काज्यलेपितान् ।
 धारयेद् योनिवस्तिभ्यामार्द्रार्द्रान् पिचुनक्तकान् ॥ २ ॥
 शतधीतष्टताक्तां स्तीं तदभ्रस्यवगाहयेत् ।
 ससिताचौद्रकुमुदकमलोत्पन्नकिसरम् ॥ ३ ॥

लिङ्घात् क्षीरघृतं खाटेच्छृङ्गाटककसेरुकम् ।
 पिबेत् कान्ताजशालूऋबालोदुम्बरवत् पयः ॥ ४ ॥
 मृतेन शानिकाकोलीद्विवलामधुकेक्षुभिः ।
 पयसा रक्तशाल्वमद्यात् समधुयर्करम् ॥ ५ ॥
 रसैर्वा जाङ्गलैः

शुद्धिबर्जं चास्त्रोक्तमारत् ।

अमम्पूर्णत्रिमासायाः प्रत्याख्याय प्रसाधयेत् ॥ ६ ॥
 प्रामान्यये च

तत्रेष्टं शीतं रूक्षीपसंहितम् ।

उपवासो घनीशीरगुहूच्यरलुधान्यकाः ॥ ७ ॥
 दुरालभापर्यटकचन्दनातिविषावशाः ।
 कथिताः मलिने पानं लणधान्यादिभोजनम् ॥ ८ ॥
 मुक्ताद्विषैरामे तु जिते स्निग्धादि पूर्ववत् ।
 गर्भे निपतिते तीक्ष्णं मद्यं सामर्थ्यतः पिबेत् ॥ ९ ॥
 गर्भकोष्ठविशुद्धार्घमर्त्तिविस्मरणाय च ।
 लघुना पञ्चमूलेन रूक्षां पेयां ततः पिबेत् ॥ १० ॥
 पेयाममद्यापा कल्के साधितां पाञ्चकोनिके ।
 विश्वादिपञ्चकफाद्ये तिनोहासकतण्डुलेः ॥ ११ ॥
 मासतुल्यदिनान्येवं पेयादिः पतिते क्रमः ।
 लघुरखेद्दलवणो दीपनीययुतो दितः ॥ १२ ॥
 दोषधातुपरिक्लेदशोषार्थे विधिरित्ययम् ।
 यो हाववस्तययोर्हुं वन्यजीवनदोषनाः ॥ १३ ॥
 गश्नात्तमारो महति गर्भे योनिपरिस्रवात् ।
 हडिमप्राप्रुषन् गर्भः कोष्ठे तिष्ठति सस्फुरः ॥ १४ ॥

उपविष्टकमाहुस्तं वर्धते तेन नोदरम् ।

शोकोपवासरूक्षाद्यैरथवा योन्यतिस्त्रवात् ॥ १५ ॥

वाते क्रुद्धे कृशः शुष्येद् गर्भो नागोदरं तु तत् ।

उदरं हृदमप्यत्र हीयते स्फुरणं चिरात् ॥ १६ ॥

तयोर्विं हणवातघ्नमधुरद्रव्यसंस्कृतैः ।

घृतघोररसैस्तृप्तिरामगर्भांश्च खादयेत् ॥ १७ ॥

तैरेव च सुतृप्तायाः क्षोभणं यानवाहनैः ।

नीनाख्ये निस्फुरे श्येनगोमत्स्योत्क्रोशवर्हिजाः ॥ १८ ॥

रसा बहुघृता देया मापमूलकजा अपि ।

बालबिल्बं तिलान् मापान् सक्तूश्च पयसा पिबेत् ॥ १९ ॥

समेद्यमांसं मधु वा कक्ष्यभ्यङ्गश्च शीलयेत् ।

हर्षयेत् सततं चेनामेवं गर्भः प्रवर्धते ॥ २० ॥

पुष्टोऽन्यथा वर्धगणैः कृच्छ्राज्जायेत नैव वा ।

उदावर्तन्तु गर्भिण्याः स्त्री हैराशुतरां जयेत् ॥ २१ ॥

योग्यैश्च वस्त्रिभिर्हिन्यात् सगर्भां सच्चि गर्भिणोम् ।

गर्भोऽतिदीपोपशयादप्यथैर्देवतोऽपि वा ॥ २२ ॥

मृतेऽन्तरुदरं शीतं स्नाय्वं धातं भृशव्ययम् ।

गर्भास्यन्दी भ्रमस्तृप्या कृच्छ्रादुच्छसनं क्षमः ॥ २३ ॥

अरतिः स्वस्तनेत्रत्वमावीनामसमुद्भवः ।

तस्याः कोष्णाम्बुसिक्तायाः पिष्ट्वा योनिं प्रलेपयेत् ॥ २४ ॥

गुहं किञ्च सलवणं तथान्तः पूरयेन्मुहुः ।

घृतेन कल्कीकृतया शास्त्रव्यतसिपिच्छया ॥ २५ ॥

मन्तैर्योग्यैर्जरायूक्तैर्मूढगर्भो न चेत् पतेत् ।

अथापृच्छे श्वरं वैद्यो यत्नेनाऽऽत्माहरेत् ॥ २६ ॥

हस्तमभ्यज्य योनिञ्च साज्यशाल्ललिपिञ्छया ।
 हस्तेन शक्यं तेनैव गात्रं च विपमं स्थितम् ॥२०॥
 ग्राह्यनीत्योदसंपीडविक्षेपोत्क्षेपणादिभिः ।
 अनुलोम्य समाकर्षेद्योनिं प्रत्वार्जवागतम् ॥ २८ ॥
 हस्तपादशिरोभिर्यो योनिं भुम्नः प्रपद्यते ।
 पादेन योनिमेकेन भुम्नेऽन्येन गुदं च यः ॥ २९ ॥
 विष्कम्भौ नामती मूढौ शस्त्रदारणमुर्हतः ।
 मण्डलाङ्गुलिशस्त्राभ्यां तत्र कर्म्मं प्रयस्यते ॥ ३० ॥
 हृदिपत्रं हि तीक्ष्णाग्रं न योमाववचारयेत् ।
 पूर्वं शिरः कपालानि दारयित्वा विशोधयेत् ॥ ३१ ॥
 कर्धोरस्तालुचिबुके प्रदेशेऽन्यतमे ततः ।
 समालम्ब्य दृढं कर्षेत् कुयत्नी गर्भशङ्कुना ॥ ३२ ॥
 अभिन्नशिरसं त्वक्षिकूटयोगण्डयोरपि ।
 बाहुं हित्वांससक्तस्य वाताभ्यातोदरस्य तु ॥ ३३ ॥
 षिदार्यं कीष्ठमन्त्राणि बहिर्वासं निरस्य च ।
 कटीसक्तस्य तद्वच्च तत् कपालानि दारयेत् ॥ ३४ ॥
 यद्यद्यायुषगाद्द्गं सञ्जेद्गर्भस्य खण्डयः ।
 तत्तच्छिहत्वा हरेत् सम्यग् रक्षेत्रारीं च यत्नतः ॥३५॥
 गर्भस्य हि गतिं चित्रां करोति विगुणोऽनिसः ।
 तत्रानल्पमतिस्तप्तादवस्थापेत्तमाचरेत् ॥ ३६ ॥
 हिन्याद्गर्भं न जीवन्तं मातरं स हि मारयेत् ।
 सहात्मना न चोपेक्षः क्षणमप्यस्तजीवितः ॥ ३७ ॥
 योनिस्वरणभ्रममकलगासपोडिताम् ।
 पूत्युदारां हिमाद्गीं च मूढगर्भां परित्यजेत् ॥३८॥

अघापतन्तीमपरां पातयेत् पूर्ववद्विषक् ।
 एवं निहृत्तग्रन्थां तु सिञ्चेदुष्णेन वारिणा ॥ ३८ ॥
 दद्याद्भ्यक्तदेहायै योनौ स्त्रे हृदिषुं ततः ।
 योनिर्मुदुर्भवेत् तेन शूलं चास्याः प्रशाम्यति ॥ ४० ॥
 दोष्यकातिविषारास्त्राहिङ्गुलापञ्चकीलकान् ।
 घूर्णं स्त्रे हेन कर्कं वा काथं वा पाययेत् ततः ॥ ४१ ॥
 कटुकातिविषात् पाठाशकत्वग् घिङ्गुतेजिनीः ।
 तद्वच्च दोषस्यन्वाद्ये वेदनोपशमाय च ॥ ४२ ॥
 त्रिरात्रमेवं सप्ताहं स्त्रे हमेव ततः पिबेत् ।
 सार्धं पिबेदरिष्टं वा तेषां सुकृतमासवम् ॥ ४३ ॥
 शिरीषकफुभक्ताथपिषून् योनौ विनिक्षिपेत् ।
 उपद्रवाय येऽन्ये स्युस्तान् यथा स्त्रमुपाचरेत् ॥ ४४ ॥
 पयो वातहरैः सिद्धं दशाहं भोजने हितम् ।
 रसो दशाहं च परं लघुपथ्यास्यभोजना ॥ ४५ ॥
 स्त्रेदाभ्यङ्गपरा स्त्रे हान् मलातैलादिकान् भजेत् ।
 ऊर्ध्वं चतुर्भ्यां मासेभ्यः सा क्रमेण सुखानि च ॥ ४६ ॥
 बन्तामूलकपायस्य भागाः षट् पयसस्तथा ।
 यवकीलकुलत्यानां दशमूलस्य चैकतः ॥ ४७ ॥
 निःक्राश्रभागी भागश्च तैलस्य च चतुर्दश ।
 द्विमेदादारुसन्निष्ठाकाकोलीहयचन्दनैः ॥ ४८ ॥
 मारिवाकुष्ठतगरजोवकर्षभसैन्धवैः ।
 कालानुसार्थ्याश्रैलेयवचागुरुपुनर्नवैः ॥ ४९ ॥
 अश्वगन्धापरोचोरशुक्लायटोवरारसैः ।
 यताघ्नाशूर्पपथ्यैलात्वक्पत्रैः शल्यकल्कितैः ॥ ५० ॥

पक्कं मृदग्निना तैलं सर्ववातविकारजित् ।
 सूतिका बालमन्धास्थिचतचीणेषु पूजितम् ॥ ५१ ॥
 ज्वरगुल्मग्रहोन्मादमूवाघातान्त्रहृदिजित् ।
 धन्वन्तरेरभिमत योनिरोगचयापहम् ॥ ५२ ॥
 वस्तिद्वारे विपन्नायाः कुक्षिः प्रस्रन्दते यदि ।
 जम्बकाक्षे ततः शीघ्रं पाटयित्वाङ्घ्रित् शिशुम् ॥ ५३ ॥
 मधुर्कं शकबीजं च पयस्या सुरदारु च ।
 अश्वत्थकः कृष्णतिलास्ताम्बूलौ शतावरी ॥ ५४ ॥
 हृत्पादनी पयस्या च लता चोत्पलसारिवा ।
 अनन्ता सारिवा रास्त्रा पद्मां च मधुयष्टिका ॥ ५५ ॥
 हृत्पादनीद्वयकार्शमर्थः घोरिगृह्णत्वचो हृतम् ।
 पृश्निपर्णी बला शिशुः खेदंष्ट्रा मधुपर्णिका ॥ ५६ ॥
 मृत्पाटर्कं विसं द्राक्षा कसेरु मधुर्कं सिता ।
 समैतान् पयसा योगानर्दशोकसमापनान् ॥ ५७ ॥
 क्षमात् सप्तसु मासेषु गर्भं स्रवति योजयेत् ।
 कपित्थबिल्वहृत्पादनी पटीलेक्षुनिदिग्भिजैः ॥ ५८ ॥
 मूलैः शृतं प्रयुञ्जीत घोरं मासे तथाऽष्टमे ।
 नयमे सारिवाऽनन्ता पयस्या मधुयष्टिभिः ॥ ५९ ॥
 योजयेद् दशमे मासि सिद्धं घोरं पयस्यया ।
 अथवा यष्टिमधुकनागरामरदारुभिः ॥ ६० ॥

अवास्थितं लोहितमङ्गनाया वातेन गर्भं ह्रवतेऽनभिज्ञाः ।
 गर्भाकृतित्वात् कटुकोष्णतीक्ष्णैः स्रुते पुनः केवल एव रक्ते ॥ ६१ ॥
 गर्भं जडा भूतहृतं यदन्ति मूर्ध्नेर्न दृष्टं हरणं यतस्तैः ।
 श्रीजोशनत्वाद्यथाऽथयस्यैर्भूतैरुपेक्षेत न गर्भमाता ॥ ६२ ॥

भिद्यन्ते तास्ततः सप्तशतान्यासां भवन्ति तु ।
 तत्रैकैकं च शाखायां शतं तस्मिन्नेव वेधयेत् ॥ २० ॥
 सिरां जालन्धरां नाम तिस्रयाभ्यन्तराश्रिताः ।
 षोडशद्विगुणाः श्रोण्यां तासां द्वे द्वे तु बह्वे ॥ २१ ॥
 द्वे द्वे कटीकतरुणे शस्त्रेणाष्टौ स्पृशेन्न ताः
 पार्श्वयोः षोडशैकैकामूर्ध्वगां वर्जयेत् सिराम् ॥ २२ ॥
 द्वादशद्विगुणाः पृष्ठे पृष्ठवंशस्य पार्श्वगे ।
 द्वे द्वे तत्रोर्ध्वगामिन्यो न शस्त्रेण परासृशेत् ॥ २३ ॥
 पृष्ठवल्गुठरे तासां मेघ्नस्योपरि स्थिते ।
 रोमराजीमुभयतो द्वे द्वे शस्त्रेण न स्पृशेत् ॥ २४ ॥
 चत्वारिंशदुरस्यासां चतुर्दश न वेधयेत् ।
 स्तनरोहिततन्मूलहृदये तु पृथग्द्वयम् ॥ २५ ॥
 अपस्तम्भाख्यशोरेकां तथा पालापयोरपि ।
 यौवायां पृष्ठवत्तासां नीले मन्वे कृत्वाटिके ॥ २६ ॥
 विधुरे मातृकायाष्टौ षोडशेति परित्यजेत् ।
 हन्वीः षोडश तासां द्वे सधिवन्धनकर्मणी ॥ २७ ॥
 जिह्वायां हनुवत्तासामधो द्वे रसबोधने ।
 द्वे च वाचः प्रवर्तिन्यौ

नासायां चतुरुत्तरा ॥ २८ ॥

विंशतिर्गन्धवेदिन्यौ तासामेकां च तालुगाम् ।
 षट्पञ्चाशन्नयनयोर्निमेषोन्नेपकर्मणी ॥ २९ ॥
 द्वे द्वे अपाङ्गयोर्द्वे च तासां पडिति वर्जयेत् ।
 नासानेत्राश्रिताः पटिल्लाटे स्पृशनीयिताम् ॥ ३० ॥
 तत्रैकां द्वौ तथाऽऽश्रितौ चतस्रथ कषान्तगाः ।

सप्तैवं वर्जयेत् तासां

कर्णयोः षोडशात्र तु ॥ ३१ ॥

द्वे शब्दबोधने शङ्खौ सिरास्ता एव चाग्रिताः ।

द्वे शङ्खसन्धिगे तासां

मूर्ध्नि द्वादश तत्र तु ॥ ३२ ॥

एकैकां पृथगुत्क्षेपसीमन्ताधिपतिस्त्रिताम् ।

इत्यवेध्यविभागार्थं प्रत्यङ्गं वर्णिताः सिराः ॥ ३३ ॥

अवेध्यास्तत्र कात्स्त्रेण देहेऽष्टामवतिस्तथा ।

संकीर्णां ग्रथिताः क्षुद्रा वक्राः सन्धिषु चाग्रिताः ॥ ३४ ॥

तासां शतानां सप्तानां षाट्कोऽङ्गं बहुते पृथक् ।

वातपित्तकफैर्जुष्टं शुद्धं चैव स्थिता मलाः ॥ ३५ ॥

शरीरमनुगृह्णन्ति षोडशान्यन्यथा पुनः ।

तत्र श्यावरुणा- सूक्ष्माः पूर्णरिक्ताः क्षणात्सिराः ॥ ३६ ॥

प्रस्यन्दिन्यथ वाताम् बहुते

पित्तशोणितम् ।

स्पर्शाणाः शीघ्रवाहिन्यो नीलपीताः कफं पुनः ॥ ३७ ॥

गौर्यः स्निग्धाः स्थिराः शीताः संसृष्टं लिङ्गसङ्करे ।

गृहाः समस्थिताः स्निग्धा रौहिण्यः शुद्धशोणितम् ॥ ३८ ॥

धमन्यो नाभिसम्बद्धा विशतियतुरुत्तराः ।

ताभिः परित्ततो नाभियक्रनाभिरिदारकैः ॥ ३९ ॥

ताभियोर्धमधस्तिर्यग्देहीऽयमनुगृह्णाति ।

स्रोतांसि नामिके कर्णौ नेत्रे पायास्थमेहनम् ॥ ४० ॥

स्तनौ रक्तपथयेति नारोणामधिकं त्रयम् ।

जीवितायतनान्यन्तः स्रोतांस्याद्द्वयोदश ॥ ४१ ॥

प्राणधातुमन्माश्रोऽन्नवाहीन्य-

हितसेवनात् ।

तानि दुष्टानि रोगाय विशुद्धानि सुखाद्य च ॥ ४२ ॥

स्वधातुसमवर्णानि वृत्तस्थूलान्यणूनि च ।

स्रोतांसि दीर्घान्याकृत्वा प्रतानसदृशानि च ॥ ४३ ॥

आहारस्य विहारस्य यः स्याद्दोषगुणैः समः ।

धातुभिर्विगुणो यय स्रोतसां न प्रदूषकः ॥ ४४ ॥

अतिप्रवृत्तिः सङ्गो वा सिराणां ग्रन्थयोऽपि या ।

विमार्गती वा गमनं स्रोतसां दुष्टिसंक्षणम् ॥ ४५ ॥

विसानामिदं सूक्ष्माणि दूरं प्रविष्टतानि च ।

द्वाराणि स्रोतसां देहे रसो यैरुपचीयते ॥ ४६ ॥

अधे तु स्रोतसां मोहकम्पाधानवमिज्वराः ।

प्रलापशूलविण्मूत्ररोधो मरणमेव वा ॥ ४७ ॥

स्रोतीविडम्बतो वैद्यः प्रत्याख्याय प्रसाधयेत् ।

उद्धृत्य शय्यं यत्रेन सद्य चतविधानतः ॥ ४८ ॥

अन्नस्य पक्ता पित्तं तु पाचकाख्यं पुरेरितम् ।

दोषधातुमलादीनामूषेत्यात्रियशासनम् ॥ ४९ ॥

तदधिष्ठानमन्नस्य ग्रहणाद् ग्रहणी मता ।

सैव धन्वन्तरिमते कला पित्तधराह्वया ॥ ५० ॥

आयुरारोग्यवीर्यौजोभूतधात्वग्निपुष्टये ।

स्थिता पक्ताशयद्वारि भुक्तमार्गाऽर्गलेव सा ॥ ५१ ॥

भुक्तमामाशये रुद्धा सा विपाच्य नयत्यधः ।

बलवत्यबला त्वन्नमाममेव विमुञ्चति ॥ ५२ ॥

ग्रहण्यां बलमग्निर्हि स चापि ग्रहणीबलः ।

दूषितेगनावतो दुष्टा ग्रहणी रोगकारिणी ॥ ५३ ॥

यद्भ्रं देहधात्वोजीवत्ववर्णादिपोषणम् ।

तक्राग्निर्हेतुराहारान्नह्यपक्वाद्रसादयः ॥ ५४ ॥

यन्नं कालेऽभ्यवहृतं कोष्ठं प्राणानिलाहतम् ।

द्रवैर्विभिन्नसहातं नीतं स्नेहेन मार्दवम् ॥ ५५ ॥

सन्वुचितः समानेन पचत्वामाशयस्थितम् ।

शौदर्योऽग्निर्यथा बाह्यः स्थालीस्यं तोयतण्डुलम् ॥ ५६ ॥

आदो पद्मसमप्यन्नं मधुरीभूतमीरयेत् ।

फेनीभूतं कर्फं यातं विदाहादम्हतां ततः ॥ ५७ ॥

पित्तमामाशयात्कुर्याच्चप्रवमानं श्रुतं पुनः ।

अग्निना शोपितं पक्वं पिण्डितं कटुमारुतम् ॥ ५८ ॥

भीमाप्याग्नेयवायव्याः पञ्चीष्णाः सनाभसाः ।

पञ्चाहारगुणान् स्नान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ॥ ५९ ॥

यथाश्वं ते च पुष्यन्ति पक्वा भूतगुणान् पृथक् ।

पार्थिवाः पार्थिवानिव शिषाः शिषांय देहगान् ॥ ६० ॥

किष्टं सारथ तत्पक्वमन्नं सम्भवति द्विधा ।

तत्राच्छं किष्टमन्नस्य मूत्रं विद्यादनं शक्यम् ॥ ६१ ॥

सारसु सप्तभिर्भूयो यथाश्वं पच्यतेऽग्निभिः ।

रसाद्रक्तं ततो मांसं मांसाश्चेदस्मत्तोऽस्य च ॥ ६२ ॥

अस्यो मज्जा ततः शुक्रं गुक्काद्वर्मः प्रजायते ।

कफः पित्तं मनः खेपु प्रस्वेदो नखरीम च ॥ ६३ ॥

स्नेहोऽक्षित्वग्निगामीजोधातुनां क्रमसो ननाः ।

प्रमादकिष्टो धातुनां पाकाद्देवं द्विधश्चरितः ॥ ६४ ॥

परम्परीपसंस्तम्भादातुस्ये हपरम्परा ।

केचिदाहुरहोरात्रात् षडष्टादपरं परं ॥ ६५ ॥
 मासेन याति शुक्रत्वमत्र पाकक्रमादिभिः ।
 सन्तत भोज्यधातूनां परिवृत्तिसु चक्रवत् ॥ ६६ ॥
 वृष्यादीनि प्रभावेण सद्यः शुक्रादि कुर्वते ।
 प्रायः करोत्यहोरात्रान्यदपि भेषजम् ॥ ६७ ॥
 व्यानेन रसधातुर्हि विक्षेपोचितकर्म्मणा ।
 युगपत्तर्बतोऽजस्रं देहे विक्षिप्यते सदा ॥ ६८ ॥
 क्षिप्यमाणः स्ववैशुणगाद्रसः सञ्जति यत्र सः ।
 तस्मिन्विकारं कुरुते खे वर्धमिय तीयदः ॥ ६९ ॥
 दोषाणामपि चैवं स्यादेकदेशप्रकोपणम् ।
 अत्रभौतिकधात्वग्निकर्म्मति परिभाषितम् ॥ ७० ॥
 अत्रस्य पक्ता सर्वेषां पक्त्वणामधिको मतः ।
 तन्मूलास्तो हि तद्दृष्टिस्यवृष्टिस्यात्मकाः ॥ ७१ ॥
 तन्मास विधिवद्युक्तेरवपानेन्धनेर्हितैः ।
 पानयेत्प्रयतन्तस्य स्थितो ह्यायुर्मनस्थितिः ॥ ७२ ॥
 समः समाने स्थानस्य विषमोऽग्निर्विमार्गगे ।
 पिप्ताभिमूर्च्छिते तीक्ष्णो मन्दोऽग्निं करुषीदिति ॥ ७३ ॥
 समोऽग्निर्विषमस्तृष्णो मन्दयैव चतुर्विधः ।
 यः पचेत् सम्यगेवात्रं भुक्तं सम्यक् समस्त्वर्षी ॥ ७४ ॥
 विषमोऽसम्यगप्याशु सम्यक् तापि चिरात् पचेत् ।
 तीक्ष्णो वक्त्रिः पचेत् शीघ्रमसम्यगपि भोजनम् ॥ ७५ ॥
 मन्दञ्च सम्यगप्यग्रमुपयुक्तं चिरात् पचेत् ।
 तत्त्वाऽस्य शोषाटीपान्यक्रजनाऽधानगोरवम् ॥ ७६ ॥
 सद्यश्च पानञ्च युक्तिरुत देहयत्न विधा ।

तत्र सत्वशरीरोत्थं प्राकृत सहज बलम् ॥ ७० ॥

वयस्कृतसृत्तृत्थं च कालजं युक्तिजं पुनः ।

विहाराहारजनितं तथोर्जस्करयोगजम् ॥ ७८ ॥

देशोऽल्पवारिद्रुनगो जाङ्गलः स्रस्परोगदः ।

शानूपो विपरीतोऽस्मात् नमः साधारणः ऋतः ॥ ७९ ॥

मज्जमेदीवसामूषपित्तश्लेष्मशकृत्यसृक् ॥ ८० ॥

रसो जलं च देहेऽस्मिन्नेकैः शान्तिवर्धितम् ।

पृथक् च प्रसृतं प्रोक्तमोजो मस्तिष्करेतसाम् ॥ ८१ ॥

हावञ्जली तु सान्यस्य चत्वारो रजसः स्त्रियाः ।

समधातीरिदं मानं विद्यादुषुडिचयावतः ॥ ८२ ॥

शुक्रासृग्गभिः पी भोज्य चेष्टागर्भाशयर्तुषु ।

यः स्याद्दोषोऽधिकस्तेन प्रकृतिः सप्तधोदिता ॥ ८३ ॥

विभुत्वादाशुकारित्वाद् बलित्वादन्यकोपनात् ।

स्वातन्त्र्याद्दुःखरोगत्वाद्दोषार्था प्रबलीऽनिल ॥ ८४ ॥

प्रायो तएव पवनाध्युषिता मनुष्या

दोषायकाः स्फुटितधूमरकेशगात्राः ।

शीतद्विषयलघुतिष्ठृ तिसुद्विचेष्टा

सौहार्ददृष्टिगतयोऽतिबहुप्रलापाः ॥ ८५ ॥

अल्पपित्तबलजीवितनिद्राः सयसक्तचलज्जरेखाश्च ।

नास्त्रिका बहुभुजः सविलासा गीतहाससृग्गयाकलिनोनाः ८६

मधुराग्रपटूष्णसात्करकाढाः

रुग्दीर्घाकृतयः रागद्वयाताः ।

न दृष्टा न त्रितेन्द्रिया न चार्था

न च कान्तादयिता उत्पन्ना वा ॥ ८७ ॥

नेत्राणि चेषां खरधूसराणि वृत्तान्यचारुणि मृतोपमानि ।
उन्मीलितानीव भवन्ति सुप्ते शैलद्रुमांस्ते गगनं च यान्ति ८८

अधन्या मखरा धाताः स्तेनाः प्रोद्वदपिण्डिकाः ।

खश्रुगालोद्गृष्टघ्राशुकाकानूकाश्च वातिकाः ॥ ८९ ॥

पित्तं वज्रिर्वज्रिजं वा यदस्मात्

पित्तोद्विक्तस्तीक्ष्णत्वष्ट्याबुभुक्षः ।

गौरोष्णाङ्गस्ताम्बहस्ताऽहिं वक्तः

शूरो मानी पिङ्गकेशोऽल्परोमा ॥ ९० ॥

दयितमाल्यविलेपनमण्डनः सुचरितः शुचिराश्रितवत्सलः ।

विभवसाहसबुद्धिबलान्वितो भवति भोपुगतिर्हिंपतामपि ९१ ॥

मेधावी प्रशियिलसन्धिवन्धमांसो

नारोणामनभिमतोऽल्पशुक्रकामः ।

आवासः पलिततरङ्गनीलिकानां

भुङ्क्तेऽन्नं मधुरकषायतिक्तशीतम् ॥ ९२ ॥

धर्मद्वेषी खेदगः पूतिगन्धि-

भूर्युं चारक्रीधपानाग्रनेर्यः ।

सुप्तः पश्येत् कर्णिकारान् पलागान्

दिग्दाहोष्कादिदुष्टकानलांश ॥ ९३ ॥

तनूनि पिङ्गानि चलानि चेषां तन्वस्पपक्षाणि हिमप्रियाणि ।

क्रोधेन मद्येन रवेद्य भासा रागं व्रजन्त्याशु यिनीचनानि ९४ ॥

मध्यायुषो मध्यवलाः पण्डिताः क्लेशभौरवः ।

व्याघ्रर्क्षकपिमार्जारयश्रानूकाश्च पैत्तिकाः ॥ ९५ ॥

श्रेष्ठा सोमः श्रेष्ठस्तस्तेन सोम्योगूटस्त्रिग्वश्रिटसम्यस्त्रिमांसः ।

शुचृद्दुःपुक्ते गधर्मरतसो बुढग्रायुक्तः सात्विकः सत्यसन्धः ९६

प्रियङ्गु, दूर्वाशरकाण्डशस्त्रगोरोचनापद्मसुवर्णवर्णः ।

प्रलम्बबाहुः पृथुपीनवक्षा महाललाटी घननीलकेशः ॥ ८७ ॥

मृदङ्गः समसुविभक्तचारुवर्णा

बद्धोजीरतिरसशक्रपुत्रभृत्यः ।

धन्नात्मा घदति न निष्ठुरं च जातु

प्रच्छन्नं घदति दृढं चिरं च वैरम् ॥ ८८ ॥

समद्विरेन्द्रेन्द्रतुल्ययातो

जलदाश्रीऽधिष्टदङ्गसिंहघोषः ।

स्मृतिमानभियोगवान् विनीतो

न च बाल्येऽप्यतिरोदनो न क्षीलः ॥ ८९ ॥

तिक्तं कपायं कटुकोष्णरूचमल्पं स भुङ्क्ते बलवांस्तथापि ।

रक्तान्तसुस्निग्धविशालदीर्घसुव्यक्तशक्तासितपद्मलाक्षः ॥ १०० ॥

अल्पव्याहारक्रोधपानाग्रनेर्ष्यः

प्राज्यायुर्वित्तो दीर्घदर्शी वदान्यः ।

यादो गम्भीरः स्थूललघु. जमावा-

नार्यो निद्रालुर्दीर्घसूचः कृतघ्नः ॥ १०१ ॥

ऋतुर्विपयित् सुभगः सलज्जो भक्तो गुरुणां स्थिरसौहृदश्च ।

अप्रे सपद्मान्सविहङ्गमालांस्तोयाशयान्पश्यति तीयदांश्च १०२

ब्रह्मरुद्रेन्द्रवरुणतार्क्ष्यहसमजाधिपैः ।

श्रीपप्रकृतयगुल्यास्तथा सिद्धाऽम्बगोतृपैः ॥ १०३ ॥

प्रकृतीर्हयमर्वीत्या हन्तसर्वगुणोदये ।

शौचास्तिष्क्यादिभिर्नैव गुणैर्गुणमयी वंदेत् ॥ १०४ ॥

वयस्वापीडशाद्बाल तत्र धात्विन्द्रियौजसाम् ।

रुद्रिगणपतेर्मौल्यं नृणावधिः नमं नमः ॥ १०५ ॥

स्व स्वं हस्तत्रयं सार्द्धं वपुः पात्रं सुस्त्रायुषोः ।
 नच यद्युक्तमुद्रितैरष्टाभिर्निन्दितैर्निजैः ॥ १०६ ॥
 शरीरमशासितस्थूलदीर्घत्वैः सविपर्ययैः ।
 सुस्निग्धा सृद्धवः सूक्ष्मा नैकमूलाः स्थिराः कंचाः ॥ १०७ ॥
 ललाटमुन्नतं श्लिष्टशङ्खमर्बेन्दुसन्निभम् ।
 कर्णौ नीचोन्नतौ पद्यान्महान्तौ श्लिष्टमांसलौ ॥ १०८ ॥
 नेत्रे ध्यक्तासितसिते सुबद्धे घनपद्मणो ।
 उन्नताया महोच्छ्वासा पीनर्तुर्नासिका समा ॥ १०९ ॥
 श्रोणी रक्तायतुद्धती महत्वी नीस्वणे हनू ।
 महदास्यं घना दन्ताः स्निग्धाः श्लेष्णाः सिताः समाः ११० ॥
 जिह्वा रक्तायता तन्वी मांसलं विदुक्तं महत् ।
 ग्रीवा ऊक्षा घना हस्ता स्कन्धावुन्नतपोवरौ ॥ १११ ॥
 उदरं दक्षिणावर्त्तगूढनाभि समुन्नतम् ।
 तनुरक्तोन्नतनखं स्निग्धमाताम्रमांसलम् ॥ ११२ ॥
 दीर्घाच्छिद्राङ्गुलि महत्पाणिपादं प्रतिष्ठितम् ।
 गूढवंशं वृद्धत्पृष्ठं निगूढाः सन्धयो हृदाः ॥ ११३ ॥
 धीरः स्वरोऽनुनादी च वर्णः स्निग्धः स्थिरप्रभः ।
 स्वभावजं स्थिरं सत्वमविकारि विपत्स्वपि ॥ ११४ ॥
 उत्तरोत्तरसुषेवं यपुर्गर्भादिनोरुजम् ।
 आयामघ्नानविघ्नानैर्वहमानं शनैः शुभम् ॥ ११५ ॥
 इति सर्वगुणोपेतं शरीरं शरदां शतम् ।
 आयुरैर्गर्भ्यमिष्टासु सर्वे भायाः प्रतिष्ठिताः ॥ ११६ ॥
 त्यक्तादीनि सत्वान्तान्यथाप्लष्टौ यथोत्तरम् ।
 यस्य प्रमाणघ्नानार्थं साराप्युक्तानि देहिनाम् ॥ ११७ ॥

जहान्तरे त्विन्द्रवस्तिर्मारयत्यसृजः चयात् ॥ ५ ॥
 जहोर्वीः सङ्गमे जानु खल्लता तत्र जीवतः ।
 जानुनस्त्राङ्गुलादूर्ध्वं माण्यूरुस्तभयोफलत् ॥ ६ ॥
 उर्यूरुमध्ये तद्दध्वात्सक्विसीपोऽसृसहयात् ।
 जरुमूले सोहिताख्यं हन्ति पक्षमसृक्चयात् ॥ ७ ॥
 सुक्ववहणयोर्मध्ये विटपं वष्टताकरम् ।
 इति सक्वोस्तथा नाहोर्मणि बन्धोऽत्र गुल्फवत् ॥ ८ ॥
 कूर्परं जानुवत्कौण्यं तयोर्विटपवत्युतः ।
 कक्षाक्षमध्ये कक्षाष्टक् कुणित्वं तत्र जायते ॥ ९ ॥
 स्थूलान्धवदः सद्योघ्नो विद्धातवमनो गुदः ।
 मूत्राशयो धनुर्वक्रो वस्तिरल्पास्रमांसगः ॥ १० ॥
 एकाधोवदनो मध्ये कव्याः सद्यो निहन्त्यसृन् ।
 ऋतेऽश्मरीमणाद्विदस्तत्राप्युभयतय सः ॥ ११ ॥
 मूत्रस्राप्ये कतो भिन्नो म्रणो रीहेश यत्नतः ।
 देहामपकस्यानानां मध्ये सर्वसिराययः ॥ १२ ॥
 नाभिः सोऽपि हि सद्योघ्नो

हारमाभाशयस्य च ।

सत्वादिधाम हृदय स्तनोरः कोष्ठमध्यगम् ॥ १३ ॥
 स्तनरोहितमूलास्ये द्वाङ्गुले स्तनयोर्वदेत् ।
 ऊर्ध्वाधोऽसृक्फापूर्णकोष्ठो नश्ये तयोः क्रमात् ॥ १४ ॥
 अपस्तम्भावुरः पार्श्वे नाद्यावनिलवाहिनी ।
 रज्जेन पूर्णकोष्ठोऽत्र ज्वासात्कासाच्च नश्यति ॥ १५ ॥
 पृष्ठवंशोरसोर्मध्ये तयोरेव च पार्श्वयोः ।
 अधोऽंसकटयोर्विद्यादपालापास्त्रमर्मणी ॥ १६ ॥

तयो कोष्ठेऽसृजा पूर्णे नखे द्यातेन पूयताम् ।
 पार्श्वयो पृष्ठवगम्य त्रयोऽक्षर्यो प्रतिष्ठिते ॥ १७ ॥
 वशाश्रिते स्निग्धोरुर्ध्वं कटीकतरुणे स्मृते ।
 तत्र रक्तस्रवात्पाण्डुर्हीनरूपो विनश्यति ॥ १८ ॥
 पृष्ठवगं ह्युभयतो यौ सन्धौ कटिपार्श्वयो ।
 जघनस्य बहिर्भागे मर्मणो तो कुजुन्दरौ ॥ १९ ॥
 चेष्टाङ्गानिरध कावे स्पर्शाज्ञान च तद्गथात् ।
 पार्श्वान्तरनिवहो वायुपरि त्र्योश्चिकर्षयो ॥ २० ॥
 आश्रयच्छादनी तां तु नितम्बौ तरुणास्त्रिगौ ।
 अध शरीरे शोफोऽथ दौर्बल्यं भरणं तत ॥ २१ ॥
 पार्श्वान्तरनिवहौ च मध्ये जघनपार्श्वयो ।
 तिर्यग्ूर्ध्वं च निर्दिष्टो पार्श्वसन्धौ तयोर्ध्वं धात् ॥ २२ ॥
 रक्तपूरितकोष्ठस्य शरीरान्तरसम्भव ।
 स्तनमूलार्जवे भामे पृष्ठवशाश्रये गिर ॥ २३ ॥
 हृदयो तत्र विदस्य भरणं रक्तस्रवात् ।
 वायुमूलाभिसम्बद्धे पृष्ठवगम्य पार्श्वयो ॥ २४ ॥
 अस्यो फलके वायुस्वापशोधौ तयोर्ध्वं धात् ।
 श्रोत्रामुभयत स्रावी श्रोत्रावाहुशिरोन्तर ॥ २५ ॥
 स्कन्धासपीठसम्भवावसौ वाङ्मूत्राहरी ।
 कण्ठनाडीमुभयत सिरा हृदुसमाश्रिता ॥ २६ ॥
 चतस्रस्तासु नीले द्वे मन्ये द्वे मर्मणी स्मृतं ।
 म्बरप्रणाशवैखल्य रसाज्ञानं च तद्वरधे ॥ २७ ॥
 कण्ठनाडीमुभयतो जिह्वानासागता गिरा ।

पृथक् चतस्रस्ताः सद्यो घ्नन्त्यसून्मातृकाह्वयाः ॥ २८ ॥
 कृकाटिके शिरोघ्नीवासन्वी तत्र चलं शिरः ।
 अधस्तात्कर्णयोर्निम्ने विधुरे श्रुतिहारिणी ॥ २९ ॥
 फणादुभयती घ्राणमार्गं श्रोत्रपथानुगौ ।
 अन्तर्गलस्थिती वेधाद्गन्धविज्ञानहारिणी ॥ ३० ॥
 निचयोर्षाह्यतोऽपाङ्गौ भ्रुषोः पुष्णान्तयोरधः ।
 तथोपरि भ्रुषोर्निम्नावावर्त्तावान्यमेषु तु ॥ ३१ ॥
 अनुकर्णं ललाटान्ते शङ्खौ सद्योविनाशनी ।
 केशान्ते शङ्खयोरूर्ध्वं मुत्क्षेपी स्थपनो पुनः ॥ ३२ ॥
 भ्रुषोर्भ्रुष्ये त्रयेऽप्यत्र त्रये जीवेदनुवृते ।
 स्वयं वा पतिते पाकात्सद्यो नश्यति तूहृते ॥ ३३ ॥
 जिह्वाधिनामिकाश्रोत्रखचतुष्टयसङ्गमे ।
 तालुन्यास्यानि चत्वारि स्रोतसां तेषु मग्गंसु ॥ ३४ ॥
 विद्वः शृङ्गाटकाख्ये य सद्यस्त्वजति जीवितम् ।
 कपाले सन्धयः पञ्च सीमन्तास्त्रियं गूर्ध्वं गाः ॥ ३५ ॥
 भ्रमोन्मादतमोनाशैस्तेषु धिवेषु नश्यति ।
 शान्तरो मद्भ्रुकस्योर्ध्वं मिरासन्धिसमागमः ॥ ३६ ॥
 रोमावतीऽधिषो नाम मग्गं सद्यो हरत्यसृन् ।
 विषम भ्रुटर्न यत्र पीडिते रुक् च मग्गं तत् ॥ ३७ ॥
 मांसान्धिस्यायुधमनोगिरासन्धिसमागमः ।
 स्यान्ममेति च तेनाऽप्य सुतरां जीवितं स्थितम् ॥ ३८ ॥
 बाहुभ्येन तु निर्देशः षोडशे मग्गंरूपना ।
 प्राणायतनसामान्यादैक्यं वा मग्गंणां मतम् ॥ ३९ ॥
 मांसजानि दग्नेन्द्रास्यतलघ्नामृत्नरोहिताः ।

ग्रही कटीकतरुणे नितम्बावंसयोः फले ॥ ४० ॥

अस्थ्रष्टी

स्त्रावमग्नाणि त्रयोविंशतिराण्यः ।

कूर्चकूर्चशिरोपाङ्गच्चिप्रोत्क्षेपांसवस्तयः ॥ ४१ ॥

शुदोपस्तम्भविधुरशृङ्गाटानि नवादिशेत् ।

मग्नाणि धमनीस्थानि

सप्तचिंश्रकिराण्यः ॥ ४२ ॥

हृत्पत्नी माहृकानौले मन्ये कक्षाधरो फणौ ।

विटपे द्वदयं नाभिः पाखंसन्धी स्तनान्तरे ॥ ४३ ॥

अपासापौ स्यपन्थूर्ध्वतसो लोहितानि च ।

सन्धी विंशतिरावर्तौ मणिवन्धौ कुकुन्दरी ॥ ४४ ॥

सौमन्ताः कूर्परो गुल्फौ कृकाव्यो जानुनो पतिः ।

मांसमग्नुदोऽन्ये यां स्त्रावौ कक्षाधरो तथा ॥ ४५ ॥

विटपौ विधुराख्ये च शृङ्गाटानि सिरासु तु ।

अपस्तम्भावपाङ्गी च धमनीस्थं न तैः स्मृतम् ॥ ४६ ॥

विद्वेऽजस्रमसृक्स्रावो मांसधावनवस्तुः ।

पाण्डुत्वमिन्द्रियाज्ञानं मरणं चाशु मांसजे ॥ ४७ ॥

भञ्जान्वितोऽप्ली विच्छिन्नस्रावो रुक्चास्थिमग्नाणि ।

आयामाघेयकस्तम्भाः स्त्रावनेऽभ्यधिकं रुजा ॥ ४८ ॥

यानस्थानासनागतिर्वैकल्यमथवान्तकः ।

रक्तं सगद्फेनोष्णं धमनीस्थे विचेतसः ॥ ४९ ॥

सिरामग्नेष्वधे सान्द्रमजसुं बृहसृक् स्रवेत् ।

तत्क्षयात्तृड्भ्रमग्नासमोहहिष्ठाभिरन्तकः ॥ ५० ॥

यसु शूकैरिवाकीर्णं रुद्रे च कुण्ठितता ।

वनचेष्टाक्षयः शेषः पर्वशोफघ्न सन्धिजे ॥ ५१ ॥

नाभिशङ्खाधिपापानहृच्छृङ्गाटकवस्तयः ।

अष्टौ च मातृकाः सद्यो निघ्नन्त्येकान्विंशतिः ॥ ५२ ॥

सप्ताहः परमस्तीषां कालः कासस्य कर्षणे ।

चयस्त्रिंशदपस्तम्भतन्महृत्पाखं सन्धयः ।

कटीतरुणसोमन्तस्तनमूलेन्द्रवस्तयः ।

क्षिप्रापालापहृदतीनितम्बस्तनरोहिताः ॥ ५४ ॥

कालान्तरप्राणहरा मासमासार्द्धजीविताः ।

उत्क्षेपौ क्षपनी त्रीणि विशस्रग्धानि

तत्र द्वि ॥ ५५ ॥

वायुर्मांसवसामज्जमसुसुङ्गानि शोषयन् ।

शम्भ्रापाये विनिर्गच्छन् श्वासात्कासाञ्च हृत्यघ्नन् ॥ ५६ ॥

फणावपाङ्गौ विधुरौ नीले मन्ये कृकाटिके ।

असासफलकावर्तविटपोर्धीकुकुन्दराः ॥ ५७ ॥

सजानुलोहिताख्याऽऽणि कषाधृक्पूर्वर्षराः ।

वैकल्यमिति चत्वारि चत्वारिण्यत्र कुर्वते ॥ ५८ ॥

हरन्ति तान्यपि प्राणान् कदाचिदभिधाततः ।

अष्टौ कूर्चाशरीगुल्फमणिवन्ध्या रुजाकराः ॥ ५९ ॥

तेषां पिटपकचाधृगूर्वः कूर्चसिरांसि च ।

डाटशाङ्गुलमानानि द्वादशुले मणिवन्धने ॥ ६० ॥

शुन्फौ च स्तनमूले च द्वादशुर्ना भानुकूर्परौ ।

अपानवस्त्रिह्रस्वाभिनोलाः सोमन्तमातृकाः ॥ ६१ ॥

कूर्चद्वादशमन्याय पिशङ्केन यर्जिताः ।

पात्रपाणितसोभ्यानाः

शेषाण्यर्धाद्गुलं वटेत् ॥ ६२ ॥

पञ्चाशत्पट् च मर्माणि तिलत्रोहिसमान्यापि ।

इष्टानि मर्माण्यन्येषाम्

चतुर्धोक्ताः सिरासु याः ॥ ६३ ॥

तर्पर्यान्ति यपुः कृतञ्चं ता मर्माण्याश्रितास्ततः ।

तत्क्षतात्क्षतजात्यर्घ्यप्रहत्तेर्धातुसंक्षये ॥ ६४ ॥

हृदयलो रुजस्तीव्राः प्रतनोति समीरयन् ।

तेनस्तादुद्धृतं धत्ते दृष्ट्यागोपमदम्भमान् ॥ ६५ ॥

स्विन्नसुस्तथयतनुं हरत्येनं ततोऽन्तरः ।

यद्वयेत्स्थितो गात्रं मर्माण्यभिद्वते द्रुतम् ॥ ६६ ॥

छेदनासन्निदेशस्य सङ्गुचन्ति सिराञ्चतः ।

जीवितं प्राणिनां तत्र रक्ते तिष्ठति तिष्ठति ॥ ६७ ॥

सुविचतोऽप्यतो जीवेद्मर्माणि न मर्माणि ।

प्राणघातिनि जीवेत्तु कश्चिद्देहागुणेन चेत् ॥ ६८ ॥

असमप्राभिधाताच्च सोऽपि वैकन्यमश्रुतं ।

तस्मात् चारविषाम्ब्यादीन् यत्नान्मर्मेसु वर्जयेत् ॥ ६९ ॥

मर्माभिघातः स्वल्पोऽपि प्रायशो बाधतेतराम् ।

रोगा मर्माश्रितास्तादृक्प्रक्रान्ता यत्रतोऽपि च ॥ ७० ॥

—३५—

पञ्चमोऽध्यायः ।

अथातो विकृतिविज्ञानीय शारीरं व्याप्याभ्यामः ।

पुष्पं फलस्य धूमोऽग्नेर्वर्षस्य जलदोदयः ।
 यथा भविष्यतो निद्रं रिष्टं मृत्वीमथ ध्रुवम् ॥ १ ॥
 अरिष्टं नास्ति ऋणं दृष्टरिष्टं च जीवितम् ।
 अरिष्टे रिष्टविज्ञानं न च रिष्टेऽप्यनैपुण्यात् ॥ २ ॥
 कंचित्तु तदृद्धिधेलाहुः स्यायस्यायिविभेदतः ।
 दोषाणामपि बाहुल्याद्दिष्टाभासः समुद्भवत् ॥ ३ ॥
 स दोषाणां शमे शाम्येत् स्यायवश्यन्तु मृत्यवे ।
 रूपेन्द्रियस्वरच्छायाप्रतिच्छायाक्रियाटिपु ॥ ४ ॥
 अन्वेष्यपि च भाषिषु प्राकृतेष्वनिमित्ततः ।
 विकृतिर्या समासेन रिष्टं तदिति लक्षयेत् ॥ ५ ॥
 क्षेमरोम निरभ्यङ्गं यस्याऽभ्यङ्गमिवेक्षते ।
 यस्यात्यर्थं चले नेत्रे स्तथाऽन्तर्गतनिर्गते ॥ ६ ॥
 जिह्वे विस्तृतसंचिते सचितविनतभ्रुणो ।
 उद्भ्रान्तदर्शने हीनदर्शने नकुलोपमे ॥ ७ ॥
 क्षयोतामे अलातामे स्तुते सुलितपद्मणी ।
 नासिकाऽत्यर्थविहता सहता पिटिकाचिता ॥ ८ ॥
 उष्णता स्फुटिता श्लाना

यस्योष्ठो याल्वर्धोऽधरः ।

उर्ध्वं द्वितीयः स्यातां वा पक्षत्रस्युनिभावुभौ ॥ ९ ॥
 दग्ताः मयकैराः श्यावास्ताम्बाः पुष्पितपङ्किताः ।
 मङ्गसैप पतयुर्वा जिह्वा जिह्वा विसर्पिणी ॥ १० ॥
 गेता शक्ता गुरुः श्यावा लिता सुप्ता सकण्ठका ।
 गिरः गिरीषया वोदुं पृष्ठं वा भारमात्मनः ॥ ११ ॥
 एतू ता पिण्डमाभ्यङ्गं गन्तुमन्ति न दम्य च ।

यस्यानिमित्तमद्धानि गुरुष्वतिलधूनि वा ॥ १२ ॥
 विषटोषादिना यस्य स्निग्धो रक्त प्रवर्तते ।
 उत्मिक्तं मेहन यस्य तृपणावतिनि सृती ॥ १३ ॥
 अतोऽन्यथा वा यस्य स्यात् सर्वे ते कालचोदिता ।
 यस्याऽपूर्वा सिरालेखा बालेन्द्राकृतयोऽपि वा ॥ १४ ॥
 ललाटे धन्तिगोर्धे वा पश्मानान्न स जीवति ।
 पद्मिनीपत्रवत् तोय शरीरे यस्य देहिन ॥ १५ ॥
 प्रवते प्रयमानस्य पश्मास तस्य जीवितम् ।
 हरिताभा सिरा यस्य रोमकूपाद्य सहता ॥ १६ ॥
 सोऽन्ताभिलाषी पुरुष पिच्छान मरणमश्रुते ।
 यस्य गोमयचूर्णोभ चूर्णं मूर्ध्नि मुखेऽपि वा ॥ १७ ॥
 सखे ह मूर्ध्नि धूमो वा मामान्त तस्य जीवितम् ।
 मूर्ध्नि भ्रुवोर्षा कुर्वन्ति सीमन्तावर्त्तका नवा ॥ १८ ॥
 मृत्यु भ्रुवस्थस्य पद्मात्रात् तिरात्रादातुरस्य तु ।
 जिह्वा श्यावा मुख पूति सथमच्च निमज्जति ॥ १९ ॥
 षड्गा वा मूर्ध्नि नीयन्ते यस्य त परिवर्त्तयेत् ।
 यस्य स्रगानुलिप्तस्य पूर्वं शयत्वुरो भृगम् ॥ २० ॥
 आर्द्रिषु सर्वगात्रेषु सोऽर्द्धमास न जीवति ।
 अकक्षाद् युगपद्गात्रे वर्षो प्राकृतयैकती ॥ २१ ॥
 तथैवोपचयन्तानिगोष्यस्त्रेहादि मृत्यवे ।
 तस्य स्फुटेशुरङ्गुली नाकृष्टा न स जीवति ॥ २२ ॥
 चवकासादिषु तथा यस्याऽपूर्वो ध्वनिर्भवेत् ।
 ङ्खोदीर्घोऽति बोच्छास पूति सुरभिरेव वा ॥ २३ ॥
 धाम्नुतानाम्नुते काये यस्य गन्धोऽतिमानुष ।

मलवस्त्रव्रणादौ वा वर्षान्तं तस्य जीवितम् ॥ २४ ॥

भजन्तेऽत्यङ्गसौरस्याद्यं यूकामचिकादयः ।

न्यजन्ति वाऽतिवैरस्यात् सीऽपि वर्षं न जीवति ॥ २५ ॥

सततोपसु शान्तेषु शैत्यं यस्वीपलच्छते ।

श्रीतेषु श्मश्रुषु वा स्नेहःस्तम्भोऽप्यहेतुकः ॥ २६ ॥

यो जातश्रोतपिटिकः श्रोताङ्गो वा विदह्यते ।

उप्यहेयो च श्रोतार्त्तः स प्रेताधिपगोचरः ॥ २७ ॥

उरस्यूसा भवेद् यस्य जठरे चातिशीतता ।

भिक्षं पुरीषं ह्यणा च यथा प्रेतस्तथैव सः ॥ २८ ॥

मूत्रं पुरीषं निष्ठूर्तं शुक्रं वासु निमज्जति ।

निष्ठूर्तं बहुवर्षं वा वस्य मासात् स नश्यति ॥ २९ ॥

घनोभूतमिवाकाशमाकाशमिव यो घनम् ।

अमूर्त्तमिव मूर्त्तश्च मूर्त्तं चाऽमूर्त्तवत् स्थितम् ॥ ३० ॥

तेजस्त्रतेजस्तद्वच्च शक्तं कृण्वमसद्य सत् ।

अनेचरोगयन्त्रं च बहुरूपमलाब्धमम् ॥ ३१ ॥

जापद् रघांसि गन्धर्वान् प्रेतानन्यांश्च तद्विधाम् ।

रूपं व्याहति तद्वच्च यः पश्यति स नश्यति ॥ ३२ ॥

सप्तर्षीणां समीपस्थां यो न पश्यन्वरुन्मतीम् ।

भुवमाकाशगङ्गां वा स न पश्यति तां समाम् ॥ ३३ ॥

निघर्ताशौघनिघर्तापथीणापणववेषुजान् ।

शुशीत्यन्यांश्च यः शब्दानसतो न सतोऽपि वा ॥ ३४ ॥

निष्पेद्य कर्णो मृणुयाच्च यो भुक्तभुक्तजनम् ।

तद्वत्प्रथरसप्रर्गान् मन्यते यो विपर्ययात् ॥ ३५ ॥

सर्वशो वा न यो यद्य दीपगन्धं न त्रिप्रति ।

विधिना यस्य दोषाय स्वास्याया विधिना रसाः ॥३६॥
 यः पांसुनेव कोर्णाङ्गो योऽङ्गघातं न वेत्ति वा ।
 अन्तरेण तपस्तीव्रं योगं वा विधिपूर्वकम् ॥ ३७ ॥
 जानोत्यतीन्द्रियं यय तेषां मरणमादिशेत् ।
 हीनो दीनः स्वरोऽथक्तो यस्य स्याद्देगद्देऽपि वा ॥३८॥
 महसा यो विमुञ्चेद्देवा विवक्षुर्न स जीयति ।
 स्वरस्य दुर्बन्धीभावं हानिं वा बलवर्णयोः ॥ ३९ ॥
 रोगहृद्विमयुक्त्या च दृष्ट्वा मरणमादिशेत् ।
 अपस्वरं भोपमाणं प्राप्तं मरणमात्मनः ॥ ४० ॥
 शीतारं चास्य गव्दस्य दूरतः परिवर्जयेत् ।
 सस्यानेन प्रमाणेन वर्णेन प्रभयाऽपि वा ॥ ४१ ॥
 छाया विवर्त्तते यस्य स्वप्नेऽपि प्रेत एव सः ।
 आतपादर्शतीयादौ या संस्थानप्रमाणतः ॥ ४२ ॥
 छायाऽङ्गात् सम्भवत्युक्ता प्रतिच्छायेति मा पुनः ।
 वर्णप्रभायया या तु सा छायेव शरीरगा ॥ ४३ ॥
 भवेद् यस्य प्रतिच्छाया च्छिन्ना भिन्नाऽधिकाऽकुला ।
 विगिरा द्विगिरा जिह्वा विकृता यदि वाऽन्यथा ४४ ॥
 त ममाप्तायुषं विद्यान्नचेक्षस्य निमित्तजा ।
 प्रतिच्छायामथो यस्य न चाक्षीम्येत कन्यका ॥४५॥
 खादीनां पञ्च पञ्चानां छाया विविधलक्षणाः ।
 नामसौ निर्मलाऽनीला सस्त्रे ह्य सप्रमेव च ॥ ४६ ॥
 वाताद्गजोऽरुणा श्यावा भस्मरुचा हतप्रभा ।
 विशुद्धरक्ता त्वाम्नेयो दीप्ताभा दर्शनप्रिया ॥ ४७ ॥
 शुद्धवैदूर्यविमला मुस्त्रिग्धा तोयजा सुरा ।

स्थिरा स्निग्धा घना शुद्धा श्यामा खेता च पार्थिवी ॥४८॥

वायवी रोगमरणक्लेशायान्वाः सुखोदयाः ।

प्रभोक्ता तैजसी सर्वा सातु सप्तविधा स्मृता ॥४९॥ १

रक्ता पीता सिता श्यामा हरिता पाण्डुरा सिता ।

तासां याः स्युर्विकासिन्धुः स्निग्धाश्च विमलाश्च याः ॥५०॥

ताः शुभा मलिना रुचाः संचिन्ताश्चासुखोदयाः ।

वर्णमाक्रामति च्छाया प्रभा वर्णप्रकाशिनी ॥५१॥ १

भासन्ने लक्ष्यते च्छाया विक्रष्टे भा प्रकाशते ।

नाऽच्छायो नाऽप्रभः कश्चिद्विशेषाच्चिह्नयन्ति तु ॥५२॥

वृषां शुभाशुभोत्पत्तिं काले च्छाया समाश्रयाः ।

निकषन्निव यः पादौ च्युतांसः परिसर्पति ॥ ५३ ॥

हीयते बलतः शस्त्रयोऽन्नमग्रन् हितं बहु ।

योऽस्पाशो बहुविष्मूषी बद्धाशी चाल्पमूचविट् ॥५४॥

योऽस्पाशो वा कफेनार्तो दीर्घं शसिति चेटते ।

दीर्घमुच्छस्य यो ऋक्षं निःशस्य परिताम्यति ॥ ५५ ॥

ऋक्षश्च यः प्रशसिति व्याविद्धं सन्दते श्यम् ।

शिरो विक्षिपते हृत्प्रायोऽस्ययित्वा प्रपाणिको ॥ ५६ ॥ १

यो सलाटात्स्रुतस्वेदः श्लथसन्धानबन्धनः ।

उत्थाप्यमानः संमुञ्चेद् यो बली दुर्वलोऽपि वा ॥ ५७ ॥

सप्तान् एव स्वपिति यः पादौ विक्ररेति च १

शयनासनकुद्यादौ योऽसदेव जिष्टघति ॥ ५८ ॥

प्रहाप्यहासी संमुञ्चन् यो सेटि दग्गनच्छर्दौ ।

उत्तरोष्ठं परिलिङ्गन् फूकारांश्च करोति यः ॥ ५९ ॥

यमभिद्रवति च्छाया लक्ष्णा पीताऽरुणाऽपि वा ।

भिषग् भेषजपानान्त्रगुरुमित्रद्विषथ ये ॥ ६० ॥
 वयगाः सर्व एवैते वित्रेयाः समवर्त्तिनः ।
 ग्रीवालनाटहृदयं यस्य स्त्रियति शीतलम् ॥ ६१ ॥
 उष्णोऽपरः प्रदेयथ शरणं तस्य देवता ।
 योऽणुश्वोतिरनेकाग्रो दुःखाग्रो दुर्मनाः सदा ॥ ६२ ॥
 बलि बलिभृतो यस्य प्रणीतं नोपभुञ्जते ।
 निर्निमित्तञ्च यो मेघां गोभामुपचयं त्रियम् ॥ ६३ ॥
 प्राप्नोत्यतोवा विभ्रशं स प्राप्नोति यमक्षयम् ।
 गुणदोषमयी यस्य स्रस्यस्य व्याधितस्य वा ॥ ६४ ॥
 यात्यन्यथात्वं प्रकृतिः पण्मासाञ्च स जीवति ।
 भक्तिः शीलं स्मृतिस्व्यागो बुद्धिर्बलमहेतुकम् ॥ ६५ ॥
 पठेतानि नियत्सन्ते पङ्क्तिर्मासैर्मरिष्यतः ।
 सप्तवद्गतिवाक् कम्पमोहा मासान् मरिष्यतः ॥ ६६ ॥
 नश्यत्यजानन् पडहात् केशलुञ्चनवेदनाम् ।
 न याति यस्य घाहारः कण्ठं कण्ठामयाहते ॥ ६७ ॥
 प्रेथ्याः प्रतीपता यान्ति प्रेताकृतिरुदीर्यते ।
 यस्य निद्रा भवेन्नित्यं नैव वा न स जीवति ॥ ६८ ॥
 दक्षिणापूर्यतेऽग्रूणां स्त्रियतयरणी भृगम् ।
 षष्ठुषाकुलतां याति यनराज्यं गमिष्यतः ॥ ६९ ॥
 यैः पुरा रमते भावेररतिस्तेर्न जीवति ।
 सहसा जायते यम्य विकारः सर्वलक्षणः ॥ ७० ॥
 निवर्त्तते वा सहस्रं सहसा स विनश्यति ।
 ज्वरो निहन्ति बन्धान् गण्धोरो देवैराचिकः ॥ ७१ ॥
 स प्रलापभ्रनग्वासघोणं शूनं हतानलम् ।

अक्षामं सक्तवचनं रक्ताक्षं हृदि शूलिनम् ॥ ७२ ॥
 मशुककासः पूर्वाह्ने योऽपराह्नेऽपि वा भवेत् ।
 बलमांसविहीनस्य श्लेष्मकाससमन्वितः ॥ ७३ ॥
 रक्तपित्तं भृशं रक्तं कृष्णामिन्द्रधनुप्रभम् ।
 ताम्रहारिद्रहरितं रूपं रक्तं प्रदर्शयेत् ॥ ७४ ॥
 रोमकूपप्रविच्छतं वाण्ठाम्यहृदये सजत् ।
 वाससो रञ्जनं पूति वेगवञ्जातिभूरि च ॥ ७५ ॥
 वृद्ध पाण्डुज्वरच्छर्दिं कामशोफातिसारिणम् ।
 कासश्वासौ ज्वरच्छर्दिं तृष्णातीसारशोफिनम् ॥ ७६ ॥
 यक्ष्मा पार्श्वरुजानाहरक्तच्छर्दिसतापिनम् ।
 छर्दिर्वेगवती मूत्रशक्तदग्निः स चन्द्रिका ॥ ७७ ॥
 सास्त्रविट्पूयरुक् कासश्वासवत्यनुपङ्गिणी ।
 तृष्णान्यरोगक्षपितं बहिर्जिह्वं विचेतनम् ॥ ७८ ॥
 मदात्ययोऽतिशीतार्त्तं क्षीण तैलप्रभाननम् ।
 अशीसि पाणिपदाभिगुदमुष्कास्यशोफिनम् ॥ ७९ ॥
 हृत्पाश्वार्द्ररुजाच्छर्दिं पायुपाकज्वरातुरम् ।
 अतीसारो यक्तत् पिण्डमांसधावनमेचकैः ॥ ८० ॥
 तुलाश्लैलघृतचोरेण्डधिमज्जवसालवैः ।
 मसुलुङ्गमषीपूयवेसपारास्युमाचिकैः ॥ ८१ ॥
 अतिरिक्तासितस्त्रिधूपूयच्छघ्नवेदनः ।
 कर्बुरः प्रस्रवन् धातून् निष्पुरोपोऽथवाऽतिविट् ॥ ८२ ॥
 तन्तुमान् मक्षिकाक्रान्तो राजीमांसन्द्रकैर्युतः ।
 शोर्णपायुवलि मुक्तनाल पर्वास्त्रिशूलिनम् ॥ ८३ ॥
 स्रग्मपायुं बलक्षीणमन्नमेवोपवेशयेत् ।

सलट्त्वासत्वरच्छर्दिदाहानाहप्रवाहिकः ॥ ८४ ॥
 अस्मरी शूनवृषणं बहमूत्रं रुमादितम् ।
 मेहस्तृहृदाहपिटिकामांसकोद्यातिसारिणम् ॥ ८५ ॥
 पिटिकामशैछत्पृष्ठस्तनांसगुदमूर्द्धगाः ।
 यवंपादकरस्या वा मदोत्साह प्रमेहिशम् ॥ ८६ ॥
 सर्वश्च मांससङ्कोचदाहट्यामदञ्चरैः ।
 विसर्पमशंसरोघहिष्याश्वासश्चमल्लमैः ॥ ८७ ॥
 गुल्मः पृथुपरीणाहो घनः कृमिं इवोन्नतः ।
 सिरानही ज्वरच्छर्दिहिष्याधानरुजान्वितः ॥ ८८ ॥
 कासपीनसङ्घासम्बासातीमारगोफवान् ।
 विष्णुत्रसंपहस्तासशोफहिष्याज्वरभ्रमैः ॥ ८९ ॥
 मूर्च्छाच्छर्द्यतिसारैश्च प्रठरं हन्ति दुर्बलम् ।
 शूनाद्य कुटिसोपस्यमुपक्लिन्नतनुत्वचम् ॥ ९० ॥
 विरेचनइतानाहमानाद्यन्तं पुनः पुनः ।
 पाण्डुरोगः श्रवणुमान् पीताशिनखदग्धनम् ॥ ९१ ॥
 तन्द्रादाहार्कश्चच्छर्दिमूर्च्छाधानातिसारवान् ।
 अनेकीपट्टवयुतः पादाभ्यां प्रसृतो नरम् ॥ ९२ ॥
 नारीं शोफो मुग्धाहन्ति कुक्षिगुह्यादुभावपि ।
 राज्ञीक्षितः स्वर्गच्छर्दिज्वरग्वासातिसारिणम् ॥ ९३ ॥
 च्वरातिसारो शोफान्ते शयघुर्वातयोः क्षये ।
 दुर्मन्थ्य विगेषेण जायन्तेऽन्ताय देहिनः ॥ ९४ ॥
 शयघुर्यस्य पादस्यः परिरुन्ते च पिच्छिके ।
 शोदतः सकृदिनी चैव तं भिषक् परिवर्जयेत् ॥ ९५ ॥

आननं हस्तपादं च विशेषाद्यस्य शय्यतः ।

शूयेते वा विना देहात्त मासाद्याति पञ्चताम् ॥ ८९ ॥

विसर्पः कासनैवर्ण्यञ्जरमूर्च्छाद्भ्रमद्भवान् ।

भ्रमास्थगोपद्भ्रमासदेहसादातिसारवान् ॥ ९० ॥

वृष्टं विशेष्यमाणाद्भ्रं रक्तनेत्रं हतस्वरम् ।

मन्दाग्निं जन्तुभिर्जुष्टं हन्ति तृष्णातिसारिणम् ॥ ९१ ॥

वायुः सुतत्वघं भग्नं कफशोफरुजातुरम् ।

वातास्त्रमोहमूर्च्छायमदस्त्रप्रज्वरान्वितम् ॥ ९२ ॥

शिरोरोगहारुचिश्नाससङ्कीचस्फोटकीथवत् ।

शिरोरोगारुचिश्नासमोहविड्भेददृढ्भ्रमैः ॥ १०० ॥

घ्नन्ति सर्षामयाः क्षीणस्वरधातुषलानलम् ।

वातव्याधिरपस्मारी कुष्ठी रक्त्युदरी क्षयी ॥ १०१ ॥

गुल्मी मेही च तान् क्षीणान् विकारैस्त्वेषुऽपि वर्जयेत् ।

बलमांसक्षयस्त्रोत्रो रोगदृष्टिररोचकः ॥ १०२ ॥

यस्यातुरस्य लक्ष्यन्ते क्षीन् पश्चान्न स जीवति ।

वाताऽऽहीलाऽतिसंह्रया तिष्ठन्तो दारुणा हृदि ॥ १०३ ॥

तृष्णया तु परीतस्य सदो मुष्णाति जीवितम् ।

शैथिल्यं पिण्डिके वायुर्भोत्वा नासां च जिह्वाताम् ॥ १०४ ॥

क्षीणस्यावम्य मन्ये वा सदो मुष्णाति जीवितम् ।

नाभीगुदान्तर गत्वा वह्णौ वा समाश्रयन् ॥ १०५ ॥

मृहीत्वा पायुहृदये क्षीणटेहस्य वा बली ।

मलान् वस्तिशिरो नाभिं विवह्वय जनयन् रुजम् ॥ १०६ ॥

कुर्वन् वह्णयोः शूलं तृष्णा भिन्नपुरीषताम् ।

खासं वा जनयन् वायुर्गृहीत्वा शुद्वह्वयम् ॥ १०७ ॥

वितत्य पशुं काषाणि गृहीत्वोरथ मासतः ।
 स्निमित्तव्याततावस्य सद्यो मुष्णाति जीवितम् ॥१०८॥
 सहसा ज्वरसन्तापसृष्ट्या मूर्च्छा बनक्षयः ।
 यिज्ञे यथं च सन्धीनां समूर्षोरुपजायते ॥ १०९ ॥
 गौसर्गे बद्धनाद्यस्य खेदः प्रच्यवते भृगुम् ।
 क्षेपज्वरोपतप्तस्य दुर्लभं तस्य जीवितम् ॥ ११० ॥
 प्रयासगुणिकाभासा यच्च गात्रे मसूरिकाः ।
 घटपद्यासु विनश्यन्ति न चिरात्त विनश्यति ॥ १११ ॥
 मसूरविदनप्रप्यासाद्या विट्टममन्त्रिभाः ।
 अन्तर्वक्षाः क्रिषाभास्य विस्फोटा देहनाशनाः ॥११२॥
 कामनाऽश्वोर्मुखं पूर्णं शङ्खयोर्मुक्तमांसता ।
 सन्धासयोऽप्यताऽङ्गे च यन्म तं परिवर्जयेत् ॥ ११३ ॥
 पकप्लादनुधावश्च विष्टटं त्वक्ममाश्रयन् ।
 यो घातको न शूलाय प्यात्र दाहाय पित्तलः ॥११४॥
 कफको न च पूयाय मर्गैश्च रुजि न यः ।
 पचूर्णयूर्णकीर्वाभो यथाऽकप्लाश्च दृग्गते ॥ ११५ ॥
 रूप गतिध्वजादीनां सर्वास्तान् यर्जयेद्दृष्टान् ।
 विस्मूचमासतवहं कृमिषं च भगन्दरम् ॥ ११६ ॥
 पश्यन् जानुना जानु पाटावुदस्य पातवन् ।
 योऽपाम्यति मधुर्वक्षमासतो न म जीयति ॥ ११७ ॥
 दक्षौत्रिन्द्रसपाषाणि तेय देवांसृष्टानि च ।
 भूमिं काष्ठे न विनिषन् मांटे नीटेन ताडयन् ॥११८॥
 घटरोमा साम्दन्वृषः शुक्रकासी चरो च यः ।
 मद्दृष्टवन् मुहुः खेदन् यथां पादेन हन्ति यः ॥११९॥

मृत्पिण्डानि विमृग्यातुरो न स जीवति ।
 मृत्योर् सङ्गतातेषु तिमकष्यद्विप्रवः ॥ १२० ॥
 मुरो दन्तारुहे पुष्यं सठरे विविधाः गिराः ।
 ऊर्ध्वशानं गतांशानं शूनोपहतवहणम् ॥ १२१ ॥
 शर्म पाण्डुधिगच्छन्त बुद्धिमान् परिपञ्चयेत् ।
 विकारा यस्य यदन्तो प्रकृतिः परिहोयते ॥ १२२ ॥
 सङ्गमा सङ्गमा तस्य मृदुर्हति जीवितम् ।
 यमुद्दिग्यातुरं वैद्यः सम्पादयित्तमोपधम् ॥ १२३ ॥
 यतमानो न गच्छति दुर्ममं तस्य जीवितम् ।
 विद्यातं बहुगः सिद्धं विधिपथापतारितम् ॥ १२४ ॥
 न सिध्यन्तीपधं यस्य नाम्नि तस्य चिकित्सितम् ।
 भवेद्यस्यौषधेषु वा कल्पमाने विपर्ययः ॥ १२५ ॥
 अकल्पान्तराग्नादेः स्वस्योऽपि न स जीवति ।
 निवाते वेधने चस्य ज्योतिषाप्युपशास्यति ॥ १२६ ॥
 पातुरस्य गृहे यस्य भिद्यन्ते वा पतन्ति वा ।
 प्रतिमात्रममत्राणि दुर्ममं तस्य जीवितम् ॥ १२७ ॥
 यं नरं सङ्गसा रोगो दुर्ममं परिसुञ्चति ।
 सगयं प्राप्तमात्रे यो जीवितं तस्य मन्यते ॥ १२८ ॥
 कथयेन्नैव घृष्टोऽपि दुःश्रवं मरणं भिषक् ।
 गतासौर्वशुभिवाणां न चेच्छेत्तं चिकित्सितम् ॥ १२९ ॥
 यमदूतपिशाचाद्यैर्यत्परासुरपास्यते ।
 घृष्टिरोपधवीर्याणि तस्मात्तं परिपञ्चयेत् ॥ १३० ॥
 आयुर्वेदफलं सत्सुं यदायुर्ज्ञं प्रतिष्ठितम् ।
 रिष्टज्ञानादृतस्तस्मात्सर्वदेव भवेद्भियक् ॥ १३१ ॥

मरणं प्रणिनां दृष्टमायुःपुण्योभवत्तयात् ।
तयोरप्यद्यथादृष्टं विपसापरिहारिणाम् ॥ १३२ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अथातो दूतादिविज्ञानीयं शारीरं व्याख्यास्यामः ।
पाखण्डाश्रमवर्णानां सवर्णाः कर्मसिद्धये ।
त एव विपरीताः स्युर्दूताः कर्मविपत्तये ॥ १ ॥
दीनं भीतं हुतं अस्तं रुषामङ्गलवादिनम् ।
शक्तिषुं दण्डिनं परुषं मुण्डमशुं जटाधरम् ॥ २ ॥
अमङ्गलाद्ययं क्रूरकर्मणं मलिनं क्रियम् ।
अनेकव्याधितं व्यङ्गं रक्तमायानुलेपनम् ॥ ३ ॥
तेनपदाद्धितं जीर्णविवर्णाद्रैकयामसम् ।
सुरोद्गमहिनारुढं काष्ठ-नीटादिमर्दिनम् ॥ ४ ॥
नानुगच्छेद्विपग्नामाद्ययन्तं च दूरत ।
अगम्यचित्तावचने नग्ने हिन्दति भिन्दति ॥ ५ ॥
जुह्वानि पावकं पिष्टान् विष्टभ्यो र्निर्वपत्वपि ।
सुप्ते मुहुरुपेऽभ्युत्थे रुदत्वप्रयो तथा ॥ ६ ॥
वेद्ये दूता मनुष्याणामागच्छन्ति मुनृपतान् ।
पिकारसानान्यगुचं देये कालेऽथवा भियक् ॥ ७ ॥

दूतमभ्यागत दृष्ट्वा नातुरं तमुपाचरेत् ।

सृशन्तो नाभिनासास्यकेशरोमनखद्विजान् ॥ ८ ॥

गुह्यघृष्टस्नानश्रीवाजठरानामिकाङ्गुलीः ।

कार्पासबुससोसास्थिकपानमुशनीपनम् ॥ ९ ॥

मार्जनी शूर्पचैनान्तमस्त्राङ्गारदशातुपान् ।

रज्जूपानक्षुष्पापायमन्वहा भर्त्नविष्युतम् ॥ १० ॥

तत्पूर्वदर्शने दूता व्याहरन्ति भूरिष्यताम् ।

तथाऽर्हगत्रे मध्याङ्गे सन्ध्योः पूर्ववासरे ॥ ११ ॥

षष्ठोचतुर्थीनवमी राहुकेतूदयादिषु ।

भरणी क्षत्तिकाऽऽश्लेषा पूर्वाऽऽर्द्रा पैत्र नेच्छते ॥ १२ ॥

यस्मिंश्च दूते भ्रुवति वाक्यमातुरसंन्ययम् ।

पश्येन्निमित्तमशुभं तच्च नानुव्रजेद्विषक् ॥ १३ ॥

तद्यथा विकलः प्रेतः प्रेतालद्वार एव वा ।

छिन्नं दग्धं विनष्टं वा तदादीनि वचांसि वा ॥ १४ ॥

रसो वा कटुकस्त्रीग्री गन्धो वा क्षौणपो महान् ।

स्पर्शो वा विपुलः क्रूरो यद्वा न्यदपि तादृश्यम् ॥ १५ ॥

तत्सर्वमभितो वाक्यं वाक्यमालेऽथवा पुनः ।

दूतमभ्यागत दृष्ट्वा नातुरं तमुपाचरेत् ॥ १६ ॥

शङ्खान्दितभुवक्रुष्टं रुदितं खलनन क्षुतम् ।

बस्त्रातपत्रपादत्रव्यसन व्यसनीचणम् ॥ १७ ॥

द्वैत्यध्वजानां पात्राणां पूर्णानां च निमज्जनम् ।

इतानिष्टमवादाय दूषणं भक्षपासुभिः ॥ १८ ॥

पयश्चेद्दोऽहि मार्जारगोधासरठवानरैः ।

द्वीपां प्रतिदिशं वाच क्रूरार्थां सृगपक्षिणाम् ॥ १९ ॥

कृष्णधान्यगुडोदखिल्लवणासवचर्मणाम् ।
 मर्पपाणां वसातेललणपेङ्केन्यनस्य च ॥ २० ॥
 क्लीषक्रूरश्वपाकानां जालवागुरवीरपि ।
 हृदि तस्य पुरीषस्य पूतिदुर्दर्शनस्य च ॥ २१ ॥
 निःसारस्य श्वबायस्य कार्पासादेररेरपि ।
 शयनासजयानानामुत्तमानां तु दर्शनम् ॥ २२ ॥
 म्बुजानामितरेयां च पाचादीनामशीभनम् ।
 पु सन्नाः पश्चिणो वामाः स्त्रीसंघ्रा दक्षिणाः शभाः ॥ २३ ॥
 प्रदक्षिणं खगमृगा यान्तो नैव श्वजम्बुकाः ।
 शायुन्माद्य मृगाःशस्ताः शस्ता नित्यं च दर्शने ॥ २४ ॥
 शायभासभरद्वाजमकुलच्छागवर्हिणः ।
 अशुभं सर्वघोनूकविडालसरठेघ्वम् ॥ २५ ॥
 प्रमत्ताः क्लोर्त्तने क्लोमगोवाहिमृगगावकाः ।
 न दर्शने न विरुने यानरर्क्षानतोऽन्यथा ॥ २६ ॥
 धनुरैन्द्रं च क्षालाटमशुभं शुभमन्यतः ।
 अग्निपूर्णानि पात्राणि भिन्नानि विशिखानि च ॥ २७ ॥
 दध्यक्षतादि निर्गच्छन् यत्प्रमाय च मङ्गलम् ।
 वैद्यो मरिष्यतां वेश्म प्रविशन्ने द पश्यति ॥ २८ ॥
 दूताद्यसायु दृष्ट्वैव त्वज्जेटासंमत्तोऽन्यथा ।
 कहरणायुइसन्तानो यत्रतः समुपाचरेत् ॥ २९ ॥
 दध्यक्षतेष्टुनिष्यावप्रियङ्गुःपुमर्षिषाम् ।
 यायकापूनमृडारक्षयटादीपसरोददाम् ॥ ३० ॥
 दूर्वाद्रिमव्यमासाना राजाना फनभघवोः ।
 रत्नेभूर्वाकुथाना कन्यायाः स्रन्दनस्त द ॥ ३१ ॥

नरस्य चक्षुमानस्य त्रेवतानां नृपस्य च ।

गङ्गानां सुमनो वामचामराख्यरवाजिनाम् ॥ ३२ ॥

गङ्गमाधुविमोषोपतारणस्यमिकस्य च ।

भूमिः समुद्रतायाय यष्टीः प्रज्वलितस्य च ॥ ३३ ॥

गमोऽश्व्याप्रपामस्य पूर्णस्य गङ्गटस्य च ।

नृभिर्धेन्याः शकलाया बहुवायाः पितृणां चपि ॥ ३४ ॥

जोतश्रीवकसारङ्गमारमपियवादिनाम् ।

रुचकादर्गसिदाद्यैरीचनानां च दर्शनम् ॥ ३५ ॥

गन्धः सुसुरभिर्षणः सुसुक्तो गपुरो रसः ।

गोपतेरमुकुलस्य स्वरमाहृद्वामपि ॥ ३६ ॥

मृगपक्षिनराणां च गोभिनां गोभना गिरः ।

एवमश्वपताकानामुत्प्लेवस्यमभिष्टुतिः ॥ ३७ ॥

भिरीशृङ्गगङ्गानां शम्भाः पुराहनिःस्वनाः ।

वेदाध्ययनशब्दाय सुगो यायुः नदधिष्णः ॥ ३८ ॥

पथिवेऽसपथेशे च विद्यादायीव्यसथणम् ।

इत्युक्तं दूतयकुलं स्वप्नानुर्द्धं प्रचक्षते ॥ ३९ ॥

सर्वे मद्य सह प्रेतैर्यः पिबन् कल्पो शुना ।

स मर्त्या मृत्युना ग्रीष्म क्वरूपेण नीयते ॥ ४० ॥

रक्तमास्यमपुर्वेक्षो यो हसन् छिद्यते स्त्रिया ।

सोऽस्त्रमिच्छेत्

सद्विषमन्त्रराक्षीद्वन्द्वैः ॥ ४१ ॥

यः प्रयाति दिशं वाय्वां मरत्य तस्य यस्त्रया ।

सता कण्ठजिनो वंशस्तातो वा धृदि जायते ॥ ४२ ॥

यस्य तस्याद्य सुखेन

यस्य वङ्गिमनर्चिपम् ।

मुह्यतो घृतसिक्तस्य नम्रस्त्रोरसि जायते ॥ ४३ ॥

पद्म स नश्येत् कुष्ठेन

चण्डालैः सह यः पिबेत् ।

स्त्रे हं बहुविधं स्वप्ने स प्रमेहेषु नश्यति ॥ ४४ ॥

सन्नादेन जले मज्जेद्यो नृत्यन् राक्षसैः सह ।

अपचारेण वो मर्त्यो नृत्यन् प्रेतेन नीयते ॥ ४५ ॥

यानं खरोष्ट्रमार्जारकपिशार्दूलसूकरैः ।

यस्य प्रेतेः शृगालेर्भा स मृत्योर्वर्तते मुखे ॥ ४६ ॥

अपूपगच्छु लोर्जांधा विषुड्मद्विधं वमन् ।

न जीवत्य-

चिरोगाय सूर्येन्दुपङ्कणेक्षणम् ॥ ४७ ॥

सूर्याचन्द्रमसोः पातदर्शनं दृग्मिनाशनम् ।

सूर्ध्नि घग्मतादीनां सश्रवो वयसां तथा ॥ ४८ ॥

निमयो मुण्डता काकरुध्राद्यैः परिवारणम् ।

तथा प्रेतपिशाचस्तोद्रविडाभृगवाशनैः ॥ ४९ ॥

सङ्गो वेचलताबंशतणकण्टकसदृटे ।

शश्रमगानगयन पतनं पांसुभ्रमनीः ॥ ५० ॥

मज्जन जल्पदादो गीघेण स्त्रीतसा द्रुतिः ।

नृत्यवादित्रमीतानि रक्तस्रग्मस्तधारणम् ॥ ५१ ॥

वयोऽहृद्विरभ्यङ्गोविवाहः जमशुकश्वं च ।

पलायस्ये ह्रमयागः प्रच्छर्दनविरचने ॥ ५२ ॥

द्विरक्षलोहयोर्बाभः कसिर्वम्यपराप्रयोः ।

उपानयुगनाग्रय प्रपातः पादचर्मयोः ॥ ५३ ॥

हृषीं भृशं प्रकुपितैः पिष्टभिद्यावमर्त्तनम् ।

प्रदीपग्रहनक्षत्रदन्तदैवतचक्षुषाम् ॥ ५४ ॥

पतन वा विनाशो वा भेदनं पर्वतस्य च ।

कानने रक्तकुसुमे पापकर्मनिवेशने ॥ ५५ ॥

विताम्बकारसम्ब्राधे जनन्याश्च प्रवेशनम् ।

पातः प्रासादशैलादेर्मत्स्येन यत्ननं तथा ॥ ५६ ॥

काषायिणामसौम्यानां नग्नानां दृष्टधारिणाम् ।

रक्ताक्षाणां च कृष्णानां दर्शनं जातु नेप्यते ॥ ५७ ॥

कृष्णा मामाननाचारा दीर्घशेगनखस्तनी ।

विराममाख्यवसना स्वप्नकालनिशा मता ॥ ५८ ॥

सनोवहानां पूर्णत्वात् स्रोतसां प्रबलैर्मलैः ।

हृद्यन्ते दाहयाः स्वप्ना रोगी वैर्याति पञ्चताम् ॥ ५९ ॥

अरोगः संशयं प्राप्य कश्चिदेव विमुच्यते ।

दृष्टः श्रुतोऽनुभूतश्च प्रार्थितः कल्पितस्तथा ॥ ६० ॥

भाविको दोषजयेति स्वप्नः सप्तविधो मतः ।

तिष्वाद्या निष्कलाः पञ्च यथास्वप्रकृतिर्दिवा ॥ ६१ ॥

विस्तृप्तो दीर्घं द्रस्वोऽति

पूर्वराने चिरात्फलम् ॥ ६२ ॥

दृष्टः करोति तुच्छं च

गोसर्गे तद्दर्शनं हत् ॥ ६३ ॥

निद्रया चानुपहतः प्रतीपैर्वचनैस्तथा ।

याति पापोऽल्पफलतां दानहीमजपादिभिः ॥ ६४ ॥

अकल्याणमपि स्वप्नं दृष्टा तत्रैव यः पुनः ।

पश्ये त्सीम्यं शुभं तस्य शुभमेव फलं भवेत् ॥ ६५ ॥

देवान् द्विजान् गोष्ठपमान् जीवतः सुहृदो नृपान् ।
 साधून् यगस्त्रिनो वक्रिमिहं स्वच्छान् जलाययान् ॥६६॥
 कन्या कुमारकान् गौरान् शकृवस्त्रान् सुतेयजः ।
 नराशन दीप्ततनु समन्ताद्बुधिरोक्षितः ॥ ६७ ॥
 य. पश्ये क्वभर्ते यो वा क्वभादर्शयिषामिषम् ।
 शक्ताः सुमनसो वस्त्रममिध्यालेपनं फलम् ॥ ६८ ॥
 ग्रीक्षप्रासादनफलहृत्सिंहनरद्विषान् ।
 शारोरेहोऽम्बयानं च तरेचदृष्टदोदधोन् ॥ ६९ ॥
 पूर्वोत्तरेण गमनमगम्यागमन मृतम् ।
 सम्पाधात्रि.सतिदेवैः पितृभिराभिनन्दनम् ॥ ७० ॥
 रोदन पतितोत्थान द्विपता चायमर्दनम् ।
 यस्य स्यादायुरारोग्य वित्तं बहु च सोऽश्रुति ॥ ७१ ॥
 मद्रक्षाचारमम्यन्नः परिवारस्ताघातुरः ।
 ग्रहधानोऽनुकूलय प्रभूतद्रव्यमद्रुहः ॥ ७२ ॥
 सत्वलक्षणसंयोगो भक्तिर्धैर्यद्विजातिषु ।
 विक्षिप्तायागनिर्वेदयादारोग्यस्य लक्षणम् ॥ ७३ ॥
 इत्यत्र सत्यमरण यतः मम्यश्रुदाहृतम् ।
 शारीरस्य ततः स्थानं शारीरमिदमुष्णम् ॥ ७४ ॥
 १. इति श्रीधैवपतिसिद्धगुणएनोवांगभट्टस्य ह्यतापटादृष्टदय
 संहितायां शारीरस्थाने मनाससध्यायस्य षष्ठः ॥

अष्टाङ्गहृदये

निदानस्थानम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अघातः सर्वरोगनिदान व्याख्यास्यामः ।

इति हस्माहुराचर्यादयो महर्षयः ।

रोग. पाप्मा क्षरो व्याधिर्विकारो दुःखमात्मयः ॥ १ ॥

यस्मात्तद्गदाबाधशब्दाः पर्यायवाचिनः ।

निदानं पूर्वरूपाणि रूपाण्युपशब्दस्तथा ॥ २ ॥

सम्प्राप्तियेति विज्ञान रोगार्था पञ्चधा स्मृतम् ।

निमित्तहेत्वाद्यतनप्रत्ययोल्लानकारणैः ॥ ३ ॥

निदानमाहुः पर्यायैः

प्राग्रूपं येन लक्ष्यते ।

सत्यत्कुरामयोद्दोषविशेषेणानभिष्टितः ॥ ४ ॥

लिङ्गमध्यक्तमल्पत्वाद्वाधीनां तद्यथायथम् ।

तदेव व्यक्ततां यात रूपमित्यभिधीयते ॥ ५ ॥

संख्यान व्यञ्जनं लिङ्गं लक्षणं चिह्नमाकृतिः ।

हेतुव्याधिविपर्यस्तविपर्यस्तार्थकारिणाम् ॥ ६ ॥

श्लेषधानविहारानामुपयोगं सुखावहम् ।

विद्यादुपशय

व्याधेः स हि सात्पर्यमिति स्मृतः ॥ ७ ॥

विपरीतोऽनुपशयो व्याध्यसात्मगामिसञ्चित ।
 यथा दुष्टे न दोषेण यथाचानुविसर्प्यता ॥ ८ ॥
 निर्हृत्तिरामयस्यासौ सम्प्राप्तिर्जातिरागति ।
 सङ्ग्रायिकल्पप्राधान्यबलकालविशेषता ॥ ९ ॥
 सा भिद्यते यथाऽत्रैव यत्तन्तिऽष्टौ ज्वरा इति ।
 दोषाणां समवेतानां विकल्पोऽयमकल्पना ॥ १० ॥
 स्नातन्त्रुपारतन्त्र्याभ्यां घ्रात्रे प्राधान्यमादिशत ।
 हित्वादिक्कात्स्न्यावयवेनाद्वन्विशेषणम् ॥ ११ ॥
 नक्तन्दिनसुभुक्तायैव्याधिक्रासो यथासन्नम् ।
 इति प्रोक्तो निदानार्थः

त व्यासेर्नापदेक्ष्यते ॥ १२ ॥

सर्वेषामेष रोगाणां निदानं कुर्यात्तं मला ।
 तत्प्रकोपस्य तु प्रोक्तं विविधाहितमेवम् ॥ १३ ॥
 अहितं त्रिविधं योगस्त्रगाणां प्रागुदाहृतं ।
 तिलोपणकपायाख्यरूक्षप्रमितभोजनैः ॥ १४ ॥
 धारणीदीरणनिशाजामरात्युद्धभाष्यैः ।
 क्रियातियोगभीमोक्तचिन्ताव्यायामसैथुनैः ॥ १५ ॥
 ग्रीष्माहोरत्रिभुक्तान्ते प्रजुष्यति समीरणं ।
 पित्तं यद्वृद्धस्त्रतीक्ष्णोपपट्टक्रोधविदाह्रिभिः ॥ १६ ॥
 शरणाव्याहारावप्रदेविटाहसमयेषु च ।
 न्नद्वन्त्रलवणस्त्रिभुगुर्वभिष्यन्दिगीतसैः ॥ १७ ॥
 आस्यास्यप्रसुखाजीर्णदिवान्प्रतिवृद्धये ।
 प्रच्छर्दनाद्ययोगेन भुक्तमाश्वसन्तयोः ॥ १८ ॥

पूर्वाह्ने पूर्वरात्रे च शेषा

हन्तु सङ्घरात् ।

मिथीभावात् समस्तानां सन्निपातस्तथा पुनः ॥ १९ ॥

सङ्घीर्णाजीर्णविप्रमदिरुहाद्यशनादिभिः ।

व्यापन्नमद्यपानीयशुष्कशकाममूलकैः ॥ २० ॥

पिण्याकमृदावसुरापूतिशुष्ककशामिपैः ।

दीपत्रयकरैस्त्रैस्त्रैस्तथात्रपरिवर्त्ततः ॥ २१ ॥

धातोर्दुष्टात् पुरोवाताद् ग्रहवेशाद्विपाहरात् ।

दुष्टात् पर्वतास्त्रेपाद्ग्रहैर्जम्भर्त्तपीडनात् ॥ २२ ॥

मिथ्यायोगाच्च विविधात् पापानाञ्च निषेयणात् ।

स्त्रीणां प्रसववैषम्यात्तथा मिथ्योपचारतः ॥ २३ ॥

प्रतिरोगमिति क्रुद्धा रोगाधिष्ठानगामिनीः ।

रसायनीः प्रपद्याश्च दीपा देहे विकुर्वते ॥ २४ ॥

—८—

द्वितीयोऽध्यायः ।

—:::—

अघाती ज्वरनिदान व्याख्यास्यामः ।

ज्वरो रोगपतिः पाप्मा मृत्युरोजोऽशनोऽन्तकः ।

क्रोधी दृष्टाध्वरध्वंसी रुद्रोर्ध्वनयनोद्भवः ॥ १ ॥

जम्भान्तयोर्मोहमयः सन्तापात्माऽपचारजः ।

दिग्निर्गैर्तामसि ज्वरे सन्तापेऽपि वर्त्तते ॥ २ ॥

स जायतेऽष्टधा दोषैः पृथग् मित्रैः समागतैः ।

आगन्तुश्च

मलास्तत्र स्त्रेः स्त्रैर्दुष्टाः प्रदूपणैः ॥ ३ ॥

आमाशयं प्रविश्याममनुगम्य पिधाय च ।

स्त्रीतांसि पक्तिस्थानाच्च निरस्य ज्वलनं बहिः ॥ ४ ॥

सह तेनरभिसर्पन्तस्तपन्तः सखलं यमुः ।

कुर्वन्ती गात्रमत्युष्णं ज्वरं निर्वर्त्तयन्ति ते ॥ ५ ॥

स्त्रीतोषियन्धात् प्रायेण ततः स्त्रेदो न जायते ।

तस्य प्राग्रूपमालस्यमरतिर्गात्रगौरवम् ॥ ६ ॥

आस्यवैरस्यमरुचिर्जृम्भा सास्त्राकुलाक्षता ।

षड्मर्दोऽविपाकीऽल्पप्राणता बहुनिद्रता ॥ ७ ॥

रोमहर्षो विनमनं पिण्डिकोद्घेदन क्लमः ।

हितोपदेशेष्वक्षान्तिः प्रीतिरद्वयपटूपणे ॥ ८ ॥

द्वेषः स्वादुषु भक्ष्येषु तथा बालेषु दृढस्वप्नम् ।

शब्दाग्निशोतवाताम्बुच्छायोष्णैश्चनिमित्ततः ॥ ९ ॥

दृच्छा द्वेषश्च तदनु ज्वरस्य व्यक्तता भवेत् ।

आगमापगमक्षीभसृज्जुतावेदनोष्णता ॥ १० ॥

वैपस्य तत्र श्पाङ्गे तास्तास्युर्वेदनाद्यन्ताः ।

पाट्याः सुप्तता स्तम्भः पीण्डिकोद्घेदन अगः ॥ ११ ॥

विश्लेष इव सन्धीनां साद ऊर्ध्वोः षाटीचहः ।

पृष्ठं पादनिवाप्नोति निष्प्योद्यत इवोदरम् ॥ १२ ॥

क्लिद्यन्त इव चास्वीनि पार्श्वगानि विशेषतः ।

हृदयस्य अन्नस्तादः प्राजनेनेव वक्षसः ॥ १३ ॥

स्त्रान्धयोर्गन्धनं बाहोर्भेदपीठनमसयोः ।

अशक्तिर्भक्षणे हन्वोर्जृम्भणं कर्णयोः स्वनः ॥ १४ ॥

निस्तोदः शङ्खयोर्मूर्ध्नि वेदना विरसास्यता ।

कषयास्यत्वमथवा मलानामप्रवर्त्तनम् ॥ १५ ॥

रूघारुणत्वगास्याच्चिनस्रमूत्रपुरीपता ।

प्रवेकारोचकायडाविपाकास्वेदजागराः ॥ १६ ॥

कण्ठोष्ठशोषदृष्ट् शुष्कौ च्छर्दिंकासौ विषादिता ।

हृषीं रोनाङ्गदन्तेषु वेपथुः चवद्योर्ग्रहः ॥ १७ ॥

भ्रमः प्रलापो घर्मेच्छा विनामयानिलज्वरे ।

युगपद् व्याप्तिरङ्गानां प्रलापः कटुवक्त्रता ॥ १८ ॥

नासास्यपाकः शीतच्छा भ्रमो मूर्च्छा गदोऽरतिः ।

विट्स्त्रंसं पित्तवमनं रक्तछीयनमस्त्रकः ॥ १९ ॥

रक्तकोठोद्भ्रमः पीतहरितत्वं त्वगादिषु ।

स्वेदो निःश्वासवैगम्यमतिदृष्ट्या च पित्तजे ॥ २० ॥

विशिषादरुचिर्जाद्यं स्त्रीतोरोगोऽल्पवेगता ।

प्रवेको मुखमाधुर्यं हृष्टोपश्वासपीनसाः ॥ २१ ॥

हृष्टासन्दर्दनं कासः स्वाधः श्वैत्वं त्वगादिषु ।

घट्टेषु शीतपिटिकास्तन्द्रोद्दं कफोद्भवे ॥ २२ ॥

काले यथास्वं सर्वेषां ग्रहस्तिर्हृदिरेव वा ।

निदानोक्तानुपशयो विपरीतोपशायिता ।

यथा खलिष्टसंसर्गे ज्वरः संसर्गत्रो-

ऽपि च ॥ २३ ॥

शिरोऽर्तिमूर्च्छावमिदाहमोहकण्ठास्यशोषारतिपर्वभेदाः ।

उच्चिद्रतादृग्भ्रमरोमहर्षा जृम्भातिवाक्त्र च चलास्तपित्तात् ॥ २४ ॥

तापहान्यरुचिपर्वशिरोरुक्पीनसश्वसनकासविवन्धाः ।

श्रीतजाद्यतिभिरन्नतन्द्राः श्लेष्मवातजनितज्वरलिङ्गम् ॥२५॥

श्रीतस्तम्बस्वेददाहाव्ययस्यास्तृष्णा कासः श्लेष्मपित्तप्रवृत्तिः ।

मोहस्तन्द्रालिङ्गितक्राम्यता च ज्ञेय रूपं श्लेष्मपित्तज्वरस्य ॥२६॥

सर्वज्ञो लक्षणैः सर्वैर्दाहाऽथ च मुहुर्मुहुः ।

तदश्रीत महानिद्रा दिवाजागरण निशि ॥ २७ ॥

सदा वा नैव वा निद्रा महास्वेदोऽति नैव वा ।

श्रीतनर्त्तनहास्यादिविलतेहाप्रवर्त्तनम् ॥ २८ ॥

सान्त्वणी कण्ठपे रक्ते भुम्ने लुलितपक्ष्मणी ।

अक्षिणो पिण्डिकापार्श्वंभ्रुवर्षास्थिरुग् भ्रमः ॥ २९ ॥

सप्तर्षी सरुज्जी कर्णो कण्ठः शूकैरियाधितः ।

परिदग्धा खरा मिद्धा गुरुः स्रस्ताहसन्धिता ॥ ३० ॥

रक्तपित्तकफठीयो लीनन शिरसोऽतिरुक्ते ।

कीष्ठानां ग्रावरक्तानां मण्डलानाश्च दर्शनम् ॥ ३१ ॥

हृद्दयाया मनसंसर्गः प्रवृत्तिर्वाप्यसोऽति वा ।

पित्थाप्यता वलभ्रंगः स्वरसादः प्रलापता ॥ ३२ ॥

दोषपादयिरास्तन्द्रा प्रतर्तं कण्ठकूजनम् ।

सन्निपातमभिन्यासं त ब्रूयाथ हृतोजसम् ॥ ३३ ॥

दोषे विवरे नटेऽग्नौ सर्वसम्पूर्णलक्षणः ।

अमाध्यः सोऽन्यथा कृच्छ्रो भवेद् वैकल्पदोऽपि वा ॥३४॥

अन्यथ सन्निपातोत्यो यथ पित्तं पृथक् स्थितम् ।

तत्रचि कोष्ठे ष्येवा दाहं विदधाति पुरोऽनु वा ॥ ३५ ॥

तददातकको गीतम्

दाहादिर्दुस्तरमायोः ।

गीतादो तत्र पित्तेन कफे प्यन्दितमीपिते ॥ ३६ ॥

शीते शान्तेऽप्यक्तो मूर्च्छा मटसृष्ट्या च जायते ।
दाहादो पुनरन्तो स्युन्नान्द्राष्टीववमिक्तमाः ॥ ३० ॥
आगन्तुरभिघाताभिपङ्कशापाभिचारतः ।

चतुर्धा-

१. ३१ चतच्छेददाहाद्यैरभिघातजः ॥ ३८ ॥

अमाञ्च तस्मिन् पवनः प्रायो रक्तं प्रदूषयन् ।
सव्यथाशोफवैवर्ण्यं सरुजं कुरुते ज्वरम् ॥ ३९ ॥
अहावेशीपधिविपक्त्रोधभीशोक्तकामजः ।

अभिपङ्कशात्

२. चण्डिणास्त्रिककस्त्राहासरोदने ॥ ४० ॥

श्रीषधोगन्धजे मूर्च्छा शिरोरुक्वे पथुः चव ।
विधान्मूर्च्छातिसारास्यस्त्रावता टाट्टद्वदाः ॥ ४१ ॥
क्रोधात्कम्पः शिरोरुक् च प्रलापो भयशोक्तजे ।
कामाद्भ्रमोऽरुचिर्दाहो ज्ञीनिद्राधीष्टित्त्वय ॥ ४२ ॥
अहादौ सन्निपातस्य भयादौ मरुतस्त्रये ।

कोप. कोपेऽपि पित्तस्य

यौ तु शापविचारजौ ॥ ४३ ॥

सन्निपातज्वरो घोरौ तायसह्यतमौ मतो ।
तत्राभिचारिकैर्मन्त्रैर्हयमानस्य तप्यते ॥ ४४ ॥
पूर्वं चेतस्ततो देहस्ततो विस्फोटदृग्भ्रमे ।
सदाहमूर्च्छैर्मन्त्रस्य प्रत्यहं वर्धते ज्वरः ॥ ४५ ॥

इति ज्वरोऽष्टधा दृष्ट.

समासाद् द्विविधसु सः ।

शारीरो मानसः शीम्यस्तीक्ष्णोऽन्तर्बहिराश्रय. ॥ ४६ ॥

प्राकृतो वैकृतः साध्योऽसाध्यः सामो निरामकः ।

पूर्वे शरीरे शरीरे तापो मनसि मानसे ॥ ४० ॥

पवने योग्यादित्वाच्छीर्तं श्लेष्मयुते भवेत् ।

दाहः पित्तयुते मिथं मिथे-

ऽक्तः संयत्ने पुनः ॥ ४८ ॥

ऽपरेऽधिकविकाराः स्युरन्तःक्षीभो मनग्रहः ।

घृष्टिरिव ऽग्निर्वैतो तापोऽपि च सुसाध्यता ॥ ४९ ॥

वर्षाशरदसन्तेषु जाताद्यैः प्राकृतः क्रमात् ।

वैकृतोऽन्यः स दुःसाध्यः प्रायश्च प्राकृतोऽनिलात् ॥ ५० ॥

वर्षासु माकृतो दुष्टः पित्तश्लेष्मान्वितां स्वप्नम् ।

हृष्यात्

पित्तं च शरदि तस्य चानुबन्ध कफः ॥ ५१ ॥

तत्प्रकृत्या विसर्गाच्च तत्र जानशनाद्वयम् ।

क्रफो वसन्ते तमपि वातपित्तं भवेद्दशु ॥ ५२ ॥

यन्वसन्त्वस्वदोषेषु स्वप्नः साध्याऽनुपद्रवः ।

सर्वथा विक्षतित्तानि प्रागसाध्य उदाहृतः ॥ ५३ ॥

स्वप्नोपद्रवतीक्ष्णत्वमग्लानिर्वैदुन्वृषता ।

न प्रहसिर्न विह्व् क्षीर्णां न क्षुत्सामप्यराकृतिः ॥ ५४ ॥

स्वप्नवेगोऽधिकं तस्या प्रलापः शसन भ्रमः ।

मलप्रवृत्तिरतुक्लेमः पथमानस्य लघुशब्द ॥ ५५ ॥

क्षीर्णतरामनिपर्यासाकृतरात्रं च लक्ष्णम् ।

स्वप्नः पञ्चविधः प्रोक्त्वो मलक्रानवनाचलात् ॥ ५६ ॥

प्राययः सचिप्रातेन भूयसा नृपदिऽन्ते ।

सन्ततः सततोऽन्येदुस्तृतीयकषतुर्थकी ॥ ५७ ॥

धातुमूत्रशुद्धाहिस्रोतसां व्यापिनो मलाः ।
 तापयन्तस्तनुं सर्वां तुल्यदूष्यादिवर्धिताः ॥ ५८ ॥
 यलिनो गुरवस्तन्वा विशेषेण रसाश्रिताः ।
 सन्तत निष्प्रतिबन्धा च्चरं कुर्युः मदुःसहम् ॥ ५९ ॥
 मल च्चरोष्णा धातून् वा स शीघ्रं क्षपयेत्
 ततः ।

सर्वाङ्गारं रसादीनां शुद्धाऽशुद्धाऽपिवा क्रमात् ॥ ६० ॥
 घातपित्तकफैः समदशद्वादशवासरान् ।
 प्रायोऽनुयाति मर्द्यादां मोक्षाय च वधाय च ॥ ६१ ॥
 इत्यन्निवेशस्य मत हारीतस्य पुनः श्रुतिः ।
 द्विगुणा सप्तमौ यावन्नवम्येकादशी तथा ॥ ६२ ॥
 एषा त्रिदोषमर्त्यादा मोक्षाय च वधाय च ।
 शुद्धशुद्धो ज्वरः काल दीर्घमप्यनुवर्तते ॥ ६३ ॥
 कृशानां व्याधिसुक्तानां मिथ्याहारादिसेविनाम् ।
 अपोऽपि दोषोदूष्यादेर्लब्धाऽन्यतमतो बलम् ॥ ६४ ॥
 सविपक्षो ज्वरं कुर्याद्विषम चयद्विभाक् ।
 दोषः प्रवर्तते तेषा स्त्रे काले ज्वरयन् बली ॥ ६५ ॥
 निवर्तते पुनश्चैप प्रत्यनौकबलाबलः ।
 घोषे दोषे ज्वरः सूक्ष्मो रसादिष्वेव लीयते ॥ ६६ ॥
 लीनत्वात्कार्श्यवैवर्ष्यजाबादीनादधाति सः ।
 आसन्नविहृत्तास्यत्वात् स्रोतसां रसवाहिनाम् ॥ ६७ ॥
 आशु सर्वस्य यपुषो व्याप्तिर्दोषेष जायते ।
 सन्ततः स ततस्ते न

विपरीतो विपर्ययात् ॥ ६८ ॥

विषमो विषमारम्भक्रियाकालेऽनुपपन्नवान् ।

दोषो रक्ताशयः प्रायः करोति सततं ज्वरम् ॥ ६८ ॥

अहोरात्रस्य स द्विः स्यात्

सहृदन्त्येद्युराश्रितः ।

तस्मिन् मांसवद्वा नाडीः

मेदोनाडीस्तृतीयके ॥ ७० ॥

प्राचीं पित्तानिसाम्पूर्ध्वंश्चिकम्य कफपित्ततः ।

सपृष्ठस्यानिलफफास्य चैकाहान्तरः स्मृतः ॥ ७१ ॥

चतुर्थको मले मेदोभज्जास्यन्यतमस्थित ।

मध्यस्य एवेत्यपरे प्रभावं स तु दर्शयेत् ॥ ७२ ॥

द्विधा कफेन जङ्घाभ्यां स पूर्वं गिरसोऽनिद्यात् ।

अस्थिमज्जोभयगते चतुर्वकविपर्ययः ॥ ७३ ॥

त्रिधा

‘द्वयं व्यरयति दिममेकं तु मुञ्चति ।

यन्नावनेन दोषाणामसवेष्टादिजम्भना ॥ ७४ ॥

ज्वरः स्यान्मनसस्तद्वत्कर्मणश्च तटा तदा ।

दोषद्वन्द्वलं होरात्रप्रवृत्तीनां बन्नाज्ज्वरः ॥ ७५ ॥

मनसोविषयाणां च कालं त तं प्रपद्यते ।

धातून् प्रघोभयन् दोषो मोक्षकाले विलीयते ॥ ७६ ॥

ततो नरः श्वसन् खिद्यन् कूजन् यमति चेष्टते ।

वेपते प्रसपत्सुष्णैः शीतैश्चाद्गैर्हतप्रभः ॥ ७७ ॥

विसंप्रो ज्वरवेगार्तः सक्रोध इव वीक्षते ।

सदोषगण्डं च गच्छद् द्रव सृजति वेगवत् ॥ ७८ ॥

देहो लघुर्व्यपगतकृममोहतापः

पाको मुखे कारणसौष्ठवमध्यथत्वम् ।
 खेदः घवः प्रकृतियोगि मनोऽत्रलिप्ता
 कण्डूय मूर्ध्नि विगतज्वरलक्षणानि ॥ ०८ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

—::०::—

अघातो रक्तपित्तकासनिदानं व्याख्यास्यामः ।
 भृशोष्णतीक्ष्णकटुश्चलवणादि विदाह्निभिः ।
 कोद्रबोहासकैद्यानैस्तद्युक्तैरतिसेवितैः ॥ १ ॥
 कुपितं पित्तलैः पित्तं द्रवं रक्तं च मूर्च्छिते ।
 ते मिथस्त्रुष्यरूपत्वमागम्य व्याप्तस्तानुम् ॥ २ ॥
 पित्तं रक्तस्य विक्रतेः ससर्गाद् दूष्णादपि ।
 गन्धवर्णानुहत्तैश्च रक्तेन व्यपदिशते ॥ ३ ॥
 प्रभवत्यसृजः स्थानात् प्रीहती यत्नतश्च तत् ।
 शिरोगुरुत्वगद्विः शीतेच्छत् धूनकोऽन्वकः ॥ ४ ॥
 छर्द्दिच्छर्द्दितवैभ्रस्यैकासः श्वानो स्वनः क्लमः ।
 लोहलोहितमत्स्यामगन्धारखत्वं स्वरघवः ॥ ५ ॥
 रक्तहारिद्रहरितवर्षता नयनादिषु ।
 नीललोहितपोतानां वर्णानामविवेचनम् ॥ ६ ॥
 स्वप्ने तद्वर्णदर्शित्वं भवत्यस्मिन् भविष्यति ।

चर्दं नासाच्चिकर्णास्यैर्मेन्द्रयोनिगुदैरधः ॥ ७ ॥
 कुपितं रोमशूषेय समस्तेभ्यत् प्रवर्तते ।
 चर्दं साध्यं कफान्यस्मात् तद्विरेचनसाधनम् ॥ ८ ॥
 बद्धौषधं च पित्तस्य विरेको हि वरौषधम् ।
 अतुवन्धौ कफो यद्य तत्र तस्यापि सुद्विहत् ॥ ९ ॥
 कफायाः स्नादयोऽप्यस्य विद्युद्भ्रंशो हिताः ।
 किन्तु तिक्ताः कफाया वा चे निसर्गात् कफापहाः ॥ १० ॥
 अधो याप्यं चलाद् यस्मात् तत् प्रच्छर्दनसाधनम् ।
 अत्यौषधं च पित्तस्य वमनं न वरौषधम् ॥ ११ ॥
 अतुवन्धौ चर्दो यद्य शान्तयेऽपि न तस्यु तत् ।
 कफायाश्च हितास्तस्य मधुरा एव क्षेयज्ञम् ॥ १२ ॥
 कफमारुतसंसृष्टमसाध्यनुभयायनम् ।
 अगृह्य प्रातिलोम्यत्वादभावादौषधस्य च ॥ १३ ॥
 न हि संशोधनं किञ्चिदस्वस्य प्रतिलोमगम् ।
 शोभनं प्रतिलोमं च रक्तपित्ते भिषग् जितम् ॥ १४ ॥
 एवमेवौषधमन सर्वतो नास्य विद्यते ।
 संसृष्टेषु हि दीपेषु सर्वजिह्वमनं हितम् ॥ १५ ॥
 तत्र दीपानुगमनं सिरास्त्र इव लघवेत् ।
 उपद्रयांश्च विकृतिज्ञानत-
 स्तेषु चाधिदम् ॥ १६ ॥
 आशुकारी यतः कासस्तुनेवातः प्रवृत्तति ।
 पञ्च कासाः स्मृता वातपित्त श्लेष्मर्तत्रयैः ॥ १७ ॥
 चयायोपेक्षिताः सर्वे बलिनयोत्तरोत्तरम् ।
 तेषां भविष्यातां रूपं कण्ठे कूण्डरनीषकः ॥ १८ ॥

कासहृदा भवेच्छ्वासः पूर्वैर्वा दोषकोपनैः ।
 आमातिसारवमधुविषपाण्डुज्वरैरपि ॥ १ ॥
 रज्जोधूमानिलैर्मन्थितादतिहिमाम्बुना ।
 सुद्रकस्तमकम्बुनी महानूर्ध्वं च पञ्चमः ॥ २ ॥
 कफोपरुहगमनः पवनो विश्वगास्थितः ।
 प्राणोदकाद्यवाहीनि दुष्टः स्रोतांसि दूषयन् ॥ ३ ॥
 उरःस्थः कुरुते श्वासमामाशयसमुद्भवम् ।
 प्रायूपं तस्य हृत्पाश्वंशूलं प्राणविलोमता ॥ ४ ॥
 आनाहः शङ्खमेदश्च तत्रायासातिभोजनैः ।
 प्रेरितः प्रेरयेत् सुद्रं स्वयं संशमनं भरतु ॥ ५ ॥
 प्रतिलोमं सिद्धा गच्छन्नुदीर्य पवनः कफम् ।
 परिगृह्य शिरोपीथमुरः पाश्र्वं च पीडयन् ॥ ६ ॥
 कासं घुर्घुरकं मोहमरुचिं पीनसं तपन् ।
 करोति तोत्रवेगं च श्वासं प्राणोपतापिनम् ॥ ७ ॥
 प्रताम्येत् तस्य वेगेन निहृतांस्ते चक्षुः सुखी ।
 काच्छच्छ्यानः श्वासिति निषणः स्वास्थ्यमृच्छति ॥ ८ ॥
 उच्छ्रिताञ्चो ललाटेन स्त्रियते भ्रंशमार्त्तिमान् ।
 विशुष्कास्यो मुहुः श्वासी काहृत्युष्णं सवेपथुः ॥ ९ ॥
 मेघाम्बुगीतप्राग्वातैः श्लेष्मैश्च विवर्धते ।
 स याप्यस्तमकः साध्यो नवो वा बलिनो भवेत् ॥ १० ॥
 ज्वरमूर्च्छायुतः शीतैः श्वास्यत् प्रतमकस्तु सः ।
 हिवाच्छसिति विच्छिन्नं मन्थच्छेदरजादितः ॥ ११ ॥
 सखेदमूर्च्छः सानाद्यो बस्तिदाहनिरोधवान् ।
 अधोदृग्विप्लुताक्षय भुङ्गन् रक्तैकलोचनः ॥ १२ ॥

शुक्तायः प्रलपन् दीनी नटच्छायी विचेतनः ।
 महता महता दीनो नाटेन भ्रमिति क्रधन् ॥ १३ ॥
 उहूयमानः संरब्धो मत्तर्षभ इवानिशम् ।
 प्रनटज्ञानविशानो विभ्रान्तनयनाननः ॥ १४ ॥
 वचः समाक्षिपन् वहमूषयर्षा विशीर्णवाक् ।
 शुक्ककण्ठो मुहुर्मुद्यन् कर्णगहगिरोऽतिरुक् ॥ १५ ॥
 दीर्घमूर्ध्नि शसित्यूर्ध्नि च प्रत्याहरत्यधः ।
 श्लेष्माहतमुखस्रोताः क्रुद्धगन्धवहार्दितः ॥ १६ ॥
 ऊर्ध्वं दृग्बीजते भ्रान्तमक्षिणी परितः क्षिपन् ।
 मर्भसु क्षिद्यमानेषु परिदेवी निरुद्धवाक् ॥ १७ ॥
 एते सिध्ये युरध्यक्ता व्यक्ताः प्राणहरा भुवम् ।
 श्वासैकहेतुप्राग्रूपसंख्याप्रकृतिसंश्रयाः ॥ १८ ॥
 द्विधा भक्तोद्भवा क्षुद्रा यमना महतीति च ।
 गम्भीरा च महत् तत्र त्वरया युक्तिमेवितैः ॥ १९ ॥
 रुक्षतीक्ष्णश्वरास्ताम्बोरवपानैः प्रपीडितः ।
 करोति द्विधामंभजां सन्दग्ध्या क्षवानुगाम् ॥ २० ॥
 शर्म सात्कराश्रपानेन या प्रयाति च माऽवजा ।
 प्रायामात् वपनः क्षुद्रः क्षुद्रां द्विधां प्रवर्त्तयेत् ॥ २१ ॥
 क्षत्रुमूलप्रविष्टतामम्पवेगां मृदु च सा ।
 हृदिमायाभ्यतो याति भुक्तमात्रे च मार्दवम् ॥ २२ ॥
 चिरेण यमनैर्वैराहारे या प्रवर्त्तते ।
 परिणामांश्रुते हृदि परिणामे च गच्छति ॥ २३ ॥
 कम्पयन्ती शिरो पीवामाधातम्यातिट्यतः ।
 प्रसापण्डर्यतीमारनेत्रविष्णुतञ्जुभिन्नाः ॥ २४ ॥

यमला वेगिनी हिधा परिणामवती च सा ।
 स्तब्धभ्रूगङ्गयुग्मस्य सास्त्रविद्भुतचक्षुषः ॥२५॥
 स्तम्भयन्ती तनुं वाचं स्मृतिं सप्तां च मुष्णती ।
 रुन्धती मार्गमत्रस्य कुर्वती मन्मैघट्टनम् ॥ २६ ॥
 पृष्ठतो नमन शोष महाहिधा प्रवर्त्तते ।
 महामूला महाशब्दा महावेगा महाबला ॥२७॥
 पक्षाशयाद्वा नाभेर्वा पूर्ववद्या प्रवर्त्तते ।
 तद्रूपा सा सुहृः कुर्याज्जृम्भामङ्गप्रसारणम् ॥२८॥
 गभीरेणानुनादेन गभीरा तासु साधयेत् ।
 प्राये हे वर्जयेदस्ये सर्वसिद्धां च वेगिनीम् ॥२९॥
 सर्वाय सञ्चितामस्य स्थकिरस्य व्यदायिनः ।
 व्याधिभिः क्षीणदहस्यं भक्तच्छेदघतस्य वा ॥३०॥
 सर्वेऽपि रोगा नाशाय न त्वेव शीघ्रकारिणः ।
 हिधाश्वासौ यथा तौ हि मृत्युकाले कृतासयो ॥३१॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

अथातो राजयक्षादिनिदान व्याख्यास्यामः ।
 अनेकरोगानुगतो बहुरोगपुरोगमः ।
 राजयक्षा घयः शोषो रोगराडिति च स्मृतः ॥ १ ॥

नक्षत्राणां द्विजानां च राज्ञोऽभूद्यदयं पुरा ।
 यश्च राजा च यस्मा च राजयस्मा ततो मतः ॥ २ ॥
 देहोपध्वयकृतेः चयस्तत्कथंवाच सः ।
 रसादिशोषणाच्छीपो रोगराट् तेषु राजनात् ॥ ३ ॥
 साहसं वेगसंरोधः शुक्रौजः स्त्री हसह्वयः ।
 अन्नपानविधित्यागयत्वारस्तस्य हितवः ॥ ४ ॥
 तैरुदीर्षोऽनिलः पित्तं कफं चोदीर्य सर्वतः ।
 शरीरसन्धोनाविश्व तान् सिराश्च प्रपीडयन् ॥ ५ ॥
 मुखानि स्नोतसां रुद्वा तथैवातिविहृत्य च ।
 सर्पभ्रूहंमधस्तिथ्यंग्ययास्त्रं जनयेद्ददान् ॥ ६ ॥
 रूपं भविष्यत्सदास्य प्रतिश्यायो भृशं तवः ।
 प्रसेको मुखमाधुर्यं सदनं वक्रिदेहयोः ॥ ७ ॥
 व्यात्यमन्नान्नपानादौ शुभावप्यशुचीक्षणम् ।
 मक्षिकाट्पणकेशादिपातः प्रायोऽन्नपानयोः ॥ ८ ॥
 हस्तासङ्घर्षिरेरुचिरश्रतोऽपि बलक्षयः ।
 पाण्योरवेक्षार्पाद्वाभ्यंगोऽस्थोरतिशुक्लता ॥ ९ ॥
 वायोः प्रमाणजिज्ञासा काये वैभक्त्यदर्शनम् ।
 स्तीमद्यमांप्रियता वृणित्वं भ्रूहंशुक्लनम् ॥ १० ॥
 नयकेशातितद्विद्य स्वप्ने चाभिभवो भवेत् ।
 पतद्भक्तकलामाहािकपित्त्रापदपक्षिभिः ॥ ११ ॥
 केशान्धितुपभङ्गाद्विरागो समधिरोक्षणम् ।
 शून्यानां ग्रामदेशानां दर्शनं शुच्यतोऽभ्रमः ॥ १२ ॥
 ल्योतिर्गिरीणां पतता च्यवता च महीरुहाम् ।
 पीनसग्नासुक्तामाऽसमूर्द्धन्नरुजोऽरुचिः ॥ १३ ॥

ऊर्ध्वविद्भ्रंशसंशोषावधृच्छर्दिष्य कौष्ठगे ।
 तिथ्येकस्थे पार्श्वरुन्दोषे सन्धिगे भवति ज्वरः ॥ १४ ॥
 रूपाख्येकादशैतानि जायन्ते राजयस्त्रिणः ।
 नेषामुपद्रवान् विद्यात्कण्ठोर्ध्वंसमुरोरुजम् ॥ १५ ॥
 जृम्भाङ्गमर्दनिष्ठोववङ्गिसाटाख्यपूतिताः ।
 तत्र षाताच्छिरः पार्श्वशूलमंसाङ्गमर्दनम् ॥ १६ ॥
 कण्ठोर्ध्वंसः स्वरभ्रंशः पित्तात्पादांसपाणिषु ।
 दाहोऽतिसारोऽसृक्च्छर्दिर्मुखगन्धो ज्वरो मदः ॥ १७ ॥
 कफादरोषकच्छर्दिः कासो मूर्धाङ्गमौरवम् ।
 प्रसेकः पीनसः श्वासः च्वरसादोऽल्पवङ्गिता ॥ १८ ॥
 दोषैर्मन्दानलत्वे न सौप्रलीपैः कफोऽल्पैः ।
 स्त्रीतोमुखेषु रुहेषु धातुष्वल्पकेषु च ॥ १९ ॥
 विदह्यमानः स्वस्थाने रसस्तांस्तानुपद्रवान् ।
 कुर्यादगच्छन्मांसादीनसृक् चोर्ध्वं प्रधावति ॥ २० ॥
 पथ्यते कौष्ठ एषाममन्नमज्जैव चाऽस्य यत् ।
 प्रायोऽस्मान्मलतां यात नैवालं धातुपुष्टये ॥ २१ ॥
 रसोऽप्यम्य न रक्ताय मांसाय कृत एव तु ।
 उपस्तब्धः स गह्रता केवलं वर्त्तते चयी ॥ २२ ॥
 लिङ्गेष्वल्पेष्वपि चीर्णं व्याध्नीषधवलाचमम् ।
 वर्जयेत् साधयेदेव सर्वेष्वपि ततोऽन्यथा ॥ २३ ॥
 दोषैर्बन्धैः समस्तैश्च च्यवत् षष्ठश्च सेद्मर ।
 स्वरमेदो भवेत् तत्र चामो रुचक्षलः स्वरः ॥ २४ ॥
 शूकपूर्णाभकण्ठत्वं स्निग्धोष्णीपशयोऽनिलात् ।
 पित्तात्तालुगले दाहः शोष उक्तावसूयनम् ॥ २५ ॥

लिम्पन्निव कफात्कण्ठं मन्दः खुरखुरायने ।
 स्वरो विवहः सर्वेणु सर्वसिद्धः घयात्कपेत् ॥ २६ ॥
 धूमायतीव चात्यर्थं मेदसा स्नेहसत्त्वयः ।
 कृच्छ्रमध्याघ्रयात्र सर्वैरन्त्य च वर्जयेत् ॥ २७ ॥
 शरीचको भवेदोषैर्जिह्वाहृदयसंययैः ।
 सन्निपातेन मनसः सन्तापेन च पञ्चमः ॥ २८ ॥
 कषायतिक्तमधुरं वातादिषु मुखं क्रमात् ।
 सर्वोत्थे चिरसंशोकक्रोधादिषु यथामनम् ॥ २९ ॥
 छर्दिदोषैः पृथक् सर्वेर्दिष्टैरर्थैश्च पञ्चमी ।
 उदानो विह्वतो दोषान् सर्वानप्यूष्वभस्यति ॥ ३० ॥
 तासूक्ते शास्यनावस्थाप्रमेकारुचयोऽप्यगाः ।
 नाभिपृष्ठं हजन् वायुः पार्श्वे चाक्षारसुतृधिपेत् ॥ ३१ ॥
 ततो विह्वित्तमन्पास्यं कषायं केनिल वदेत् ।
 शब्दीक्षारसुतं कृच्छ्रमच्छं कृच्छ्रेण येगवान् ॥ ३२ ॥
 कासास्यशोषहृन्मूर्ध्वस्वरपीडाकृमान्वितः ।
 पिप्तात् चाराटकनिर्भं धूम ह्रितपीतकम् ॥ ३३ ॥
 सास्रगन्धं कटूणं च दृश्यन् चर्षातापदाहवत् ।
 कफात् श्लिषं घनं गीतं त्रेपतन्तुगवापितम् ॥ ३४ ॥
 मधुरं लवणं भूरि प्रयत्नं शोमशर्पणम् ।
 मुखप्रययुमाभ्युत्थेन्द्राद्दमामकासवत् ॥ ३५ ॥
 सर्वसिद्धा ममैः सर्वैरिष्टोक्ता या च तां त्यजेत् ।
 पूत्यमध्याशुचिदिट्टयनयवशादिभिः ॥ ३६ ॥
 तमे चित्ते हृदि क्लिष्टे चर्दिर्दिष्टार्थयोगजा ।
 वातादीनेषु विमृशेत् क्लमिदृष्णामदोष्टे ॥ ३७ ॥

शूलवेपथुहृत्तासैर्विशेषात् कृमिजां वदेत् ।
 कृमिहृद्गोलिङ्गैश्च स्मृताः पञ्च तु हृद्गदाः ॥ ३८ ॥
 तेषां गुल्मनिदानोक्तैः समुत्थानैश्च सम्भवः ।
 वातेन शून्यतेऽत्यर्थं तु द्यते स्फुटतीव च ॥ ३९ ॥
 भिद्यते शून्यति स्वप्नं हृदयं शून्यता द्रवः ।
 अकस्माद्दीनता शोको भयं शब्दासहिष्णुता ॥ ४० ॥
 वेपथुर्वेष्टनं मोहः खासरोधोऽल्पनिद्रता ।
 पित्तात्तृष्णा भ्रमो मूर्च्छा दाहः स्वेदोऽन्वकः क्लमः ॥ ४१ ॥
 छर्दनं चान्धपित्तस्य धूमकः पीतता-ज्वरः ।
 श्लेष्मणा हृदयं स्वप्नं भारिकं साश्रमगर्भवत् ॥ ४२ ॥
 कामाग्निसादनिष्ठोवनिद्रालसवारुचिष्वराः ।
 सर्वलिङ्गस्त्रिभिर्दोषैः कृमिभिः श्यावनेचता ॥ ४३ ॥
 तमः प्रवेगो हृत्तासः शोषः कण्डूकफस्तृतिः ।
 हृदयं प्रतप्तं चात्र कृकचेनेव दार्यते ॥ ४४ ॥
 चिकित्सेदामय घोरं तं शीघ्रं शीघ्रकारिणम् ।
 वातात्पित्तात्कफात्तृष्णा सन्निपाताद्द्रसचयात् ॥ ४५ ॥
 पष्ठो स्यादुपसर्गाश्च वातपित्ते तु कारणम् ।
 मर्वांसु तत्प्रकोपो हि सौम्यधातुपशीघ्रणात् ॥ ४६ ॥
 सर्वदेहभ्रमोत्कम्पतापत्तद्दाहमोहकृत् ।
 जिह्वामूलगनक्लोमतालुतीयवहाः सिराः ॥ ४७ ॥
 संगोथ्य लक्षणा जायन्ते तासां सामान्यनघणम् ।
 मुखगोपी जलादभिरवहेयः स्वरधवः ॥ ४८ ॥
 कण्ठीष्ठजिह्वाकार्काग्रं जिह्वानिष्क्रमणं क्लमः ।
 प्रनापयित्तविभ्रंशमृद्ध्यहीतास्तथाऽऽमयाः ॥ ४९ ॥

मारुतात् क्षामता दैन्यं शङ्खतोदः शिरोश्चमः ।
 गन्धाक्षानाम्बुवेरस्यश्रुतिनिद्राबलक्षयाः ॥ ५० ॥
 शीताम्बुपानाद् दृढिश्च पित्ताम्बूर्ध्वास्यतिक्षता ।
 रक्तेक्षणात् प्रतप्तं शोषो दग्धोऽतिधूमकः ॥ ५१ ॥
 कफो रुषद्भि कुपितस्तोयवाह्निषु मारुतम् ।
 स्त्रोतःसु स कफस्तेन पङ्कवच्छोष्यते ततः ॥ ५२ ॥
 शूकैरिवाहितः कण्डो निद्रा मधुरवक्षता ।
 आधानं शिरसी वाष्पं सौमित्यच्छर्द्यगीक्षकाः ॥ ५३ ॥
 आलस्यमविपाकस्य सर्वैः स्यात् सर्वलक्षणा ।
 धामीद्भवा च भक्तस्य सरोधादातपित्तजा ॥ ५४ ॥
 उष्णक्तात्मस्य सदृसा शीताम्बो भक्तसम्बुधम् ।
 लम्बा रुद्धो गतः कोष्ठं यां कुर्यात् पित्तजैव सा ॥ ५५ ॥
 या च पानातिपानोत्या तोक्ष्णान्निः खेदजा च या ।
 सिग्धगुर्वस्त्रलवणभोजनेन कफोद्भवा ॥ ५६ ॥
 तृष्णा रसंचयोक्तेन लक्षणेन क्षयात्मिका ।
 शोषमोहव्वराद्यन्वदीर्घरांगोपसर्भतः ।
 या तृष्णा जायते तीव्रा सोपसर्गात्मिका श्रुता ॥ ५७ ॥

पष्ठोऽध्यायः ।

—:::—

अथातो मदात्वयनिदानं व्याख्यास्यामः ।

तीक्ष्णोप्यरूचसूक्ष्मान्नं व्यवाय्याशुकरं लघु ।
 विकाशि विशदं मद्यमोजसोऽध्मादिपर्ययः ॥ १ ॥
 तीक्ष्णादयो विषेऽप्युक्ताश्चित्तोपप्लाविनो गुणाः ।
 जौवितान्ताय जायन्ते विषे तूल्कषहृत्तितः ॥ २ ॥
 तीक्ष्णादिभिर्गुणैर्मद्यं मन्दादीनोजसो गुणान् ।
 दशभिर्दश संक्षोभ्य चेतो नयति विक्रियाम् ॥ ३ ॥
 आद्ये मदे द्वितीये स प्रमादायतने स्थितः ।
 दुर्घिकल्पहतो मूढः सुखमित्यधिसुच्यते ॥ ४ ॥
 मध्यमोत्तमयोः सन्धिं प्राप्य राजसतामसः ।
 निरद्भुगइव ध्यालो न किञ्चिन्नाचरेज्जडः ॥ ५ ॥
 इयं भूमिरवद्यानां दीःशील्यस्येदमास्पदम् ।
 एकोऽयं बहुमार्गाया दुर्गतेर्देशिकः परम् ॥ ६ ॥
 नियेष्टः शववच्छेते तृतीये तु मदे स्थितः ।
 मरणादपि पापात्मा गतः पापतरां दशाम् ॥ ७ ॥
 धर्माधर्मसुखं दुःखमर्थानर्थं द्विताद्वितम् ।
 यदासक्तो न जानाति कथं तच्छीलयेद्बुधः ॥ ८ ॥
 मद्ये मीहो भयं शोकः क्रोधी मृत्युश्च संश्रिताः ।
 मोन्नादमदमूर्च्छायाः सापस्मारापतानकाः ॥ ९ ॥
 यत्रैकः स्मृतिविभ्रंशस्तत्र सर्वमसाधु यत् ।
 अयुक्तियुक्तमद्यं हि घ्याधये मरणाय वा ॥ १० ॥
 मद्यं त्रिवर्गधीघेर्यन्नज्जादेरपि नाशनम् ।
 नातिमाद्यन्ति बनिनः कृताहारा महागनाः ॥ ११ ॥
 छिन्धाः सत्वययोर्युक्ता मद्यनित्यास्तदन्वयाः ।
 मेदःकफाधिका मन्दावातपित्ता दृढाग्नयः ॥ १२ ॥

विपर्ययेऽतिमाद्यन्ति विषय्याः कुपिताश्च ये ।
 मद्येन चास्त्ररूपेण साजीर्णं बहु नाति च ॥ १३ ॥
 यातात् पित्तात् कफात् सर्वैश्चत्वारं स्युर्मंदरत्नयाः ।
 सर्वेऽपि सर्वैर्जायन्ते व्यपदेशस्तु भूयसा ॥ १४ ॥
 सामान्यं लक्षणं तेषां प्रमोहो हृदयष्यथा ।
 विह्वेदः प्रतप्तं तृष्णा सौम्याग्नेयो ज्वरोऽसृचिः ॥ १५ ॥
 धिरःपार्श्वस्थिहृत्कम्पो मर्शभेदस्त्रिकण्डः ।
 उरोविबन्धस्त्रिमिरं कासः श्वासः प्रजागरः ॥ १६ ॥
 स्वेदोऽतिमात्रं विष्टम्भः श्वययुचितविश्रमः ।
 प्रलापच्छर्दिर्दृक् क्लेशो भ्रमो दुःस्वप्नदर्शनम् ॥ १७ ॥
 विश्रियाज्जागरश्वासकम्पमूर्च्छं रजोऽनिस्रात् ।
 श्वप्ने भ्रमत्युत्पतति प्रेतैश्च सह भापते ॥ १८ ॥
 पित्ताहाहज्वरस्त्रे दमोहातीसारहृत्श्रमाः ।
 देहो हरितहारिद्रो रक्तनेत्रकपोलता ॥ १९ ॥
 श्लेष्मणच्छर्दिर्दृक्कासनिद्रोर्दार्ढ्यगौरवम् ।
 सर्वजे सर्वलिप्त्रत्वं मुक्ता मद्यं विवेक्षु यः ॥ २० ॥
 सहसाऽनुचितं चान्यत् तस्य ध्वंसकविषयो ।
 भवेतां माकृतात् कष्टो दुर्बलस्य विशेषतः ॥ २१ ॥
 ध्वंसके श्लेष्मिणीवः कण्ठशोषोऽतिनिद्रता ।
 गद्गामहृत्वं तन्दा च विषयेऽहृत्श्रोऽतिरुक् ॥ २२ ॥
 हृत्कण्ठरोगः संमोहः कासभ्रूण्यावमिर्ज्वरः ।
 निहृशो गस्तु मद्येभ्यो जितात्मा बुद्धिपूर्वकत् ॥ २३ ॥
 विकारैः स्पृश्यते चातु न स गारीरमानसैः ।
 रजोभोहाहिताहारपरस्य श्युम्नयो गदाः ॥ २४ ॥

रसासृक्चेतनावाहिस्रोतीरोधसमुद्भवाः । /

मटमूर्च्छायसन्धासा यथोत्तरबलीनरः ॥ २५ ॥

मदोऽच दीर्घैः सर्वैश्च रक्तमद्यधिपैरपि ।

सक्तानल्पद्रुताभापखलः ख्वनितचेष्टितः ॥ २६ ॥

रुचश्यावारुणतनुर्मदे वातीद्भवे भवेत् ।

पित्तेन क्रोधनी रक्तपीताभः कलहप्रियः ॥ २७ ॥

ख्वल्पासम्बद्धवाक् पाण्डुः कफाद्वानपरोऽनसः ।

सर्वात्मा सन्निपातेन रक्तात् स्तब्धाङ्गदृष्टिता ॥ २८ ॥ °

पित्तलिङ्गश्च मद्येन विक्रतेहाम्बराङ्गता ।

विषे कम्पोऽतिनिद्रा च सर्वेभ्योऽभ्यधिकस्तु सः ॥ २९ ॥

लक्षयेन्नचणोत्कर्षाद्वातादीन् शोणितादियु ।

अरुणं कृष्णनीलं वा खम्पश्यन् प्रविशेत्समः ॥ ३० ॥

शोष च प्रतिबुध्येत हृत्पीडा चेपद्युर्भ्रमः ।

कार्श्य श्यावारुणा छाया मूर्च्छाये मारुतात्मके ॥३१॥

पित्तेन रक्तं पीत वा नभः पश्यन् विशेत्समः ।

विबुध्येत च सस्वेदो दाहलट्तापपीडितः ॥ ३२ ॥

भिक्षविष्नीलपीताभो रक्तपीताकुलेक्षणः ।

कफेन मेघसद्वायं पश्यन्नाकाशमाविशेत् ॥ ३३ ॥ १२१

तमयिराश बुध्येत सहस्रासः प्रमेकवान् ।

गुरुभिः स्तिमितैरङ्गै रार्द्रं चर्मावनद्धवत् ॥ ३४ ॥

सर्वाकृतिस्तिभिर्दोषैरपसार इवापरः ।

पातयन्वाश निचेष्टं विना बीभक्षचेष्टितैः ॥ ३५ ॥

टोपेषु मटमूर्च्छायाः कृतयेगेषु टेहिनाम् ।

स्वर्गमिवीपशाम्यन्ति मश्यासो नोपधैर्विना ॥ ३६ ॥

वाग्देहमनसां चेटामाक्षिप्यातिवना मनाः ।
 सद्यसां सन्निपतिताः प्राणायतनसद्यथा ॥ ३७ ॥
 कुर्वन्ति तेन पुरुषः काष्ठभूतो मृतोपमः ।
 म्रियेत शीघ्रं शीघ्रं चेच्चिकित्सा न प्रयुज्यते ॥ ३८ ॥
 अगाधे प्राणबहुने सन्निधौ इवातटे ।
 सद्यसां विनिमज्जन्त नरमाशु निवर्त्तयेत् ॥ ३९ ॥
 मद्मानरोपतोषप्रभृतिभिररिभिर्निजैः परिष्वङ्ग ।
 युक्तायुक्तं च मम यत्किञ्चियुक्तेन मद्येन ॥ ४० ॥
 बलकान्मदेगसाज्जप्रकृतिमहायामयवयासि ।
 प्रविभज्य तदनु रूपं यदि पिबति ततः पिबत्यमृतम् ॥ ४१ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

अथार्गसा निदानं व्याख्यास्यामः ।

अरिवप्राणिभो मासकीनका विशसन्ति यत् ।
 अर्गामि तन्मादुष्यन्ते गुदमार्गनिरोधतः ॥ १ ॥
 हांपाम्रद्रासमेटामि रुन्धूष्य विविधाकृतीन् ।
 मासाद्दुरानपानाद्दो दुर्वश्यर्गामि तान् जगु ॥ २ ॥
 महज्जर्मात्तरोत्यानभेटाद् देधा समागतः ।
 शुक्लमाशिविभेदाश्च गुदमूलान्तरमथश्च ॥ ३ ॥
 पध् पञ्चाद्गुमस्तयिर्गित्तरोऽध्यर्गोद्गमा शिखाः ।
 वना प्रवादिषो तासांमन्तर्गंधे विमर्जनी ॥ ४ ॥

बाह्या संवरणी तस्या शुदीष्टो बहिरङ्गुली ।
 यवाध्यर्धमाणेन रोमाण्यत्र ततः परम् ॥ ५ ॥
 तत्र हेतुः सहोत्थानां वलीबीजीपतमता ।
 अर्शसां बीजतप्तिसु मातापित्रपचारतः ॥ ६ ॥
 दैवाच्च ताभ्यां कोपो हि सन्निपातस्य नान्यतः ।
 असाध्यान्धेवमाख्याताः सर्वे रोगाः कुलीङ्गवाः ॥ ७ ॥
 सहजानि विशेषेण रुचदुर्दर्शनानि च ।
 अन्तर्मुखानि पाण्डूनि दारुणोपद्रवाणि च ॥ ८ ॥
 षोढान्यानि पृथग्दोषससर्गनिचयासूतः ।
 शुष्काणि वातश्लेष्मभ्यामाद्राणि त्वस्रपित्ततः ॥ ९ ॥
 दोषप्रकोपहेतुस्तु प्रागुक्तस्तेन सादिते ।
 अग्नौ मलेऽतिनिश्चिते पुनश्चातिव्यवायतः ॥ १० ॥
 यानसहोभविषमकठिनोक्तकासनात् ।
 वस्तिनेत्राश्रमलोष्टोर्ध्वितलचैनादिघटनात् ॥ ११ ॥
 भ्रमं शीताम्बुसंस्पर्शात् प्रततातिप्रवाहणात् ।
 वातमूत्रश्लेष्मधारणात्तदुदौरणात् ॥ १२ ॥
 ज्वरगुल्मातिसाराभयहणोयोफपाण्डुभिः ।
 कर्मनाडिपमाभ्यश्च चेष्टाभ्यो योषिता पुनः ॥ १३ ॥
 आमगर्भप्रपतनाद्गर्भहृदिप्रपीडनात् ।
 श्लेष्मैचापरैर्वायुरपानः क्षुपितां मलम ॥ १४ ॥
 पायोर्वलीपु गन्धत्ते ताम्बुभिण्यम्भूर्त्तिषु ।
 जायन्तेऽर्शांसि तत्पूर्वनिचयं मन्दवाङ्मता ॥ १५ ॥
 पिष्टम्भः सकृद्यिमदन पिण्डकोष्टेष्टनं भ्रमः ।
 सादोऽङ्गे नैचयोः शोफः श्लेष्मैर्दोऽथवा यक्षः ॥ १६ ॥

मांसतः प्रचुरी मूठः प्रायो नाभिरधयरन् ।
 सहक् सपरिकर्तस्य कृच्छ्राग्निर्गच्छति भवनम् ॥ १७ ॥
 अन्वकृत्रनमाटोपः चामतोहारभूगिता ।
 प्रभृतं मूत्रमन्या पिट् अदावैधूमकोऽन्तकः ॥ १८ ॥
 शिरःपृथोरमां शूलमानस्य भिन्नवर्णता ।
 तथेन्द्रियाणां ढीर्घन्धं क्रीधो द्रुःखोपचारता ॥ १९ ॥
 आयदायहणीक्षीमयागडुमुखोदरेषु च ।
 एतान्येष विवर्द्धन्ते जातेषु हतनामसु ॥ २० ॥
 निवर्तमानोऽपानो हि तैरधीमार्गरीधतः ।
 चीभयन्ननिमानन्यान् सर्वेन्द्रियगरीरगान् ॥ २१ ॥
 तथा मूत्रगुणत्विकफान् धातूँश्च सागयान् ।
 भृष्टात्त्वग्निं ततः सर्वो भवति प्रायशोऽर्गसः ॥ २२ ॥
 कृगो भृगं हतीत्साहो दीनः चामोऽतिनिष्प्रभः ।
 असारी विगतच्छायां जन्तुजुष्ट इव द्रुमः ॥ २३ ॥
 कृत्स्नै रपद्रुवैर्गन्तो यथोक्तैश्चैश्वर्यैः ।
 तथा कासपिपासास्ववैरम्यज्ञासपीनसैः ॥ २४ ॥
 क्षमाद्रभङ्गमद्युचवसुश्वयथुल्वरैः ।
 क्लैव्यवाधिर्यतैर्मिथ्यशर्कराश्रमरिपीडितः ॥ २५ ॥
 काम्भिवन्वरो ध्यायन्नुदुः छीवन्नरोचकी ।
 मधेपदीम्यिद्धवाभिपासुवहणशूनयान् ॥ २६ ॥
 गुद्रेण मूषतापिच्छां पुत्राकीटकसन्निभाम् ।
 विषदमुक्तं शुक्लाद्रं पक्कामं चान्तरान्तरा ॥ २७ ॥
 पाण्डुपीतं हरिद्रक्तं पिच्छिसं चोपवेश्यते ।
 गुदाङ्गुरा बहनिस्ताः शुक्लायिमिषिमान्विताः ॥ २८ ॥

स्नानाः श्यावारुणाःस्तब्धा विषमाः परुषाः खराः ।
 मिथो विसदृशा वक्रास्तीक्ष्णा विस्फटिताननाः ॥ २८ ॥
 विम्बीककम्बूखर्जूरकार्पासीफलसन्निभाः ।
 केचित्कटम्बपुष्पाभाः केचित्तिढार्धकोपभाः ॥ ३० ॥
 शिरः पार्श्वसकलरूपरुद्धणाभ्यधिकव्यथाः ।
 क्षयघूर्णारविष्ट भङ्गदृष्टहारोचकप्रदाः ॥ ३१ ॥
 कासश्वासाग्निवैषम्यकर्णनादभ्रभावहाः ।
 तैरास्तीं ग्रथितं स्तोकं मगब्दं सप्रवाहिकम् ॥ ३२ ॥
 कक्फेनपिच्छानुगत विबद्धमुपवेश्यते ।
 कृष्णत्वङ्गन्धयिष्णून्नेत्रवक्ष्यं जायते ॥ ३३ ॥
 गुल्मप्लीहोदराष्ठीलासम्भवस्तत एव च ।
 पित्तोत्तरा नीलमुखा रक्तपीतासितप्रभाः ॥ ३४ ॥
 तन्वसुस्राविणो विभ्रास्तनवी मृदवः क्षयाः ।
 शुकजिह्वायकृतस्वस्फजलीकायक्षमत्रिभाः ॥ ३५ ॥
 टाहपाकज्वरस्नेदल्लसूर्ध्वारुचिमोहदाः ।
 मोष्णो हृदनीलोष्णपीतरक्तामश्चमः ॥ ३६ ॥
 यवमध्या हरित्पीतहारिद्रत्वङ्गमाटयः ।
 श्रेष्ठीक्षणा महानूना घना मन्दरुजाः सिताः ॥ ३७ ॥
 उन्मूलोपचिताः सिन्धाः स्तब्धप्रतगुरुस्थिराः ।
 पिच्छिन्नाः स्निग्धाः अक्ष्णाः कण्डूद्व्याः स्वर्गनिर्दिष्टाः ३८
 करोरपनमास्याभास्तयागोस्तनसयिभाः ।
 षट्पानाहिनः पायुवस्त्रिणांभिविकर्त्तिनः ॥ ३९ ॥
 मकामगामहृत्सासपमेर्काद्विपीनमाः ।
 मण्डलान्द्रिगिनीः अग्निनिरेज्य कारिणः ॥ ४० ॥

क्लेव्याग्निमाद्वैवच्छर्दिरामप्रायविकारदाः ।
 यसाभाः सकफप्राज्यपुरीषाः सप्रवाहिकाः ॥ ४१ ॥
 न म्रवन्ति न भिद्यन्ते पाण्डुस्त्रिग्वत्त्वगादयः ।
 ससृष्टलिङ्गाः संसर्गात् निचयात्सर्वनक्षत्राः ॥ ४२ ॥
 रक्तोत्थणा गुदे कौलाः पित्ताकृतिसमन्विता ।
 वटप्ररोहसदृशा गुच्छ्राविद्रुम सन्निभाः ॥ ४३ ॥
 तैऽत्यर्थं दुष्टमुष्णं च गाढविट्प्रतिपीडिताः ।
 म्रवन्ति सहसा रक्तं तस्य चातिप्रवृत्तितः ॥ ४४ ॥
 भेकाभ. पीड्यते दुःखैः शोणितक्षयसम्भवैः ।
 हीनवर्णवन्मोक्षाहो हतौजाः क्लृपेन्द्रियः ॥ ४५ ॥
 सुहृकोद्भयजूर्णाद्यकरीरक्षणाकादिभिः ।
 रुचैः संप्राहिभिर्वायुः स्रम्याने कुपितो बली ॥ ४६ ॥
 अधोवहानि श्रोतासि संख्याधः प्रगोषयन् ।
 पूरीष वातविष्णुत्वसङ्घं कुर्वीत दारुणम् ॥ ४७ ॥
 तेन तौत्रा रुजा कोठपृष्ठहृत्पार्श्वगा भवेत् ।
 पाभानमुदरायटो हृत्पाम परिकर्तनम् ॥ ४८ ॥
 वस्यो च सुतरा गूल गण्डावययुसम्भव ।
 पवनस्योर्ध्वगामित्व ततश्चर्चकचिञ्चरा ॥ ४९ ॥
 दृष्टो गण्डणीटोपमृचसङ्घप्रवाहिका ।
 बाधिस्येतिमिरग्नासगिरोरक्षासपीनसाः ॥ ५० ॥
 मनीषिकारस्तृणारमृषित्तयुम्भोदरादयः ।
 ते मे च यातजा रोगा जायन्ते भृगुदारुणाः ॥ ५१ ॥
 दुर्नाश्यामित्युदायते परमोऽद्यमुपद्रव ।
 वाताभिभूतकोष्ठानां तैर्विनापि स जायते ॥ ५२ ॥

सहजानि त्रिदोषाणि यानि चाभ्यन्तरे वली ।
 स्थितानि तान्यसाध्यानि याप्यन्तेऽग्निबलादिभिः ॥ ५३ ॥
 हृदजानि द्वितीयायां वली यान्याश्रितानि च ।
 क्लृप्तासाध्यानि तान्याहुः परिसवत्सराणि च ॥ ५४ ॥
 बाह्यायां तु वली जातान्येकदोषोत्पन्नानि च ।
 अयांसि सुखसाध्यानि न चिरोत्पतितानि च ॥ ५५ ॥
 मेढ्रादिष्वपि वक्ष्यन्ते यथास्वम् नाभिजानि तु ।
 गण्डूपदास्यरूपाणि पिच्छिलानि मृदूनि च ॥ ५६ ॥
 ध्यानी मृहीत्वा श्लेष्माणं करोत्यर्शस्त्वचो वह्निः ।
 कौलोपम स्थिरखर चर्मकीलं तु तं विदुः ॥ ५७ ॥
 वातेन तोदः पारुष्यं पित्तादसितरक्तता ।
 श्लेष्मणा स्निग्धता तस्य ग्रथितत्वं सवर्णता ॥ ५८ ॥
 अर्शसां प्रथमे यत्नमाशु कुर्वीत बुद्धिमान् ।
 तान्यशु द्वि शुद्धं बद्धा कुर्युर्बद्धगुदीदरम् ॥ ५९ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

— { } —

अघातोऽतीसारग्रहणीरोगयोर्निदानं व्याख्यास्यामः ।
 दोषैर्व्यस्रैः समस्तेय भयाच्छोकाश्च यद्बुधः ।
 अतीसारः स सुतरां जायतेऽत्वन्मुपानतः ॥ १ ॥
 कृशशुक्लामिषासात्म्यतिन्पिष्टविरूटकैः ।
 मयरुचातिमात्रान्ने रशोभिः स्नेहविभ्रमात् ॥ २ ॥
 कृमिभ्यो वेगरोधाश्च तद्भिदैः कुपितोऽनिलः ।
 विस्रंसयत्वघोऽव्यातुं हत्वा तेनैव चाननम् ॥ ३ ॥

व्यापदानुगुक्तकीठं पुगीपं द्रवतां नयन् ।
 प्रकल्पतेऽतिसाराय लक्षणं तस्य भाविनः ॥ ४ ॥
 तोदो हृद्गुदकोष्ठेषु गात्रसादो मूलग्रहः ।
 आधानमविपाकश्च तत्र वातेन यिज्जलम् ॥ ५ ॥
 अप्पाल्पं शब्दशून्याद्यं विवदमुपवेग्यते ।
 कृत्तं सफेनमच्छश्च पथितं वा सुदुष्मैर्दुः ॥ ६ ॥
 तथा दग्धगुडाभास सपिच्छापारिकर्तिकम् ।
 शुक्लाम्बो भ्रष्टपायुय हृष्टरोमा विनिष्टनन् ॥ ७ ॥
 पित्तेन पीतमसितं हारित गाहलप्रमम् ।
 सरक्तमतिदुर्गन्धं दृग्मूर्च्छांस्वेददाहवान् ॥ ८ ॥
 सशूलपायुमन्ताप पाकवान् श्लेष्मणा घनम् ।
 पिच्छिलं तन्तुमच्छेत स्निग्धमांसं कफान्वितम् ॥ ९ ॥
 अभीक्षणं शुक्लं दुर्गन्धं विवदमनुबद्धकम् ।
 निद्रासुरलसोऽश्वहिडल्पान्प सप्रवाहिकम् ॥ १० ॥
 सरोमहर्षः सीतुक्कीशो गुरुवस्तिगुदीदरः ।
 कृतिऽप्यहतसंप्रय सयौका सर्वलक्षणः ॥ ११ ॥
 भयेन क्षोभिते चित्ते सपित्तो द्रावयेच्छकत् ।
 वायुस्ततोऽतिमार्थ्यैत क्षिप्रमुष्णं द्रवं प्रवम् ॥ १२ ॥
 वातपित्तसम निद्रैराहृस्तद्वच्च शोक्तः ।
 अतीमारः समाधेन द्विधा सामो निरामकः ॥ १३ ॥
 साष्टद्विरस्रः तत्राद्ये गौरवाद्देषु मज्जति ।
 गुरुदुर्गन्धमाटोपविष्टभार्तिप्रसेकिनः ॥ १४ ॥
 विपरीतो निरामसु कफात्पकोऽपि मज्जति ।
 अतीमारेषु यो नातिशब्दवान् ग्रहणीगदः ॥ १५ ॥

तस्य स्यादग्निविध्वंसकरैरत्यर्थसेवितैः ।
 साम शक्तत्रिराम वा जीर्णे येनातिसार्थ्यते ॥ १६ ॥
 सोऽतिसारोऽतिसरणादाशुकारी स्वभावतः ।
 साम सात्रमजीर्णेऽत्रे जीर्णे पक्वं तु नैव वा ॥ १७ ॥
 अकस्माद्वा मुहुर्बहमकस्माच्छिथिलं मुहुः ।
 चिरकृदग्रहणीदोषः सप्तयाञ्चोपवेशयेत् ॥ १८ ॥
 स चतुर्धा पृथग्दीपैः सन्निपाताच्च जायते ।
 प्राग्रूपं तस्य सदनं चिरात्पचनमग्नकः ॥ १९ ॥
 प्रसेको वक्त्रवैरस्यमरुपिस्तृट्कमी भ्रमः ।
 आनहोदरता हृदिः कर्णच्छेडोऽन्तकूजनम् ॥ २० ॥
 सामान्यं लक्षणं काश्यं धूमकस्तमको ज्वरः ।
 मूर्च्छा शिरोरुग्निष्टम्भः श्वयथुः करपादयोः ॥ २१ ॥
 तत्रानिसात्तासुशोषस्तिमिरं कर्णयोः स्वनः ।
 पार्श्वोरुवह्वणयोवारुजाऽभीक्ष्णं विस्फुचिका ॥ २२ ॥
 रसेषु गृह्णिः सर्वेषु क्षुत्तृण्य परिकर्तिका ।
 जीर्णे जीर्यति चाधानं भुक्ते स्वास्थ्यं समश्रुते ॥ २३ ॥
 वातघ्नोऽगगुल्मार्गः प्लीहपाण्डुत्वगद्वितः ।
 चिरादुःखं द्रव शुष्कं तन्वामं शब्दफेनयत् ॥ २४ ॥
 पुनः पुनः सृजेद्वचेः पायुरक्त्वासकासधान् ।
 पित्तेन नीलं पीताभ पीताभः सृजति द्रवम् ॥ २५ ॥
 पूत्यन्वोदारहृत्कण्ठदाहारुचिच्छर्दितः ।
 श्लेष्मणा पचते दुःखमत्रं हृदिरोचकः ॥ २६ ॥
 आम्योपदेहनिष्ठोवकासहृत्तासपीनसाः ।
 हृदयं मन्वते स्यान्मुदरं स्तिमितं गुरु ॥ २७ ॥

उद्वेगो दुष्टमधुरः भदनं स्वीयवर्षणम् ।
 भिक्षामन्त्रे षसंश्लेषगुरुवर्चः प्रवर्त्तनम् ॥ २८ ॥
 अक्षयस्यापि दीर्घायम् सर्वज्ञे सर्वसद्गुरः ।
 विभागेऽङ्गस्य ये चोक्ता विद्यमानास्त्वयाऽङ्गवः ॥ २९ ॥
 तेऽपि स्युर्यहणोदोषाः समम्प्राप्त्यङ्गारणम् ।
 वातव्याध्यग्नरोकुष्ठमेहोदरभगन्दराः ।
 अर्गांसि ग्रहणोत्वष्टो महारोगोः सुदुस्तराः ॥ ३० ॥

नवमोऽध्यायः ।

अथातो मूत्राघातनिदानं व्याख्यास्यामः ।
 यस्तिवस्तिगिरोमेदुःकटोवपणवायरः ।
 एकमस्यमनाः प्रोक्ता गुदास्थिविवराश्रयाः ॥ १ ॥
 अधोमुखोऽपि वस्तिर्हि मूत्रयाहिमिरामुखैः ।
 पार्श्वेभ्यः पुर्यन् सृष्टैः स्यन्दमानैरनारतम् ॥ २ ॥
 यैस्तैरेष प्रविश्येनं दीपाः कुर्वन्ति विशतिम् ।
 मूत्राघातान् प्रमेहांश्च लक्ष्णाशब्दममाश्रयान् ॥ ३ ॥
 यस्तिवद्वणमेदुरातिर्युक्तोऽप्यास्य मुहुर्मुष्टः ।
 मूत्रवेष्टान्ते लक्ष्णे पेषे पीतं मदाहकम् ॥ ४ ॥
 रक्तं वा ककरो यस्तिमेदुर्गोश्रवणोऽश्वान् ।
 मपिच्छ मविद्यन्त्र सर्वैः सर्वात्मक मनैः ॥ ५ ॥
 यदा वायुर्मुग्धं बन्धेरात्तत्र परिशोषयेत् ।
 मूत्रं मपिच मवषं रुद्रं या तदा क्रमान् ॥ ६ ॥

सञ्जायतेऽश्मरी घोरा पित्ताद्गोरिव रोचना ।
 श्लेष्माश्रया च सर्वा स्यादद्यास्याः पूर्वलक्षणम् ॥ ७ ॥
 वस्त्राधानं कृत्वा सन्नदोषेषु परितोऽतिरुक् ।
 भूत्रे च वस्तगन्धत्वं सूत्रकच्छं ज्वरोऽरुचिः ॥ ८ ॥
 सामान्यलिङ्गं रुद्धनाभिमेवनीवस्तिमूर्धसु ।
 विशीर्णधारं सूत्रं स्यात्तया मार्गनिरोधने ॥ ९ ॥
 तद्व्यापायात् सुखं मेहेदच्छं गोमेदकोपमम् ।
 तत् संचोभात् क्षते सास्त्रमायासाश्चातिरुग्भवेत् ॥ १० ॥
 तत्र वातादभ्रयार्थं तीं दन्तान् खादति वेपते ।
 मृद्नाति मेहनं नाभिं पीडयत्यनिशं क्षणम् ॥ ११ ॥
 सानिलं मुञ्चति शकृन्मुहुर्महति बिन्दुशः ।
 श्लेष्मा रुक्षाऽश्मरी स्वाप्य व्याधिता कण्ठकौरिव ॥ १२ ॥
 पित्तेन दहते वस्तिः पथ्यमान इवोषवान् ।
 भङ्गातकास्त्रिसंस्थाना रक्तपीताऽसिताऽश्मरी ॥ १३ ॥
 वस्तिर्निमज्जत इव श्लेष्मणा शीतलो गुहः ।
 अश्मरी महती श्लेष्मा मधुवर्णाथवा सित्ता ॥ १४ ॥
 एता भवन्ति बालानां तेषामेव च भूयसा ।
 आश्रयीपचयान्पत्वाद्दृषद्दृषाहरणे सुखाः ॥ १५ ॥
 शुक्राश्मरी तु महतां जायते शुक्रधारणात् ।
 स्थानात् प्युतममुक्तं हि मुष्कयोरन्तरेऽनिलः ॥ १६ ॥
 शीपयत्युपसंगृह्य शकं तच्छुष्कमश्मरी ।
 वस्तिरुक् कच्छमूत्रत्वमुष्कप्रयद्युकारिणी ॥ १७ ॥
 तस्यामुपयमाभायां शुकमेति विधीयते ।
 पीडितं त्वक्काग्रेऽस्मिन् पश्मय्येव च शर्करा ॥ १८ ॥

अणुगो वायुना भिन्ना सात्वस्मिन्ननुनोमगी ।
 निरेति सङ्घमूत्रेण प्रतिलोमे विबध्यते ॥ १८ ॥
 मूत्रसन्धारिण्य' कुर्थाद्दुद्धा बस्तेर्मुख मरुत् ।
 मूत्रसङ्घं कृज कण्डूं कदाचिच्च स्त्रधामत ॥ २० ॥
 प्रच्याध्य वस्तिमुद्गस्त गर्भाभ स्तूलविप्रुतम् ।
 करोति तत्र रुग्दाहस्यन्दनोद्देष्टानि च ॥ २१ ॥
 विन्दुगद्य प्रवर्त्तत मूत्रं वस्तौ तु पीडिते ।
 धारया द्विविधोऽप्येष वातवस्तिरिति स्मृत ॥ २२ ॥
 दुस्तरौ दुस्तरतरो द्वितीय प्रवस्तानिल ।
 शक्यन्मार्गस्य यस्तेषु वायुरन्तरमाश्रित ॥ २३ ॥
 अहीलाभ घन शन्य करोत्यचलमुन्नतम् ।
 वाताहीनेति साऽऽधानविष्णुत्रानिलसङ्घकृत् ॥ २४ ॥
 विगुण कुण्डनीभूतो वस्तौ तीव्रश्वयोऽनिल ।
 आविश्य मूत्र भ्रमति सस्तर्भाद्देष्टगौरव ॥ २५ ॥
 मूत्रमल्पामयया विमुञ्चति शक्यत् सृजन् ।
 वातकुण्डलिकेत्येषा मूत्रन्तु विष्टत चिरम् ॥ २६ ॥
 न निरेति विबद्ध वा मूत्रातीत तदस्पृक् ।
 विधारणात् प्रतिहत वातोदावर्त्तित यदा ॥ २७ ॥
 नामेरधस्तादुदरं मूत्रमापूरयेत्तदा ।
 कुर्थात्तीव्ररुगाधानमपक्तिमनसग्रहम् ॥ २८ ॥
 तन्मूत्रजठर छिद्रवेगुल्येनानिलेन वा ।
 आघित्तमस्य मूत्रन्तु वस्तौ नालेऽववा मणौ ॥ २९ ॥
 स्थित्वा स्त्रवेच्छनै पदात् सरुज वाऽववाऽरुजम् ।
 मूधोक्तह स विच्छिन्नतच्छेपगुरुगेष ॥ ३० ॥

ग्रीतमेही सुवह्वयो मधुरं मृशशीतलम् ॥ १२ ॥
 ग्रनैः ग्रनैः ग्रनैर्मेही मन्दं मन्दं प्रमेहति ।
 लानातन्तुयुतं मूत्रं लालामेहेन पिच्छिलम् ॥ १३ ॥
 गन्धवर्णरसस्वर्यैः चारेण चारतोयवत् ।
 नीलमेहेन नीलाभं कालमेही मषीनिभम् ॥ १४ ॥
 हारिद्रमेही कटुकं हरिद्रासन्निभं दृढम् ।
 विस्त्रं माञ्जिष्ठमेहेन मञ्जिष्ठासलिलोपम् ॥ १५ ॥
 विस्त्रमुष्णं सलवणं रक्ताभं रक्तमेहतः ।
 वसामेही वसामित्रं वसां वा मूत्रयेन्मुहुः ॥ १६ ॥
 नज्जानं मज्जमित्रं वा मल्लमेही मुहुर्मुहुः ।
 हस्तौ मत्त इवाजस्रं मूत्रं वेगविवर्जितम् ॥ १७ ॥
 सलसौकं विवदश्च हस्तिमेही प्रमेहति ।
 नधुमेही मधुसमं जायते स किल हिधा ॥ १८ ॥
 क्रुद्धे धातुचयाद्वायौ दोषाहतपथेऽथवा ।
 आहतो दीपलिङ्गानि सोऽनिमित्तं प्रदेर्ययेत् ॥ १९ ॥
 क्षीणः क्षणात् क्षणात् पूर्णो भजते लक्ष्मसाध्यताम् ।
 कालेनोपेक्षिता, सर्वे यद्यान्ति मधुमेहताम् ॥ २० ॥
 मधुरं यच्च सर्वेषु प्रायी मध्विव मेहति ।
 सर्वेऽपि मधुमेहाख्या माधुर्याच्च तनोरतः ॥ २१ ॥
 अविपाको रुचिच्छर्दिर्निद्राकासः सपीनसः ।
 उपद्रवाः प्रजायन्ते मेहाना कफजन्मनाम् ॥ २२ ॥
 वन्तिमेहनयोस्तोदो मुष्कावदरण ज्वरः ।
 दाहस्तृणाम्नकी मूर्च्छा विद्भेद पित्तजन्मनाम् ॥ २३ ॥
 वातिकानामुदावर्त्तकखट्वद्वद्वह्नोलताः ।

शूलमुन्निद्रता शोषः कासः श्वासश्च जायते ॥२४॥
 शरायिका कच्छपिका जालिनी विनताऽलजी ।
 मसूरिका सर्पपिका पुत्रिणी सविदारिका ॥ २५ ॥
 विद्रधिषेति पिटिकाः प्रमेहोपेक्षया दश ।
 सन्धिमन्सु जायन्ते मांसलेपु च धामसु ॥ २६ ॥
 अन्तीव्रता मध्यनिम्ना श्यावा क्लीदरुजान्विता ।
 शरावमानसंस्थाना पिटिका स्यात् शरायिका ॥२७॥
 अवगाढास्तिनिस्तीदा महावस्तुपरिग्रहा ।
 अक्ष्णा कच्छपपृष्ठाभा पिटिका कच्छपी मत्त ॥२८॥
 स्तम्भा शिरालालवती स्निग्धस्त्राया महाशया ।
 रुजानिस्तीदबहुना सूक्ष्मच्छिद्रा जालिनी ॥ २९ ॥
 अवगाढरुजा क्लीदा पृष्ठे वा जठरेऽपि वा ।
 महती पिटिका नीला विनता विनता स्मृता ॥३०॥
 दहति त्वचमुत्थाने भृगं कटा विसर्पिणी ।
 रक्तक्षणातिष्ठत्स्फोटदाहमोहज्वराऽलजी ॥ ३१ ॥
 मानसंस्थानयोस्तन्या मसूरेण मसूरिका ।
 मर्मपा मानसंस्थाना क्षिप्रपाका महारुजा ॥ ३२ ॥
 मर्मपा सर्पपातुल्यपिटिका परिवारिता ।
 पुत्रिणी महती भूरिसूक्ष्मपिटिकाहता ॥ ३३ ॥
 विदारीकन्दवद् हत्ता कठिनर च विदारिका ।
 विद्रधिर्वस्वतेऽन्यत्र तत्रार्द्य पिटिका त्रयम् ॥ ३४ ॥
 पुत्रिणी च विदारी च दुःसहा बहुमेदसः ।
 सघ्नाः पित्तोत्थणास्त्वन्याः सम्भवन्त्यन्पमेदसः ॥३५॥
 तासु मेहवगाश्च स्यादोपीद्रेको यथायथम् ।

अन्तर्बस्तिमुखे वृत्तः स्थिरोऽल्पः सहसा भवेत् ।
 अग्रमरीतुन्यरुक् ग्रन्थिर्मूत्रग्रन्थिः स उच्यते ॥ ३१ ॥
 मूत्रितस्य स्त्रियं यातो वायुना शुक्रमुद्धतम् ।
 स्थानात् प्युतं मूत्रयतः प्राक्पद्याद्वा प्रवर्त्तते ॥ ३२ ॥
 भस्मोदकप्रतौकाग्रं मूत्रशुक्रं तदुच्यते ।
 रुचदुर्वलयोर्वातादुदाहृतं गृह्यद् यदा ॥ ३३ ॥
 मूत्रस्त्रोतोऽनुपर्येति संसृष्टं गृह्यता तदा ।
 मूत्रं विट्पुन्यगन्धं स्वादिद्विघात तमादिशेत् ॥ ३४ ॥
 पित्तं व्यायामतीक्ष्णभोजनाध्वातपादिभिः ।
 प्रहृष्टं वायुना क्षिप्तं चक्षुपस्थार्त्तिदाहवत् ॥ ३५ ॥
 मूत्रं प्रवर्त्तयेत् पीतं सरक्तं रक्तमेव वा ।
 उष्णं पुनः पुनः कृच्छ्रादुष्णवात वदन्ति तम् ॥ ३६ ॥
 रुचम्य क्लान्तदेहम्य वस्तिम्यौ पित्तमारतौ ।
 मूत्रघ्नय मरुदाहं जनयेतां तदाह्वयम् ॥ ३७ ॥
 पित्तं कफो हावपि वा सहन्येतेऽनिलेन च ।
 कृच्छ्राभूत् तदा पीत रक्तं ज्वितं घनं सृजेत् ॥ ३८ ॥
 सदाहं रोचनाशुचूर्णवर्णं भवेद्य तत् ।
 शुक्ल समस्तवर्णं वा मूत्रसाहं वदन्ति तम् ॥ ३९ ॥
 दूति विस्तरतः प्रोक्ता रोगा मूत्राऽप्रवृत्तिजाः ।
 निदाननघणैरुद्भिं वक्ष्यन्तेऽतिप्रवृत्तिजाः ॥ ४० ॥

दशमोऽध्यायः ।

—:०:—

पचातः प्रमेहनिदानं ध्याम्याम्यामः ।

प्रमेहेण विनाप्येता जायन्ते दुष्टमेदसः ॥ ३६ ॥

तावच्च नोपलक्ष्यन्ते यावदसुपरिग्रहः ।

हारिद्रवर्णे रक्तं वा मेहप्राग्रूपवर्जितम् ॥ ३७ ॥

यो सूत्रयेन्न त मेहं रक्तपित्तं तु तद्विदुः ।

स्वेदोऽङ्गगन्धः शिथिलत्वमङ्गे शय्यासनस्त्रप्रसुखाभिपङ्कः ॥ ३८ ॥

हृत्त्रेत्रजिह्वाशयवर्णोपदेहो घनाङ्गता केशनखातिहृदिः ।

शीतप्रियत्वं गलतालुगोषो माधुर्यमास्ये करपाददाहः ॥ ३९ ॥

भवित्यतो मेहगणस्य रूपं सूत्रेऽभिधावन्ति पिपीलिकाद्य ।

दृष्ट्वा प्रमेहं मधुरं सपिच्छं मधूपमं स्याद्विधि विचारः ॥ ४० ॥

मन्तर्पणाद्वा कफसम्भवः स्यात् क्षीरेषु दीपेष्वनिलात्मकौ वा

सपूर्वरूपाः कफपित्तमेहाः क्रमेण ये वातस्तथाश्च मेहाः ।

नाध्या न ते पित्तकृतासु धाप्याः साध्वास्तुमेदो यदि नातिदुष्टं ४१

एकादशोऽध्यायः ।

—::०::—

अथातो विद्रधिहृदिगुल्मनिदानं व्याख्यास्यामः ।

भुक्तैः पर्युपितात्युष्णरूचशुष्कविदाहिभिः ।

जिह्वशय्याविचेष्टाभिस्तैस्तैसासृक्प्रदूपणैः ॥ १ ॥

दुष्टं त्वङ्मासमेदोऽस्थिस्रावासृक्कण्डराशयः ।

यः शोफो बहिरन्तर्वा महामूलो महारुजः ॥ २ ॥

हृत्तः स्यादायतो यो वा स्मृतः षोढा स विद्रधिः ।

दोषैः पृथक् समुदितैः शोणितेन चर्तन च ॥ ३ ॥

वाघ्नोऽत्र तत्र तत्राङ्गे दारुणो यथितोन्नतः ।

ग्रान्तरो दारुणतरो गभीरो गुल्मवद् घनः ॥ ४ ॥

वल्मीकवत् समुच्छ्रायो शीघ्रवात्यग्निगम्भवत् ।
 नाभिवस्त्रियक्तत्प्रोहक्लोमद्भृत्कुक्षिवहणे ॥ ५ ॥
 म्याद् हृदयोरपाने च वातात् तदातितीव्ररुक् ।
 श्वाशरुणसिरोत्यानपाको विषमसंस्थितिः ॥ ६ ॥
 व्यथच्छेद्भ्रमानाहुंस्यन्दसर्पणशब्दान् ।
 रक्ततान्वासित. पित्तात् टण्मोहज्वरदाहवान् ॥ ७ ॥
 क्षिप्रोत्यानप्रपाकश्च पाण्डुः कण्डूयुतः कफात् ।
 सीत्क्लेश्चोतकस्तम्भजृम्भारोचकगौरवः ॥ ८ ॥
 क्षिरोत्यानविदाहश्च सकीर्णः सन्निपाततः ।
 मामर्ष्याद्यात्र विभजेद् बाह्याभ्यन्तरलक्षणम् ॥ ९ ॥
 कण्ठस्फोटाहतः श्वावस्तोत्रदाहरुजाज्वरः ।
 पित्तनिद्रोऽसृजा बाह्य. स्त्रोणामिव तथान्तर' ॥ १० ॥
 शक्याद्यैरभिधार्तन क्षते वाऽप्यकारिणः ।
 क्षतोष्ण वायुविक्षितः सरक्त पित्तमीरयन् ॥ ११ ॥
 पित्तासृग्गन्धश्च कुर्व्याहिट्रिषि भूय्युपद्रवम् ।
 तेषूपद्रवभेदश्च स्मृतोऽधिष्ठानभेदतः ॥ १२ ॥
 नाभ्या क्षिप्रा भवेद् वस्ती सृष्ट कृच्छ्रेण पूति च ।
 गामो यक्षति रोधन्तु प्रोक्ष्युच्छ्रासस्य तट् पुन ॥ १३ ॥
 गन्धश्च क्लोमि म्यात् सर्वाङ्गप्रपटो हृदि ।
 प्रमोहस्तमक' कामो हृदये घटन व्यथा ॥ १४ ॥
 रुक्षिपाश्यांस्तगामान्ति' कुपायाटोपजय च ।
 गच्छोपेक्षी वह्णयोर्हृदयोः कटिपृष्ठयो ॥ १५ ॥
 पार्श्वयोश्च व्यथा पावो यवनश्च निरोधनम् ।
 शानपक्षविट्शतव तेषां शोफवदादिमेत् ॥ १६ ॥

नाभेरुर्ध्वं मुग्धात् पक्वाः प्रस्रवन्त्यवरे गुदात् ।
 उभाभ्यां नाभिजो विद्यादोष क्लेदाच्च विद्रधी ॥ १७ ॥
 यथास्य व्रणवत् तत्र विवर्ज्यः सन्निपातजः ।
 पक्वो हृन्नाभिवस्तिस्थो भिन्नोऽन्तर्बहिरेव वा ॥ १८ ॥
 पक्वयान्त स्रवन्वक्त्रात् क्षीणस्थोपद्रवान्वितः ।
 एयमेव स्तनसिराविहताः प्राप्य योपिताम् ॥ १९ ॥
 सूतानां गर्भिणीनां वा सम्भवेच्छययुर्धनः ।
 स्तूनी सदुग्धेऽदुग्धे वा बाह्यविद्रधिलक्षणः ॥ २० ॥
 नाडीनां सूक्ष्मवक्त्रत्वात् कन्यानान्तु न जायते ।
 क्रुद्धो रुद्रगतिर्वायुः शीफशूलकरधरन् ॥ २१ ॥
 सुष्को बद्धणतः प्राप्य फलकीयाभिवाहिनीः ।
 प्रपीद्य धमनीर्हृदिं करेति फलकीशयोः ॥ २२ ॥
 दोषास्रमेदोमूत्रान्तैः स हृदिः सप्तधा गद्दः ।
 मूत्रान्त्रजावप्यनिष्कारेतुभेदसु केषसम् ॥ २३ ॥
 वातपूर्णदृतिस्पर्शो रूघो वातादहेतुरुक् ।
 पक्वोदुम्बरसङ्काशः पित्ताहाशोसपाकवान् ॥ २४ ॥
 कफाच्छोती गुरु स्निग्धः कण्डूमान् कठिनोऽल्परुक् ।
 क्षणस्कोटावृतः पित्तवृद्धिलिङ्गय रक्ततः ॥ २५ ॥
 कफवन्देदसा वृद्धिर्दुस्तालफलोपमः ।
 मूत्रधारणशीलस्य मूत्रजः स तु गच्छतः ॥ २६ ॥
 अम्भोभिः पूर्णदृतिवत् क्षोभं याति सरुह्मदुः ।
 मूत्रक्षेत्रमधस्ताच्च धलय फलकीशयोः ॥ २७ ॥
 वातकोपिभिराहारैः शीततोयावगाहनैः ।
 धारणे रणभाराध्वविषमाद्भ्रमवर्त्तनैः ॥ २८ ॥

घोमथैः क्षुभितोऽन्यैश्च क्षुद्रान्त्रावयव यदा ।

पवनो विगुणीकृत्य म्निवेशादधो नयेत् ।

कुर्याद्दृष्टव्यसन्निस्थो ग्रन्थ्याभ श्वयथु तदा ॥ २८ ॥

उपेक्षमाणस्य च मुष्कहृदिमाधानरुक्स्तम्भवतीं स वायुः ।

प्रपीडितोऽन्ताः स्वनवान् प्रधाति प्रष्णापयन्नेति पुनश्च मुक्तः ॥ २९ ॥

अन्धवृद्धिरसाध्वोऽयं वातवृद्धिसमाकृतिः ।

रुक्कृष्णारुणशिरातस्तुञ्जालगवाक्षितः ॥ ३१ ॥

गुल्मोऽष्टधा पृथग्दीपैः संसृष्टैर्निषयं गतेः ।

आर्त्तवस्य च दोषेण नारीणां जायतेऽष्टमः ॥ ३२ ॥

ज्वरच्छर्दितिसाराक्षीर्वमनादौ च कर्माभिः ।

कर्शितो वातलान्यक्ति शीतं वायुं बुभुक्षितः ॥ ३३ ॥

यः पिबत्यनु चान्नानि लङ्घनं भ्रवनादिकम् ।

श्वेतं देहसर्षीभिश्छर्दि वा समुदौरयेत् ॥ ३४ ॥

अनुदीर्घासुदीर्घान्वा वातादीन् विमुञ्चति ।

स्त्रे हस्त्रेदावनभ्यस्य शोधनं वा निषेवते ॥ ३५ ॥

शुद्धो वाग्बुविदाहोनि भजते स्यन्दमानि वा ।

वातीस्वणास्त्रस्य मन्नाः पृथक्कुहा दिगोऽथवा ॥ ३६ ॥

सर्वे वा रक्तयुक्ता वा महास्त्रीतोऽनुगायिनः ।

उर्द्धाधोमार्गमाहृत्य कुर्वते शूलपूर्वकम् ॥ ३७ ॥

म्यर्गोपलभ्यं गुल्मास्यमुत्प्लुतं अन्यरूपिणम् ।

कर्शनात् कफविट्पित्तैर्मार्गस्यावरणेन वा ॥ ३८ ॥

वायुः कृताशयः कोष्ठे रौच्यात् काठिन्यमागतः ।

स्वतन्त्रः स्वाशये दुष्टः परतन्त्रः पराशये ॥ ३९ ॥

पिष्टितत्त्वाद्मूर्त्तोऽपि मूर्त्तत्वमिव संयितः ।

•गुल्म इत्युच्यते बस्तिनाभिहृत्पार्श्वसंश्रयः ॥ ४० ॥

वातान्मन्याशिरः शूलं ज्वरप्रीहान्त्वकूजनम् ।

व्यधः सूच्येव विट्सङ्घः कच्छ्रादुच्छसनं मुहुः ॥ ४१ ॥

स्तम्भो गात्रे सुखे शीघ्रः काशः विषमवद्विता ।

रूक्षकृष्णत्वगादित्वं चलत्वादनिलस्य च ॥ ४२ ॥

अनिरूपितसंस्थानस्थानहृद्विज्ञयव्ययः ।

पिपीलिकाव्याप्त इव गुल्मः स्फुरति तुद्यते ॥ ४३ ॥

पित्ताहाहाहोऽस्तको मूर्च्छाविड्भेदस्वेददृङ्ज्वराः ।

हारिद्रत्वं त्वगाद्येषु गुल्मस्य स्वर्गनासहः ॥ ४४ ॥

दूयते दीप्यते सोष्मा स्वस्थानं दहतीव च ।

कफात् स्तैमित्यमरुचिः सदनं शिशिरज्वरः ॥ ४५ ॥

पीनसालस्यहृत्तासकासशकृत्वगादिताः ।

गुल्मोऽपगाढः कठिनो गुरुः सुप्तः स्थिरोऽस्परकः ॥ ४६ ॥

स्वदोषस्थानधामानः स्वे स्वे काले च रुद्धराः ।

प्रायः त्रयसु इन्दोत्या गुल्माः संसृष्टलक्षणाः ॥ ४७ ॥

सर्वजस्तोत्ररुग्दाहः योघ्नपाकी घनोन्नतः ।

सोऽसाधो रक्तगुल्मसु स्त्रिया एव प्रजायते ॥ ४८ ॥

ऋती वा नयसूता वा यदि वा योनिरोगिणी ।

मेघते वातलानि स्यो क्रुद्धस्तम्याः समीरणः ॥ ४९ ॥

निरुपडगार्त्तत्रं योन्यां प्रतिमासनवस्थितम् ।

कुक्षिं करोति तद्भेनिद्रमाविष्करोति ॥ ५० ॥

• हृत्तासदोऽदृष्टान्यदर्शनं धामतादिकम् ।

क्रमेण दायुसंसर्गात्पित्तयोनिताया च तत् ॥ ५१ ॥

गोणितः कुरुते तस्या दातपिप्प्लोत्यगुल्मज्ञान् ।

कक्त्वादाहातीसारवृज्वरादीशुपद्गान् ॥ ५२ ॥

गर्भाग्रे च सतरां शूलं दुष्टासगाग्रये ।

यो न्याय स्वावदोगैभ्यतोदस्यन्दनवेदनाः ॥ ५३ ॥

न चाङ्गैर्गर्भवद्गुल्फः स्फुरत्यपितु शुल्बवान् ।

पिण्डीभूतः स एवास्याः कदाचित्स्वन्दते चिरात् ॥ ५४ ॥

न चास्या वदंते कुक्षिगुल्फ एव तु वदंते ।

स्वदोषसग्रयो गुल्फः सर्वो भवति तेन सः ॥ ५५ ॥

पाप चिरेण भजति नैव वा विद्रधि पुनः ।

पथ्यते शीघ्रमत्यर्थं दुष्टरक्ताग्रयत्नतः ॥ ५६ ॥

अतः शीघ्रविदाहित्वादिद्रधिः सोऽभिधीयते ।

गुल्फोऽन्तरायये वसिकुक्षिष्टतृप्तीहवेदनाः ॥ ५७ ॥

अग्निवर्णबलभ्रंयो वेगानां चाप्रवर्त्तनम् ।

अतो विपर्ययो वाञ्छो कोष्ठाङ्केषु तु नातिरुक् ॥ ५८ ॥

वैषर्ण्यं मयकाशस्य बहिरुन्नतताधिकम् ।

साटोपमव्युपकजमाधानमुदरे श्यम् ॥ ५९ ॥

कर्हाधी घातरोधेन तमानाहं प्रवृत्तते ।

घर्नाऽष्ठीलोपमो अद्विरष्ठीलोर्ध्वं समुन्नतः ॥ ६० ॥

घानाहलिङ्गन्तिर्यक्तु प्रत्यष्टोला तदाकृतिः ।

पक्षाशयाद्गुदोपस्य वायुस्तोत्ररुजः प्रेयान् ।

तुनीप्रतूनी तु भवेत्स एवातो विपर्यये ॥ ६१ ॥

उद्गारवाटुलपुरीषवन्धत्प्रचमत्वान्बिकूलनानि ।

साटोपमाधानमपक्षिगतिमासन्नगुल्फस्य वदन्ति चिष्टम् ॥ ६२ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

अथातः उदरनिदानं व्याख्यास्यामः ।

रोगाः सर्वेऽपि मन्देऽग्नौ सुतरामुदराणि तु ।
 अजीर्णाग्निनिर्वाचैर्जायन्ते मलसंश्रयात् ॥ १ ॥
 जर्वाधो धातवो रुद्धा वाहिनीरम्बुवाहिनीः ।
 प्राणान्धपानान् सन्दूष्य कुर्व्युस्त्वङ्मांससन्धिगाः ॥ २ ॥
 आध्याप्यं कुचिसुदरम् अष्टधा तच्च भिद्यते ।
 पृथग्दोषैः समस्यैव श्लोहवद्व्यतीदकैः ॥ ३ ॥
 तेनार्ताः शुष्कतास्त्रोष्ठाः शूनपादकरोदराः ।
 नष्टचेष्टावसाहाराः कृशाः प्रथातकुचयः ॥ ४ ॥
 स्युः प्रैतरूपाः पुरुषाः भाविनस्तस्य लक्षयम् ।
 सुन्नाशोऽत्र चिरात्सर्वं सविदार्यं च पथ्यते ॥ ५ ॥
 जीर्णाजीर्णं न जानाति सौहित्यं सहतेन च ।
 क्षीयते बलतः शशच्छसित्वस्येऽपि चेष्टिते ॥ ६ ॥
 वृद्धिर्विशोऽप्रवृत्तिय किञ्चिच्छोफय पादयोः ।
 रग्बस्थिसन्धौ ततता लघुभ्याभोजनैरपि ॥ ७ ॥
 राजीजम्न वक्षीनाशो जठरे जठरेषु तु ।
 सर्वेषु तन्द्रा सदनं मलसङ्घोऽप्यवक्रिता ॥ ८ ॥
 टाहः श्वयथुराधानमन्ते सनिलसम्भवः ।
 सर्वं त्वतीयमरुणमशोफं नातिभारिकम् ॥ ९ ॥
 मवाक्षितं मिराजानैः सदा गुडगुडायते ।
 नाभिमन्त्रं च विष्टभ्य वेगं कृत्वा प्रणश्यति ॥ १० ॥

मारुतो हृत्कटीनाभिपायुवहणवेदनः ।

सशब्दो निचरेद्वायुर्विडम्बन्यो मूत्रमल्पकम् ॥ ११ ॥

नातिमन्दीऽनन्यो लौला न च स्याद्विरस मुखम् ।

तत्र वातोदरे शोफः पाण्डिपाशुष्ककुचिपु ॥ १२ ॥

कुचिपाशोदरे कटीपृष्ठवक् पर्वभेदनम् ।

शुष्ककाशाङ्गमूर्द्धोऽधीशुकता मत्तसंशङ्कः ॥ १३ ॥

ग्राधारुणत्वगादित्वमकक्षादृष्टिहासवत् ।

सतीद्भेदसुदरं तनु कृष्णसिराततम् ॥ १४ ॥

आधातद्वृत्तिषच्छब्दमाहृतं प्रकरोति च ।

वायुयात्र सरुक्यम्दी विचरेत्सर्वतोगतिः ॥ १५ ॥

पित्तोदरे ज्वरोमूर्च्छा दाहस्रुद् कटुकास्यता ।

भ्रमोऽतिसारः पीतत्वं त्वगादायुदरं हरित् ॥ १६ ॥

पीततान्त्रसिरानहं सस्वेदं शोषं दृष्टते ।

धूमायति मृदुम्यगं चिप्रपाकं प्रदूयते ॥ १७ ॥

श्रेष्ठीदरेऽद्रसदनं स्वापययद्युगौरवम् ।

निदीत्क्लेगोऽरुचिः श्वासः कासः शूल त्वगादिता ॥ १८ ॥

उदरं म्लिमितं शूलं शूलरात्रीतत महत् ।

धिराभिहृष्टि कठिनं शीतस्पर्शं गुह्यं स्थिरम् ॥ १९ ॥

धिदीपकोपनैस्त्रैस्तैः स्वीदत्तैश्च रजोमनैः ।

गरद्रूपीविपाद्यैश्च सरताः सञ्चिता मन्नाः ॥ २० ॥

कोष्ठं प्राण्य विकुर्वाणाः शोथमूर्च्छाभ्रमान्वितम् ।

कुर्व्यु म्लिमिद्गुदरं शीघ्रपाकं सुदारुणम् ॥ २१ ॥

याधते तत्र सुतरा शीतवाताभ्रदर्शने ।

अत्यागितप्यं रुहोभान् यानवानादिचेष्टितैः ॥ २२ ॥

अतिव्यवायकर्मभाध्वमनव्याधिकर्णनै ।
 वामपार्श्वान्यित प्रोहा च्युत स्यानाद्विवर्धते ॥ २३ ॥
 शोणित वा रसादिभ्यो विहृद त विवर्द्धयेत् ।
 सोऽष्टीलेवातिकठिन प्राकृत कृम्यष्टवत् ॥ २४ ॥
 क्रमेण यधेमानय कुक्षाबुदरमायहेत् ।
 श्वासकासपिपासास्यवैरस्यार्थानुक्रमज्वरै ॥ २५ ॥
 पाण्डुत्वच्छर्दिमूर्च्छातिदाहर्मोहैश्च स्येयत्तम् ।
 अरुणाभ विषर्ण वा नीलहारिद्रैराजिनत् ॥ २६ ॥
 उदावर्त्तरुगानाहैर्मोहदृष्टदृष्टनज्वरै ।
 गौरवारुचिकाठिन्यै विद्यात्तव मलान क्रमात् ॥ २७ ॥
 प्रोहवहृदिष्णात्पार्श्वत कुर्याद्यत्तदपि च्युतम् ।
 पक्ष्मवालै सहाग्नेन भुक्तेर्वर्षायने गुदे ॥ २८ ॥
 दुर्नामभिरुदावर्त्तेरन्येषान्त्रोपक्षिपिभि ।
 वर्च पित्तकफान रुहा करोति कुपितोऽनिम्न ॥ २९ ॥
 अपानो जठर तेन स्युर्दाहज्वरदृष्टवदा ।
 कासश्वासीरुसदन शिरोहृत्वाभिपायुरुक् ॥ ३० ॥
 मलसङ्गाऽरुचिच्छर्दिरुदर मूठमाकृतम् ।
 स्थिर नीलारुणसिराराजिवद्भेमराजि वा ॥ ३१ ॥
 नामैरुपरि च प्राया गापुच्छाकृति जायते ।
 अस्य्यादिश्लै सान्नेशेद्भुक्तैरत्यग्नेन वा ॥ ३२ ॥
 भिद्यते पच्यते वान्त्र तच्छिद्रैय स्रवन बहि ।
 आम एव गुदादेति ततोऽन्यात्प सविद्रुम ॥ ३३ ॥
 तुभ्य कुलपमन्त्रेण पिच्छिल पीतलोहित ।
 शेषद्यापूर्य जठर जठर घोरभाषहेत् ॥ ३४ ॥

यद्वयेत् तदधो नाभेराशु चैति जलामताम् ।
 उद्विक्तदोषरूपं च घ्याप्तं च श्वासद्वभ्रमेः ॥ ३५ ॥
 क्षिद्रोदरमिदं प्राहुः परिस्त्रावीति चापरे ।
 प्रवृत्तस्य हृषानादेः सहसाऽऽमाम्बुपाविनः ॥ ३६ ॥
 अत्यम्बुपानान्मन्दाग्नेः क्षीणस्यातिक्रमस्य वा ।
 कृद्वाऽम्बुमार्गाननिसः कफस्य जलमूर्च्छितः ॥ ३७ ॥
 वर्धयेतां तदेवाम्बु तत्स्यान्नादुदरायितौ ।
 ततः स्यादुदरं तृष्णाशुदस्त्रुतिवजायुतम् ॥ ३८ ॥
 कासश्वासावचियुतं नानावर्णसिराततम् ।
 तीयपूर्णहृतिभ्यर्गशब्दप्रसोभवेपधु ॥ ३९ ॥
 दक्षोदरं महत्स्त्रिभ्यंस्त्रिरमाहसनाभि तत् ।
 उपेक्षया च सर्वेषु दोषाः स्वस्थानतद्युताः ॥ ४० ॥
 पाकाद्ग्राह्यं इवीकुर्युः सन्निस्तोतोमुद्यान्वपि ।
 स्वेदय वाद्यमोतम्बु विहृतस्त्रिय्येगास्त्रितः ॥ ४१ ॥
 तदेवोदकमाध्याप्य पिच्छं कुर्यात्तदा भवेत् ।
 गुरुदरं स्थिरं हृत्तमाहृतं च न शब्दवत् ॥ ४२ ॥
 मृदु प्यपेतराश्रीकं नाभ्यां स्पृष्टं च सर्पति ।
 तदमूदकजम्बाघ्निकं कुचिहृदिभ्यातोऽधिकम् ॥ ४३ ॥
 मिरास्तधीनमुदकजठरोक्तं च मधुसम् ।
 घातपित्तकफप्रोहमत्रिपातोदकोदरम् ॥ ४४ ॥
 लक्ष्णं यथात्तरम् पचात्परं प्रायोऽपरे हृतः ।
 मयं च जःतसमिन्नं रिष्टोक्तोपद्रवान्वितम् ॥ ४५ ॥
 लम्बत्रेषोदरं मयं प्रायः लक्ष्णतमं मतम् ।

बलिनस्तादजाताम्बु यत्र साध्यं नवीत्यितम् ॥ ४६ ॥

—*—

तयोदशोऽध्यायः ।

—:०:—

अथातः पाण्डुरोगशोफविसर्पनिदानं व्याख्यास्यामः ।
 पित्तप्रधानाः कुपिता यथोक्ताः कोपनैर्भलाः ।
 तत्रानिलेन बलिना चिमं पित्तं हृदि स्थितम् ॥ १ ॥
 धमनीर्दृश्यं सम्प्राप्य व्याघ्रुषसकलां तनुम् ।
 श्लेष्मस्त्वयक्तमांसानि प्रदूष्यान्तरमाश्रितम् ॥ २ ॥
 त्वङ्मांसयोस्तत्कुर्वते त्वचि वर्णान् पृथग्विधान् ।
 पाण्डुहारिद्रहरितान् पाण्डुत्वं तेषु चाधिकम् ॥ ३ ॥
 यतोऽतः पाण्डुरित्युक्तः स रोगस्तेन गौरवम् ।
 धातूनां स्याच्च शैथिल्यमोजसथ गुणक्षयः ॥ ४ ॥
 ततोऽल्परक्तमेदस्ती निःसारः स्याच्छूयेन्द्रियः ।
 मृद्यमानैरियाङ्गैर्ना द्रवता हृदयेन च ॥ ५ ॥
 शूनाच्चिक्लृष्टः सदनः कोपनः शीवनोऽल्पवाक् ।
 अन्नद्विट् शिगिरहेपी शीर्षरोमा हतानलः ॥ ६ ॥
 सन्नसक्त्योत्वरी श्वासी कर्णच्छेडो भ्रमो यमी ।
 स पञ्चधा पृथग्दीपैः समप्तैर्मृत्तिकाटनात् ॥ ७ ॥
 प्राग्रूपमस्य हृदयस्यन्दनं रुचता त्वचि ।
 अरुचिः पीतमूत्रत्वं स्वदाभावोऽल्पवर्णिता ॥ ८ ॥
 सादःश्रमोऽनिलात्तत्र गात्ररुक्ताट् अस्पृशम् ।
 लणारुचादणसिरानखविष्मूत्रनेत्रता ॥ ९ ॥

शोफानाहास्यवैरस्यविट्शोषाः पाण्डुं मूर्धरुक् ।
 पित्ताहरितपीताभसिरादिष्वं ज्वरस्तमः ॥ १० ॥
 तट्स्वेदमूर्च्छाशीतेच्छा दौर्गन्ध्यं कटुवक्रता ।
 धर्षोभेदोऽस्त्रकोदाहः कफात् शक्तसिरादिता ॥ ११ ॥
 तन्द्रालक्षणवक्रत्वं रोमघर्षः स्वरक्षयः ।
 कास ऋद्धिर्द्विष निषयाग्निग्रलिङ्गोऽतिदुःसहः ॥ १२ ॥
 मृत्कषायानिन्नं पित्तमूपरामधुराकफम् ।
 दूषयित्वा रसादींश्च रौष्याद्भुक्तं विदुष्य च ॥ १३ ॥
 स्रोतांश्चपकैवापूर्य्यं कुर्याद्ब्रुहा च पूर्ववत् ।
 पाण्डुरोगं ततः शूननाभिपादास्यमेहनः ॥ १४ ॥
 पुरीषं कृमिमन्मुञ्चे द्वित्रं सासृक्कर्षं नरः ।
 यः पाण्डुरोगी श्वेत पित्तलं तस्य कामसाम् ॥ १५ ॥
 कौष्ठयाश्वाशयं पित्तं दग्ध्वासृद्मांसमावहेत् ।
 हारिद्रनेत्रमूत्रत्वङ्नखवक्त्रग्रक्तक्षया ॥ १६ ॥
 दाहाविपाकःः तृष्णावान् भेकाभो दुर्बलेन्द्रियः ।
 भवेत्पित्तोत्थणम्यासी पाण्डुरोगादृतेऽपि च ॥ १७ ॥
 उपेतया च शोफाद्या सा कृच्छ्रा कुम्भकामला ।
 हरितग्रायपीतत्वं पाण्डुरोगे यदा भवेत् ॥ १८ ॥
 पातपित्तादभ्रमभ्रृण्णस्त्रीष्वहर्षो मृदुर्ज्वरः ।
 तन्द्रावन्ताननभ्रंशो शीतलं तं हलीमकम् ॥ १९ ॥
 पलमं चेति गंसन्ति गेषां पूर्वमुपद्रवाः ।
 गोफप्रधानाः कथिताः स एवातो निगद्यते ॥ २० ॥
 पित्तरक्तकफान्वायुर्दुष्टो दुष्टान् बहिःशिराः ।
 नेत्वा बहगतिस्तौ हि कुर्यात्स्वप्नांसंशयम् ॥ २१ ॥

दत्तेषु संवृतं शोफं तनाहुर्निषयादतः ।
 सर्वं हेतुविशेषैस्तु रूपभेदात्सवात्मकम् ॥ २२ ॥
 दोषैः पृथग्द्वयेः सर्वैरभिधाताद्विधादपि ।
 द्विधा वा निजमागन्तुं सर्वाङ्गैकाङ्गञ्च तम् ॥ २३ ॥
 पृथुत्तत्रधितताविशेषैश्च विधा विदुः ।
 सामान्यहेतुः शोफानां दोषजनानां विशेषतः ॥ २४ ॥
 व्याधिकर्मापवासादिक्षीणस्य भजतो द्रुतम् ।
 प्रतिमात्रमथान्यस्य शुर्वन्तस्त्रिगुणैस्तम् ॥ २५ ॥
 लक्षणान्तरतीक्ष्णीषुं शाकान्दुस्त्रप्रजागरम् ।
 मृद्व्याम्यमांसवल्गूरमजीर्णंयममैद्युनम् ॥ २६ ॥
 पदातेर्मागमनं यामेन द्योभिषापि वा ।
 खासकासातिसारार्थोजठरप्रदरञ्चराः ॥ २७ ॥
 विसृज्यलसकच्छदिगर्मवीसर्पपाण्डुताः ।
 अन्ये च मिथ्योपक्रान्तास्तैर्दोषा वक्षसि स्थिताः ॥ २८ ॥
 उर्ध्वं शोफमधीवस्तौ मध्ये कुर्वन्ति मध्यगाः ।
 सर्वाङ्गगाः सर्वगतं प्रत्यङ्गेषु तदाश्रयाः ॥ २९ ॥
 तत्पूर्वरूपं देवद्युः सिरायामीऽङ्गौरवम् ।
 वार्ताच्छोफघली रूचःखररोमाकृषासितः ॥ ३० ॥
 सङ्कोचस्यान्दर्षार्त्तितोदभेदप्रसुप्तिमान् ।
 विप्रोत्थानशमः शीघ्रसुप्तमेत्थोदितस्तनुः ॥ ३१ ॥
 स्निग्धोष्णमर्दनैः शाम्येद् रात्रावल्पो दिवा महान् ।
 त्वक् च सर्षपन्निसेव तस्मिंश्चिमिचिमायते ॥ ३२ ॥
 पीतरक्तासिताभासः पित्तादाताम्बरोमकृत् ।
 शोघ्नानुत्सारयश्मो मध्ये प्राग्जायते तनुः ॥ ३३ ॥

सलङ्घदाहञ्जरस्वेदवक्त्रे दमदभ्रमः ।

गौताभिलाषी विड्भेदी गन्धी स्पर्शासहो मृदुः ॥३४॥

कण्डूमान् पाण्डुरीमत्वक्कठिनः शीतलो गुरुः ।

द्विग्धः श्लेष्मः स्थिरः स्थानी निद्राच्छर्वाग्निसादकत् ॥३५॥

आक्रान्तो नीत्रमेतृक्कृशमजन्मा निशावलः ।

स्रवेदासृक्चिराल्पिच्छां कुशगस्त्राद्विषतः ॥३६॥

स्पर्शाण्यकाहो च कफात् यथास्वं इन्द्रजास्त्रयः ।

सद्गराहे तुलिङ्गानां निचयात् निचयात्मकः ॥ ३७ ॥

अभिघातेन शलादिच्छेदभेदघतादिभिः ।

हिमानिलोदध्यनिलैर्भस्मातकपिकच्छुजैः ॥ ३८ ॥

रसैः शूफैश्च सस्पर्शाच्छयधुः श्यादिसर्पवान् ।

भृशोष्णो सौहित्यभासः प्रायशः पित्तलक्षणः ॥ ३९ ॥

विषजः सविषप्राणिपरिसर्पणमूत्रणात् ।

दद्यादन्तनखापाताद्विषप्राणिनामपि ॥ ४० ॥

विषमूत्रशुक्रोपहतमलवद्वन्मद्वरात् ।

विषघ्नघ्नानिनस्पर्शाद्भ्रययोगावधूर्णनात् ॥ ४१ ॥

मृदुश्लोऽवलम्बी च शीघ्रो टाहुरुजाकरः ।

नवोऽनुपद्रवः शोकः साध्याऽमाध्यः पुरेरितः ॥ ४२ ॥

श्यादिसर्पोऽभिघातान्तेदोपैर्दृष्टैश्च शोकवत् ।

प्राधिष्ठानञ्च त प्रादुर्वाद्यान्तरुभयाश्रयात् ॥ ४३ ॥

यद्योत्तरय दःसाध्याः तथ दौषा यथायथम् ।

प्रकोपनैः प्रकुपिता विगेषेण निदाहिभिः ॥ ४४ ॥

तेऽं शीघ्रं विसर्पन्ति तन्तरन्तः श्रिता यतिः ।

बहिर्गा हितये हिन्द्याः विद्यासन्ताम्पराययन् ॥ ४५ ॥

मन्मोपतापात् संमोहाद्यनानां विघटनात् ।
 दृष्टातियोगाद्देवानां विषमं च प्रवर्तनात् ॥ ४६ ॥
 आशुचाम्निबलभ्रंशादती बाह्यं विपर्ययात् ।
 तत्र वातात्परोसर्पो वातन्वरसमव्ययः ॥ ४७ ॥
 शीफस्फुरणनिस्तोदभेदो यामार्त्तिहर्षवान् ।
 पित्ताद् द्रुसिगतिः पित्तज्वरलिङ्गोऽतिलोहितः ॥ ४८ ॥
 कफात् कण्डूयुतः क्षिब्धः कफज्वरसमानरुक् ।
 स्वदोषलिङ्गैर्धीयन्ते सर्वस्फोटैश्चेष्टिताः ॥ ४९ ॥
 ते पक्षभिन्नाः स्वं स्वं च विभ्रति व्रणलक्षणम् ।
 वातपित्ताज्वरच्छर्दिमूर्च्छातीसारदृग्भ्रमैः ॥ ५० ॥
 अस्थिमिदाग्निसदमतमकारोचकैर्युतः ।
 करोति सर्वमङ्गञ्च दीप्ताङ्गारावकीर्णवत् ॥ ५१ ॥
 यं यं देशं विपर्यय विसर्पति भवेत्त सः ।
 शान्ताङ्गारासितो नीलो रक्तो वाशु च चीयते ॥ ५२ ॥
 अग्निदग्ध इव स्फोटैः शीघ्रगत्वाद्द्रुतश्च सः ।
 मन्मानुसारी वीसर्पः व्याहताऽतिव्रलम्मतः ॥ ५३ ॥
 ध्ययेताङ्गं हरेत् संघ्रां निद्राञ्च श्वासमीरयेत् ।
 शिखाञ्च स गतोऽवस्थामोदृशीं लभते न ना ॥ ५४ ॥
 क्वचिच्छर्मारतिग्रस्तो भूमिशय्यासनादिषु ।
 चेष्टमानस्ततः क्लिष्टो मनोदेष्टयमोद्भवाम् ॥ ५५ ॥
 दुष्प्रबोधोऽश्रुते निद्रां सोऽग्निविमर्षं च्यते ।
 कफेन रुदः पवनो भित्वा तं बहुधा कफम् ॥ ५६ ॥
 रक्तं वा हृदरक्तस्य त्वकसिरास्त्रायमांसगम् ।
 दूषयित्वा च दीर्घानुवृत्तस्त्रूनखरात्मनाम् ॥ ५७ ॥

ग्रन्थीनां कुरुते मालां रक्ताना तोत्ररुग्ज्वराम् ।
 श्वासकासातिसारास्यगोपहिष्ठावमिभ्रमैः ॥ ५८ ॥
 मोहवैषर्ण्यमूर्च्छाङ्गमङ्गाग्निसदनेर्युतम् ।
 इत्ययं ग्रन्थिवीसर्पः कफमारुतकोपजः ॥ ५९ ॥
 कफपित्ताज्वरः श्लथो निद्रातन्द्रागिरोरुजाः ।
 अङ्गावसाद्विज्ञेपप्रस्तापारोचकभ्रमा ॥ ६० ॥
 मूर्च्छाग्निहानिर्भेदोऽस्या पिपासेन्द्रियगौरवम् ।
 ग्रामोपवेशन लेपः स्रोतसां सच सर्पति ॥ ६१ ॥
 प्रायेणामाशये गृह्णन्नेकदेशं न चातिरुक् ।
 पिटकैरवकीर्णोऽतिपीतलोहितपाण्डुरैः ॥ ६२ ॥
 मेघकाभोऽसितस्निग्धो मलिनः शोफवान् गुरु ।
 गम्भीरपाकः प्राण्योष्ण सृष्टः क्लिन्नोऽवदीर्यते ॥ ६३ ॥
 पट्टवच्छीर्णमांसघ्न सृष्टस्त्रायुनिरागणः ।
 श्वगन्धिय वीसर्पं कर्दमाख्यमुग्रन्ति तम् ॥ ६४ ॥
 सर्वजो लघुणैः सर्वैः सर्वधात्वतिसर्पणः ।
 बाह्यहेतोः क्षतात् क्रुद्धः सरक्त पित्तमीदृयन् ॥ ६५ ॥
 विसर्पं मारुतं कुर्यात् कुरुतल्यमदृशेक्षितम् ।
 स्फोटेः शोफज्वररुजादाद्याण्य श्यावलोहितम् ॥ ६६ ॥
 पृथग्दीपेन्धवः साध्या इन्द्रजाद्यानुपद्रवाः ।
 असाध्यो स्रतसर्वोत्यो सर्वे चाक्रान्तमञ्चकाः ॥ ६७ ॥
 शीर्णस्त्रायुनिरामासा प्रकृत्वाः श्वगन्धयः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अघातः कुष्ठश्चिक्लमिनिदानं व्यास्यास्यामः ।
मिथ्याहारविहारेण विशिषेण विरोधिना ।
साधुनिन्दावधान्यस्त्रहरणाद्यैश्च सेवितैः ॥ १ ॥
पाप्मभिः कर्मभिः सद्यः प्राक्तनैः प्रेरिता मत्ताः ।
सिराः प्रपद्य तिर्यग्गास्त्वग्लसीकाद्यगामिणम् ॥ २ ॥
दूषयन्ति श्मधीकृत्य निचरन्तस्ततो वह्निः ।
त्वचः कुर्वन्ति वैवर्ण्यं दुष्टाः कुष्ठमुशन्ति तत् ॥ ३ ॥
कालेनोपेक्षितं यस्मात् सर्वं कुष्णाति तद्वपुः ।
प्रपद्य धानून् व्याप्यान्तः सर्वान् संक्लेद्य चावहेत् ॥ ४ ॥
सखे दक्लेदसद्गीघान् कमीन् सूत्रान् सुदारुणान् ।
रोमत्वक्श्चायुधमनीतरुणास्यीनि यैः क्रमात् ॥ ५ ॥
भक्षयेच्छिब्रमप्याद्य कुष्ठवाद्यमुदाहृतम् ।
कुष्ठानि समघा द्योपैः पृथङ्घ्न्यैः समागतैः ॥ ६ ॥
सर्वेष्वपि त्रिदोषेषु व्यपदेशोऽधिकत्वतः ।
वातेन कुष्ठं कापालं पित्तादौदुष्यरं कफात् ॥ ७ ॥
मण्डलास्यं विषर्षी च ऋक्षास्यं वातपित्तजम् ।
चर्मककुष्ठं किटिभ सिष्णालसविपादिकाः ॥ ८ ॥
वातश्लेष्मोद्भवा श्लेष्मपित्ताद्दृश्यतारूपी ।
पुण्डरीकं सविष्कोटं पामा चर्मदलं तथा ॥ ९ ॥
नर्भः स्यात्काकणं पूर्वं चिकं दद्रुमकाकणम् ।
पुण्डरीकशजिह्वे च महाकुष्ठानि सम तु ॥ १० ॥

प्रतिश्लक्ष्णखरस्पर्शस्वेदस्वेदविवर्णताः ।

दाहः कण्डूस्त्वचि स्त्रापस्तोदः कीठीव्रतिः श्मशः ॥११॥

व्रणानामधिकं शूलं शीघ्रोत्पत्तिश्चिरस्थितिः ।

रुढानामपि रुचत्वं निमित्तेऽप्येऽपि कोपनम् ॥ १२ ॥

रोमद्वर्षोऽसृजः कार्ष्ण्यं कुष्ठलक्षणमग्रजम् ।

क्षय्यारुणकपालाभं रुचं सुतं खरं तनु ॥ १३ ॥

विस्तृतासमपर्यन्तं दूयितैर्लोभमिधितम् ।

तोदाद्यमल्पकण्डूकं कापालं शीघ्रसर्पि च ॥ १४ ॥

पक्वोदुस्यरताम्रत्वग्रोभगौरसिराचितम् ।

वहलं बहुलक्लेदं रक्तं दाहव्रजाधिकम् ॥ १५ ॥

आशूत्यानावदरणकृमिं विद्यादुदुस्यरम् ।

स्थिरं स्थानं शुरु श्चिर्घं श्वेतरक्तमनाशुभम् ॥ १६ ॥

अन्योऽन्यसक्तसुखत्रं बहुकण्डूस्तुतिक्रिमि ।

श्लक्ष्णपीताभपर्यन्तं मण्डलं परिमण्डलम् ॥ १७ ॥

सकण्डूपिटिकाश्यावा लसीकाद्या विचर्चिका ।

पर्यं तनु रक्तान्तमन्तः श्यावं समुव्रतम् ॥ १८ ॥

सतोददाहकक्लेदं कर्कशैः पिटिकैश्चितम् ।

ऋधजिह्वाकृतिप्रोक्तमृधजिह्वं बहुक्रिमि- ॥ १९ ॥

हस्तिचर्मखरस्पर्शं चर्मकाख्यं महाशयम् ।

अस्वेदं मत्स्यशकलसन्निभं किटिभं पुनः ॥ २० ॥

रुचं क्लिष्टखरस्पर्शं कण्डूमत्पुरुपासितम् ।

सिधं रुध्रं वहिः स्निग्धमन्तर्घृष्टं रजः किरित् ॥ २१ ॥

श्लक्ष्णस्पर्शं तनु श्वेतताम्रं दौग्धिकपुष्पवत् ।

प्रायेण चोर्ध्वकाये स्याद्गण्डैः कण्डूयुतैश्चितम् ॥ २२ ॥

रक्तैरक्षमकं पाणिपाददार्ढ्यं विपादिकाः ।
 तोवात्यं भन्तकण्डूय सरागपिटिकाचिताः ॥ २३ ॥
 दीर्घप्रताना दूर्वावदतसीकुसुमच्छविः ।
 चक्षत्रमण्डला दद्रुः कण्डूमल्यनुपङ्गिणी ॥ २४ ॥
 स्थूलमूलं सदाहार्ति रक्तश्यावं बहुत्रयम् ।
 शतारहः क्लेदलं त्वाद्यं प्रायशः पूर्वजन्म च ॥ २५ ॥
 रक्तान्तमन्तरा पाण्डु कण्डूदाहृजान्वितम् ।
 सोक्तेधमाचितं रक्तैः पद्मपत्रमिवाशुभिः ॥ २६ ॥
 वनभूरिलसीकासृक्प्रायमाहविमेदि च ।
 पुण्डरीकं तनुत्वग्मयितं स्फोटैःसितारुणैः ॥ २७ ॥
 विस्फोटं पिटिकाः पामा कण्डूक्लेशदरुजाधिकाः ।
 सूक्ष्माः श्यावारुणा बह्व्यः प्रायः स्फिकृपाणिकूर्परे ॥२८॥
 सस्फोटमस्पर्शसहं कण्डूपातोददाहवत् ।
 रक्तं दलक्ष्मदलं काकणं तीव्रदाहृक् ॥ २९ ॥
 पूर्वं रक्ताच्च कृष्णञ्च काकणन्तीफलोपमम् ।
 कुठलिहैर्युत सर्वैर्नैकवर्णं ततो भवेत् ॥ ३० ॥
 दोषभिदीयविहितैरादिशोक्लेशकर्मभिः ।
 कुष्ठेषु दीघोत्थयतां सर्वदोषोत्थयं त्वजेत् ॥ ३१ ॥
 रिष्टोक्तं यच्च यच्चास्थिमज्जशुकसमाश्रयम् ।
 याप्यं मेदोगतं कृच्छ्रं पित्तहन्दास्त्रमांसगम् ॥ ३२ ॥
 अकृच्छ्रं कफवाताद्यं त्वक्स्थमेकमलं च यत् ।
 तत्र त्वचि स्थिते कुष्ठे तोदवैवर्ण्यरुचताः ॥ ३३ ॥
 स्वेदस्वापस्त्रयधवः शोणिते पिशिते पुनः ।
 पाणिपादात्रिताः स्फोटाः क्लेशः सन्धिषु चाधिकम् ॥३४॥

कौष्ठं शक्तिचयोऽङ्गानां दहनं स्याच्च मेदसि ।
 नासाभङ्गोऽस्थिमज्जस्थे नेत्ररागः स्वरक्षयः ॥ ३५ ॥
 क्षते च क्लमयः शुक्रे स्वदारापत्वबाधनम् ।
 यथापूर्वञ्च सर्वाणि स्युर्लिङ्गान्यष्टगादिषु ॥ ३६ ॥
 कुष्ठै कसण्णवं ग्निच किलास दारुणञ्च तत् ।
 निर्दिष्टमपरिस्त्रावि त्रिधानूद्भवसथयम् ॥ ३७ ॥
 याताद्रूक्षाणं पिप्पलात् ताम्र कमलपत्रवत् ।
 सदाह रोमविध्वंसि कफाच्छेत घनं शुभ्रं ॥ ३८ ॥
 सकण्डु च क्रमाद्रक्तमांसमेदःसु चादिशेत् ।
 वर्णैर्नैवेदुग्भयं कृच्छ्रं तच्चीत्तरोत्तरम् ॥ ३९ ॥
 अशुक्लरोमावहुलमसृष्टमिथो नवम् ।
 अनग्निदग्धल साध्यं ग्निव यव्यंमतोऽन्यथा ॥ ४० ॥
 गुह्यपाणितलीष्ठेषु जातमप्यचिरन्तनम् ।
 स्पर्शकाक्षारगत्यादिमेवनात् प्रायगो गदाः ॥ ४१ ॥
 मर्षे सञ्चारिणो नेत्रत्वग्बिकारा विगीपतः ।
 क्लमयस्तु द्विधा प्रोक्ता वाद्याभ्यन्तरभेदतः ॥ ४२ ॥
 बहिर्मलकफारुग्निहृज्ज्वरभेदाश्चतुर्विधाः ।
 नामती विग्रतिविधाः याद्यान्तस्वारुग्नुदवाः ॥ ४३ ॥
 तिलप्रमाणसम्यानवर्णाः केशास्तरात्रयाः ।
 बहुपादाय सुम्नाय यूका भिषाय नामतः ॥ ४४ ॥
 दिवा ते कीठपिटिकाकण्डूगण्डान् प्रकुर्वत ।
 कुष्ठै कहेतवोऽन्तर्ज्ञानेषु ज्ञानेषु चाधिकम् ॥ ४५ ॥
 मधुराशुगुडधीरटधिसक्तुनयोदनैः ।
 गरुणा बहुविधान्यपर्णगाकोलकादिभिः ॥ ४६ ॥

कफादामाशये जाता हृदाः सर्पन्ति सर्वतः ।
 पृथुयधनिभाः केचित् केचिद्वण्डूपदीपनाः ॥ ४७ ॥
 रुद्धधान्याद्दुराकारास्तनुदीर्घान्मृग्याणवः ।
 ज्वेतास्ताम्नावभासाय नामतः समघा तु ते ॥ ४८ ॥
 चन्द्रादा उदराविष्टा हृदयादा मह्यकुहाः ।
 कुरवो दर्भकुसुमाः सुगन्धास्ते च कुर्वते ॥ ४९ ॥
 हृत्तासमास्यस्त्रवणमविपाकमरोचकम् ।
 मूर्च्छां हृदिद्विरानाहकाश्चैवव्युपोनसान् ॥ ५० ॥
 रक्तवाहिशिरोत्याना रक्तजा जन्तवोऽणवः ।
 अपादा-हृत्तताम्नाय सौध्मगात् केचिददर्शनाः ॥ ५१ ॥
 केशादा लोमविध्वसा लोमहीपा उदुम्बराः ।
 घट् ते कुष्ठैककर्माणः सहसौरसमातरः ॥ ५२ ॥
 पक्कायये पुरीषात्या जायन्तेऽधो विसर्पिणः ।
 हृदास्ते स्युर्भवेद्युय ते यदाऽऽमाशयोऽसुखाः ॥ ५३ ॥
 तदास्त्रोद्धारनिःश्रासा विह्वग्भानुविधायिनः ।
 पृथुहृत्ततनुसूताः श्यावपीतसितासिताः ॥ ५४ ॥
 ते पञ्च नाम्ना क्तमया ककेरुक्कमकेरुकाः ।
 सौसुरादाः सलूनास्या लेलिहा ज्जनयन्ति च ॥ ५५ ॥
 विष्मिद्गूलविष्टभकार्खं प्राकृत्यपाण्डुताः ।
 रोमहर्षाग्निसदनमुदकण्डूविनिर्गमात् ॥ ५६ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

—::०::—

अथातो वातव्याधिनिदानं व्याख्यास्यामः । ४

सर्वार्थानर्थकरणे विश्वम्यास्यैककारणम् ।
 अदुष्टदुष्टः पवनः शरीरस्य विशिषतः ॥ १ ॥
 स विश्वकर्मा विश्वात्मा विश्वरूपः प्रजापतिः ।
 स्रष्टा धाता विभुर्विष्णुः संहर्त्ता मृत्युरन्तकः ॥ २ ॥
 तद्दुष्टौ प्रयत्नेन यतितव्य मतः सदा ।
 तस्योक्तं दोषविज्ञाने कर्म प्राकृतवैकृतम् ॥ ३ ॥
 समासाद्ग्रासती दोषभेदीये नाम धाम च ।
 प्रत्येक पञ्चधा चारो व्यापारबेह दैकृतम् ॥ ४ ॥
 तस्योच्यते विभागेन सनिदानं सलक्षणम् ।
 धातुक्षयकरैर्वायुः कुप्यत्यतिनिषेवितैः ॥ ५ ॥
 चरन् स्रोतःसु रिक्तेषु भ्रमं तान्येव पूरयन् ।
 तेभ्योऽन्यदोषपूर्णेभ्यः प्राप्य वावरण यत्नो ॥ ६ ॥
 तत्र पक्वाशये क्रुद्धः शूलानाहान्मशूजनम् ।
 ममरोधाश्मवर्धार्गिष्णिकपृष्ठकटीयद्धम् ॥ ७ ॥
 करोत्यधरकायेषु तास्तान् कृच्छ्रानुपद्रवान् ।
 श्वाभाशये दृढ्वमद्युग्वासकामविच्छिकाः ॥ ८ ॥
 कण्ठोपरोधमुद्गरान् व्याधीनूड् च नाभितः ।
 श्रोत्राट्टिष्विन्द्रियवध त्वषि स्फुटमरुक्षणे ॥ ९ ॥
 रक्ते तीव्रा रुजः श्वापं ताप रोगं विवर्णताम् ।
 अरुं पचय्य पिष्टश्मरुषि कृगतां भ्रमम् ॥ १० ॥
 मांसमेदो गतो घन्यंस्तिदाश्वान् कर्कसान् श्रमम् ।
 गुर्ध्रं चातिरुक्त्तस्यमुष्टिदण्डतोपमम् ॥ ११ ॥
 पस्मिन्मः मक्षिमन्ध्याप्यिग्नौ तीव्रं दलचयम् ।

मज्जस्वीऽस्थिषु सौषिर्व्यमस्तप्रं स्तब्धतां रुजम् ॥ १२ ॥
 शुकस्य शीघ्रमुत्सर्गं सङ्घं विकृतिमेव च ।
 तद्वद्गर्भस्य शुकस्यः सिरास्वाधानरिक्तते ॥ १३ ॥
 तत्स्थः स्त्रावस्थितः कुर्यादृष्टधस्यायामकुञ्जताः ।
 वातपूर्णहृत्तिसर्गं शीघ्रं सन्धिगतीऽनिलः ॥ १४ ॥
 प्रसारणाऽऽकुञ्चनयोः प्रवृत्तिं च सवेदनाम् ।
 सर्वाङ्गसंश्रयस्तीदमेदस्फुरणभङ्गनम् ॥ १५ ॥
 स्तम्भमाक्षेपणं स्वापं सन्ध्याकुञ्चनकम्पनम् ।
 यदा तु धमनीः सर्वाः क्रुजोऽभ्येति मुहुर्मुहुः ॥ १६ ॥
 तदाङ्गमाक्षिपत्येव व्याधिराक्षेपकः स्मृतः ।
 अधः प्रतिहतो वायुर्गजत्यूर्ध्वं हृदाश्रयाः ॥ १७ ॥
 नाडीः प्रविश्य हृदयं शिरः शङ्खौ च पीडयन् ।
 आक्षिपेत्परितो गात्रं धमुर्वञ्चास्य नामयेत् ॥ १८ ॥
 दृष्ट्वादुष्टसिति स्तब्धस्त्रस्तमोक्षितदृक्ततः ।
 कपोत इव कूजेक निःसंशः सोऽपतम्यशः ॥ १९ ॥
 न एव चापतानाग्यो मुक्ते तु मरुता हृदि ।
 अयुषीत मुहुः स्वास्थ्यं मुहुस्वास्थ्यमावृते ॥ २० ॥
 गर्भपातसमुत्पन्नः शोषितातिस्तथोत्थितः ।
 अभिघातसमुत्पन्नं दुष्टिकित्त्वतमो हि सः ॥ २१ ॥
 मन्थे संश्लथ्य वातोऽन्तरायच्छन् धमनीर्थदा ।
 व्याप्नोति सकलं देहं जघुरायम्यते तदा ॥ २२ ॥
 पन्तत्रेनुरियाहं च वगैः स्तम्भं च नेत्रयोः ।
 करोति क्षुब्धां दग्धमं दग्धानां कफोदमम् ॥ २३ ॥
 पागैः संवेदनां वाक्पञ्चपञ्चगिरीयहम् ।

अन्तरायाम इत्येष बाह्यायामय तद्विधः ॥ २४ ॥
 देहस्य वहिरायामात्पृष्ठतो नीयते शिरः ।
 उरस्योत्क्षिप्यते तत्र कन्धरा चावमृद्यते ॥ २५ ॥
 हन्तेवास्ये च वैवर्ण्यं प्रखेदः सुस्तगात्रता ।
 बाह्यायामं धनुष्कम्भं ब्रुवते वेगिनं च तम् ॥ २६ ॥
 व्रणं मन्मात्रितं प्राप्य समीरणसमीरणात् ।
 व्यायच्छन्ति तनुं दोषाः सर्वाभापादमस्तकम् ॥ २७ ॥
 तृप्यतः पाण्डुगात्रस्य व्रणायामः स शर्जितः ।
 गते वेगे भवेत् स्यास्यं सर्वेष्वक्षिपकेषु च ॥ २८ ॥
 जिह्वातिलेखनात् शुष्कभक्षणादभिघाततः ।
 कुपितो हनुमूलस्यः सुंसयित्वाऽनिलो हनु ॥ २९ ॥
 करोति विहतास्यत्वमयवा संहतास्यताम् ।
 हनुसुंसः स तेन स्यात् कृच्छ्राच्चर्वणभाषणम् ॥ ३० ॥
 वाग्वाहिनीशिरासंस्यो जिह्वां स्तम्भयतेऽनिलः ।
 जिह्वास्तम्भः स तेनाश्रपानवाक्येष्वनीयता ॥ ३१ ॥
 शिरसा भारहरणादतिहास्यप्रभाषणात् ।
 उन्नासवक्त्रघवशुखरकामुं ककर्षणात् ॥ ३२ ॥
 विषमादुपधानाच्च कठिनानां च चर्वणात् ।
 वायुर्विह्वलस्तैस्तैश्च वातलैरुडमास्यितः ॥ ३३ ॥
 यक्नो करोति वक्त्रार्द्धमुक्त्रं हसितमौचितम् ।
 ततोऽस्य कम्पते मूर्धा वाक्सङ्घः स्तम्भनिवृता ॥ ३४ ॥
 दन्तचालः स्वरभ्रंगः श्रुतिहानिः क्षवग्रहः ।
 गन्धाघ्नानं स्मृतमोहन्वासः सुप्तस्य जायते ॥ ३५ ॥
 निष्ठीयः पाण्डुतो यायादेकम्यारणो निमीलनम् ।

जघोरुर्दं रुजा तोत्रा शरीराद्दधरेऽपि वा ॥ ३६ ॥
तमाहुरर्दितं केचिदेकायाममयापरे ।
रक्तमाश्रित्य पवनः कुर्यात्पूर्वधराः सिराः ॥ ३७ ॥
रुचाः सवेदनाः कृष्णाः सोऽसाध्यः स्यात्सिराग्रहः ।
गृहीत्वार्धं तनोर्वायुः सिराः आयूर्वाशोष्य च ॥ ३८ ॥
पक्षमन्यतरं हन्ति सन्धिवन्धान् विमोक्षयन् ।
कृत्स्नोऽर्धकायस्तस्य स्योदकभाण्यो विचेतनः ॥ ३९ ॥
एकाङ्गरोगं तं केचिदन्ये पक्षवधं विदुः ।
सर्वाङ्गरोगं तद्वच्च सर्वकायाश्रितेऽनिले ॥ ४० ॥
शुद्धवातहतः पक्षः कृष्णसाध्यतमो मतः ।
कृच्छ्रस्वन्धेन संश्लिष्टो विवर्ज्यः क्षयहेतुकः ॥ ४१ ॥
आमवहायनः कुर्यात् संस्तभ्याङ्गं कफान्वितः ।
असाध्यं हतमर्बेहं दण्डयद्दण्डक मरुत् ॥ ४२ ॥
असमूलस्थितो वायुः सिराः सङ्घोष्य तत्रगाः ।
बाहुप्रस्यन्दितहरं जनयत्यवबाहुकम् ॥ ४३ ॥
तल प्रत्यङ्गुलीनां या कण्डरा बाहुपृष्ठतः ।
बाहुषेष्टापहरणी विश्वाची नाम सा स्मृता ॥ ४४ ॥
वायुः कक्षां स्थितः सक्थुः कण्डरामालिपेद्यदा ।
तदा खण्डी भवेज्जन्तुः पङ्गुः सक्थोर्द्वयोरपि ॥ ४५ ॥
कम्पते गमनारम्भे खण्डान्विव च याति यः ।
कडायग्वक्षं तं विद्यान्मृत्तसन्धिप्रवन्धनम् ॥ ४६ ॥
शीतोष्णद्रवसशुष्कगुरु स्रग्धैर्निपेवितैः ।
जीर्णाजीर्णं तथाऽऽवास्महोमस्त्रप्रजागरैः ॥ ४७ ॥
सश्लेशमेदःपवनमाभमत्यर्थसञ्चितम् ।

अभिभूयेतरं दोषमूरु चेत् प्रतिपद्यते ॥ ४८ ॥
 सक्थस्योनि प्रपूर्थान्तः श्लेषणा स्तिमितेन तत् ।
 तदा स्कन्नाति तेनोरु स्तब्धी शीतावचेतनौ ॥ ४९ ॥
 परकीयाविव गुरु स्यातामसिभ्रग्व्यथौ ।
 ध्यानाद्गमर्दस्त्रैमित्यतन्द्राच्छर्द्वरुचिज्वरैः ॥ ५० ॥
 सयुतौ पादसदनकृच्छ्रोदरणसुप्तिभिः ।
 तमूरुस्तम्भमित्याहुराण्यवातमथापरे ॥ ५१ ॥
 वातशोषितजः शोफो जानुमध्ये मद्धारुजः ।
 ज्ञेयः क्रोद्गु कभीर्षयं स्थूलः क्रोद्गु कभीर्षवत् ॥ ५२ ॥
 रुक् पादे विषमन्धस्त्रे अमादा जायते यदा ।
 यातेन गुल्फमाश्रित्य तमाहुर्वातकण्ठकम् ॥ ५३ ॥
 पार्थिवं प्रत्यङ्गुलीनां या कण्ठरा मारुतार्दिता ।
 सक्थ्युत्तेषं निगृह्णाति गृध्रसीं तां प्रचक्षते ॥ ५४ ॥
 विश्वाची गृध्रसी शोक्ता खली तीव्ररुजान्विता ।
 हृद्ये ते चरणी यस्म भवेताश्च प्रसुप्तवत् ॥ ५५ ॥
 पादद्वर्षः सविघ्नेयः कफमारुतकोपजः ।
 पादयोः कुरुते दाह पितासृक्सहितोऽनिलः ।
 विग्रेपतद्यद्गमिते पाददाह तमादिशेत् ॥ ५६ ॥

पोङ्गोऽध्यायः ।

—::०::—

प्रधातो यातयोषितनिदान व्याख्यास्यामः ।
 विदाघ्नं विरुचं तत्तथासृक्प्रदूपणम् ।

भजतां विधिहीनस्य स्वप्नजागरमैद्युनम् ॥ १ ॥
 प्रायेण सुकुमाराणामघट्टमगशीनिनाम् ।
 अभिघातादशुडेय नृणामसृजि दूषिते ॥ २ ॥
 वातनेः शीतलैर्वायुर्हृदः क्रुद्धो विनागर्गः ।
 तादृशेनाश्रजा रुद्धः प्राक्तदेव प्रदूषयेत् ॥ ३ ॥
 आद्यरोगं सुदं वातबलासं वातगोणितम् ।
 तदाहुर्नामभिस्तत्र पूर्वं पाटौ प्रधायति ॥ ४ ॥
 विगेषाद्यानयानाद्यैः प्रलम्बो तस्य सूक्षणम् ।
 भविष्यतः कुष्ठसमं तथा सादः सयाङ्गता ॥ ५ ॥
 जानुशङ्कोरकव्यंसहस्रापादाङ्गसन्धियु ।
 कण्ठस्फुरणनिस्तोदभेदगौरवसुमताः ॥ ६ ॥
 भूत्वा भूत्वा प्रणश्यन्ति सुहुराविर्भवन्ति च ।
 पादयोर्मूलमास्थाय कदाचिदस्त्रयोरपि ॥ ७ ॥
 आङ्घ्रोरिव विष क्रुद्धं कृत्स्नं देहं विधावति ।
 त्वस्मात्साययमुत्तानं तत् पूर्वं जायते ततः ॥ ८ ॥
 कालान्तरेण गम्भीरं सर्वान् धातून्भिद्रवत् ।
 कण्ठादिसंयुतीत्तानि त्वक्काम्नाश्यावलोहिता ॥ ९ ॥
 सायाना भृशदाहोषा गम्भीरेऽधिकपूर्वरुक् ।
 शययुर्प्रथितः पाको वायुः सन्ध्यस्थिमल्लसु ॥ १० ॥
 छिन्दन्निव चरत्यन्तर्विक्रीकुर्वथ वेगवान् ।
 करोति सञ्ज्ञं पङ्क्तुं वा शरीरे सर्वतथरन् ॥ ११ ॥
 वातेऽधिकेऽधिकं तत्र शूलस्फुरणतोदनम् ।
 शोफस्य रीत्यकृष्णत्वग्भावतावद्विद्वानयः ॥ १२ ॥
 धमन् हुलिसन्धीनां सङ्घोषेऽप्यश्वोऽतिरुक् ।

शोतद्वेषानुपगयो स्तम्भजेपघुसुप्तयः ॥ १३ ॥
 रज्जे शोफोऽतिरुक् तोटस्ताम्रयिमिचिमायते ।
 छिग्धरुचैः शमं नैति कण्डूक्लेदममन्वितः ॥ १४ ॥
 पित्ते पिदाहः संमोहः खेदो मूर्च्छा मदः सट्टट् ।
 स्वर्गाक्षमत्वं रुथागः शोफपाको भृगोफता ॥ १५ ॥
 कफे स्त्रीमित्यगुरुतासुप्तिच्छिघ्रत्वशीतताः ।
 कण्डूर्मन्दा च कम् दन्तसर्वमिन्द्रश्च सङ्घरे ॥ १६ ॥
 एकदोषानुगं साध्यं नवं याप्यं द्विदोषजम् ।
 पिदोषजं त्यजेत् स्त्रावि स्तब्धसर्षुदकारि च ॥ १७ ॥
 रक्तमार्गं निहन्त्याशु गात्रासन्धिषु मारुतः ।
 नियिग्नान्योऽन्यमाचार्य्य वेदनाभिर्हरत्यसून् ॥ १८ ॥
 तायो पञ्चात्मके प्राणां रौन्ध्रव्याद्यामलह्नैः ।
 अत्याहाराभिघाताध्वेगोदीरणधारणैः ॥ १९ ॥
 कुपितश्चतुरादोनामुपघातं प्रवर्त्तयेत् ।
 पीनसार्द्धितट्टकामग्नासादीयामवान् बहन् ॥ २० ॥
 उदानः क्षयशूलारश्चर्दिनिद्रावधारणैः ।
 शुभभारातिरुटितहास्यायैबिहता गदान् ॥ २१ ॥
 कण्डूरोधमनोभ्रमण्यैरोषकपीनगान् ।
 कुप्यास गन्धगण्डादींस्तांस्तान् जपूहसंश्रयान् ॥ २२ ॥
 ध्यानोऽतिगमनध्यानक्रोहाविषमचेष्टितैः ।
 विरोधिरुचभोर्धर्मविपादाद्येय दूषितः ॥ २३ ॥
 पुंस्त्रासा हृषनभ्रमगंःफवितीत्प्रवज्यान् ।
 सर्वाद्दराग्नित्तादरोमहर्षाद्गुमताः ॥ २४ ॥
 कुष्ठं विमपेमन्थांश्च कुप्यान् मर्षाद्गान् गदान् ।

मज्जाहते विनमनं जृम्भ्यर्षं परिवेष्टनम् ॥ ३७ ॥
 शूलञ्च पीद्यमानेन पाणिभ्यां लभते सुखम् ।
 शक्नाहतेऽतिवेगो वा न वा निष्फलताऽपि वा ॥ ३८ ॥
 भुक्ते कुक्षौ रुजा जीर्णे ग्राम्यत्वथाहतेऽनिले ।
 मूत्राप्रवृत्तिराधानं यस्तौ मूत्राहते भवेत् ॥ ३९ ॥
 विडाहते विषन्धोऽधः श्वस्याने परिलन्तति ।
 धलत्याद्य उरां स्त्रेहो भुक्ते चानद्यते नरः ॥ ४० ॥
 शकत् पीडितमन्त्रेण दुःसुं शुष्कं चिरोऽमृजेत् ।
 सर्वधात्वाहते वायो त्रैण्णैवहणपृष्ठरुक् ॥ ४१ ॥
 विक्लीमो भारुतो स्वस्यं हृदयं पीयतेऽति च ।
 भ्रमो मूर्च्छा रुजा टाहः पिप्पेन प्राण आहते ॥ ४२ ॥
 विदग्धेऽन्वे च वमनम् उदानेऽपि भ्रमादयः ।
 दाहोऽन्तरजाम्भंगय दाहो ध्याने च सर्वगः ॥ ४३ ॥
 क्रमोऽहचेष्टामङ्गय ममन्तापः सवेदनः ।
 समानं ताम्बोपघतिरतिश्वेदोऽरतिः मयट् ॥ ४४ ॥
 टाहय ध्याटयाने तु मने ह्यग्निद्रवर्षता ।
 रुजोऽतिहृदिस्तापय योनिमेहनपायुषु ॥ ४५ ॥
 स्त्रे क्षणात्वाहते प्राणे सादस्तन्द्राक्षिर्धमिः ।
 उदाने चक्षुद्वारमिःशामोक्षामसंग्रहः ॥ ४६ ॥
 उदाने शुकगायत्रमरुचिर्वाक्स्वरपहः ।
 यन्मर्षप्रणागद्य ध्याने पर्वाभिययाभ्यहः ॥ ४७ ॥
 गुरुताऽह्येषु सर्वेषु गुरुमितं च गतो मृगम् ।
 ममानेऽतिहिमाहृतमश्वेदो मन्दवह्निता ॥ ४८ ॥
 चपाने सकृपं मूत्रमलतः ध्यात् प्रवर्तनम् ।

समानो विषमालीर्णशीतसङ्घीर्णभोजनैः ॥ २५ ॥
 करोत्यकालगयनजागराद्यैश्च दूषितः ।
 शूलगुल्मग्रहस्थादीन् पक्वामाशयजान् गदान् ॥ २६ ॥
 अपानो रुचगुर्वन्नवेगघातातिवाहनैः ।
 यानयानासनस्थानषड्रुमैथातिसेवितैः ॥ २७ ॥
 कुपितः कुरुते रोगान् कृच्छ्रान् पक्वाशयात्रयान् ।
 मूत्रशक्नमदोषार्शोगुदभ्रंशादिकान् बहून् ॥ २८ ॥
 सर्वश्च मारुतं सामं तन्द्रास्त्रैमित्यगौरवैः ।
 स्निग्धत्वारीषकालम्यशैत्यशोफाग्निहानिभिः ॥ २९ ॥
 कटुरुक्षरभिलापेण तद्विधोपशयेन च ।
 युक्तं विद्यान्निरामन्तु तन्द्रादीनां विपर्ययात् ॥ ३० ॥
 वायोरावरणं वातो बहुभेद प्रवक्ष्यते ।
 लिङ्गं पित्ताहते दाहस्तृष्णा शूलं भ्रमस्तमः ॥ ३१ ॥
 कटुकोष्णास्त्रलवणैर्विदाहः शीतकामता ।
 शैत्यगौरवशूलानि कट्वाद्युपशयोऽधिकम् ॥ ३२ ॥
 लहनायासरुक्षेणकामता च कफाहते ।
 रक्ताहते सदाहार्तिस्वप्नांसान्तरजा भ्रमम् ॥ ३३ ॥
 भवेच्च रागी श्वयथुर्जायते मण्डलानि च ।
 मांसिन कठिनः शोफो विवर्णः पिटिकारस्तथा ॥ ३४ ॥
 हर्षः पिपीलिकानां च सञ्चार इव जायते ।
 चलः स्निग्धो मृदुः शीतः शोफो गात्रेष्वरोचकः ॥ ३५ ॥
 आवायवात इति श्रेयः स कृच्छ्रो भेदसाऽऽहृते ।
 स्पर्शमस्थ्याहतेऽन्युष्णं पीडन चाभिनन्दति ॥ ३६ ॥
 सूच्येव तुच्यतेऽत्यर्थमङ्गं सीदति शूच्यते ।

अष्टाङ्गहृदयसंहितायां

चिकित्सास्थानम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो ज्वरचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ।

इति च आहुराचैयादयो महर्षयः ।

शामाशयस्यो हत्वाग्निं सामो मार्गान् पिधाय यत् ।

विदधाति ज्वरं दोषस्तस्मात्कुर्वीत सदानम् ॥ १ ॥

प्राग्पेषु ज्वरादौ वा बल यत्नेन पालयन् ।

बलाधिष्ठानमारोग्यमारोग्यार्थः क्रियाक्रमः ॥ २ ॥

महानैः चपिते दोषे हीमेऽग्नी साधवे सति ।

स्वाम्यं तुच्छं च रविः पक्षिर्वल्गमोजय जायते ॥ ३ ॥

तत्रोत्कृष्टे समुत्कृष्टे कफप्राये चने मन्ने ।

सहस्रासप्रमेकासदेपकासविस्त्रुचिके ॥ ४ ॥

सद्यो भुक्तस्य सञ्जाते ज्वरे मामे विशेषतः ।

वमनं वमनार्हस्य शस्त कुर्यात्तदन्यथा ॥ ५ ॥

श्यासातीमारसस्योद्दहद्भोगविषमज्वरान् ।

पिष्यमोभिर्मुताम् गालान् कलिद्रैग्नेधुजेन वा ॥ ६ ॥

उष्णाम्भसा समधुना पिबेत्कलतण्डनेन वा ।

पटोमनिम्बकूर्कोटवेशपत्रोटकेन वा ॥ ७ ॥

तर्पणेन रमेनेर्षाग्नेयैः कम्पोदितानि वा ।

इति द्वाविंशतिविधं घायोरावरणं विदुः ॥ ५८ ॥
 प्राणाद्यस्तेष्वान्योन्यमाहणन्ति यथाक्रमम् ।
 सर्वेऽपि विंशतिविधं विद्यादावरणं च तत् ॥ ५० ॥
 निःश्वासोच्छ्वाससंरोधः प्रतिश्यायः शिरोग्रहः ।
 हृद्रोगो मुखशोषश्च प्राणोदोदान आहते ॥ ५१ ॥
 उदानेनाहते प्राणो घर्षोऽजोबलसङ्घयः ।
 दिशाऽनया च विभजेत्सर्वमावरणं भिषक् ॥ ५२ ॥
 स्थानान्धवेण वातानां हृदिं हानिं च यत्कृणाम् ।
 प्राणादीनां च पञ्चानां मित्यमावरणं मिथः ॥ ५३ ॥
 पित्तादिभिर्हृद्ग्रभिर्मित्र्याणां मिथितैश्च तैः ।
 मिथैः पित्तादिभिस्तद्वत्प्राणादिभिरनेकधा ॥ ५४ ॥
 सारतम्यविकल्पाच्च याल्याहन्तिरसह्यताम् ।
 तां लक्षयेद्वहितो यथास्वं लक्षणेदयात् ॥ ५५ ॥
 शनैः शनैश्चोपशयाद्गूठामपि मुहुर्मुहुः ।
 विशेयाल्लीवितं प्राण उदानो बलमुच्यते ॥ ५६ ॥
 श्यात्तयोःपीडनाहानादायुषश्च बलस्य च ।
 आहता वायवोऽघ्राता ज्ञाता वा यक्षरं स्थिताः ॥ ५७ ॥
 प्रयत्नेनापि दुःसाध्या भवेयुर्वानुपक्रमाः ।
 विद्रधिष्ठीहृद्रोगशुक्लाग्निसदनादयः ।
 भवन्त्युद्द्रवास्तेषामाहतानामुपेक्षणात् ॥ ५८ ॥
 इति त्रीसिंहशुभसूनुवाग्भटविरचितायामष्टाङ्गहृदय
 संहितायां तृतीय निदानस्थान समाप्तम् ।

स्वेदमूत्रगल्लहातान् कुर्व्याद्गनेय पाटवम् ॥ २० ॥

स्त्रे होक्तमाचारविधिं सर्वगद्यानुपालयेत् ।

लहूनं स्वेदन कालो यवागूस्त्रिकको रसः ॥ २१ ॥

मलानां पाचनानि स्युर्यथावस्थ क्रमेण वा ।

शुद्धवातघ्नयागन्तुजीर्णज्वरिषु लहूनम् ॥ २२ ॥

नेप्यते, तेषु द्वि द्वित शमन यत्र कर्गनम् ।

तत्र सामज्वराक्त्या जामीयाद्विशेषितम् ॥ २३ ॥

द्विविधोपक्रमज्ञानमवेक्षेत च लहूने ।

युक्त लक्षितलिङ्गैः सु तां येयाभिरुपाचरेत् ॥ २४ ॥

यथा स्त्रीप्रधसिद्धाभिर्मण्डपूर्वाभिरादितः ।

तस्याग्निर्दीप्यते ताभिः समिश्रितिव पावकः ॥ २५ ॥

धृङ्घ वा शृदुत्व वा ज्वरो यावद्वाप्रुयात् ।

प्राग्लज्जपेयां सुजरा सशुष्कोधान्यपिप्यलीम् ॥ २६ ॥

ससैन्धवां तथास्त्रार्थी तां पिबेत् सह दाडिमाम् ।

सृष्टविड्महुपित्तो वा सशुष्कमाक्षिकां हिमाम् ॥ २७ ॥

वस्तिपाभ्रं शिरःशूली घ्याघ्री गोक्षुरसाधिताम् ।

पृथ्निपर्णीधन्नाविल्वनागरोत्पलधान्यकैः ॥ २८ ॥

सिद्धां ज्वरातिसार्थ्यम्ना येयां दीपनपाचनीम् ।

ऋस्त्रेण पञ्चमूलेन द्विक्कारुक्त्वासकासवान् ॥ २९ ॥

पञ्चमूलेन महता कफार्तो यवसाधिताम् ।

विषहवर्षा, सयवां पिप्यन्थामनकैः कृताम् ॥ ३० ॥

यवागूं मर्षिषा शृटा ममदीयानुनोमनीम् ।

चविका पिप्यलीमून्मद्राघामसकनागरैः ॥ ३१ ॥

वमनानि प्रयुञ्जीत बलकालविभागवित् ॥ ८ ॥
 कृतेऽकृते वा वमने ज्वरी कुर्व्याद्विशोषणम् ।
 दोषाणां समुदोषानां पाचनाय शमाय च ॥ ९ ॥
 ग्रामेन भस्ममेवाग्नौ कृत्वेऽन्नं न विपच्यते ।
 तस्मादादोषपाचनाञ्ज्वरितानुपवासयेत् ॥ १० ॥
 दृष्ट्वानल्पस्फुटान्शुःपिवेद्वातकफज्वरे ।
 तत्कफं विस्रयं नीत्वा दृष्ट्वामाशु निवर्तयेत् ॥ ११ ॥
 उद्दीर्य चाग्निं स्त्रोतांसि च्छूकृत्य विशोधयेत् ।
 लीनपित्तानिलस्वेदंशङ्खान्मूत्रानुलोमनम् ॥ १२ ॥
 निद्राजाद्यारुचिहरं प्राणानामवलम्बनम् ।
 विपरीतमतः शीतं दोषसङ्घातवर्द्धनम् ॥ १३ ॥
 उष्णमेवङ्गुणत्वेऽपि युञ्ज्यान्नैकान्तपित्तले ।
 उद्विक्तपित्ते दपथुदाहमोहातिसारिणि ॥ १४ ॥
 विषमद्योत्थिते शोषे क्षतक्षीणेऽसृपित्तिनि ।
 घनचन्दनशुण्ठ्याम्बु पर्पटोशीरसाधितम् ॥ १५ ॥
 शीतं तेभ्यो हितं तीर्य पाचनं दृष्ट्वापहम् ।
 उष्मा पित्तादृते नास्ति ज्वरो नास्त्युष्णया विना ॥ १६ ॥
 तस्मात्पित्तविरुद्धानि त्यजेत् पित्ताधिकेऽधिकम् ।
 स्नानाभ्यङ्गप्रदेहाद्य परिशेषं च लङ्घनम् ॥ १७ ॥
 अजीर्णं द्रव शूनघ्नं सामे तीव्ररुजि ज्वरे ।
 न पिवेदोषघ्नं तद्वि भूय एवाममावहेत् ॥ १८ ॥
 ग्रामाभिभूतकोष्ठस्य घोरं विषमहेरिव ।
 सोर्द्धपोनसंख्यामे जङ्घापर्वस्थिशूलिनि ॥ १९ ॥
 घातश्रेष्ठात्मके खेदः प्रशस्तः सम्प्रवर्तयेत् ।

स्वेदमूत्रशक्लदातान् कुर्याद्गनेश्च पाटवम् ॥ २० ॥

स्नेहोक्तमाचारविधि सर्वशथानुपालयेत् ।

लङ्घन स्वेदन कालो यवागूस्तिक्तको रसः ॥ २१ ॥

मलाना पाचनानि स्युर्घघावस्य क्रमेण वा ।

शुद्धवातक्षयागन्तुजीर्णज्वरिषु लङ्घनम् ॥ २२ ॥

नेथते, तेषु हि हित शमन यत्र कर्गुनम् ।

तत्र सामञ्जस्येण जानीयाद्विग्रेपितम् ॥ २३ ॥

द्विविधोपक्रमज्ञानमयेक्षेत च लङ्घने ।

युक्त लङ्घितलिङ्घैस्तु त पेयाभिरुपाचरेत् ॥ २४ ॥

यथा सौप्रधसिद्धाभिर्मण्डपूर्वाभिरादितः ।

तस्याग्निर्दीप्यते ताभिः समिद्धिरिव पावक ॥ २५ ॥

ब्रह्म वा मृदुत्व वा ज्वरो यावद्वाप्रुयात् ।

प्रागज्ञापयेया सुजरा सशुण्ठीधान्यपिप्पलीम् ॥ २६ ॥

ससैन्धवा तथान्धार्यो ता पिबेत् सह दाडिमाम् ।

सृष्टविड्बहुपित्तो वा सशुण्ठीमाधिका हिमाम् ॥ २७ ॥

वस्तिपार्श्वशिर शूनी ध्यात्री गोक्षुरसाधिताम् ।

पृश्निपर्णीबलाद्विस्वनागरोत्पलधान्यके ॥ २८ ॥

सिद्धा ज्वरातिसार्यम्स्ता पेया दीपनपाचनीम् ।

श्लेष्मेन पञ्चमूलेन द्विकारुक्खासकासवान् ॥ २९ ॥

पञ्चमूलेन महता कफार्तो यत्रसाधिताम् ।

विषहवर्षा सयवा पिप्पल्यामसकै लताम् ॥ ३० ॥

यवागूं सर्पिषा शृष्टा मलदोषानुनोमनीम् ।

चविका पिप्पलीमूलद्राचामलकनागरे ॥ ३१ ॥

कोष्ठे विवक्षे सरुजि पिवेत् तु परिकर्त्तनि ।
 कोस्तहघाम्बकलगीधावनो ग्रीफलैः कृताम् ॥ ३२ ॥
 अश्वेदनिद्रस्तृष्णार्त्तः सितामलकनागरैः ।
 सितावदरमृहीका सारिवा मुस्तचन्दनैः ॥ ३३ ॥
 तृष्णाच्छर्दिपरोदाहज्वरघ्नीं क्षीद्रसंयुताम् ।
 कुर्थात् पेयौषधैरेव रसगूपादिकानपि ॥ ३४ ॥
 मयीद्भवे मद्यनित्ये पित्तस्थानगते कफे ।
 ग्रीषे तृयीर्षाधिकं योस्तृट्च्छर्दिर्दाहपीडिते ॥ ३५ ॥
 जह्वं प्रवृत्ते रक्ते च पेयां नैष्यन्ति तेषु तु ।
 ज्वरापहैः फलरसैरद्भिर्वा साजतर्पणम् ॥ ३६ ॥
 पिवेत् सशर्कराक्षौद्रं ततो क्षीरं च तर्पणे ।
 यथास्वामोदनं क्षुद्धानग्रीयादभ्रष्टतण्डुलम् ॥ ३७ ॥
 दक्षलाघणिकैर्युषे रसैर्वा मुद्गलावजैः ।
 ब्रह्मय पडहो नेयो बलं दीपं च रक्षता ॥ ३८ ॥
 ततः पक्केषु दोषेषु लङ्घनाद्यैः प्रशस्यते ।
 कषायो दोषशेषस्य पाचनः शमनो यथा ॥ ३९ ॥
 तिक्तः पित्ते विशेषेण प्रयोज्यः कटुकः कफे ।
 पित्तश्रेष्णहरत्वे ऽपि कषायस्तु न शस्यते ॥ ४० ॥
 नवज्वरे मलस्तम्भात् कषायो विषमज्वरम् ।
 कुरुते रुचिहृत्तासहिष्माधानादिकानपि ॥ ४१ ॥
 सप्ताहादीपधं केचिदाहुरन्धे दशाहतः ।
 केचिन्नघ्नभुक्तस्य योज्यमामोत्वणे न तु ॥ ४२ ॥
 तीव्रज्वरपरीतस्य दोषवेगोदये यतः ।
 दोषेऽथवातिनिचिते तन्द्रास्तैमित्यकारिणि ॥ ४३ ॥

अपचमानं भेषज्यं भूयो ज्वनयति ज्वरम् ।
 मृदुज्वरो क्षपुर्देहघमिताय मला यदा ॥ ४४ ॥
 अचिरज्वरितस्यापि भेषज कारयेत् तदा ।
 मुस्ताया पर्वटं युक्त शुक्लया दुग्धगयापि वा ॥ ४५ ॥
 पाक्यं ग्रीतकपायं वा पाठीशीर सवामकम् ।
 विवेत् तद्वद्य भूनिम्बगुडूचीमुस्तानागरम् ॥ ४६ ॥
 यथायोगमिमे योऽन्याः कपायं दीपपाचनाः ।
 ज्वरारोचकटुणाम्यधैरस्यापक्लिनाग्नाः ॥ ४७ ॥
 कलिङ्गकाः पटीनम्य पत्रं कंटुकरोहिणी ॥ ४८ ॥
 पटीलं सारिवा मुस्ताः पाठाः कंटुकरोहिणी ।
 पटीननिम्बत्रिफलागृहोका मुस्तावसकाः ॥ ४९ ॥
 किराततिक्तमस्ता चन्दनं विम्बभेषजम् ।
 भात्री मुस्तान्ताचौडमर्हं शोकसमायनाः ॥ ५० ॥
 पक्षैते सन्तातादीनां पक्षानां गमना मताः ।
 दुरानभाऽमृता मुस्ता नागर यातजि ज्वरे ॥ ५१ ॥
 अथवा पिप्पलीमूलगुडूची विम्बभेषजम् ।
 फनीयः पञ्चमूलं च पिप्पे शक्रयवा घनम् ॥ ५२ ॥
 कटुका चेति सचीद्रं मुस्यापर्वटकं तथा ।
 मधुन्यासभूनिम्बं यत्तकाद्यो गवः कफे ॥ ५३ ॥
 अथवा हृदयाङ्गे यो नृत्रयेरदुरानभाः ।
 रुग्णियग्निमन्त्रेणयुक्ते दीपनपाचनम् ॥ ५४ ॥
 अथवा पिप्पलीमूलगम्याककटुकाघनम् ।
 द्राक्षाभूकमधुर्कं रोधकाग्निमारिवाः ॥ ५५ ॥
 मुस्तामस्तव डीवेरपक्षैरपचनम् ।

मृणालचन्दनोगीरनीलोत्पलपरुषकम् ॥ ५६ ॥
 फाण्डो हिमो वा द्राक्षादिर्जातीकुसुमवासितः ।
 युक्तो मधुसिताक्षौर्जयत्यनिलपित्तजम् ॥ ५७ ॥
 ज्वरं मदात्यं हृदिमूर्च्छादाहं यमं भ्रमम् ।
 ऊर्ध्वगं रक्तपित्तं च पिपासां कामलामपि ॥ ५८ ॥
 पाचयेत् कटुकां पिष्ट्वा कर्पूरिभिनवे शुची ।
 निष्पोडितो घृतयुतस्तद्रसो ज्वरदाहजित् ॥ ५९ ॥
 कफवाते वचातिक्ता पाठारग्वधवत्सकाः ।
 पिप्पलीचूर्णयुक्तो वा काथंक्विक्रोद्भवोद्भवः ॥ ६० ॥
 व्याघ्री शुण्ठामृता काथः पिप्पलीचूर्णसंयतः ।
 वातश्लेष्मज्वरखासकासपीनसशूलजित् ॥ ६१ ॥
 पथ्या कुसुम्बरी सुस्ता शुण्ठी कटुत्थणपर्पटम् ।
 सकटफलवचाभार्गीदेवाह्वं मधुहिङ्गुमत् ॥ ६२ ॥
 कफवातज्वरेष्वेव कुचिह्वत्पार्श्ववेदनाः ।
 कण्ठामयास्यश्वयथुकासश्वासास्त्रियच्छति ॥ ६३ ॥
 भारग्वधादिः सचीद्रः कफपित्तज्वरं जयेत् ।
 तथा तिक्ता वृषोशीरत्रायन्ती त्रिफलामृताः ॥ ६४ ॥
 सन्निपातज्वरे व्याघ्री देवदारुनिशाचनम् ।
 पटोलपत्रनिम्बत्वक्चिफला कटुकायुतम् ॥ ६५ ॥
 नागर षोष्करं मूल शुद्धूचीकण्टकारिका ।
 मकासश्वासपार्श्वार्तो वातश्लेष्मोत्तरे ज्वरे ॥ ६६ ॥
 मधूकपुष्पे सहीका वायमाणा परुषकम् ।
 सोमोरतिक्ता त्रिफला काश्मर्यं कल्पयेद्विमम् ॥ ६७ ॥
 कपायं तं पिबन् काले ज्वरान् सर्वान् व्यपोहति ।

जाल्यामलकमुस्तानि तद्वहन्वयवासकम् ॥ ६८ ॥
 बडविट् कटुका द्राक्षा त्रायन्ती त्रिफलागुडान् ।
 जीर्णोपधोऽन्नं पेयाद्यमाचरेच्छ्रेयवान्नतु ॥ ६९ ॥
 पेया कफं बर्हयति पद्मपांसुषु वृष्टिवत् ।
 श्लेष्माभिष्यन्नदेहानां मतः प्रगपि योजयेत् ॥ ७० ॥
 यूपान् कुलत्यचणकदाडिमादिकृतान् सघ्नन् ।
 रुक्षांश्चित्तरसोपेतान् हृद्यान् हृच्चिकरान् षट् ॥ ७१ ॥
 रक्ताद्याः शास्यो जीर्णाः पष्टिकांश्च ज्वरे हिताः ।
 श्लेष्मीक्षरे वीततुपास्तथा वाद्यकृता यवाः ॥ ७२ ॥
 शोदनस्तैः शृतोद्विस्त्रिःप्रयोक्तव्यो यथायथम् ।
 दोषदूष्यादिवलतो ज्वरघ्नकाथसाधितः ॥ ७३ ॥
 मुक्ताद्यैर्लघुभिर्यूपाः कुलत्यैश्च ज्वरापहाः ।
 कारवीजकककोटबालमूनकपर्पटैः ॥ ७४ ॥
 वार्ताकनिम्बकुसुमपटोलफलपक्षयैः ।
 अत्यन्तलघुभिर्मसैर्जाङ्गलैश्च हिता रसाः ॥ ७५ ॥
 व्याघ्रीपरुपतर्कारौद्राक्षामलकदाडिमैः ।
 संस्कृता पिप्पलीशुक्लीधान्यजीरकसैश्चैः ॥ ७६ ॥
 सितामधुभ्यां प्रायेण संयुता वा कृताकृताः ।
 अन्नगतकृमिदानि रुथानि व्यञ्जनानि च ॥ ७७ ॥
 अक्षान्यन्नमसम्पयान्यनुंपानेऽपि योजयेत् ।
 तानि कथितश्रीत च वारि मद्य च साध्यतः ॥ ७८ ॥
 मत्सरं ज्वरमुक्तां वा दिनान्ते भोजयेत्तद्यु ।
 श्लेष्मघ्नयविहदीषा बलधानननन्दादा ॥ ७९ ॥
 यशोचितेऽथवा काले देशसाक्षानुरोधतः ।

प्रागस्यवृद्धिर्भुञ्जानो न ह्यजीर्णेन पीद्यते ॥ ८० ॥

कपायपानपथ्यान्वैर्दशाह इति सङ्कितं ।

सर्पिर्दद्यात्कफे मन्दे वातपित्तोत्तरे ज्वरे ॥ ८१ ॥

पक्षेपु दोषेष्वमृतं तद्विषोपममन्यथा ।

दशाहं स्यादतीतेऽपि ज्वरोपद्रवहृदिकृत् ॥ ८२ ॥

लहनादिक्रमं तत्र कुर्यादाकफसहयात् ।

देहधात्वबलत्वाच्च ज्वरो जीर्णोऽनुवर्तते ॥ ८३ ॥

रुघं हि तेजो ज्वरलक्षणेजसा रुचितस्य च ।

वमनस्वेदकालाम्बुकपायसद्युभोजनैः ॥ ८४ ॥

यः स्यादतिबली धातुः सहचारी सदागतिः ।

तस्य संशमनं सर्पिर्दोषस्यैवाम्बुवेश्मनः ॥ ८५ ॥

वातपित्तजितानग्रं संस्कारमनुरुध्यते ।

सुतरां तद्वगतौ दद्याद्यथा स्त्रीषधसाधितम् ॥ ८६ ॥

विपरोक्ष ज्वरोभावं जयेत्पित्तं च शैत्यतः ।

खेदाघातं घृतं तुल्यं योगसंस्कारतः कफम् ॥ ८७ ॥

पूर्वं कपायाः सद्यताः सर्वे योज्या यथामलम् ।

त्रिफलापिचुमन्दत्वङ्मधुकं हृहतीदयम् ॥ ८८ ॥

समसूरदलं काथः सद्यतो ज्वरकासहा ।

पिप्पलीन्द्रयवधायनित्तिकासारियामलकतामलकीभिः ॥ ८९ ॥

बिल्वमुष्णहिमपालतिषेथैर्द्रार्चयातिविषया स्थिरया च ।

घृतशाशु निहन्ति साधितं ज्वरमग्निं विषमं हस्तीमकम् ॥ ९० ॥

अरुचि श्रुतापमंसयोर्वमथुं पाश्वं शिरोरुचं क्षयम् ।

तैल्वकं पवनज्ज्वनि ज्वरे योजयेत्सृष्टतया वियोजितम् ॥ ९१ ॥

तित्तकं हवघृतं च पैत्तिके यच्च पालनिकवा घृतं हविः ।

विट्द्रुमीवर्चनचव्यपाठाव्योपाग्निनिम्बुद्भवयावशुकैः ॥८२॥

पलाङ्गकैः क्षीरसमं घृतस्य प्रस्य पचेज्जोर्णकफज्वरघ्नम् ।

गुडूथ्या रसकल्काभ्यां त्रिफलाया हृष्यस्य च ॥ ८३ ॥

सृष्टीकाया वनायाय खेहाः सिद्धा ज्वरच्छिदः ।

जीर्णे घृते च भुञ्जीत सृष्टुमांसरसोद्दनम् ॥ ८४ ॥

बलं घृतं क्षीपहरं परं तच्च बलप्रदम् ।

कफपित्तहरा मुद्गकारयेत्तादिना रसाः ॥ ८५ ॥

प्रायेण तन्माम्बुहिता जीर्णे चातीक्षरे ज्वरे ।

शूलोदावर्तविट्शुभ्रजनना ज्वरवर्धनाः ॥ ८६ ॥

न गाम्बुत्वैवमपि चेज्वरः कुर्वीत शोधनम् ।

शोधनार्हस्य वसनं प्रागुक्तं तस्य योजयेत् ॥ ८७ ॥

पामागयगते क्षीपे बलिनः पालयन् बलम् ।

ज्वरक्षीणस्य न हितं यमनं च विरेचनम् ॥ १०४ ॥

कामं तु पयसा तस्य निरुद्धैर्वा हरेन्मलान् ।

क्षीरोचितस्य प्रक्षीणश्लेष्मणो दाहद्वयतः ॥ १०५ ॥

क्षीरं पित्तानिलार्त्तस्य पथ्यमप्यतिसारिणः ।

तद्वपुर्लङ्घनोत्तमं पुष्टं वनमिवाग्निना ॥ १०६ ॥

दिश्यान्मु जीववेत्तस्य ज्वरं चाशु नियच्छति ।

संस्नातं शीतमुष्णं वा तस्माद्धारोष्णमेव वा ॥ १०७ ॥

विभक्ष्य काले युञ्जीत ज्वरिणं हस्यतीऽन्यथा ।

पयः सशुण्ठीस्र्जूरसृष्टीकाशर्कराद्यतम् ॥ १०८ ॥

शृतशीतं मधुयुतं द्रव्दाहज्वरनाशनम् ।

तद्वद् द्राघावलायष्टीसारिवाकण्वन्दनैः ।

चतुर्गुणैर्नाम्नसा वा पिप्पल्या वा शृतं पिबेत् ॥ १०९ ॥

कासात् श्वासाच्छिरःशूलात्पार्श्वशूलाच्चिरज्वरात् ।

मुच्यते ज्वरितः पीत्वा पञ्चमूलीशृतं पयः ॥ ११० ॥

शृतमेरण्डमूलेन वास्तबिल्वेन वा ज्वरात् ।

धारोष्णं वा पयः पीत्वा विवहानिलवर्चसः ॥ १११ ॥

सरक्तपिच्छातिसृतेः स्रष्टट्शूलप्रवाहिकान् ।

सिद्धं शुण्ठीबलान्याधीगोकण्टकगुडैः पयः ॥ ११२ ॥

शोफमूत्रश्लेहातविबन्धज्वरकासजित् ।

वृथीवविल्ववर्षाम्भूसाधितं ज्वरशोफनुत् ॥ ११३ ॥

त्रिंश्रिपासारसिद्धं वा क्षीरमाशु ज्वरापहम् ।

निरुद्धसुंभ्रसं वक्त्रं विज्वरत्वं सुदं रुचिम् ॥ ११४ ॥

दोषे युक्तः/क्षीरोत्थाशु पक्वे पक्काशयं गते ।

पित्तं च/कफपित्तं वा पक्काशयगतं हरेत् ॥ ११५ ॥

स्रंसनं चीनपि मलान् वस्तिःपक्वायवाययान् ।
 प्रचीणकफपित्तस्य चिकपृष्ठकटिग्रहे ॥ ११६ ॥
 टीम्भान्नेर्वैद्यकृतः प्रयुक्तीतानुवासनम् ।
 पटोलनिम्बच्छदनकटुकाचतुरङ्गुलैः ॥ ११७ ॥
 स्थिरावनागोक्षुरकमदनीगौरवालकैः ।
 पयस्यह्रीदके कायं शीरशेष विमिश्रितम् ॥ ११८ ॥
 कल्किर्मुस्तामदनकृष्णामधुकवस्तकैः ।
 वस्तिं मधुघृताभ्याश्च पीडयेज्ज्वरनाशनम् ॥ ११९ ॥
 चतस्रः पर्णिनीर्यटीफलोगौरवृषट्पट्टमान् ।
 छाद्ययेत् कल्कयेद्यष्टोगताष्टाफनिनीफलम् ॥ १२० ॥
 मुस्ताश्च वस्तिः सगुडघोद्वर्मपिर्स्वरापहः ।
 जीवन्ती मदनं मेदां पिष्पनीं मधुकं वधाम् ॥ १२१ ॥
 षट्त्रिंशत्तं वनां विन्ध्यं गतपुष्पां यतादरीम् ।
 पिष्ट्वा शीरं जल सर्पिस्तैर्न चैकत्र साधितम् ॥ १२२ ॥
 ज्वरेऽनुवासनं दद्याद्यथास्त्रेहं यथामनम् ।
 त्रे च सिद्धिगु यत्पत्ते यस्तयो ज्वरनाशनाः ॥ १२३ ॥
 गिरीरुगौरवश्लेष्महरमिन्द्रियबोधनम् ।
 श्रीर्यञ्जने कविकर दद्यादस्यं विरेचनम् ॥ १२४ ॥
 यै ष्टिकं शून्यगिरसो टाहात्तं पित्तनाशनम् ।
 धूमगण्डूकवनान् यथादोषश्च कम्पयेत् ॥ १२५ ॥
 प्रतिग्रायाप्यञ्जैर्यगिरःकण्ठामवापट्टान् ।
 पक्ष्मणी मातुसुड्मस्य केसरं माण्डमैत्र्यपम् ॥ १२६ ॥
 भाषीट्रासासितानां वा कण्ठमाप्येन पाष्येत् ।
 यद्योपगयसंश्यान् शीतोष्णद्रव्यकम्पितान् ॥ १२७ ॥

अभ्यङ्गालेपसेकादीन् ज्वरे जीर्णं त्वगाश्रिते ।
 कुर्यादञ्जनधूमांश्च तथैवागन्तुजेऽपि तान् ॥ १२८ ॥
 दाहे सहस्रधीतेन सर्पिषाम्बद्धमाचरेत् ।
 सूचोक्तैश्च गणैस्त्रैस्त्रैर्मधुरास्त्रकपायकैः ॥ १२९ ॥
 दूर्वादिभिर्वा पित्तघ्नैः शोधनादिगणोदितैः ।
 शीतवीर्यैर्हिमस्यर्गैः क्वाथः कल्कीकृतैः पचेत् ॥ १३० ॥
 तैलं सञ्जीरमभ्यङ्गात् सद्यो दाहज्वरापहम् ।
 धिरो गात्रञ्च तैरेव नातिपिष्टैः प्रलेपयेत् ॥ १३१ ॥
 तत् क्वाथेन परीपेकमवगाहञ्च योजयेत् ।
 तथारनालसलिलञ्जीरशुक्लघृतादिभिः ॥ १३२ ॥
 कपित्थमातुलिङ्गान्त्वविदारिरोधदाडिमैः ।
 बदरीपल्लवोत्थैश्च फेनेनारिष्टजेन वा ॥ १३३ ॥
 निसेऽङ्गे दाहकर्मोहहृदिस्तृष्णा च शाम्यति ।
 यो वर्षितः पित्तहरी दीपोपक्रमणे क्रमः ॥ १३४ ॥
 त च शीलयतः शोधं सदाहो नश्यति ज्वरः ।
 धीर्यौष्ण्यैरुष्णसंस्पर्शैस्तगरागुरुकुङ्कुमैः ॥ १३५ ॥
 कुठस्योणेयगैलेहसरनामरदारुभिः ।
 नखरास्त्रामुरवचाचण्डे लाहयचौरकैः ॥ १३६ ॥
 पुष्पीकाशियुसरसाहिंस्त्राभ्यामकर्मण्यैः ।
 दग्मूनामृतैरण्डहयपद्मुरोहितैः ॥ १३७ ॥
 तमालपत्रभूतिकशयकीधान्यदीप्यकैः ।
 मिश्रिमापकुलत्याग्निप्रकीर्त्यानाकुन्निदयैः ॥ १३८ ॥
 अन्यैश्च तदिषैर्द्रव्यैः शीते तैलं ज्वरे पचेत् ।
 कथितैः कल्कितैर्युक्तैः सुरासोयीरकादिभिः ॥ १३९ ॥

तेनाभ्यञ्जात् सुखीण्येन तैः सुपिटैश्च लेपयेत् ।
 कवीण्यैस्तैः परीपेकमवगाहञ्च कल्पयेत् ॥ १४० ॥
 केवलैरपि तदञ्च सुक्तगोमूत्रमशुभिः ।
 आरग्वधादिवर्गञ्च पानाभ्यञ्जनलेपनैः ॥ १४१ ॥
 धूपानगुरुजांस्तांश्च वक्ष्यन्ते विषमज्वरे ।
 अन्यनग्निकृतान् स्वेदान् स्वेदिभेषजभोजनम् ॥ १४२ ॥
 गर्भभूयेश्मशयनं कुथाकम्बलरत्नकान् ।
 निर्धूमद्वीपैरङ्गारैर्हंसन्तोय हसन्तिकाः ॥ १४३ ॥
 मद्यं सन्नूरपणं तक्रं कुलत्यघ्नीद्विकोद्रवान् ।
 संगीलयेहेपथुमान् यद्यन्यदपि पित्तलम् ॥ १४४ ॥
 दयिताः स्तनशालिन्धः शीना विश्वमभूपणाः ।
 शीवनासवमत्ताश्च तमान्निहोशुरङ्गनाः ॥ १४५ ॥
 वीतशीतञ्च विप्राय तास्ततोऽपनयेत् पुनः ।
 वहेनैकदोषस्य क्षपणोच्छ्रितस्य च ॥ १४६ ॥
 कफस्यानागुमूर्ध्वा वा तुष्यकचान् जयेन्नान् ।
 मन्निपातव्यगस्यान्ते कर्णमूले सुदारुणः ॥ १४७ ॥
 शोफः संजायते तेन कथिदेव प्रसुच्यते ।
 रक्तावसेचनैः शीघ्रं सर्पिः पानैश्च त जयेत् ॥ १४८ ॥
 प्रदेहेः कफपित्तघ्नेर्नायनैः कचनग्रहेः ।
 शीतोच्छ्रिग्धरुचाद्यैर्ज्वरो यस्य न ग्राम्यति ॥ १४९ ॥
 गायानुसारी तस्याऽऽमुच्छेद्वाघ्नोः क्रमाच्छिराम् ।
 अयमेव विधिः कार्थ्यो विषमेऽपि यथायथम् ॥ १५० ॥
 ज्वरे विभज्य याताटीन् ययानन्तरमुच्यते ।
 एतान्कटकासुस्ताप्रायदासधुकैः कृताः ॥ १५१ ॥

त्रिचतुरः पञ्चशः क्वांथा विषमज्वरनाशनाः ।
 योजयेत्त्रिफलां पथ्यां गुडूचीं पिप्पलीं पृथक् ॥ १५२ ॥
 तैस्तैर्विधानैः सगुडैर्मज्जातकमथापि वा ।
 लक्ष्मणं हृद्दणं चापि ज्वरागमनवाचरे ॥ १५३ ॥
 प्रातः सतैलं सशुनं प्राग्भक्तं वा तथा घृतम् ।
 जीर्णं तद्दधिपयस्तक्रं सर्पिथ घट्पलम् ॥ १५४ ॥
 कल्याणकं पञ्चगव्यं तिक्ताख्यं हृषसाधितम् ।
 त्रिफलाकोसतर्कारीक्वाथदध्ना शृतं घृतम् ॥ १५५ ॥
 तिल्वकत्वक्कृतावापं विषमज्वरजित्परम् ।
 सुरां तीक्ष्णञ्च यन्मद्यं शिखितिसिरिकुकुटान् ॥ १५६ ॥
 मांसं मध्मोष्णवीर्यञ्च सहान्नेन प्रकामतः ।
 सेविता तद्दहः सप्यादध्वा पुनरुत्तिखेत् ॥ १५७ ॥
 सर्पिंघो मइतीं मात्तां पीत्वा तच्छर्दयेत् पुनः ।
 नीलिनीमजगन्धाञ्च त्रिवृतां कटुरोहिणीम् ॥ १५८ ॥
 पिबेज्वरस्यागमेने जे हस्वेदीपपादितः ।
 मनोहा सैश्ववं क्षुणा तैलेन नयनाञ्जनम् ॥ १५९ ॥
 योज्यं द्विद्गुसमा व्याघ्रो वसानस्यं ससैश्ववम् ।
 पुराणसर्पिः सिंहस्य वसा तद्दत्तसैश्ववा ॥ १६० ॥
 पलद्दया निम्बपत्रं वचाकुष्ठहरीतकी ।
 सर्पपा सयवा सर्पिधूपोविद्वा विडालना ॥ १६१ ॥
 पुरध्यामवचासर्जनिम्बार्कागरुदारुभिः ।
 धूपो ज्वरेषु सर्वेषु प्रयोक्तव्योऽपराजितः ॥ १६२ ॥
 धूपनस्याञ्जनवासा ये चोक्तायित्तदैकते ।
 दैवाय्यं च भैषज्यं ज्वरान् सर्वान् व्यपोहति ॥ १६३ ॥

विशेषादिषमान् प्रायस्ते ह्यागन्तुमुबन्धजाः ।
 यथासं च सिरां विधेद्दशान्तौ विषमञ्जरे ॥ १६४ ॥
 केवलानिलवीसर्पं विस्फोटाभिहतञ्जरे ।
 सर्पिः पानहिमालेषकेकमांसरसाग्रनम् ॥ १६५ ॥
 कुर्याद्यथास्वमुक्तं च रक्तमोचादिसाधनम् ।
 यद्योत्ये भूतविद्योक्तं बलिमन्त्रादिसाधनम् ॥ १६६ ॥
 श्लोषधीगन्धके पित्तग्रसनं विषजिह्विये ।
 इटै रथैर्मनोषै च श्यादोषग्रमेन च ॥ १६७ ॥
 हिताहितविषेकैश्च च्चरं क्रोधादिलं जयेत् ।
 क्रोधनो याति कामेन शान्तिं क्रोधेन कामजः ॥ १६८ ॥
 भयगोक्रोड्भयो ताभ्यां भीयोकाभ्यां तथेतरौ ।
 ग्रापाघर्षणमन्त्रोत्थे विधिर्देवव्यपात्रयः ॥ १६९ ॥
 ते ज्वराः केवलाः पूर्वं व्याप्यन्तेऽनन्तर मलैः ।
 तस्माद्दोषानुसारेण तेष्वहारादि कल्पयेत् ॥ १७० ॥
 न हि ज्वरोऽनुबध्नाति मारुताद्यैर्विजाहृतः ।
 ज्वरकामं घृतिं चाम्य हारिभिर्विषयैर्हरेत् ॥ १७१ ॥
 कद्वणार्द्रं मनः शुद्धं सर्वज्वरविनाशनम् ।
 त्वजेदाश्लसाभाश्च ध्यायामस्त्रानमैद्युनेम् ॥ १७२ ॥
 गुर्वसात्मविदाह्वयं यज्ञान्यञ्ज्वरकारणम् ।
 न विच्यरोऽपि सहसा सर्वादीनो भवेत्तथा ॥ १७३ ॥
 निहृत्तोऽपि ज्वरः शोघं व्यापादयति दुर्धमम् ।
 मद्यः दाहहरो यत्रात्तथात्तस्य विज्ञेयतः ।
 तस्यां तस्यामवम्याया तत्तत्कुर्याद्विषगन्धितम् ॥ १७४ ॥

श्रीपथयो मणयय समन्ताः साधुगुरुद्विजदैवजपूजाः ।

प्रीतिकरा मनसो विषयाय घ्नन्त्यपि विशुद्धतं ज्वरमुग्रम् १७५

—५—

द्वितीयोऽध्यायः ।

—:०:—

अथातो रक्तपित्तचिकित्सित व्याख्यास्यामः ।

ऊर्ध्वं ग बलिनी वेगमेकदोषानुगं ३. वम् ।

रक्तपित्तं सुखे काले साधयेन्निरुपद्रवम् ॥ १ ॥

अधोगं यापयेद्रक्तं यश्च दोषद्वयानुगम् ।

शान्तं शान्तं पुनः कुप्यन्मार्गान्मार्गान्तरं च यत् ॥२॥

अतिप्रवृत्तं मन्दाग्नेस्त्रिदोषं द्विपथं त्वजेत् ।

सन्तर्पणीत्य बलिनी बहुदोषस्य साधयेत् ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वभागं विरेकेण वमनेन त्वधोगतम् ।

शमनेर्हृदयैस्त्रान्यसहस्रहृद्धानयेद्य च ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वं प्रवृत्ते शमनी रसो तिक्तकषायकौ ।

उपवासश्च निःशुण्ठीपटङ्गोदकपायिनः ॥ ५ ॥

अधोगे रक्तपित्ते तु वृहणी मधुरो रसः ।

ऊर्ध्वगे तर्पणं योज्यं पेयापूर्वमधोगते ॥ ६ ॥

अथतो बलिनी शुद्धं न धार्यं तद्वि रोगकृत् ।

धारयेदन्यथा शीघ्रमग्निवच्छीघ्रकारि तत् ॥ ७ ॥

त्रिहृच्छ्यामाकषायेण कल्केन च सशर्करम् ।

साधयेद्विधिवत्ते हं निष्ठात्पाणितल ततः ॥ ८ ॥

विहता त्रिफला श्यामा पिप्पली शकेरा मधु ।

गोदकः सत्रिपातोर्ध्वरक्तगोफज्वरापहः ॥ ८ ॥
 त्रिहस्तमसिता तद्वत् पिप्पली पाटसंयुता ।
 यमनं फलसंयुक्तं तर्पणं ससितामधु ॥ १० ॥
 त्रिमित वा जलं घोद्वयुक्तं वा मधुकीदकम् ।
 जीरं वा रसमिच्छोर्वा शुद्धस्यानन्तरो विधिः ॥ ११ ॥
 यथास्व मन्यवेयादिः प्रसोज्यो रक्षता वनम् ।
 जन्यो ज्वरोक्तो द्राघादिःपित्तघ्नैर्वा फनैः कृतः ॥ १२ ॥
 मधुखर्जूरमृद्दोकापरूपकसिताश्रसा ।
 मन्थो वा पञ्चसारेण सघृतैर्ज्ञानसक्तुभिः ॥ १३ ॥
 दाहिमामलकाश्लो वा मन्दाम्बुश्लाभिन्नापिणाम् ।
 कमलोत्पलकिकिष्कल्कश्लिष्यर्षोपियङ्गुकाः ॥ १४ ॥
 लयीरं श्रावरं रोधं शृङ्गवेरं कुचन्दनम् ।
 ज्ञोवेरं धातकीपुष्यं विष्वमर्धं दुराश्रभा ॥ १५ ॥
 पर्दाहैर्विहितं पेया वक्ष्यन्ते पादयौगिकाः ।
 भूनिम्बशैव्यजलदा मसूरः पृथिव्यर्षं वि ॥ १६ ॥
 विदारिगन्धा मुद्गाय वना सर्पिर्हरेणुका ।
 जाङ्गलानि च मांसानि शीतवीर्याणि साधयेत् ॥ १७ ॥
 पृथक्पृथग्जले तेषां यवागूः कम्पयेद्द्रुमे ।
 गीताः समर्कराशौद्रास्तादृश्यांसरसानपि ॥ १८ ॥
 ऐपद्ग्राननग्दान् वा घृतभृष्टान् समर्करान् ।
 शूकशम्बिभयं धान्यं रक्ते शाकं च शय्यते ॥ १९ ॥
 यत्सम्पूरणित्तानि यदुक्तं सप्तु गीतनम् ।
 मूर्शीकमम्बुपानीयं पञ्चमूलेन वा शृतम् ॥ २० ॥
 अघुना शृतयोतं वा मधुशो वा फलाशु वा ।

शशः सवासुक्तः शस्तो विबन्धे तित्तिरिः पुनः ॥२१॥
 उदुम्बरस्य निर्य्यूहे साधितो मारुतेऽधिके ।
 इवस्य वर्हिषस्तद्व्यपोधस्य च कुक्कुटः ॥ २२ ॥
 यत्किञ्चिद्रक्तपित्तस्य निदानं तच्च वर्जयेत् ॥ २३ ॥
 वासारसेन फलिनीं सद्रोधाञ्जनमाचिकम् ।
 पित्तासृक् शमयेत्पीतं निर्यासो वाऽऽरुषकात् ॥ २४ ॥
 शर्करामधुसंयुक्तः केवलो वा शृतोऽपि वा ।
 हृषः सद्यो जयत्यस्त्रं स ह्यस्त्र परमौषधम् ॥ २५ ॥
 पटीलमालतीनिम्बचन्दनहृषपञ्चकम् ।
 रौधो हृषः स्तन्दुलियः कृष्णामृतमद्यन्तिका ॥ २६ ॥
 शतावरौ गोपकन्याकाकोत्थौ मधुवष्टिका ।
 रक्तपित्तहराः काथास्त्रयः समधुमर्कराः ॥ २७ ॥
 पलाशवल्कलाघो वा सुग्रीतः शर्करान्वितः ।
 पिवेद्वा मधुसर्पिर्भ्यां गवाश्वशक्ततो रसम् ॥ २८ ॥
 सचौद्रं यद्यिने रक्ते लिङ्गात्पारावत शकत् ।
 अतिनिस्तुरक्तश्च चौद्रेण बधिरं पिवेत् ॥ २९ ॥
 जाङ्गल मधुयेदाजमामपित्तयुतं यकृत् ।
 चन्दनीशीरजलदालाजामुद्दकणायवैः ॥ ३० ॥
 बलाजले पर्युषितैः कषायो रक्तपित्तहा ।
 प्रसादश्चन्दनाम्बोजसेव्यं सृष्टृल्लोष्टजः ॥ ३१ ॥
 सुग्रीतः समिताचौद्रः शोणितातिप्रहत्तिजित् ।
 आपोथ वा नवे कुम्भे प्रावयेदिधुगण्डिकाः ॥ ३२ ॥
 स्थितं तद्गुणमाकाशे रात्रिं प्रातः शृतं जलम् ।
 मधुमृद्दीकजाम्बोजरुतोत्तंसं च तद्गुणम् ॥ ३३ ॥

ये च पित्ते ज्वरे चोक्ता कषयायास्तांय योजयेत् ।
 कषायैर्विविधैरेभिर्दीप्तैःशुभ्रैर्विजिते कफे ।
 रक्तपित्तं न चेच्छाम्येत्तत्र वातोस्वप्ने पय ॥ ३४ ॥
 युष्मदाच्छाग शृत तद्द्वय पक्षगुणैःश्रसि ।
 पञ्चमूलेन लघुना शृतं वा सञ्चितामधु ॥ ३५ ॥
 जीवकपर्पभकद्राक्षावलागीशुरनागरैः ।
 पृथक्पृथक् शृतं धीर सष्टत सितयाऽथवा ॥ ३६ ॥
 गोकण्टकाभीरुशृत पर्षिनीभिस्तथा पय ।
 हृन्त्याश रक्त सकृज विशेषाम्बुत्रमार्गगम् ॥ ३७ ॥
 विस्मार्गगे विशेषेण द्वित मोघरसेन तु ।
 यटप्ररोहे शृङ्गैर्वा शुण्ठुदोषोत्पलैरपि ॥ ३८ ॥
 रक्तातिसारदुर्नामचिकित्सा घात्र कल्पयेत् ।
 पीत्वा कषायान् पयसा भुञ्जीत पयसैव च ॥ ३९ ॥
 कषाययोगैरेभिर्वा विपक्व पाययेद् घृतम् ।
 समून्मस्तक क्षुण्ण हृयमष्टगुणैःश्रसि ॥ ४० ॥
 पक्काष्टायावशेषेण घृत तेन विपाचयेत् ।
 पुष्पगर्भं च तच्छीत सखीद्रं पित्तशोणितम् ॥ ४१ ॥
 पित्तगुलान्वरग्नासकासहृद्रोगकामला ।
 तिमिरभ्रमषीसर्पस्वरसादाद्य नाशयेत् ॥ ४२ ॥
 पालाशहस्तस्वरसे तद्गर्भं च घृत पचेत् ।
 मधौद्र तच्च रक्तघ्नं तथैव त्रायमाणवा ॥ ४३ ॥
 रक्ते सपिच्छे सकफे प्रथिते कण्ठमार्गगे ।
 निह्नाश्राक्षिकसर्पिर्भ्यां चारमुत्पलनान्वजम् ॥ ४४ ॥
 पृथक् पृथक् तथाशोकरेणुश्रामामधूकजम् ।

गुदागमे विशेषेण शोणिते वस्तिरिष्यते ॥ ४५ ॥

घ्राणगे रुधिरं शङ्के नाशनं चानुपेचयेत् ।

कपाययोगान् पूर्वोक्तान् क्षीरेच्छादिरसप्रुतान् ॥ ४६ ॥

क्षीरादीन् ससितांस्तोर्यं केवलं वा जलं हितम् ।

रसो द्वाहृमपुष्पाणामाम्बोत्यः शाङ्गुलस्य वा ।

कल्पयेच्छीतवर्गं च प्रदेहाभ्यञ्जनादियु ॥ ४७ ॥

—४—

तृतीयोऽध्यायः ।

—०६०—

अथातः कासधिकिक्षितं व्याख्यास्यामः ।

केवलानिलजं कासं स्त्री हैरादादुपाधरेत् ।

वातघ्नसिद्धैः स्निग्धैश्च पेयायूषरसादिभिः ॥ १ ॥

लेहैर्धूमैस्तथाभ्यङ्गैः स्निग्धैश्चैकावगाहनैः ।

वस्तिभिर्बह्विड्वातं सपित्तं तूर्ध्वभक्तिकैः ॥ २ ॥

घृतैः क्षीरैश्च सकफं जयेत् स्त्री हविरेचनैः ।

गुडूचीकण्टकारीभ्यां घृथक् त्रिंशत्पलाद्रुषि ॥ ३ ॥

प्रस्यः सिद्धो घृताहातकासगुहृद्दिपोपनः ।

चाररास्त्रा वचा हिङ्गुपाठायथ्याह्वधान्यकैः ॥ ४ ॥

द्विशण्णैः सर्पिण्यः प्रस्यं पञ्चकोलयुतैः पचेत् ।

दशमूलस्य निर्यूहे पीतो मण्डानुपायिना ॥ ५ ॥

सकासश्वासहृत्पार्श्वग्रहणीरोगशुक्लानुत् ।

द्रोणेऽप्यां साधयेद्रास्त्रा दशमूलशतावरीः ॥ ६ ॥

पलोन्मितादिकुडवं कुलत्वं मदर यवम् ।

तुलार्धं चाजमासस्य तेन साध्वं घृताढकम् ॥ ७ ॥
 समचीरं पलाशैश्च जीवनीयैः समीक्ष्य तत् ।
 प्रयुक्तं वातरोगेषु पाननावनवस्तिभिः ॥ ८ ॥
 पलकासान् शिरःकम्पं योनिवद्वणवेदनाम् ।
 सर्वाङ्गैः काङ्गरोगाय सङ्गोद्गोद्गानिलान् जयेत् ॥ ९ ॥
 विटार्थादिगणकायकल्कसिद्धं च कासजित् ।
 अशोकबीजघवकाजन्तुप्राञ्जनपद्मकैः ॥ १० ॥
 सविधेयं घृतं सिद्धं तच्चूर्णं वा घृतञ्जुगम् ।
 लिङ्गात् पयश्चानुपिवेद्वाज कासादिपीडित ॥ ११ ॥
 विडङ्गं नागरं राज्ञा पिप्पलीं हिङ्गुसैन्धवम् ।
 भार्ङ्गीं चारय तच्चूर्णं पिवेद्वा घृतमाचरा ॥ १२ ॥
 सकफोऽनिलजे काशे श्वासहिष्वाहताग्निषु ।
 दुरानभा गृह्णवेरं गठीं द्राक्षा सितोपलाम् ॥ १३ ॥
 लिङ्गात्कर्कटगृह्णीं च कासे तैलेन घातजे ।
 दुस्पर्शा पिप्पलीं सुस्तां भार्ङ्गीं कर्कटकीं गठीम् ॥ १४ ॥
 पुराणगुडतैनाभ्या चूर्णितान्यवनेहयेत् ।
 तद्वत्सकृष्णां शुण्ठीं च सभार्ङ्गीं तद्वदेव च ॥ १५ ॥
 पिवेच्च कृष्णां फोष्येन सलिलेन ससैन्धवाम् ।
 मसुना ससितां शुण्ठीं दध्ना वा कण्ठरुक्ताम् ॥ १६ ॥
 पिवेद्ददरमञ्जां वा मदिरादधिमसुभिः ।
 अथवा पिप्पलीकल्कं घृतमष्टं ससैन्धवम् ॥ १७ ॥
 कासी सपीनसी धूमं सैहिकं विधिना पिवेत् ।
 हिष्वाश्वसोक्तघूमाद्यं चीरमास्रसायन ॥ १८ ॥
 ग्राम्यान्पोदकैः शान्तिवर्गोधूमपटिकान् ।

रसेर्मापात्मगुप्तानां यूषेर्वा भोजयेद्दि तान् ॥ १८ ॥
 यवानी पिप्पलीविल्वमध्वनागरचित्रकैः ।
 रास्त्रा जाजी पृथक् पर्णी पलाशशठीपौष्करैः ॥ २० ॥
 सिहां सिग्धास्रलवणां पेयामनिलजे पिबेत् ।
 कटिहृत्पाश्वर्कोष्ठात्तिंश्वासहिष्माप्रथाशनीम् ॥ २१ ॥
 दशमूलरसे तद्वत् पञ्चकोलगुडान्विताम् ।
 पिबेत् पेयां समतिलां चैरेयीं वा ससैन्धवाम् ॥ २२ ॥
 मात्स्यकौक्कुटवारादैर्मांसैर्वा साण्यसैन्धवाम् ।
 वास्तुको वायसीशाकं कासन्नः सुनिषण्णकः ॥ २३ ॥
 कण्टकार्याः फलं पत्रं बालं शुष्कं च मूलकम् ।
 स्त्रेहास्त्रेलादयो भक्ष्याः हीरेक्षुरसगौड़िकाः ॥ २४ ॥
 दधिमस्वारनासाम्नाफलाम्बुमदिराः पिबेत् ।
 पित्तकासे तु सकफे वमनं सर्पिषा हितम् ॥ २५ ॥
 तथा मदनकाश्मर्यमधुककथितैर्जलैः ।
 फलयष्ट्याङ्गकल्कैर्वा विदारीक्षुरसाद्भुतैः ॥ २६ ॥
 पित्तकासे तनुकफे त्रिवृतां मधुरैर्युताम् ।
 युक्त्रादिरिकाययुतां घनश्लेष्मणि तिक्तकैः ॥ २७ ॥
 हृतदोषी हिमं स्वादु सिग्धं ससर्जनं भजेत् ।
 घने कफे तु शिशिरं रुचं तिक्तोपसंहितम् ॥ २८ ॥
 नेहः पेत्ते सिता धात्री चोद्रद्राचा हिमोत्पलैः ।
 सकफे साब्दमरिचः सघृतः सानिले हितः ॥ २९ ॥
 मृद्धीकाश्शत त्रिंशत्पिप्पनीः शर्करापलम् ।
 नेहयेन्मधुना गोर्वाचीरपस्थ शङ्खद्रसम् ॥ ३० ॥
 त्वगेनायोपमृद्दीका पिप्पनीमूलपौष्करैः ।

लाजमुन्नाशठी रास्त्रा घात्रीफलविभीतके ॥ ३१ ॥
 शर्कराचोद्रसर्पिर्भिल्लो ह्यद्रोगकासहा ।
 मधुरैर्जाङ्गलरसैर्यवश्यामाककोद्रवाः ॥ ३२ ॥
 सुद्रादियूषैः शाकैश्च तिलकैर्मात्रया हिताः ।
 घनञ्जे षण्णि लेहाय तिलका मधुसयुताः ॥ ३३ ॥
 शालयः स्युस्तनुकफे घटिकाश्च रसादिभिः ।
 शर्कराभोऽमुपानार्थं द्राघेक्षुस्त्ररसाः पयः ॥ ३४ ॥
 काकोली हृहती मीदादयैः सद्यपनागरी ।
 पित्तकाशे रसघ्नोरपेयायूपान् प्रकल्पयेत् ॥ ३५ ॥
 द्राक्षां कर्षां पञ्चमूर्त्तं त्रणरक्ष्यं च पचेत्क्षले ।
 तेन शीरं शृतं शीतं पिबेत् समधुशर्करम् ॥ ३६ ॥
 साधितां तेन पेयां वा सुशीतां मधुनान्विताम् ।
 शठीङ्गीवेरहृहतीशर्कराविश्रभयजम् ॥ ३७ ॥
 पिष्ट्वा रसं पिबेत्पूतं वस्त्रेण घृतमूर्च्छितम् ।
 शर्करां जीवकं सुद्रमापपण्णौ दुरालभाम् ॥ ३८ ॥
 कसूकौक्षत्यं पचेत् सर्पिः शीरेणाष्टगुणेन तत् ।
 पानभीजननेह्येषु प्रयुक्तं पित्तकासजित् ॥ ३९ ॥
 लिङ्घादा चूर्णमेतेषां कषायमशवा पिबेत् ।
 कफकाशीं पिबेदादौ सुरकाष्ठात् प्रदीपितात् ॥ ४० ॥
 खं ह परिस्मृतं व्योषयवक्षारावचूर्णितम् ।
 सिन्धु विरेचयेद्दुग्धमधोमूर्च्छिं च युक्तितः ॥ ४१ ॥
 तीक्ष्णैर्विरेकैर्बन्धिन संसर्गां चास्यं योजयेत् ।
 यवमुद्गकुन्त्याघैरुष्यरुषैः कटूत्कटैः ॥ ४२ ॥
 कासमर्दकवात्ताकव्याघ्रीचारकणाभितैः ।

धान्ववैलरसैः स्त्रै हेमिलसर्पपनिम्बजैः ॥ ४३ ॥
 दशमूलासु घर्मासु मद्यं मध्वसु वा पिबेत् ।
 मूलेः पीष्करशम्याकपटोलैः संस्थितं निशाम् ॥ ४४ ॥
 पिवेद्दारिसहस्रौद्रं कालेष्वस्य वा त्रिषु ।
 पिप्पलीपिप्पलीमूलं शृङ्गवेरं विभीतकम् ॥ ४५ ॥
 त्रिखिकुक्कुटपिच्छानां मपीक्षारो यथोद्भवः ।
 विशालापिप्पलीमूलं त्रिहता च मधुद्रवाः ॥ ४६ ॥
 कफकासहरा लोहास्त्रयः श्लोकाईयोजिताः ।
 मधुना मरिचं लिह्यान्मधुनेव च जोद्भक्तम् ॥ ४७ ॥
 पृथक्सर्वथ मधुना व्याघ्रीवार्त्तिकशृङ्गजान् ।
 कासघ्नस्याश्वक्रतः सुरसस्यासितस्य च ॥ ४८ ॥
 देवदारुगठीरास्त्राकर्कटाख्या दुरालभाः ।
 पिप्पली नागरं सुप्तं पथ्या धात्री सितोपला ॥ ४९ ॥
 नाजासितोपलासर्पिः शृङ्गी धात्रीफलोद्भवा ।
 मधुतैलयुता लोहास्त्रयो वातानुगे कफे ॥ ५० ॥
 द्वे पले दाडिमादष्टौ शुद्धादुष्योषात्पलत्रयम् ।
 रोचनं दीपनं स्वयं पीनसश्वासकासजित् ॥ ५१ ॥
 शुद्धचारोपणकथादाडिमं श्वासकासजित् ।
 क्रमात्पलद्वयार्द्धाक्षकर्पाधार्द्धपलोन्मितम् ॥ ५२ ॥
 पिवेच्छ्वरोक्तं पथ्यादि सशृङ्गीकं च पाचनम् ।
 अथवा दीप्यकत्रिहृद्दिशालाघनपीष्करम् ॥ ५३ ॥
 सकणं कथितं सूत्रे कफकासी जलेर्षप वा ।
 तैलभ्रष्टश्च वैदेहीकल्काच्चं ससितोपलम् ॥ ५४ ॥
 पाययेत् कफकासघ्नं कुसुमसलिलामृतम् ।

दशमूलादके प्रथं घृतस्याक्षसमैः पचेत् ॥ ५५ ॥
 पुष्कराद्द्वयठीबिल्वसुरसाध्यापद्भिः ।
 पेयानुपानं तस्यपि र्वातश्लेष्मामयापद्मम् ॥ ५६ ॥
 निगुण्डीपत्रनिर्व्याससाधितं कासजिद् घृतम् ।
 घृतं रमे विडङ्गानां ध्योपमर्भञ्च साधितम् ॥ ५७ ॥
 पुनर्नवाशिवाटिकासरलकासमर्दा सता ।
 पटोलहृत्तीफलिष्णकरसैः पयः संयुतैः ॥ ५८ ॥
 घृतं त्रिकटुना च सिञ्जनुपयुज्य सञ्जायते ।
 न कासविषमज्वरक्षयगुदाङ्गुरेभ्योभयम् ॥ ५९ ॥
 समूलफलपत्राणां कण्टकार्यारसादके ।
 घृतप्रथं बभ्राध्यापविडङ्गयठीदाडिमैः ॥ ६० ॥
 सौवर्चलवचचारमूलामलकपौष्करैः ।
 द्वयीषहृत्तीपप्यायवानौचित्रकर्दिभिः ॥ ६१ ॥
 सुदोका चध्यवर्षाभूदुरालम्भान्म्लवेतसैः ।
 शङ्गीतामलकीभार्ङ्गीराश्रागोक्षुरकैः पचेत् ॥ ६२ ॥
 कक्षीम्भस्सर्वकामेषु श्वासहिष्वासु चेष्यते ।
 पचेद्दमाप्नोतुनां क्षुषां वहेषामाठकस्थिते ॥ ६३ ॥
 धिपेत् घृते तु सक्षुष्यं ध्योपरात्रामृताम्बिकान् ।
 शङ्गीभार्ङ्गीघनशन्धिधन्वयामान् पशार्दकान् ॥ ६४ ॥
 सर्पिषः षोडशफलं चत्वारिंशत्फलानि च ।
 भस्त्र्याण्डकायाः शङ्गायाः पुनश्च तदधिचयेत् ॥ ६५ ॥
 दर्शनेपिनि ग्रीते च पृथग् दिङ्गुडवं क्षिपेत् ।
 पिप्पलीनां तवघ्नीयां माक्षिकम्बानवस्य च ॥ ६६ ॥
 नेटोऽयं शुष्महृद्गोमदुर्नामश्यासकासजित् ।

गमनं च पिबेद्भूमं शोधनं बहुमे कफे ॥ ६० ॥
 मनःशिलात्तमधुकमांसीमुस्तीद्भृदित्वचः ।
 धूमं कासघ्नविधिना पीत्वा घोरं पिबेदनु ॥ ६८ ॥
 निष्ठूरूतान्ते गुडयुतं कोष्यं धूमो निहन्ति सः ।
 वातश्लेष्मोत्तरान् कासानचिरेण चिरन्तनान् ॥ ६९ ॥
 तमकः कफकामे तु श्याञ्चे स्पित्तानुबन्धजः ।
 पित्तकासक्रियां तत्र यथावस्व' प्रयोजयेत् ॥ ७० ॥
 कफानुबन्धे पवने कुर्यात्कफहरां क्रियाम् ।
 पित्तानुबन्धयोर्वातकफयोः पित्तनाशनीम् ॥ ७१ ॥
 वातश्लेष्मात्मके शुष्के 'क्लिग्धं चाष्ट्रं' विरुक्षणम् ।
 कामे कर्मसपित्ते तु कफजे तिक्तसंयुतम् ॥ ७२ ॥
 उरस्यन्तः घृते सद्यो लाक्षां शौद्रयुतां पिबेत् ।
 घोरिण्यं शासौन् तीर्थेऽद्यात् घोरिण्येव सयर्करान् ॥ ७३ ॥
 पार्ष्ववस्तिमरुक्चाण्यपित्ताग्निस्तां सुरायुताम् ।
 भिन्नविट्कः समुस्तातिविषापाठां स्ववक्तकाम् ॥ ७४ ॥
 लाक्षां सर्पिर्भ्रूधूच्छिष्टं जीवनीयं शण्यं सितम् ।
 त्वघ्नोरीसन्धितं घोरि पक्ता दीमानलः पिबेत् ॥ ७५ ॥
 इक्ष्वारिकाविषधन्विपद्भक्तेसरचन्दनैः ।
 शृतं पयो मधुयुतं सन्धानार्थं घृती पिबेत् ॥ ७६ ॥
 यवानां चूर्णभामानां घोरि सिद्धं घृतान्वितम् ।
 ज्वरदाहे सिताक्षौद्रसक्तून्वा पयसा पिबेत् ॥ ७७ ॥
 कासवांश्च पिबेत्सर्पिर्भ्रूधुरौषधसाधितम् ।
 गुडोदकं वा कथितं सप्तौद्रमरिचं हिमम् ॥ ७८ ॥
 चूर्णभामलकानां वा घोरिपक्वं घृतान्वितम् ।

रसायनविधानेन पिप्पलीर्वा प्रयोजयेत् ॥ ७८ ॥
 कासी पर्वास्थिशूनी च लिङ्गाक्षतमाक्षिकान् ।
 मधूकमधुकद्राक्षात्वक् क्षीरीपिप्पलीबलान् ॥ ८० ॥
 त्रिजातमर्दकधींश्च पिप्पल्यर्दपल सिता ।
 द्राक्षासमधूकं खजूरं यक्षाशं शूलचूर्णितम् ॥ ८१ ॥
 मधुना गुटिका भ्रन्ति ता वृथाः पित्तगोणिकम् ।
 कासग्वासारविच्छेदिंश्चूर्णाह्वयमिभ्रमान् ॥ ८२ ॥
 ज्ञतक्षयस्वरभ्रं श्लोहशोफाण्यमास्तान् ।
 रक्तनिष्ठीवहृत्पाश्र्वाकूपिपासाज्वरानपि ॥ ८३ ॥
 वर्षाभूयर्करारक्तशालितण्डुलज रजः ।
 रक्तक्षीवी पिबेत्क्षिडं द्राक्षारसपयोघृतैः ॥ ८४ ॥
 मधूकमधुकक्षीरसिडं वा तण्डुलीयकम् ।
 यथा स्वमार्गविसृते रक्ते कुर्व्याच्च मीपजम् ॥ ८५ ॥
 मूढवातस्त्वजामेदः सुराभृष्टं ससैन्धवम् ।
 क्षामः क्षीयक्षतारस्को मन्दनिद्रोऽग्निदीप्तिमान् ॥ ८६ ॥
 शृतक्षीरसरिषाद्याक्षघृतक्षौद्रशर्करम् ।
 शर्करां यवगोधूमं जीवकर्पभकी मधु ॥ ८७ ॥
 शृतक्षीरानुपान वा लिङ्गात् क्षीणः क्षतः क्षमः ।
 कव्यात्पिशितनिर्युहं घृतभृष्टं पिबेच्च सः ॥ ८८ ॥
 पिप्पलीक्षौद्रसयुक्तं मांसगोणितवर्धनम् ।
 न्ययोधोदुस्वराश्वत्थप्लवगालप्रियङ्गुभिः ॥ ८९ ॥
 तान्ममसाकजम्बूत्वक्प्रियालैश्च सपत्रकैः ।
 माश्वकर्णैः शृतात्क्षीरादद्याज्जातेन सर्पिषा ॥ ९० ॥

शाल्योदनं चतोरस्कः क्षीणशुक्रबलेन्द्रियः ।
 वातपित्तार्दितेऽभ्यङ्गो मात्रभेदे घृतैर्मातः ॥ ८१ ॥
 तैलैश्चानिलरोगघ्नैः पीडिते मातरिश्चना ।
 हृत्पाश्वर्तिषु पानं स्वाज्जीवनीयस्य सर्पिषः ॥ ८२ ॥
 कुर्थादा वातरोगघ्नं पित्तरक्तविरोधि यत् ।
 यथ्याह्वनागबलयोः काथे क्षीरे समे घृतम् ॥ ८३ ॥
 पयस्या पिप्पलीषांसीकण्ठैः सिद्धं चते हितम् ।
 जीवनीयो गणः शुण्ठी वरीवीरा पुनर्नवा ॥ ८४ ॥
 बला भार्ङ्गिस्त्रिगुताईयठी तामलकी कण्ठ ।
 शृङ्गाटकं पयस्या च पञ्चमूलं च यक्षुषु ॥ ८५ ॥
 द्राक्षाक्षीड़ादि च फलं मधुरस्निग्धहृदयम् ।
 तेः पचेत् सर्पिषः प्रसूय कर्षांशैः श्लक्ष्णकल्कितैः ॥ ८६ ॥
 क्षीरधात्रीविदारीक्षुङ्गागमांसरसान्वितम् ।
 प्रस्यार्द्धं मधुनः शीते शर्करार्द्धं तुलारजः ॥ ८७ ॥
 पलायकं च मरिचं त्वगीलापत्रकेसरम् ।
 विनीय चूर्णितं तस्मात्त्रिघ्नान्नात्रां यथाबलम् ॥ ८८ ॥
 अमृतप्राशमित्येतन्नराणाममृतं घृतम् ।
 सुधामृतरसं प्राश्यं क्षीरमांसरसाग्निना ॥ ८९ ॥
 नष्टशुक्रक्षतक्षीण दुर्बलव्याधिकर्षितान् ।
 स्त्रीप्रसक्तान् कृशान् वर्णस्वरहीनांश्च हृंहयेत् ॥ ९० ॥
 कासहिष्णाज्वरश्वासदाहदृष्णास्तपित्तनुत् ।
 पुतदं कर्दिमूर्च्छाहृद्योनिमूत्रामयापहम् ॥ ९० ॥
 श्लदंघ्रोशीरमस्त्रिष्ठावलाकाश्मर्थकट्टणम् ।
 दर्भमूलं पृथक्पर्णी पलासर्षभकौस्थिरा ॥ ९० ॥

पानिकानि पचेत् तेषां रसे क्षीरघृतगुण्ये ।
 कल्केः स्वगुप्ताजीवन्तीमेदुर्कर्मभजीवकैः ॥ १०३ ॥
 शतावर्यार्द्धमृदीकागर्करात्रावणी विसैः ।
 प्रस्थः सिद्धो घृताहातपित्तद्वद्रोगशूलनुत् ॥ १०४ ॥
 मूत्रकृच्छ्रप्रमेहार्ग्यःकासगोपक्षयापहः ।
 धनुस्मीमद्यभाराध्वस्त्रिजानां बलमांसदः ॥ १०५ ॥
 मधुकाष्टपलद्राघाप्रस्थकाये पचेद् घृतम् ।
 पिप्लव्यष्टपले कल्के प्रस्थं सिद्धे च यीतले ॥ १०६ ॥
 पृथगष्टपलं चौद्रगर्कराभ्यां विमिश्रयेत् ।
 ममसक्तुश्चतक्षीणरक्तगुल्मेषु तद्वितम् ॥ १०७ ॥
 धात्रीफलविदारीक्षुजीवनीय रसाद् घृतात् ।
 गव्याजयीय पयसीः प्रम्यं प्रम्यं विपाचयेत् ॥ १०८ ॥
 सिद्धपूते सिताचौद्रं द्विपस्थं विनयेत्ततः ।
 यत्प्रापथारपित्तासृक्कासमेदुक्षयापहम् ॥ १०९ ॥
 घृतं तु पिप्पेऽभ्यधिके मिष्टाहाताधिके पिपेत् ॥ ११० ॥
 भीर्दं निर्वापयेत्पित्तमल्पत्वात् हन्ति नानलम् ।
 पाक्रामत्यनिलं पीतमूषाणं निहन्ति च ॥ १११ ॥
 सामक्षीणकृमाद्धानामेताभ्येव घृतानि तु ।
 त्वक्क्षीरीपिप्लवीभ्राजपूर्णेः पानानि योजयेत् ॥ ११२ ॥
 सर्पिर्गुहान् ममध्वंगान् कृत्या दद्यात् पयो न च ।
 रतो धीर्ये वन पुष्टिं तैराशतरमाप्नुयात् ॥ ११३ ॥
 शीतत्वगप्यिक्तुष्पाष्टगुणां निर्यां पुनः पचेत् ।
 पश्यन् सर्पिषः प्रम्ये चोद्भवैऽथ च चिपेत् ॥ ११४ ॥
 मण्डाश्चत कृशाशुद्धगोर्द्विपन्नं क्षीरकाष्टपि ।

चिजातधान्यमरिचं पृथग्द्वं पलांशकम् ॥ ११५ ॥
 अवतारितशीते च दत्त्वा चौद्रं घृतार्द्धकम् ।
 खजेनामध्यं च स्थाप्य तन्निहन्सुपयोजितम् ॥ ११६ ॥
 कासहिष्णाज्वरग्वामरक्तपित्तघतघयान् ।
 उरःसन्धानजननं मीघास्मृतिबलप्रदम् ॥ ११७ ॥
 अग्निभ्यां विहितं हृद्यं कूप्पाण्डकरसायनम् ।
 पिबेन्नागवसामूलस्यार्द्धकर्षाभिवर्द्धितम् ॥ ११८ ॥
 पलं क्षीरयुतं मासं क्षीरवृत्तिरनवभुक् ।
 एष प्रयोगः पुष्ट्यायुर्वनवर्षकरः परम् ॥ ११९ ॥
 मण्डूकपर्ण्याः कल्पोऽयं यच्छा विघ्नोषधस्य च ।
 पादश्रेयं जलद्रोशि यचेन्नामबलातुलाम् ॥ १२० ॥
 तेन क्वाथेन तुस्थांशं घृतं क्षीरेण पाचयेत् ।
 पलाद्धिकैवातिबलाबलायष्टीपुनर्नवैः ॥ १२१ ॥
 प्रपौण्डरीककाश्मर्यमिवालकपिकच्छुभिः ।
 अश्वगन्धासिताभीरुमेदायुग्मत्रिकण्टकैः ॥ १२२ ॥
 काकीली क्षीरकाकीली क्षीरशक्तादिक्षीरकैः ।
 एतन्नागवसासर्षिः पित्तरक्तघतघयान् ॥ १२३ ॥
 जयेत्तृड्भ्रमदाहाय बलपुष्टिकरं परम् ।
 वर्षमायुष्यमोजस्यं यन्नीपन्नितभाशनम् ॥ १२४ ॥
 उपयज्य च परमासान् हृदोऽपि तरुणायने ।
 दीप्तेऽग्नी विधिरिपः स्यान्नन्दे दीपनपाचनः ॥ १२५ ॥
 यत्प्रोक्तः चतिनां गम्यो याही गहति तु द्रुवे ।
 दग्मूलं श्वयं गुणां शङ्खुर्ष्यां शठीं बलाम् ॥ १२६ ॥
 हस्तिपिप्यन्यपामार्गविप्यनीसूनचितकान् ।

भाङ्गो पुष्करमूलं च द्विपलांशान् यवाङ्कम् ॥१२०॥
 हरितीक्ष्णं चैकं जले पश्चादङ्के पचेत् ।
 यवन्वित्रे कषायं तं पूतं तच्चाभवाग्रतम् ॥ १२८ ॥
 पचेद्गूढतुलां दृष्ट्वा कुडवं च पृथग्घृतात् ।
 तैसात्कपिप्लीचूर्णास्त्रिद्वयीते च भाधिकात् ॥१२९॥
 लेहं हे चाभये नित्यमतः खादेद्रसायनात् ।
 तद्वलीपलितं हन्यादृष्णायुर्वलवर्द्धनम् ॥ १३० ॥
 पञ्चकाशान् चय श्वासं सहिर्भं विप्रमञ्जरम् ।
 मेहगुल्मपृष्णार्गहृद्रोगार्क्षिपीनसान् ॥ १३१ ॥
 अगन्तिविहितं धन्यमिदं श्रेष्ठं रसायनम् ।
 दयमूलं बलां मूर्धां हरिष्ट्रे पिप्पलीहयम् ॥ १३२ ॥
 पाठाग्वगन्धामामार्गन्धगुप्तातिविधासृतम् ।
 बामकिल्लं चिह्नहन्तीमूलं पचं च चिकित्कात् ॥ १३३ ॥
 पयस्यां कुटजं हिस्त्रां पुष्पं सार्दं च बीजकात् ।
 बोटस्यद्विरभसातविकहृतशतावरी ॥ १३४ ॥
 पूतीकरञ्जशम्याकचन्द्रलेखासहाचरम् ।
 सौभाञ्जनकनिम्बत्वग्निचूर्णं च पलांशकम् ॥ १३५ ॥
 पथ्यासङ्गम् सगतं यवानां चाटकहयम् ।
 पचेद्दृष्टगुणे तीये यवन्विष्टेऽयतारयेत् ॥ १३६ ॥
 पूतं क्षिपेत्समर्थे च तत्र जीर्णगुहात् तुलाम् ।
 तैसात्पधावीरमतः प्रस्यं प्रस्यं ततः पुनः ॥ १३७ ॥
 अधिग्रयेन्मृदायग्नौ दूर्वाभिपेऽवतार्य च ।
 गीते प्रस्यद्वयं शौद्रात्पिप्पलीकुडवं क्षिपेत् ॥ १३८ ॥
 पूर्णकृतं विजाताश्च लिफस निरुनेषतः ।

धान्ये पुराणकुम्भस्य मास खादेच्च पूर्ववत् ॥ १३८ ॥
 रसायन वसिष्ठोक्तमेतत् पूर्वगुणाधिकम् ।
 स्वस्थानां निष्परीहारं सर्वर्तुषु च शस्यते ॥ १४० ॥
 पालिक सेन्धव शृङ्गी हे च सौवर्चनात्यले ।
 कुडवाग्रानि हृद्यान्त्रं टाडिम पत्रमार्त्तिकम् ॥ १४१ ॥
 एकैकां भरिचाजाज्योर्धान्यकादृहे चतुर्थिके ।
 शर्करायाः पलान्यत्र दश हे च प्रदापयेत् ॥ १४२ ॥
 कृत्वा चूर्णमतोमाशामन्नपानेषु दापयेत् ।
 कथ्य तद्दीपनं बल्यं पार्श्वार्त्तिश्वामकासजित् ॥ १४३ ॥
 एकां घोडशिकां धान्याद् हे हे वाऽजाजिदीप्यकात् ।
 ताम्यां दाडिमहृद्यान्त्रैर्हिंस्रिसौवर्चनात्यलम् ॥ १४४ ॥
 शृङ्गाः कर्पं दधित्यस्य मध्यात्यश्च पलानि च ।
 तच्चूर्णं घोडश्रपलैः शर्कराया विमिश्रयेत् ॥ १४५ ॥
 ग्राण्डबोज्य प्रदेय, स्वादन्नपानेषु पूर्ववत् ।
 विधिय यथाविहितो यथावस्य क्षते हितः ॥ १४६ ॥
 त्रिहृत्ते क्षतदीपे तु कफे वृद्धे उर गिरः ।
 दाम्यते कासिनो यस्य स धूमानापिबेदिमान् ॥ १४७ ॥
 द्विमेदाद्विनायटोकरुहैः क्षीमे सुभाक्विते ।
 यत्ति कृत्वा पिबेद्भूम जीवनीयघृतानुपः ॥ १४८ ॥
 मनःशिलापलाशाजगन्धात्यक्क्षीरीनागरेः ।
 तद्देवाऽनुपान तु शर्करेशुगुडोदकम् ॥ १४९ ॥
 पिष्ट्वा मनःशिलां तुम्पामात्रेया वटवृक्षया ।
 समर्पिष्क पिबेद्भूमं तित्तिरिप्रतिभाजनम् ॥ १५० ॥
 वदने दृग्ण पृथे कृष्णादग्नेय दर्शनम् ।

बहुदोषाय सस्त्रे हं मृदु दद्याद्विरेचनम् ॥ १५१ ॥
 शम्याकेन चित्ततया मृदीकारसयुक्तया ।
 तिल्वकस्य कपायेण विदारौस्त्रमेन च ॥ १५२ ॥
 सर्पिः सिद्धं पिबेद्युक्त्या चीणटेहो विगोधनम् ।
 पित्ते कफे धातुषु च चीणेषु क्षयकासवान् ॥ १५३ ॥
 घृतं कर्कटकीचौरद्विबलासाधितं पिबेत् ।
 विदारौभिः कदम्बैर्वा तालसस्यैश्च साधितम् ॥ १५४ ॥
 घृतं पयश्च मूत्रस्य वैवर्ष्यं कृच्छ्रनिर्गमे ।
 शूने सवेदने मेद्रे पायौ सयोषिवहणे ॥ १५५ ॥
 घृतमण्डेन लघुनाऽनुवास्यो मिश्रकेण वा ।
 जाङ्गलैः प्रतिभुक्तस्य वर्त्तकाद्या विलेगयाः ॥ १५६ ॥
 क्रमशः प्रसहास्तद्वत्प्रयोज्याः पिशिताग्निनः ।
 शौश्यात्प्रमाविभावाच्च स्त्रोतोभ्यश्चावयन्ति ते ॥ १५७ ॥
 कफं शब्दैश्च तैः पुष्टिं कुर्यात् सम्यग् वहन् रसः ।
 चविकात्रिफलाभार्द्दिशमूलैः सचित्रकैः ॥ १५८ ॥
 कुलत्पिप्पलीमूलपाठाकीलयवैर्जने ।
 शृतैर्नागरदुम्यर्शापिप्पलीशठिपौष्करैः ॥ १५९ ॥
 पिष्टैः कर्कटशृङ्गा च समैः सर्पिर्विपाचयेत् ।
 सिद्धेऽग्निंयूर्णितो चारौ हौ पञ्चलवणानि च ॥ १६० ॥
 दत्त्वा युक्त्या पिबेन्मात्रां क्षयकासनिपीडितः ।
 कासमर्दोभयामुस्तापाठाकट्फलनागरैः ॥ १६१ ॥
 पिप्पल्या कटुरोहिण्या फाश्मथ्या स्त्रमेन च ।
 अक्षमात्रैर्घृतप्रस्यं चौरद्राचारमाटके ॥ १६२ ॥
 पचेच्छोपन्वरह्नीहसर्वकामहरं शिवम् ।

वृषव्याघ्रीगुडूचीनां पत्रमूलफलाङ्गुरान् ॥ १६३ ॥
 रसकल्कैर्घृतं पक्वं हन्ति कासज्वरारूचीः ।
 द्विगुणे दाडिमरसे सिद्धं वा व्योषसंयुतम् ॥ १६४ ॥
 पिबेदुपरिभुक्तस्य यवचारघृतं नरः ।
 पिप्पलीगुडसिद्धं वा छागघोरघृतं घृतम् ॥ १६५ ॥
 एतान्यग्निविष्वक्त्रयं सर्पिंश्चि चयकासिनान् ।
 स्युर्दोषघ्नः कण्ठोरः स्रोतसाश्च विशुद्धये ॥ १६६ ॥
 प्रस्थोन्निते यवकाथे विंशतिर्विजयाः पचेत् ।
 स्विसा भृदित्वा तास्तस्मिन् पुराणात् षट्पलंगुडात् ॥ १६७ ॥
 पिप्पल्या द्विपलं कथं मनोज्ञाया रसाञ्जनात् ।
 दत्त्वाहीनं पचेद्भूयः ऋक्षेहः श्वासकासनुत् ॥ १६८ ॥
 श्वाविधां सूचयो दग्धाः सघृतघोद्वगर्कराः ।
 श्वासकासहरा बर्हिपादी वा मधुसर्विजा ॥ १६९ ॥
 एरण्डपत्रघारं वा व्योषतैलगुडान्वितम् ।
 क्षेपयेत् चारमेवं वा सुरसेरण्डपत्रजम् ॥ १७० ॥
 लिङ्घात् त्रूपणचूर्णं वा पुराणगुडसर्पिषा ।
 पद्मकं त्रिफलाव्योषं विडम् देवदाह च ॥ १७१ ॥
 बनारासा च तथूर्णं समस्तं समशर्करम् ।
 खादेग्मधुघृताभ्याश्च निघ्नात्कासहरम्परम् ॥ १७२ ॥
 तद्दग्मरिचचूर्णं वा सघृतघोद्वगर्करम् ।
 पणाशुगुहोघनगुहैर्गुटिकां धारयेन्मुखे ॥ १७३ ॥
 मर्षेणु गामकामेणु क्लिसलं वा विभीतकम् ।
 पत्रकाकं घृतभृष्टं तिस्पकम्य शर्करम् ॥ १७४ ॥
 पेया धोकारिका अर्दिद्यत्कासामातिसारनुत् ।

कण्टकारीरसे सिद्धो सुद्रवूपः सुसंस्कृतः ।
 सगौरामलकः साभ्रः सर्वकासभिषग्जितम् ॥१०५॥
 वातघ्नोपधनिःकाथे चीरं यूपान् रसानपि ।
 वैष्किरान् प्रातुदान् बैन्त्रान् दापयेत् क्षयकासिने ॥१०६॥
 क्षतकासे च ये धूमाः सानुपाना निदर्शिताः ।
 क्षयकासेऽपि ते योग्या वक्ष्यन्ते यच्च यत्क्षणि ॥ १०७ ॥
 हृंहण दीपन चान्नेः स्नीतसां च विशेषनम् ।
 व्यत्यासात् क्षयकासिभ्यो बन्धुः सर्वं प्रशस्यते ॥१०८॥
 सन्निपातोद्भवो घोरः क्षयकासो यतस्ततः ।
 यथा दीपवलं तस्य सन्निपातहितं चितम् ॥ १०९ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

—:०::—

अथातः श्वासहिधाचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ।
 श्वासहिधा यतस्तुल्यहेत्वाद्याः साधनं ततः ॥ १ ॥
 तुल्यमेव तदाप्तं च पूर्वं स्वेदैरुपाचरेत् ।
 क्षिप्रैर्लेपणतैलाक्त तै खिपु यधितः कफः ॥ २ ॥
 सुलीनोऽपि विनीमोऽस्य कोष्ठं प्राप्तं सुनिर्हरं ।
 स्नीतसां स्याभृदुत्वं च मादतस्याशुलोमता ॥ ३ ॥
 खिन्नं च भोजयेद्य क्षिप्रमानूपजे रसैः ।
 दध्युत्तरेण वा दद्यात् ततोऽघ्नो यमनं मृदु ॥ ४ ॥
 विशेषात्कासवमथुहृद्यहस्तरसादिने ।
 पिप्पलीसैन्धवचौद्रयुक्तं वाताविरोधि यत् ॥५॥
 निहृते सुखमाप्नोति सकफे दुटविग्रहे ।

स्रोतःसु च विशुद्धेषु चरत्यविहृतोऽनिलः ॥ ६ ॥
 धानोदावर्त्ततमके मातुलिङ्गान्त्ववेतसैः ।
 छिद्रपीलुविडैर्बुक्तमन्त्रं स्यादनुलोमनम् ॥ ७ ॥
 मसैन्धयं फलाम्बं वा कोष्णं दद्याद्विरेचनम् ।
 एते हि कफसंरुद्धगतिप्राणप्रकोपजाः ॥ ८ ॥
 तस्मात्तन्मार्गशुद्ध्यर्थमूर्द्धाधःशोधनं हितम् ।
 उदीर्यते शृगतरं मार्गरीधाहृज्जलम् ॥ ९ ॥
 यथानिलस्तथा तस्य मार्गमस्त्राद्विशोधयेत् ।
 अशान्तौ कृतसंशुद्धिर्धूमैर्लीनं मलं हरेत् ॥ १० ॥
 हरिद्रापत्रमेरुण्डमूलं द्राक्षां मनःशिलां ।
 मदेवदारुंलं मांसीं पिष्ट्वा वर्त्तिं प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥
 तां घृताक्तां पिबेद्भूमं यवान्वा घृतसंयुतान् ।
 मधुच्छिष्टं सर्जरसं घृतं वा गुणं वागुरु ॥ १२ ॥
 चन्दनं वा तथा शृङ्गं बालान्वा स्त्राववा गवाम् ।
 ऋक्षगोधाकुरङ्गैश्चर्मैश्च खुराणि वा ॥ १३ ॥
 गुग्गुलुं वा मनोह्रां वा शालनिर्यासमेव वा ।
 श्लक्ष्णीं गुग्गुलुं स्त्रीहं पद्मकं वा घृतद्रुतम् ॥ १४ ॥
 अवश्यं स्वेदनीयानामस्वेदानामपि क्षणम् ।
 श्वेद्येत्ससिताधीरसुखीणश्चैवसेचनैः ॥ १५ ॥
 उक्कारिकोपनाहैश्च स्वेदाध्यायोक्तभेषजैः ।
 उरःकण्ठं च मृदुभिः सामे त्वामविधिं चरेत् ॥ १६ ॥
 अतियोगोदतं वातं दृष्ट्वा पवननाशनैः ।
 सिग्धै रसाद्यैर्नात्युष्णै रभ्यङ्गैश्च शमं नयेत् ॥ १७ ॥
 अनुत्क्लिष्टकफास्त्रिदुर्बलानां हि शोधनात् ।

वायुर्लब्धास्यदो भग्ंसगोष्वाशु हरेटसून् ॥ १८ ॥
कपायस्नेहस्नेहाद्यैस्त्रेपां सशमयेदतः ।
श्लेष्मतातिसारासृक् पित्तदाहानुबन्धजान् ॥ १९ ॥
मधुरस्त्रिधुतायैर्हिष्वाश्वासानुपाचरेत् ।
कुलत्यदगमूलानां काये स्युर्जाङ्गला रसाः ॥ २० ॥
यूपाय शिशुवार्ताककासघ्नपमूलकैः ।
पक्षधैर्निस्वकुलकहृत्तीमासुनिद्रजैः ॥ २१ ॥
व्याघ्रीदुरालभाशृङ्गीविल्वमध्यधिकण्टकैः ।
पेया च चित्रकाभाजौशृङ्गीसौवर्षलैः कृता ॥ २२ ॥
दशमूलेन वा कासश्वासहिष्वाशुनापहा ।
दशमूलमठीरास्त्राभाङ्गीं विल्वहिष्पुष्करैः ॥ २३ ॥
कुलीरशृङ्गीवपलातामनखमृतीपधैः ।
पिबेत् कपाय जीर्णेऽग्निन् पेया तैरेव साधिताम् ॥ २४ ॥
शालीपष्टिकगोधूमययमुद्गकुलत्यभुक् ।
कासघ्नदृशहपार्श्वार्तिहिष्वाश्वासप्रशान्तये ॥ २५ ॥
सक्तून् वार्काद्दुरघोरभाधितानां समाधिकान् ।
यवानां दशमूलादि निकाथलुलितान् पिबेत् ॥ २६ ॥
अन्ने च योजयेत् धारं हिङ्गान्धविहदाडिमान् ।
सपीष्करगठीव्योपमातुलिङ्गाम्बवेतसान् ॥ २७ ॥
दशमूलमथ वा काथमथवा देवदारुणः ।
पिबेद्वा वारुणोमण्डं हिष्वाश्वासी पिपासितः ॥ २८ ॥
पिप्पलीपिप्पलीमूलपथ्याजन्तुघ्नचित्रकैः ।
कन्कितैर्लेपिते रुटे निक्षिपेद् घृतभाजने ॥ २९ ॥
तत्र मासम्बित तदि दीपनं श्वासकामजित् ।

पाठां मधुरसां दारुसरल निशि संस्थितम् ॥ ३० ॥
 सुरामण्डे ऽल्पलवणं पिबेत् प्रसृतिसन्धितम् ।
 भार्द्गीशुण्ठीसुखाभ्योभिः चारं वा मरिचान्वितम् ॥ ३१ ॥
 स्वकाथपिष्टां तुलितां बाष्पिकां पाययेत् वा ।
 स्वरसः सप्तपर्णस्य पुष्पाणां वा शिरीषतः ॥ ३२ ॥
 द्विधाश्वासे मधुकषायक्तः पित्तकफानुगे ।
 लकारिकातुगाक्षणाभधूसीष्टतनागरैः ॥ ३३ ॥
 पित्तानुबन्धे योक्तव्या यवने त्वनुबन्धिनि ।
 श्वाविच्छ्यामिषकषाघृतशङ्खकशोणितैः ॥ ३४ ॥
 पिप्पलीमूलमधुकगुङ्गोऽश्वशक्तद्रसान् ।
 द्विधाभिसन्दकासघ्नान् लिङ्गान् मधुघृतान्वितान् ॥ ३५ ॥
 गोगजाश्ववराहोद्भ्रखरमेघाजविड्गुसम् ।
 त्तमध्येकैकागो लिङ्गाद्बहुश्लेष्माथवा पिबेत् ॥ ३६ ॥
 चतुष्पाश्वश्वरोमास्थिसुरशृङ्गोद्भवां मषोम् ।
 तद्यैव वाजिगन्धाया लिङ्गात् श्वासी कफोत्थणः ॥ ३७ ॥
 शठी पुष्करधात्रीर्वा पौष्करं वा कफान्वितम् ।
 गैरिकाञ्जनकृष्णा वा स्वरसं वा कपित्थजम् ॥ ३८ ॥
 रसेन वा कपित्थस्य धात्रीसैश्ववपिप्पलीः ।
 घृतक्षौद्रेण वा पथ्याविड्गोपथपिप्पलीः ॥ ३९ ॥
 कोललाजामलद्राक्षापिप्पलीनागराणि वा ।
 गुडतैलनिशाद्राक्षाकषारास्रोपणानि वा ॥ ४० ॥
 पिबेद्रसाम्मुमद्याग्नीर्लेहोपधरजांसि वा ।
 जीवन्तीमुस्तसुरसत्वगैलाहयपौष्करम् ॥ ४१ ॥
 चण्डातामलकीलोहभार्द्गीनागरवालकम् ।

कर्कटाख्या शठी कृष्णा नागकेसरचोरकम् ॥ ४२ ॥
 चपयुक्तं यथाकामं चूर्णं द्विगुणयर्करम् ।
 पाखैरुगज्वरकासघ्नं द्विधाश्रासहरं परम् ॥ ४३ ॥
 शठी तामलकी भार्जी चण्डावालकपौष्करम् ।
 शर्कराट्टगुणं चूर्णं द्विधाश्रासहरं परम् ॥ ४४ ॥
 तुलां गुडं नागरं च भक्षयेन्नावयेत वा ।
 लशुनस्य पलण्डोर्वा मूलं शृङ्गनकस्य वा ॥ ४५ ॥
 चन्दनाहारसं दद्यान्मारीचोरेण नावनम् ।
 स्तन्येन मचिकाविष्ठामलक्तकरसेन वा ॥ ४६ ॥
 कथासौवर्चस्तक्षारवयस्थाद्विद्रुचोरकैः ।
 सजायस्यैर्घृतं मस्तु दग्धमूनरसे पचेत् ॥ ४७ ॥
 तत्पिबेज्जीवनीयैर्वा लिङ्गात्ममधु साधितम् ।
 तिजोवत्यभया कुठं पिप्पली कटुरोहिणी ॥ ४८ ॥
 भूतिकं पौष्करं मूलं पलाशश्चिकः शठी ।
 पट्टहयं तामलकी जीवन्तो विस्वपेशिका ॥ ४९ ॥
 वचापापं च तासीसं कर्पाशैस्तैर्विपाचयेत् ।
 द्विद्रुपादैर्घृतमस्यं पीतमाशु निहन्ति तत् ॥ ५० ॥
 शालानिनाशो गृह्णो द्विधा हृत्पाभ्ववेदनाः ।
 अर्हाशेन पिबेत् सर्पिः खारेण पटुनाऽथवा ॥ ५१ ॥
 धान्वन्तरं तृपष्टत दाधिकं ह्युपादि वा ।
 शीताम्बुमेकः सहसा त्रामविधेयभीशुचः ॥ ५२ ॥
 हर्षेयोक्ताससरोधा हितं कीटैश्च दंशनम् ।
 यत्किञ्चित् कफवातघ्नमुष्णं वातानुलोमनम् ।

तत्त्वैव्यं प्रायशो यच्च सुतरां मारुतापहम् ॥ ५३ ॥
 सर्वेषां हृंहणे ह्यल्पः शक्यश्च प्रायशो भवेत् ।
 नात्यर्थं शमनेऽपायो भृशोऽशक्यश्च कर्षणे ॥ ५४ ॥
 शमनेर्हृंहणेऽथातो भूयिष्ठं तानुपाचरेत् ।
 कासश्वासचयच्छर्दिहृिधाधान्योऽन्यभेषजैः ॥ ५५ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

—::०::—

अथातो राजयक्षादिचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ।
 बलिनो बहुदोषस्य क्षिप्रस्त्रिवस्त्र शोधनम् ।
 लड्ढाधो यस्त्रिणः कुर्यात् सस्त्रे हं यन्न कार्यनम् ॥ १ ॥
 पयसा फलयुक्तेन मधुरेणः रसेन वा ।
 सर्पिषत्वा यवाग्वा वा वमनद्रव्यसिद्धया ॥ २ ॥
 वमेत्, विरेचनं दद्यात् त्रिहृष्यामानृपद्मान् ।
 शर्करामधुसर्पिर्भिः पयसा तर्पणेन वा ॥ ३ ॥
 द्राक्षाविदारोकाश्मथ्यमांसानां वा रसैर्युतान् ।
 शडकोष्ठस्य युञ्जीत विधिं हृंहणदीपनम् ॥ ४ ॥
 हृद्यानि चासपामानि वातघ्नानि लघूनि च ।
 गालिपट्टिकगोघूमश्वमुद्गं समोपितम् ॥ ५ ॥
 आजं चीरं घृतं मांसं क्रव्यान्मांसं च शोयजित् ।
 काकोलूकहृकदीपिगवाश्वनकुलीरगम् ॥ ६ ॥
 गृध्रभासुरोष्ट्रं च हितं कृष्णोपसहितम् ।
 अतं जुगुप्सितं तद्वि कृदिपे नवलौजसे ॥ ७ ॥

शृगाद्याः पिक्तकफयोः पवने प्रसहादयः ।
 वेसवारीकृताः पथा रसादिषु च कल्पिताः ॥ ८ ॥
 शृटा सर्पपतैलेन सर्पिया वा यथायथम् ।
 रसिका शृदकः स्निग्धाः शृदुद्रव्याभिसंस्कृताः ॥ ९ ॥
 द्वितामौलककौलत्यास्तदृदु यूपाय साधिताः ।
 सपिप्पलीकं सयवं सकुलत्वं सनागरम् ॥ १० ॥
 सदाहिमं सामलकं स्निग्धमार्जं रसं पिबेत् ।
 तेन पद्भिनिवर्तन्ते विकाराः पीनसादयः ॥ ११ ॥
 पिबेच्च सुतरां मद्यं जीर्णं स्रोती विगोधनम् ।
 पिप्तादिषु विगेषेण मधुरिष्टाक्षवारुण्यैः ॥ १२ ॥
 सिंहं वा पञ्चमूलेन तामसक्याथवा जलम् ।
 पर्षिणीभियतश्चभिर्षान्यनागरकेण वा ॥ १३ ॥
 कल्पयेद्यानुकूलोऽप्य तेनाथं श्चिवियज्ञवान् ।
 दग्ममूलेन पयसा सिंहं मांसरमेन वा ॥ १४ ॥
 बलागर्भं घृतं योज्यं कृष्यान्मांसरमेन वा ।
 सशोद्रं पयसा सिंहं सर्पिर्दग्मगुप्तेन वा ॥ १५ ॥
 जीवन्ती मधुर्कं द्राक्षां फलानि कुटजम्य च ।
 पुष्कराहं शठीं क्षप्यां ध्यामीं गोक्षुरकं बलात् ॥ १६ ॥
 मौनोत्पन्नं तामसकीं शायमायां दुरासभाग् ।
 कल्पोल्लव्यं घृतं पक्तं रोगराजहरं परम् ॥ १७ ॥
 घृतं राजरुग्णोक्तमधुकैः सपरुपकैः ।
 सपिप्पलीकं वैशद्यैकासग्रासज्वरापहम् ॥ १८ ॥
 दग्ममूलात् शोरात् सर्पियैदुदिवाचवम् ।
 सपिप्पलीकं सशोद्रं तत्परं स्वरबोधनम् ॥ १९ ॥

शिरः पाश्चांसशूलघ्नं कासश्वासज्वरापहम् ।
 पञ्चभिः पञ्चमूलैर्वा श्रुताद्यदुदियाद् घृतम् ॥ २० ॥
 पद्मानां पञ्चमूलानां रसे क्षीरप्लुतगुणे ।
 सिद्धं सर्पिर्जयत्येतद् यच्छिणः सप्तक बलम् ॥ २१ ॥
 पञ्चकीलयवचारषट्पत्नेन पचेद् घृतम् ।
 प्रस्थोन्मितं तुल्यपयः स्नातसां तद्विशोधनम् ॥ २२ ॥
 गुल्मन्वरोदरप्रोहयहृणीपाण्डुपीनसान् ।
 खासकासाग्निसदनश्चयथूर्ध्वानिलान् जयेत् ॥ २३ ॥
 रास्त्राबलागोक्षुरकस्थिरावर्षाभुवारिणि ।
 जीवन्ती पिप्पलीगर्भं सक्षीरं शीषजिद् घृतम् ॥ २४ ॥
 अश्वगन्धात् श्रुतात् क्षीराद् घृतं च ससितापयः ।
 माधारणाभिपतुनां तीवद्रोषहृये प्रचेत् ॥ २५ ॥
 तेनाष्टभागशेषेण जीवनोयैः पलोन्मितैः ।
 साधयेत्सर्पिषः प्रस्थं वातपित्तामयापहम् ॥ २६ ॥
 मांससर्पिरिदं पीतं युक्तं मांसरसेन वा ।
 कासश्वासन्वरभ्रंयगोपहृत्पाग्नीगूलजित् ॥ २७ ॥
 एनाजमोदात्रिकमासौराष्ट्रोष्ठीपचिक्कान् ।
 मारानरिष्टगायत्रीशालबीजकसम्भवान् ॥ २८ ॥
 भस्मातकं विहङ्गं च पृथगष्टपलोन्मितम् ।
 मन्त्रिणे षोडशगुणे षोडशान्गस्थिते पचेत् ॥ २९ ॥
 पुनस्तेन घृतप्रस्य मिडे चाग्निन् पलानि षट् ।
 तुगाघोर्याः क्षिपेत्त्रिंशत्क्षिताया द्विगुणं मधु ॥ ३० ॥
 घृतत्त्रिजातात्त्रिपलं ततो भीटं खजाहतम् ।
 पञ्जोऽनुपानं तत्प्राग्ने रसायनमयन्त्रणम् ॥ ३१ ॥

मेध्यं चक्षुष्यमायुष्यं दीपनं हन्ति चाचिरात् ।
 मेहगुल्मघ्नयव्याधिषण्डुरोगभगन्दरान् ॥ ३२ ॥
 ये च सर्पिर्गुहाः प्रोक्ताः घृते योज्याः घृतेऽपि ते ।
 त्वगीलापिष्यलीचीरीशर्कराद्विगुणाः क्रमात् ॥ ३३ ॥
 घूर्णिता भक्षिताः क्षौद्रसर्पिषा च वले हिताः ।
 स्वय्याः कासघ्नयग्वासपाग्बृहत्कफनागनाः ॥ ३४ ॥
 विग्रेषात् स्वरसादेऽप्य नस्यधूमादि योजयेत् ।
 तथापि घातले कोष्णं पिबेदौत्तरभक्तिकम् ॥ ३५ ॥
 कासमर्दकषात्ताकीमार्कवस्त्रसैर्घृतम् ।
 साधित कासमित् स्वयं सिंहमार्तगलेन वा ॥ ३६ ॥
 बहुरीपत्रकण्ठं वा घृतभृष्टं ससैन्धवम् ।
 तैल वा मधुक द्राक्षापिष्यमीकमिनुत्पलैः ॥ ३७ ॥
 हसपाद्याय मूत्रेण पक्वं नस्तौ निषेचयेत् ।
 सुखोदकानुपानं च सर्पिष्कं च गुटोदनम् ॥ ३८ ॥
 पश्रीयात्पायसं चैवं क्षिग्धं स्वेदं नियोजयेत् ।
 पित्तोद्घ्ने पिबेत्सर्पिः शृतशीतपयोऽनुपः ॥ ३९ ॥
 चीरीहृषाद्दुरक्तायकल्कमिषं समःक्षिकम् ।
 पश्रीयाच्च मगर्षिष्कं यद्यौमधुकपायसम् ६४० ॥
 बलाविदारिगन्धाभ्यां विदार्यां मधुकेन च ।
 सिंहं मलयणं सर्पिर्नेप्यं स्यैवमनुत्तमम् ॥ ४१ ॥
 प्रपौण्डरीकं मधुकं-पिष्यनीं हृत्तती मन्वा ।
 साधित चोत्सर्पिषा तत्स्वयं नाशन परम् ॥ ४२ ॥
 पिष्टान्मधुरवासा च घूर्णं मधुगूताप्रुतम् ।
 पिबेत्तट्टुनि मृतेषु यदप्ये रूचभोजनम् ॥ ४३ ॥

कट्फलामलकथीयं लिङ्गात्तैलमधुप्रुतम् ।
 व्योषचारान्निचविकाभाङ्गीं पथ्यामधुनि वा ॥ ४४ ॥
 यवेर्यवागूं यमके कणाधात्रीलतां पिबेत् ।
 भुक्ताद्यात्पिप्पलीं शुण्ठीं तीक्ष्णं वा धमनं भजेत् ॥ ४५ ॥
 शर्कराक्षौद्रमियाणि शृतानि मधुरैः सह ।
 पिबेत्पयांसि यस्याश्चैवेदतोऽभिहतः स्वरः ॥ ४६ ॥
 विचित्रमन्नमरुचौ हितैरुपहितं हितम् ।
 वह्निरन्तर्गजाचित्तनिर्वाणं हृद्यमीषधम् ॥ ४७ ॥
 ह्यो काली दन्तधवनं भक्षयेन्मुखधावनैः ।
 कषायैः चालयेदास्यं धूमं प्रायोगिकं पिबेत् ॥ ४८ ॥
 तालीसचूर्णवटकाः सकर्पूरसितोपलाः ।
 शशाङ्गकिरणाख्याय भक्ष्या रुचिकराः श्वयम् ॥ ४९ ॥
 वातादरीचके तत्र पिबेच्चूर्णं प्रसन्नया ।
 हरेणुक्कणाकामिजिदद्राक्षासैश्ववनागरात् ॥ ५० ॥
 एलाभाङ्गीश्वचारहिङ्गुयुक्ताधृतेन वा ।
 कर्दयेहा वचान्नीभिः पित्ताश्च गुडवारिभिः ॥ ५१ ॥
 लिङ्गाद्वा शर्करासर्पिलवणोत्तममाक्षिकम् ।
 काफादमेनिस्वजलैर्दीप्यकारग्वधोदकम् ॥ ५२ ॥
 पानं समध्वरिष्टाश्च तीक्ष्णः समधुमाधवाः ।
 पिबेच्चूर्णं च पूर्वोक्तं हरेत्लाद्युष्णवारिणा ॥ ५३ ॥
 एलात्वग्नागकुसुमतीक्ष्णकृष्णामहौषधम् ।
 भागहृदं क्रमाच्चूर्णं निहन्ति समशर्करम् ॥ ५४ ॥
 प्रसेकारुचिहृत्पाश्वंकासखासगलामयान् ।
 यवानौतित्तिङ्गीकान्त्ववेतसौषधदाडिमम् ॥ ५५ ॥

कृत्वा कोलं च कर्षांशं सितावाथ चतुष्पलम् ।
 धान्यसौवर्चलाजाजीवराद्रं चार्द्धकार्षिकम् ॥ ५६ ॥
 पिप्पलीनां ग्रत चैकं द्वे ग्रते भरिचस्य च ।
 चूर्णभेतस्परं रुच्यं ग्राहि हृद्यं हिनस्ति च ॥ ५७ ॥
 विबन्धकासहृत्पाश्चं प्रोहार्योग्यहयोगदान् ।
 तालीसपत्रं भरिच नागरं पिप्पली कणा ॥ ५८ ॥
 यथोत्तरं भागद्वहं त्वगेले चार्द्धभागिके ।
 तद्द्रव्यं दीपनं चूर्णं कषाष्टगुण्यर्करम् ॥ ५९ ॥
 कासखासारचिच्छर्दिप्रोहृत्पाश्चं शूलगुत् ।
 पाण्डुज्वरातिसारघ्नं मूढवातानुसोमनम् ॥ ६० ॥
 प्रकांशताघीरजले शर्वरीमुपितैर्यवैः ।
 प्रसेके कल्पितान् सक्तून् भस्त्रांशायादबली वसेत् ॥ ६१ ॥
 कटुतिक्तैस्तथा शून्यं भक्षयेत्त्राङ्गलं पक्षम् ।
 शुष्कांश्च भक्ष्यान् सुलघूँषणकादिरसानुपः ॥ ६२ ॥
 श्लेष्मोऽतिप्रमेकेन वायुः श्लेष्माप्यमस्यति ।
 कफप्रमेकं त विद्वान् स्निग्धोप्यैरेव निर्जयेत् ॥ ६३ ॥
 पीनसेऽपि क्रममिमं वमथी च प्रयोजयेत् ।
 विशिष्यात् पीनसेऽभ्यङ्गान् श्लेष्मेऽर्द्धाय शौलयेत् ॥ ६४ ॥
 क्षिप्रानुत्कारिका पिच्छैः शिरःपाश्वंसलादिषु ।
 लवणास्त्राटूणांश्च रसान् श्लेष्मोपसंहितान् ॥ ६५ ॥
 शिरोऽंशुपाश्च शूलेषु यथा दीपविधिं चरेत् ।
 श्रीट्कानुपपिमितैरुपनाहाः सुसंस्कृताः ॥ ६६ ॥
 तत्रेष्टाः सचतुःश्लेष्मा, दीपसंसर्गं हृष्यते ।
 प्रसेपो नतयत्थाद्यमताद्वाङ्गुष्ठचन्दनैः ॥ ६७ ॥

बलारात्रातिलैस्तद्वत्सर्पिर्मधुकोत्पलैः ।
 पुनर्नवा कृष्णगन्धा बला वीरा विदारैभिः ॥ ६८ ॥
 नावनं धूमपानानि स्त्रे हायोत्तरभक्तिकाः ।
 तैलान्यभ्यङ्गयोगोनि वस्त्रिकर्म तथा परम् ॥ ६९ ॥
 शृङ्गाद्यैर्षा यथादोषं दृष्टमेपां हरिदसृक् ।
 प्रदेहः सष्टैः येष्ठः पद्मकोशीरचन्दनैः ॥ ७० ॥
 दूर्वामधुकमस्त्रिठाकेसरैर्षा घृतद्रुतैः ।
 वटादिसिद्धतैलेन शतधीतेन सर्पिणा ॥ ७१ ॥
 अभ्यङ्गः पयसासेकः शस्तघ मधुकाश्वुना ।
 प्रायेणोपहृताग्नित्वात् सपिच्छमतिस्मर्यते ॥ ७२ ॥
 तस्यातिसारग्रहणीविहितं हितमौषधम् ।
 पुरीष यत्नतो रक्षेच्छुष्यतो राजयस्त्रिणः ॥ ७३ ॥
 सर्वधातुचया तस्य बलं तस्य हि विद्वयसम् ।
 मांसमेवाग्रतो युक्त्या मादीकं पिबतोऽनु च ॥ ७४ ॥
 अविधारितवेगस्य यस्मा न लभतेऽन्तरम् ।
 सुरां समच्छां मादीकमरिष्टान् सोषुमाधवान् ॥ ७५ ॥
 यथार्हमनुपानार्थं पिबेष्वांसानि भक्षयन् ।
 स्त्रीतोर्विषम्यमौषार्थं वलीणः पुष्टवे च तत् ॥ ७६ ॥
 स्त्रे हवीराश्वुकीष्ठेषु स्वभ्यक्तमवशाहयेत् ।
 उत्तीर्णमिश्रकैः स्त्रे हेर्भूयोऽन्यत्तं सुखैः करैः ॥ ७७ ॥
 मृत्रीयात् सुषुमासीनं सुखं चोदत्तयेत् परम् ।
 शोषन्तीं शतवोर्यां च विकत्तां सपुनर्नवाम् ॥ ७८ ॥
 अश्लमन्धामषामार्गं तर्कारीं मधुक बलाम् ।
 विदारिं सर्पपान् कुष्ठं तण्डुलानतसोफलम् ॥ ७९ ॥

मायांस्त्रिणां च किञ्चन च सर्वमेकत्र चूर्णयेत् ।
 यदचूर्णं त्रिगुणितं दध्ना युक्तं समाच्चिकम् ॥ ८० ॥
 एतदुद्धर्त्तन कार्यं पुष्टिवर्षवल्गदम् ।
 गौरमर्षपक्त्वेन स्नानीयोपधिर्मिय सः ॥ ८१ ॥
 स्नानाद्दत्तुसुखेस्तीयेर्जीवनीयोपमाधितैः ।
 गन्धमाख्यादिकं भूपामलक्ष्मीनागनीं भजेत् ॥ ८२ ॥
 सुहृदां दर्शनं गीतवादित्रोष्यवसंश्रुतिः ।
 वस्यतः क्षीरसर्पी वि मद्यमांससुग्रीभता ।
 देवव्यपात्रयं तत्तदद्यवोक्तं च पूजितम् ॥ ८३ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अथातश्चर्दिहृद्दोषव्याधिकिहितं व्याख्यास्यामः ।
 आमाशयोत्क्लेशमवाः प्रायश्चर्यो हितं ततः ।
 मरुतं प्राण्ठते वायोर्वमनं तत्र शोभयेत् ॥ १ ॥
 वनिनी बहुदोषस्य वमतः प्रततं बहु ।
 ततो विरेकां क्रमशो हृद्यं मद्यैः फनाम्बुभिः ॥ २ ॥
 क्षीरेर्वा मह सद्गुहं गत दोषं नयत्यधः ।
 गमन शोषधं कृत्तदुर्वमस्य तदेव तु ॥ ३ ॥
 परिशक्तं मिय साध्यामन्नं लघु च शस्यते ।
 उपशामस्तथा युवा रमाः काम्बुनिकाः द्यूनाः ॥ ४ ॥
 गाकानि मेहभोज्यानि रागवाण्डवपानकाः ।
 भण्णाः शुष्का विचित्राय फनानि घानवर्षणम् ॥ ५ ॥
 गन्धाः सुगन्धयो गन्धफमपुष्पाद्यपानजाः ।

भुक्तमात्रस्य सहसा मुखे शीताम्बुसेवनम् ॥ ६ ॥
 हृन्ति मातृजां हृदि सर्पिः पीतं ससैन्धवम् ।
 किञ्चिदुष्णं विशिष्य सकासहृदयद्रवाम् ॥ ७ ॥
 व्योपत्रिलवणाद्यं वा सिद्धं वा दाडिमाम्बुना ।
 सण्ण्णीदधिधान्येन शृतं तुल्याम्बु वा पयः ॥ ८ ॥
 व्यक्तसैन्धवसर्पिर्षा फल्गान्ती वैष्किरी रसः ।
 स्रिग्धं च भोजनं शुण्ठीदधिदाडिममाधितम् ॥ ९ ॥
 कोष्णं सलवणं चाप हितं स्नेहविरचनम् ।
 पित्तजायां विरेकार्थं द्राघेक्षुस्त्ररसैस्त्रितम् ॥ १० ॥
 सर्पिर्षा तैस्त्वकं योष्यं वृहं च स्नेहाधामगम् ।
 ऊर्ध्वमेव हरेत् पित्तं स्वादुतिक्तेर्षिशुद्धिमान् ॥ ११ ॥
 पिवेन्नन्यं यवागूं वा लाजैः समभुयर्कराम् ।
 सुहजाङ्गलजैरद्याद्वाङ्गनैः शालिषष्टिकम् ॥ १२ ॥
 मृद्गृष्टसोष्टप्रभवं सुशीतं सलिलं पिबेत् ।
 सुत्रोशीरकशाधान्यैः सह वा संस्थितं निग्राम् ॥ १३ ॥
 द्राक्षारसं रसं वेधोगुं हूच्यम्पयोऽपि वा ।
 जम्बुाम्त्रपल्लवोशीरवटशृङ्गावरीहजः ॥ १४ ॥
 काथः शौद्रयुतः पीतः शीतो वा विनियच्छति ।
 हृदिं ज्वरमतीसारं मूर्च्छां वृष्णां च दुर्जयाम् ॥ १५ ॥
 धात्रीरसेन वा शीतं पिबेत्सुहृदलाम्बु वा ।
 कोलमज्जसितालाक्षामत्तिकात्रिट्कणाङ्गनम् ॥ १६ ॥
 लिङ्घात् क्षौद्रेण पंथां वा द्राक्षां वा बदराणि वा ।
 कफजायां धमेन्निम्बकृष्णापीडितसर्षपैः ॥ १७ ॥
 युक्तेन क्रोष्णतोयेन दुर्बलं धोपवासयेत् ।

आरम्बधादिनियूहं शीतं चौद्रयुतं पिबेत् ॥ १८ ॥

मत्स्यान्ववैर्वा बहुशः कुर्यान्नोषधभावितैः ।

कफघ्नमङ्गं हृद्यं च रागाः सार्जकभूमृत्तृणाः ॥ १९ ॥

सीढं मनःशिलाकृष्णामरिचं बीजपूरकात् ।

स्वरसेन कपित्थाश्च सचौद्रेण वमिं जयेत् ॥ २० ॥

खादेत् कपित्थं, सव्योषं मधुना वा दुरालभाम् ।

अनुकूलोपचारिण याति द्विष्टार्थजा शमम् ॥ २१ ॥

कृमिजाकृमिहृद्रोगगदितैश्च भिषगुजितैः ।

यथास्य परिशेषाद्य तत्कृताद्य तथासयाः ॥ २२ ॥

हृदिप्रसङ्गेन हि मातरिज्ञा घातुस्यवात्कीपसुपैत्यवश्यम् ।

कुर्यादतीऽस्मिन् वमनातियोगप्रोक्तं विधिं स्वाम्बनहं हृषीयम् २३

सर्पिर्गुडामांसरसाष्टतानि कल्याणकन्नूपयणजीवनानि ।

पयांसि पथ्योपहितानि लीहाच्छर्दिं प्रसन्तां प्रशमं नयन्ति २४

हृद्रोगे वातजे तैल मशुसौवीरतक्रवत् ।

पिबेत् सुखीण सविडं गुल्मानाहार्त्तिजिष्व तत् ॥ २५ ॥

तैलं च लवणैः सिद्धं समूत्रास्त तथा शुषम् ।

यिष्वं रासां यवान् कोरुं देवदारुं पुनर्नवाम् ॥ २६ ॥

कृत्तयान् पक्षमूलं च पक्का तस्मिन् पचेज्जले ।

तैलं तन्वावनेऽपाने वस्तौ च विनियोजयेत् ॥ २७ ॥

शुष्ठीपयस्वान्पयकायस्त्राहिद्रुपौष्करैः ।

पथ्यया च शृत पाश्वं हृद्रुजागुल्मजित् घृतम् ॥ २८ ॥

मोवर्चलस्य द्विपन्ने पथ्यापद्याशदन्विते ।

घृतस्य साधितः प्रस्यो हृद्रोगखासगुल्मजित् ॥ २९ ॥

पुष्कराश्रयठीशुष्ठीबीजपूरजटाभयाः ।

पीताः कल्कीकृताः चारुघृतान्नलवणैर्युक्ताः ॥ ३० ॥

विकर्त्तिकाशूलहराः काथः कोणश तद्गुणः ।

यवानीलवणचारुवज्राजान्यौषधैः कृतः ॥ ३१ ॥

सप्ततिर्दारुबीजाह्वविजयाशठीपौष्करैः ।

पञ्चकोलशठीपथ्यागुडबीजाह्वपौष्करम् ॥ ३२ ॥

वारुणीकल्कितं भृष्टं यमके लवणान्वितम् ।

हृत्पाश्र्वयोनिशूलेषु स्यादेद् गुल्मीदरेषु च ॥ ३३ ॥

द्विग्धाद्येह द्विताः स्वेदाः संस्कृतानि घृतानि च ।

लघुना पञ्चमूलेन शुण्ठ्या वा साधितं जलम् ॥ ३४ ॥

वारुणी दधिमण्डं वा धान्याम्बं वा पिबेत् ढषि ।

सायामस्तम्भशूलामे हृदि भावतदूषिते ॥ ३५ ॥

क्रियैषा सद्रवायामप्रमोहे तु द्विता रसाः ।

स्त्रे हाद्यास्तित्तिरिक्तीक्षुशिखिबर्त्तकच्छजाः ॥ ३६ ॥

बलातैलं सद्द्रोगः पिबेद्वा सुकुमारकम् ।

यथाह्वाशतपाकं वा महास्त्रे हं तथोत्तमम् ॥ ३७ ॥

रास्त्राजीवकजीवन्ती बलाव्याघ्रीपुनर्नवैः ।

भाङ्गी सिरा वषा व्यौषैर्महास्त्रे च विपाचयेत् ॥ ३८ ॥

दधिपादं तघ्नाम्बैश्च लाभतः स निषेधितः ।

तर्पणी संहणो बन्धो वातहृद्रोगनाशनः ॥ ३९ ॥

दीमेऽग्नौ सद्रवायामे हृद्रोगे वातिके हितम् ।

घीरं दधिगुडः सर्पैरोदकानूपमामिमम् ॥ ४० ॥

एतान्येव च वर्ज्यानि हृद्रोगेषु चतुर्ष्वपि ।

त्रिषुपु स्त्रम्भजाद्यामसंयुक्तेऽपि च वातिके ॥ ४१ ॥

कफानुबन्धे तद्विंशु रूचोष्णामाचरेत् क्रियाम् ।

पैत्ते द्राक्षैस्तुनिर्याससिताक्षोद्रपरुषकैः ॥ ४२ ॥
 युक्तो विरेको हृद्यः स्वात् क्रमः शुद्धे च पित्तहा ।
 अतपित्तज्वरोक्तं च माद्यान्तः परिमार्जनम् ॥ ४३ ॥
 कट्टीमधुककल्क च पित्तेक्षसितमश्रुतां ।
 त्रैयसौगर्कराद्राद्याजीवकर्षभकोत्पलैः ॥ ४४ ॥
 बनावर्जूरकाकोलीमेदायुर्मैथ साधितम् ।
 सक्षीरं माहिमं सर्पिः पित्तहृद्भोगनाशनम् ॥ ४५ ॥
 प्रपौण्डरीकमधुकविसग्रन्यकसेरुकाः ।
 सशुण्ठीशैवसास्ताभिः सघोर विपचेद्घृतम् ॥ ४६ ॥
 शीत समधु तच्चेष्टं स्वादुवर्गकृत च यत् ।
 बस्तिं च दद्यात्सघोद्र तैल मधुकसाधितम् ॥ ४७ ॥
 कफोद्धवे वनेत् खिमः पिचुमन्दयषाम्बुना ।
 कुसुमधन्वोत्तरसतीक्ष्णमद्ययवाशनः ॥ ४८ ॥
 पित्तेशूर्णं वषादिहृत्सवणद्वयनागरान् ।
 सैलाययानीककणायवधारान् सुश्याम्बुना ॥ ४९ ॥
 फल धान्याश्रुकोनत्यूपमृत्रासवैस्तथा ।
 पुष्कराद्याभयाशुण्ठीशठीराद्यावषाकषाः ॥ ५० ॥
 काय तथा भयाशुण्ठीमाट्टीपीतदृकट्फलात् ।
 काये शीतीतकाश्रुत्यखरिदोदुम्बरार्जुने ॥ ५१ ॥
 सपमाश्वटे ध्यापत्रिहृत्सूर्णान्वितं कृतः ।
 सुषोदकानुपानम्य सेहः कफविकारहा ॥ ५२ ॥
 द्धेअगुण्योदितान्यानि चाराय विविधान् पियेत् ।
 प्रयोजयेच्छिमाहं वा माह्यं चाथ रसायनम् ॥ ५३ ॥

तयामलकलेहं वा प्राश्यं वागस्तिनिम्मितम् ।
 स्याच्छूनं यस्य भुक्तेऽत्रे जीर्यत्यल्पं जरां गते ॥ ५४ ॥
 शाम्येत्सकुष्ठकृमिजिघ्रवणहयतिल्वकैः ।
 सदेवदार्वतिविपैश्चूर्णमुष्णाम्बुना पिबेत् ॥ ५५ ॥
 यस्य जीर्णेऽधिकं स्रै हेः स विरेच्यः फलेः पुनः ।
 जीर्यत्यत्रे तथा मूलेस्तीक्ष्णैः शूले सदाधिके ॥ ५६ ॥
 प्रायोऽनिलो रुडगतिः कुप्यत्यामाशये गतः ।
 तस्यानुलीमनं कार्यं शुद्धिलङ्घनपाचनैः ॥ ५७ ॥
 कृमिघ्नमौषधं सर्वं कृमिजे हृदयामये ।
 लक्ष्णासु वातपित्तघ्नो विधिः प्रायेण युज्यते ॥ ५८ ॥
 सर्वासु शीतो बाह्यान्तस्तथा यमनशीधनम् ।
 दिव्याम्बुशीतं सचोर्द्रं तद्वह्नीमं च तद्गुणम् ॥ ५९ ॥
 निर्वापित तप्तलोष्टकपालसिकतादिभिः ।
 सगर्करं वा कथितं पञ्चमूलेन वा जलम् ॥ ६० ॥
 दर्भपूर्वेण मन्यय प्रयस्यो लाजमत्सुभिः ।
 वाय्यायामयवैः शीतः शर्करामालिकाश्वितः ॥ ६१ ॥
 यवागूः गान्धिभिम्बहकोद्रवैश्च चिरस्तनैः ।
 शीतेन शीतवीर्यैश्च द्रव्यैः सिन्धेन भोजनम् ॥ ६२ ॥
 हिमाम्बुपरिपिक्तस्य पयसा समिता मधु ।
 रसेयानरतनयणैर्जाद्रसैर्घृतभर्जितैः ॥ ६३ ॥
 मुद्गादीनां तथा यूपैर्जीवनीयरसान्वितैः ।
 नम्यं शीरघृतं सिद्धं शीतैरिच्छोम्बुवा रसः ॥ ६४ ॥
 निर्वापणाय गण्डूपाः सृष्टम्यानोदिता हिताः ।
 दाहज्वतोत्ता नेपाद्या निरीहत्वं मनोरतिः ॥ ६५ ॥

महासरिदृङ्गदादीनां दर्शनस्मरणादि च ।
 तृणायाम् पवनोत्थायाम् सगुडं दधि शम्यते ॥ ६६ ॥
 रसाय हृहणाः शीता विदाय्यादिगणाम्बु वा ।
 पित्तजायाम् सितायुक्तः पक्वोदुम्बरजो रसः ॥ ६७ ॥
 तत् क्वाथो वा हिमस्तद्वस्त्रारिवादिगणाम्बु वा ।
 तद्विधेय गणैः शीतकपायान् ससितामधून् ॥ ६८ ॥
 मधुरैरौषधैस्तद्वत् चीरीवृक्षेण कल्पितान् ।
 बीजपूरकम्बुहीका यटवेतसज्जवान् ॥ ६९ ॥
 मृत्तानि कुम्भकायानां यन्त्याङ्गं च जले शृतम् ।
 ज्वरोदितं वा द्राक्षादिपञ्चसाराम्बु वा पिबेत् ॥ ७० ॥
 कफोद्भवायाम् वमनं निम्बप्रसववारिणा ।
 विल्वाढकी पञ्चकोलदर्भपञ्चकसाधितम् ॥ ७१ ॥
 जलं पिबेद्भ्रजन्त्यां वा सिंहं सप्तौद्रग्रकर्करम् ।
 मुद्गयूपं च सध्वोपपटोनीनिम्बपल्लवम् ॥ ७२ ॥
 यवान् तौल्यकवलनस्यलेह्यांश्च शीलयेत् ।
 सर्वैरामाद्य तदन्ती क्रियेष्टा वमनं तथा ॥ ७३ ॥
 शूषणारुक्करवचाफलास्त्रीणाम्बु मसुभिः ।
 अन्नात्ययाग्मण्डमुष्ण हिमं मन्थं च कालधित् ॥ ७४ ॥
 तपि त्रिमास्यांभरस मद्यं वा ससितं पिबेत् ।
 आतपात्ससित मन्थं यत्रकोलाम्बु सक्तुभिः ॥ ७५ ॥
 मर्वाण्डानि निम्बे च तिलपिण्याककाञ्चिके ।
 शीतघ्नानात्तु मद्याम्बु पिबेत्तृणान् गुण्डाम्बु वा ॥ ७६ ॥
 मद्यादद्वज्जल मद्यं चातोऽम्बुनवणैर्युतम् ।
 चो हृतीक्ष्णतराग्निस्तु स्वभाषशिशिरं जलम् ॥ ७७ ॥

स्त्रे हादुष्णाम्बु, जीर्णात्तु जीर्णान्मण्डं पिपासितः ।
 पिबेत् सिग्धान्नद्वपितो हिमस्यर्द्धिं गुडोदकम् ॥ ७८ ॥
 गुर्वाद्यन्नेन द्वपितः पीत्वोष्णाम्बु, तदुल्लिखेत् । ७९ ॥
 चयजायां चयहितं सर्वं वृंहणमीपधम् ॥ ७९ ॥
 कृशदुर्बलरूक्षाणां क्षीरं छागो रसोऽथवा ।
 क्षीरं च सोर्द्धवातायां चयकासहरैः शृतम् ॥ ८० ॥
 रोगीपसर्गजातायां धान्याम्बु, ससितामधु ।
 पाने प्रशस्तं सर्वाद्य क्रिया रोगाद्यपेक्षया ॥ ८१ ॥
 लप्यन् पूर्वामयक्षीणो न लभेत जलं यदि ।
 मरणं दीर्घरोगं वा प्राप्नुयात्स्वरितं ततः ॥ ८२ ॥
 सात्मयान्नपानभैषज्यै स्तृष्णां तस्य जयेत्पुरः ।
 तस्यां जितायामन्योऽपि शक्यो ध्याधिक्यिकित्सितुम् ॥ ८३ ॥

—६—

सप्तमोऽध्यायः ।

—०६०—

अद्याती मदोत्थयचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ।
 य दीपमधिकं पश्येत् तस्यादौ प्रतिकारयेत् ।
 कफस्थानानुपूर्व्या वा तुल्यदोषे मदान्वये ॥ १ ॥
 पित्तमारुतपर्यन्तः प्रायेण हि मदान्वयः ।
 हीनमिथ्यानि पीतेन यो व्याधिरुपजायते ॥ २ ॥
 समपीतेन तेनैव स मद्येनोपशाम्यति ।
 मद्यस्य विपत्तादृश्यात् विषं तूत्कर्षहृत्तिभिः ॥ ३ ॥
 तीक्ष्णादिभिर्गुणैर्योगादिपान्तरमपेक्षते ।

तोष्णीशोनातिमात्रेण पीतेनाम्बुविदाहिना ॥ ४ ॥
 मद्येनावरसक्तेदो विदग्धः चारतां गतः ।
 यान् कुर्यान्मन्ददृशो हज्वरान्तर्दाहविभ्रमान् ॥ ५ ॥
 मथीत्क्लिष्टेन क्षीयेण रुदः स्त्रीतस्सु मारुतः ।
 सुतीव्रा वेदना याव गिरस्वस्त्रियु सन्धिषु ॥ ६ ॥
 जीर्णाममद्यदोषस्य प्रकाहान्नाद्यथे सति ।
 योगिकं विधिवद्युक्तं मद्यमेव निहन्ति तान् ॥ ७ ॥
 क्षारो हि याति माधुर्यं ग्रीष्ममन्वोपसंहितः ।
 मद्यमन्त्रेषु च श्रेष्ठं दोषविष्यन्दनादनम् ॥ ८ ॥
 तोष्णीश्यायैः पुरा प्रोक्तैर्दोषनाशैस्तथा गुणैः ।
 साध्यात्वाच्च तदेवास्य धातुगाम्यकरं परम् ॥ ९ ॥
 समाहमष्टरात्रं वा कुर्यात्पानात्त्वयौषधम् ।
 जीर्यत्वेतावता पानं कालेन विषया शृतम् ॥ १० ॥
 पर ततोऽनुवध्नाति यो रोगस्तस्य भेषजम् ।
 यथायथं प्रयुञ्जीत कृतपानात्त्वयौषधः ॥ ११ ॥
 तत्र यातोस्त्वपि मद्यं दद्यात्पिटकृतं युतम् ।
 बीजपूरकष्टधान्नकोनटाडिमदीप्यकैः ॥ १२ ॥
 यवानोहपुपालाजीव्योपत्रिलवणाद्रकैः ।
 गुनैर्ग्रांसैर्हरीतकैः श्रेष्ठवद्विय सद्गुभिः ॥ १३ ॥
 उष्णसिग्नाभ्यनवणा मद्यमांसरसा हिताः ।
 शान्नाभ्यातकपेशीभिः संकृता रागज्जाण्डवाः ॥ १४ ॥
 गोधूममापविलतीर्णं दुग्धिवामुग्धप्रियाः ।
 शार्द्रिकार्द्रकजुश्यापगुत्तर्मासादिगर्भिणी ॥ १५ ॥
 सुरभिर्नवणा गीता निगदा वाष्ट्रधारुणी ।

स्वरसो दाडिमः काथः पञ्चमूलात्कनीयसः ॥ १६ ॥
 शण्ठी धान्यात्तथा मनुसूक्ताग्नीत्याम्बुकाञ्चिकम् ।
 अम्यङ्गोदत्तनस्त्रानसुष्णं प्रावरणं घनम् ॥ १७ ॥
 घनद्यागुरुजो धूपः पड्यागुरुकुडुमः ।
 कुचोरुश्रीणिशालिन्यो यौवनोष्णाङ्गयष्टवः ॥ १८ ॥
 हर्षेणालिङ्गनैर्युक्ताः प्रियाः सवहनेषु च ।
 पिप्पिल्लणे बहुजलं शार्कर मधुना युतम् ॥ १९ ॥
 रसैर्दाडिमखर्जूरमथ्यद्राक्षापरुषकैः ।
 सुशीतं सञ्चितासनुयोज्यं ताडक् च पानकम् ॥ २० ॥
 स्वादुवर्गकषायैर्वा युक्तं मद्य समाचिकम् ।
 शालिपष्टिकमश्रीयाच्छशाजैणकपिप्पलैः ॥ २१ ॥
 नतीनमुद्गामलकपटोलीदाडिमैरपि ।
 कफपित्त समुत्क्षिष्टमुक्लिखेत्तृद्विदाहवान् ॥ २२ ॥
 पीत्वाम्बु शीत मद्य वा भूरीक्षुरससंयुतम् ।
 द्राक्षारस वा ससर्गी तर्पणादिपर हितः ॥ २३ ॥
 तद्यग्निर्दीप्यते तस्य दीपशेषान्नपाचन ।
 काशे सरत्तनिष्ठीवे पार्श्वस्तनरुजासु च ॥ २४ ॥
 तृष्याया सविदाहायां सीत्क्लेशे हृदयोरसि ।
 शुद्धूचभद्रमुस्तानां पटोलस्याघवा रसम् ॥ २५ ॥
 सशृङ्गवेर युञ्जीत तित्तिरिप्रतिभोजनम् ।
 तप्यते चातिबलवहातपित्ते समुदते ॥ २६ ॥
 दद्याद् द्राक्षारस पानं गीत दीपानुलोमनम् ।
 जीर्णैऽद्यान्मधुराग्नेन च्छागमांसरमेन वा ॥ २७ ॥
 तप्यन्वगः पिबेत्तद्य मेद रघ्नन् बहुदकम् ।

सुस्तदाहिमनाजाम्बु जल वा यर्षिणी शृतम् ॥ २८ ॥
 पटोल्युत्पलकन्दैर्वा स्वभावाटेव वा हिमम् ।
 मद्यातिपानादध्वार्तां क्षीणे तेजसि चोदते ॥ २९ ॥
 यः शुष्कगन्ताल्बोष्ठो लिङ्गा निःकृत्य चेष्टते ।
 पाययेत् कामतोऽम्बुसं त्रिशोषपवनाहतम् ॥ ३० ॥
 कौलदाहिमहृषाग्न्तुक्रिकाचुक्रिकारमः ।
 पञ्चान्नको मुखालेपः सद्यस्सृष्ट्यां नियच्छति ॥ ३१ ॥
 त्वक्ं प्राप्तय पानोष्ठा यित्तरक्ताभिमूर्च्छितः ॥ ३२ ॥
 दाह प्रकुरुते घोर तत्रातिमिश्रितो विधिः ।
 अग्राभ्यति रसैस्तृप्ते रोहिणीं व्यधयेच्छिराम् ॥ ३३ ॥
 उल्लेखनोपवासाभ्यां जयेत् श्लेष्मोत्थण पिबेत् ॥ ३४ ॥
 ग्रीत शृङ्गीम्विरोदीथदुस्सर्गान्यतमोदकम् ।
 निराम घृधित काले पाययेद्बहुमाक्षिकम् ॥ ३५ ॥
 शार्कर मधु या जीर्णमरिष्ट सीधुमेव च ।
 रुक्षतर्पणसयुक्त यजानी नागरान्वितम् ॥ ३६ ॥
 यूषेण यवगोधूम तनुनात्येन भोजयेत् ।
 उष्णास्त्रकटुतिक्तैर्नाम्पसर्पिषा ॥ ३७ ॥
 शुष्कमूलकजैश्शागैः रसैर्वा धन्वधारिणाम् ।
 माग्रायेतसहचान्नपटोनीव्योपदाहिमैः ॥ ३८ ॥
 प्रभूतशृङ्गीमरिषहरिताद्रूपेणिकम् ।
 वीजपूररमायमभट्टनोरसवर्त्तितम् ॥ ३९ ॥
 करोरकरमर्दातिरोचिष्णुषट्कृमाननम् ।
 प्रव्यक्ताष्टाङ्गनयणं पिकल्पितनिमर्दकम् ॥ ४० ॥
 यद्यस्मि भक्षयन्नासं माधुष निगद पिबेत् ।

सितासौवर्षलाजाजीतिन्तिहीकास्त्रवेतसम् ॥ ४१ ॥
 त्वगेनामरिचार्धांशमष्टाङ्गलवणं हितम् ।
 स्त्रोतो विशुद्धाग्निकरं कफप्राये मदात्यये ॥ ४२ ॥
 रुघोष्णोदत्तं नोद्धर्षस्नानभोजनलसुनैः ।
 सकामाभिः सह स्त्रीभिर्युक्ता जागरणेन च ॥ ४३ ॥
 मदात्ययः कफप्रायः शीघ्रं समुपशाम्यति ।
 यदिदं कर्म निर्दिष्टं शृण्वदोषञ्चलं प्रति ॥ ४४ ॥
 सन्निपाते द्वाविधे तच्छेपेऽपि विकल्पयेत् ।
 त्वङ्नागपुष्पमगधामरीचाजालिधान्यकैः ॥ ४५ ॥
 परूपकमधुकैलासुराह्वैश्च सितान्वितैः ।
 मकपित्थरसं हृद्यं पानकं शशिशोधितम् ॥ ४६ ॥
 मदात्ययेषु सर्वेषु पेयं रुच्यग्निदीपनम् ।
 नाविक्षोभ्य मनोमथं शरीरमविहन्त्य वा ॥ ४७ ॥
 कुर्यान्मदात्ययं तस्मादित्यते हर्षणी क्रिया ।
 सशुद्धिशमनाद्येषु मद्दोषः कृतेष्वपि ॥ ४८ ॥
 न चेच्छाम्येत् कफे क्षीणे जाते दीर्बल्यलाघवे ।
 तस्य मद्यविदग्धस्य वातपित्ताधिकस्य च ॥ ४९ ॥
 शीघ्रोपतप्तस्य तरोर्यथा वर्षं तथा पयः ।
 मद्यक्षीणस्य हि क्षीणं क्षीरमाश्लेव पुष्यति ॥ ५० ॥
 ओजसुलायं गुणैः सर्वैर्विपरीतं च मद्यतः ।
 पयसा विजिते रोगे बले जाते निवर्त्तयेत् ॥ ५१ ॥
 क्षीरप्रयोगं मद्यं च कर्मणात्पात्यमाचरेत् ।
 न विट् च यध्वंसकोत्थैः स्पृशेन्नौषधैर्वैर्यथा ॥ ५२ ॥
 तयोस्तु स्याद्भूतक्षीरवस्तयो हृंहणाः शिवाः ।

अश्वत्थोदत्तं नखानमद्रपानं च वातजित् ॥ ५३ ॥
 युक्तमद्यस्य मद्योत्थो न व्याधिरुपजायते ।
 अतोऽस्य वक्ष्यते योगो यः सुखायैव केवलम् ॥ ५४ ॥
 आश्विर्न या महत्तेजो बलं सारस्वतं च या ।
 दधान्यैन्द्रं च या वीर्यं प्रभाव वैष्णवं च या ॥ ५५ ॥
 अस्त्रं मकरकेतोर्था पुरुषार्थो बलस्य वा ।
 सौचामण्यां दिनमुखे या हुताग्ने च ज्ञयते ॥ ५६ ॥
 या सर्वोपधिसंपूर्णाऽप्यमानात् सुरासुरैः ।
 मद्योदधेः समुद्भूता श्रीशशाङ्कामृतैः सह ॥ ५७ ॥
 मधुमाधवमेरेयसीधुगौडासवादिभिः ।
 मद्यक्तिमनुघ्नन्ती या रूपैर्बहुभिः स्थिता ॥ ५८ ॥
 यामासाद्य विष्ठासिन्यो यथार्थं नाम विभ्रति ।
 कुलाङ्गनापि या पीत्वा नयत्युदतमानसा ॥ ५९ ॥
 अनङ्गालिङ्गितैरङ्गैः कापि चेतो मुनेरपि ।
 तरङ्गभङ्गशृङ्गीतर्लनेर्मानिनी मनः ॥ ६० ॥
 एक प्रसाद्य कुदते या द्वयोरपि निर्हतिम् ।
 यथाकामं भटावाप्तिपरिच्छटासरो गणे ॥ ६१ ॥
 तृणवत् पुरुषा युद्धे यामासाद्य त्यजन्त्यसून् ।
 यां शीलयित्वापि चिरं बहुधा बहुविग्रहाम् ॥ ६२ ॥
 नित्यं हर्षातिवेगेन तत् पूर्वमिव सेवते ।
 शोकोद्दिगारतिभयैर्वा दृष्ट्वा नागिमूयते ॥ ६३ ॥
 गोष्ठीमष्टीकषोद्यानं न यस्याः शोभते विना ।
 स्मृत्वा स्मृत्वा च बहुशो वियुक्तः शोचते यथा ॥ ६४ ॥
 अप्रसदापि या शील्यै प्रसन्ना स्वर्ग एव वा ।

अपीन्द्रं मन्यते दुःस्व' हृदयस्थितया यया ॥ ६५ ॥

अनिर्देश्य सुखास्वादा स्वयंवेद्येव यापरम् ।

इति चिदास्ववस्यासु प्रियामनुकरोति या ॥ ६६ ॥

प्रियातिप्रियतां याति यत् प्रियस्य विशेषतः ।

या प्रीतिर्या रतिर्या वाग् या पुष्टिरिति च श्रुता ॥६७॥

देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसमानुषैः ।

पानप्रहृतौ सत्यां तां सुरां तु विधिना पिबेत् ॥ ६८ ॥

सम्भवन्ति च ये रोगा मेदोऽनिलकफोद्भवाः ।

विधियुक्ताहृते मद्यात्तेन सिध्यन्ति दाहणाः ॥ ६९ ॥

अस्ति देहस्य सावस्या यस्यां पानं निवार्यते ।

अन्यत्र मद्याग्निगदाहिविधोयधसंभृतात् ॥ ७० ॥

अनूपं जाङ्गलं मांसं विधिनाप्युपकल्पितम् ।

मद्यं सहायमप्राप्य सम्यक् परिणमेत् कथम् ॥ ७१ ॥

सुतीव्रमाहृतव्याधिघातिनी लशुनस्य च ।

मद्यमांसवियुक्तस्य प्रयोगः स्यात् कियान् गुणः ॥७२॥

निगूढमलाहरणे यस्तन्नाग्निकर्मणि ।

धीतमद्यो विप्रहृते सुखं वैद्यविकल्पनाम् ॥ ७३ ॥

अनलोत्तेजनं रुच्यं शोकत्रयमविनोदकम् ।

न चातः परमस्वल्पदारोग्यबलपुष्टिकृत् ॥ ७४ ॥

रचता जीवितं तस्मात् पेयमात्मवतां सदा ।

आश्रितोपाश्रितहितं परमं धर्मसाधनम् ॥ ७५ ॥

स्नातः प्रणम्य सुरविप्रगुरुन्यथास्त्रं

वृत्तिं विधाय च समस्तपरियहस्य ।

आपानभूमिमथ गन्धजलाभिषिक्ताम्

आहारमण्डपसमीपगतां त्यजेत् ॥ ७६ ॥

स्वास्तृतेऽयं गयने कमनीये, मित्रमृत्वरमणीसमवेतः ।

स्व यग, कथकचारणसहैरुदतं निगमयन्नतिनोकम् ॥ ७७ ॥

विलासिनीनां च विलासगोभिर्गीतं मन्त्रं कलतूर्यघोषै
काञ्चीकलापेयनकिट्टिणीकै, श्रीठाविहङ्गैश्च कृतानुनादम् ७८

मणिकनकसमुत्थै रावनेयेर्विचित्रैः

मज्जलविविधनेषुचौमवस्त्राहताङ्गैः ।

अपि मुनिजनचित्तजोभसम्पादिनीभि

यज्ञितहरिणलोलप्रेक्षणीभिः प्रियाभिः ॥ ७९ ॥

स्नाननितम्बकृताटतिगौरया

टलसमाकुलमीश्वरसम्भ्रमात् ।

इति गत दधतीभिरसंस्थित

तरुचिस्तविलोभनकाञ्चपम् ॥ ८० ॥

योधनासयमत्ताभिर्विलासाधिष्ठितात्मभिः ।

सद्धार्यमाणं युगपत्तन्वद्गीभिरितस्मृतः ॥ ८१ ॥

तानहन्तननिनीदनानिलैः शीतनीकृतनतीव गीतने ।

दर्शनेऽपि विदधद्गानुग स्वादितं किमुत चित्तजन्मन, ८२

चूत्तमेन्दुसुगै, कृतवास मक्षिकयोऽञ्जलया च मनाथम् ।

स्पाटिकशक्तिगतं मत्तवद् कान्तमनहमिषोदहृदम् ॥ ८३ ॥

तानीमाद्य पूर्णमेलाटिकं वा

दृष्टं प्राश्य प्राग्भवः स्यापन वा ।

सुतं तर्धिभ्यो भूमिभागे समुष्टे

तीः अमित्रं दापयित्वा ततय ॥ ८४ ॥

एतिमा स्मृतिमान् मित्रमन्यूनाधिकमाचरन् ।

पिबेद्वा मानुषीचीरं तेन दद्याच्च नावनम् ।
 मृणालविसृक्कणा वा लिङ्घ्यात् चीद्रेण साभया ॥ १०६ ॥
 दुरालभां वा मुस्तां वा शीतेन सलिलेन वा ।
 पिबेद्भरिचकोलास्थिमञ्जोशीराहिकेसरम् ॥ १०७ ॥
 धात्रीफलरसे सिद्धं पंष्याक्तायेन वा हृतम् ।
 कुर्यात् क्रियां यथोक्तां च यथादोषबन्धोदयम् ॥ १०८ ॥
 पञ्चकर्मणि घेष्टानि सेचनं शोणितस्य च ।
 सत्त्वस्थालम्बनं ज्ञानमष्टद्विविधेषु च ॥ १०९ ॥
 मदेष्वतिप्रहर्षेषु मूर्च्छायेषु च योजयेत् ।
 तीक्ष्णं सत्र्यासविहितं विषघ्नं विषजेषु च ॥ ११० ॥
 आशु प्रयोज्यं सत्र्यासे सुतीक्ष्णं नस्यमञ्जनम् ।
 धूमप्रधमनं तीक्ष्णं सूचिभिय नखान्तरे ॥ १११ ॥
 केशानां लुचनं दाहो दंशोदशनहृदिकैः ।
 कट्वस्त्रगासनं वक्त्रे कृपिकच्छ्वघर्षणम् ॥ ११२ ॥
 उत्थितो लब्धसंज्ञय लशुनस्वरसं पिबेत् ।
 खादेत्सव्यीपलवणं मीजपूरककेसरम् ॥ ११३ ॥
 'लघुघ्नं' प्रतितीक्ष्णीकामद्यात्स्त्रीतोऽपि शुद्धये ।
 विस्त्रापनैः संस्मरणैः प्रिययवषट्दर्शनैः ॥ ११४ ॥
 पटुभिर्गीतवादिषयष्टैर्व्यायामशीलनैः ।
 स्वंसनोष्णै खनैर्धूमैः शोणितम्याषसेचनैः ॥ ११५ ॥
 उपाधरेत्तं प्रततमनुबन्धमवात्पुनः ।
 तस्य संरक्षितव्यं च मनः प्रनयतेस्ततः ॥ ११६ ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

—:०:—

प्रयातोऽर्गमो चिकित्सितं व्याख्यास्यामः ।

काले साधारणे व्यभ्रे नातिदुर्बलमर्गसम् ।

विशुद्धकोष्ठं सधुन्पमनुमोमनमागितम् ॥ १ ॥

शुचिः कृतम्बमयवनं मुक्तापिण्डमप्ययम् ।

शयने फलके वान्यनरोत्सङ्गे ध्यायितम् ॥ २ ॥

पूर्वेण कायेनोत्तानं प्रत्यादित्यगुदं समम् ।

समुन्नतकटीटेगमघ यन्वणवाससा ॥ ३ ॥

सकृद्गोः शिरोधरायां च परिचित्तसृजुस्वितम् ।

पान्नाम्रितं परिचरैः सर्पिषाभ्यक्तपावये ॥ ४ ॥

ततोऽग्नौ सर्पिषाभ्यक्तं निदध्यादृजुयन्त्रकम् ।

गनैरनुसृतं पायो ततो दृष्ट्वा प्रवाहस्यात् ॥ ५ ॥

यन्त्रे प्रविष्टं दुर्नामग्नौतगुण्डितयाऽनु च ।

गन्नाकयोत्पोष भिषक् यथोक्तविधिना दृष्टेत् ॥ ६ ॥

चारेद्येषाद्द्रुमितरत् चारेण व्यमनेन वा ।

महदा यत्निर्गन्दिता वीतयन्त्रमघातुरम् ॥ ७ ॥

गभ्यक्तपायुजघनमघगाहे निधापयेत् ।

निर्वातमन्दिरस्य ततोऽप्याचारमादिजेत् ॥ ८ ॥

एकेऽमिति सप्ताहात्तगाहाकमुपाचरेत् ।

प्राग्दक्षिणं ततो वाममर्गपृष्ठापञ्चततः ॥ ९ ॥

बह्वर्गतः शुद्धस्य स्यादायोरनुमोमता ।

रुचिरत्रेऽग्निपटुता स्वास्थ्यं वर्षावनीदयः ॥ १० ॥
 वस्तिशूले त्वधीनामेलंपयेच्छुष्णकल्कितैः ।
 वर्षाभूकुष्ठसुरभिर्भिर्भिशिलोहामराह्वयैः ॥ ११ ॥
 मल्लभूत्रप्रतीघाते परिपेकावगाहयोः ।
 वरपालम्बुधेरण्डगोक्षण्टकपुनर्नवैः ॥ १२ ॥
 सुखवीसुरभीभ्यां च क्षायमुख्यं प्रयोजयेत् ।
 सस्त्रे ह मथवा क्षीरं तैल वा वातनाशनम् ॥ १३ ॥
 युञ्जीतायं मल्लङ्गेदि स्त्रे हान् वातघ्नदीपनान् ।
 अथाप्रयोष्यदाहस्य निर्गतान् कफवातजान् ॥ १४ ॥
 सस्तम्भकण्डूकृच्छ्रोफानमज्य शुद्धकोलकान् ।
 बिल्वमूलाग्निफक्षारकुष्ठैः सिद्धेन सेचयेत् ॥ १५ ॥
 तैलेनाह्निमिठानोद्भवराहवसयाथवा ।
 स्वेदयेद्गुण्डिण्डेन द्रवस्वेदेन वा पुनः ॥ १६ ॥
 मङ्गूनां पिण्डिकाभिर्वा क्षिग्धानां तेनसर्पिषा ।
 रासाया हपुषाया वा पिण्डैर्वा कार्ण्यगन्धिकैः ॥ १७ ॥
 अर्कमूल शमीपत्रं नृसेगाः सर्पकक्षुकम् ।
 मार्जारधन्वंसर्पिष्य घूपनं हितमर्गमाम् ॥ १८ ॥
 तथा श्वगन्धा सुरसा हृहती पिप्पली घृतम् ।
 धान्याम्बुपिट्टैर्जीमूतधीजैस्तजानक मृदु ॥ १९ ॥
 नेपित क्षायया शुष्कं यत्किं गुं द्रजयातनो ।
 मजानमूनजीमूतस्त्रे हे वा क्षारमयुते ॥ २० ॥
 गुञ्जागुरणकृष्णाण्डधीजैर्वार्तिक्षया गुणा ।
 सुक्वीरार्द्रनिगानेपदाद्या गोमूत्रकल्पितैः ॥ २१ ॥
 कृष्णकृष्णकृष्णकृष्णानिगागुञ्जाफनैस्तथा ।

स्रुक्क्षीरपिटै पङ्ग्रन्याहनिनोवारणास्त्रिभि ॥२२॥

कुनीरशृङ्गीविजवाकुष्ठारुष्करतुल्यके ।

शियुमूलकजैर्वीजै पत्रैरश्वघ्ननिम्बजै ॥ २३ ॥

पीलुमूलेन बिस्वेन हिङ्गुना च समन्विते ।

कुष्ठ गिरीषबीजानि पिप्पल्य सैन्धव गुड ॥ २४ ॥

अर्कक्षीर सुधाक्षीर क्षिफला च प्रलेपनम् ।

आर्क पय स्रुहीकाण्ड कटुकानाम्युपल्लवा ॥ २५ ॥

करञ्जो वस्तसूत्र च लेपन श्रेष्ठमर्गसाम् ।

आनुवासनिकैलेप पिप्पल्याद्यैश्च पृजित ॥ २६ ॥

एभिर्वीपधै कुर्यात्तैलान्यभ्यञ्जनानि च ।

धूपनानिपनाभ्यङ्गै प्रस्रवन्ति गुदादुरा ॥ २७ ॥

सञ्चित दुष्टरुधिर तत सम्पद्यते सुखी ।

अवर्तमानमुच्छूनकठिनेभ्यो हरेद्दृक् ॥ २८ ॥

अर्शोभ्यो जलजायन्वसृक्षीकृर्षे पुन पुन ।

गीतोष्णस्निग्धरुक्षाद्यैर्नव्याधिरुपशाम्यति ॥ २९ ॥

रक्ते दुष्टे भिषक् तस्माद्रक्तमेवावसेचयेत् ।

या जातो गौरस क्षीराहङ्गिभूर्धावर्षार्णितरात् ॥ ३० ॥

पिबस्तमेव तेनैव भुञ्जानो गुदज्ञान जयेत् ।

कौविटारस्य मूलाना मथितेन रज पिबेत् ॥ ३१ ॥

अश्रन् जीर्णं च पय्यानि मुच्यते हतनामभि ।

गुदग्रयद्युशूलानां अन्दाग्निर्गोत्रिभकान् पिबेत् ॥ ३२ ॥

हिङ्गादीनमुतक्ता वा खादेद्गुडहरीतकीम् ।

तक्तेषु वा पिबेत्पय्यावेष्टान्निक्षुटजत्वच ॥ ३३ ॥

कल्पिद्भगवधाल्योति सूरणान्वाशवर्दिनान् ।

कोशाम्बुना वा विपटुव्योपहिङ्गुम्लवेतसम् ॥ ३४ ॥

युक्तं विल्वकपित्याभ्यां महीषधविडेन वा ।

आरुक्करैर्यवान्या वा प्रदद्यात्तक्रतर्पणम् ॥ ३५ ॥

दद्याद्वा ह्यपुषा हिङ्गुचित्रकं तक्रसंयुतम् ।

मांसं तक्रानुपानानि खादेत्पीलुफलानि वा ॥ ३६ ॥

पिवेद्दहरहस्तक्रं निरसो वा प्रकामतः ।

अत्यर्थं मन्दं कायाग्नेस्तक्रमेवावधारयेत् ॥ ३७ ॥

सप्ताहं वा दशाहं वा मासाधं मासमेव वा ।

बलकलविकारयो भिषक् तक्रं प्रयोजयेत् ॥ ३८ ॥

सायं वा साजसक्तूनां दद्यात्तक्रावलेहिकाम् ।

जोषे तक्त्रे प्रदद्याद्वा तक्रपेयां ससैन्धवाम् ॥ ३९ ॥

तक्राशुपानं सस्त्रे हं तक्रौदनमतः परम् ।

यूषै रसैर्था तक्राण्यैः शालीन् भुञ्जीत मात्रया ॥ ४० ॥

रुचमर्षोद्भुतस्त्रेहं यतथानुदृतं हृतम् ।

तक्रं दोषाग्निबलवत् त्रिविधं तन्मयोजयेत् ॥ ४१ ॥

न विरोहन्ति शुद्धाः पुनस्तक्रसमाहृताः ।

निषिक्तं तद्विधं हन्ति भूमावपि तृणोलुपम् ॥ ४२ ॥

स्त्रीतस्त्रु तक्रशुद्धेषु रसो धातूनुपैति यः ।

तेन पुष्टिर्वसं वर्णः परं तुष्टिय जायते ॥ ४३ ॥

वातश्लेष्मविकाराणां शतं च विनिवर्तते ।

मथितं भाजने क्षुद्रवृहतीफललेपिते ॥ ४४ ॥

निशां पथ्युपितं पेथमिच्छद्भिर्गुदज्जवम् ।

धान्योपकुञ्चिका जाजी ह्यपुषा पिप्पलीहये ॥ ४५ ॥

वारवीप्रन्धिकगठीशदान्यग्निशवानकैः ।

चूर्णितैर्घृतपात्रम्यं नात्यस्त्रं तक्रमासृतम् ॥ ४६ ॥
 तक्रारिष्टं पिबेज्जातं व्यक्तास्त्रकटुकामतः ।
 दीपनं रोचनं वण्यं कफवातानुलोमनम् ॥ ४७ ॥
 गुदमययुकण्डूतिनागनं बलवर्धनम् ।
 त्वचं चित्रकमूनस्य पिष्ट्वा कुम्भं प्रलेपयेत् ॥ ४८ ॥
 तक्रं वा दधि वा तत्र जातमर्गो हृदं पिबेत् ।
 भाष्पास्फोतासृतापञ्चकोलेष्वप्येष सविधिः ॥ ४९ ॥
 पिष्टैर्गंजकणापाठाकारवीपञ्चकोलकैः ।
 तुम्बुर्यजाजी धनिकाविष्यमध्ये च कल्पयेत् ॥ ५० ॥
 फलाग्नान्यमकसे हान् पेया यूपरमादिकान् ।
 एभिरवोषधैः साध्यं वारिसपिष दीपनम् ॥ ५१ ॥
 कर्मोऽयं भिन्नगुणतां यस्पते गाढवर्षसाम् ।
 घ्नो ह्यथैः सक्तुभिर्युक्तां स्रवणां वारुणीं पिबेत् ॥ ५२ ॥
 मरणा एव वा तक्रसीधुधान्यान्त्रवारुणीः ।
 प्रागात्तं यमके भृष्टान् सक्तुभिर्यावचूर्णितान् ॥ ५३ ॥
 करञ्जपत्रवान् श्राद्धेदातवर्षीऽनुलोमनान् ।

येठारसेन त्रिवृत्त पथ्या तक्रोण वा सह ॥ ५८ ॥
 पथ्या वा पिप्पलीयक्ता'ष्टतभृष्टा गुडान्विताम ।
 अथवा सत्रिवृद्दन्ती भक्षयेदनुलोमनीम ॥ ५९ ॥
 हते गुदाशये दोषे गुदजा यान्ति सद्ययम् ।
 दाडिमस्वरसा जानी यवानी गुडनागरै ॥ ६० ॥
 पाठ्या वा युत तक्र वातघर्षोऽनुलोमनम् ।
 सीधु वा गौडमथवा सचिचकमहोपधम ॥ ६१ ॥
 पिपेत् सुरा वा ह्युषा पाठा सौषर्चलान्विताम ।
 दशादिदमकैर्हडा पिप्पलीर्हिपिषु तिलान् ॥ ६२ ॥
 पीत्वा क्षीरेण लभते बल देहहुताशयो ।
 दुस्पर्शकेन विस्वेन यवान्या नागर्णे वा ॥ ६३ ॥
 एकैकेनापि सयुक्ता पाठा हन्यर्शसा रुजम ।
 सलिलस्य वहे पक्ता प्रस्थार्धमभयात्वचम ॥ ६४ ॥
 प्रस्य धात्र्या दशपल कपित्याना ततोऽर्हत ।
 विशालारौध्रमरिषकण्ठावेज्जैलवालुकम ॥ ६५ ॥
 द्विपलाय पृथक् पादशेषे पूते गुडास्तुले ।
 दत्त्वा प्रस्य च धातव्या स्यापचेद् दृष्टभाजने ॥ ६६ ॥
 पश्चात् सगीलितोऽरिष्ट करोत्वग्नि निहन्ति च ।
 शुदजघहणी पाण्डु कुष्ठोदरगरज्वरान ॥ ६७ ॥
 श्वयथुम्नीहृद्द्रोगगुलायक्ष्मावमीक्ष्मीन ।
 जलद्रोणे पचेहन्ती दशमूलावराग्निकान ॥ ६८ ॥
 पालिकान् पादशेषे तु चिपेद् गुडतुला परम ।
 पूर्ववत् सर्वमस्य स्यादानुलोमितरस्त्वयम ॥ ६९ ॥
 पचेद् दुरालभाप्रस्य द्रोणेऽपा प्रायतै सह ।

दन्तीपाठाग्निविजयावासामलकनागरैः ॥ ७० ॥
 तस्मिन् सिताशतं दद्यात् पादस्येऽन्यच्च पूर्ववत् ।
 लिम्पेत् कुम्भं तु फलिनी कृष्णाचव्याज्यमात्तिकैः ॥ ७१ ॥
 प्राग्भक्तमानुलोम्याय फलान्नं वा पिबेद् घृतम् ।
 चम्यच्चिकसिद्धं वा यवचारगुडान्वितम् ॥ ७२ ॥
 पिप्पलीमूलसिद्धं वा सगुडचारनागरम् ।
 पिप्पली पिप्पलीमूलधानका दाडिमैर्घृतम् ॥ ७३ ॥
 दध्ना च साधितं वातशूलभूषविवन्धत् ।
 पलाशक्षारतोयेन त्रिगुणेन पचेद् घृतम् ॥ ७४ ॥
 वत्सकादिप्रतीवापमर्शोन्नं दीपनं परम् ।
 पञ्चकोलाभयाक्षीरयवानी विडसैर्भवेः ॥ ७५ ॥
 सपाठाधान्यमरिचैः सविष्यैर्दधिभट्ट घृतम् ।
 माधयेत् तज्जयत्याद्यु गुदवह्वणवेदनाम् ॥ ७६ ॥
 प्रवाहिकां गुदभ्रंशं मूत्रकृच्छ्रं परिस्रवम् ।
 पाठाजमोदधनिकाश्वदंष्ट्रापञ्चकोलकैः ॥ ७७ ॥
 सविष्यैर्दधिचाङ्गेरीक्षरसे च चतुर्गुणे ।
 इत्याज्यं सिद्धमात्राहं मूत्रकृच्छ्रं प्रवाहिकाम् ॥ ७८ ॥
 गुदभ्रंशार्त्तिगुदजघ्रणी गदमाकृतान् ।
 गिष्ठितित्तिरिलावानां रसानम्नान् सुसंस्कृतान् ॥ ७९ ॥
 टघाणां वत्तकानां वा दद्याद्दिङ्नाससंघहे ।
 वामुकाग्नित्रिदन्तीपाठाश्लोकादिपक्षवान् ॥ ८० ॥
 अन्यच्च कफवातघ्नं शाकं च लघुमेदि च ।
 महिद्भुयमके भृष्टं सिद्धं दधिरसैः सह ॥ ८१ ॥
 धनिका पञ्चलोकाभ्यां पिष्टाभ्यां दाडिमाम्बुना ।

आर्द्रिकायाः किसलयैः शकसैराद्रकस्य च ॥ ८२ ॥
 युक्तमङ्गारधूपेन हृद्येन सुरभीकृतम् ।
 मजीरकं समरिधं विडमौवर्चनीकटम् ॥ ८३ ॥
 यातोत्तरस्य रूक्षस्य मन्दाग्नेर्वहवर्चसः ।
 कल्पयेद्रक्तशाल्यवम्यञ्जनं शाकवद्रसान् ॥ ८४ ॥
 गोगोधाच्छगनीष्टाणां विशेषात् क्वथ्यभोजिनाम् ।
 मदिरां शार्करं गौडं सीधुं तक्रं तुषोदकम् ॥ ८५ ॥
 परिष्टं मसु पानीयं पानीयं चाल्पकं शृतम् ।
 धान्येन धान्यशुष्ठीभ्यां कण्टकारिकयाऽथवा ॥ ८६ ॥
 अन्ते भक्तस्य मध्ये वा वातवर्चोऽनुलोमनम् ।
 विड्वातकफपित्तानामानुलोम्येहि निर्मले ॥ ८७ ॥
 गुदे शाम्यन्ति गुदजाः पायकस्याभिवर्धते ।
 उदावर्त्तं परीता ये ये चान्यथं विरुचिताः ॥ ८८ ॥
 विह्वीमघाताः शूलार्तास्ते प्विष्टमनुवासनम् ।
 पिप्पलीं मदनं बिम्बं घताक्षां मधुकं पचाम् ॥ ८९ ॥
 कुठं शुष्ठीं पुष्कराख्यं चित्रक देवदारु च ।
 पिष्ट्वा तैले विपक्तव्यं द्विगुणक्षीरसंयुतम् ॥ ९० ॥
 अर्शसां मूठवातानां तच्छ्रेष्ठमनुवासनम् ।
 गुदनिःसरणं शूलं मूत्रकृच्छ्रे प्रवाहिकाम् ॥ ९१ ॥
 कथ्युरुष्टदौर्वल्यमानाहं वङ्गणाययम् ।
 पिच्छास्त्रावं गुदे शोफं वातवर्चो विनिघहम् ॥ ९२ ॥
 उत्थान बहुशो यच्च जयेत् तच्चानुवासनात् ।
 निरुहं वा प्रयुञ्जीत सचीरं पाञ्चमूलिकम् ॥ ९३ ॥
 समूत्रस्त्रे हलवणं कल्कैर्युक्तं फलादिभिः ।

अथ रक्तार्गसां वीच्य मारुतस्य कफस्य वा ॥ ९४ ॥
 अनुबन्धं तत, स्निग्धं रूच्यं वा योजयेद्विभम् ।
 शूलच्छ्याव खर रूचमधो निर्वोति नानिनः ॥ ९५ ॥
 कट्युरुगुदशूलं च हेतुर्यदि च रूचणम् ।
 तत्रानुबन्धो वातस्य श्लेष्मणो यदि विट्श्रया ॥ ९६ ॥
 श्वेता पीता गुरु, स्निग्धा सपिच्छस्त्रिमितो गुद ।
 हेतुस्निग्धगुरुर्विद्याद्ययास्त्रं चास्त्रलक्षणात् ॥ ९७ ॥
 दुष्टेऽस्त्रे शोधनं कार्यं लङ्घनं च यथा बलम् ।
 यावच्च दोषैः फालुषं स्तुतिस्तावदुपेक्षणम् ॥ ९८ ॥
 दोषाणां पाचनार्थं च वद्विसन्मुक्षयाय च ।
 सघ्नहाय च रक्तस्य परं तिक्तं रुपाचरेत् ॥ ९९ ॥
 यत्तु प्रघ्नीणदोषस्य रक्तं वातोत्खणस्य वा ।
 स्त्रेहैस्त्राच्छोधयेद्युक्तैः पानाभ्यञ्जनवस्त्रिषु ॥ १०० ॥
 यत्तु पित्तोत्खण रक्तं घर्भकाले प्रवर्तते ।
 स्तम्भनीयं तदेकान्ताम्रं [चेद्दातकफानुगम् ॥ १०१ ॥
 सकफेऽस्त्रे पिबेत् पायसं शुण्ठीं कुटजवल्कलम् ।
 किराततिक्तकं शुण्ठीं धन्ययासं कुचन्दनम् ॥ १०२ ॥
 दार्वीं त्वग्निम्यसेध्यानि त्वचं वा दाङ्गिमोद्वाम् ।
 फुटजत्वक् पलं तार्क्ष्यं माषिकं घुण्यवल्गुभाम् ॥ १०३ ॥
 पिबेत् तण्डुलतोयेन कल्कितं वा मयूरकम् ।
 तुला दिव्याभसि पचेदार्द्रायाः फुटजत्वचः ॥ १०४ ॥
 नीरसायां त्वचि क्वाथे दद्यात् सूक्ष्मरज्जुकृतान् ।
 समद्वाफलिनीमोक्षरसान्बुध्वां शक्तान् समान् ॥ १०५ ॥
 तैश्च शक्यमान् पूते ततो दर्षीं प्रलेपनम् ।

- पक्तावलेहं लीढा च तं यथाग्निबलं पिबेत् ॥ १०६ ॥
 पेयां मखंडं पयश्चागं गश्च वा छागदुग्धमुक् ।
 स्नेहोऽयं शमयत्याशु रक्तातीसारपायुजान् ॥ १०७ ॥
 बलवद्भक्तपित्तं च स्रवद्रुहं मधोऽपि वा ।
 कुटजत्वक्तुंलां द्रोणे पचेदष्टांशपिताम् ॥ १०८ ॥
 कल्कीकृत्य चिपेत्तत्र तार्क्ष्यशैलं कटुत्रयम् ।
 रोधइयं मोचरसं बलां दाडिमजां त्वचम् ॥ १०९ ॥
 विल्वकर्कटिका मुस्तं समङ्गां धातकीफलम् ।
 पलोन्मितं दशपलं कुटजस्यैव च त्वचः ॥ ११० ॥
 त्रिंशत्पलानि गुडतो घृतात्पूते च विंगतिः ।
 तत्पक्वं लेहतां यातं धान्ये पचस्थितं लिहन् ॥ १११ ॥
 सर्वाशींश्च षोडशोऽश्वत्थासकासाद्रियच्छति ।
 रोधं तिलाशोचरसं समङ्गां चन्दनीत्पलम् ॥ ११२ ॥
 पाययित्वाजदुग्धेन शालींस्तेनैव भोजयेत् ।
 यथाहृत्पद्मकानन्तापयस्याचीरमोरटम् ॥ ११३ ॥
 ससितामधु पातव्यं शीततोयेन तेन वा ।
 रोधकटुङ्गकुटजसमङ्गाशाल्मलीत्वचम् ॥ ११४ ॥
 हिमकेसरयथाहं सेव्यं वा तण्डुलाम्बुना ।
 यवानीन्द्रयवाः पाठा विल्वं शुण्ठीरसाञ्जनम् ॥ ११५ ॥
 चूर्णय लेहितः शूले प्रहसो चरतिशोणिते ।
 दुग्धिकाकण्टकारीभ्यां सिद्धं सर्पिः प्रशस्यते ॥ ११६ ॥
 अथवा धातकीरोधकुटजत्वक्फलोत्पलैः ।
 सन्धेसरैर्यवचारदाडिमस्त्रसेन वा ॥ ११७ ॥
 शर्कराभोजकिञ्चल्कसहितं सह वा तिलैः ।

अभ्यस्तं रक्तगुद्जान् नवनीत निवच्छति ॥ ११८ ॥
 क्लागादिनवनीताज्यचीरमांसानि क्षाद्ग्नः ।
 अनम्नो वा कदम्बो वा मवास्तुकरसो रसः ॥ ११९ ॥
 रक्तयासिः सरो दध्मं पष्टिकस्तृणी सुरा ।
 तरुण्य सुरामण्डः शोणितस्यौषधं परम् ॥ १२० ॥
 ग्रीया यूपरसाद्येषु पलाण्डुः केवलोऽपि वा ।
 न जयत्युख्यं रक्तं भाकतं च प्रयोजितः ॥ १२१ ॥
 वातीख्यगानि प्रायेण भवन्त्यस्त्रेऽतिनिवृत्ते ।
 चर्मगंसि तस्माद्दधिकं तज्जये यत्रमाचरेत् ॥ १२२ ॥
 दृष्ट्वाक्षपित्तं प्रव्रज्जमथनी च कफानिलौ ।
 शीतोपचारं कर्त्तव्यं सर्वथा तत्प्रशान्तये ॥ १२३ ॥
 तावदेवं समस्तस्य स्निग्धोष्णैस्तर्पयेत् ततः ।
 रसैः कोष्णैश्च सर्पिर्भिरवपीडकयोजितैः ॥ १२४ ॥
 शेषयेत् तं कषोष्णैश्च काम तैलपयो हृतैः ।
 यथासक्तुगकाशानां भून् पुष्पं च शाकली ॥ १२५ ॥
 न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थशुद्धाय द्वियलोष्मिताः ।
 विप्रस्थे सन्निवस्येत्तत् चीरप्रस्थे च साधयेत् ॥ १२६ ॥
 चीरग्रीवे कपाये च तस्मिन् पूते विमिश्रयेत् ।
 कम्प्लीकत मोचरसं समद्रां चन्दनोत्पलम् ॥ १२७ ॥
 पियङ्गुं कौटजं बीजं कमलस्य च केसरम् ।
 पिच्छादम्भिरयं सिद्धः सद्यतघ्नोद्गर्करः ॥ १२८ ॥
 प्रवाहिकागुद्भ्रंशरक्तस्त्रापञ्चरायहः ।
 यद्य्वाद्यमुण्डरीकेण तथा मोचरसादिभिः ॥ १२९ ॥

क्षीरद्विगुणितः पक्वो देयः स्त्रीहोऽनुवासनम् ।
 मधुकोत्पलरोधाम्बुसमङ्गा बिल्वचन्दनम् ॥ १३० ॥
 चविकातिविषा मुखं पाठा चारी यवायोजः ।
 दार्वीत्वर्गं नागरं मांसी चित्रको देवदारु च ॥ १३१ ॥
 चाङ्गेरोस्वरसे सर्पिः साधितं तैस्त्रिदोषजित् ।
 अशोऽतिसारग्रहणी पाण्डुरोगज्वरारुची ॥ १३२ ॥
 मूत्रकच्छे गुदभ्रंशे बरुयानाहं प्रवाहणे ।
 पिच्छास्राविऽर्मसां शूलै देय तत्परमौषधम् ॥ १३३ ॥
 व्यत्यासान्मधुरान्त्वानि शीतोष्णानि च योजयेत् ।
 नित्यमग्निबलापेक्षी जयत्यर्शःकृतान् गदान् ॥ १३४ ॥
 उदावर्त्तार्त्तमभ्यण्य तैलैः शीतज्वरापहैः ।
 सुस्त्रिग्धैः खेदयेत् पिण्डैर्वर्त्तिमसौ गुदे ततः ॥ १३५ ॥
 अभ्यक्तां तत् फराङ्गुष्ठसन्निभामनुलोमनीम् ।
 दद्याच्छ्यामात्रिद्वहन्ती पिप्पली नीलिनी फलैः ॥ १३६ ॥
 विचूर्णितैर्द्विसवणैर्गुण्डगोमूत्रसयुतैः ।
 तदन्मागधिकाराठग्रहधूमैः ससर्षपैः ॥ १३७ ॥
 एतेषामेव वा चूर्णं गुदे नाद्या विनिर्धमेत् ।
 तद्विघाते सुतीक्ष्णन्तु बस्थिं स्त्रिग्धं प्रपीडयेत् ॥ १३८ ॥
 ऋजू कुर्याद् गुदशिरो विष्णुभ्रमरुतोऽस्य सः ।
 भूयोऽनुबन्धे वातघ्नैर्विरेच्यः स्त्री हरेचनैः ॥ १३९ ॥
 अनुवास्यथ रौघ्याह्नि सङ्गो मारुतवर्चसोः ।
 त्रिकटुत्रिपटुयेष्टादन्यरुप्फरचित्रकम् ॥ १४० ॥
 जर्जरं स्त्रीहमूधान्तामन्तर्धूमं विषाचयेत्
 शरावसन्धौ मृत्तिसि चारः कल्याणकाष्ठयः ॥ १४१ ॥

सं पीतः सर्पिषा युक्तो भक्ते वा खिन्धभोजिना ।

उदायत्तं विबन्धार्थो गुल्मपाण्डूदरकमीन् ॥ १४२ ॥

मूत्रसद्भाश्मरीगोफहृद्रोगग्रहणी गदान् ।

मेघप्लीहजानाहखासकासांश्च नाशयेत् ।

सर्वं च कुर्याद्यत् प्रोक्तमर्शसां गाढवर्चसाम् ॥ १४३ ॥

द्रोणोऽर्पां पूतिवल्कदितुलमथ पचेत् पादशेषे च तस्मिन् ।

टियाशोतिगुण्डस्य प्रतगुकरजसो व्योपतीऽष्टौ पस्तानि ।

एतन्मासेन जातं जनयति परमासूषणः पक्तिशक्तिम्

शक्तं कत्वानुलोम्यं प्रजयति गुदजप्लीहगुल्मोदराणि ॥ १४४ ॥

पचेत्तुलां पूतिकरप्लवल्काद् द्वे मूलतयिषककण्टकार्योः ।

द्रोणत्रयोऽर्पां चरणावशेषे पूते शतं तत्र गुण्डस्य दद्यात् ॥ १४५ ॥

पानिकञ्च सुधूर्णितं त्रिजातचिकटु, यन्तिकदाडिमाश्मभेदम् ।

परपुष्करमूलधान्यचश्वं हृषुपामार्द्रकमस्त्रवेतसं च ॥ १४६ ॥

शीतोभूतं शीद्रविंशत्युपेत-

मार्द्रद्राघावीजपूराहकैथ ।

युक्तं कामं गण्डिकाभिस्तथेचीः

सर्पिः पात्रे मासमात्रेण जातम् ॥ १४७ ॥

धुक्कं ककचमिवेदं दुर्नाम्नां वडिदीपनं परगम् ।

पाण्डुगरोदरगुल्मप्लीहानाहाग्मकच्छुघ्रम् ॥ १४८ ॥

द्रोणं पौलुरसम्य वस्तगलित न्यस्तं हविर्भाजने

कुञ्जीत द्विपन्नेनैदानधुक्कलाखजूरधात्रोफलैः ।

पाठामार्द्रिदुरानभास्त्रविदुनव्योपत्वंगेलोत्तकैः

सृष्टाकोलनषड्वेष्टचपलामृनाम्निकैः पानिकैः ॥ १४९ ॥

गुहृपशमतयोजितं निवाते

निहितमिदं प्रपिबंश्च पक्षमात्रात् ।

निश्चमयति गुदाद्गुरान् सगुल्मा-

नननवलं प्रवलं करोति चाशु ॥ १५० ॥

एकैकशो दशपत्ने दशमूलकुम्भ-

पाठाहयाँर्काघुणवल्गभकट्फलानाम् ।

दग्धे शृतेऽनु कनशेन जलेन पक्षे

पादस्थिते गुहत्तुनां पक्षपञ्चकक्ष ॥ १५१ ॥

दद्यात् प्रत्येकं व्योषचव्याभयानाम्

वज्रैर्मुष्टी द्वे यवचारतथ ।

दर्वीमालिपन् हन्ति लीढो गर्डोऽयम्

गुल्मघ्नोऽर्शः कुष्ठमेघाग्निसादान् ॥ १५२ ॥

तोदद्रोणे चित्रकमूलतुलार्धम्

साध्यं यावत् पादजलस्यमप्येदम् ।

अष्टौ दत्त्वा जीर्णगुहस्य फलानि

काथ्यभूयः सान्द्रतया सममेतत् ॥ १५३ ॥

त्रिकटुकमिषिपथ्या कुष्ठमुस्तावराद्

लभिरिषुदहनैलाचूर्णकीर्णोऽवनेहः ।

जयति गुदजकुष्ठघ्नोऽहगुल्मोदराणि

प्रथमयति दृतागं गग्गदभ्यम्यमानः ॥ १५४ ॥

गुहस्योपशरादिस्तित्मारुष्करचित्रकैः ।

पगांनि हस्ति गुटिका त्यग्विकारं च शीनिता ॥ १५५ ॥

नस्ति स मोरणं कन्दं पलायो पुटपाकयत् ।

अथात् सतैममदण दुर्नामविनिवृत्तये ॥ १५६ ॥

गरिषदिष्यनिनागरचित्रकान्

क्रमविवर्तितभागसमाहृतान् ।

शिखिचतुर्गुणसुरण्योजितान्

कुरु गुहेन गुडान् गुदजच्छिद. ॥ १५७ ॥

चूर्णीकृताः पौड्यसुरण्यस्य

भागास्ततोऽर्हेन च चित्रकस्य ।

महौषधाद् द्वौ मरिचस्य वैको

गुहेन दुर्नामजयाय पिण्डी ॥ १५८ ॥

पथ्यानागरकण्ठां करञ्चवेङ्गान्निभिः सितातुल्यै ।

बडवामुञ्जद्रव जरयति बहुगुर्धपि भोजनं चूर्णम् ॥ १५९ ॥

कलिङ्गलाङ्गलो कृष्णा वङ्गपामार्गतण्डुलै ।

भूनिस्वसैन्धवगुहैर्गुडैः गुदजनाशना' ॥ १६० ॥

लवणोत्तमवह्निकलिङ्गयवा-

धिरविस्त्रमहापिप्पुमन्द्युतान् ।

पिक्व सप्त दिन मथितालुडितान्

यदि मर्दितुमिच्छसि पायुरुडान् ॥ १६१ ॥

शष्केषु भस्मातकमग्रामुक्त भैषज्यमार्द्रेषु तु वत्सकत्वक् ।

सर्वेषु सर्वतुषु कान्तश्रेयमर्गसु वल्य च मनापहञ्च ॥ १६२ ॥

भित्त्वाविबन्धानुलोमनाय यन्मासतस्याग्निबलाय यच्च ।

तदन्नपानीपधमर्गसेन सेव्य दिवर्ज्य विपरीतमध्नात् ॥ १६३ ॥

अर्गोऽतिसारग्रहणीविकारा

प्रायेण चान्योऽन्यनिदानभूता ।

सन्नोऽनले सन्ति न सन्ति दीप्ते

रक्षेदतस्तेषु विशेषतोऽग्निम् ॥ १६४ ॥

नवमोऽध्यायः ।

—::०::—

अथातोऽतोसारचिकित्सित व्याख्यास्यामः ॥
अतीसारो हि भूयिष्ठं भवत्यामाशयान्वयः ।
हृत्वाग्निं वातजेऽप्यघ्नात् प्राक् तस्मिंश्चक्षुन हितम् ॥ १ ॥
शूनानाहप्रसेकात् वामयेदतिसारिणम् ।
दोषाः सन्निविता ये च विदग्धाहारमूर्च्छिताः ॥ २ ॥
अतिसाराय कल्पन्ते तेषूपेक्षैव भेषजम् ।
भृशोत्क्षेपप्रवृत्तेषु स्वयमेव चलात्मसु ॥ ३ ॥
प्रयोज्यं नतु संघादिपूर्वमासातिसारिणि ।
अपि चाधानगुरुता शूलस्रैमित्यकारिणि ॥ ४ ॥
प्राणदा प्राणदा दोषे विवडे समवर्त्तिनी ।
पिचेत् प्रक्षयितास्तोये मध्यदोषो विशोधयन् ॥ ५ ॥
भूतीकपिप्पलीशुगठीवचाधान्यहरीतकीः ।
अथवा विखधनिका मुस्ता नागरवान्तकम् ॥ ६ ॥
बिड्पाठावचापथ्याकमिजिन्नागराणि वा ।
शुगठीधनवचामाद्री विल्ववक्षकहिङ्गु वा ॥ ७ ॥
शस्यते त्वल्पदीपाणासुपवासोऽतिसारिणाम् ।
वचाप्रतिविषाभ्यां वा सुस्तापर्पटकेन वा ॥ ८ ॥
झीवेरनागराभ्यां वा विपक्वं पाययेज्जनम् ।
युक्तेऽन्नकाले क्षुत्चामं लघुव्रं प्रतिभोजयेत् ॥ ९ ॥
तथा स शीघ्रं प्राप्नोति रुचिमग्निवत्तं वल्लम् ।

तक्रेशावन्तिसोमेन यथाग्वा तर्पणेन वा ॥ १० ॥
 मुरया मधुना चाथ यथा सात्मासुपाचरेत् ।
 भोज्यानि कल्पयेदूर्ध्वं ग्राहिदीपनपाचनेः ॥ ११ ॥
 बालविश्वगठीधान्यद्विद्भुसुक्ष्मास्त्रदाहिमैः ।
 पलाशहपुषा जाजी यवानोविडसैन्यवैः ॥ १२ ॥
 लघुना पञ्चमूलेन पञ्चकोलेन पाठया ।
 शालापर्णीयन्मायिल्लैः पृथ्विपर्ण्या च साधिता ॥ १३ ॥
 टाहिमास्ता हृिता पेया कफपित्ते समुस्त्रये ।
 अभया पिप्लीमूलविल्वैर्वातानुलोमनी ॥ १४ ॥
 विवहं दीपबहुला दीप्ताग्निर्योऽतिसार्यते ।
 कृष्णा विडद्विफलाकपायैस्तं विरेचयेत् ॥ १५ ॥
 पेयां युष्माद्विरिक्तस्य वातघ्नैर्दीपनैः कृताम् ।
 शामि परिणते यन्मु दीप्तेऽग्नासुपयेऽगते ॥ १६ ॥
 सफेनपिच्छं सरुजं सविबन्धं पुनः पुनः ।
 अम्यास्पमस्यं समन्न निर्धिष्टा सप्रवाहिकम् ॥ १७ ॥
 टधितैलघृतक्षारैः सशुष्ठीं समुष्टां पिबेत् ।
 स्वियानि गुडतैलेन भक्षयेद् बटराणि वा ॥ १८ ॥
 गाड़विद्विहितैः शार्कैर्बहुस्यै हेम्टया रमेः ।
 क्षुधितं भोजयेद्देन टधिदाडिमसाधितैः ॥ १९ ॥
 शान्धादन तिलैमापैर्मुद्गैर्वा मापु साधितम् ।
 गद्यामूलवपीतायाः पाटायाः रस्मिकस्य वा ॥ २० ॥
 सुपायगानोककार्कशोरिणोचिभेटस्य वा ।
 उपोक्षया लीपनना दाकुप्या पानुकस्य वा ॥ २१ ॥
 मधुपिपासासोमेन तर्पणैः कृत्वा ॥ २२ ॥

कूर्मवत्तेकलोपाकशिखित्तिरिक्कौकुटेः ॥ २२ ॥
 विष्वमुस्ताच्चिभैषज्यघातकीपुष्पनागरैः ।
 पक्वातिसारजित्तके यवागूर्दाधिको तथा ॥ २३ ॥
 कपित्यकच्छ्राफञ्जीयूधिकावटशैलुजैः ।
 दाडिमिशणकार्पांसीशाल्ललीमोषपल्लवैः ॥ २४ ॥
 कल्को विष्वशलाटूनां तिलकल्कय तक्षमः ।
 दध्नः सरोऽन्तः सस्त्रेहः खलो हन्ति प्रवाहिकाम् ॥ २५ ॥
 मरिचं धनिकाजाजौतिन्तिङ्गीकशठीविडम् ।
 दाडिमं घातकीपाठाधिफलापञ्चकोलकम् ॥ २६ ॥
 यावशूकं कपित्यान्त्रजम्बुमध्यं सदीप्यकम् ।
 पिष्टैः पङ्गुणविष्वैस्त्रैर्दधिमुद्गरसे गुडे ॥ २७ ॥
 स्त्रे हे च यमके सिद्धः खलोऽयमपराजितः ।
 दीपनः पाचनो ग्राही रुच्यो विम्बिशिनाशनः ॥ २८ ॥
 कोलानां बालवित्त्वानां कल्कैः शालियवस्य च ।
 मुद्गमापतिलानां च धान्ययूपं प्रकल्पयेत् ॥ २९ ॥
 ऐक्यं यमके भृष्टं दधिदाडिमसारिकम् ।
 वर्चःक्षये शुष्कमुखं शाल्यघ्नं तेन भोजयेत् ॥ ३० ॥
 दध्नः सरं वा यमके भृष्टं सगुडनागरम् ।
 सुरां वा यमके भृष्टां व्यञ्जनार्थं प्रयोजयेत् ॥ ३१ ॥
 फलान्त्रं यमके भृष्टं यूपं गृञ्जनकस्य वा ।
 भृष्टान्वा यमके सक्नून् खादेद्व्योपावचूर्णितान् ॥ ३२ ॥
 मापान् सुसिद्धांस्तद्वदा हृतमण्डोपसेयनान् ।
 रस सुसिद्धं पूतं वा ह्यागमेपान्तराधिजम् ॥ ३३ ॥
 पचेदाहिनमारान्तं सधान्यस्त्रे हनागरम् ।

रक्तशान्द्योदन तेन भुञ्जानः प्रपिबंश्च तम् ॥ ३४ ॥
 वर्चःचयकृतेराशु विकारैः परिमुच्यते ।
 बालविन्दुं गुडं तैलं पिप्यनीविश्वभेषजम् ॥ ३५ ॥
 निघ्नादाते प्रतिहते सशूलः सप्रवाहिकः ।
 बल्कलं शारवं युष्यं धातुक्त्वा बदरीदलम् ॥ ३६ ॥
 पिबेद्दधिसुरक्षीद्रफपित्तम्बरसाधुतम् ।
 विषह्वातवर्चासु बहुशूलप्रवाहिकः ॥ ३७ ॥
 भरक्तपिच्छमृणार्तं, क्षीरमौहित्यमर्हति ।
 यमकस्योपरि क्षीर धारोष्ण वा प्रयोजयेत् ॥ ३८ ॥
 शृतमेरुण्डमूलेन बालेविश्वेन वा पुनः ।
 पयस्युत् क्वाप्य सुप्ताना विगतित्रिगुणेऽश्वसि ॥ ३९ ॥
 क्षीरावशिष्टं तत्पीतं हन्यादाम सवेदनम् ।
 पिप्यन्वा पिबतः सूक्ष्मं रक्षीमरिचजम् वा ॥ ४० ॥
 चिरकालानुप्रकार्पि नश्यत्याशु प्रवाहिका ।
 निरामरूप शूलार्त्तं सक्षुनाद्यैश्च कर्षितम् ॥ ४१ ॥
 रुक्चकोष्ठमपेक्ष्याग्नि सचारं पाययेद् घृतम् ।
 सिद्धं दधिसुरामण्डे दशमूलस्य चाश्वसि ॥ ४२ ॥
 सिन्धूत्यं मधुकीलाभ्यां तैल सद्योऽर्त्तिनाशनम् ।
 घड्भिः शुण्ठ्याः पल्लेर्दाभ्यां द्वाभ्यां ग्रन्थग्रन्थिनसैश्वरात् ४३
 तैलप्रस्य पचेद्दध्ना निःसारकरुजापहम् ।
 एकतो मासदुग्धाल्घं पुरीषग्रहशूलनित् ॥ ४४ ॥
 पानानुवासनाभ्यद्रप्रयुक्तं तैलमेकतः ।
 तद्वि यातजितामघरां शूल च विगुणोऽनिल ॥ ४५ ॥
 धात्वन्तरोपमर्दाद्दे चनो व्यापो स्वधामगः ।

तैलं मन्दानलस्यापि युक्त्या शम्भकरं परम् ।

वायुशये सतैले हि बिम्बिसी नावतिष्ठते ॥ ४६ ॥

क्षीणे मले स्वायतनच्युतेषु दोषान्तरेष्वीरण एकवीरे ।

कोनिष्ठनन्प्राणितिकोष्ठशूली नान्तर्बहिस्तेलपरो यदि स्यात् ४७

शुद्धरुक्भ्रंशयोर्युञ्ज्यात्सचीरं साधितं हविः ।

रसे कोलास्राचाङ्गे र्योर्दधि पिष्टे च नागरे ॥ ४८ ॥

तैरेव चास्त्रैः संयोज्य सिद्धं सुसत्त्वकल्कितैः ।

धान्यापणविडाजाजीपाञ्चकोलकदाडिमैः ॥ ४९ ॥

योजयेत् स्त्रे हवस्तिं वा दशमूलेन साधितम् ।

शठीश्रताह्वाकुष्ठैर्वा वधया चिचक्रेण वा ॥ ५० ॥

प्रवाहणे शुद्धभ्रंशे मूत्राघाते कटिग्रहे ।

मधुरास्त्रैः शृतं तैलं घृतं वाप्यनुशासनम् ॥ ५१ ॥

प्रवेशयेद्गुदं ध्वस्तमभ्यक्तं स्त्रेदितं मृदु ।

क्षुर्याञ्च गोःकणाबन्धं मध्यच्छिद्रेण चर्मणा ॥ ५२ ॥

पञ्चमूलस्य महतः क्वाथं क्षीरे विपाचयेत् ।

उन्दुरं चान्तरहितं तेन वातघ्नकल्कवत् ॥ ५३ ॥

तैलं पचेद्गुदभ्रंशं पानाभ्यङ्गेन तज्जयेत् ।

पैत्ते तु सामे तीक्ष्णोष्णवर्जं प्रागिव लङ्घनम् ॥ ५४ ॥

दृढान् पिबेत् पण्डितान्बु सम्भूनिष्वं ससारिवम् ।

पेयादि क्षुधितस्थात्रमग्निसन्मुचणं हितम् ॥ ५५ ॥

दृढत्यादिपण्याभीषद्विकलाशूर्पपर्णिसिः ।

पाययेदनुबन्धे तु सचौद्रं तण्डुसाश्रसा ॥ ५६ ॥

पाठा वत्सकबोजत्वग्दार्वी शन्यिकशुण्डि वा ।

यत्सकस्य फलं पिष्टं सवलकं सधुणप्रियम् ॥ ५७ ॥

धार्य चातिविषावित्त्ववत्सकीर्दीप्यमुस्तजम् ।
 अथवातिविषामूर्धानिग्नेन्द्रयवतार्घ्यजम् ॥५८॥
 समध्वतिविषाशुण्ठीमुस्नेन्द्रयवकट्फलम् ।
 पलं वत्सकबीजस्य अपयित्वा रसं पिबेत् ॥ ५९ ॥
 यो रसायी जयेच्छीघ्रं समैत्तं जठरामयम् ।
 मुस्ताकपायमेवं वा पिबेन्मधुसमायुतम् ॥ ६० ॥
 सचौद्रं शास्त्रसीहन्सकपायं वा हिमाह्वयम् ।
 किराततिक्तकं मुस्तं वत्सकं सुरसाञ्जनम् ॥ ६१ ॥
 कटुद्वटेरी ड्डीवेरं त्रिस्यमध्यं दुरालभाम् ।
 तिलान् मोषरसं रोध्रं समद्वां कमलोत्पलम् ॥ ६२ ॥
 नागरं धातकीपुष्पं दाडिमस्य त्वगुत्पलम् ।
 अर्द्धश्लोकैः श्रुता योगाः सचौद्रास्तण्डुनाम्बुना ॥६३॥
 निग्नेन्द्रयवरोध्रैलाक्षाद्यः पक्वातिसारनुत् ।
 रोध्राभ्यटापिवद्द्रादिगणांस्तदन्तु पृथक् पिबेत् ॥ ६४ ॥
 कटुद्ववल्कयव्याघ्रफनिनीदाडिमादुरैः ।
 पिपा विलिपी खलकान् कुर्यात्सदधिदाडिमान् ॥६५॥
 तद्वहधित्यविलग्नं जम्बुमध्येः प्रकल्पयेत् ।
 अजापयः प्रयोक्तव्यं निरामे तेन चेष्टमः ॥ ६६ ॥
 टोपाधिद्व्यास जायेत वनिनं तं विरेचयेत् ।
 व्यत्यासेन शकटद्रक्तमुपवेग्रेत योऽपि वा ॥ ६७ ॥
 पलाशफल्परिर्घुं गुक्तं वा पयसा पिबेत् ।
 ततोऽनु फोणं पातव्यं घोरमेव यथाश्नम् ॥ ६८ ॥
 प्रवाहिते तेन मले प्रशाम्यत्सुद्रामयः ।
 पलाशपत्प्रयोज्या या चाद्यमश्या विगोधनी ॥ ६९ ॥

संसर्गा क्रियामाणायां शूलं यद्यनुवर्त्तते ।
 सुतदीपस्य तं शीघ्रं यथावङ्गानुवासयेत् ॥ ७० ॥
 शतपुष्पावरीभ्यां च बिल्वेन मधुकेन च ।
 तैलपादं पयोयुक्तं पक्कमन्वासनं हृतम् ॥ ७१ ॥
 अग्नान्तावित्वतीसारे पिच्छावस्ति; परं हितः ।
 परिवेद्य क्षुरैरार्द्रैरार्द्रं हन्तानि शास्त्रलेः ॥ ७२ ॥
 कृष्णमृत्तिकया लिप्य स्नेदयेद्गोमयाग्निना ।
 मृच्छोपे तानि सद्भुद्य तत्पिण्डं मुष्टिसन्मितम् ॥ ७३ ॥
 मर्दयेत्पयसः प्रस्थे पूतेनास्थापयेत्ततः ।
 नतयक्ष्याहकल्काज्यघ्नौद्रतैलवतानु च ।
 स्नातो भुञ्जीत पयसा ज्ञाह्वलेन रसेन वा ॥ ७४ ॥
 पित्तातिसारज्वरशोफगुल्मसमीरणास्त्रग्रहणीविकारान् ।
 जयत्ययं शीघ्रमतिप्रवृत्तिं विरेचनास्थापनयोश्च वस्तिः ॥ ७५ ॥
 फाणितं कुटजोत्थं च सर्वातीसारनाशनम् ॥ ७६ ॥
 बत्सकादिसमायुक्तं साम्यष्टादिसमाधिकम् ।
 निरुग्गिरामं दीप्तान्ने रपि सास्त्रं चिरोत्थितम् ॥ ७७ ॥
 नानावर्णमतीसारं पुटपाकैरुपाचरेत् ।
 त्वक्पिण्डाद् दीर्घहन्तस्य श्रीपर्णीपत्रसंहतात् ॥ ७८ ॥
 मृद्धिमाद्ग्निना स्त्रिवाद्रस निष्पीडित हिमम् ।
 अतीसारी पिबेद्युक्तं मधुना सितयाऽथवा ॥ ७९ ॥
 एवं चोरद्गुमत्वग्निस्तपरोद्देश्य कल्पयेत् ।
 कट्वद्भृत्वग्धृतयुता स्वेदिता सलिनीषणा ॥ ८० ॥
 सघ्नौद्रा हन्यतीसारं बलवन्तमपि हृतम् ।
 पित्तातिसारी सेवत पित्तलान्येव वा पुनः ॥ ८१ ॥

रक्तातिसारं कुरुते तस्य पित्तं तट्टड्वरम् ।
 टारुणं गुदपाकञ्च तत्र छागं पयो हितम् ॥ ८२ ॥
 पद्मोत्पलसमझाभिः शृतं मोचरसेन वा ।
 सारिवायष्टिरोध्रैर्वा प्रसवैर्वा यटादिजैः ॥ ८३ ॥
 सञ्जीवशर्करं पाने भोजने गुदमेचने ।
 तद्दद्रसादयोऽनन्ताः सान्ध्याः यानाशयोर्हिताः ॥ ८४ ॥
 काश्मर्थफलयूपय किञ्चिदस्रः सशर्करः ।
 पयस्यर्होदके छागे क्लीबेरोत्पलनागरैः ॥ ८५ ॥
 पेया रक्तातिसारघ्नी पृथ्निपर्णी रसान्विता ।
 प्राग्भक्तं नवनीतं वा लिङ्घान्मधुसितायुतम् ॥ ८६ ॥
 बलिन्यस्त्रेस्त्रमे वाजं मार्गं वा घृतभर्जितम् ।
 क्षीरानुपानं क्षीराशौ श्राह क्षीरोद्भवं घृतम् ॥ ८७ ॥
 कपिञ्जलरसाशो वा लिङ्घनारोग्यमश्रुते ।
 पीत्वा शतावरीकल्कं क्षीरेण क्षीरभोजनम् ॥ ८८ ॥
 रक्तातिसारं हन्याद्य तया वा साधितं घृतम् ।
 न्नाद्यानागरवैदेहीकटुकादार्षीवल्कलैः ॥ ८९ ॥
 सर्पिः सेन्द्रयवैः सिद्धं पेयामण्डावचारितम् ।
 पतिसारं जयेच्छोघं त्रिदोषमपि दाकणम् ॥ ९० ॥
 कृष्णमृच्छदयश्याह्वञ्जीद्रासृक्तण्डुलोदकम् ।
 जयत्यस्रं प्रियङ्गुय तण्डुलाशु मधुमृता ॥ ९१ ॥
 कल्कस्त्रिलानां कृष्णानां शर्करापाचभागिकः ।
 शार्जिनं पयसा पीतः सद्यो रक्तं नियच्छति ॥ ९२ ॥
 पीत्वा सशर्कराक्षौद्रं चन्दनं तण्डुलाशुना ।

दाहदृष्ट्याप्रमेहेभ्यो रक्तस्रावाच्च सुचते ॥ ८३ ॥
 गुदस्य दाहे पाके वा सेकलेपा हिता हिमाः ।
 अल्पाल्पं बहुशो रक्तं सशूलमुपवेश्यते ॥ ८४ ॥
 यदा विबद्धो वायुश्च कृच्छ्राच्चरति वा न वा ।
 पिच्छावस्तिं तदा तस्य पूर्वोक्तमुपकल्पयेत् ॥ ८५ ॥
 पक्षवान् जर्जरौकल्य शिंशिपाकोविदारयोः ।
 पचेद्यवांश्च सक्ताथो घृतघ्नोरसमन्वितः ॥ ८६ ॥
 पिच्छास्तुतौ गुदभ्रशे प्रवाहणरुजासु च ।
 पिच्छावस्तिः प्रयोक्तव्यः क्षतघ्नोणबलावहः ॥ ८७ ॥
 प्रपीण्डरीकसिद्धेन सर्पिणा चानुवासनम् ।
 रक्त विट्सहितं पूर्वं पश्चाद्वा योऽतिसार्यते ॥ ८८ ॥
 शतावरीघृतं तस्य लीहार्थमुपकल्पयेत् ।
 शर्करार्द्धांशकं लीढं गवनीतं नवोदृतम् ॥ ८९ ॥
 चौद्रपादं जयेच्छीघ्रं तं विकारं हिताग्निः ।
 न्यपोधोदुग्धराश्वत्थशृङ्गानापोद्य वासयेत् ॥ ९० ॥
 अहोरात्रं जले तप्ते घृतं तेनाभसा पचेत् ।
 तदर्धशर्करायुक्तं लेहयेत् चौद्रपादिकम् ॥ ९१ ॥
 अधो वा यदि वाप्यूर्ध्वं यस्य रक्तं प्रवर्त्तते ।
 श्लेष्मातिसारे वातोक्तं विशेषादामपाचनम् ॥ ९२ ॥
 कर्त्तव्यमनुबन्धस्य पिबेत् पक्ताग्निदोषनम् ।
 विस्पर्ककटिकामुस्ताप्राणदाविश्वमेपजम् ॥ ९३ ॥
 यथाविहङ्गभृतीकधानकामरदारु वा ।
 अथवा पिप्पलीमूलं पिप्पलीहयचित्रकाः ॥ ९४ ॥
 पाठाग्निदम्भकप्रन्यतिक्ताशुषिठवचाभयाः ।

कथिता यदि वा पिष्टाः श्रेष्ठातीसारभेषजम् ॥ १०५ ॥
 सौवर्चनवचाव्योषहिङ्गु प्रतिविषाभयाः ।
 पिवेत् श्रेष्ठातिसारार्त्तयूषिता कोणवारिणा ॥ १०६ ॥
 मध्यं नीढा कपित्थस्य सव्योषचौद्रयर्करम् ।
 कट्फलं मधुयुक्तं वा मुच्यते जठरामयात् ॥ १०७ ॥
 कणां मधुयुतां नीढा तक्रं पीत्वा सवित्रकम् ।
 भुक्त्वा वा बानविल्वानि व्यपोह्यत्युदरामयम् ॥ १०८ ॥
 पाठामोचरसाभोदधातकीविल्वनागरम् ।
 सुकृच्छ्रमप्यतीसारं गुडतक्रैश्च नागयेत् ॥ १०९ ॥
 यवानोपिष्यसोमूलाचातुर्जातकनागरैः ।
 मरिचाग्निजलाजाजीधान्यसौवर्चनैः समे ॥ ११० ॥
 वृषाम्ब्रधातकीकृष्णाविल्वदाडिमदीप्यकैः ।
 त्रिगुणैः षड्गुणसितैः कपित्थाष्टगुणैः कृतः ॥ १११ ॥
 चूर्णांतीसारयष्टपीचयगुल्फीदरामयान् ।
 कासग्रासाग्निसादार्यः पौनसारोचकान् जयेत् ॥ ११२ ॥
 कर्पोन्मिता तुगाधीरी चातुर्जातं द्विकापिष्कम् ।
 यवानोधान्यकाजाजीग्रन्निष्योषं पलाङ्गकम् ॥ ११३ ॥
 पलानि दाडिमाष्टौ सितायाचैकतःकृतः ।
 गुणैः कपित्थाष्टकवचूर्णोऽय दाडिमाष्टकः ॥ ११४ ॥
 भोज्यो वातातिसारोन्मैयैद्यापम्यं शुभादिभिः ।
 मविडङ्ग. समरिचः सकपित्थः सनागरः ॥ ११५ ॥
 चाङ्गे रीतककोनाम्बः खम श्रेष्ठातिसारजित् ।
 शोणे श्रेष्ठाणि पूर्वोक्तमग्न मात्सादिषट्पलम् ॥ ११६ ॥
 पुरार्थं वा दृतं दद्याद्यथागूं मण्डमिश्रिताम् ।

यातस्त्रेणविबन्धे च स्रवत्यतिकफेऽपि वा ॥ ११७ ॥
 शूले प्रषाहिकायां वा पिच्छावस्तिः प्रशस्यते ।
 यचायित्त्रकणाकुष्ठयताह्नालवसान्वितः ॥ ११८ ॥
 विष्वतेलेन तैलेन वचाद्यैः साधितेन वा ।
 बहुशः कफयातार्त्तं कोष्णेनाम्बासर्गं हितम् ॥ ११९ ॥
 क्षीणे कफे गुदे दीर्घकालातीसारदुर्बले ।
 अनिलः प्रबलोऽवश्यं स्वस्थानस्थः प्रजायते ॥ १२० ॥
 सबन्धो सहसा हन्यात्तस्मात्तं त्वरया जयेत् ।
 वायोरनन्तरं पित्तं पित्तस्थानन्तरं कफम् ॥ १२१ ॥
 जयेत्पूर्वं जयाणां वा भवेद्यो बलवत्तमः ।
 भीयोकाभ्यामपि चक्षुः शीघ्रं कुप्यत्वत्तस्तयोः ॥ १२२ ॥
 कार्या क्रिया वातहरा हर्षणाश्वासमानि च ।
 यस्योश्चारादिना मूत्रं पवनो वा प्रवर्त्तते ।
 दीप्तान्नेर्बुधुकोष्ठस्य शान्तस्तस्योदरामयः ॥ १२३ ॥

—२—

दशमोऽध्यायः ।

अध्यातो ग्रहणीदीपचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ।
 ग्रहणीमाश्रितं दोषमजीर्णवदुपाचरेत् ।
 अतीसारोक्तविधिना तस्यामश्च विपाचयेत् ॥ १ ॥
 अन्नकान्ने यवाश्वादि पञ्चकोलादिभिर्युतम् ।
 वितरेत्पटुमधुन्नं पुनर्योगांश्च दीपनान् ॥ २ ॥
 दद्यात् सातिविषां पेयामामे साक्षां सनागराम् ।

पानेऽतिसारविहित वारितक्र सुरादि च ॥ ३ ॥
 ग्रहणीदोषिणा तक्रं दीपनग्राहिनाघवात् ।
 पथ्य मधुरपाकित्वात् च पित्तप्रद्रूपणम् ॥ ४ ॥
 कपायोणविकाशित्वाद्द्रुचत्वाच्च कफे हितम् ।
 वाते स्नादन्तसान्द्रत्वात् सद्यस्कमविदाहि तत् ॥ ५ ॥
 चतुर्णां प्रस्यमज्ञानां त्रूपणाच्च पलत्रयम् ।
 स्रवणानां च चत्वारि शर्करायाः पलाष्टकम् ॥ ६ ॥
 तश्चूर्णं शाकसूपाश्वरागादिव्ववचारयेत् ।
 कासाजीर्णवृश्चिश्वासहृत्पाश्वामयशूननुत् ॥ ७ ॥
 नागरातिविया सुस्त परश्वमामहरं पिबेत् ।
 सण्याम्बुना वा तत् कल्क नागरं वायवाभयाम् ॥ ८ ॥
 ससैन्धव वधादि वा तदग्निदिरयाऽथवा ।
 वर्षस्यामे सप्रवाहे पिबेद्वा दाहिसरम्बुना ॥ ९ ॥
 विठेन स्रवण पिष्टं विष्वचित्रकनागरम् ।
 सामे कफानिले कोष्ठरुफ्करे कोणवारिणा ॥ १० ॥
 कलिङ्गहिङ्गुतिवियावचासौवर्चलाभवम् ।
 छर्दिङ्गद्रीगशूलेषु पेयमुष्णेन वारिणा ॥ ११ ॥
 पथ्यासौवर्चलाजाकोष्णं भरिचसयुतम् ।
 पिप्पलीं नागर पाठा सारिवां हृहतीहयम् ॥ १२ ॥
 चित्रक कौटज चारं तथा स्रवणपञ्चकम् ।
 घूर्णीकृत दधिमुरातम्बुण्डोष्णाभ्युकाश्विकै ॥ १३ ॥
 पिबेद्दग्निविहृदार्धं कोष्ठवातहर परम् ।
 पटूनि पञ्च द्वौ चारो भरिच पञ्चकोलकम् ॥ १४ ॥
 दीप्यक हिङ्गुगुलिका बीजपूररसे हृता ।

कोकदाहिमतोये वा परं पाचनदीपनी ॥ १५ ॥
 तालीसपत्रत्रविकामरिचानां पलं पलम् ।
 कृष्णातन्मूलयोद्धे हे पले शुण्ठीपलत्रयम् ॥ १६ ॥
 चतुर्जातिसुशीरं च कर्षांशं श्लक्ष्णत्रूर्थितम् ।
 गुडेन षट्कान् कृत्वा त्रिगुणेन सदा भजेत् ॥ १७ ॥
 मध्ययूपरसारिष्टमनुपेया पयोऽनुपः ।
 वातश्लेष्मात्मनां कृद्दिग्दृषोपाश्वर्हद्भुजाम् ॥ १८ ॥
 ज्वरश्वययुपाण्डुत्वग्गुल्मपानात्वयाश्रसाम् ।
 प्रसेकप्रीनसखासकासानां च निवृत्तये ॥ १९ ॥
 अभयां नागरस्थाने दद्यादत्रैव विड्ग्रहे ।
 छर्द्यादिषु च पैत्तेषु चतुर्गुणसितान्विताः ॥ २० ॥
 पक्केन षट्काः कार्या गुडेन सितयापि वा ।
 परं हि षड्भिसम्पर्काक्षिमानं भजन्ति ते ॥ २१ ॥
 अथैनं परिपक्वाममारुतग्रहणीगदम् ।
 दीपनीययुतं सर्पिः पाययेदल्पशो भिषक् ॥ २२ ॥
 किञ्चित् सन्धुचिते त्वन्नो सक्तवियम् अमारुतम् ।
 ह्यहं चण्ड वा संखे ह्य स्त्रिन्नाभ्यक्तं निरुहयेत् ॥ २३ ॥
 तत एरण्डतैलेन सर्पिषा तैस्त्वक्केन वा ।
 सधारेणानिले शान्ते स्रस्तदीपं विरेचयेत् ॥ २४ ॥
 शुद्धरुक्षाशय बहवर्चस्कं चानुवासयेत् ।
 दीपनीयास्त्रवातघ्नसिद्धतैलेन तं ततः ॥ २५ ॥
 निरुटं च विरिक्तं च सम्यक् चाप्यनुवासितम् ।
 लघुसप्रतिसयुक्तं सर्पिरभ्यासयेत् पुनः ॥ २६ ॥
 पञ्चनूलाभयाव्योपपिप्पलीमूलसेन्धवैः ।

राक्षाघोरहया जाजौ विडङ्गशठिभिर्घृतम् ॥ २७ ॥

शुक्रेन मातुलुङ्गस्य स्वरसेनार्द्रकस्य वा ।

शुष्कमूलकफोलास्रचुक्रिका दाडिमस्य च ॥ २८ ॥

तक्रमसु सुरामण्डसौवीरकतुषोदकैः ।

काष्ठीकेन च तत्पक्वमग्निदीप्तिकरं परम् ॥ २९ ॥

शूलगुल्फोदरश्वासकासानिलकफापहम् ।

सर्षपपूरकरसे सिद्धं वा पाययेद् दृढम् ॥ ३० ॥

तैलमभ्यञ्जनार्थं च सिद्धमेभियसापहम् ।

एतेपामौषधानां वा पिबेद्दूर्णं सुखाञ्जुना ॥ ३१ ॥

वातञ्चैषाहर्तुं सामे कफे वा वायुनाहर्तुं ।

घ्नन्निर्वापकं पित्तं रेकेण वमनेन वा ॥ ३२ ॥

हत्वा तिक्तलघुपाहिदीपनैरविदाहिभिः ।

घ्नन्तैः सन्धुक्षयेद्दग्निं चूर्णैः स्रैह्य तिक्तकैः ॥ ३३ ॥

पटोलनिम्बचायन्ती तिक्तातिक्तकपर्यटम् ।

कुटजत्वक्फलं मूर्षा मधुशिशुफलं वचा ॥ ३४ ॥

दार्ढीत्वक्पद्मकीशीरयवामौसुस्तचन्दनम् ।

सौराष्ट्रातिविषाय्योपत्वगेलापत्रदारु च ॥ ३५ ॥

चूर्णित मधुना मेघ्नं पेषं मघैर्जम्बिन वा ।

हृत्पाण्डु पद्मणीरोगगुल्फाशूला रुचिज्वरान् ॥ ३६ ॥

कामलां सन्निपात च सुखरोगांश्च नाशयेत् ।

भूनिम्बकटुका मुस्ता त्रूपणेन्द्रयवान् समान् ॥ ३७ ॥

हो चित्रकात् कुटजत्वभागान् षोडश चूर्णयेत् ।

गुडमीताञ्जुना पीतं पद्मणीदोषगुल्फानुत् ॥ ३८ ॥

कामलाञ्जरपाण्डुत्वमेहारुच्यतिसारजित् ।

नागरातिविषा मुस्ता पाठा बिल्वं रसाञ्जनम् ॥ ३८ ॥

कुटजत्वक्फल तिक्ता धातकी च कृतं रजः ।

घोद्रतण्डुलवारिभ्यां पैत्तिके ग्रहणीगदे ॥ ४० ॥

प्रवाहिकार्शो गुदरुग् रक्तोत्थानेषु चेष्यते ।

चन्दन पद्मकोशीरं पाठां मूर्वां कुटञ्जटम् ॥ ४१ ॥

पङ्कान्या सारिवाऽऽस्कोता सप्तपर्णाटरुषकान् ।

पटोलोदुम्बराखत्यवटप्लवचकपीतनम् ॥ ४२ ॥

कटुकां रोहिणीं मुस्तां निम्बं च द्विपलांशकान् ।

द्रोणेऽपां साधयेत् तेन पचेत् सर्पिः पिचूम्भितैः ॥ ४३ ॥

किराततिकेन्द्रयथवीरामागधिकोत्पलैः ।

पित्तग्रहण्यां तत् पेयं कुष्ठोक्त तिक्तक च यत् ॥ ४४ ॥

ग्रहण्यां श्लेष्मदुष्टायां तीक्ष्णैः प्रच्छर्दने कृते ।

कटुमूलवणश्चारेः क्रमाद्ग्नौ विवर्द्धयेत् ॥ ४५ ॥

पञ्चकोलाभयाधान्यपाठागन्धपलाशकैः ।

बीजपुरप्रवालेय सिद्धैः पेयादि कल्पयेत् ॥ ४६ ॥

द्रोण मधूकपुष्पाणां विडङ्गं च ततोऽर्द्धतः ।

चित्रकस्य ततोऽर्द्धं च तथा भस्मातकाङ्कम् ॥ ४७ ॥

मस्त्रिष्ठाऽष्टपल चैतज्जलद्रोणत्रये पचेत् ।

द्रोणशेषं शृत शीतं मध्वर्धाङ्कसंयुतम् ॥ ४८ ॥

एलामृणालाशुरुभिश्चन्दनेन च रूपिते ।

कुम्भे मासं स्थित जातमासव तं प्रयोजयेत् ॥ ४९ ॥

ग्रहणीं दोषयत्येष हृंहणः पित्तरक्तनुत् ।

शोथकुष्ठकिलासानां प्रमेहाणां च नाशतः ॥ ५० ॥

मधूकपुष्पसरसं शृतमर्द्धघयीकृतम् ।

चोद्रपाटयुत शीत पूर्ववत् सन्निधापर्येत् ॥ ५१ ॥
 तत् पिबन् ग्रहणीदोषान् जयेत् सर्वान् हिताग्रनः ।
 तदद्द्राघैशुखर्जूरस्वरसानासुतात् पिबेत् ॥ ५२ ॥
 द्विद्रुतिक्तावचामाद्रिपाठेन्द्रयवगोधुरम् ।
 पञ्चकोश च कर्पांगपलांगं पटु पञ्चकम् ॥ ५३ ॥
 घृततैलद्विकुडवे दध्नः प्रस्थद्वये च तत् ।
 आपोप्य क्षायघेदनी भृदावमुगते रसे ॥ ५४ ॥
 अक्षधूमं ततो दग्ध्वा घूर्णित्व घृताद्भुतम् ।
 पिबेत् पाणितल तच्चिन् जीर्णे स्यात्प्रपुरागनः ॥ ५५ ॥
 वातघ्ने आमयान् सर्वान् हन्याद्विपमरांश्च सः ।
 भूनिम्ब रोहिणीं तिक्तां पटोक्षं निम्बपर्पटम् ॥ ५६ ॥
 दग्ध्वा माद्विपमृषेण पिबेदग्निदिवर्द्धनम् ।
 हे हरिद्रे वचा कुष्ठ चित्रकः कटुरोहिणी ॥ ५७ ॥
 मुस्ता च छागमृषेण सिद्धः चारोऽग्नियर्द्धनः ।
 चतुःपल सुधाकाण्डान्त्रिपल सवणत्रयात् ॥ ५८ ॥
 वार्ताककुष्ठश्च चर्कादष्टौ हे चित्रकात्मने ।
 दग्ध्वा रसेन वार्ताकाद्दुटिका भोजनोत्तरा ॥ ५९ ॥
 भृत्तमत्र पचन्याश कामग्नासार्गमा हिताः ।
 त्रिपुचिकाप्रतिग्रायद्द्रोणममनाय ताः ॥ ६० ॥
 मातुलुङ्गमठी राक्षा कटुव्यहरीतकी ।
 पार्शिकायावगूकार्श्यां चारो पञ्चपटूनि च ॥ ६१ ॥
 सुषाम्बुपीत तमूणे बलवर्णाग्निवर्द्धनम् ।
 शैषिके ग्रहणीदोषे सवाते तैर्घृत पचेत् ॥ ६२ ॥
 धाम्यत्तरं पटुपर्णं च भक्ष्यात्कघृताभयम् ।

विहं कालोपलवणं स्वर्जिकायावशुकजान् ॥ ६३ ॥
 सप्तलां कण्टकारीं च चित्रकं चैकतो दहेत् ।
 सप्तकलः स्तुतस्यास्य चारस्यार्दाटके पचेत् ॥ ६४ ॥
 आढकं सर्पिषः पेयं तदग्निबलहृदये ।
 निधये पञ्चकर्माणि युञ्ज्याश्चैतद्यथाबलम् ॥ ६५ ॥
 प्रमेके ह्यैषिकेऽल्पाग्नेर्दीपनं रुचतित्तकम् ।
 योन्धं कृशस्य व्यत्यासात् स्निग्धरुचं कफोदये ॥ ६६ ॥
 क्षीणक्षामशरीरस्य दीपनं स्नेहसंयुतम् ॥
 दीपनं बहुपित्तस्य तिक्तं मधुरकैर्युतम् ॥ ६७ ॥
 स्नेहोऽन्तलवणैर्युक्तो बहुवातस्य शस्यते ।
 स्नेहमेव परं विद्याद्दुर्बलानन्दोपनम् ॥ ६८ ॥
 नासं स्नेहसमिहस्य शमायान्नं सुगुर्वपि ।
 योऽल्पाग्नित्वात्कफे क्षीणे वर्षः पक्वमपि श्लथम् ॥ ६९ ॥
 मुञ्चेद्यद्द्वीपधयुतं स पिवेदल्पशो घृतम् ।
 तेन स्वमार्गमागीतः स्वकर्माणि नियोजितः ॥ ७० ॥
 समानो दीपयत्यग्निमग्नीः सन्धुञ्चको हि सः ।
 पुरीषं यद्य कृच्छ्रेण कठिनत्वाद्दिमुञ्चति ॥ ७१ ॥
 स घृतं लवणैर्युक्तं नरोऽत्रावग्रहं पिबेत् ।
 रीत्यान्मन्देऽनले सर्पिस्तैलं वा दीपनैः पिबेत् ॥ ७२ ॥
 क्षारचूर्णासवारिष्टान् मन्दे स्नेहातिपानतः ।
 उदापत्ताप्रयोक्तव्या निरूहं स्नेहवस्तयः ॥ ७३ ॥
 दोषाऽतिवृद्ध्याऽमन्देऽग्नौ संशुद्धोऽन्नविधिं चरेत् ।
 व्याधिमुक्तस्य मन्देऽग्नौ सर्पिरेव तु दीपनम् ॥ ७४ ॥
 अधोपवासचामत्वे र्यवाग्वा पाथयेद् घृतम् ।

अन्नावपीडित बल्यं दीपनं वृंहणं च तत् ॥ ७५ ॥
 दीर्घकालप्रसङ्गात्तु क्षामचीणकृश्यावरान् ।
 प्रसहाना रसैः सास्त्रैर्भोजयेत् पिशिताग्निनाम् ॥ ७६ ॥
 लघूष्णकटुशोधित्वाद् दीपयन्त्याश्च तेऽनलम् ।
 मासीपचितमांसत्वात् परं च बलवर्द्धनम् ॥ ७७ ॥
 स्त्रे हासवसुरारिष्टधूर्णकाथहिताग्नेः ।
 सम्यक् प्रयुक्तेर्देहस्य बलमग्ने च वहेते ॥ ७८ ॥
 दीप्तौ यथैव स्यात्सुखं वाह्योऽग्निः सारदारुभिः ।
 सस्त्री हैर्जायते तद्ददाहारैः क्रीडकोऽनलः ॥ ७९ ॥
 न भोजनेन कायाग्निर्दीप्यते नातिभोजनात् ।
 यथा निरिन्धनी वङ्गिरलो वाऽतीन्धनान्वितः ॥ ८० ॥
 यदा क्षीये कफे पित्तं स्वस्थाने पवनानुगम् ।
 प्रवृहं वृहयत्यग्निं तदाऽसौ सानिलोऽनलः ॥ ८१ ॥
 पक्ताशमाशु धातू यः सर्वानोजय सङ्घिपन् ।
 मारयेत्काशनात् स्वस्थो भुक्ते जीर्णे तु ताम्यति ॥ ८२ ॥
 तृट्कासदाहमूर्च्छाया व्याधयोऽत्यग्निसम्भवाः ।
 तमत्यग्निं गुरुस्त्रिग्धमन्दमान्द्रुहिमस्थिरैः ॥ ८३ ॥
 अन्नपानैर्नयेच्छान्तिं दीप्तमग्निमिवाम्बुभिः ।
 मुहुर्मुहुर्जीर्णेऽपि भोज्यान्यस्योपहारयेत् ॥ ८४ ॥
 निरिन्धनोऽन्तरं स्वप्ना यथैनं न विपादयेत् ।
 कृगरां पायसं स्निग्धं पैष्टिकं गुडवैकृतम् ॥ ८५ ॥
 अग्नौ यादौदकानूपपिशितानि भृतानि च ।
 मत्स्यान् विशेषतः श्लेष्मान् स्थिरतोयचराय ये ॥ ८६ ॥
 आविकं सुभृतं मांसमद्यादव्यग्निवारणम् ।

पयः सहमधूच्छिष्टं हृतं वा दूषितः पिबेत् ॥ ८७ ॥

गोधूमचूर्णं पयसा बहुसर्पिः परिशुतम् ।

धानूपरसयुक्तान् वा स्त्री हांस्तैलविवर्जितान् ॥ ८८ ॥

श्यामान्निष्ठद्विपक्वं वा पयो दद्याद्द्विरेचनम् ।

असक्तत्पित्तहरणं पायसं प्रतिभोजनम् ॥ ८९ ॥

यत्किञ्चिद्गुरु मेध्यं च स्त्रीभकारि च भोजनम् ।

सर्वं तद्दत्त्वाग्निहितं भुक्त्वा च स्वपनं दिवा ॥ ९० ॥

आहारमग्निः पचति दोषानाहारवर्जितः ।

धातून् क्षीणेषु दोषेषु जीवितं धातुसङ्घये ॥ ९१ ॥

एतत्प्रकृत्यैव विरुद्धमन्नं सयोगसंस्कारवशेन चेद्म् ।

इत्याद्यविघ्नाय यथेष्टचेष्टावरन्ति यत्ताम्निवक्तव्यं शक्तिः ॥९२॥

तस्माद्ग्निरं पालयेत्सर्वयज्ञैस्तस्मिन्नष्टे याति नानामिव ।

दोषैर्प्रसृते प्रस्यते रोगसहैर्युक्ते नु स्यात्वीरवो दीर्घजीवो ॥९३॥

एकादशोऽध्यायः ।

अथातो मूत्राघातचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ।

रुद्धे वातघ्नतैलाक्तमघ्नीनाभिः समीरणे ।

भूमिग्नैः स्वेद्येद्गुरुं पिण्डमेकाग्रशाल्वैः ॥ १ ॥

दशमूलघ्नैरण्डयवाभीरपुनर्नवैः ।

कुलत्पकोलपभूरुथीषोपसमेदकैः ॥ २ ॥

तैलसर्पिर्वराहर्घवमाः कथितकल्कितैः ।

मपञ्चनवणाः सिद्धाः पीताः शूलहराः परम् ॥ ३ ॥

द्रव्याण्येतानि पानाच्च तथा पिण्डोपनाहमे ।
 सह तैलफलैर्युञ्ज्यात् सार्वानि चैद्भवन्ति च ॥ ४ ॥
 मौवर्चलाण्यां मन्दिरां पिवेन्मूत्ररुजापहाम् ।
 यैस्ते युञ्जीत त्रिगिरं मेकनिपायगाहनम् ॥ ५ ॥
 पिवेद्दरीं गोक्षुरक विदारीं सकसेरुकाम् ।
 श्याख्यं पद्ममूलञ्च पाक्यं समधुमर्करम् ॥ ६ ॥
 वृषकं क्षुमेर्वाक नट्वावीजानि कुडुमम् ।
 द्राक्षाणोभिः पिवेत् सर्वान् मूत्राघातानपोहति ॥ ७ ॥
 एर्वाकबीजयथ्याहृदार्योर्वा तण्डुलाम्बुना ।
 तीक्ष्णैर् कण्ठं द्राक्षायाः पिवेत्पथ्युपितेन वा ॥ ८ ॥
 कफजे यमनं खेदं तीक्ष्णोष्णकटुभोजनम् ।
 ययानां पित्ततोः क्षारं कान्तमेयञ्च गीनयेत् ॥ ९ ॥
 पिवेन्मद्येन शूष्मेनां धात्रीफलरमेन वा ।
 सारसास्त्रिभुवदंष्ट्रैर्नाभ्योर्षं वा मधुमूत्रवत् ॥ १० ॥
 एरसं कण्टकाय्या वा पाययेन्नाशिकान्वितम् ।
 त्रिगिरिवारकाबीजं वा तक्रेण श्लाघूर्णितम् ॥ ११ ॥
 धयममाहकुटजं गुडूक्षीचतुरङ्गुलम् ।
 कटुकैनाकरञ्जश्च पाक्यं समधुमाधितम् ॥ १२ ॥
 तैर्वा पेर्यां प्रवासं वा चूर्णितं तण्डुलाम्बुना ।
 सतैमं पाटलाक्षारं समशत्वोऽयमा यतम् ॥ १३ ॥
 पाटमौ यावगूलाभ्या पारिमद्रन्तिमादपि ।
 क्षारोदकेन मन्दिरां स्वर्गेनोपकसंयुताम् ॥ १४ ॥
 पिवेद् गुडोपदमान् वा निशादेतान् एयक् पृथक् ।

सन्निपातात्मके सर्वे यथावस्थमिदं हितम् ॥ १५ ॥
 अश्मन्यथ चिरोत्याने वातवस्त्रादिकेषु च ।
 अश्मरी दारुणो व्याधिर्नन्तकप्रतिभो मतः ॥ १६ ॥
 तरुणो भेषजैः साध्यः प्रहृद्वृद्धे दमर्हति ।
 तस्य पूर्वेषु रूपेषु स्त्री हादिक्रम इव्यते ॥ १७ ॥
 पायाणभेदो वसुको वशिरोऽश्मन्तको वरी ।
 कपोतवडातिवसामङ्गकोशीरकन्तकम् ॥ १८ ॥
 हृत्पादनी शाकफलं व्याघ्री गुण्डनिकण्टकम् ।
 यवाः कुलत्याः कीलानि चरुणः कतकात् फलम् ॥ १९ ॥
 ऊषकादिप्रतीवापभेषां क्वाथे नृतं हृतम् ।
 भिनत्ति वातसम्भूतां तत्पीतं शीघ्रमश्मरीम् ॥ २० ॥
 गन्धर्बहस्ताहृती व्याघ्रीगोक्षुरकेक्षुरात् ।
 मूलकल्कं पिबेद्भ्रा मधुरियाश्मभेदनम् ॥ २१ ॥
 कुशः काशः शरो गुण्ड इक्कटो मोरटोऽश्मभित् ।
 टर्भो विदारो वाराही शाली मूलं पिकण्टका ॥ २२ ॥
 भक्षुकः पाटली पाठा पत्तूरः सकुरण्टकः ।
 पुनर्नवा शिरीषच तीर्पा क्वाथे पचेद्दृढतम् ॥ २३ ॥
 पिष्टेन त्रपुसादीनां बीजेनेन्दीवरिण वा ।
 मधुकेन शिलाजेन तत्पित्ताश्मरिभेदनम् ॥ २४ ॥
 चरुणादिः समोरघ्नो गुणावेनाहरेणुका ।
 गुग्गुलुर्गरिचं कुष्ठं चिक्षकः ससुगन्धयः ॥ २५ ॥
 तैः कल्कितैः कृतावापं मूषकादिगणेन च ।
 भिनत्ति कफजामाशु साधितं हृतमश्मरीम् ॥ २६ ॥
 चारक्षीरयवाग्वादि द्रव्यैः स्वैः स्वैश्च कल्पयेत् ।

पिशुकाहोक्षकतकशाकेन्दीवरजैः फलैः ॥ २७ ॥
 पीतमुष्णाम्बु सगुडं शर्करापातनं परम् ।
 कौशोद्वरासभाम्बीनि श्वदट्टा तालपत्रिका ॥ २८ ॥
 अजमोदाकदम्बस्य मूलं विष्वस्य शौषधम् ।
 पीतानि शर्करां भिक्षुः सुरयोष्णोदकेन वा ॥ २९ ॥
 नृत्यकुण्डलधीजानां पूर्णं माक्षिकसंयुतम् ।
 अविचीरेण सप्ताहं पीतमश्लरिपातनम् ॥ ३० ॥
 ज्ञायय गिष्णुमूलोत्थः कटूष्णोऽश्लरिपातनः ।
 तिलापामार्गकदलीपलाशयवसम्भवः ॥ ३१ ॥
 चारः पीयोऽविमूषेण शर्कराग्न्यमरीषु च ।
 कपीतवह्नामूलं वा पिबेदेकं सुरादिभिः ॥ ३२ ॥
 तत्सिंहं वा पिबेत् शीरं वेदनाभिरुपद्रुतः ।
 क्षरीतप्यम्यसिंहं वा साधितं वा पुनर्नवैः ॥ ३३ ॥
 शीरास्रमुग्धर्हिगिष्णामूलं वा तण्डुलाभ्युना ।
 मूत्राघातेषु विभजेदतः शिपेऽपि क्रियाम् ॥ ३४ ॥
 अहत्यादिगणे सिंहं द्विगुणीकृतगोक्षुरे ।
 तोयं पयो वा सर्पिंशं सर्वमूत्रविकारञ्चित् ॥ ३५ ॥
 देवदारुं घनं मूत्रं यटीं मधु क्षरीतकीम् ।
 मूत्राघातेषु सर्वेषु सुगन्धोरज्जैः पिबेत् ॥ ३६ ॥
 रभं वा धन्वणामप्य कषायं ककुभस्य वा ।
 सुगन्धमा वा त्रिकलां पिटीं सैन्धवमयुताम् ॥ ३७ ॥
 प्याघ्रीगोक्षुरकजाये यषागूं वा मष्कापिताम् ।
 ज्ञाये वीरतरादेर्वा ताम्रबृहदमेऽपि वा ॥ ३८ ॥
 यन्तरीरतराचेन भावितं वा मिषाजतु ।

मद्यं वा निगद पीत्वा रयेनाग्नेन वा वज्रम् ॥ ३८ ॥
 शोघ्रवेगेन सघ्नीभात् तथास्य च्यवतेऽश्मरी ।
 सर्वथा चोपयोक्तव्यो यर्गो वीरतराट्टिकः ॥ ४० ॥
 रेकाद्यं तैल्यक सर्पिर्वस्तिकम्बे च शौलयेत् ।
 विशेषादुत्तरान् वस्तीन् शुक्राश्मर्याश्च शोधिते ॥ ४१ ॥
 तैर्मूत्रमार्गे यत्नवान् शुक्रागयविशुद्धये ।
 पुमान् सुदृप्तो हृष्याणां मांसानां कुक्कुटस्य च ॥ ४२ ॥
 काम सकामाः सेवेत प्रमदा मददायिनीः ।
 सिद्धैरुपक्रमैरेभिर्नचेच्छान्तिस्तदा भियक् ॥ ४३ ॥
 इति राजानमापृच्छ यंस्त्रं साध्वन्वारयेत् ।
 अक्रियायां ध्रुवो मृत्युः क्रियायां संग्रयो भवेत् ॥ ४४ ॥
 नियतस्यापि वैद्यस्य बहुयः सिद्धकर्मणः ।
 अघातुरमुपस्त्रिधं-शुद्धमीषणं कश्चितम् ॥ ४५ ॥
 अभ्यक्तस्त्रिधुपमभुक्तं कृतमङ्गलम् ।
 आजानुफलकस्यस्य नरस्याङ्गे व्यपायितम् ॥ ४६ ॥
 पूर्वेण कायेनोत्तानं निपण्यं वस्त्रचुम्बने ।
 ततोऽस्याकुञ्चिते ज्ञानुकूर्परे वाससा दृढम् ॥ ४७ ॥
 सृष्ट्याश्रयमनुष्येण बहुस्याप्तामितस्य च ।
 नाभे समन्तादभ्यङ्गाद्धस्तस्याश्च वामतः ॥ ४८ ॥
 मृदित्वा, मुष्टिना काम यावदश्मर्यधीगता ।
 तैलाग्ने वर्द्धितनखे तर्जनीमध्यमे तत ॥ ४९ ॥
 अर्द्धघणे गुदेऽङ्गुल्यो षण्णिधायानुसेवनीम् ।
 आसाद्य वलयं नाभ्यामश्मरीं गुदमेद्रयोः ॥ ५० ॥
 कृत्वान्तरे तथा वस्त्रिं निर्वृत्तीकमनायतम् ।

- उत्पोहयेद्ब्रूलिभ्यां यावद्ग्रन्थिरिवोन्नतम् ॥ ५१ ॥
 गन्धं स्यात् सेवनीं मुक्ता यवमात्रेण पाटयेत् ।
 पश्ममानेन न यथा भिद्यते सा तथा हरेत् ॥ ५२ ॥
 समग्र सर्पवक्त्रेण स्त्रीणां वस्त्रिसु पार्श्वगः ।
 गर्भाशयाश्रयस्तासां शस्त्रमुत्तङ्गवत्ततः ॥ ५३ ॥
 न्यसेदतोऽन्यथा ह्यासां भूषस्त्राधी व्रणो भवेत् ।
 भूषप्रमेकशरणाशरस्याप्यधिचैकधा ॥ ५४ ॥
 वस्त्रिभेदोऽश्मरीहेतुः सिद्धिं याति न तु द्विधा ।
 विषल्यमुष्णपानीयद्रोण्यां तमवगाहयेत् ॥ ५५ ॥
 तथा न पूर्यतेऽस्त्रेण वस्त्रिः पूर्णं तु पीडयेत् ।
 निद्रतः क्षीरिहृद्याम्बु भूषं संशुद्धयेत्ततः ॥ ५६ ॥
 कुर्व्याद्गुडस्य सौहित्यं मध्वाभ्यास्तत्रणः पिबेत् ।
 द्वौ कालौ सष्टतां कोष्ठा यवागूं भूषशोधनैः ॥ ५७ ॥
 षडं दशाष्टं पयसा गुडाभ्यानाम्पमोदनम् ।
 भुञ्जीतोर्हं फलाग्नैश्च रसैर्नाह्नलधारिणाम् ॥ ५८ ॥
 क्षीरीहृत्कपायेण व्रणं प्रक्षालय लेपयेत् ।
 प्रपीप्यरीकमस्त्रिहायद्याह्नयनीपधैः ॥ ५९ ॥
 व्रणाभ्यद्रं पधैस्तैलमेभिरेव निशान्विते ।
 द्वाष्ट स्वेदयेच्चैनं स्वमार्गं सप्तराजतः ॥ ६० ॥
 भूषे त्वगच्छति दृष्टेदश्मरीव्रणमग्निना ।
 स्वमार्गं प्रतिपत्तो तु स्यादुपायैरुपाहरेत् ॥ ६१ ॥
 त वस्त्रिभिर्न चारोहेदपि रुटव्रणोऽपि सः ।
 नगनागागहृत्क्षीरयासासु प्रवेत सः ॥ ६२ ॥
 भूषशुक्रवहो वस्त्रिहपथी मेथनीं शुद्धम् ।

मूत्रप्रमेकं योनिं च शस्त्रेणाष्टौ विवर्जयेत् ॥ ६३ ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

—::०::—

प्रघातः प्रमेहचिकित्तं व्याख्यास्यामः ।

सिंहिगो बलिमः कुर्व्यादादौ यमनरेचने ।

स्निग्धस्य सर्पपारिष्टनिकुम्भाक्षरस्त्रकैः ॥ १ ॥

तैलेस्त्रिकण्टकाद्येन यथास्त्रं साधितेन वा ।

स्त्रे ह्येन मुस्तादेवाहनागरप्रतिवापवत् ॥ २ ॥

सुरसादिकपायेण दद्यादास्यापन ततः ।

न्यप्रोधादेषु पित्तार्त्तैः रसैः शुद्धं च तर्पयेत् ॥ ३ ॥

मूत्रप्रद्वर्जं गुल्मज्वराद्यास्त्वपतर्पणात् ।

ततोऽनुभव्यरर्षाद्यैः शसनानि प्रयोजयेत् ॥ ४ ॥

असंशोध्यस्य तान्येव सर्वमेहेषु पाययेत् ।

धात्रीरसप्लुतां प्राण्हे हरिद्रां माचिकान्श्विताम् ॥ ५ ॥

दार्वीसुराह्निकफला मुस्ता वा क्वचित्ता जन्ते ।

चित्तकत्रिफला दार्वी-कलिङ्गान् वा समाचिकान् ।

मधुयुक्तं शुद्ध्या वा रसमामलकस्य वा ॥ ६ ॥

नाभयातोयद्रकट्फलानां पाठाविडद्वानुनधान्यकानाम् ।

यत्रिदार्वीकमिहृदवाणां कफे चयः क्षौद्रशुताः कषायाः ॥ ७ ॥

गीरतीप्राजुनचर्दनानां पटोलनिम्बामलकामृतानाम् ।

प्राञ्जुकावीयक्यातकीनां पित्ते चयः क्षौद्रशुताः कषायाः ॥ ८ ॥

यथास्वमेभिः पानान् च यवगोधूमभायनाः ।
 वातोस्वणेषु स्त्रेहाय प्रमेहेषु प्रकम्पयेत् ॥ ८ ॥
 अपूरमक्तुवाद्यादिर्यवानां विकृतिर्हिता ।
 गवाश्वगुदमुक्त्वा नामयथा वेणुजम्बनाम् ॥ १० ॥
 तणधान्यानि मुद्गाद्याः शालिजीर्णः सपटिकः ।
 श्रीकुक्षुटोऽन्तः खलकस्त्रिलसर्पमेकिदृजः ॥ ११ ॥
 कपित्थं तिन्दुकं जम्बुनात् कृता रांगन्नाण्डयाः ।
 तिक्ता शाकं मधु श्रेष्ठा भक्ष्याः शुष्काः समस्तवः ॥ १२ ॥
 धन्वमांसानि शूयानि परिशुक्लान्यवस्कृतिः ।
 मध्वरिष्टासवा जीर्णाः सीधः पक्करसीद्धयः ॥ १३ ॥
 तथासनादिसागम्पुटर्भाभ्यो माचिकोदकम् ।
 वासितेषु वराकाये शरीरोपितेऽप्यहः ॥ १४ ॥
 यवेषु सुकृतान् सक्तान् सघीडान् सीधुना पिबेत् ।
 शालसमाह्वकम्पिन्नहृत्काचकपित्थान् ॥ १५ ॥
 रोहीतकं च कुसुमं मधुनाऽथात् सघूर्णितम् ।
 कफपित्तप्रमेहेषु पियेडाचोरमेन वा ॥ १६ ॥
 त्रिकण्ठं शनिगारोधसोन्नयक्यवचाजुनेः ।
 पद्मकाग्निताकारिचन्दनागुरुदोष्यकैः ॥ १७ ॥
 पटोलमुस्तगण्डिष्ठामाट्टीभद्रातकैः पिबेत् ।

श्रींथाष्टगुणिते तोये विपचेत् पादवर्तिना ।

तेन द्विपिप्लीचव्यवचानिघुलरोहिषैः ॥ २१ ॥

त्रिहृदिद्वङ्गकम्पिलभाङ्गीबिल्वैश्च साधयेत् ।

प्रस्थं घृताज्जयेत् सर्वास्तम्बेहान् पिटिका विषम् ॥ २२ ॥

पाण्डुविद्रधिगुल्मार्ग्यशोफशोषगरोदरम् ।

श्लेष्मासं कासं वमिं हृदि प्रीहान वातशोषितम् ॥ २३ ॥

कुष्ठोन्मादावपस्मारं धान्वन्तरमिदं घृतम् ।

रोधन्मूषांशठीवैलभाङ्गीनितनंखण्डवान् ॥ २४ ॥

कलिङ्गकुष्ठकमुकप्रियङ्गातिविषाम्निकान् ।

द्वे विंशाले चतुर्जातं भूनिम्बकटुरोहिणीम् ॥ २५ ॥

यवानीं पौष्करं पाठां घन्धिं चव्यं फलत्रयम् ।

कषायमम्बुकलशे पादंगेये स्तुते द्विमे ॥ २६ ॥

द्वौ प्रस्थौ माषिकात् चिन्ना रक्षेत् पञ्चमुपेक्षया ।

रोध्रासवोऽयं मेहार्ग्यं त्रिभक्तुडाश्चिकित्सीन् ॥ २७ ॥

पाण्डुत्वकं महर्षीदोष स्थूलतां च नियच्छति ।

साधयेदसनादीनां पलांशुनां विंगतिं पृथक् ॥ २८ ॥

द्विवृष्टिपां क्षिपेत् तत्र पादस्यै द्वे शते गुडात् ।

शोण्डाङ्गकाष्ठं पलिकं वसकादि च कल्कितम् ॥ २९ ॥

तेत् शोण्डपिप्लीचूर्णं प्रदिग्धे घृतभाजने ।

स्मितं हृदे जतुष्टते यवराशौ निधापयेत् ॥ ३० ॥

उदिराद्धारतमानि बहुशोऽत निमज्जयेत् ।

तनूनि तीक्ष्णलोहंश्च पंधार्यान्लोहसत्रयात् ॥ ३१ ॥

अयम्नतिः स्थिता पीता पूर्वप्रादधिक्या गुणैः ।

एवमुक्तानं गण्डं ध्यायामो निमि पागलः ॥ ३२ ॥

यश्चान्यत् श्लेष्ममेदोघ्नं बहिरन्तश्च तद्धितम् ।
 सुभाविता सारजलेक्षुना पीत्वा शिथीकृत्वात् ॥ ३३ ॥
 साराभ्युनैव भुञ्जानः शालिजाङ्गलजै रसे ।
 सर्वानभिभवेन्नेहान् सुबह्वपद्रवानपि ॥ ३४ ॥
 गण्डमानासुदृग्रन्थिस्त्रील्यकुष्ठभगन्दरान् ।
 कृमिस्यौपद्रुमीकाय पर चैतद्दृमायनम् ॥ ३५ ॥
 अधमच्छत्रपाद्वरहितो मुनिवर्त्तमान् ।
 योजनानां शत याद्यात् पञ्चनेहा सलिलार्ग्यान् ॥ ३६ ॥
 गोगकम्बूवसिर्षा गोभिरेव सह भ्रमेत् ।
 ह ह्येदोपधाहारैरमेदो भूवने छगम् ॥ ३७ ॥
 गरायिकाद्या पिटिका शोफवत् समुपाचरेत् ।
 अपक्वा व्रणवत् पक्वा, स्नाभा प्राग्रूप एव च ॥ ३८ ॥
 जीरिवृक्षाम्बु पानाय वसाम्बु च शस्यते ।
 तीक्ष्ण च शोधनं प्रायो दुर्बिरेष्या हि मेहिनः ॥ ३९ ॥
 तैलमैलादिना कुर्याद्भ्रमेन व्रणरोपणम् ।
 चहर्त्तने कषाय तु वर्णेशारम्बधादिना ॥ ४० ॥
 परिपेक्षीऽसनाद्येन पानाच्चे यत्तकादिना ।
 पाठा चित्रकशाईष्टा मारिवा कण्टकारिका ॥ ४१ ॥
 ममाद्य कौटज मूल सोमयत्कं नृपद्रुमम् ।
 सचूर्णं मधुना लिङ्घ्यात् तद्वर्णं न वायसम् ॥ ४२ ॥
 नक्षुमेहित्वनापक्षो भिषग्भिः परिचर्त्तितः ।
 शिन्नाजसुतुनामद्यात् प्रमेहात्तं पुनर्नव ॥ ४३ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

श्रद्धातो विद्रधिद्विचिकित्सित व्याख्यास्यामः ।

विद्रधि सर्धमेवामं शोणवत् समुपाचरेत् ।

प्रततं च हरेद्रक्तं पक्वे तु व्रणवत् क्रिया ॥ १ ॥

यश्चमूलजसैर्धौतं वांतिकं लवणोत्तरैः ।

भद्रादिवर्गयष्ट्याहृत्तिलैरालेपयेद् व्रणम् ॥ २ ॥

वैरेचनिकयुक्तेन चैष्टतेन विमोध्य च ।

विदारोवर्गसिद्धेन चैष्टतेनैव रोपयेत् ॥ ३ ॥

चालितं चौरितोयेन सिम्पेद्यष्टमृतातिलैः ।

पैत्तं घृतेन सिद्धेन मञ्जिहोशीरपञ्जकैः ॥ ४ ॥

पयुस्या द्विनिशायेष्टायष्टोदुग्धैश्च रोपयेत् ।

न्यपोधादिप्रवासत्वक्फलेर्वा कफजं पुनः ॥ ५ ॥

धारम्बधाम्बुना धौतं सक्तुकुम्भनिशातिलैः ।

लिम्पेत् कुन्तिका दन्ती चिहृच्छामाग्नितिलकैः ॥ ६ ॥

ससैन्धवैः सगोमूत्रैस्तैल कुर्वीत रोपणम् ।

रक्ताग्नूहवे कार्या पित्तविद्रधिवत् क्रिया ॥ ७ ॥

वरुणादिगणकाद्यमपक्वेऽभ्यन्तरे म्यिते ।

ऊषकादिप्रतीवापं पूर्वाह्ने विद्रधी पिबेत् ॥ ८ ॥

घृत विरेचनद्रव्यैः सिद्ध ताभ्यां च पाययेत् ।

निरुद्धं खेहृदसिं च ताभ्यामिव प्रकल्पयेत् ॥ ९ ॥

पानभोजनसेपेपु मधुगिपु. प्रयोजितः ।

दत्तावापो यथादोषमपक्वं हन्ति विद्रधिम् ॥ १० ॥

त्रायन्तीत्रिफलातिम्बकटुकामधुक समम् ।

त्रिहृत् पटोलमूलाभ्यां चत्वारोऽग्राः पृथक् पृथक् ॥ ११ ॥

ससूरात्रिस्तुपादष्टौ तत्क्वाथः सष्टतो जयेत् ।

विद्रधोगुल्मधीसर्पदाहमोहमदञ्जरान् ॥ १२ ॥

हृत्सूर्क्षाच्छर्दिहृद्गोपित्तासृक्कुष्ठकामलाः ।

कुडवं त्रायमाणायाः साध्यमष्टगुणेश्वासि ॥ १३ ॥

कुडवं तद्रसादाधीस्वरसात् चीरतो हृतात् ।

कर्पांशं कल्कित तिल्लाषायन्तीधन्ववासकम् ॥ १४ ॥

सुस्तातामसकी वीरा जीवन्ती चन्दनोत्पलम् ।

पत्रेदेकत्र संयोज्य तद्घृतं पूर्ववद्गुणैः ॥ १५ ॥

द्राक्षा मधूकं खर्जूरं विदारौ सयतावरी ।

पुरुषकापि त्रिफला तत्क्वाथे पाचयेद्घृतम् ॥ १६ ॥

चीरेक्षुधाधीनिर्व्यामी प्राणदाकल्कसंयुतम् ।

तच्छीतं शर्कराचीडपादिकं पूर्ववद्गुणैः ॥ १७ ॥

हरिच्छृङ्गादिभिरसृक् सिरया वा यथान्तिकम् ।

विद्रधिं पथ्यमानं च कोष्ठस्यं यद्विरुचतम् ॥ १८ ॥

ज्ञात्वोपनाशयेत् शून्ने स्थिते तत्रैव पिण्डिते ।

हृत्पार्श्वपीडनात्सुप्तौ दाक्षादिष्वन्यकेषु च ॥ १९ ॥

पक्वः स्याद्विद्रधिं भित्त्वा त्रणयत्तमुपाचरेत् ।

अन्तर्भागस्य चाप्येतच्चिद्धं पक्वस्य विद्रधिः ॥ २० ॥

पक्वःस्रोतांसि सम्पूर्य्य सयात्यूर्ध्वमधोऽथवा ।

स्वयं प्रहृत्त त दोषमुपेक्षेत क्षिताग्निः ॥ २१ ॥

दमाहं हादशाह वा रघन् भिषगुपद्रवान् ।

असम्यग्ब्रह्मति क्लेदे वरणादिसुखाश्रया ॥ २२ ॥

पाययेन्मधुशिशुं वा यवागूं तेन वा कृताम् ।

ययकीलकुसुमयोत्ययूपैरन्नं च शस्यते ॥ २३ ॥

जह्वं द्याहाघ्रायन्तीसर्पिषा तैस्वकेन वा ।

शोधयेद्बलतः शुभः सचीद्रं तिक्तकं पिबेत् ॥ २४ ॥

सर्षपी गुल्मवञ्चनं यथादोषमुपाचरेत् ।

सर्षापस्यासु सर्षासु गुणुलुं विद्रधीषु च ॥ २५ ॥

कषायैर्यौगिकैर्युञ्ज्यात् स्रैःस्रैस्तद्विच्छिन्नाजतु ।

पाक च वारयेद्यज्ञास्त्रिभिः पक्के हि दैविकी ॥ २६ ॥

अपि चाशु विदाहित्वादिद्रधिः सोऽभिधीयते ।

सति चालोचयेन्नेहे प्रमेहाणां चिकित्सितम् ॥ २७ ॥

स्तनजे व्रणवत्सर्वे जले नमुपनाहयेत् ।

पाटयेत्पानयन् स्तन्यवाहिनीः क्षणाचूषुकी ॥ २८ ॥

सर्षास्त्रामाद्यवस्यासु निर्दुहीत च तत् स्तनम् ।

शोधयेत् त्रिहतास्त्रिधं वृषी स्त्रैश्चैत्रलात्स्रैः ॥ २९ ॥

कौशान्त्रतिस्वकैरुण्डसुकुमारकमित्यकैः ।

ततोऽनिलघ्नान्यूर्ध्वकल्कस्त्रैर्निरूहयेत् ॥ ३० ॥

रसेन भोजितं यष्टितैलेनाम्बासवेदनु ।

स्रैःप्रलेपा वातघ्नाः पक्के भिष्वा व्रणक्रियाः ॥ ३१ ॥

पित्तरक्तोद्भवे वृषावामपक्के यथायधम् ।

शोफव्रणक्रियां कुर्यात् प्रततं च हरिदसृक् ॥ ३२ ॥

गोमूत्रेण पिबेत् कल्कं श्लैष्मिके पीतदारुजम् ।

विन्नापनाहते चात्र श्लैष्मिकप्रतिक्रमो हितः ॥ ३३ ॥

पक्के च पाटिते तैलमित्यते व्रणशोधनम् ।

सुमनोहृत्कराद्दोहसप्तपर्णेषु साधितम् ॥ ३४ ॥
 यटीशनिम्बरजनीविहङ्गकुटजेषु च ।
 मेहोर्जं मूत्रपिष्टेन सुखिवं सुरसादिना ॥ ३५ ॥
 शिरोविरेकद्रव्यैर्षां वर्जयन् फलसेवनीम् ।
 दारवेहृदिपत्रेषु सम्यङ्मेदसि सूहृते ॥ ३६ ॥
 व्रण मात्लीककासीससैन्धवप्रतिसारितम् ।
 सीथे दध्यञ्जनं चान्य योज्यं मेढीविण्णहये ॥ ३७ ॥
 मनःशिलैसासुमनोयन्यभजातकैः क्षतम् ।
 तैलमात्रसम्भानात् स्त्रे हस्वेदो च शीतयेत् ॥ ३८ ॥
 मूत्रजं स्त्रेदितं क्षिग्वैर्वस्त्रपटेन वेष्टितम् ।
 विध्ये दधन्नात् सेवन्त्याः स्त्रावयेच्च यथोदरम् ॥ ३९ ॥
 व्रणश्च स्थगिकावह्नं रोपयेदन्त्रहेतुके ।
 फलकोशमसम्प्राप्ते चिकित्सा वातहृदिवत् ॥ ४० ॥
 पचेत् पुनर्नक्तुर्सा तथा दशपन्नाः पुष्कक् ।
 दधन्मूत्रपयस्त्राय गन्धै रण्डयतावरीः ॥ ४१ ॥
 द्विदर्भशरकाश्रीक्षुमूलपोटगलान्विताः ।
 यद्देषामष्टभागस्थे तत्र त्रिंशत्पलं गुडात् ॥ ४२ ॥
 प्रस्यनेरगुडतैलस्य द्वौ घृतात्पयसस्तथा ।
 पायपेहिपलांशश्च कृष्णातन्मूलसैन्धवम् ॥ ४३ ॥
 यष्टीमधुकम्बुहीकावदानि नागराणि च ।
 तत् मित्रं सुकुमाराख्यं सुकुमारं रसायनम् ॥ ४४ ॥
 वातातपाध्यामादिपरिहास्यैश्वर्यक्षयम् ।
 प्रयोज्यं सुकुमाराशामीश्वराणां सुखाद्यनाम् ॥ ४५ ॥

नृणां स्त्रीवृन्दभर्तृणामलक्ष्मीकस्त्रिनाशनम् ।
 सर्वकालोपयोगिन कान्तिलावण्यपुष्टिदम् ॥ ४६ ॥
 वर्धविद्रुभिगुल्माग्नौयोनिमेद्रानिलार्त्तिषु ।
 शोफोदरखुडप्लीहविद्विबन्धेषु चोत्तमम् ॥ ४७ ॥
 यथाहर्भं न चेच्छान्तिं स्नेहरेकानुवासनैः ।
 वस्तिकम्पपुरः कृत्वा वङ्गणस्थं ततो दहेत् ॥ ४८ ॥
 अग्निना मार्गरोधार्थं मरुतोऽर्द्धेन्दुवक्रया ।
 अङ्गुष्ठस्योपरिस्त्रायपीत तन्तुसमञ्च यत् ॥ ४९ ॥
 उत्तिष्ठ्य सूच्या तत्तिर्यग्दहेत् छित्वा यतो गदः ।
 ततोऽन्यपार्श्वेऽन्येत्वाद्दृढहेदानामिकाङ्गुलैः ॥ ५० ॥
 गुल्मेन्यैर्वातकफले प्लीङ्गि चायं विधिः स्मृतः ।
 कनिष्ठिकानामिकयोर्विञ्चास्थां च यतो गदः ॥ ५१ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ।

—::०::—

अघातो गुल्मचिकित्सित व्याख्यास्यामः ।
 गुल्मं बहशकृदातं वातिकं तीव्रवेदनम् ।
 रुचगीतोऽयं तैलैः साधयेदातरोगिकैः ॥ १ ॥
 पानासान्वासनाभ्यङ्गैः सिन्धस्य स्वेदमाचरेत् ।
 आनाहवेदनाभ्रुविवन्धेषु विशेषतः ॥ २ ॥
 स्रोतसां मार्दवं कृत्वा जित्वा मारुतमुख्यम् ।
 भित्वा यिवन्धं सिन्धस्य स्वेदो गुल्ममपोहति ॥ ३ ॥
 श्लेष्मपानं हितं गुल्मे विशेषेणोर्ध्वनाभिजे ।

पक्वाग्रयगते वेस्त्रिकमयं जठराश्रये ॥ ४ ॥
 दीप्तेऽग्नौ वातिके गुल्मे विवर्धेऽनिस्रवर्धसीः ।
 हृदयान्यन्नपानानि स्निग्धोष्णानि प्रदापयेत् ॥ ५ ॥
 पुनः पुनः स्त्रे हृपानं निरूहाः सानुवासनाः ।
 प्रयोज्या घातजे गुल्मे कफपित्तानुरधिषः ॥ ६ ॥
 वेस्त्रिकमै परं विद्याद्गुहमघ्नं तद्धि मारुतम् ।
 स्वस्थाने प्रथमं जित्वा सद्यो शुल्ममपोहति ॥ ७ ॥
 तस्मादभीक्ष्ययी शुल्मा निरूहैः सानुवासनैः ।
 प्रयुज्यमानैः शाम्यन्ति वातपित्तकफात्मकाः ॥ ८ ॥
 हिङ्गुसौवर्चलथ्योपबिड्दाडिमदीप्यकैः ।
 पुष्कराजानिधान्याम्बुवेतसचारचिवकैः ॥ ९ ॥
 यठीवचामगन्धै सासुरसैर्दधिसंगुतैः ।
 शूलानाहृह्वं सर्पिः साधयेद्वातगुल्मिनाम् ॥ १० ॥
 हृपुषोपणपृथ्वीकापञ्चकीसकदीप्यकैः ।
 साजाजिसैन्धवैर्दध्ना दुग्धेन च रसेन च ॥ ११ ॥
 हाडिमाग्नून्कात् क्रोन्नात्मधेत् सर्पिर्निहन्ति तत् ।
 घातगुल्मोदरानाहृपार्श्वं हृत्कोष्ठवेदनाः ॥ १२ ॥
 योन्यर्शोप्रहृयीक्षोपकासश्वासाश्चि ज्वरान् ।
 दग्मूलं बलां कालां सुपर्वां डौ पुनर्नवौ ॥ १३ ॥
 पीष्करैरगडराक्षाश्वगन्धभाङ्गाम्बुतामठीः ।
 पचेन्न्यपनागञ्च द्रोणेऽपां द्विपलोन्धितम् ॥ १४ ॥
 यवैः कोलेः कुलत्थै य मापेय प्रास्थिकैः सह ।
 ज्ञाघेऽस्मिन् दधिपात्रे च घृतप्रस्यं विपाचयेत् ॥ १५ ॥
 स्त्ररसैर्दाडिमाम्वातमातुलुङ्गोद्भवैर्युतम् ।

तथा तुषाम्बुधान्याम्नयुतैः श्लैथ कल्कितैः ॥ १६ ॥
 भार्ङ्गीतुम्बुरुपङ्गुन्याग्रन्थिरोस्त्राग्निधान्यकैः ।
 यवानकयवान्मन्त्रवेतसासितजीरकैः ॥ १७ ॥
 अजाजीहिङ्गुहपुपाकारवीटपकोपकैः ।
 निकुम्भकुम्भमूर्वेभपिप्पलीवेकदाडिमैः ॥ १८ ॥
 खदट्टानपुसेर्वाश्वीजहिस्त्राश्लमेदकैः ।
 मिसिद्धिचारसुरससारिवानीलिनीफलैः ॥ १९ ॥
 त्रिकटुत्रिपटूपेतैर्दाधिकं तद्व्रपोहति ।
 रोगानाशतरान् पूर्वान् कष्टानपि च शीनितम् ॥ २० ॥
 अपस्मारगरोन्मादमूत्राघातानिलाभयान् ।
 नूपणत्रिकलाधान्यचविकावेकत्रिकैः ॥ २१ ॥
 कल्पीकृतैर्धृत पक्कं सचीरं वातगुल्मशुत् ।
 तुलां नशुनकन्दानां पृथक् पञ्चपलांशकम् ॥ २२ ॥
 पञ्चमूलं महश्चाम्नुभाराहं तदिपाचयेत् ।
 पादशेषं तदहो न दाडिमम्बरसं सुराम् ॥ २३ ॥
 धान्याम्नं दधि चादाय पिष्टांशार्द्धपलांशकान् ।
 नूपणत्रिकलाहिङ्गुयवानीषध्यदीप्यकान् ॥ २४ ॥
 मास्त्रवेतममिन्धूत्यटेषटारुन् पचेद् दृतात् ।
 तैः प्रम्यं तत्परं सर्ववातगुल्मविकारजित् ॥ २५ ॥
 घट्पत्र या पिबेत् सर्पिर्घटुक्तं राजयस्त्रणि ।
 प्रममया वा चीरार्थः सुरया टाडिमिन या ॥ २६ ॥
 धृतं मातृगुल्मघ्नः काथ्यां दध्नः शरेण वा ।
 वातगुल्म कफो हृष्टो हृत्वाग्निमर्दांघं यदि ॥ २७ ॥
 हृत्वाभं गौरव तन्त्रां जनवेदशिशेत् तम् ।

शूनानाहविचये पुत्रात्वा सस्त्रे इमायथम् ॥ २८ ॥

निर्यूहचूर्णवटकाः प्रयोज्या घृतभेषजैः ।

कीलदाहिमधर्मास्युत्क्रमद्यास्त्रकाञ्चिकेः ॥ २९ ॥

मण्डेन वा पिबेत् प्रातश्चूर्णान्यधस्य वा पुरः ।

चूर्णानि मातुनुङ्गस्य भावितान्यसकृद्रसे ।

कुर्वीत कार्मुकतरान् वटकान् कफदातयोः ॥ ३० ॥

हिङ्गुवचाविजयापशुगन्धादाहिमदीप्यकधान्यकपाठाः ।

पुष्करमूलग्रठीहृपुपाग्निघ्नारयुगन्निपटुयिकटूनि ॥ ३१ ॥

साजाजिचय्य' सहतित्तिडीक सवेतसास्त्रं विनिहन्ति चूर्णम् ।

हृत्पार्श्ववस्त्रिकयोनिपायुशूलानि याय्यामकफोद्भवानि ॥ ३२ ॥

कृच्छान् गुणमान् वातविस्मृतसङ्गं

कण्ठे बन्धं हृदयहं पाण्डुरोगम् ।

अन्नायदाप्तीहदुर्नामहिधा-

धर्माधानश्वासकासग्निसादान् ॥ ३३ ॥

सवण्यवामीदीप्यककणनागरमुत्तरोत्तरं हृजम् ।

सर्वसमांशहरीतकीचूर्णं वैजानरः साक्षात् ॥ ३४ ॥

धिकटुफमजमोदा सैश्ववं लीरके हे

समधरणघृतागामटमो हिङ्गुभागः ।

प्रघ्नकबलभोव्यः सर्पिषा चूर्णकोऽय

जनघात भृगमग्निं वातगुण्मं निहन्ति ॥ ३५ ॥

हिङ्गुग्रावि-पुष्करमूलजालिविजयावाच्याभिधानामर्थैः

चूर्णं कुम्भनिङ्गुशूलमहितेर्भागोत्तरं वर्द्धितैः ।

पीतः कोण-नेत्रके, एतद्गुण्मोटरादीनयं

शादूँलः प्रसभ प्रसभ हृति व्याधीन्-गोधानिय ॥ ३६ ॥

सिन्धूल्यपथ्याकण्ठीप्यकानां शूर्णानि तोयैः पिवतां कवीशैः
प्रयाति नाशं कफवातजन्मा नाराचनिर्भिन्न इवामयीधः ॥३९॥

पूतीकपत्रगजचिर्भटचञ्चवङ्गि-

द्योयं च संस्तरचितं लवणोपघानम् ।

दग्धा विचूर्ण्य दधिमस्तुयुतं प्रयीज्यं

गुल्मीदरखययुपाण्डुगदोद्भवेषु ॥ ३८ ॥

हिङ्गुत्रिगुणं सैन्धवमन्नात् त्रिगुणं तु तैलमैरण्डम् ।

तत् त्रिगुणरसोनरसं गुल्मीदरवर्धशूलघ्नम् ॥ ३९ ॥

मातुलुङ्गरसो हिङ्गुद्वाङ्गिमं बिडसैन्धवम् ।

सुरामण्डेन पातव्यं वातगुल्मरुजापहम् ॥ ४० ॥

शुण्ठ्याः कर्पं गुडस्य हो धौतात् कृष्णतिनात् पलम् ।

खादन्ने कत्र संचूर्ण्यं कोशचीरानुसोजयेत् ॥ ४१ ॥

वातहृद्रोगगुल्मागौ योनिशूलग्रहदृ पद्धान् ।

पिप्पेदेरण्डतैलं तु वातगुल्मो प्रसन्नया ॥ ४२ ॥

श्लेष्मण्यनुबले वायो पित्तं तु पयसा स्रष्ट ।

विह्वहं यदि वा पित्तं सन्तापं वातगुल्मिनः ॥ ४३ ॥

फुल्याद्विचिनीयोऽसौ मन्त्रे हैरामुनीमिकैः ।

तापानुहृत्ताविवं च रक्तं तम्याऽवमेचयेत् ॥ ४४ ॥

माधयेत् शुद्धशुष्कस्य लशुनस्य चतुःपलम् ।

घोरोटकैऽष्टगुणिते चीरश्रेयं च पाचयेत् ॥ ४५ ॥

वातगुल्ममुटापतेः श्लेष्मिं पियमञ्जरम् ।

हृद्रोग विद्रधिं गोयं माधयन्त्याशु तत् पयः ॥ ४६ ॥

तेनं प्रमथागोमूत्रमारनान्न यवापजः ।

गुल्म जठरानानाहं पीतमेकत्र साधयेत् ॥ ४७ ॥

चित्रकयन्त्रिकैरण्डशुगलीकाथः परं हितः ।

शूलानाहविबन्धेषु सहिद्धुविहसैन्धवः ॥ ४८ ॥

पुष्करैरण्डयोमूलं ययधन्वयवासकम् ।

जलेन कृषितं पीतं कोष्ठदाहबलापहम् ॥ ४९ ॥

वाय्वाग्नैरण्डदर्भाणां मूलं दाह मर्होपहम् ।

पीतं निःकाष्य तोयेन कोष्ठपृष्टांसशूलजित् ॥ ५० ॥

शिलाज पयसाऽनस्यपञ्चमूलशृतेन वा ।

वातगुल्मी पिबेदायमुदावर्त्तं तु भोजयेत् ॥ ५१ ॥

स्निग्धं पेप्यनिकैर्यूपैर्मूलकानां रसेन वा ।

बहविष्माकृतोऽश्रीघात् क्षीरिणीषोण यावकम् ॥ ५२ ॥

कुसुमापान् वा बहुस्त्रे हान् भक्षयेत्तद्वर्णोत्तरान् ।

नीलिनीविहतादन्तीपथ्याकम्बिलकैः सह ॥ ५३ ॥

ममलाय घृत टैयं सविडघारनागरम् ।

नीलिनीं विफलां रास्त्रां बलां कटु करोहिणीम् ॥ ५४ ॥

पचेद्दिहृद्गं घ्याग्नीं च पालिकानि जलाठके ।

रुमेष्टभागर्गैर्षं तु घृतप्रस्यं विपाचयेत् ॥ ५५ ॥

दध्नः प्रस्येन संयोज्य सुधाक्षीरपलेन च ।

ततो घृतपल दद्याद्यवागूमण्डमिश्रितम् ॥ ५६ ॥

क्षीरं सम्यग्विरिक्तञ्च भोजयेद्रमभोजनम् ।

गुल्मकुठोदरप्यद्दुर्गाफपाण्ड्रामयज्वरान् ॥ ५७ ॥

ग्रिथं प्रोद्धानमुष्णादं हन्त्येतं नीलिनीघृतम् ।

कुण्डुटाय मयूराय तित्तिरीक्रोश्ववर्त्तकाः ॥ ५८ ॥

यानर्या मदिग्गः मयिर्वातगुल्मचिकित्सितम् ।

मितमुष्यं द्रवं घिन्धं भोजन वातगुल्मिनाम् ॥ ५९ ॥

समण्डावारुणीपान तप्त वा धान्यकैर्जलम् ।
 स्त्रिग्वोष्ये नोदिते गुल्मे पैत्तिके स्रसन हितम् ॥ ६० ॥
 द्राक्षाभयागुडरस कम्पिल्ल वा मधुद्रुतम् ।
 कल्पोक्त रक्तपित्तोक्त गुल्मे रुचौष्णजे पुन ॥ ६१ ॥
 पर सग्रमन सर्पिस्त्रिक्त वासाष्टत शृतम् ।
 तृणाख्यपञ्चकक्षाथे जीवनीयगणेन वा ॥ ६२ ॥
 शृत तेनैव वा क्षीर न्यग्रोधादिगणेन वा
 तत्रापि स्रसन युष्त्रगाच्छीघ्रमात्ययिके भिषक् ॥ ६३ ॥
 वैरेचनिकसिद्धेन सर्पिंया पयसाऽपि वा ।
 रसेनामलकेक्षूणा छतग्रस्य विपाचयेत् ॥ ६४ ॥
 पथ्यापाद् पिबेत्सर्पिस्तत्त्रिह पित्तगुल्मनुत ।
 पिबेद्वा तैल्वक सर्पिंश्चीता पित्तविद्रुघौ ॥ ६५ ॥
 द्राक्षा पयस्या मधुक चन्दन पत्रक मधु ।
 पिबेत्तण्डुलतीवेन पित्तगुल्मोपशान्तये ॥ ६६ ॥
 द्विपल आयमाणाया जलहिग्रस्यसाधितम् ।
 अष्टभागस्थित पूत कोष्य क्षीरसम पिबेत् ॥ ६७ ॥
 पिबेदुपरि तस्योष्ण क्षीरमेव यथाबलम् ।
 तेन निहृतदोषस्य गुल्म शाम्यति पैत्तिक ॥ ६८ ॥
 दाहोऽभ्यङ्गो छतै शीते साज्यैर्लेपो हिमौषधे ।
 स्रग्ं सरोरुहा पथे पात्रैश्च प्रचलज्जले ॥ ६९ ॥
 विदाहपूर्वरूपेषु शून्ने वज्रेण मार्दवे ।
 बहुशोऽपहरेद्रक्त पित्तगुल्मो जिग्रेषत ॥ ७० ॥
 क्षिप्रमूला विटघ्नान्ते न गुल्मा यान्ति च चयम् ।
 रक्त हि व्यभत। याति तत्र नास्ति नचाऽस्ति रुक् ७२

हतदोषं परिश्रानं जाड्रलैस्त्रार्पितं रसैः ।
 समाश्रय्य सरोपार्तिं सर्पिरभ्यासयेत् पुनः ॥ ७२ ॥
 रक्तपित्तातिहृदलात् क्रियामनुपलभ्य वा ।
 गुम्फे पाकोन्मुचे सर्वा पित्तविद्रुधिवत्क्रिया ॥ ७३ ॥
 शान्तिर्गोव्याजपयसा पटोली जाड्रलं घृतम् ।
 धात्रीपरूपकं द्राक्षा खर्जूरं दाडिमं सिताम् ॥ ७४ ॥
 भीष्मं पानेऽभ्युवनया हृदन्वाद्यैश्च साधितम् ।
 श्लेष्मजे वामयेत् पूर्वमयम्यमुपवामयेत् ॥ ७५ ॥
 तिक्तोष्णकटुससर्गां वङ्गिं सन्धुषयेत्ततः ।
 हिङ्गुादिभिश्च द्विगुणघारहिङ्गुं श्वेतसैः ॥ ७६ ॥
 निगूढं यदि वीक्ष्यहं त्रिमितं कठिनं स्थिरम् ।
 भ्रानाहादियुतं गुल्मं सगोध्यं विनयेदनु ॥ ७७ ॥
 घृतं सत्तारकटुकं पातय्यं कफगुल्मिना ।
 सध्यापक्षारमषणं सङ्घिङ्गुविददाडिमम् ॥ ७८ ॥
 कफगुल्मं जयत्याशु दृग्मूलग्रतं घृतम् ।
 भ्रमातशान्ता हिपलं पञ्चमूलं पनीम्बितम् ॥ ७९ ॥
 पल्पं तोयादके साध्यं पादगोपेण तेन च ।
 गुल्मं घृतं तुल्यपयो विपचेदसमन्वितैः ॥ ८० ॥
 त्रिहृद्दिहृद्मिन्मूल्यथावगूकगठीविटैः ।
 महीपिराष्टायत्नाद्यपद्पत्र्याकणनागरैः ॥ ८१ ॥
 एतद्भ्रमातकघृतं कफगुल्महरं परम् ।
 प्रोक्षपाष्टामयत्नासपङ्कणीरोगकामनुत् ॥ ८२ ॥
 ततोऽप्यं गुम्फे देहे च समप्ते व्येदमाचरेत् ।
 सर्वत्र गुम्फे प्रथमं खेदयेदोषपादिते ॥ ८३ ॥

या क्रिया क्रियते याति सा सिद्धिं न विरुद्धिते ।
 स्निग्धस्निग्धशरीरस्य गुल्मि शौथिल्यमागते ॥ ८४ ॥
 यथोक्तां घटिकां न्यसेद्दृहीतेऽपनयेच्च ताम् ।
 वस्त्रान्तरं ततः कृत्वा किन्द्याद्गुल्मं प्रमाणवित् ॥ ८५ ॥
 विमार्गाजपदादर्शयथासामं प्रपीडयेत् ।
 प्रसृज्याद्गुल्ममेवैकं न त्वन्तर्हृदय स्पृशेत् ॥ ८६ ॥
 तिलैरण्डातसीबीजसर्षपैः परिलिप्य च ।
 श्लेष्मगुल्ममयस्रोत्रैः सुखोष्णैः खेदयेत्ततः ॥ ८७ ॥
 एवं च विस्त्रतं स्थानात् कफगुल्मं विरेचनैः ।
 सस्त्रे ईर्ष्वस्तिभिश्चैनं शोधयेद्दशमूलकैः ॥ ८८ ॥
 पिप्पल्यामलकद्राक्षाश्यामाद्यैः पालिकैः पचेत् ।
 शरण्डतैलहविषोः मस्थी पयसि घट्गुण्ये ॥ ८९ ॥
 सिद्धोऽयं मिश्रकः स्त्रीहो गुल्मिनां सुंसनं हितम् ।
 हृदिविद्रधिशूलेषु मातव्याधियु चामृतम् ॥ ९० ॥
 पिपेह्वा नीलिनीसर्पिर्मात्रया हिपलीकया ।
 त्रैशैवे सुकुमारख्यं घृतान्योदरिकाणि वा ॥ ९१ ॥
 द्रोणेऽश्वसः पचेद्दन्त्याः पलानां पञ्चविंशतिम् ।
 चित्रकस्य तथा पथ्या भ्रावतीस्ताद्रचे स्रुते ॥ ९२ ॥
 हिप्रस्थे साधयेत्पूते चिपेदन्तीसमं गुष्ठम् ।
 तैलात्पलानि चत्वारि शिष्टतायाय चूर्णतः ॥ ९३ ॥
 कणाकर्षी तथा शण्ठ्याः सिद्धे लेहे तु शीतले ।
 मधुतैलसमं दद्याच्चतुर्जाताच्चतुर्थिकाम् ॥ ९४ ॥
 अतो हरीतकीमेकां सावलेहपलामदन् ।
 सुखं विरिच्यते शिन्धो दीपप्रस्थमनामयः ॥ ९५ ॥

गुल्महृद्रोगदुर्नामशोफानाहगरोदरान् ।
 कुठोत्क्लेशाक्षिप्नीहयहृषीविषमज्वरान् ॥ ८६ ॥
 घ्नन्ति दन्ती हरीतक्यः पाण्डुतां च सकामलाम् ।
 सुधाघोरद्रवं चूर्णं विहृतायाः सुभावितम् ॥ ८७ ॥
 कार्पिकं मधुसर्पिभ्यां, लीढा साधु विरिचते ।
 कुष्ठश्यामाविहृहन्तीविजयाक्षारगुग्गुलुम् ॥ ८८ ॥
 गोमूत्रेण पिषेदेकं तेन गुग्गुलुमेव वा ।
 निरुहान् कल्पसिधुक्तान् योजयेद्गुल्मनाशनान् ॥ ८९ ॥
 कतमूलं महाघासुं कठिनं क्षिमितं गुहम् ।
 गूढमांसं जयेद्गुल्मं क्षारारिष्टान्निकर्षभिः ॥ ९० ॥
 एकान्तरं हान्तरं वा विश्रमय्याथवा त्रयम् ।
 शरीरदोषवनयोर्वह्नेनक्षपणोद्यतः ॥ ९०१ ॥
 अर्शोऽग्नरीयहृष्टुक्ताः क्षारा योज्याः कफोस्वप्ने ।
 टेवदाक्षिहृहन्तीकटुकापक्षकोलकम् ॥ ९०२ ॥
 सर्जिकायावशूकास्थी त्रीष्ठापाठीपकुक्षिकाः ।
 कुष्ठं सर्पसुगन्धां च हार्द्यांश्च पटुपक्षकम् ॥ ९०३ ॥
 पालिकं चूर्णितं तैलयसादधिघृताभुतम् ।
 घटाम्यान्तः पचेत् पक्वमग्निवर्धे घटे च तम् ॥ ९०४ ॥
 क्षारं गृहीत्वा क्षीराज्यतक्रमद्यादिभिः पिषेत् ।
 गुल्मोदायर्षवधार्शोजठरपहृषीकृमीन् ॥ ९०५ ॥
 अपक्षारगरोष्मादयोनिशुकामयाग्नेरीः ।
 क्षारीऽगदोऽय शमनेद्विष क्षारुमुज्ज्वजम् ॥ ९०६ ॥
 त्रेष्माणं गधरं क्षिप्यं रमघीरघृतऽग्निः ।
 क्षित्वा भिषांऽग्नय क्षारः पारत्वात्पातयत्यधः ॥ ९०७ ॥

मन्देऽग्नावरुचौ सात्वतैश्चैः सस्त्रे ह्रमश्रताम् ।
 योजयेद्दासवारिष्टान्निगदान्मार्गशुद्धये ॥ १०८ ॥
 शालयः षष्टिका जीर्णाः कुसुम्या जाङ्गलं पलम् ।
 चिरिविस्वाम्निर्तर्कारीयवानीवरणाङ्गुराः ॥ १०९ ॥
 शिग्रुस्तरुणविस्वानि बालं शुष्कं च मूलकम् ।
 बीजपूरकच्छिद्रं क्ष्वेतसत्तारदाङ्गिमम् ॥ ११० ॥
 श्योषं तक्रं घृतं तैलं भक्तं पानं तु वारुणी ।
 धान्याम्बुं मसु तक्रं च यवानीविडचूर्णितम् ॥ १११ ॥
 पञ्चमूलघृतं वारि जीर्णं मार्दकमेव वा ।
 पिप्पलीपिप्पलीमूलचिन्नकज्जाजीसैश्वरैः ॥ ११२ ॥
 सुरा गुल्मं जयत्याशु जाङ्गलय विमिश्रितः ।
 वमनैर्लङ्घनैः स्वदैः सर्पिःपानैर्विरेचनैः ॥ ११३ ॥
 वस्तिघ्नारासवारिष्टगुल्मिकापथभोजनैः ।
 श्लेष्मिकी बहमूलत्वादृ यदि गुल्मो न शाम्यति ॥ ११४ ॥
 तस्य दाहं हृते रक्ते कुर्यादन्ते मरादिभिः ।
 अथ गुल्मं सपर्यन्तं वाससान्तरितं भियक् ॥ ११५ ॥
 नाभिवक्ष्यन्वहृदयं रोमराजीं च वर्जयेत् ।
 नातिगाढं परिमृगेच्छरेण ज्वलताऽथवा ॥ ११६ ॥
 लोहंनारणिकोत्थेन दारुणा तैन्दुकेन वा ।
 ततोऽग्निवेगे शमिते शीतैर्वर्ण इव क्रिया ॥ ११७ ॥
 आमाम्बुये तु पेयाद्यैः सन्मुत्थाग्निं विलङ्घिते ।
 म्वं म्वं कुर्यात् कसं मियं मिश्रदोषे च कालवित् ॥ ११८ ॥
 गतप्रसंवाकाम्नायै नार्थं गुन्मेऽभ्रसम्बुधे ।
 सिग्धस्त्रिग्रमरीरायै दद्यात् श्रेहविरचनम् ॥ ११९ ॥

तिलकाधो घृतगुडव्योपभाद्भिर्नोऽन्वित ।
 पानं रक्तभवे गुल्मे नष्टे पुष्पे च योपित ॥ १२० ॥
 भाद्भिर्लक्षणा करञ्जत्वग्ग्रन्थिकाप्रदा रुजम् ।
 चूर्णं तिलानां काथेन पीतं गुल्मरुजापहम् ॥ १२१ ॥
 पलाशघारपात्रे द्वे द्वे पात्रे तैलसर्पिणो ।
 गुल्मग्रैथिन्यजननीं पञ्चा मात्रा प्रयोजयेत् ॥ १२२ ॥
 न प्रभियेत यद्येव दद्याद्योनिविरेचनम् ।
 क्षारेण युक्तं पल्लव सुधाक्षीरेण वा ततः ॥ १२३ ॥
 ताभ्यां वा भावितान्दद्याद्योनी कटुकमत्स्यकान् ।
 वराहमत्स्यपित्ताभ्यां नक्तकान् वा सुभावितान् ॥ १२४ ॥
 किण्वं वा सगुडक्षारं दद्याद्योनीं विशुद्धये ।
 रक्तपित्तहरं क्षारं लिङ्गयेन्मधुसर्पिणा ॥ १२५ ॥
 लशुनं मदिरा तीक्ष्णा मत्स्याद्यास्तैः प्रयोजयेत् ।
 वस्ति सक्षीरगोमूत्रं सक्षारं द्वाशमूलिकम् ॥ १२६ ॥
 अर्चमाने रुधिरे हितं गुल्मप्रभेदनम् ।
 यमकाभ्यक्तदेहायां प्रवृत्ते समुपेक्षणम् ॥ १२७ ॥
 रमोदनम्लयाऽऽहारं पानं च तरुणी सुरा ।
 रुधिरेऽतिप्रवृत्ते तु रक्तपित्तहरा क्रिया ॥ १२८ ॥
 कार्थ्यां वातरुगात्तवा सर्वां वातहरां पुनः ।
 अनाहादावुदावर्त्तवलासघ्नौ यथावधम् ॥ १२९ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ।

—०२०—

अथातः उदरचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ।

दोषातिमान्नीपचयात् स्रोतोमार्गनिरोधनात् ।

सन्धयत्युदरं तस्मात्त्रित्यमेनं विरेचयेत् ॥ १ ॥

पाययेत्तैलमेरण्डं समूचं सपयोऽपि वा ।

मासं ह्यौ वाऽथवा गव्यं मूचं माहिषमेव वा ॥ २ ॥

पिवेद् गोक्षीरभुक् स्याद्वा करभीक्षीरवर्त्तनः ।

दाहानादातिलम् चूर्णपरीतम् विशेषतः ॥ ३ ॥

रूक्षाणां बहुवातानां दोषसंशुद्धिकाङ्क्षिणाम् ।

खे ह्नोयानि सर्पिं पि जठरघ्नानि योजयेत् ॥ ४ ॥

पट्पल दशमूलाभ्यु मस्तुद्रादकसाधितम् ।

नागरं त्रिपलं प्रस्थं घृततैलात्तथाटकम् ॥ ५ ॥

मशुनः साधयित्वा तत्पिबेत्सर्वोदरापहम् ।

कफमारुतसम्भूते गुल्मे च परमं हितम् ॥ ६ ॥

चतुर्गुणे जले मूत्रे द्विगुणे विषकात्पले ।

कल्के सिद्धं घृतप्रस्थं सघारं जठरी पिवेत् ॥ ७ ॥

यवकीलकुलत्यानां पञ्चमूलस्य चाश्रया ।

सुरासौवीरकाभ्यां च सिद्धं वा पाययेद्घृतम् ॥ ८ ॥

एभिः स्त्रिंशद्य सञ्जाते बले शान्ते च भायते ।

स्रस्ते दोषागमे दद्यात्कल्पदृष्टं विरेचनम् ॥ ९ ॥

पटोनमूलं विफलां निशां येल्लं च कार्ष्णिकम् ।

कम्पिप्तनीलिनीकुम्भभागान् द्वित्रिचतुर्गुणान् ॥ १० ॥

पिवेत्स्रक्षूण्यं मूत्रेण पेयां पूर्वं ततो रसैः ।

विरक्तो जाङ्गलैरद्यात्ततः षट्दिवसं पयः ॥ ११ ॥

शृतं पिवेद् द्योषयुतं पोतमेवं पुनः पुनः ।

हन्ति सर्वोदराख्ये तच्चूर्णं जातोदकान्यपि ॥ १२ ॥

गवाक्षीं शङ्खिनीं दन्तीं तिल्वक्रस्य त्वच वचाम् ।

पिबेत्कर्कन्धुसृङ्गोकाकोलाभोमूत्रसौधुभिः ॥ १३ ॥

यवानौ ह्युषाधान्यं शतपुष्पोपकुक्षिका ।

कारवी पिप्पलीमूलमजगन्धा शठी वचा ॥ १४ ॥

चित्रकाजार्जकं धीरं स्वर्णक्षीरीं फलत्रयम् ।

ह्रीं चारौ पौष्करं मूलं कुष्ठं लवणपञ्चकम् ॥ १५ ॥

विहङ्गं च समांशानि दन्त्या भागत्रयं तथा ।

त्रिवृद्धियाम्ने द्विगुणे सातला च चतुर्गुणा ॥ १६ ॥

एष नारायणो नाम चूर्णो रोगगणापहः ।

नैनं प्राप्याभिवर्द्धन्ते रोगा विष्णुमिवासुराः ॥ १७ ॥

तक्रेणोदरिभिः पेयो गुल्मिभिर्वदराम्बुना ।

शान्नाहवाते सुरया वातरोगे प्रसन्नया ॥ १८ ॥

दधिमण्डेन विट्, सङ्गे दाडिमाभोभिरर्यसैः ।

पणिकर्त्तं महत्पात्रै रणाम्बुभिरनीर्यके ॥ १९ ॥

भगन्दरी पाण्डुरोगे कामे ज्वामे गन्धके ।

पद्मरोगे षड्दण्डोदोषे कुष्ठे मन्देऽग्ने ज्वरे ॥ २० ॥

दद्यायिषे मृन्विषे सगरि लविसि विषे ।

यद्यार्धं स्रग्धकोष्ठेन पेयमेतद्विरेचनम् ॥ २१ ॥

ह्युषां काञ्चनक्षीरीं चिकलां नीलिनीफलम् ।

चायन्तीं रोहिणीं तिक्तां सातनां त्रिवर्ता वचाम् ॥२२॥
 सैम्भवं काललवणं पिप्पनीं चेति चूर्णयेत् ।
 टाडिमत्रिफलाभांसरसमृचसुखोदकैः ॥ २३ ॥
 पियोऽय सर्वगुल्मेषु प्रीडिसर्वादरेषु च ।
 श्वित्रे कुष्ठे प्वजरके सटने विषमेऽनले ॥ २४ ॥
 शोफार्थःपाण्डुरोगेषु कामलायां हलीमके ।
 वातपित्तफांघाशु विरेकेण प्रसाधयेत् ॥ २५ ॥
 नीलिनीं निम्बुलं व्योषं चारी खवणपञ्चकम् ।
 चित्रकं च पिबेच्चूर्णं सर्पिंघोदरगुल्मगुत् ॥ २६ ॥
 पूर्ववच्च पिबेद् दुग्धं चामः शुद्धोऽन्तरान्तराः ।
 कारभं गन्धमार्जं वा दद्यादादात्ययिके गदे ॥ २७ ॥
 स्त्रेहमेव विरेकार्थे दुर्बलेभ्यो विशेषतः ।
 हरीतकीसूक्ष्मरजः प्रस्थयुक्तं घृताढकम् ॥ २८ ॥
 अग्नौ विलाप्य मथितं खजिन यवपल्लके ।
 निधापयेत्ततो मासाद्घृतं गालितं पचेत् ॥ २९ ॥
 हरीतकीनां कायेन दधा चाग्नेन संयुतम् ।
 उदरं गरमहीलामानाहं गुल्मविद्रधिम् ॥ ३० ॥
 हृत्त्येतत्कुष्ठमुष्णाटमपस्मारं च पानतः ।
 सुक्तीरयुक्ताद्दोचीराञ्छ्रुतगीतात् खजाहतात् ॥३१॥
 यज्जातमाज्यं सुक्तीरमिहं तत्र तथा गुणम् ।
 घोरेद्रोणं सुधाघोरपथ्यादेन युतं दधि ॥ ३२ ॥
 जातं मथित्वा तप्यपिंस्निहस्निहं च तद्दुग्धम् ।
 तथा मिहं घृतप्रस्यं धगम्यटगुणे पिबेत् ॥ ३३ ॥
 सुक्तीरपनकल्केन मित्रतापट्पनेन च ।

एषां चानु पिबेत्पेषां रसं स्वादु पयोऽधवा ॥ ३४ ॥
 घृते जीर्णे विरिक्तय कोष्णं नागरसाधितम् ।
 पिबेद्भु ततः पेषां ततो यूपं कुलत्पत्रम् ॥ ३५ ॥
 पिबेद्भुत्तत्राह त्वेव भूयो वाऽप्रतिभोजितः ।
 पुनः पुनः पिबेत् सर्पिरानुपूर्व्याऽन्यैव च ॥ ३६ ॥
 घृतान्येताति सिद्धानि विदध्यात् कुशलो भिषक् ।
 गुल्माना गरदोषाणासुदराणां च शान्तये ॥ ३७ ॥
 पीलुकल्कोपसिद्धं वा घृतमानाह भेदनम् ।
 तैल्पकं नोनिनी सर्पिः स्नेहं वा मियकं पिबेत् ॥ ३८ ॥
 हतदीपः क्रमाद्यन् नघुमात्योदनं प्रति ।
 उपयुञ्जीत जठरी दीपयेपनिहतये ॥ ३९ ॥
 हरौतकी सहस्रं वा गौमुखेण पयोऽनुपः ।
 महस्रं पिप्पलीना वा सुक् क्षीरेण सुभावितम् ॥ ४० ॥
 पिप्पलीं बर्हमाना वा क्षीरागो वा शिनालतु ।
 तद्वदा गुम्बुलुं क्षीर तुल्याद्द्रवकरस तथा ॥ ४१ ॥
 चिषकामरदारुभ्यां कल्कं क्षीरेण वा पिबेत् ।
 मास युक्तस्तथा हस्तिपिप्पली विभ्रमेपत्रम् ॥ ४२ ॥
 विडङ्ग चित्रकी दन्ती चण्डं ध्योप च तैः पयः ।
 कल्कैः कोनसमैः पीत्वा प्रहृदमुदरं जयेत् ॥ ४३ ॥
 भोज्यं भुञ्जीत वा मास सुहीक्षीरघृतान्वितम् ।
 उष्णारिकां वा सुक्क्षीरघृतपप्याङ्गुलाकृताम् ॥ ४४ ॥
 पार्श्वगुणमुपस्तम्बदृष्यं च समीर्यः ।
 यदि कुश्यात् ततश्चोन्न विष्यसाराश्वितं पिबेत् ॥ ४५ ॥
 पक्षं वा टिष्टुक्शनापनागं तिष्ठपानत्रैः ।

चारेः कदन्यपामार्गतर्कारिलेः पृथक् कृतैः ॥ ४६ ॥
 कफे वातेन पित्ते वा ताभ्यां वाप्याहतेऽनिले ।
 बलिनः स्वीयवं युक्तं तैलमैरण्डजं हितम् ॥ ४७ ॥
 देवदारुपलाशार्कहस्तिपिप्पलिशिपुकैः ।
 साश्वकर्णैः समीमूत्रैः प्रदिङ्गादुदरं बहिः ॥ ४८ ॥
 हृदिकाम्बीवचाशुण्ठीपञ्चमूलपुनर्नवात् ।
 वर्षाभूधान्यकुष्ठाच्च काथैर्मूत्रैश्च सेचयेत् ॥ ४९ ॥
 विरिक्तं प्लानसुदरं स्पेदितं साल्ललादिभिः ।
 वाससा वेष्टयेद्देवं वायुर्नाऽऽधापयेत् पुनः ॥ ५० ॥
 सुधिरक्तस्य यस्य स्यादाधानं पुनरेव तम् ।
 सुस्निग्धैरङ्गनपणैर्निरुद्धैः समुपाचरेत् ॥ ५१ ॥
 सोपस्तम्भोऽपि पायुराधापयति यं नरम् ।
 तोष्याः सघारगोमूत्राः शस्यन्ते तस्य बन्धायः ॥ ५२ ॥
 इति सामान्यतः प्रोक्ताः सिद्धा जठरिणां क्रियाः ।
 धातोद्देश्यबलिन विदार्यादिशृतं घृतम् ॥ ५३ ॥
 पाययेत् तु ततः स्निग्धं स्पेदिताङ्गं विरेचयेत् ।
 बहुगन्धैस्त्वक्केनैव सर्पिणा मिश्रकेष वा ॥ ५४ ॥
 हृत्ते ससर्जने चीरं बन्धार्धमवधारयेत् ।
 प्रागुत्कृष्टे शाब्दिकेते बन्धे नये क्रमात् पथः ॥ ५५ ॥
 रूयैः रसैर्वा गन्धान्तालवणैस्त्रिन्विंशताननम् ।
 मोटावत्तं पुनः स्निग्धं त्रिचवनाभ्यापयेत् ततः ॥ ५६ ॥
 तोष्याधोभागयुक्तेन टागमूनिफहस्तिना ।
 तिनोद्भूकतेनेन पातघ्राग्राशृतेन च ॥ ५७ ॥
 न्युरपागेषसन्ध्याभिपादोऽट्टनिकातिपु ।

रुचं बद्धशक्तदातं दोषाग्निमनुवासयेत् ॥ ५८ ॥
 अयिरेच्यस्य गमना बस्तिक्षीरघृतादयः ।
 बलिनं स्यादुमिडेन पैत्ते संस्त्रे च सर्पिषा ॥ ५९ ॥
 श्यामाभिभङ्गीचिफला विपक्वेन विरेचयेत् ।
 सितानधुघृताण्येन निरुहोऽप्य ततो हितः ॥ ६० ॥
 ग्वयोधादिकपायेण स्त्रे हवस्तिथ तच्छृतः ।
 दुर्बलं त्वनुवास्यादौ शोधयेत् क्षीरबस्तिभिः ॥ ६१ ॥
 जाते त्वग्निबले स्निग्धं भूयो भूयो विरेचयेत् ।
 क्षीरेण सत्रिष्टत्कल्केनोरुषूकशृतेन तम् ॥ ६२ ॥
 मातलाभायमाणाभ्यां शृतेनारग्वधेन वा ।
 सकफे वा समूत्रेण सतिक्लाह्येन सानिले ॥ ६३ ॥
 पयसान्यतमेनैषां विदार्याटिशृतेन वा ।
 भुञ्जीत जठर चास्य पायमेनीपनाहयेत् ॥ ६४ ॥
 पुनः क्षीर पुनर्बस्ति पुनरेव विरेचनम् ।
 क्षमेण ध्रुवमातिष्ठन्वतः पित्तीदरं जयेत् ॥ ६५ ॥
 यक्षकादि विण्क्तेन कफे संस्त्रे च सर्पिषा ।
 श्विन्नं स्रुक्क्षीरसिडेन दग्गन्त विरेचितम् ॥ ६६ ॥
 समर्जयेत् कटुक्षारयुक्तैरथैः कफापहैः ।
 मूत्रद्वारपतैनाद्यो निरुहोऽप्य ततो हितः ॥ ६७ ॥
 मुष्ककाटिकपायेण स्त्रे हवस्तिथ तच्छृतः ।
 भोजनं व्योपदुग्धेन कौल्येन रमेन वा ॥ ६८ ॥
 स्तैमित्वाश्चिह्नसासैर्मन्देऽग्नी मद्यपाय च ।
 दद्यादरिटान् चाराय कफख्यानस्त्रिरोदरे ॥ ६९ ॥
 हिङ्गूपकुण्ठे चिफलां देवदारु निशाद्यम् ।

भक्ष्मातकं शिषुफल कटुका तिक्तक वचाम् ॥ ७० ॥
 शुण्ठी माद्रीं घन कुष्ठ सरल पटुपञ्चकम् ।
 दाहयेज्जम्बेरोक्त्य दधिस्रे हचतुष्कवत् ॥ ७१ ॥
 अन्तर्धूम तत चारादिहालपदक पिबेत् ।
 मदिरादधिमण्डोष्णजलारिष्टसुरासवै ॥ ७२ ॥
 उदर शुल्ममठीला तून्धौ कोफ विषूषिकाम् ।
 ज्जीह्वद्रोगगुदजानुदावर्त्तं च नाशयेत् ॥ ७३ ॥
 जयेदरिष्टगोमूत्रचूर्णायस्कृतिपानत ।
 सघारतैलपानैश्च दुर्बलस्य कफोदरम् ॥ ७४ ॥
 उपनाद्य समिहार्यकिण्वैर्वीजैश्च मूलनात् ।
 कलकितेरुदरस्वेदमभीक्ष्ण चाप योजयेत् ॥ ७५ ॥
 सन्निपातोदरे कुर्यान्नातिघ्नीणवलानले ।
 द्योपोद्रेकानुरोधेन प्रत्याख्याय क्रियामिमाम् ॥ ७६ ॥
 दन्तीद्रयन्तीफलज तैल पाने च शस्यते ।
 क्रियानिहत्ते जठरे त्रिदीपे तु विशेषत ॥ ७७ ॥
 दद्यादापृच्छ तन्नातीन् पातु मद्येन कल्कितम् ।
 मूल काकादनी गुष्ठा करवीरकसम्भवम् ॥ ७८ ॥
 पानभोजनसयुक्त दद्याद् वा स्यावर विषम् ।
 यस्मिन् वा कुपित सर्पो विमुञ्चति फले विषम् ॥ ७९ ॥
 तेनास्य द्योपसङ्घात स्थिरो नीनो विमार्गग ।
 बहि प्रवर्त्तते भिवो विपेणाशु प्रमाथिना ॥ ८० ॥
 तथा ब्रजत्व गदतां शरीरान्तरमेव वा ।
 हतदोष तु मीताम्बु घ्रात त पाशयेत् पय ॥ ८१ ॥
 पेया वा विहत शक भण्डूक्या पानुकम्य वा ।

कानशाकं यवाख्यं वा खादेत् स्वरससाधितम् ॥८३॥
 निरञ्जलणवस्त्रे ह स्त्रिवाग्विब्रमनत्रमुक् ।
 मासमेक ततश्चैवं द्रुषितः स्वरस पिबेत् ॥ ८३ ॥
 एष विनिर्हते शाकैर्दोषे मासात् परं ततः ।
 दुर्घलाय प्रयुञ्जीत प्राणभृत् कारभं पयः ॥ ८४ ॥
 पीहीद् यथादीपं क्षिन्धम्य स्त्रेदितम्य च ।
 सिरां भुक्तवतो दध्ना वामबाहौ पिमोक्षयेत् ॥ ८५ ॥
 लब्धे रले च भूयोऽपि स्त्रे हपीत विशोधितम् ।
 समुद्रशुक्तिजं चारं पयसा पाययेत्तथा ॥ ८६ ॥
 अस्त्रशृतं विडकषापूर्णाण्यं नक्तमालजम् ।
 भीभाञ्जनस्य वा काथ सैन्धवाग्निक्षणान्वितम् ॥ ८७ ॥
 हिङ्गादिपूर्णं घाराञ्च युञ्जीत च यथाबलम् ।
 पिप्पलो नागरं दन्तीं समागं दिगुणाभयम् ॥ ८८ ॥
 विहाडांगयुतं पूर्णमिदमुष्णाम्बुना पिबेत् ।
 विडङ्गं चिषकं सक्तून् सघृतान् सैन्धवं वचाम् ।
 दग्धा कपाले पयसा गुल्मपीडापहं पिबेत् ॥ ८९ ॥
 तैलीन्मिश्रैर्बदरकपत्रैः समर्दितैः समुपनदः ।
 सुयनेन पीडितोऽनु याति पीडा पयो भुजो नाशम् ॥९०॥
 रोहीतकन्तताः कृताः खण्डशः साभवाञ्जले ॥ ९१ ॥
 मूत्रे वाऽसुगुयात्तत्तु सप्तरात्रस्थितं पिबेत् ।
 कामना पीडगुल्मार्शः कृमिमेहोदरापहम् ॥ ९२ ॥
 रोहीतकत्वचं कृत्वा पलानां पञ्चविंशतिम् ।
 कोलद्विप्रस्थसंयुक्तं कपायनुपकल्पयेत् ॥ ९३ ॥
 पानिकैः पञ्चकोसेलु तैः समस्तैश्च तु यथा ।

इरीतकत्वचा पिष्टेर्धृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥ ८४ ॥

प्लीहाभिष्टुप्तिं शमयत्येतदाशु प्रयोजितम् ।

कदल्यास्तिलनालानां चारेण क्षुरकस्य च ॥ ८५ ॥

तैलं पक्कं जयेत्पानात् प्लीहान कफघातजम् ।

अशान्तौ गुल्मविधिना योजयेद्दग््निकर्म च ॥ ८६ ॥

अप्राप्तपिच्छासलिले प्लीह्नि वातकफोत्थणे ।

पैत्तिके जीवनीयानि सर्पिं वि क्षीरबस्त्रयः ॥ ८७ ॥

रक्तावसेकः संशुद्धिः क्षीरपानं च शस्यते ।

यकृति प्लीहवत्कर्म दक्षिणे तु भुजे सिराम् ॥ ८८ ॥

स्त्रिन्नाय बहोदरिणे मूत्रतीक्ष्णोपधान्वितम् ।

सतैलं लवणं दद्यान्निरुहं सानुवासनम् ॥ ८९ ॥

परिस्रंसीनि चाभ्रानि तीक्ष्णं चाभ्रं विरेचनम् ।

उदावर्त्तहरं कर्म कार्थ्यं यज्ञानिलापहम् ॥ ९० ॥

द्विद्रोदरमृते खेदात् श्लेष्मोदरवदाचरेत् ।

जातं जातं जलं स्याद्यमेव तद्यापयेद्विषम् ॥ ९१ ॥

अपां दोषहराण्यादौ योजयेद्दुदकोदरे ।

मूत्रयुक्तानि तीक्ष्णानि विविधचारवन्ति च ॥ ९२ ॥

दोषनीयैः कफप्रैश्च तमाहारैरुपाचरेत् ।

चारं क्षागकरीपाणां शृतं मूत्रेऽग्निना पचेत् ॥ ९३ ॥

घनीभवति तस्मिंश्च कर्षांगं चूर्णितं क्षिपेत् ।

पिप्पलीपिप्पलीमूलं शुग्लोन्मवणपञ्चकम् ॥ ९४ ॥

निकुम्भकुम्भत्रिफलाभ्वर्णक्षीरीविपाणिकाः ।

म्यर्जिकाचाररपहृषग्यासातलायवगूकजम् ॥ ९५ ॥

कोनाभा गुटिकाः कृत्वाः ततः सौवीरकाण्डुनाः ।

पिबेटजरके शोफे प्रसवे चीदकोटरे ॥ १०६ ॥
 इत्यौपधैरप्रशमे त्रिषु बद्धोदरादिषु ।
 प्रयुञ्जीत भिषक् शस्त्रमार्तबभ्रुनृपायितः ॥ १०७ ॥
 क्षिग्धस्त्रितनोर्नाभेरधोवद्वचतान्त्रयोः ।
 पाटयेद्दुदरं सुष्ठा यामतयतुरङ्गुलात् ॥ १०८ ॥
 चतुरङ्गुलमानं तु निष्कास्यान्त्राणि तेन च ।
 निरीच्यापनयेद् धानमलनेपोपलादिकम् ॥ १०९ ॥
 छिद्रे तु शल्यमुद्धृत्य विगोध्यान्त्र परिस्त्रवम् ।
 मर्शीटैर्दशयेच्छिद्रं तेषु सग्नेषु चाहरेत् ॥ ११० ॥
 कार्यं मूर्ध्नोऽनुचान्त्राणि यथाभ्यानं निवेशयेत् ।
 अक्षानि ऋक्षार्थिभ्याश्च कौष्येद् बहिर्दण्डम् ॥ १११ ॥
 ततः कृष्णमृदा निष्य बध्नीयाद् यटिमिश्रया ।
 गिवातस्थः पयोवृत्तिं श्री हृद्गोत्र्या यमेत्ततः ॥ ११२ ॥
 मज्जने जठरे तैर्नैरभ्यक्तस्यानिनापदैः ।
 त्रिदश्याग्नाम्बुना कचमुदरे परिवेष्टिते ॥ ११३ ॥
 बद्धच्छिद्रोदितस्याने विधेद्द्वुलमात्रकम् ।
 निधाय तस्मिन्नाडीं च स्नाययेद्वैमभ्रम ॥ ११४ ॥
 अद्याप्य नाडीमाक्षय्ये गैमेन नवणेन च ।
 अणमभ्यग्य यथा च येदयेदासकोटरे ॥ ११५ ॥
 तप्तोयेऽङ्घ्रि चतुर्थे वा यावदापोऽग्नं दिनम् ।
 तस्य विद्रम्य विद्रम्य स्नाययेदम्पगो जलम् ॥ ११६ ॥
 विषेदयेद्दाटतरं जठरं च सयाग्रयम् ।
 त्रि र्गुणं सङ्घितः पेशानघेऽनवणां पिबेत् ॥ ११७ ॥
 प्यात पीरज्जिताः पश्मासांस्वीन् पेषा पशुमा पिबेत् ।

त्रींशान्यान् पयसैवाद्यात् फलाम्बेन रसेन वा ॥११८॥
 अल्पयः स्नेहलवणं जीर्णं श्यामाककोद्रवम् ।
 प्रयत्नो वल्लरेणैवं विजयेत् तज्जलोदरम् ॥ ११९ ॥
 वर्ज्येषु यन्वितो दिष्टे नात्यदिष्टे जितेन्द्रियः ।
 सर्वमेवोदरं प्रायो दीपसङ्घातजं यतः ॥ १२० ॥
 अतो वातादिग्रमनी क्रिया सर्वा प्रशस्यते ।
 यद्भिर्मन्दत्वमायाति दोषैः कुक्षौ प्रपूरिते ॥ १२१ ॥
 तस्माद्भोज्यानि भोज्यानि दीपनानि लघूनि च ।
 सपञ्चमूलान्यल्पाम्बुपटुस्त्रिहकटूनि च ॥ १२२ ॥
 भावितानां गवां मूत्रे पष्टिकानां च तश्चुलैः ।
 यवागूं पयसा सिद्धां प्रकामं भोजयेन्नरम् ॥ १२३ ॥
 पिबेदिहुरस चानु अठराणां निवृत्तये ।
 स्त्रं स्त्रं स्थानं व्रजन्त्येषां वातपित्तकफास्तथा ॥१२४॥
 अत्यर्थोष्णाम्बुलवणं रुचं याहि हिमं गुरु ।
 गुडं तैलकृतं शाकं धारिषानावगाहयोः ॥ १२५ ॥
 प्रायासाध्ददिवास्त्रप्रयानानि च परित्यजेत् ।
 नात्यर्थसान्द्रं मधुरं तक्रं पाने प्रशस्यते ॥ १२६ ॥
 सकणालवणं घाते पित्ते सोषणशर्करम् ।
 यवानीसैन्धवाजाजी मधुव्यौषैः कफोदरे ॥ १२७ ॥
 चूपणचारलवणैः संयुतं निचयोदरे ।
 मधुतैलवचाशुण्ठीयताह्वाकुष्ठसैन्धवैः ॥ १२८ ॥
 प्लोङ्गि बधे तु हृषुषायवानीपट्टजादिभिः ।
 सकृन्ना मात्तिकं छिद्रे व्योषवत् सलिलोदरे ॥१२९॥
 गौरवारोचकानाहमन्दवङ्गतिसारिणाम् ।

तत्र वातकफार्तानाममृतत्वाय कस्याते ॥ १३० ॥
 प्रयोगाणां च सर्वेषामनुचीरं प्रयोजयेत् ।
 स्यैयं क्रतुं सर्वधातूनां बन्धं दौषानुबन्धत् ॥
 भेषजोपचिताङ्गानां चीरमेवाभृतायते ॥ १३१ ॥

घोड़गोऽध्यायः ।

पक्षातः पाण्डुरोगचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ।
 पाण्डुरामयो विवेत् सर्पिरादौ कम्पायकाद्वयम् ।
 पञ्चगव्यं महातिक्तं शृतं वाऽऽरगधादिना ॥ १ ॥
 दादिमात्कुडुवो धाव्यात्कुडुवार्कं यन् यन्म् ।
 चित्रकाञ्चद्वेषगस्य पिष्यणर्कपन्नं च तैः ॥ २ ॥
 कल्कितैर्विगतियन्ने घृतस्य समिलाटके ।
 मिहं हस्ताण्डुगुम्भार्गः घोड़वातकफार्तिशुत् ॥ ३ ॥
 दौषानं ग्रामकासघ्नं मूढवातानुमोदनम् ।
 दुःश्रमसविनीनां च बन्धानां च प्रयत्नते ॥ ४ ॥
 सौहित्यं वामयेतीत्यैः पुनः क्षिब्धं च मोधयेत् ।
 पशुभा मूषयुक्तेषु बहुगः केवमेव वा ॥ ५ ॥
 टमोषभरमे कोणे काश्मर्याश्चमिमासुतम् ।
 द्राक्षाश्चमिं वा शृणुत तत् पिबेत् पाण्डुरोगजित् ॥
 मूषेण पिटी पण्यां वा तमिहं वा कनकयम् ।
 अर्द्धलोरोविहणप्राणाभद्रदाहमदोषधम् ॥ ७ ॥

गोमूत्राञ्जलिना पिष्टं मृतं तेनैव वा पिवेत् ।
 साधितं क्षीरमेभिर्वा पिवेद्दोषानुलोमनम् ॥ ८ ॥
 मूत्रे स्थितं वा सप्ताहं पयसाऽयोरजः पिवेत् ।
 जीर्णं क्षीरेण भुञ्जीत रक्षेन मधुरेण वा ॥ ९ ॥
 शुद्धयोभयतो लिङ्घ्यात् पथ्यां मधुघृतद्रुताम् ।
 विद्यालां कटुकां मुस्तां कुष्ठं दारुकलिङ्गकः ॥ १० ॥
 कर्षांशाद्विपिचुर्मुर्षा कर्षार्क्षंशा घृणप्रिया ।
 पीत्वा तच्चूर्णमश्वोभिः सुखैर्लिङ्घ्यात्ततो मधु ॥ ११ ॥
 पाण्डुरोगं ज्वरं दाहं कासं श्वासमरोचकम् ।
 गुल्मानाहामवातांश्च रक्तपित्तं च तज्जयेत् ॥ १२ ॥
 वासागुहूषीत्रिफलाकटुभूनिम्बनिम्बजः ।
 काथः क्षौद्रयुतो हन्ति पाण्डुपित्तास्रकामलाः ॥ १३ ॥
 व्योषान्निवेक्षत्रिफलामुस्तैस्तुल्यमयोरजः ।
 चूर्णितं तक्रमध्वाज्यकीष्ठाश्वोभिः प्रयोजितम् ॥ १४ ॥
 कामलापाण्डुहृद्दीगकुष्ठार्गो मीहनाशनम् ।
 गुड़नागरमण्डूरतिलांशान्भानतः समान् ॥ १५ ॥
 पिप्पली द्विगुणान् दद्याद् गुटिकां पाण्डुरोगिणे ।
 ताप्यं दार्ढ्यास्वषं चक्षुं ग्रन्थिक देवदारु च ॥ १६ ॥
 व्योषादि नवर्कं चैतच्चूर्णयेद् द्विगुणं ततः ।
 मण्डूरं चाश्वननिभं सर्वतोऽष्टगुणेऽघ तत् ॥ १७ ॥
 पृथग् विषक्रे गोमूत्रे यटकीकरणचने ।
 प्रक्षिप्य षट्कान् कुर्यात् तान् खाद्रेत्तक्रभोजनः ॥ १८ ॥
 एते मण्डूरषटकाः प्राणदाः पाण्डुरोगिणाम् ।
 कुष्ठान्यत्तरजं शोफमूरुक्ष्माश्वमरोचकम् ॥ १९ ॥

कनीयः पञ्चमूलाब्जु शस्यते पानभोजने ।

पाण्डूनां कामलात्तानां मृद्धीकामलकाद्रसः ॥ ३२ ॥

इति सामान्यतः प्रोक्तं पाण्डुरोगभिषग्जितम् ।

विकल्प्य योज्यं विदुषा मृद्यग्दोषबलं प्रति ॥ ३३ ॥

स्त्रेहप्रायं पवनजे तिलग्रीतन्तु पैत्तिके ।

शैषिके कटुरुक्षीण्यं विमिश्रं सान्निपातिके ॥ ३४ ॥

मृदं निर्यातयेत् कायात्तौष्यैः संशोधनैः पुरः ।

बलाधानानि सर्पिंषि शुद्धे कोष्ठे तु योजयेत् ॥ ३५ ॥

व्योषविल्वद्विरजनीत्रिफलाद्विपुनर्नषम् ।

सुस्तान्ययोरजः पाठा विडङ्गं देवदारु च ॥ ३६ ॥

हृदिकाली च भाङ्गी च सघ्नैरेसैः मृतं घृतम् ।

सर्वान् प्रशमयत्याशु विकारात्मृत्तिकाकृतान् ॥ ३७ ॥

तद्वत् केसरयव्याह्वपिप्पलीघ्नैरशाङ्गवसैः ।

मृदुभ्रेषणाय तक्षौष्ये वितरेद्भावितां मृदम् ॥ ३८ ॥

वेङ्कान्निनिम्बप्रसवैः पाठया मूर्चयाऽथवा ।

मृद्धेदभिस्रदोषानुगमाद्योज्यं च भिषग्जम् ॥ ३९ ॥

कामलायां तु पित्तघ्नं पाण्डुरोगाविरोधि यत् ।

पथ्याशतरमे पथ्याहन्ताईशतकल्कितः ॥ ४० ॥

प्रस्यः सिद्धो घृताहुल्लकामलापाण्डुरोगमुत् ।

आरग्वधं रमेनेषोर्विदार्यामनकस्य वा ॥ ४१ ॥

मन्त्रूपणं विल्यमात्रं पाययेत् कामलापट्टम् ।

पिवेत्त्रिकुम्भकल्कं वा द्विगुणं ग्रीतवारिणा ॥ ४२ ॥

कुम्भस्य चूर्णे सघ्नैः चैफलेन रमेन वा ।

शिकलाया गुडूष्या वा दास्यां निम्बस्य वा रमम् ॥ ४३ ॥

प्रातः प्रातर्भुयुतं कामलात्तार्थं योजयेत् ।
 निगानेरिकधात्रीभिः कामलापहसञ्चनम् ॥ ४४ ॥
 तिलपिट्टनिभं यस्तु कामलावान् सृजेन्नलम् ।
 कफरुहपथ तस्य पित्तं कफहरैर्जयेत् ॥ ४५ ॥
 रुच्यशीतगुरुखादुव्यायामबलनिग्रहैः ।
 कफसन्मूर्च्छितो वायुर्यदा पित्तं बहिः क्षिपेत् ॥ ४६ ॥
 हारिद्रनेत्रमूषत्वक्क्षेतवर्चास्तदा नरः ।
 भवेत् साटोपविष्टश्चो गुरुणा हृदयेन च ॥ ४७ ॥
 दौर्बल्याख्याग्निपाखात्तिष्ठिधाखासारुचिञ्चरैः ।
 क्रमेषाल्येऽनुपप्ये त पित्ते शास्त्रासमायिते ॥ ४८ ॥
 रसैस्तं रुचकटुक्कैः शिखितित्तिरिदक्षजैः ।
 शक्मूलकजैर्युपैः कुलत्वीत्ये च भोजयेत् ॥ ४९ ॥
 भ्रमान्नतीक्ष्णकटुकलवणोष्णश्च शस्यते ।
 सवीजपूरकरसं लिङ्गाद्गोपं तधामयम् ॥ ५० ॥
 स्त्रं पित्तमेति तेनास्य शकृदप्यनुरन्वते ।
 वायुश्च याति प्रथमं सहाटोपाद्युपद्रवैः ॥ ५१ ॥
 निष्ठत्तोपद्रवस्यास्य कार्यः कामलिको विधिः ।
 गोमूत्रेण पिबेत् कुम्भकामलायां शिलाजतु ॥ ५२ ॥
 मांसं मांसिकघातुं वा किटं वाप्यङ्घ्रिस्थकम् ।
 शुद्ध्नीम्बरसञ्जीरसाधितेन हसौमफी ॥ ५३ ॥
 सदिपीडविपा स्निग्धः पिबेद्वाधौरसेन तु ।
 विवृता तद्विनिर्गन्त्यात् स्वादु पित्तानिलापहम् ॥ ५४ ॥
 द्राघालेपः परीक्षितं सर्पिं पि मधुराणि च ।
 यापनान् तीक्ष्णशीतं शीलयेत् सानुवासनान् ॥ ५५ ॥

मार्हीकारिष्टयोगांश्च पिबेद्युक्त्याग्निवृद्धये ।
 कासिकं वाभयान्नेहं पिप्पलीमधुक बलाम् ॥ ५६ ॥
 पयसा च प्रयुञ्जीत यथादीष यथावलम् ।
 पाण्डुरोगेषु कुशलः शोफोक्तञ्च क्रियाक्रमम् ॥ ५७ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

—::०::—

अथातः श्वयशुचिकिक्षितं व्याख्यास्यामः ।

सर्वत्र सर्वाङ्गसरे द्योयजे श्वयथौ पुरा ।
 सामे विशोषितो भुक्त्वा लघुकोष्ठाश्वसा पिबेत् ॥ १ ॥
 नागरातिविपाटाहविडङ्गेन्द्रयबोधणम् ।
 अथवा विजयाशुखोदेवदारुपुनर्नवम् ॥ २ ॥
 नवायसं वा दोषाव्यः शुद्धौ मूत्रहरीतकीः ।
 वराक्षाघेन कटुकाम्बुश्रयस्त्रूपणानि वा ॥ ३ ॥
 अथवा गुग्गुलुं तद्वज्जतु वा शैलसम्भवम् ।
 मन्दान्निः शोभयेदामगुरुभिन्नविबद्धविट् ॥ ४ ॥
 तक्रं सौवर्धनव्योषक्षौद्रयुक्तं गुडाभयम् ।
 तक्रानुपानमथवा तद्वदा गुडनागरम् ॥ ५ ॥
 आर्द्रिकं वा समगुहं प्रकुश्यार्दविषहितम् ।
 पर पक्षपल मास यूपघोररसायनः ॥ ६ ॥

गुह्यादरार्गःश्वयशुप्रमेहान् श्वासप्रतिश्यान्सक्तायिपाकान् ।
 सकागनाशोफमर्नादिकारान् कासं क्षफथै । ज्येष्ठयोगः ॥७॥
 एतमार्द्रिकनागरम् कर्कशरसाभ्या पयसा च साधयित्वा ।
 श्वयशुश्वटूराग्निमादरभिन्नुतोऽपि पिष्टन् भवत्यरोगः ॥८॥

निरामो बह्वगमनः पिवेच्छुयधुपीडितः ।

त्रिकटुत्रिहतादन्तीचित्रकैः साधितम्पथः ॥ ८ ॥

मूत्रं गोर्वा महिष्या वा सचीरं चीरभोजनः ।

सप्ताहं मासमथवा न्यादुष्ट्रीचीरवर्त्तनः ॥ १० ॥

यथानकं यवसार यवानीं पञ्चकोलकम् ।

मरिचन्दाडिमप्याठां धानकामन्त्रवेतसम् ॥ ११ ॥

बालबिल्वश्च कर्पीशं साधयेत् सलिलादृके ।

तेन पक्वो घृतपथ्यः शोफार्शोगुल्ममेहहा ॥ १२ ॥

दध्नश्चित्रकगर्भाडा घृतं तप्तक्रसंयुतम् ।

पक्वं सचित्रक तद्वदगुणैर्युञ्ज्याच्च कालवित् ॥ १३ ॥

धान्यन्तरं महातिलं कस्यारणमभयाघृतम् ।

दग्मूलकषायस्य कमे पप्याग्रतं पचेत् ॥ १४ ॥

दत्त्वा गुडसुतां तस्मिन् लेहे दद्याद्विचूर्णितम् ।

त्रिजातक चिकटुक किष्किञ्च यवशूकजम् ॥ १५ ॥

प्रस्थाहंश्च हिमे शौद्रात्तं निहन्त्युपयोजितम् ।

प्रहृद्गोफज्वरमेहगुल्मकार्श्यामवातास्रकरत्तपित्तम् ।

वैषण्यं मूषानिलशुकदोषश्वांसारुचि भ्रौहगरोदरश्च ॥ १६ ॥

पुराणयवशाम्पसं दग्मूलाभ्युसाधितम् ।

अल्पमस्य पटुस्रे हं भोजन श्रययोर्हितम् ॥ १७ ॥

चारय्यापान्वितैर्मौद्गैः कोमलैः सकण्ठैः रसैः ।

तथा जाह्ननजैः कूर्मगोधागन्धकलैरपि ॥ १८ ॥

अनग्नं मद्यित पाने मद्यान्योपधयन्ति च ।

अञ्जाजीमठीजीवन्ती कारवी, पीष्कराग्निकैः ॥ १९ ॥

विल्वमध्ययवसारहृषायै र्बदरोन्मितैः ।

कृता पेयाऽऽण्यतैलाभ्यां युक्तिमृष्टा परं हिता ॥ २० ॥

शोफातिसारहृद्रोगगुल्मार्योऽप्याग्निमेहिनाम् ।

गुणैस्तद्वच्च पाठायाः पञ्चकोलेन साधिता ॥ २१ ॥

शैलेयकुष्ठे स्त्रीपेयरेणुकागुरुपञ्चकैः ।

श्रीवेष्टकनखसृक्कादेवदारुप्रियङ्गुभिः ॥ २२ ॥

मांसी मागधिका वन्यधान्यध्यामकबालकैः ।

चतुर्जातकतालीसमुस्तागन्धपलांशुकैः ॥ २३ ॥

कुर्व्यादभ्यस्ननं तैलं लेपं स्नानाय सूदकम् ।

स्नानं वा निम्बवर्षाभूनक्तमालार्कवारिणा ॥ २४ ॥

एकाङ्गशीफे वर्षाभूकरवीरकक्लिंशुकैः ।

विशालात्रिकलारोध्ननलिकादेवदारुभिः ॥ २५ ॥

हिंस्त्राकीघातकी भाद्री तालपर्णी जयन्तिभिः ।

स्थूलकाकादनीशालनाकुलीवृषपर्णिभिः ॥ २६ ॥

वृद्धिर्दिहस्तिकर्णैश्च सुखीणैर्लेपनं हितम् ।

अथानिलीत्ये खयथी मासासं त्रिहत पिवेत् ॥ २७ ॥

तैलमैरण्डञ्जं वातविद्धिबन्धे तदेव तु ।

प्राग्भक्तं पयसा युक्तं रसैर्वा कारयेत् तथा ॥ २८ ॥

स्वेदाभ्यङ्गान् समीरघ्नान् लेपमेकाङ्गि पुनः ।

मातुलुङ्गाग्निमन्येन शण्ठी हिंस्त्रामराह्वयेः ॥ २९ ॥

पेत्ते तित्तं पिवेत् सर्पिन्यंघ्रोधाद्येन वा शृतम् ।

शोरं तृदाहृमोहेषु लेपाभ्यङ्गाय शीतलाः ॥ ३० ॥

पटोलमूलत्रायन्ती यथ्याह्वकाटुकाभयाः ।

दारुदार्वीहिम दन्ती विशाला निचुलं कथा ॥ ३१ ॥

तैः काथः सष्टतः पीतो हृत्प्यन्तस्तापवृद्धमान् ।

ससन्निपातवीसर्पं शोफदाहविपन्नरान् ॥ ३२ ॥
 आरम्बधादिना सिद्धं तैलं श्लेष्मोद्भवे पिबेत् ।
 स्रोतोविवन्धे मन्देऽग्नावर्चौ स्निग्धिताशयः ॥ ३३ ॥

आरधूर्णस्यारिष्टभूत्रतक्राणि शीलयेत् ।
 क्षयापुराणपिण्याकगिप्रुत्वक्सिकतातसौः ॥ ३४ ॥
 प्रन्नेपोश्मर्दने युष्मरात् सुष्णोष्णा भूत्रकस्थिताः ।
 घ्नानं भूत्राश्रमि सिद्धे कुष्ठतर्कारिषिन्नकैः ॥ ३५ ॥
 कुलत्यनागराभ्यां वा चण्डागुर्वावलेपने ।

कालाजगृहीसरत्नवक्त्रगन्धाह्वयाह्वयाः ॥ ३६ ॥
 एकैपिका च लेपः स्यात् ज्वयथावेकमातजे ।
 यथादीपं यथासन्नं शुद्धिं रक्तावभेचनम् ।
 कुर्वीत मित्यदीपे तु द्वाघोद्रे कदलात् क्षियाम् ॥ ३७ ॥

अजाजिपाठावनपक्षकोलव्याघ्रौरजन्यः सुखतोयपीताः ।
 शोफं त्रिदीपं चिरजं प्रसृजं निघ्नन्ति मूनिस्वभक्षोपधेय ॥ ३८ ॥
 अन्ततादितयं सिवाटिका सुरकाष्ठं सपुरं भगोजलम् ।
 ज्वयधूद्रकुष्ठपाण्डुता कृमिमेहोर्द्वकफानिलापहम् ॥ ३९ ॥
 इति निजमधिकृत्य पथ्यमुक्तं चतजनिते चतजं विशोधनीयम् ।
 शुक्तिश्चिमद्यतलेपमेकरेकैर्विषजनिते विपन्निष शोफ इष्टम् ॥ ४० ॥

धास्थानूपं पिशितमवलं शुष्कगार्कं तिलाञ्जनम्
 गोष्ठं पिष्टाद्यं दधि सनवर्षं विञ्जलं मद्यमञ्जम् ।
 धानावस्त्रं ससमयमनमयीं गुर्वमागरं विदरादि
 स्वप्नं रात्रौ ज्वयधुगदवान् वर्जयेन्मैथुनं च ॥ ४१ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

अथातो विसर्पचिकित्सितं व्याख्यास्यामः ।
 आदावेव विसर्पेषु हितं लह्नरूचणम् ।
 रक्तावसेको यमनं विरेकः स्त्रेहनं न तु ॥ १ ॥
 प्रच्छर्दनं विसर्पघ्नं सयष्टीन्द्रयवं फलम् ।
 पटोलपिप्पलीनिम्बपल्लवैर्वा समन्वितम् ॥ २ ॥
 रसेन युक्तं चायन्या द्राक्षायास्त्रैफलेन वा ।
 विरेचने चित्तञ्चूर्णं पयसा सर्पिणाऽथवा ॥ ३ ॥
 धोज्यं कीष्ठगते दोषे विशेषेण विशोधनम् ।
 अविशोध्यस्य दोषेऽल्पे यमन चन्दनोत्पलम् ॥ ४ ॥
 मसुनिम्बपटोलं वा पटोलाटिकमेव वा ।
 सारिवामलकोशीरमुस्तं वा कथितं जले ॥ ५ ॥
 दुरालभां पर्पटकं गुडूर्ध्वं विघ्नभेदजम् ।
 पाक्यं शीतकषायं वा दृश्यावीसर्पवान् पिवेत् ॥ ६ ॥
 दार्वीपटोलकटुकामसूरत्रिफलाम्नाया ।
 सनिम्बयष्टीनायन्तीः कथिता हृतमूर्च्छिताः ॥ ७ ॥
 शाखादुष्टे तु रुधिरे रक्तमेवाहितो हरित् ।
 त्वग्मांसस्त्रायुसंकेदो रक्तक्ते दाहि जायते ॥ ८ ॥
 निरामे श्लेषणि शीणे वातपित्तोत्तरे हितम् ।
 एतं तिक्तं महातिक्तं शृतं वा चायमाण्या ॥ ९ ॥
 निहृतेऽस्त्रे विशुद्धेऽन्तर्दोषे त्वग्मांससन्धिगे ।
 वह्निःक्रियाः प्रदेहाद्या सद्यो वीसर्पशान्तये ॥ १० ॥

यथाहामुस्तवारोद्दीवंगतंगलधान्यकम् ।
 सुराहा कृष्णगन्धा च कुष्ठं वा लेपनं चले ॥ ११ ॥
 न्यग्रोधोधादिगणः पित्ते तथा पद्मोत्पलादिकम् ।
 न्यग्रोधपादास्तुरणाः कदलीगर्भसंयुताः ॥ १२ ॥
 विसयन्विय लेपः स्वात् यतधौतघृताद्भुतः ।
 पद्मिनीकर्दमः शीतः पिष्टं मौक्तिकमेव वा ॥ १३ ॥
 शङ्खः प्रयासं शक्तिर्षा गैरिकं वा घृतान्वितम् ।
 त्रिफलापद्मकीयीरबमङ्गाकरवीरकम् ॥ १४ ॥
 नलमूलाभ्यनन्ता च लेपः श्लेष्मविश्वपंहा ।
 धवसताङ्गखदिरदेवदारुकुरण्डकम् ॥ १५ ॥
 समुस्तारम्बधं लेपो वर्गो वा वरुणादिकः ।
 भारग्वधस्य पचापि त्वचः श्लेष्मान्तकीङ्गवरः ॥ १६ ॥
 इन्द्रापीथाकं काकाहागिरीपकुसुमानि च ।
 मेकत्रथाभ्यङ्गहविलेपसूर्णान् यथायथम् ॥ १७ ॥
 एतैरेषोपधैः कुर्याद्वायौ लेपा घृताधिकाः ।
 कफस्थानगते सामे पित्तस्थानगतेऽथवा ॥ १८ ॥
 चाशीतोष्णा हिता रुक्षा रक्तपित्ते घृतान्विताः ।
 अत्यर्धशीतासूनयस्तानुवस्त्रान्तरास्थिताः ॥ १९ ॥
 योज्याः क्षणे क्षणेऽन्येऽन्ये मन्दवीर्यास्त एव च ।
 संसृष्टदीपे संसृष्टमेतत् कर्म प्रशस्यते ॥ २० ॥
 यतधौतघृतेनाग्निं प्रदिग्धात् केवलेन वा ।
 मेघयेद् वतमण्डेन शीतेन मधुकाशुना ॥ २१ ॥
 ग्रीताभ्रसाभोजजलैः क्षीरेणेश्वरमेन वा ।
 पानलेपः मेघेयु महातिष्ठ परं दितम् ॥ २२ ॥

ग्रन्थाख्ये रक्तपित्तघ्नं कृत्वा सम्यग् यथोदितम् ।
 कफानिलघ्नं कर्मैष्टं पिच्छस्त्रेदोपनाहनम् ॥ २३ ॥
 ग्रन्थिवीसर्पशूले तु तैलेनोष्णेन सेचयेत् ।
 दशमूलविप्रकोम तद्वन्धूत्रैर्जलेन वा ॥ २४ ॥
 सुखोष्णया प्रदिग्धाहा पिष्टया क्षण्यगन्धया ।
 नक्तमासत्वचा शुष्कमूलकैः कलिनाऽथवा ॥ २५ ॥
 दन्तीचित्रकमूलत्वक्सौधार्कपयसौ गुडः ।
 भङ्गातकास्थिकासौसलेपो भिन्द्यात् शिलामपि ॥ २६ ॥
 वह्निर्मागीयित ग्रन्थिं किं पुनः कफसम्भवम् ।
 दीर्घकालस्थितं ग्रन्थिमेभिर्भिन्द्याच्च भेषजैः ॥ २७ ॥
 मूलकानां कुलत्यानां यूपैः सघारदाहिमैः ।
 शोधूमात्रैर्यवाच्चैश्च ससोधुमधुयर्करैः ॥ २८ ॥
 सघ्नौद्वैर्वाकणोमण्डैर्मातुलुङ्गरसान्वितैः ।
 त्रिफलायाः प्रयोगैश्च पिप्पल्याः चोद्रसयुतैः ॥ २९ ॥
 देवदारुगुडूष्णैश्च प्रयोगैर्गिरिजस्य च ।
 मुस्तभङ्गातसक्तूनां प्रयोगैर्नासिकस्य च ॥ ३० ॥
 धूमैर्विरेकैश्च शिरसः पूर्वोक्तैर्गुंस्ताभेदनेः ।
 तत्रायोद्देमलयणपाषाणादिप्रपीडनैः ॥ ३१ ॥
 घ्राभिः क्रियाभिः सिद्धाभिर्विधिभिर्बले स्थितः ।
 ग्रन्थिः पापाणकठिनो यदि नैवोपशाम्यति ॥ ३२ ॥
 अघास्य दाहः चारेण शरीरैर्हन्त्यापि वा हितः ।
 पाकिभिः पाचयित्वा तु पाटयित्वा तमुद्धरेत् ॥ ३३ ॥
 मोक्षयेद्दृग्दृग्जालं रक्तगुल्फेशमागतम् ।
 पुनया हते रक्ते यातश्चेन्नग्निदोषधम् ॥ ३४ ॥

प्रक्षिप्ते दाहपाकाभ्यां वाह्यान्तत्रैष्यत्क्रिया ।

दार्यविठङ्गकम्प्लैः सिद्धं तैलं घणे हितम् ॥ ३५ ॥

दूर्धाम्बरमसिद्धं तु कफपित्तोत्तरे घृतम् ।

एकतः मर्यकंशोणि रक्तमोक्षमेकतः ॥ ३६ ॥

यिसर्पो नद्यसृष्टः सोऽस्रपित्तेन जायते ।

बलमेवायययाम्य बहुगोऽस्रं हरेदतः ॥ ३७ ॥

न घृतं मद्दृष्टोपाय देयं यत्र विरेचनम् ।

तत्र हीरोऽप्युपक्षयस्त्वयत्तपिशितं पचेत् ॥ ३८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

कण्डुपाण्डू मयान् गुण्डान् दुष्टनाडीवर्णापचीः ॥ ५ ॥
 विस्फोटविद्रवीगुल्मशोफोन्मादमदानपि ।
 हृद्रोगतिमिरव्यङ्गग्रहणीश्वित्रकामलाः ॥ ६ ॥
 भगन्दरमपसारमुदरं प्रदरं गरम् ।
 अशोऽस्त्रपिचामन्यांथ सुखच्छान् पित्तजान् गदान् ॥ ७ ॥
 सप्तच्छदः पर्पटकः शम्याकः कटुका वचा ।
 त्रिफला पद्मकं पाठा रजन्यौ सारिवे कषे ॥ ८ ॥
 निम्बबन्दनयस्याहविशालेन्द्रयवाशुताः ।
 किराततिक्तकं श्वेद्यं हृषो मूर्वा शतावरी ॥ ९ ॥
 पटोलातिविषामुस्ताषायन्तोधन्वयासकम् ।
 तैर्जलेऽष्टगुणे सर्पिर्द्विगुणामलकीरसे ॥ १० ॥
 सिद्धं तिक्तान्नाहातिक्तं गुणैरभ्यधिकं मतम् ।
 कफीत्तरे घृतं सिद्धं निम्बसप्ताष्टचित्तकैः ॥ ११ ॥
 कुष्ठोपणवचाशालप्रियालघतुरङ्गुलैः ।
 सर्वेषु चारुष्करज तौवरं सार्पयं पिबेत् ॥ १२ ॥
 छेदं घृतं वा कृमिनित्यध्याभक्षान्तकैः शृतम् ।
 पारश्वधरस्य मूलेन शतकृत्वः शृतं घृतम् ॥ १३ ॥
 पिपपु कुष्ठं जयत्याशु भजन् सखदिरं लसम् ।
 एभिरेव यदाख्यं च खेहेरभ्यङ्गनं हितम् ॥ १४ ॥
 सिग्धरा शोधनं योज्यं विसर्पे यद्गुदाहृतम् ।
 ललाटहस्तापादेषु गिरायास्य विमोचयेत् ॥ १५ ॥
 प्रप्लानमत्यन्ते कुष्ठे शृङ्गाद्याद्य यथायथम् ।
 खेहेराद्याद्वेशेन कुष्ठप्रेरन्तरान्तरा ॥ १६ ॥
 गुह्यरक्तद्विरिक्तस्य रिणयोद्गम्य कुष्ठिनः ।

प्रभस्त्रनस्तथा ह्यस्य न स्याद्दृग्प्रभस्त्रन ॥ १७ ॥
 वासासृतानिम्बपर्पटोल्यांघ्रीकरश्नोदगकल्पपक्कम् ।
 सर्पिर्विषर्षज्वरकामलासुकुष्ठान्द्वयञ्जकामानन्ति ॥ १८ ॥
 द्विकलाधिकटु द्विकण्टकारिकटु काकुत्स्थानिकुम्भराजवृक्षै ।
 सप्तधातिविपास्त्रिकैः सपाठै विचुभागेनैववल्गुदुग्धमुद्ध्या ॥ १९ ॥
 पिष्टैः मित्र सर्पिषः प्रस्यमीभिः क्लृप्तैः कोष्ठैः सौहृदं रीचन च ।
 कुष्ठमिवद्विद्विषधर्माग्मगुल्मान्जन्यात्कुच्छ्रास्तबद्धावल्गुकार्यम्
 दन्धाटकमपा द्रोणे पञ्चा तेन घृत पचेत् ।
 धामार्गपपनि पीत तद्दूर्धाघो विशुद्धिस्तत् ॥ २१ ॥
 भावर्षकीतुला द्रोणे पचेदष्टागशेषितम् ।
 तम्बूलैस्तत्र निर्युद्धे घृतप्रस्य विपाचयेत् ॥ २२ ॥
 पीत्वा तदेकदिवसान्तरित सुश्रीर्षे
 भुञ्जीत कोट्टवसुसंस्तकास्त्रिकेन ।
 कुष्ठ किंसासमपचीञ्च विजेतुमिच्छन्
 द्रव्यन्प्रजाञ्च विपुला शङ्ख स्युतिश्च ॥ २३ ॥
 यत्तेर्लेनीतकवसा धौद्रजातीरसान्वितम् ।
 कुष्ठघ्नो समसर्पिर्बा सगायत्रासुनोदका ॥ २४ ॥
 शाल्यो यदगोधूमा खोरदूपा प्रियङ्गवा ।
 मुद्गा मसूरासुवरी तिक्तयाकानि जाइन्मम् ॥ २५ ॥
 वरापटोन्मृगदिरनिम्बाराश्करयोनितम् ।
 मन्थाश्लोषधमर्माणि मथित चेसुरानिमत् ॥ २६ ॥
 अथपानं द्वित कुष्ठे न त्वग्मन्वश्लोषधम् ।
 दधिदुग्धगुहानूषतिनमापास्त्रनिचराम ॥ २७ ॥
 पटोन्मूलचिकलादिमान्ना पृथक्चिभाग्य पचितविमर्या ।

स्युस्त्रायमाणा कटुरोहिणी च भागाङ्किके नागरपादयुक्ते २८ ॥
 एतत्पलं जर्जरित विषक्कं जले पिबेद्व्योषविशोधनाय ।
 जीर्णे रसैर्धन्वमृगद्विजानां पुराणशुद्धोदनमाटदीत ॥ २९ ॥
 कुष्ठं किनासं शङ्खीप्रदोषमर्शांसि कृच्छ्राणि हलीमकस्य ।
 यद्वात्रियोगेन निहन्ति चैतद् हृदयस्तिशूलं विषमत्वरस्य ३० ॥
 विडङ्गसारामलकाभयानां पलत्रयं चोषि पलाति कुम्भात् ।
 गुडस्य च द्वादशमासमेव जितात्मनां हस्त्युपयुज्यमानः ॥ ३१ ॥
 कुष्ठं श्विष शासकासोटराशीनिहृद्गीहृदप्रथ्यरुक्चन्तुगुल्मान् ।
 मिहं योगं प्राह यक्षी मुसुचोर्भिक्षोः पाशाभ्याग्निभद्रः किनेमम् ॥
 भूनिम्बनिम्बत्रिफलापद्मकातिविषाकषाः ।
 मूर्वा पटोलौ द्विनिशा पाठानिक्तेन्द्रवारुणीः ॥ ३३ ॥
 मकलिङ्गपञ्चासुष्या द्विगुणाय यथोत्तरम् ।
 लिङ्गाहन्तो त्रिषुदद्याद्घ्नोयूर्णितं मधुसर्पिणा ॥ ३४ ॥
 कुष्ठमेहप्रसुतीनां परमं स्यात्तदौषधम् ।
 वराविडङ्गकृष्णा वा लिङ्गासैलाग्यमाधिकैः ॥ ३५ ॥
 काकीदुम्बरिकाविडङ्गनिम्बाप्येषकृष्णान् ।
 हस्ति वधकनिर्युहः पानात्सर्वास्वगामयान ॥ ३६ ॥
 कुटजाग्निनिम्बपतकपटिरामनक्षत्रपर्गनिर्बुद्धे ।
 मिडा मधुचतुयुक्ताः कृच्छ्रोर्भेषदेभया ।
 दार्वीर्द्विदिरनिम्बानां त्वक् कायः कुष्ठसूदन ॥ ३७ ॥
 निशोत्तनानिम्बपटोनमूनतिक्तायचा शोहितयटिकाभिः ।
 कृतः कपायः ऋकपिनाकुष्ठं सुमेसितां धम्ने हृदोष्णित्ति ३८ ॥
 एभिरेव च शूलं घृतमुच्ये मेषजैःश्लेयति माहृतकुष्ठम् ।
 पस्पयेत् स्रदिरनिम्बगुहूषीदेवदाहरजनीः पृथगेवम् ॥ ३९ ॥

पाठादार्ध्ववह्निमुषेटाकटुकाभि
 मूर्चयुक्तशक्रयवैद्योप्यल्लव ।
 कुठीपीत्वा मासत्रयम् स्यादमुदकीर्णो
 मेहो शोफो पाण्डुरजोर्णो क्षमिमांश ॥ ४० ॥

नाघादन्तीमधुरसवराद्वीपिपाठाविहङ्गं
 प्रत्यक्षपुष्योपिषट्पु रजनीमस्रपर्णाटरुपम् ।
 रक्षाभिस्त्र सुरतरुल्लत पञ्चमूत्रो च चूर्णम्
 पीत्वा मासत्रयति हितमुग्राव्यमूर्चेण कुष्ठम् ॥ ४१ ॥

निशाकणानागरवेष्टतौवरं
 ममङ्गिताम्यक्रमयो विवर्द्धितम् ।
 गवाम्नु पीतं वटकील्लत तवा
 निहन्ति कुष्ठानि सुदारुषान्यपि ॥ ४२ ॥

त्रिजट्कसमानिनादकराज्यमाक्षिकसितोपला विहिता ।
 मुनिफा रमायनं स्यात्कुष्ठजिह्व हृष्या च सप्तसमा ॥ ४३ ॥
 चन्द्रगगनाग्निरजनीविडङ्गुवराभ्यङ्गपरिफलाभिः ।

पटका मुह्यङ्गकृताऽ समस्तकुष्ठानि नाशयन्त्यभ्यस्ताः ॥ ४४ ॥

विहङ्गभजातकवाकुचीनां सहोपिवारादिहरीतकीनाम् ।
 मलाङ्गनीरुगातिनीपकुचा गुहेन पिण्डी विनिहन्ति कुष्ठम् ४५
 शशाङ्गनेत्रः शयिदङ्गमूला सपिप्पलीका सप्ततामसुना ।
 सपौमला शान्ताका मतेना कुष्ठानि लक्ष्णाणि निहन्ति लीटा

सितातैलकमिधुानि धात्रायाभलपिप्पलीः ।

स्निहानः सवेकुष्ठानि जयेत्यतिगुरुण्यपि ॥ ४८ ॥

मुस्तं ध्योय त्रिफला मञ्जिष्ठादारुपञ्चमूले हे ।

सप्तच्छदनिम्बत्वक्मविशालाचित्रकोमूर्वा ॥ ५० ॥

चूणे तर्पणभागैर्नैवभिः संयोजितं समध्वंशम् ।

नित्यं कुष्ठनिवर्हणमेतत्प्रायोगिकं खादन् ॥ ५१ ॥

श्वययुं सपाण्डुरोगं श्लिचं घृष्टणीप्रदोषमर्थांसि ।

धर्म्मभगन्दरपिडकाफण्डूकोठापचीर्हन्ति ॥ ५२ ॥

रसायनप्रयोगेण सुवरास्योनि शीलयेत् ।

भस्मातकं बाकुबिकां बङ्गिमुस्तं शिलाह्वयम् ॥ ५३ ॥

इति दोषे विजितेऽन्तस्त्वक्स्थेयमनं बहिः प्रक्षेपादिद्वितम् ।

नीष्णालेपोत्क्षिप्तं कुष्ठं हि विवृदिमेति मल्लिने देहे ॥ ५४ ॥

स्थिरकठिनमण्डलानां कुष्ठानां पीटनैर्हितः स्वेदः ।

स्विनोत्सन्नं कुष्ठं शस्त्रैर्लिखितं प्रलेपनैर्भिम्भेत् ॥ ५५ ॥

येषु न शस्यं क्रमते सर्गेन्द्रियनाशनेषु कुष्ठेषु ।

तेषु निपात्यः चारी रक्तं दोषं च विस्राध्यम् ॥ ५६ ॥

लेपोऽतिकठिने परुषे सुप्ते कुष्ठे स्थिरे पुराणि च ।

पीतागदस्य कार्थो विषैः समन्तो गटेयानु ॥ ५७ ॥

स्तब्धातिसुप्तसुप्तान्यग्निदहनकुण्डनानि कुष्ठानि ।

घृष्टानि शुष्कगोमयफेनकशम्यैः प्रदेष्यानि ॥ ५८ ॥

गुस्तापिकलामटनं करम्बु चारम्बुधकनिद्रुयथाः ।

सप्ताहकृत्तलिनीदार्वसि दार्शकं खानम् ॥ ५९ ॥

एव क्वापी चमनं विरेचन वर्णकरम्बुगोम्वर्षः ।

स्वर्दं कुष्ठोपयोगेणः पाण्डुरोगघ्नः ॥ ६० ॥

करधोरनिम्बकुटलाच्छम्याकाचित्रकाच मूनामाम् ।

भूधे दर्पनिषोक्ताथो लेपेन कुष्ठघ्नः ॥ ६१ ॥

श्वेतकरधोरमूलं कुटजकरञ्जात् फलं त्वष्टो दार्ढ्याः ।

सुमनः प्ररानयुक्तो लेपः कुष्ठापहः सिद्धः ॥ ६२ ॥

गैरिषोत्वग्पुष्पं कार्पास्याराजवृक्षपत्राणि ।

पिष्टा घ काकमाषी चतुर्विधः कुष्ठहा लेपः ॥ ६३ ॥

धोपसर्पपनिगाग्दहधूमैर्यावशूकपटुविषककुष्ठैः ।

कोलमात्रगुटिकाहविषायाः श्वित्तकुष्ठहरणो वरलेपः ॥ ६४ ॥

निम्ब हरिद्रे सुरस पटोलं कुष्ठाग्रगन्धे सुरदारुशिशुः ।

ससर्पपं तुम्बुरुधान्यवन्धं चण्डावधूर्णानि भ्रमानि कुर्व्यात् ॥ ६५ ॥

तैस्त्राकपिष्टैः प्रथमं शरीरं

तैस्त्राकमुदत्तवित्तं यतेत ।

तेनास्यकण्डू पिष्टिकाः सकोठाः

कुष्ठानि शोफाद्य भ्रम व्रजन्ति ॥ ६६ ॥

भुक्तामृतासृकटट्टेरीकासोसर्काभ्यन्नककुष्ठरोधाः ।

शशोपनः सर्जरसा विडङ्गं मनःशिलागेशरधोरकत्यक् ॥ ६७ ॥

तैनात्तमात्रस्य क्षतानि धूर्वा

श्वेतानि दद्यादधधूर्णनार्धम् ।

दुष्टुः नरुण्डूः किटिभानि पामा

विषधिका चेति तया न सन्ति ॥ ६८ ॥

स्युग्ण्डे सधेयात् कल्कः कुङ्कुमाननवाचिताः ।

श्वेदादिषधिकां हन्ति रागदेग इव श्याम् ॥ ६९ ॥

मनःशिलानेमरिषानि तैस्त्राकार्कं पयः कुष्ठहरः प्रदेष्टः ।

तथा करच्छपुनाटशीलं कुष्ठान्वितं शोसन्तिनेन पिष्टम् ॥ ७० ॥

गुग्गुलुनरिचविडङ्गैः सर्पपकासीससर्जरसगुस्तैः ।
 शीवेष्टकालगन्धैर्भनःशिलाकुठकम्प्लैः ॥ ७१ ॥
 उभयहरिद्रासहितेयांक्रिकतेलेन मिश्रितैरेभिः ।
 दिनकरकराभितप्तैः कुष्ठं घृष्टञ्च नष्टञ्च ॥ ७२ ॥
 मरिच तमालपत्र कुष्ठं समनःशिल सकासीसम् ।
 तेलेन युक्तमुपित सप्ताह भाजने ताम्ब्रे ॥ ७३ ॥
 तेनालित सिधसप्ताहाद् घर्भसेविनोऽपैति ।
 नासाद्भवं किलासं स्नानेन विना विशुद्धम् ॥ ७४ ॥
 मयूरकञ्जारजले सप्तह्रत्वः परिस्तुते ।
 सिधं ज्योतिषतीतैर्ममभ्यङ्गात् सिधनाशनम् ॥ ७५ ॥
 वायसजङ्घामूल यमनीपत्राणि मूलकादृशोजम् ।
 तन्नेत्र भौमवारि लेपः सिध्नापहः सिधः ॥ ७६ ॥
 जीवन्तीमञ्जिष्ठादार्वी कम्प्लक पयस्तुत्यम् ।
 एष घृततैलपाकः सिधः सिधे च सर्जरसः ॥ ७७ ॥
 दैयः समधूच्छिष्टो विपादिका तेन नश्यति द्युता ।
 धर्मैवाकुठकिटिर्भ कुष्ठ ग्राम्यत्वलमक च ॥ ७८ ॥

भूलसप्ताहाध्वग्निरोषाग्बमारा-

एर्जावात्वायित्वास्कोतनिन्वात् ।

दोज कारञ्च साप्यं प्रापुनाटं

श्रेष्ठा श्शुभ्रं चूषणं दे एस्ति ॥ ७९ ॥

तिनतैल साधित तेः मनूये-

स्वग्नीयाया दुटनाडीतणानाम् ।

सभ्यज्ञेन श्रेष्ठातोद्भवानां

नागायान वश्यां दशगुण्यम् ॥ ८० ॥

एरण्डतार्क्ष्यवननोपकदम्बभार्ङ्गी

कम्पिल्लवेक्षफनिनीसुरवारुणीभिः ।

निर्गुण्डरुष्करमुराहसुयर्षदुग्धा

श्रीवेष्टगुग्गुलिनापटुतालविश्रैः ॥ ८१ ॥

तुम्पस्रुगर्कदुग्धं मिहं तैल स्मृत मघावज्जम् ।

अतिशचित्तवज्रकगुण श्विषार्शोप्रत्यिमालाघ्नम् ॥ ८२ ॥

कुष्ठाश्लमारभृद्दार्कमूषस्रुकुचोरसैन्धवैः ।

तैल सिहं विषावापमभ्यङ्गात् कुष्ठजित्परम् ॥ ८३ ॥

सिहं सिकथकसिन्दूरपुरतुत्यकतार्क्ष्यजैः ।

कच्छूँ विचर्षिकां वाऽऽशु कटुतैलं नियच्छति ॥ ८४ ॥

लाक्षाव्योष प्रापुनाटश्च बीजं

सश्रीवेष्टं कुष्ठसिद्ध्यर्थकाय ।

तप्तौश्रियः च्याहरिद्रा च नेपी

ददृपूतो मूनकीत्यश्च बीजम् ॥ ८५ ॥

चित्रकसोभाञ्जनकी गुडूच्यपामार्गदेवदारुणि ।

खटिरो धवय लैयः श्यामा दन्ती द्रवन्ती च ॥ ८६ ॥

लाचारसाञ्जनैनापुनर्नवा चिति कुष्ठिना नेपा ।

दधिमण्डयुताः पादैः पट् प्रोक्ता मारुतकफघ्नाः ॥ ८७ ॥

जनवाप्यन्तोहकेसरपत्रप्रवचन्दननृणालानि ।

भागोत्तराणि सिहं प्रमेपनं पिप्पकफकुष्ठे ॥ ८८ ॥

तिक्तघृतेर्धौतघृतैरभ्यङ्गो दद्यामानकुष्ठे पु ।

तैलैश्चन्दनमधुकप्रपीण्डरीकीत्पनयुतेषु ॥ ८९ ॥

क्रेटे प्रपतति चाङ्गे दाष्टे विस्फोटके च चक्रेदले ।

श्रीताः प्रदेहमेका व्यधनविरेकी घृतं तिक्तम् ॥ ९० ॥

५ दिरहपनिम्बकुटजाः श्रेष्ठाः कृमिजित्पटोलमधुपर्णः ।

प्रन्तबेहिःप्रयुक्ताः कृमिकुष्ठनुदः सगोमूत्राः ॥ ८१ ॥

वातोत्तरेषु सर्पिवमनं शेषोत्तरेषु कुष्ठेषु ।

पित्तोत्तरेषु मोक्षी रक्तस्य विरेचनं चाग्रम् ॥ ८२ ॥

ये श्लेपाः कुष्ठानां शुन्ध्यन्ते निर्हृतास्त्रदोषाणाम् ।

सशोधिताशयानां सद्यः सिद्धिर्भवति तेषाम् ॥ ८३ ॥

दोषे हृतेऽपनीते रक्ते चाद्यान्तरे कृते शमने ।

स्त्रे हि च कालयुक्ते न कुष्ठमतिवर्त्तते साध्यम् ॥ ८४ ॥

बहुदोषः संशोध्यः कुष्ठो बहुशोनुरक्षता प्राणान् ।

दोषे श्रुतिमात्रहृते वायुर्हन्त्याडवनमाश ॥ ८५ ॥

पक्षात्पक्षाच्छर्दनान्यभ्युपेयान्

मासाश्मासाच्छोधनान्यप्यथस्तात् ।

शुद्धिर्भूभिः स्थितिरात्रात् त्रिरात्रात्

पठे पठे मास्यष्टग्ं भोक्षणाणि ॥ ८६ ॥

यो दुर्बान्तो दुर्बिरिक्तोऽथवा म्यात्

कुष्ठो दीपैरुदतेर्ष्याप्यतेऽसौ ।

निःसन्देहं यात्यसाध्यत्वमेवं

तस्मात् कृत्स्नाविर्हरेदस्य दोषान् ॥ ८७ ॥

व्रतदमयमसेवात्यागशीलाभियोगो

द्विजसुरगुरुपूजा सर्वसत्त्वेषु मैत्रो ।

शिवशिवसुतताराभास्कराराधनानि

प्रकटितमन्त्रपापं कुष्ठमुन्मूलयन्ति ॥ ८८ ॥

विंशोऽध्यायः ।

यथात शिवरहमिचिकित्सित व्याख्यास्याम ।

कुष्ठादपि यौमत्स यच्छीघ्रतरश्च यान्यसाध्यत्वम् ।

शिवरमतस्तच्छान्त्यै यवेत दौमे यथा भवने ॥ १ ॥

सशोधनं विघोषात् प्रयोजयेत् पूर्वमेव देहस्य ।

शिवे स्त्रस्रनमघा मसद्यूरस इत्यते सगुहः ॥ २ ॥

त पीत्वा भक्तानुर्यथाबलं सूर्यपादसन्तापम् ।

सेवेत विरिक्ततनुस्त्राह पिपासु पिबेत् पेयाम् ॥ ३ ॥

शिवेऽङ्गे ये स्फोटा जायन्ते कण्टकेन तान् भिन्द्यात् ।

स्फोटेषु निस्तुतेषु तु प्रातः प्रातः पिबेत् त्रिदिनम् ॥ ४ ॥

मल्लयमसनं प्रियङ्गुं गतपुष्पा चाश्रसा समुत्क्राव्य ।

पलाश वा चार यथादलं फाषितोपेतम् ॥ ५ ॥

फतम्बश्चघ्नघ्नकलनिर्युङ्गेचेन्दुगजिकाकल्पम् ।

पीत्वोष्णस्त्रितस्य जाते स्फोटे तत्रेण भीजनं निर्लक्षणम् ॥ ६ ॥

गव्यं भूव चित्रकव्योपयुक्तं

सर्पिं कुम्भे स्थापितं घीड्रमित्यम् ।

पश्चाद्दूर्ध्वं शिवत्रिमिं पेयमेतत्

कार्यं चास्त्रे कुष्ठदृष्टं विधानम् ॥ ७ ॥

मार्कण्डेयवा खादेद्भ्रष्टं तैर्न लोहपाषणम् ।

बीलकशृतञ्च दुग्धं तदनुपियेच्छिषनागाय ॥ ८ ॥

पूतीकाकव्याधिघातसुहीना

मूत्रे पिष्टाः पक्ष्वा जातिजाय ।

घ्नन्थालेपाच्छिवदुर्नामदद्दू-

पामार्कोष्ठान् दुष्टनाडीव्रणाय ॥ ८ ॥

ह्वेप दग्ध चर्म मातङ्गज वा

श्लिष्टे लेपस्तैलयुक्तो वरिष्ठः ।

पूतिः कीटो राजहृषोद्धवेन

चारिणाक्तः श्लिष्टमेकोऽपि हन्ति ॥ १० ॥

रात्रौ गोमूत्रे चासितान् जर्जरान्ना-

नक्लिच्छायायां गोपयेत् स्फोटहेतून् ।

एवं वारांस्त्रीक्षेस्ततः श्लेष्मपिष्टैः

क्षुद्या क्षीरेण श्लिष्टनाशाय लेपः ॥ ११ ॥

अक्षतैलकृतो लेपः कृष्णसर्पोद्भवा मयी ।

गिखिपित्त तथा दग्धं क्षीवेरं वा तदाप्नुतम् ॥ १२ ॥

कुडवो यस्तु जम्बीजाहरिताम्रतुल्यभागसमित्य ।

मूत्रेण गवां पिष्टः सर्वार्थकरत्वं पर श्लिष्टे ॥ १३ ॥

चारे सुदग्धे गजश्लिष्टे च गजस्य मूत्रेण परिस्त्रुते च ।

द्रोण प्रमापि दग्धभागयुक्तं दद्यात् पक्षेक्षीजमवस्तु जानानाम् ॥ १४ ॥

श्लिष्टं जयेत्पिष्टवताङ्गतेन

तेन प्रनिम्पन् बहुयः प्रष्टम् ।

कुठं सर्पिं वा तिलकाञ्जकं वा

यदा प्रणे म्यादपिर्नामजातम् ॥ १५ ॥

भद्रातकदीपिसुधार्कः पूरुं गुणान्मन्त्रायस्यद्वयपूर्णम् ।

तुल्यं सकुठं मधुना निःशुभं चान्यथा नाङ्गनिकाश्च यथा ॥ १६ ॥

युग्मर्षदुग्धे घनमायस्य च यथा यथा तद्विदधीत लेपम् ।

कुष्ठे किलासे तिलकालकेषु मासेषु दुर्नामसु चर्मकीले ॥१७
 शुद्धा शोणितमोचैर्विरुघ्नेभ्यश्चैव सक्तूनाम् ।
 श्वित्रं कस्यचिदेव प्रशाम्यति शोणपापस्य ॥ १८ ॥

इति श्वित्रचिकित्सा ।

अथ कृमि चिकित्सितम् ।

स्निग्धस्त्रिंशे शुद्धचोरमत्स्याद्यैः कृमिणोदरे ।
 उत्प्लेशितकृमिकफे शर्वरीं तां सुखोषिने ॥ १९ ॥
 सुरसादिगण मूत्रे क्षाययित्वाहंवारिणि ।
 त कषाय कषागालकृमिजित् कक्षयोजितम् ॥ २० ॥
 सतैलस्वर्जिकाचारं युष्माद्बन्धिं ततोऽहनि ।
 तस्मिन्नेव निरुद्धं त पाययेत् विरेचनम् ॥ २१ ॥
 चिह्नकक फलकषाकषायामोहित ततः ।
 अर्द्धाध. शाधिते कुर्यात् पञ्चकोलयुत क्रमम् ॥ २२ ॥
 कटुतिक्तकषायाणा कषायै. परिपेचनम् ।
 खाले विद्धुद्रतैलेन ततस्तमनुवासयेत् ॥ २३ ॥
 शिरीरीगनिपेधीकृमाचर्ममूर्द्धगीष्यगु ।
 उद्विक्ततिक्तकटु कमल्पस्त्रे हृद्य भोजनम् ॥ २४ ॥
 विडङ्गकृष्णामरिषपिष्यनीमूनशिशुभि ।
 पिबेत् सस्वर्जिकाचारं यवागू तक्रमाधिताम् ॥ २५ ॥
 रस शिरीषाकिण्डिपारिभद्रकैस्सुकात् ।
 यन्नाशबीजपत्तूरपुतिकाहा पृथक् पिबेत् ॥ २६ ॥
 श्वौद्र सुरसादीन् वा लिङ्घ्यात् शौद्रयुतान् पृथक् ।

शतकृत्वोऽश्वविट् चूर्णं विडङ्गकाथभावितम् ॥ २७ ॥

कृमिमान्मधुना लिङ्घ्याद्भावितं वा वरारसैः ।

शिरोगतेषु कृमिषु चूर्णं प्रथमनश्च तत् ॥ २८ ॥

प्राखुकर्णिकिसलयैः सुपिष्टैः पिष्टमिश्रितैः ।

पक्वा पूषलिकां खादेदानीयास्तत्र पिबेदनु ॥ २९ ॥

सपञ्चकोत्तलवणमसान्द्रं तक्रमेव वा ।

नीपमार्कवनिर्गुण्डीपल्लवेष्वप्ययं विधिः ॥ ३० ॥

विडङ्गचूर्णमिश्रैर्वा पिष्टैर्भक्ष्यान् प्रकल्पयेत् ।

विडङ्गतण्डुलैर्युक्तमर्द्धांशैरातपस्थितम् ॥ ३१ ॥

दिनमारुष्करं तैलं पाने बस्तौ च योजयेत् ।

सुराद्वसरलस्त्रेहं पृथगेव प्रकल्पयेत् ॥ ३२ ॥

पुरीषजेषु सुतरां दद्याद् बस्तिविरचने ।

शिरोविरिकं वमनं श्मनं कफलब्धसु ॥ ३३ ॥

रक्तजानां प्रतीकारं कुर्यात् कुष्ठचिकित्सितात् ।

इन्द्रलसविधिया च विधेयो रोमभोजिषु ॥ ३४ ॥

घोराणि मांसानि घृतं गुडञ्च

दधीनि याकानि च पर्यवन्ति ।

समासतोऽन्नान्मधुरान् रसांश्च

कृमीन् जिह्वासुः परिवर्जयेच्च ॥ ३५ ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

—::०::—

अथातो वातव्याधिविचिकित्तं व्याख्यास्यामः ।

केवलं निरुपस्तम्भमादौ स्त्रे हेरुपाचरेत् ।
 वायुं सर्पिर्वसामज्जातेनपानैर्नरं ततः ॥ १ ॥
 स्त्रे हाक्रान्तं समाश्वस्य पयोभिः स्त्रे हयेत्पुनः ।
 यूपैर्ग्राम्योद्कानूपरसेर्वा स्त्रे हसयुतेः ॥ २ ॥
 पायसैः क्लमरैः साम्बलवणैः सानुवासनैः ।
 वातघ्नैस्सर्पणैश्चात्रैः सुस्त्रिभ्यैः स्त्रे हयेत्ततः ॥ ३ ॥
 श्वभ्यक्तं स्त्रे हसंयुक्तैः शङ्कराद्यैः पुनः पुनः ।
 स्त्रे हाक्तं खिन्नमङ्गन्तु वक्त्रं स्तब्धं सवेदनम् ॥ ४ ॥
 यथेटमानामयितुं सुखमेव हि शक्यते ।
 शृङ्गाण्यपि हि काष्ठानि स्त्रे हस्त्रेदीपपादनैः ॥ ५ ॥
 शक्यं कर्मण्यस्यतां नेतुं किमु गात्राणि जीवताम् ।
 हर्षतोदरगायामशीफस्तम्भप्रहादयः ॥ ६ ॥
 खिन्नस्थाशु प्रशाम्यन्ति मार्दवं चोपजायते ।
 स्त्रे हय धातून् सशृङ्गान् पुण्यात्याशु प्रयोजितः ॥ ७ ॥
 बलमग्निबलं पुष्टिं प्राणं चाम्याभिवर्द्धयेत् ।
 असक्तं पुनः स्त्रेहैः स्त्रेदेष प्रतिपादयेत् ॥ ८ ॥
 तथा स्त्रे हसृदौ कोष्ठे न तिष्ठत्यनिलामयाः ।
 यद्येतेन सदीपत्वात् कर्मणा न प्रशाम्यति ॥ ९ ॥
 मृदुभिः स्त्रे हसयुक्तेर्भेषजैस्तं विशाधयेत् ।
 घृतं तिल्वकसिद्धं वा सातनासिद्धमेव वा ॥ १० ॥
 पयसैरण्डतैल वा पिवेद्दीपहर शिवम् ।
 सिन्धुश्वलवणोष्णाद्यैराहारैर्हि मलघितः ॥ ११ ॥
 स्त्रोतो रुध्वाऽनिल रुध्वात्तस्यात्तमनुलोमयेत् ।
 दुर्बलो यो विरेच्यः स्यात्तं निरुहेरुपाचरेत् ॥ १२ ॥

दीपनैः पाचनीयैर्वा भोज्यैर्वा तद्युतेर्नरम् ।
 संशुद्धस्योत्थिते चाम्नौ स्रे हस्त्रेदौ पुनर्हितौ ॥ ११ ॥
 पामागयगते वायौ वनितप्रतिभोषिते ।
 सुखाम्बुना घट्चरणं वचादिं वा प्रयोजयेत् ॥ १४ ॥
 संधुच्चितेऽग्नी परतो विधिः केवलवातिकः ।
 मत्स्यान्नाभिप्रदेशस्ये सिहान् त्रिष्वशलाट्भिः ॥ १५ ॥
 धन्तिकस्यै त्वधोनाभेः शस्यते वाचपीडकः ।
 कोष्ठगे चारक्षूर्णाद्या हिताः पाचनदीपनाः ॥ १६ ॥
 हृत्स्ये पयः स्थिरासिद्धं त्रिरोचन्तिः त्रिरोगते ।
 स्रे द्विकं नावनं धूमः श्रीषादीनाश्च तर्पणम् ॥ १७ ॥
 स्त्रेदाभ्यङ्गानि घातानि हृद्यं चाथं त्वगाश्रिते ।
 गीताः प्रदेहा रक्तस्ये विरेकी रक्तमोक्षणम् ॥ १८ ॥
 विरेकी मांसमेदस्ये निरुद्धाः शमनानि च ।
 बाष्पाभ्यन्तरतः स्रे द्वैरस्त्रिमज्जागतं जयेत् ॥ १९ ॥
 प्रहर्षोऽवक्षु शुक्रस्ये बलशुक्रकरं हितम् ।
 विषहभागं हृदा तु शुकं दद्याद्विरेचनम् ॥ २० ॥
 विरिक्तं प्रतिभुक्तश्च पूर्वोक्तां कारयेत् क्रियाम् ।
 गर्भं शुक्लं तु घातेन यानानां च विशुष्यताम् ॥ २१ ॥
 सिताकाशमर्थमधुकैः सिद्धमुत्पापने पयः ।
 छावसान्नागिरःप्राप्ते स्रे हृदाहोपनाहनम् ॥ २२ ॥
 तैस मद्भुचितेऽभ्यङ्गो मापसेत्प्रवसाधितम् ।
 पागाग्धूमनवगतैलैर्नेपः स्रुनेऽष्टभिः ॥ २३ ॥
 सुतेऽहो पेटयुक्ते ॥ कर्णव्यमुपनाहनम् ।
 पयापतानवेनार्त्तमक्षुप्ताश्चगपेपनम् ॥ २४ ॥

अस्त्यमेद्रमस्त्रिदं बहिराशामवर्जितम् ।
 अखट्टाघातिनं चैनं त्वरितं समुपाचरेत् ॥ २५ ॥
 तत्र प्रागेव सूक्ष्मिष्व स्त्रिघाद्भे तोत्थनापनम् ।
 स्रोतोविशुद्धये युष्मदादृच्छपामं ततो घृतम् ॥ २६ ॥
 विदार्यादिगणकायदधिचोत्तरसैः शृतम् ।
 नातिमात्रं तथा वायुर्वाप्रोति सहसैव वा ॥ २७ ॥
 कुसुमव्यवकीलानि भद्रदार्वादिषु गन्धम् ।
 निःक्लाथ्यानूपमांसस्य तेनाम्नैः पयसापि च ॥ २८ ॥
 स्वादु स्तम्भप्रतीवार्यं महास्त्रे हं विपाचयेत् ।
 मेकाभ्यङ्गावनाहात्रपाननस्यानुवासनैः ॥ २९ ॥
 संहन्ति वातं ते ते च स्त्रे हस्त्रेदाः सुयोजिताः ।
 वेगान्तरेषु मूर्धानमसकृदास्य रचयेत् ॥ ३० ॥
 धवपीठैः प्रथमनेस्तीक्ष्णैः श्रेष्ठाभिवर्द्धनैः ।
 मसनासु विमुक्तासु तथा संघ्नां स विन्दति ॥ ३१ ॥

सौवर्चनाभयाव्योपसिद्धं सर्पियलोधिजे ।
 पलायकं तित्त्वकतो वरायाः प्रस्यं पलायं शुद्धयञ्चमूलम् ॥ ३२ ॥
 सैरण्डसिद्धीविहतं घटोर्पा पक्वा पचेत्पादशृतेन तेन ।
 दध्नः पात्रे यावश्शुकाधिविस्त्रैः सर्पिःप्रस्यं हन्ति तस्मैव्यमानम् ।
 दुष्टान् वातानेकसर्वाङ्गसंस्थान्योनिव्यापद्भुस्त्रावर्षोदरश्च ॥ ३३ ॥

विधिस्त्रिस्वकषण्णेषु शम्ब्याकाशोकयोरपि ।

चिकित्सितमिदं कुर्याच्छुद्धवातापतानके ॥ ३४ ॥

संघट्टदोषे संघट्टं चूर्णयित्वा कफान्विते ।

शुम्बरुण्यभयाहिद्दुषीष्करं लवणत्रयम् ॥ ३५ ॥

यवकाषाम्बुना पेषं हृत्पाशार्चार्चपतम्बके ।

छिद्रं सौवर्चलं शुण्ठी दाहिमं साम्बवेतसम् ॥ ३६ ॥
 पिपेदा स्त्रीमपवनहृद्गीगोक्तञ्च शस्यते ।
 आयामयोरदितवद्वाह्याभ्यान्तरयोः क्रिया ॥ ३७ ॥
 तैलद्रीण्याञ्च शयनमान्तरोऽत्र सुदुस्तरः ।
 विवर्णदन्तवदनः स्रस्ताङ्गो नष्टचेतनः ॥ ३८ ॥
 प्रस्रिय्यथ धनुष्कम्भी दशराचं न जीवति ।
 वेगेपतोऽन्यथा जीवन्मन्देषु विनतो जङ्घः ॥ ३९ ॥
 खञ्जः कुपिः पक्षहतः पङ्गुर्लो विकलोऽथवा ।
 हनुस्तं वि हनुःस्राधस्त्रिदो स्रस्याममानयेत् ॥ ४० ॥
 उन्नामयेच्च कुशलचिबुकं विवृते मुखे ।
 नामयेत् संहते शेषमेकायामवदाचरेत् ॥ ४१ ॥
 जिह्वास्तम्भे यथावस्यं कार्यं वातचिकित्सितम् ।
 अर्दिते नाभनं मूर्ध्नि तैलं शोषाधितर्पणम् ॥ ४२ ॥
 समीपे वसनं दाहरामयुक्ते सिराप्यधः ।
 स्त्रे हनं स्त्रे हसंयुक्तं पक्षाघाते विरेचनम् ॥ ४३ ॥
 अथवाहो हितं नस्यं स्त्रे हयोत्तरभक्तिकः ।
 ज्वरदाभ्रे न च स्त्रे ह्यो न च संगोधनं हितम् ॥ ४४ ॥
 श्लेष्मानमेदीवाहृन्धाद्युक्ता तत्क्षपणान्यतः ।
 कुर्याद्ब्रूघोषधारय यवग्यामाककोद्रवाः ॥ ४५ ॥
 शाकैरलवणैः शस्ताः क्रिषित्तैलैर्जलैः शृतैः ।
 जाद्वसैरघृतेमीसैर्मन्त्रभ्योऽरिष्टपायिनः ॥ ४६ ॥
 पक्ष्मादिर्घरिद्रादिर्घादिर्घा ससैःत्रयैः ।
 आमवाने सुखाभाभिः पेयः यट् चरणोऽथवा ॥ ४७ ॥
 सिन्ध्यात् घोद्रेण वा दश्रापव्यतिक्ताकणावनान् ।

धृक्कं ममधु वा चव्यपथ्याग्निपुरदारुजम् ॥ ४८ ॥
 मूत्रैर्वा शीनयेत्पथ्या गुग्गुलु गिरिसन्धवम् ।
 श्योपाग्निमुस्तश्रिफलाविडङ्गैर्गुग्गुलुं समम् ॥ ४९ ॥
 खादनं सर्वान् जयेद्दद्याधीन् मीट श्लेषामधातवान् ।
 शान्त्यत्येव कफाक्रान्ताः समेदस्कः प्रमश्चनः ॥ ५० ॥
 चारुमूत्रान्वितान् स्वेदान् सेकानुहर्त्तनानि च ।
 कुर्व्यात्त्रिगुणं मृत्राब्जैः करञ्जफलमर्षयैः ॥ ५१ ॥
 मूत्रैर्वाप्यर्कतर्कारोनिम्बजैः समुराहयैः ।
 सशौद्रमयेणः प्रकृन्तोष्ठवस्त्रीकशृत्तिकैः ॥ ५२ ॥
 कफक्षयार्थं व्यायामि सद्यो चैनं प्रवर्णयेत् ।
 स्यान्नाद्यमहयेसारीः शक्तिं परिशीलयेत् ॥ ५३ ॥
 स्थिरतां च सरःचेम प्रतिस्तीतो नदीं तरयेत् ।
 त्रेषामेदःक्षये चात्र स्त्रीहादीनवचारयेत् ॥ ५४ ॥

स्नानदुष्यादि धान्नीष्य कार्या श्रेणेष्वपि क्रिया ।

इक्षुचर सुरदारुसनागर कथितमश्वसि तैर्नविमिश्रितम् ।

पवनपीडितदेहगतिं पिबेद् द्रुतविन्मन्वितगोभयतीच्छया ५५

रास्त्रामहौषधद्वीपिषिप्लीशठिपीप्परम् ।

पिष्ट्वा विषाचवेक्षपिर्वातरोगहर परम् ॥ ५६ ॥

निम्ब्यासृताष्टपटोन्ननिदिग्घिकाना

भागान् पृथग् दग्धवान् विषचेद्वटेऽपाम् ।

अष्टाशश्रपितरमेन मुनय तेन

प्रस्यं द्रुतस्य विषचेत्पिषुभागकरुणैः ॥ ५७ ॥

पाठाविडङ्गसुरदारुगलीपकुल्या

द्विषारनागरनिगामिशिचव्यदुष्टैः ।

तेजोवतीमरिचवत्सकदीप्यकाग्नि

रोहिण्यरुष्करवचाकणमूलयुक्तैः ॥ ५८ ॥

नञ्जिष्ठयातिविषया विषया यवान्या

सशुद्धगुग्गुलुपत्तैरपि पञ्चसङ्घैः ।

तस्मैवित्त प्रथमति प्रवर्त्तं समीरं

सम्यग्स्थिमज्जगतमप्यथ कुष्ठमोदृक् ॥ ५९ ॥

नाडीतणार्बुदभगन्दरगण्डमाला

जत्रूर्ध्वसर्वगद्गुल्फागुदोत्यमेहान् ।

यक्ष्माकुचिध्नसनपीनसक्तासशोफ

हृत्पाण्डुरागमद्बिद्धधिवातरक्तम् ॥ ६० ॥

बलाबिल्वशृते क्षीरे घृतमण्डं विपाचयेत् ।

तस्य शक्तिः प्रकुक्षी वा नम्यं वाते शिरोगते ॥ ६१ ॥

तद्वत्सिद्धा वसा नक्तमत्स्यकूर्मैश्चसूकजा ।

विशेषेण प्रयोक्तव्या केवले मातरिभ्वनि ॥ ६२ ॥

जीर्णपिण्डाकम्पश्चमूलम्पृथक्च

काप्यद्वाधाभ्यामेकतस्तौ नमाभ्याम् ।

क्षीरादृष्टांशम्प्राच्येतेनपानाद्-

वाता नश्येयुः श्लेष्मादिशेषात् ॥ ६३ ॥

प्रसारिणी तुलाकार्द्ये तेनप्रम्य पयः समम् ।

हिमेटाभिग्रिमञ्जिष्ठाङ्गुहाराद्याकुचन्दनैः ॥ ६४ ॥

जीवकर्पभकाकोसोयगुलामन्दारुभिः ।

कल्कितैर्विषयेक्षपगारान्दन्तानाम् ॥ ६५ ॥

समूनगासुप्य सप्तत्रिंशत्तानां द्रव्यमूनतय

पत्तानि पञ्चाशदभोक्तव्याः ॥ ६६ ॥ ३५ पचेदृष्टेऽपाम् ।

तत्र सेव्यनक्षत्रकुष्ठहिमैलासृक्प्रियङ्गुननिकाब्जगिन्नाजैः

लोहितानलदलोहसुराह्वैः कोपनामिशितुरुष्कनतैश्च ॥ ६६ ॥

तुम्बहीरम्यालिकैस्तौलपात्रं सिद्धं कृच्छ्रानभीनितं हन्तिवातान्
कम्यासेपस्तम्भगोवादियुक्तान्गुस्त्रोन्माटौपीनसर्वांनिरोगान् ॥ ६७ ॥

सहाचरतुनायासु रमे तैलाटकं पचेत् ।

मूलकल्काद्दशपलं पयो दत्त्वा चतुर्गुणम् ॥ ६८ ॥

अथवा नतपद्म्यास्थिराकुष्ठसुराह्वयान् ।

सैलानलदगैलेयशताहारस्तचन्दनान् ॥ ६९ ॥

सिद्धे ऽस्मिन् शर्कराधूर्णादष्टादशपलं क्षिपेत् ।

मिडम्य सम्प्रत तैलं तत्कृच्छ्रानभिनामयान् ॥ ७० ॥

वातकुण्डलिकोन्मादगुल्मवर्धादिकान् जयेत् ।

बलाग्रत क्षिप्रवहापादं रास्त्राष्टभागिकम् ॥ ७१ ॥

अलाटकं शते पक्त्वा शतभागस्थिते रसे ।

दधिमस्त्रिस्तुनिर्यासश्लक्ष्मैस्तौ लाटक समैः ॥ ७२ ॥

पचेत्साजपयोऽडांशं कल्कैरेभिः पनीमितैः ।

शठीमरलदार्वेनामच्छिष्टागुरुचन्दनैः ॥ ७३ ॥

पद्मकातिबलामुस्ताशूपेपर्णोद्दुरिणुभिः ।

यथ्याहसुरसव्याघ्रनखर्षभकजोवकैः ॥ ७४ ॥

पलाशरमकस्तूरीनीनिकाजातिकोशकैः ।

सृक्काकुङ्कुमगैलेयजातिकाकट्फन्माभुभिः ॥ ७५ ॥

त्वक्कुन्दरुक्कूर्पूरतुक्कयीनिवासकैः ।

सयद्गनक्षत्रकुष्ठोसकुष्ठमासीप्रियङ्गुभिः ॥ ७६ ॥

स्थोणीयतगरध्यामंशुधामदनकप्लवैः ।

सनागकेसरैः सिद्धे दद्याच्चात्रायतारिते ॥ ७७ ॥

पत्रकल्कं ततः पूतं विधिना तत्प्रयोजितम् ।
 कासश्वासज्वरच्छर्दिमृच्छांगुल्मघतक्षयान् ॥ ७८ ॥
 प्रोहयोषमपम्मारमलक्ष्मीं च प्रणाशयेत् ।
 बलातैलमिदं श्रेष्ठं वातव्याधिविनाशनम् ॥ ७९ ॥
 पाने नस्येऽन्वासनेऽभ्यङ्गने च
 स्नेहाः काले सम्यगेते प्रयुक्ताः ।
 दुष्टान्वातानाशु शान्तिं नयेयु-
 र्वभ्यानारीः पुत्रभाजस्य कुर्युः ॥ ८० ॥
 स्नेहस्त्रिदेहृतः श्लेष्मा यदा पक्वाशये स्थितः ।
 पित्तं वा दर्शयेद्रूपं बस्तिभिस्तं विनिर्जयेत् ॥ ८१ ॥

— . —

द्वाविंशोऽध्यायः ।

—०००—

अघातो वातगोणितविकित्तित ध्यास्यास्यामः ।
 वातगोणितिनो रंशं खिग्धम्य बहुगो हरेत् ।
 अस्वाप्पं पालघन्त्वायुं यथाक्षीप यथावनम् ॥ १ ॥
 रुधागताद्ददाह्यु जलोकाभिर्वनिर्हरेत् ।
 यद्गतुम्यैयिमिषिमाकण्डू रूग्दूयनान्वितम् ॥ २ ॥
 प्रच्छानेन मिराभिर्वा देशादेशान्तरं धरेत् ।
 अद्ग्नानो तु न स्यात्स्व रूचं घातात्तरं च यत् ॥ ३ ॥
 गन्धोरं त्रययुं श्वाश्वं कम्पस्त्रायुगिरामयान् ।
 आगिमस्थाय वातोत्थान् कुर्यादांयुरश्चक्षयात् ॥ ४ ॥

विरेच्य. स्त्रे हयित्वा तु स्त्रे हयुक्तैर्विरेचनैः ।
 वातोत्तरे वातरक्ते पुराण पायवेदघृतम् ॥ ५ ॥
 श्रावणीचीरकाकोलीचीरिणीजीवकैः समैः ।
 सिद्धं सर्पपकैः सर्पिः सचीरं वातरक्तनुत् ॥ ६ ॥
 द्राक्षामधुकवारिभ्यां सिद्धं वा ससितोपलम् ।
 घृत पिबेत्तथा चीर गुडूचीन्वरसे शृतम् ॥ ७ ॥
 तैल पयः शर्कराञ्च पाययेदासुसूच्छितम् ।
 बलाशतावरीरास्त्रादशमूलैः सपीसुभिः ॥ ८ ॥
 श्यामैरण्डस्थिराभिय वातातिघ्नं शृतं पयः ।
 धारोष्णं मूत्रयुक्तं वा चीर दोषानुलोमनम् ॥ ९ ॥
 पैप्पे पक्षा वरीतिक्ता पटोलत्रिफलाशुताः ।
 पिबेद्घृतं वा चीर वा स्वादु तिक्तकसाधितम् ॥ १० ॥
 चीरेणैण्डरतैल च प्रयोगेण पिबेन्नरः ।
 बहुदोषो विरेकार्थं जीर्णे चीरोदनाशनः ॥ ११ ॥ ।
 कषायमभयाना वा पायवेदघृतमर्जितम् ।
 चीरानुपान विवृताक्षुषे द्राक्षारसेन वा ॥ १२ ॥
 निर्हृग्घ्ना मल तम्य शघृते चीरशस्तिभिः ।
 नष्टि वस्तिमम किञ्चिद्वातरक्तविक्लिप्तम् ॥ १३ ॥
 विग्नेपात्पायुषाग्नीरुपर्वाम्बि जठरार्तिषु ।
 मुस्ताद्राक्षाहरिद्राणां विवेककाथ कफाख्ये ॥ १४ ॥
 सचीरं त्रिफलाया वा गच्छीं वा यथा तथा ।
 यथाहृद्य इपीत च वाग्निं घृत्तं रूपदेव ॥ १५ ॥
 त्रिफलाञ्जीवणचनः चकरीणी राम ।
 विडङ्ग पिप्पलीमूल नीचः चण्ड उच्यते ॥ १६ ॥

ऋदिं लाङ्गलिकं चव्यं समभागानि वेषयेत् ।
 कल्कैर्लिप्रायसीं पात्रो नध्याङ्गे भक्षयेदिदम् ॥ १७ ॥
 वातास्त्रे सर्वदोषेऽपि परं शूलान्विते हितम् ।
 कोकिलाघ्नानिर्युद्धः पीतस्तच्छाकभोजिना ॥ १८ ॥
 कृपाभ्यास इव क्रोधं पातरक्तं नियच्छति ।
 पञ्चमूलस्य धात्र्या वा रसेर्लेनीतकीं वसाम् ॥ १९ ॥
 खुडं सुरुटमप्यङ्गे ब्रह्मधारी पिबन् लयेत् ।
 इत्याभ्यन्तरमुद्दिष्टं कर्म बाह्यमतः परम् ॥ २० ॥
 पारनालाटके तैल पादसर्जरस शृतम् ।
 प्रभूते खञ्जित तांये ज्वरदाहार्तिमुत्परम् ॥ २१ ॥
 समधूच्छिष्टमज्जिष्ठं ससर्वरससारिवम् ।
 पिण्डतेल तदभ्यङ्गाहातरक्तवजापहम् ॥ २२ ॥
 दशमूले शृत क्षीरं सद्यः शूलनिवारणम् ।
 परिपेकोऽनिनेप्राप्ते तद्वक्तोष्णे न सर्पिषा ॥ २३ ॥
 को ईश्वरमिदं धीर्षा चतुर्भिः परिपेषयेत् ।
 स्नात्वाक्षेपकशूनाते कोप्येदाहे तु शीतसैः ॥ २४ ॥
 तदङ्गव्याविकच्छागैः क्षीरैस्त्रैलविमिश्रितैः ।
 निक्तायेर्जीवनीयानां पञ्चमूलस्य वा सप्तोः ॥ २५ ॥
 द्राक्षेक्षुरसनयानि दधिमस्त्वय्यकाञ्चिकम् ।
 मेकार्यं तण्डुलसोदं शर्करांश्चय शस्यते ॥ २६ ॥
 मिथाः प्रियवदा नाय्येयन्देनाद्द्रुकरस्तनाः ।
 अर्गगीताः सुपस्पया, घृन्ति दाह दजं क्लमम् ॥ २७ ॥
 मरानि शक्य दाहे रक्त इत्या प्रनेषयेत् ।
 पटोण्डरोऽमश्चिटादार्षीमधुशष्यदनेः ॥ २८ ॥

ससितोपलकासेक्ष्मसुरैरकसक्तुभिः ।
 लेपो रुग्दाह्वीसर्परागशोफनिवर्हणः ॥ २८ ॥
 वातघ्नैः साधितः स्रग्धः कश्चरो मुद्गपायसः ।
 तिलसर्पपिण्डैश्च शूलघ्नमुपनाहनम् ॥ ३० ॥
 शोदका प्रसहानूपवेसवाराः सुसंस्कृताः ।
 जीवनीयौषधेषु ह्युक्ताः स्युरुपनाहने ॥ ३१ ॥
 श्लेष्मतोद्गुगायामशोफाद्गृह्णनाशनाः ।
 जीवनीयौषधैः सिद्धाः सपयस्ता वसाऽपि वा ॥ ३२ ॥
 घृत सहचरान् मूल जीवन्तिच्छागल पय ।
 जेपः पिष्ट्वा तिलास्तद्घृष्टाः पयसि निर्वृताः ॥ ३३ ॥
 शीरपिष्टक्षुमालेपमेरुद्वय कस्तुरि वा ।
 कुथ्यात् शूलनिवृत्त्यर्थं शताह्ना वाऽनिलेऽधिके ॥ ३४ ॥
 मूत्रधारसुरापक्व घृतमभ्यञ्जने हितम् ।
 सिद्धं समधुशर्तं वा सेकाभ्यङ्गाः कफोत्तरे ॥ ३५ ॥
 गृहधूमो वचा कुष्ठ शताह्ना र्जनीहयम् ।
 प्रलेपः शूलनुदातरक्ते वातकफोत्तरे ॥ ३६ ॥
 मधुशिरोर्हित तद्वहीज धान्यान्त्रसयुतम् ।
 मृद्गर्तलिप्तमस्त्रैश्च सिद्धेहांतकफोत्तरे ॥ ३७ ॥
 उत्तान लेपनाभ्यङ्गपरिपेकावगाहनैः ।
 विरेकास्थापनैश्चे हपानैर्गन्धीरभाषरेत् ॥ ३८ ॥
 वातघ्ने फोत्तरे कोष्या लेपाद्यास्तत्र शीतले ।
 विदाहशोफरुक्कण्ड विहर्दिः स्तम्भनाद्भवेत् ॥ ३९ ॥
 पित्तरक्तोत्तरे वातरक्ते लेपादयो हिमाः ।

एते स्यान्स्य गाम्भीर्यात्त्रिष्ये युर्वद्वतो न वा ॥ ५२ ॥
 तन्माष्णयेन्नवानेतान् वसिनी निरुपद्रवान् ।
 घायौ पिताहते श्रीतामुष्णाच्च बहुयः क्रियाम् ॥ ५३ ॥
 व्यत्यासाद् योजयेत्कर्षिर्जीवनीवश्च पाययेत् ।
 धन्वमांसं यवाः शालिविरिकः क्षीरवान्मृदुः ॥ ५४ ॥
 सक्षीरा यस्तयः क्षीरं पञ्चमूलमभानृतम् ।
 क्षालेऽनुवासन तैलं मधुरोदघसाधितम् ॥ ५५ ॥
 यष्टीमधुपलातैलघृतक्षीरैश्च घेचनम् ।
 पञ्चमूलकपायेण याविषा श्रोतलेन च ॥ ५६ ॥
 कफाहते यथाशानि जाङ्गला रुगपक्षिणः ।
 स्वेदाग्नीक्षा निरुद्धाश्च वमनं सखिरिचगम् ॥ ५७ ॥
 पुराणसर्षिलैश्च तिलसर्षपैश्च चितम् ।
 ससृष्टे कफपिशाभ्यां पित्तमाही विनिर्जयेत् ॥ ५८ ॥
 कारयेद्द्रव्यसंसृष्टे वाते शोणितिको क्रियाम् ।
 स्वेदाभ्यङ्गरसाः क्षीरं स्त्रीहो मांसोहते हितः ॥ ५९ ॥
 प्रनेहनेदोवातघ्नमाज्यवाते भिषग्जितम् ।
 महास्रिहोऽस्थिमज्जस्ये पूर्वोक्तं रितसाहते ॥ ६० ॥
 पलाहते पाचनीय वमन दीपन सद्यु ।
 मूत्राहते मूचलानि खेटा उत्तरवस्तयः ॥ ६१ ॥
 परण्डतेल वर्ष.स्ये वस्त्रिस्त्रे ह्याय भेदिनः ।
 कफपिशाविकह यश्चश्च वातानुलोभनम् ॥ ६२ ॥
 सर्वस्थानाहते त्वाश तत्कार्थ मातरिश्चनि ।
 पनभिष्यन्दि च सिग्धं श्रोतसां शुद्धिकारणम् ॥ ६३ ॥
 पाचना यस्तयः प्रायो मधुराः सानुवासनाः ।

प्रसमीक्ष्य बलाधिक्यं मृदुकायविरेचनम् ॥ ६४ ॥

रसायनानां सर्वेषामुपयोगः प्रशस्यते ।

शिलाहृम्य विशेषेण पयसा शुद्धगुणुक्तोः ॥ ६५ ॥

लेहो वा भाङ्गवस्तद्वदेकादशसितासितः ।

अपाने स्वाहते सर्वं दीपनं प्राहिभेषजम् ॥ ६६ ॥

वातानुलोमनं कार्यं मूत्राशयविशोधनम् ।

इति सङ्घेपतः प्रोक्तमाहृतानां चिकित्सितम् ॥ ६७ ॥

प्रणादीनां भिषक्तुर्थ्याहितेष्वं स्वयमेव तत् ।

उदानं योजयेद्दृढमपानं चानुलोमयेत् ॥ ६८ ॥

समानं शमयेद्दिहांस्त्रिधा ध्यानं च योजयेत् ।

प्राचो रक्ष्यचतुर्भ्योऽपि तत्स्थितो देहसंस्थितिः ॥ ६९ ॥

स्यं स्वं ध्यानं नयेदेवं वृत्तान्वातान्त्रिमार्गगान् ।

सर्वं धारयन् पित्तरक्तसंसर्गवर्जितम् ॥ ७० ॥

रसायनविधानेन लशुनो हन्ति शीमितः ।

पित्ताहते पित्ताह्वरं मरुतयानुलोमनम् ॥ ७१ ॥

रक्ताहतेऽपि तद्वत् शुद्धीकृतं यत्र भेषजम् ।

रक्तपित्तानिमह्वरं विविधञ्च रसायनम् ॥ ७२ ॥

यथानिदानं निर्दिष्टमिति मध्यक्षिचिकित्सितम् ।

धायुर्वेदकर्म ध्यानमेतत्तयोऽर्शिनाशनम् ॥ ७३ ॥

चिकित्सितं दित्तं चय्यं धारयित्तं भिषजित्तम् ।

भिषजं शमनं शब्दां चर्ष्यायेः स्मृतमौषधम् ॥ ७४ ॥

अष्टाङ्गहृदयसंहितायां

कल्पस्थानम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो वसनकल्पं व्याख्यास्यामः ।

इति ह आहुरात्रेयादयो महर्षयः ।

पसने मदन त्रेष्टं निवृत्तमूलं विरचने ।

नित्यमन्यस्य तु व्याधिविशेषेण विशिष्टता ॥ १ ॥

फलानि तानि पाण्डूनि न चातिहरितान्यपि ।

आदायाङ्गि प्रथमस्तर्षे मध्ये शीपवसन्तयोः ॥ २ ॥

प्रसृज्य कुशमुत्तोर्यां चिष्ठा वर्ध्यां प्रनेपयेत् ।

गोमयेनानुमुत्तोर्यां धान्यमध्ये निधापयेत् ॥ ३ ॥

चदुभूतानि भव्विष्टगन्धानि कुशवेष्टनात् ।

निष्कृष्य निर्गतेऽटाङ्गे शीपवेत्तान्यघातपे ॥ ४ ॥

तेषां ततः सुशुष्काशामुदृत्य फलपिप्यलीः ।

दधिभक्ष्याण्यपललेर्मुदित्वा शीपवेत्पुनः ॥ ५ ॥

ततः सुपुतं संस्थाप्य जर्ष्यपाक्षे प्रघोषयेत् ।

अघादाद्य ततो मानां वर्ज्यं रोह्यत्य वासयेत् ॥ ६ ॥

शर्वरीं मधुयष्ट्या वा कोविटारस्य वा जले ।

कबुदारस्य विम्या वा नौपस्य विदुलस्य वा ॥ ७ ॥ ;

दशपुष्पाः सदापुष्पाः प्रत्यक्पुष्पादकेऽथवा ।

ततः पिनेकप्राय तं प्रातर्हृदितगालितम् ॥ ८ ॥

सूतीदितेन दिधिना साधु तेन तद्या यमेत् ।

त्रे शब्दप्रतिश्लावगुल्मान्तर्विद्रुधीषु च ॥ ९ ॥

प्रच्छर्दयेद्विशेषेण यावत्पित्तस्य दर्शनम् ।

फारपिप्पलिपूर्णं वा क्वाथेन खेन भावितम् ॥ १० ॥

त्रिभागत्रिकृत्वाचूर्णं कौषिदारादिवारिणा ।

पिबेत्पराशुचिष्वेव अन्यप्रच्यर्तुदोदरी ॥ ११ ॥

पित्ते कफस्यानगते क्षीमूतादिजलेन तत् ।

हृद्वाहेऽधोऽस्रपित्ते च घोरं तत्पिप्पलीमृतम् ॥ १२ ॥

जैरेयी या कफच्छर्दिप्रसेकतमशेषु तु ।

दधुत्तर वा दधि वा तत्स्रुतघोरसम्भवम् ॥ १३ ॥

फलदिक्वाथकल्काभ्यां सिद्धं तस्मिन्सुग्धजम् ।

सर्पिं कफाभिभूतऽग्नौ शय्यहेहे च यामनम् ॥ १४ ॥

स्वरस फलनज्जी वा भक्षातकषिविशृतम् ।

आदर्वाभेपनात्सिद्धं लीट्टा प्रच्छर्दयेत्सुग्धम् ॥ १५ ॥

त लेष्टं भक्ष्यभीक्ष्येषु तत्कषायांश्च वीजयेत् ।

यत्तदादिप्रतोवायः कषायः फलसद्यजः ॥ १६ ॥

निम्बार्कान्यतरक्वाथसमायुक्तो नियच्छति ।

वडमूलानपि द्याधीन्सर्वान्मन्तर्षणोऽयान् ॥ १७ ॥

राटपुष्पफलस्रुत्वाचूर्णमाल्यं सुस्फुलितम् ।

यमेत्प्रण्डरमादीनां यथा जिघ्रन् सुखं सुखी ॥ १८ ॥

एवमेव फलाभावे कषायं पुष्पं शलाट्टु वा ।

जीमूताद्याश्च फलदत्तं क्षीमृतम् निनीपतः ॥ १९ ॥

प्रयोक्तव्यं ज्वरश्वासकासद्विधादिरोगिणाम् ।
 पयः पुष्पेऽस्य निर्वृत्ते फले पेयापयस्कृताः ॥ २० ॥
 सोमस्य घोरसन्तान द्यूतरग्नोमशे ।
 श्रिते पयसि द्रव्यञ्च जाते हरितपाण्डुके ॥ २१ ॥
 आसुत्य वारुणीमण्डं पिबेन्मृदितगारितम् ।
 कफाहरोचने कामे पाण्डुत्वे राजयश्मसि ॥ २२ ॥
 द्रवश्च कम्पना कार्य्या तुन्यौकोशातकोन्वपि ।
 पर्यागताना शुक्लाणां फलाना वेपिजम्भनाम् ॥ २३ ॥
 चूर्णस्य पयसा शुक्ति वातपित्तादितं पिबेत् ।
 द्वे वा त्रीण्यपि वाऽऽपीय्य क्वाथे तिक्तोत्तमस्य वा ॥ २४ ॥
 आरग्ववादिनयकादासुत्वान्छतमस्य वा ।
 विनृष्य पूत त छाद्य पित्तक्षेपज्वरे पिबेत् ॥ २५ ॥
 लीनूतचूर्णं कण्ठ वा पिबेच्छीतेन वारिणा ।
 ज्वरे पैले कधीष्णेन कफवातात्कफादपि ॥ २६ ॥
 कासग्नासविपच्छर्दिज्वरार्त्ते कफवर्जिते ।
 इच्छाश्लुर्बमने गस्त. प्रताम्बति च मानवे ॥ २७ ॥
 फलपुष्पमिहोनस्य प्रवान्नेस्तस्य साधितम् ।
 पित्तक्षेपज्वरे घोर पित्तीत्रित्ते प्रबोजयेत् ॥ २८ ॥
 द्रुतमध्ये फले कोर्णे खित घोर वदा दधि ।
 स्यात्तदा कफजे कासग्नामे पयस्य च पाचयेत् ॥ २९ ॥
 मशुने वा फलशुद्धे पाण्डुकुष्ठविपादितं ।
 तेन तक्र विपक्वं वा पिबेत् समपुसैन्धवम् ॥ ३० ॥
 भावयित्वाज्जदुग्धेन बीज तेनैव वा पिबेत् ।
 विपगुह्योद्दरप्रग्निरग्रेषु शीपदेषु च ॥ ३१ ॥

सक्तुभिर्यां पिबेन्नान्यं तुभ्योस्वरसभावितैः ।

कफोद्भवे ज्वरे कामे गलरोगेष्वरोचके ॥ ३२ ॥

गुल्मे ज्वरे प्रसक्ते च कल्फं मांसरसैः पिबेत् ।

नरः साधु धमत्वेवं न च दौर्बल्यमश्रुते ॥ ३३ ॥

तुभ्यग्राः फलरसैः शुष्कैः सपुष्पैरवचूर्णितम् ।

हृद्देशेऽन्धान्यमाघ्राय गन्धसम्पत्सुखोचितः ॥ ३४ ॥

कासगुल्मोदरगरे वाते स्त्रेष्वाशयस्थिते ।

कफे च कण्ठघक्तस्थे कफसञ्चयजेषु च ॥ ३५ ॥

धामार्गवी गटेष्विष्टः स्थिरेषु च महत्सु च ।

घ्नोवकर्षभक्तौ घोरा कपिकच्छू शतावरी ॥ ३६ ॥

काकीली त्रायणी मीदा महामीदा मधूनिका ।

• तद्रजोभिः पृथग्नेहा धामार्गवरजोऽन्विताः ॥ ३७ ॥

कामे हृदयदाहे च शप्ता मधुसिताघ्नताः ।

ते सुस्नाभोऽनुषानाः स्युः पिप्पलीसहिते कफे ॥ ३८ ॥

धान्यतुम्भरूपेण कल्फस्तस्य विषापहः ।

विष्वगाः पुनर्नवाया वा कातमर्दस्य वा रमे ॥ ३९ ॥

एक धामार्गयं हे वा मानमे नृदिता पिबेत् ।

तण्डूतशीरर्जं मपिः माधितं वा कम्पादिभिः ॥ ४० ॥

एते ह्योऽतिकटुतांशोणः प्रगादेषु प्रशस्यते ।

कृष्टपाण्डुरामवघ्नोऽमोक्षगुणगरादिषु ॥ ४१ ॥

एयक् कम्पादिषट्त्रय्यं क्वापे नाममन्पचम् ।

धोगागव्या मन मिडं गद्रम क्वरणं पिबेत् ॥ ४२ ॥

कम्पादिपिप्पलीगुणं मिड एते रसनेऽप्यथा ।

एते ह्यप्यपि पिबेत् सिद्धं मिदनिष्टरसेन वा ॥ ४३ ॥

कुटजं सुकुमारेषु पित्तरक्तकफोदये ।
 ज्वरे विसर्पे हृद्रोगे सुष्ठे कुष्ठे च पूजितम् ॥ ४४ ॥
 सर्पपाणां मधुकानां तोयेन नवणस्य वा ।
 पाययेत् कौटजं बीजं युक्तं क्षयरयाऽथवा ॥ ४५ ॥
 सप्ताहं वार्कदुग्धाक्तं तच्चूर्णं पाययेत् पुयक् ।
 फलसीमूतकेस्त्राकुजीवन्तीजीवकोदनैः ॥ ४६ ॥
 वमनौषधसुखानामिति कल्पदिगौरिता ।
 बीजेनानेन भतिमानन्यान्यपि च कल्पयेत् ॥ ४७ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

—:::—

अथातो विरेचनकर्म व्याख्यास्यामः ।

कपाशा मधुरा रुक्षा विपाके कटुका त्रिहृत् ।
 कफपित्तप्रशमनी रौष्याश्चानिलकीपनी ॥ १ ॥
 मेदानीमौषधैरुक्ता यातपित्तकफापहेः ।
 कम्पवैशेष्यमासाद्य जायते सर्वरोगहित् ॥ २ ॥
 विधा स्यात्तच्च तन्मूलं ग्रामं ग्रामारुषं चिहृत् ।
 त्रिहृदास्यं वरतरं निरपायं सुभं शयोः ॥ ३ ॥
 सुकुमारे शियो हृष्टे मृदुकोष्ठे च तद्विहितम् ।
 मूष्ठी संमोहद्वन्द्वकथं च पणनपदम् ॥ ४ ॥
 ग्रामं तोष्याशुकारित्वाद्दत्तमृदपि शम्यते ।
 मूरु कोष्ठे बहो दोषे क्रेशपमिषि चातुरे ॥ ५ ॥

गभीरानुगतं श्लेष्मतिर्यग्विस्तृतञ्च यत् !
 दृष्ट्वा विस्तेजैत् काष्ठं त्वचं शुष्कां निधापयेत् ॥ ६ ॥
 अथ काले तु तच्चूर्णं किञ्चिन्नागरसैन्धवम् ।
 यातामये पिबेदन्त्रैः पित्ते साज्यासितामधु ॥ ७ ॥
 क्षीरद्राक्षेक्षुकाश्मर्यस्वादुस्त्वन्धवरारसैः ।
 कफामये पीतुरसमूत्रमद्यान्तकाञ्चिकैः ॥ ८ ॥
 पञ्चकोलादिचूर्णैश्च युक्त्या युक्तं कफापहैः ।
 त्रिहृत्कल्कपायेण साधितः ससितो हिमः ॥ ९ ॥
 मधुत्रिजातसंयुक्तो लेहो द्रव्यं विरेचनम् ।
 अणगन्धातुगाधीनी विदारी शर्करा त्रिहृत् ॥ १० ॥
 चूर्णितं मधुसर्पिभ्यां लौघ्रा साधु विरिष्यते ।
 सन्निपातञ्चरस्तथापिपात्ताटाशपोषितः ॥ ११ ॥
 लिम्बेदन्तस्त्रिहृतया द्विधा कृत्वेक्षुगण्डिकाः ।
 एकीकृत्य पचेत्स्निग्धं पुटपाकेन भजयेत् ॥ १२ ॥
 त्वगीनाभ्यां समा नीनी सैस्त्रिहृत्तैश्च शर्करा ।
 चूर्णं फनरमत्तोद्गमत्तुभिस्सर्पणं पिबेत् ॥ १३ ॥
 घातपित्तककोत्पेषु रोगेष्वपानलेषु च ।
 मरेषु शुक्लगात्रेषु निरपायं विरेचनम् ॥ १४ ॥
 विहृत्तण्डुनवरायाशशृङ्गकणात्रिहृत् ।
 सुर्धेभ्योऽहो न तस्त्रीहृत् मध्याह्नेन शुटेन वा ॥ १५ ॥
 शुल्कं ध्रुवोदरं कासं हृन्मीमकमरोषकम् ।
 कफवातहततांयान्यान् परिमार्ष्टिं गटान् बद्धन् ॥ १६ ॥
 विहृत्पिष्यमोमूत्रिकफनाधान्यचितकम् ।
 मरीचेन्द्रयवाजानीपिष्यमोदस्त्रिपिष्यमोः ॥ १७ ॥

दीप्यकं पञ्चलवर्षं चूर्णितं कार्ष्णिकं पृथक् ।
 तिलतैलत्रिष्टम्भं भागौ चाष्टपलीग्विती ॥ १८ ॥
 धात्रीफलरसप्रस्वांशोन् गुडार्द्रतुलाञ्जितान् ।
 पक्वा मृदग्निना स्वादेत्ततो मात्रामयन्वणः ॥ १९ ॥
 कुष्ठार्थः कामलागुग्गुमेहीद्वरभगन्दरान् ।
 पद्मशीपाण्डु रोगाञ्च क्षन्ति पुंसवनश्च चः ॥ २० ॥
 गुडः कात्यायनी नाम सर्वेष्वस्तुषु योगिकः ।
 व्योषत्रिजातकाथोदकमिन्नामलकैस्त्रिष्टम्भ ॥ २१ ॥
 सर्वैः समा समक्षिताः शीघ्रेण गुटिकाः क्षताः ।
 मूपलक्ष्मणरश्चर्दिकासुशोभश्चमये ॥ २२ ॥
 तापे पाण्डुमयेऽप्येऽन्वो यन्ताः सर्वविषेषु च ।
 विहता कौटजं बीजं पिप्पलीविश्वभेषजम् ॥ २३ ॥
 शौद्रद्राक्षारसोपितं वर्षाकाले विरेचनम् ।
 विहदुरालभासुस्तशर्करोदीच्यचन्दनम् ॥ २४ ॥
 द्राघाम्बुना सयश्वाह्वं सातलं जलदात्यये ।
 विहता विषकं पाठामत्रार्जं सरलं वचाम् ॥ २५ ॥
 स्वर्णशीरीं च हिमयो चूर्णमुष्णास्युना विवेत् ।
 विहता शर्करातुम्बा शीषकाले विरेचनम् ॥ २६ ॥
 विहतासुशुस्तिर्दुषासातलाकटुरोहिणीः ।
 स्वर्णशीरीं च संचूर्ण्य गोमूत्रे भावयेत् षण्णम् ॥ २७ ॥
 एष नर्भक्षको योगः सिग्धानां मनहोपहृत् ।
 यथाः विहदुरालभासुस्तिपिप्पलियक्षकम् ॥ २८ ॥
 नोः एनी वटुका मुस्ता येऽथायुक्तं सचूर्णितम् ।
 रसातोष्णासुभिः शक्तं रूप्याणामपि सर्वदा ॥ २९ ॥

ज्वरहृद्रोगवातासृग्गुदावर्त्तादिरोगिषु ।
 राजहृच्चोऽधिकं पथ्यो सृदुर्मधुरशीतलः ॥ ३० ॥
 बाले वृद्धे क्षते घीणे सुकुमारे च मानवे ।
 शोच्यो सृहनपायित्वादिशेषाश्चतुरङ्गुलः ॥ ३१ ॥
 क्लृप्तकाले परिणतं फलं तप्य समाहरित् ।
 तेषां गुणवतां भारं सिकतासु विनिक्षिपेत् ॥ ३२ ॥
 सप्तरात्रात् समुद्भूत्य शोषयेच्चातपे ततः ।
 ततो मज्जानमुद्भूत्य शुची पात्रे निधापयेत् ॥ ३३ ॥
 द्राक्षाखरेण तं दद्याद्वाहोदावर्त्तपीडिते ।
 चतुर्वर्षे सुखं वासे यावद्वा द्रव्यवार्धिके ॥ ३४ ॥
 चतुरङ्गुलमग्नौ वा कषायं पाययेद्विमम् ।
 दधिमण्डसुरामण्डधानोफलरसैः पृथक् ॥ ३५ ॥
 सौवीरकेण वा युक्तं कल्केन वैहतेन वा ।
 दन्तीकषाये तन्मग्नौ शुद्धं जीर्णं च निक्षिपेत् ॥ ३६ ॥
 तमरिष्टं स्थितं मांसं पाययेत् पक्ष्मिण्य वा ।
 त्वचं तिस्रकमूलस्य त्वक्त्वाभ्यन्तरयत्कलम् ॥ ३७ ॥
 विगोच्य चूर्णयित्वा च द्वौ भागौ गालयेत्ततः ।
 रोध्म्यैव कषायेण तृतीयं तिन भावयेत् ॥ ३८ ॥
 कषाये दग्ममूलस्य तं भागं भावितं पुनः ।
 शुक्लं चूर्णं पुनः कृत्वा ततः घाणितम् पिबेत् ॥ ३९ ॥
 ममुम्बसुरामण्डकोम्बधात्रीफलाम्बुभिः ।
 तिस्रकस्य कषायेण कम्बुकेन च मग्नकरः ॥ ४० ॥
 मण्डतः साधितो मेहः स च श्रेष्ठं विरेचनम् ।
 मुधा भिनशि दोषाणां महान्तमपि सधयम् ॥ ४१ ॥

प्राग्धेव कटविश्वशात्रैव तां कथयेदतः ।
 सुदौ कोष्ठेऽबले बाले खर्विणे दीर्घरोगिणि ॥ ४२ ॥
 कल्पया गुजोटरगरत्वग्भोगमधुरेऽपि ।
 पाण्डौ दृपिविषे शोफे टोपविश्वान्ज्वेतमि ॥ ४३ ॥
 सा चेष्टा कण्ठकैस्तीक्ष्णैर्बहुभिज उमाचिता ।
 द्विपर्षा वा त्रिपर्षा वा शिशिरान्ते पिशेपतः ॥ ४४ ॥
 तां पाटयित्वा श्लेष्ण चीरमुद्धान्ज्वेततः ।
 पित्वादीनां बहुत्वोर्वा क्वायेन सममज्ज ॥ ४५ ॥
 मित्यचित्वा सुधाघोर ततोऽङ्गारेषु शोषयेत् ।
 पिबेत् कृत्वा तु मुटिका मम्बुनूवसुरादिभिः ॥ ४६ ॥
 त्रिष्टतादीपवयरा स्वर्णचोरी सदातलाम ।
 ससाह सुकपयपीतान् रनेनाज्येन वा पिबेत् ॥ ४७ ॥
 राह्वरोपोत्तमाकुम्भनिकुम्भादीन् गुडाभ्युना ।
 नातिशक्तं फलं वाञ्छ शङ्खिन्वा निम्बुपीकृतम् ॥ ४८ ॥
 सप्तनायामुत्तमा मूल ती तु तीक्ष्णविकापिथी ।
 द्वेषानयोटरगरश्ववध्वादिषु कल्पयेत् ॥ ४९ ॥
 अथमात्र तयो पिण्ड महिरालवषाम्बितन् ।
 द्वात्रीं यातकफजे तदङ्गुल्ये प्रयोजयेत् ॥ ५० ॥
 दन्तिदन्तरिर मूल मूल दन्तीद्रुन्तिजम् ।
 पातामग्यावतीक्ष्णामाशुकारिं विकामि च ॥ ५१ ॥
 गुरुप्रकीपि यातम्य पित्तश्लेष्मविलायनम् ।
 तत्क्षौद्रपिण्णनीलिम श्लेष्म गृह्णवेष्टितम् ॥ ५२ ॥
 गोप्य मन्दातपेऽन्वर्कौ हतो ह्यस्य विकामिताम् ।

तत्पिवेन्मसुमदिरातक्रपीलुरसासवैः ॥ ५३ ॥

अभियन्त्रतनुर्गुल्मी प्रमेही जठरी गरौ ।

गोमृगाजरसैः पाण्डुः कृमिकोष्ठी भगन्दरी ॥ ५४ ॥

सितं तत्कायकल्काभ्यां दशमूलरसेन च ।

विसर्पविद्रध्यललीकष्वादाहान् जयेदृष्टम् ॥ ५५ ॥

तैलं तु गुल्ममेहार्थी विबन्धकफमारुतान् ।

महास्त्रेहः शकच्छुक्रुपातसङ्गानिसम्बधाः ॥ ५६ ॥

विरेचने मुख्यतमा नवेते चिह्नतादयः ।

श्चरीतकीमपि त्रिहृदिधानेनोपकल्पयेत् ॥ ५७ ॥

गुडस्याष्टपले पथ्या विंशतिः स्यात्पल यत्नम् ।

दन्तीचित्रकयोः कर्षी पिप्पलीचिह्नतीर्दश ॥ ५८ ॥

प्रकल्प्य मोदकानेव ह्यमे दशमेऽहनि ।

सण्णाम्नी नु पिबेत्छादितान् सर्वान्विधिनाऽसुना ॥ ५९ ॥

एते निःपरिहाराः स्युः सर्वव्याधिनिबर्हणाः ।

विशेषाद्गृहणीपाण्डुकण्ठ्कोठार्थसां हिताः ॥ ६० ॥

अल्पम्यापि महाघृत्वं प्रभूतस्याल्पकर्मताम् ।

कुर्व्यात् संश्लेषविश्लेषकाससंस्कारयुक्तिभिः ॥ ६१ ॥

त्वक्केसराम्नातकदाहिमैलासितापसांमाचिकमातुलिवैः ।

मधैव तैस्त्रैव मनोऽनुकूलैर्युक्तानि देयानि विरेचनानि ॥ ६२ ॥

—ॐ—
तृतीयोऽध्यायः ।

—००—

अथातो वनगविरेचनव्यापस्त्रिहिं व्याख्यास्यामः ।

यमनं सुदुकोष्ठेन तुहताल्पकफेन वा ।

अतितीक्ष्णस्त्रिमस्तोकमजीर्णं दुर्बलेन वा ॥ १ ॥

पीतं प्रयात्बथस्तस्त्रिष्टिहानिर्मसीद्यः ।

वामयेत्तं पुनः सिग्धं स्मरन् पूर्वमतिक्रमम् ॥ २ ॥

अजीर्णिनः श्लेष्मवतो ब्रजत्वूर्द्धं विरेचनम् ।

अतितीक्ष्णीश्लवणमद्भ्यमतिमूरि वा ।

तत्र पूर्वोदिता व्यापत्सिद्धिश्च न तत्रापि चेत् ॥ ३ ॥

प्राग्भ्ये तिष्ठति ततस्तृतीयं भाष्यारयेत् ।

अन्धं सांख्येत् हृदादा भेषजाभिरपायतः ॥ ४ ॥

अस्त्रिग्धन्निवदेह्य पुराणं रुचमौषधम् ।

दोषानुत्क्षेप्य निर्हर्तुं मगत्तं जनयेद्भद्रान् ॥ ५ ॥

विश्वं प्रयथुं द्विषं तमसी दर्शनं ह्यपम् ।

पिष्टिकोद्घेदनं कण्ठमूर्ध्निः सांष्ट विवर्चिताम् ॥ ६ ॥

सिग्धस्त्रिग्धं वात्यस्यं दीप्तान्मेर्जीर्णमौषधम् ।

शीतैर्वा स्तब्धमाभे वा समुत्क्षेप्य हरिश्चलान् ॥ ७ ॥

तानि च जनयेद्रोगानयोगः सर्व एव सः ।

तं तैलस्रव्याभ्यक्तं सिग्धं प्रस्तरमद्भ्यैः ॥ ८ ॥

निरुद्धं चाह्वरसैर्भोजयित्वाऽनुवासयेत् ।

फलमागधिकादाहसिद्धतैलेन भाषया ॥ ९ ॥

सिग्धं वा तद्भ्यैः श्लेष्मैः पुनर्गतीच्छेत् शोधयेत् ।

वद्दोषस्य रुचस्य मन्दाग्नेरल्पमौषधम् ॥ १० ॥

सोदावर्तस्य चोत्क्षेप्य दोषाभ्यामे निरुध्यते ।

अथभाष्यारपयेत्सामि पृष्ठपाश्वं शिरोरुजम् ॥ ११ ॥

श्यामं विश्मूत्रयातानां सद्दं कुर्याच्च दाकथम् ।

- अश्वत्थस्यैदृष्यार्द्रिसनिरुहानुवासनम् ॥ १२ ॥
 सदापर्तहरं सर्वं कर्मोभातस्य शस्यते ।
 पञ्चमूलवयघारवचाभूतिकसैन्यैः ॥ १३ ॥
 श्यागूः सुकृताशूनविवन्धानाहनाशनी ।
 पिप्पलीदाडिमघारद्विद्रुशुगळाम्बवेतसान् ॥ १४ ॥
 ससैन्यवान् पियेन्द्र्यैः सर्पिणोप्योदकेन वा ।
 प्रपादिकापरिस्रावे घेदनापरिघर्तने ॥ १५ ॥
 पीतोपधस्य वेगानां निग्रहायारुतादयः ।
 कृपिता हृदयं गत्वा घोरं कुर्वन्ति हृदग्रहम् ॥ १६ ॥
 शिथ्यापार्श्वरुजाकासदेन्यलानाच्चिदिभ्रमैः ।
 जिह्वां ग्राहति निःसंज्ञी दन्तान् कटकटापयन् ॥ १७ ॥
 न गच्छेद्दिभ्रम तत्र यामयेदाशु तं भिषक् ।
 मधुरैः पित्तमूर्च्छार्त्तं कटुभिः कफमूर्च्छितम् ॥ १८ ॥

यो ज्योति वमने रेको विरेके वमन सृष्टु ॥ २४ ॥
 परिपेकावगाहाद्यै सुयोते स्तम्भवेच तम् ।
 प्रञ्जन चन्दनोगोरमञ्जासृग्मर्करीद्वकम् ॥ २५ ॥
 सानचूर्णे पिवेन्न्यमतिबोगहर परम् ।
 वमनस्थातियोगे तु शीतान्मुपरिपेषित ॥ २६ ॥
 पिवेत् कसरसैर्मन्त्र सष्टतची द्रव्यकरम् ।
 सोद्दाराया भृश छर्षा भूर्वाद्या घान्यमुक्षायी ॥ २७ ॥
 समधूकाञ्चन चूर्ण लेहयेच्चभुसयुतम् ।
 वमनेऽन्त प्रविष्टाद्या लिङ्गाद्या कवचपट्ट ॥ २८ ॥
 स्त्रिधाञ्जलयथा हृद्या यूयमासरसा हितौ ।
 फलान्यञ्जानि खादेयुस्तस्य चान्तेऽग्रतो नरा ॥ २९ ॥
 निस्तान्तु तिलद्राचाकल्कनिष्ठा प्रवेशयेत् ।
 वाग्यहानिलरीरीपु हृतमासोपसाधिताम् ॥ ३० ॥
 यथागू तनुका दद्यात् स्त्री हस्तेदी च कालवित् ।
 भतियोगाश्च भेषज्य जीव हरति शोणितम् ॥ ३१ ॥
 राज्ञीयादानमित्युक्तमादत्ते जीवित वत ।
 रुने काकाय वा दद्यात्तेनात्रमखना सई ॥ ३२ ॥
 भुक्ते तस्मिन् वदेज्जीवमभुक्ते पित्तमादिर्जेत् ।
 शक्त या भावित वन्धमायान कोष्ठाधारिणा ॥ ३३ ॥
 प्रक्षान्ति विवर्षं न्यात्पित्ते शुद्धन्तु शोणिते ।
 टण्डामूर्च्छामदार्त्तस्य वुर्यादामरस्य द्विगम् ॥ ३४ ॥
 रक्तपित्तातिसारघ्नी तम्याशु प्राणरक्षणीम् ।
 सृगमीमद्विषाञ्जानां सद्यस्त्व जीवतामष्टम् ॥ ३५ ॥
 पिवेज्जीवामिसम्भान जीव तद्वशात् दृक्त्रि ।

तदेव दर्भंश्चदितं रक्तं बस्तौ निषेचयेत् ॥ ३६ ॥
 श्यामाकाश्मर्थ्यमधुकदूर्वीशीरैः शृतं पयः ।
 घृतमण्डाञ्जनयुतं बस्तिं वा योजयेद्विमम् ॥ ३७ ॥
 पिच्छावस्तिं सुशीत वा घृतमण्डानुवासनम् ।
 शुद्धं भ्रष्टं कपायैव स्तम्भयित्वा प्रवेशयेत् ।
 विसंज्ञं थाषयेत्साम वेणुगीतादिनिस्त्रनम् ॥ ३८ ॥

—६—

चतुर्थोऽध्यायः ।

अथातो दीपहरणसाकल्यं बस्तिकल्प व्याख्यास्यामः ।

बस्तां शुद्धूर्ध्वं विकल्पां मरास्तां द्विपञ्चमूलञ्च पल्लोन्मितानि ।
 अष्टौ फलान्धर्वसुलाञ्च मांसाच्छागात्पद्भेदेषु चतुर्थशेषम् ॥ १ ॥
 पूतोयवानीफलविल्वकुठवचाशतांघ्राघनपिप्पलीनाम् ।
 कल्कैर्गुटक्षौद्रघृतेः सतैलैर्युक्तः सुगोण्यो लवणान्वितश्च ॥ २ ॥
 बस्तिः पर सर्वगदप्रमाथी स्वस्ये दितो जीवनहृदयश्च ।
 बस्तौ च यस्मिन् पठितो न कल्कः सर्वत्र दद्यादनुमेय तत्र ॥ ३ ॥
 द्विपञ्चमूलस्य रसोऽग्नयुक्तः सप्लागमांसस्य स पूर्वकल्कः ।
 पित्रे ह्ययुक्तः प्रवरौ निरुद्धः सर्वाग्निनव्याधिहरः प्रद्विटः ॥ ४ ॥
 यन्ना पटोली लघुपञ्चमूलं भावन्तिकैरुच्यवात् सुसिद्धात् ।
 प्रभ्योरसाप्लागरमाह्वयुक्तः साधः पुनः प्रन्वममः मयायत् ॥ ५ ॥
 द्विगन्तु लघ्वापनकन्फयुक्तः सतैलमपिमेधुसैलवय ।
 सारीपनी मांसयन्प्रदय चतुर्वर्णं चोददधाति सद्यः ॥ ६ ॥

एरुण्डमूलात् विफलं पलाशात्तथा पलाश नधुपञ्चमूलम् ।
 रास्त्रावलाच्छिवकदाश्वगन्धामुषर्नवारग्वऽटेऽटारु ॥ ७ ॥
 फलानि चाष्टौ सलिनाटकाभ्या विषाचयेदष्टमश्रिपितेऽस्मिन् ।
 पचाशताद्वाहृपुपामिवङ्कुचट्टीकषावत्तकजीजमुस्तम् ॥ ८ ॥
 दद्यात् सुपिष्ट सहतार्क्ष्यैलमक्षप्रमाण लवणाश्रयुक्तम् ।
 समाश्रिकस्तैलयुतः समूत्रो वस्तिर्जयेत्तेखनदीपनोऽसौ ॥ ९ ॥
 लह्वोरुपादनिकष्टकोष्ठहृद्गुञ्जशूल गुरुता विषयम् ।
 गुल्माश्मवर्धप्रहृषोगुदीलाप्तास्ताद्य रोगान् कफवातजातान् ॥
 यश्चाह्वदोभ्राभयचन्दनैश्च शृत पयोऽग्र कमलोत्पलैश्च ।
 सयर्कराचौद्रुष्ट सुशीत पित्तामयान् हन्ति सजीवनोयम् ॥ ११ ॥
 रास्त्रा हृष सोहितिकामनन्ता बला कनीवस्तृषपञ्चमूल्यौ ।
 गोपाङ्गनाचन्दनपद्मकधिवश्याह्वरोभ्राण्यि पलाशकानि ॥ १२ ॥
 नि क्वाथ्य तांयेन रसेन तेन शृत पयोऽर्वाटकमम्बुहीतम् ।
 लौघन्निमेदधिर्वरोदिदारीवीराहिकाकोलिकवेरुकाभिः ॥ १३ ॥
 सितोपलाजीवकपद्मरीणुप्रपौष्टरीकोत्पलपुण्डरीकैः ।
 लोहात्तगुत्तामधुवष्टिकाभिर्नागाहमुखातकचन्दनैश्च ॥ १४ ॥
 पिष्टैर्हृतचौद्रुयुतैर्निरूह ससैभ्यः शीतनमेव दद्यात् ।
 प्रत्यागते धनरसेन शालोन् चीरेण वाऽद्यात्परिपिक्तमात्र ॥ १५ ॥
 दाहातिसाम्प्रद्राक्षपित्तहृत्पाण्डुरोगान् विषमज्वरश्च ।
 सगुत्तसूत्रगङ्गामनादीन् सर्षामयान् पित्तहृताचिदन्ति ॥ १६ ॥
 कीशातकारग्वऽदेनदारुमूर्वाग्बद्राकुटबार्कपाठा ।
 पक्षा कुन्त्यान् एन्तौश्च तोये रनस्य तस्य प्रसृता दग् स्युः ॥ १७ ॥
 तान् सर्षपैलामदनैः सकुष्ठैरक्षप्रमाणैः प्रसृतैश्च शुद्धान् ।
 चो द्रुष्य तैश्चैव फलाह्वयस्य घारस्य तैभ्यः ससर्षपय ॥ १८ ॥

दद्यान्निरुहं कफरोगिताय मन्दान्मये चाग्रनविहिषे च ।
 षष्ठे सृदून्स्रेहकतो निरुहान् सुखोचितानां प्रसृतैः पृथक् स्युः
 अथेमान् सुकुमाराणां निरुहान् स्नेहवान्मृदून् ।
 कर्मणा विप्रुतानान्तु वक्ष्यामि प्रसृतैः पृथक् ॥ २० ॥
 क्षीराद् द्वौ प्रसृतौ कार्ष्णीं मधुतैलघृतात् त्रयः ।
 खलेन मथितो बस्तिर्वातघ्नो बलवर्णकत् ॥ २१ ॥
 एकैकः प्रसृतस्तैलप्रसवाक्षौद्रसर्पिषाम् ।
 विष्वादिमूलकाद्याद् द्वौ कौलत्याद् द्वौ स वातजित् ॥
 षठीलनिम्बभूतीकरास्त्रासप्तच्छदान्धसः ।
 प्रसृतः पृथगाग्याश्च वस्तिः सर्पपकल्कवान् ॥ २२ ॥
 सपञ्चतिक्तोऽभिष्यन्दकमिकुष्ठप्रमेहहा ।
 चत्वारस्तौ लग्नोमूत्रदधिमण्डास्त्रकाञ्चिकात् ॥ २४ ॥
 प्रसृताः सर्पपैः पिष्टैर्विट् सङ्गानाहमेदनः ।
 पयस्येक्षुस्त्रिरास्त्राविदारौघोद्रसर्पिषाम् ॥ २५ ॥
 एकैकः प्रसृतो बस्तिः क्वाप्याकल्को ह्यपत्वकत् !
 सिद्धयस्तीनतो वस्ये सर्वदा यान् प्रयोजयेत् ॥ २६ ॥
 निर्व्यापदो बहुफलान् बलपुष्टिकरान् सुखान् ।
 मधुतेले सगे कर्पः सेन्धवाहिषिचूर्मिसिः ॥ २७ ॥
 एण्डमूलकाथेन निरुहो मधुतैलिकः ।
 रसान्तं परमेष्ठार्यः कृषिगुण्यस्तुष्टिस्तुत् ॥ २८ ॥
 मयट्टिमधुकथैप चक्षुष्यो रज्जपित्तजित् ।
 यापनो घनकल्केन मधुतेनरगाश्रयान् ॥ २९ ॥
 पायुज्जहोत्तपणवस्तिमेहनशूनजित् ।
 प्रसृतांगैर्घ्नं तघोद्रयसान्तैः प्रकम्पयेत् ॥ ३० ॥

परण्डमूलनिःकायो मधुतैलः ससैन्धवः ।
 एष युक्तरथो वस्तिः सवचापिप्पलीफलः ॥ ३१ ॥
 सकाथो मधुयङ्गुप्रन्यायताद्वाहिद्दुसैन्धवः ।
 सुरदारुवचारास्त्रावस्तिर्दोषहरः परः ॥ ३२ ॥
 पञ्चमूलस्य निःकाथस्रैलं मागधिका मधु ।
 ससैन्धवः समधुकः सिद्धवस्तिरिति श्रुतः ॥ ३३ ॥
 द्विपञ्चमूलत्रिफलाफलविष्टानि पाचयेत् ।
 गोमूत्रेषु च पिष्टे च पाठावस्य कतोवदेः ॥ ३४ ॥
 सफलैः शोद्धतैस्तान्याः चारेण सवधेन च ।
 युक्तो वस्तिः कफघ्नाधिपाण्डुरोगविपूचिषु ॥ ३५ ॥
 शुक्राग्निसविनश्वेषु वस्त्वः टीषे च पूजितः ।
 शुभ्रापाठाष्टतेरण्डयनारः राजा पुनर्नवा ॥ ३६ ॥
 मध्विष्टारन्वकीशीरचायमाचाचरोहिणीः ।
 क्षनीयः पञ्चमूलस्य पालिक मद्गाष्टकम् ॥ ३७ ॥
 ललाठके पचेत्तच्च पादशेष परिश्रुतम् ।
 चीरदिप्रस्यसयुक्तं चीरशेष पुनः पचेत् ॥ ३८ ॥
 शपादजाङ्गनरसः ससर्पिमधुसैन्धवः ।
 पिष्टै र्द्यष्टिमिसिग्नामाकलिङ्गकरसाञ्जनै ॥ ३९ ॥
 यस्तिः सुखीणो मासाग्निवलयकविबर्द्धनः ।
 माताष्टह्मोषमेजार्गो गुन्धविष्मूत्रसंघट्टम् ॥ ४० ॥
 त्रिप्रमत्तरविस्पर्धवर्षास्नानप्रवाहिकाः ।
 यद्दुर्गोरुकटोकुचिमन्वाथोत्थिरोरुज ॥ ४१ ॥
 घ्न्याट्टमृदरोन्मादशोफकासाग्जकुण्डनान् ।
 चक्षुष्यः पुत्रदो राजा यापनाना रसावनन् ॥ ४२ ॥

शृगाणां लघुबभ्रूणां दशमूलस्य चाश्रसा ।
 हृषुषामिसिगान्धेयीकवल्केर्वातहरः परम् ॥ ४३ ॥
 निरुद्धोऽत्यर्थं हृष्यश्च महाश्वे हसमन्वितः ।
 मयूरं पञ्चपिसान्धपादेविट् तुच्छदर्जितम् ॥ ४४ ॥
 शधुना पञ्चमूलेन पालिवेन समन्वितम् ।
 पक्का चीरजले चीरशेषं सष्टतमाश्लिकम् ॥ ४५ ॥
 तद्दिदारौकणायटीयताङ्गाफलकल्कवत् ।
 बस्तिरीषत्पटुयुतः परमं ब्रह्मककत् ॥ ४६ ॥
 कल्पनेयं पृथक् कार्या तित्तिरिप्रष्टतिष्वपि ।
 विष्किरेषु समस्तेषु प्रतुदप्रसहेषु च ॥ ४७ ॥
 जलचारिषु तद्वद्य मत्स्येषु चीरदर्जिता ।
 गोधानकुसमाङ्गारिगल्यकीन्दुरज पलम् ॥ ४८ ॥
 पृथक् दशपलं चीरे पञ्चमूलञ्च साधयेत् ।
 तत्पयः फलवैदेहीकल्कद्विलवषान्वितम् ॥ ४९ ॥
 छसितातेलमध्वाज्यो बन्धिर्गोण्यो रसायनम् ।
 ध्यायाममथितोरस्कृषीषेन्द्रिय बलोजसाम् ॥ ५० ॥
 विबदशकविष्मं त्र्यगुह्यातविकारिणाम् ।
 गजवाजिरथसोभभग्नजर्जरितात्मनाम् ॥ ५१ ॥
 पुनर्नवत्वं कुरुते वाजीकरणसत्तमः ।
 सिद्धेन पयसा भोज्यमाजगुप्तीश्वटे चुरेः ॥ ५२ ॥
 छेर्हायावन्तणान् सिद्धान् सिद्धद्रव्यैः प्रकल्पयेत् ।
 दोषघ्नाः सपरीहारा बन्धन्ते स्वे हृष्यस्तयः ॥ ५३ ॥
 दशमूर्धं बलां राक्षामग्नगन्धां पुनर्नवाम् ।
 गुडूचेरुण्डमूतीकभाह्वी हृषकरोद्दिपम् ॥ ५४ ॥

शतावरीं सहचरं काकनासां पलांशकम् ।
 यवमापातसीकोलकुलत्यान् प्रसृतोन्मितान् ॥ ५५ ॥
 वहे विपाच्य तीव्रस्य द्रोणश्रेणैः तेन च ।
 पचेत्तैलाढक पेचैर्जीविनीयैः पलोन्मितैः ॥ ५६ ॥
 अनुवासनमित्येतत्सर्वं प्रातर्विकारनुत् ।
 अनुपानां वसा तद्वज्जीवनीयोपसाधिता ॥ ५७ ॥
 शताह्नाचिरिवित्वास्त्रै स्तौलं सिद्धं समीरणे ।
 सैन्धवेनाग्निघर्षेण तप्तं दाऽनिलजिद् दृढम् ॥ ५८ ॥
 जीयन्तीं मदन मेदां आवणी मधुकं वलाम् ।
 शताह्वर्षभकौ कृष्णां काकनासां शतावरीम् ॥ ५९ ॥
 खगुतां चीरकाकीलीं कर्कटाख्यां शठीं वचाम् ।
 पिष्ट्वा तैलघृतघोरे साधयेत्तश्चतुर्गुणे ॥ ६० ॥
 वृद्धं वातपित्तघ्नं बलशुक्रान्निघर्षणम् ।
 रजःशुक्रामयहर पुत्रीयमनुवासनम् ॥ ६१ ॥
 सैन्धव मदन कुष्ठं शताह्वानिचूली वप्रा ।
 ज्जीवेरं मधुकं भार्त्वीं देवदारुसकट्फलम् ॥ ६२ ॥
 नागरं पुष्करं मेढा चविका चित्रकः शठी ।
 विडङ्गातिविपा श्यामा हरिणुर्नीलिनी स्थिरा ॥ ६३ ॥
 बिस्वाजमोदचपला दन्ती रास्त्रा च तैः समैः ।
 साध्यमेरणुतैल वा तैल वा कफरोगनुत् ॥ ६४ ॥
 वर्धोदायर्तगुल्मार्शः प्रीहमेहाद्यमारुतान् ।
 शानाहमश्मरो चाशु हन्यात्तदनुवासनम् ॥ ६५ ॥
 साधितं पञ्चमूत्रेण तैलं बिस्वादिनाऽथवा ।
 कफघ्नं कल्पयेत्तैलं द्रव्यै र्वा कफघातिभिः ॥ ६६ ॥

फलैरष्टगुणैश्चाम्बुः सिद्धमन्वासनं कफे ।
 मृदुवस्तिजडीभूरे तीक्ष्णोऽन्धो वस्तिरिष्यते ॥ ६७ ॥
 तीक्ष्णैर्विकर्षितः सिग्धो मधुरः शिशिरी मृदुः ।
 तीक्ष्णत्वं चूर्णपीत्वग्निनवषचारसर्पपैः ।
 प्राप्तत्वाल विधातव्यं हृतघोरैस्तु मार्दवम् ॥ ६८ ॥
 यलकालरोगदोषप्रक्षतो, प्रविभज्य योजितो वस्तिः ।
 स्त्रैः स्त्रै रौपधवर्गे, स्वान् स्वान् रोगान्नियतयति ॥ ६९ ॥
 सप्तार्ताना शोतान्छोतार्ताना तथा सुखीष्याथ ।
 तद्योग्यौषधयुक्तान् वस्तीन्सन्तवर्षं युञ्जीत ॥ ७० ॥
 वस्तीन् हृ हृणीयान् दद्याद्द्वयधियु विमोघनीयेषु ।
 निदस्तिनो विमोघ्या ये च नराः क्लृष्टमेदार्ताः ॥ ७१ ॥
 न क्षीणक्षतदुर्वलमूर्च्छितद्वयशुष्कशुद्धदेहानाम् ।
 दद्याद्विमोघनीयान् दीपनिबद्धायुषो ये च ॥ ७२ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

—:::—

अथातो वस्तिव्यापत्तिर्हि व्याख्याम्यामः ।

असिग्धसदृशस्य गुरुकीटस्य योजितः ।
 शीतोऽन्धो हलवणद्रव्यमाषो घनोऽपि वा ॥ १ ॥
 यस्मिन् महोभ्य तं दीप दुर्भलत्वादनिर्हरन् ।
 फरीत्ययोग तेन स्यादातमूवशकृद्व्यष्टः ॥ २ ॥
 माभिर्वाप्तिसादाहो हस्ते पञ्चदशगुदे ।
 कर्णग्रीवस्थानि धैवर्णमरतिर्याङ्गमार्दवम् ॥ ३ ॥

काथहय प्राग्विहित मध्यदीपेऽतिसारिणि ।
 लणस्य तस्माद्देशकस्य तत्र पानं प्रशस्यते ॥ ४ ॥
 फलवर्त्यस्तथा स्वेदाः कालं ज्ञात्वा विवेचनम् ।
 विस्यमूलत्रिहृदाद्ययकोलकुन्त्यवान् ॥ ५ ॥
 सुरादिमांश्च बस्ति, स प्राक्पेष्यस्तमानयेत् ।
 युक्तोऽल्पघोर्वै। दोषाठो रुत्ते क्रूराग्रयेऽथवा ॥ ६ ॥
 बस्तिर्दोषाठतो रुडमार्गो रुभ्यात्समीरणम् ।
 सविमार्गोऽनिनः कुर्यादाधाम मर्मपीठनम् ॥ ७ ॥
 विदाह गुदकोष्ठस्य मूष्कयक्षणेदनाम् ।
 कृषदि हृदयं शूनैरितयेतच्च धावति ॥ ८ ॥
 स्वभ्यक्तस्त्रिगोत्रस्य तत्र वर्ति प्रयोजयेत् ।
 मिल्वादिद्य निरुहः स्वात्पोस्तुसर्पपमूत्रवान् ॥ ९ ॥
 भरलामरदारुम्यां साधितं वाऽनुवासनम् ।
 कुर्वतो येगसरोध पीडितो वाऽतिमात्रया ॥ १० ॥
 पश्चिाधनवषोणो वा बस्तिरन्वोऽल्पगीघज ।
 मृदुर्वां भाकृतेनोर्ध्वं विक्षिप्तो मुखनासिकात् ॥ ११ ॥
 निरेति मूर्च्छाघ्नतासदृहाहादीन् प्रवर्तयन् ।
 मूर्च्छाविकारं दृष्ट्वास्य मिश्रेच्छीताम्बुना मुखम् ॥ १२ ॥
 द्यमेदात्मनाशाच प्राणायामश्च कारयेत् ।
 पुष्टपार्श्वोद्गरे मृग्यात्करैरुच्यै रधोमुखम् ॥ १३ ॥
 केशोद्गुण्डिण्य धुन्वीत्त पीयूषेद्वारुणद्विदि ॥
 यस्तोष्काराजमुदयेर्वस्तिरेति तथा च । ॥ १४ ॥
 पापिबन्धोर्गसापीठं कुर्यात्त म्रियते यथा ।

प्राणोदाननिरोधादि सुप्रसिद्धतरायनः ॥ १५ ॥
 अपानः पवनो वस्तिं तमाश्वेषापकर्षति ।
 रुध्रकमुककल्कं च पाययेताम्बसंयुतम् ॥ १६ ॥
 प्रीणराक्षसैश्चराक्षरत्वाच्च वस्तिं सोऽस्थानुलोमयेत् ।
 गोमूत्रेषु त्रिहृत्पथ्याकल्कं चाधोऽनुलोमनम् ॥ १७ ॥
 पक्वाशयस्थिते स्त्रिवे निरूहो दशमूलिकः ।
 यवकोलकुलत्वे च विधेयो मूत्रसाधितैः ॥ १८ ॥
 वस्तिर्गोमूत्रसिद्धैर्वा साश्रुता वंशपल्लवैः ।
 पूतीकरप्लवक्पत्रशठीटेवाह्वरोहिषैः ॥ १९ ॥
 सतैलगुडसिन्धुत्यविरेकौपधकल्कवान् ।
 विष्वादिपंचमूलेन सिद्धो वस्तिररः स्थिते ॥ २० ॥
 शिरःस्थे नाशनं धूमःप्रच्छाद्यं सर्षपैः शिरः ।
 वस्तिरत्युष्णतीक्ष्णास्त्वघनोऽतिस्रेदितस्य वा ॥ २१ ॥
 अल्पे ह्येषे मृदौ कोष्ठे प्रयुक्तो वा पुनः पुनः ।
 अतियोगत्वमापन्नो भवेत्कुचिदजाकरः ॥ २२ ॥
 विरेचनातियोगिन सतुल्याकृतिसाधनः ।
 वस्तिः क्षारास्ततीक्ष्णोष्णलवणः पैत्तिकस्य वा ॥ २३ ॥
 गुदं दहनं लिखनं क्षिखन्करोत्यस्य परिस्रवम् ।
 सविट्श्व सुवत्यमूं वर्षैः पित्तं च भूरिभिः ॥ २४ ॥
 बहुशयातिवेगेन मोहं गच्छति सोऽसक्तत् ।
 रक्तपित्तातिसारघ्नी क्रिया तत्र प्रशस्यते ॥ २५ ॥
 दाहादियु त्रिहृत्कल्कं मृद्वीकावारिणा पिबेत् ।
 तदि पित्राशकृद्वातान् हत्वा दाहादिकान् जयेत् ॥ २६ ॥
 विशदय पिमेच्छीतां यवागूं शर्करायुताम् ।

गुह्यराहा-तिविरिक्तस्य शीथविट्कस्य भोजनम् ॥२०॥

भापयूपेण कुल्माषान् पानं दध्यथवा सुराम् ।

सिद्धिर्वक्ष्यापदानेवं स्त्रे ह्रवस्तेषु वध्यते ॥ २८ ॥

शीतोऽस्यो वाऽधिके वाते पित्तेत्युष्णः कफे रुडुः ।

अतिभुक्ते गुरुर्वर्धः सञ्चयेऽल्पबलस्तथा ॥ २८ ॥

दक्षस्त्रैराहतस्त्रेहो नायात्वभिभवाद्यपि ।

स्तम्भीरुसदनाधानज्वरशूलाङ्गमर्दनैः ॥ २० ॥

पाश्वरुवेष्टनेर्विद्याहायुना स्त्रे ह्रमाहतम् ।

स्त्रिरधाम्बलपणोर्यौस्तं रास्त्रापीतदृतेलिकैः ॥ २१ ॥

सौधीरकसुराकोसकुनत्ययवसाधितैः ।

निहृष्टैर्निर्हरेत्सम्यक् समूचैः पञ्चमूलकैः ॥ २२ ॥

ताभ्यामेव च तैलाभ्यां सायं भुक्तेऽनुवासयेत् ।

हृद्दाहरागसम्भोहवैयर्थ्यं तमकज्वरैः ॥ २३ ॥

विद्यात्पिशाहतं स्त्रादुतिक्रैस्तं वस्त्रिभिर्हरेत् ।

तन्द्राशीतज्वरालस्यप्रमेकारुचिगौरवैः ॥ २४ ॥

संमूर्च्छाग्निभिर्विद्याच्छुष्णया स्त्रे ह्रमाहतम् ।

कषायतिक्तकटुकैः सुरामूत्रोपसाधितैः ॥ २५ ॥

फलतैलयुतैः सास्त्रैर्वस्त्रिभिस्तं विनिर्हरेत् ।

कर्दिमूर्च्छारुचिन्तानिशूलनिन्द्राङ्गमर्दनैः ॥ २६ ॥

शामलिङ्गैः सदाहैस्तं विद्यादत्यगनाहतम् ।

कटूनां लवणानां च क्वाथेषूषेय पाचनम् ॥ २७ ॥

भृदुर्विरकः सर्वं च तत्रामविहितं हितम् ।

विष्णुद्वानिस्तसद्गार्त्तिगुरुत्वाधानहृद्यदैः ॥ २८ ॥

स्त्रे हं विहाहतं प्रात्वा स्त्रे ह्रस्वदैः सवर्त्तिभिः ।

श्यामाविल्यादिसिद्धेय निरुद्धैः सानुवासनैः ॥ ३८ ॥
 निर्हरेद्विधिना सम्यगुदायर्त्तदरेण च ।
 अभुक्ते शूनपायौ वा पेयामात्रागितस्य च ॥ ४० ॥
 गुटे प्रपिहितः स्त्री हो वेगाडापत्यनाहतः ।
 कर्णं कायं ततः कण्ठादूर्ध्वेभ्यः खेभ्य एत्यपि ॥ ४१ ॥
 मूत्रश्यामाविल्यादिसिद्धो ययकोम्लकुन्त्यवान् ।
 तस्तिहतेनो देयः स्यान्निरुद्धः साशुवासनः ॥ ४२ ॥
 कण्ठादागच्छतस्मात्प्रकण्ठपट्टविशेषनैः ।
 एर्दिग्धीभिः क्रियाभिश्च तस्य कुर्यान्निसर्जनम् ॥ ४३ ॥
 नापक्वं प्रणयेत् स्त्री हं शुद्धं सद्युपनिष्यति ।
 ततः कुर्यात्तत्त्वमोहकण्डूशोफान् क्रियाऽर्त्त-वा ॥ ४४ ॥
 तीक्ष्णो वस्तिस्तथा तैलमर्कपत्ररसे शृतम् ।
 अनुष्णास्य तु बहे वा दत्ते निःशेष एव च ॥ ४५ ॥
 प्रविश्य क्षुभितो वायुः शूनतोदकरो भवेत् ।
 तथाभ्यङ्गो गुदे खेदी वातघ्नान्यग्रनामि च ॥ ४६ ॥
 द्रुतं प्रणीते निष्कृष्टे सहोत्क्षिप्त एव वा ।
 स्यात्कटीगुदजङ्गीरवस्तिस्तम्भार्त्तिभेदनम् ॥ ४७ ॥
 भोजनं तत्र वातघ्नं खेदाभ्यङ्गाः मधस्तयः ।
 पीद्यमानेऽन्तरा मुक्ते शुद्धे प्रतिहतोऽनिलः ॥ ४८ ॥
 उरःशिरोरुजं सादमूर्त्नीय जनयेद्बली ।
 वस्तिः स्यात्तत्र विल्वाट्टिफलः श्यामादिमूत्रयान् ॥ ४९ ॥
 अतिप्रपीडितः कोष्ठे तिष्ठत्यायाति वा गलम् ।
 तत्र वस्तिर्विरेकश्च गलपीडादि कर्म च ॥ ५० ॥
 वमनाद्यैर्विशुद्धश्च घामदेहबलानलम् ।

यथायङ् तद्वर्णं पूर्णं तैलपात्रं यथा तथा ॥ ५१ ॥
 भिषक् प्रयत्नतो रचेत्सर्वं स्यादपवादतः ।
 दद्यान्नाधुरहृद्याणि ततोऽम्बलवर्णौ रसौ ॥ ५२ ॥
 स्वादुतिक्ती ततो भूयः कपायकटुकौ ततः ।
 अन्योऽन्यप्रत्ननीकानां रसानां स्निग्धरुक्षयोः ॥ ५३ ॥
 व्यत्यासादुपयोगेन क्रमात्तं प्रकृतिं नयेत् ।
 सर्वसहः स्थिरवन्नो विज्ञेयः प्रकृतिं गतः ॥ ५४ ॥

पञ्चोऽध्यायः ।

—०५०—

अघातो भिषजकल्पं व्याख्यास्यामः ।

धन्वसाधारणे देगे समे सम्प्रतिके शुचौ ।
 श्मशानचैत्यायतनवभ्रवस्त्रीकवर्जिते ॥ १ ॥
 रुदौ प्रदक्षिणजले कुगरोद्दिपसंस्थिते ।
 अफालकृटेऽनाक्रान्ते पादपैर्बलवन्तरेः ॥ २ ॥
 गन्धतं भिषजं जातं युक्तं वर्षरसादिभिः ।
 जस्त्रदग्धं दयादग्धमतिदग्धं च धैरुतैः ॥ ३ ॥
 भूतैश्चायातपाम्नाद्यैर्यथाकामञ्च सेवितम् ।
 अथगाढमहामूलमटीर्षी दिग्गायितम् ॥ ४ ॥
 अथ कल्याणचरितः आहः शुभिरुपोषितः ।
 गृह्णीयादौषधं सुगुणं स्थितं कामे च कम्पवेत् ॥ ५ ॥
 मधीरं तदमग्नत्तायनतिक्रान्तवज्राम् ।
 अत्रे गुह्यतस्योद्भान्यलगायिहृद्गतः ॥ ६ ॥

पयो वाष्कयसं बाह्यं विस्मृत्तं तच्च नीरजम् ।
 वयोवसवतां धातुपिच्छशृङ्गसुरादिकम् ॥ ७ ॥
 कषाययोनयः पञ्च रसाः सवणवर्जिताः ।
 रसः कल्कः शृतः शीतः फाण्डयेति प्रकल्पना ॥ ८ ॥
 पञ्चैव कषायानां पूर्वं पूर्वं बलाधिका ।
 सद्यः समुद्धृतात् क्षुप्तात् यः स्रवेत्पटपीडितात् ॥ ९ ॥
 स्वरसः ससमुद्दिष्टः कल्कः पिष्टी द्रवाद्भुतः ।
 चूर्णोऽभुतः शृतः काथः शीतो रात्रिं द्रवे स्थितः ॥ १० ॥
 सद्योऽभिपुतपूतसु फाण्डसाम्मानकल्पने ।
 युञ्ज्याद्द्रवाध्यादिवलतस्तथा च वचनं मुनिः ॥ ११ ॥
 मात्राया न व्यथस्याऽस्ति व्याधिं कोष्ठं जलं वयः ।
 आक्षीप्य देशकान्तौ च शीन्या तद्वच्च कल्पना ॥ १२ ॥
 मध्यन्तु मान निर्दिष्टं स्वरसस्य चतुःपलम् ।
 पेयस्य कर्षमाकोष्ठां तद्द्रवस्य पलत्रये ॥ १३ ॥
 काथं द्रव्यपले कुर्यात्पस्थार्धं पादशेषितम् ।
 शीतं पले पले षड्भिः चतुर्भिश्च ततोऽपरम् ॥ १४ ॥
 स्त्री हपाकेत्वमानोक्तौ चतुर्गुणैर्वर्धितम् ।
 कल्कस्यै हद्रवं शीघ्रम् अधीते शीतकः पुनः ॥ १५ ॥
 स्त्री हि सिद्धयति सिद्धाम्बुनिःकाथस्वरसैः क्षमात् ।
 कल्कस्य शीतयेदग्रे चतुर्थं षष्ठमष्टमम् ॥ १६ ॥
 पृथक् स्त्री हसमं दद्यात्पञ्चमश्रुति तु द्रवम् ।
 नाङ्गुलियाद्विता कन्के न स्त्री हस्यन्तौ सशब्दता ॥ १७ ॥
 वर्णादियम्पच्च यदा तदेन शीघ्रमाहरेत् ।
 घृतस्य फेनोपशमस्तैलस्य तु तदुद्धवः ॥ १८ ॥

नेहस्य तन्तुमत्ताणु मञ्जनं शरणं न च ।
 पाकस्तु त्रिविधो मन्दचिक्वणः खरचिक्वणः ॥ १८ ॥
 मन्दः कल्कसमे किञ्चिच्चिक्वणो मदनोपमे ।
 किञ्चिक्वीदति कृष्णे च वर्तमाने च पश्चिमः ॥ २० ॥
 दग्धोऽत आर्द्धं निःकार्य्यः स्यादाभस्वग्निसादकत् ।
 मृदुर्नम्ये खरोऽभ्यङ्गे पाने वस्तौ च चिक्वणः ॥ २१ ॥
 शार्णं पाणितलं मुष्टि. कुडवं प्रस्त्रमाडकम् ।
 द्रोणं बहस्रं क्रमगो विजानीयाश्चतुर्गुणम् ॥ २२ ॥
 द्विगुणं योजयेद्दार्द्रं कुडवादि तथा द्रवम् ।
 पेषणास्तीडने वारि स्त्रे हपाके च निर्द्रवे ॥ २३ ॥
 कल्पयेत्सदृशान् भागान् प्रमाणं यत्र नोदितम् ।
 कल्कीकुर्याच्च भैषज्यमनिरूपितकल्पनम् ॥ २४ ॥
 द्वौ शार्णी वटकः कोलं वदर द्रवणश्च तौ ।
 अक्षं पिचुः पाणितलं सुवर्णं कयलग्रहः ॥ २५ ॥
 कर्षो विडालपदकं तिन्दुकः पाणिमानिका ।
 शब्दान्यत्वमभिन्नेऽर्थे शुक्तिरष्टमिकापिचू ॥ २६ ॥
 पलं प्रकृष्टो विश्वश्च मुष्टिराम्बं चतुर्विका ।
 द्वे पले प्रसृतस्तो द्वावञ्जलिस्तौ तु मामिका ॥ २७ ॥
 आटकं भाजनं कसो द्रोणः कुम्भो घटोऽम्बणम् ।
 तुलापलशतं तानि विप्रतिभारं उच्यते ॥ २८ ॥
 हिमशद्विन्ध्यशैलाभ्यां प्रायो व्याप्ता वसुन्धरा ।
 मौम्यं पथश्च तत्राद्यमाग्नेय वैन्ध्यनीपधम् ॥ २९ ॥

अष्टाङ्गहृदयसंहितायां

उत्तरस्थानम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो बालीपधरणीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

इति ह स्नाङ्गरात्रियादयो महर्षयः ।

जातमात्रं विप्रोध्योत्खाङ्गालं सैन्धवसर्पिषा ।

प्रसूतिक्लेशितं चानु बलातैस्त्रेण सेचयेत् ॥ १ ॥

अश्वनोर्वादनं चास्य कर्णमूली समाचरेत् ।

अथास्य दक्षिणे कर्णे मन्त्रमुच्चारयेदिमम् ॥ २ ॥

“अङ्गाद्ङ्गास्तम्भवसि हृदयादभिजायसे ।”

“आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदां शतम्” ॥३॥

“शतायुः शतवर्षोऽसि दीर्घमायुरवाप्नुहि ।”

“नक्षत्राणि दिशो रात्रिरहथ त्वाभिरचतु” ॥ ४ ॥

स्वस्थीभूतस्य नाभिञ्च सूत्रेण चतुरङ्गुनात् ।

वर्द्धोर्द्धं वर्द्धयित्वा च श्रोत्रायामवसञ्जयेत् ॥ ५ ॥

नाभिञ्च क्लृप्ततैलेन सेचयेत् स्रपयेदनु ।

शीरिहचक्रपात्रेण सर्वगन्धोदकेन वा ॥ ६ ॥

कोप्ये न तस्मरजततपनीयनिमज्जनैः ।

ततो दक्षिणतर्ज्ज्वन्वा तान्मन्त्रस्यावगुच्छयेत् ॥ ७ ॥
 शिरसि स्त्रै हृत्पितुना प्राश्र्यं चाप्य प्रयोजयेत् ।
 हरेण प्राञ्चं मेधागुर्वन्वार्थमभिमन्त्रितम् ॥ ८ ॥
 गिन्द्रीन्नाह्नीवचाशङ्कपृथ्वीकन्क्तं घृतं मधु ।
 चामीकरवचानाह्नीताम्यपथ्या रजोहताः ॥ ९ ॥
 निष्ठाश्मधुघृतीपिता हेमधाचीरजोऽधवा ।
 गर्भान्मन्त्रैश्च प्रवता सर्पिणा चामयेत्ततः ॥ १० ॥
 प्राजापत्येन विधिना जातकर्त्तव्यं कारयेत् ।
 शिराणां हृदयस्थानां विहतत्वात् प्रसूतितः ॥ ११ ॥
 तृतीयेऽङ्गि चतुर्थे वा स्त्रीणां स्तन्यं प्रवर्त्तते ।
 प्रथमे द्विषे तस्माच्चिकारं मधुसर्पिणी ॥ १२ ॥
 अनन्तामित्रिने मन्त्रपाविते प्राश्रयेच्छिशुम् ।
 द्वितीये मन्त्रणामिदं तृतीये च घृतं ततः ॥ १३ ॥
 पाङ्गनिषिद्धस्तनस्याप्य तस्याणितलसञ्चितम् ।
 स्तन्यानुपानं द्वौ कालौ नवनीतं प्रयोजयेत् ॥ १४ ॥
 मातुरेव पिबेत् स्तन्यं तत्परं देहहृदये ।
 स्तन्यधात्राशुभे कार्ये तदसम्पदि वत्सले ॥ १५ ॥
 अथङ्गे व्रज्जावारिणी वर्षप्रकृतितः ममे ।
 नीरुजे मध्यवयसो जीवदक्षे न भोसुपे ॥ १६ ॥
 ह्रिताङ्गारविहारेण यद्वादुपचरेषु ते ।
 शुक्क्रीधलङ्गनायासाः स्तन्यनागम्य हेतव ॥ १७ ॥
 स्तन्यस्य सीधुवर्ज्याणि मयान्यानुपजा रमाः ।
 चीरं चीरस्त्रीषथ्य शीकादेव विपर्ययः ॥ १८ ॥
 विरुहाहारमुक्तायाः क्षुधिताया विचेतमः ।

प्रदुष्टधातोर्गर्भिण्याः स्नानं रोगकरं शिशोः ॥ १८ ॥
 स्नानाभाये पयश्चागं गव्यं वा तद्गुणं पिबेत् ।
 इस्त्रेण पञ्चमूत्रेण स्थिरया वा सितायुतम् ॥ २० ॥
 यर्ष्ठीं निशां विशेषेण कृतरक्षावल्निक्रियाः ।
 जागृद्युर्वान्धवास्तस्य दधतः परमां सुदम् ॥ २१ ॥
 दंशमे दिवसे पूर्णं विधिभिः स्रक्नुोचितैः ।
 कारयेत् सूतिकोत्थानं नाम बालस्य चार्चितम् ॥ २२ ॥
 विभ्रतोऽङ्गैर्मनोद्वालरोचनागुरुचन्दनम् ।
 नक्षत्रदेवतायुक्तं बान्धवं वा समाचरम् ॥ २३ ॥
 ततः प्रकृतिभिदोक्तरूपैरायुःपरीक्षणम् ।
 प्रागुदक्शिरसः कुर्याद् बालस्य ज्ञानवान् भिषक् ॥ २४ ॥
 शुचिधीतोपधानानि निर्बलीनि सृष्टूनि च ।
 शय्याभरणवासानि रक्षोन्नेर्धूपितानि च ॥ २५ ॥
 काको विशस्तः शस्तश्च धूपने विहृतान्वितः ।
 जीवत्खड्गीदिश्ट्रोत्थान् सदा बालः शुभान् मणोन् ॥ २६ ॥
 धारयेदौषधीः श्रेष्ठा ब्राह्मैन्द्रीजीवकादिकाः ।
 हस्ताभ्यां प्रीषया मूर्ध्ना विशेषात् सतत वचाम् ॥ २७ ॥
 आयुर्मेधाश्मृतिस्त्रास्थकरीं रक्षोऽभिरक्षिणीम् ।
 पञ्चमे मासि पुण्येऽङ्गि धरण्यासुपवेशयेत् ॥ २८ ॥
 धष्टेऽन्नप्राशनं मासि क्रमात्तत्र प्रयोजयेत् ।
 पट्सप्तमाष्टमासेषु नीरुजस्य शुभेऽहनि ॥ २९ ॥
 कर्षो हिमरगमे विध्येत् धात्ररक्षस्यस्य सान्त्वयन् ।
 प्राग्दक्षिण कुमारस्य भिषग्वामं तु योषितः ॥ ३० ॥
 दक्षिणेन दधत्सूर्षीं पालिमन्येन पाणिना ।

मध्यतः कर्णपीठस्य किञ्चिद्दण्डाययं प्रति ॥ ३१ ॥
 जरायुमात्रप्रच्छन्ने रविरप्रभावभासिते ।
 धृतस्य निखल सम्यगन्तत्तरसाहिते ॥ ३२ ॥
 विध्ये द्वैवक्तते छिद्रे सकृदेयर्जुनाघवात् ।
 नीर्ध्वं न पाग्वंती नाधः शिरास्तत्र हि सश्रिताः ॥ ३३ ॥
 कालिका मन्मरी रक्ता तद्वधाद्भागवत् स्वराः ।
 सशोफदाहसरभ्रमन्यास्तन्नापतानकाः ॥ ३४ ॥
 तेषां यथामय कुर्याद्विभक्त्याश्च चिकित्सितम् ।
 स्थाने व्यधात्त हृदिर न रुपागादिसम्भवः ॥ ३५ ॥
 स्नेहात्तं सूच्यनुस्यूत सूत्र धानु निधापयेत् ।
 आमे तैलेन सिञ्चेत्त बद्धतां तददारया ॥ ३६ ॥
 विध्ये त्पालीं हितभुजः सञ्चार्याथ स्ववीयसी ।
 तर्त्तिस्रहात्ततो रुढं बर्धयेत्त गनैः गनैः ॥ ३७ ॥
 अथैव जातदशन क्रमेशापनयेत् स्नात् ।
 पूर्वोक्तं योजयेत् घोरमन्त्रं च लघु हृदयम् ॥ ३८ ॥
 प्रियानमज्जमधुकमधुलानासितोत्पलैः ।
 अपस्तनम्य सयोज्य प्रीयनो मोदकः शिशोः ॥ ३९ ॥
 द्वीपनी बालविल्वैलागर्करासाजमङ्गुभिः ।
 सभाहीधातुकीपुष्पशकरासाजतर्पणैः ॥ ४० ॥
 रोगायाम्य जयेत् सौम्यैर्भेषजैरविषादकैः ।
 अन्यथात्वयिकाद्गार्धेर्विरेकं सुतरां त्यजेत् ॥ ४१ ॥
 वामयेत्राविधेय त वस्त शृङ्गन्ति हि प्रहाः ।
 वस्तवातात्परस्पर्गात् पानयेत्तद्विषाद तम ॥ ४२ ॥
 माघीसिद्धार्थकवधासारिवाकुष्ठसैन्धवैः ।

सकणैः साधितं पीतं वाङ्मेधास्मृतिक्लृद् घृतम् ॥४३॥
 आयुष्यं पाप्मरक्षोन्नं भूतोन्मादनिबर्हणम् ।
 वचेन्दुलेखा भण्डूकी शङ्खपुष्पी शतावरी ॥ ४४ ॥
 ब्रह्मसोमाश्रुतावाङ्गीः कल्कीकृत्य पन्नांशिकाः ।
 अष्टाङ्गं विपचेत्सर्पिः प्रस्थं क्षीरं चतुर्गुणम् ॥ ४५ ॥
 तत्पीतं धन्यमायुष्यं वाङ्मेधास्मृतिबुद्धिक्लृत् ।
 अजाक्षीराभयाव्योपपाठोग्राशिशुसैन्धवैः ॥ ४६ ॥
 सिद्धं सारस्वतं सर्पिर्वाङ्मेधास्मृतिवह्निक्लृत् ।
 वचामृताशठीपथ्याशङ्गिनीविह्वनागरैः ॥ ४७ ॥
 अपामार्गेण च घृतं साधितं पूर्ववद्दशुषैः ।
 हेमश्ले तपचाकुष्ठमर्कपुष्पी सकाश्वना ॥ ४८ ॥
 हेममत्स्याक्षकः शङ्खः कौण्डर्यः कनक वचा ।
 चत्वार एते पादोक्ताः प्राश्या मधुघृतमुताः ॥ ४९ ॥
 वर्षं लीढा यमुर्मेधावसवर्षकराः शुभाः ।
 वचायद्याङ्गसिन्धूत्यपथ्यानागरदीप्यकैः ॥ ५० ॥
 शुद्धाति वाग्द्विर्लीढैः सकुष्ठकणजीरकैः ।

—*—

द्वितीयोऽध्यायः ।

अधार्ता बालामयप्रतिषेध व्याख्यास्यामः ।
 विविधः कथितो बालः क्षीरासोभयवर्त्तनः ।
 स्वास्थ्यं ताभ्यामदुष्टाभ्यां दुष्टाभ्यां रोगसम्भवः ॥ १ ॥
 यद्द्विरेकतां याति न च दोषैरधिष्ठितम् ।

तद्विशुद्धं पयो वाताहुष्टं तु भ्रवतेऽधसि ॥ २ ॥
 कषायं फेनिलं रुचं वर्चं मूत्रविवन्धत् ।
 पित्ताहुष्टाम्बकटुक पीतरान्येषु दाहकत् ॥ ३ ॥
 कफात्मलवणं सान्द्रं जले मलति पिच्छलम् ।
 संसृष्टलिङ्गं संसर्गात्तिलिङ्गं सन्निपातिकम् ॥ ४ ॥
 यथा स्रसिङ्गांस्तद्व्याधीन् जनयत्युपयोजितम् ।
 शिमोस्तीक्ष्णामतीक्ष्णां च रोदनाह्वयेदुलम् ॥ ५ ॥
 सोऽय सृजेद्भृगं देवं यत्र च सर्मनाधमः ।
 तत्र विद्याहुजं मूर्ध्नि र्जं चाधिनिमीननात् ॥ ६ ॥
 हृदि जिह्वीष्ठदशनश्वासमुष्टिनिपीडितैः ।
 कौष्ठे विवन्धवमधुस्थानर्दमान्त्रकूलनैः ॥ ७ ॥
 आधानप्रहनमनजठरीन्धमनेरपि ।
 वस्ती गुच्छे च विष्मूत्रसङ्गवासदिगीघणैः ॥ ८ ॥
 अथ धात्रगाः क्रियां कुर्याद्यथादोष यथामयम् ।
 तत्र वातात्मके स्तन्ये दशमूल त्राह पियेत् ॥ ९ ॥
 अथवाग्निवचापाठाकटुकाकुष्ठदीप्यकम् ।
 सभाङ्गीदारुसरलहृयिकालोकषेपणम् ॥ १० ॥
 ततः पिबेदन्यतम वातव्याधिहरं हृतम् ।
 अनुषाञ्छसुरामेष सिग्धं शृदु विरेचयेत् ॥ ११ ॥
 यस्मिन्कर्म ततः कुर्यात् स्वेदादींयानिज्ञापहान् ।
 रास्राजमोदासरलदेवदारुखीऽन्वितम् ॥ १२ ॥
 वासो लिङ्गाद् हृत तैर्वा विपक्तं ससितोपलम् ।
 पित्तदुष्टे मृताभोरुपटोबोनिग्वचन्दनम् ॥ १३ ॥

धात्रो कुमारय पिवेत् कायगित्वा ससारिवम् ।
 अथवा त्रिफलामुस्तभूनिम्बफट, रोहिणीः ॥ १४ ॥
 सारिवादि पटोत्सादिं यक्षकादिं तथा गणम् ।
 घृतान्ये भिष्य सिद्धानि पित्तघ्नं च विरेचनम् ॥ १५ ॥
 गोतांशुभ्यद्दलेपादीन् युञ्ज्यात् स्त्रीषात्कले पुनः ।
 यज्याद्यसैन्धवयुत कुमारं पायवेद् घृतम् ॥ १६ ॥
 सिन्धुत्वपिप्पलीमहा पिष्टैः चोद्भ्रयुतैरथ ।
 राठपुष्पैः स्तनौ लिम्बे ष्छिग्रोय दशनच्छदौ ॥ १७ ॥
 सुव्रमेवं वनेहासस्त्रीस्यै र्धात्रीं तु वामयेत् ।
 अथाचरितससर्गीं सुस्तादि कथित पिवेत् ॥ १८ ॥
 तद्वत्तगरपृथ्वीकासुरदारुकसिङ्गकान् ।
 अस्रपातिविषामुस्तपङ्पन्थापक्षकोशकम् ॥ १९ ॥
 स्नान्ये विदोपमस्त्रिने दुर्गन्ध्याम जलोपमम् ।
 विषद्वमच्छ विष्ण्वं केनिल घोपवेश्यते ॥ २० ॥
 शकन्नानाव्यधायर्णं मूत्रं पीत सित घनम् ।
 ज्वरारोचकट्टच्छर्दिशुष्कोद्गारविजृम्भिकाः ॥ २१ ॥
 अङ्गमङ्गोद्भविषेपः कृजनं विपथुर्भ्रमः ।
 ब्राणाक्षिमुखपाकाद्या जायन्तेऽन्येऽपि तं गदम् ॥ २२ ॥
 शीरालसकमित्वाङ्कुरत्वयं चातिदारुणम् ।
 तत्राशु धात्रीं बालञ्च वमनेनोपपादयेत् ॥ २३ ॥
 विह्वितायां च ससर्गां वचादि योजयेद्गणम् ।
 निशादि वाद्यवा माद्रीपाठातिक्ताधनामयान् ॥ २४ ॥
 पाठाशुष्कतातिक्तातिक्तादेवाहसारिवाः ।
 असुस्तमूर्वेन्द्रयवाः स्तन्यदीपहराः परम् ॥ २५ ॥

अनुबन्धे यथाथाधि प्रतिकुर्वीत कालवित् ।
 दन्तोद्भेदय रोगाणां सर्वेषामपि कारणम् ॥ २६ ॥
 विशेषाञ्ज्वरविद्भेदकासच्छर्दिशिरोरुजाम् ।
 अतिस्वन्दम्य पीथक्या विसर्पस्य च जायते ॥ २७ ॥
 पृष्ठभङ्गे विडालानां वर्हिणां च शिखोद्भमे ।
 दन्तोद्भवे च यानानां नहि किञ्चित् दूयते ॥ २८ ॥
 यथादीप यथारोगं यथोद्रेक यथागयम् ।
 विभज्य देशकालादींस्तत्र योज्यं भिषग्जितम् ॥ २९ ॥
 त एव दीपा दूष्याय ज्वराद्या व्याधयस्य यत् ।
 अतस्तदेव भैषज्यं मात्रा त्वस्य कनीयसी ॥ ३० ॥
 शौकुमार्याल्पकायत्वात्पार्यायानुपसेवनात् ।
 त्रिधा एष सदा बाला हृतघोरनिषेवणात् ॥ ३१ ॥
 मद्यःस्तान्धमनं तत्प्रात्पाययेन्मतिमान् मृदु ।
 स्तन्यस्य द्रव्यं वमयेत् शीरलीरावनेविनम् ॥ ३२ ॥
 पीतवस्तं तनुं पेयामन्नादं हृतसंयुताम् ।
 वस्तिं साध्ये विरेकेण मर्गेन प्रतिमर्गनम् ॥ ३३ ॥
 युष्मदादिरेचनादींस्तु धात्रश एव यथोदितान् ।
 मूर्षाव्योषवराकीलजम्बुत्वग्दाहसर्षपाः ॥ ३४ ॥
 मपाठा मधुना लीटाः स्तन्यदोषहराः परम् ।
 दन्तपापी ममधुना शूर्णेन प्रतिभारयेत् ॥ ३५ ॥
 पिप्पल्या धातुकोपुष्पधात्रोकनकतेन वा ।
 भावतिभिरवस्तूरज पुष्परमण्डितम् ॥ ३६ ॥
 द्रव्यं करोति घालानां दन्तकेशरदन्तुषम् ।
 यथादिष्टहृत्पीपाठाकटुकातिविषाघनेः ॥ ३७ ॥

मधुरैश्च घृतं सिद्धं सिद्धं दशनजन्मनि ।
 रजनीं दारुसरलश्रेयसौ हृहतीद्वयम् ॥ ३८ ॥
 पृथ्विपर्णीं यथाह्वा च लीटं माचिकसर्पिणा ।
 ग्रहणीदीपनं त्रैलोक्यं भाकृतस्थानुलोमनम् ॥ ३९ ॥
 अतीमारज्वरग्वासकामलापाण्डुकासमुत् ।
 बालस्य सर्वरोगेषु पूजितं बलवर्णदम् ॥ ४० ॥
 समद्भ्रुवातुकीरोधकुटसटवलाघ्नयैः ।
 महासहासुद्रसहासुद्रबिस्वशलाटुभिः ॥ ४१ ॥
 सकार्पासौफलैस्तोये साधितैः साधितं घृतम् ।
 क्षीरमज्जयुतं हन्ति शीघ्रं दन्तीश्वरोश्वान् ॥ ४२ ॥
 द्विविधानामयानेतद्दृढकण्ठपनिर्मितम् ।
 दन्तीश्वरेषु रोगेषु न बालमतिशययेत् ॥ ४३ ॥
 स्वयमप्युपशाम्यन्ति लातदन्तस्य यद्गदाः ।
 अत्यहः स्वप्नशीताम्बुश्लेष्मिकस्तन्यसेविनः ॥ ४४ ॥
 शिशोः कफेन रुदेषु स्त्रीतःसु रसायाहिषु ।
 अरोचकः प्रतिश्यायो ज्वरः कासश्च जायते ॥ ४५ ॥
 कुमारः शुष्यति ततः स्निग्धशुक्लमुखेक्षणः ।
 सैन्धवव्योषशाङ्गैः टापाठागिरिकदम्बकान् ॥ ४६ ॥
 शुष्यतीं मधुसर्पिभ्यामरुच्यादिषु योजयेत् ।
 अशोकरोहिणीयुक्तं पञ्चकोलं च चूर्णितम् ॥ ४७ ॥
 बदरीघातकीधात्रीचूर्णं वा सर्पिणां घृतम् ।
 स्थिराववाहिष्टहतीकाकीलोपिप्यनीनतैः ॥ ४८ ॥
 निचुलोत्पलवर्षाभूभाङ्गीमुस्तैश्च कार्धिकैः ।
 सिद्धं प्रस्यार्द्धमाज्यस्य स्त्रीतसां शोधनं परम् ॥ ४९ ॥

सिद्धाश्वगन्धा सुरसा कणागर्भं च तद्गुणम् ।
 यथाह्वपिप्लीरोध्रपद्मकोत्पलचन्दनै ॥ ५० ॥
 तालीससारिवाभ्या च साधित शोषजिदृघृतम् ।
 शृङ्गीमधूलिकाभार्द्दीपिप्लीदेवदारुभि ॥ ५१ ॥
 अश्वगन्धादिकाकीलीरास्रर्षभकजीवकै ।
 सूपपर्णीविडङ्गैश्च कल्कितै साधित घृतम् ॥ ५२ ॥
 शशीक्षमाङ्गनियूँहे शृष्यत पुष्टिकृत्परम् ।
 वचावयस्यातगरकायस्याचोरकै शृतम् ॥ ५३ ॥
 वक्षामूत्रसुराभ्या च तैलमभ्यञ्जने दितम् ।
 लाक्षारससम तैलप्रस्थ मसुचतुर्गुणम् ॥ ५४ ॥
 अश्वगन्धानिशादारुकीन्तिकुठाब्दचन्दनै ।
 समूर्वारोहिणीराघ्राशताद्यामधुकै समै ॥ ५५ ॥
 सिद्ध लाक्षादिक नाम तैलमभ्यञ्जनादिदम् ।
 बल्य ज्वरक्षयोन्मादश्लामापघ्नारवातनुत् ॥ ५६ ॥
 यक्षराक्षसभूतघ्न गर्भिणीना च शस्यते ।
 मधुनाऽतिविषाशृङ्गीपिप्लीर्लेहयेच्छिशुम् ॥ ५७ ॥
 एका यातिविषा कासज्वरश्छर्दिहृत्पट्टम् ।
 पीत पीत यमति य स्तन्य त मधुसर्पिषा ॥ ५८ ॥
 द्विवार्ताकीफल्परस पञ्चकोम च नेहयेत् ।
 पिप्लीपञ्चनवणकमिजित्पारिभद्रवम् ॥ ५९ ॥
 तद्वक्षिराक्षघ्ना श्लेष्म मर्षी या रामचन्द्रेणाम ।
 लाभत शन्यकम्भाविद्राधर्म्मिषिजम्भनाम् ॥ ६० ॥
 अदिरार्जुनतासोसकुष्ठचन्दनै रमे ।
 अचौर साधित सर्पिर्वमघु विानयच्छति ॥ ६१ ॥

सदन्तो जायते यस्तु दन्ताः प्राग्यस्य चोत्तराः ।
 कुर्वीत तस्मिन्नुत्पाते यान्तिकञ्च द्विजातये ॥ ६२ ॥
 दद्यात्सदचियं बालं नैगमेपञ्च पूजयेत् ।
 तालुमांसे कफः क्रुद्धः कुरुते तालुकण्टकम् ॥ ६३ ॥
 तेन तालुप्रदेशस्य निम्नता भ्रूषि जायते ।
 तालुपातस्तनहेपः कृच्छ्रात्पानं शकृद्द्रवम् ॥ ६४ ॥
 लडास्यकण्डूचिरुजा श्रीवाटुर्हरता वमिः ।
 तथोत्सिष्य यदक्षारचौद्राभ्यां प्रतिसारयेत् ॥ ६५ ॥
 तालु तद्वक्षणाशुण्डीगोशकृद्द्रवससैन्धवैः ।
 शृङ्गवेरनिशाभृङ्गं कस्तिकतं वटपल्लवैः ॥ ६६ ॥
 बध्वा गोशकृता लिप्तं कुकूले स्नेदयेत्ततः ।
 रसेन लिम्पेत्ताण्वास्यं नेत्रे च परिपेषयेत् ॥ ६७ ॥
 हरीतकीवचाकुष्ठकल्कं माषिकसंयुतम् ।
 पीत्वा कुमारः सन्धेन मुष्यते तालुकण्टजात् ॥ ६८ ॥
 मल्लोपलेपात्स्वे दाहा गुटे रक्तकफोद्गठः ।
 ताम्ब्री व्रणोऽन्तः कण्डूमान् जायते भ्रूष्युपद्रवः ॥ ६९ ॥
 केचित्तं मात्रकादीषं वदत्यन्येऽपि पूतनम् ।
 प्रष्टारगुन्दकुन्दं च केचिच्च तमनामिकम् ॥ ७० ॥
 तत्र धात्रयाः पयः शोष्यं पित्तशेषहरीपथैः ।
 शृतशीतं च शीताम्बुयुक्तमन्तरपानकम् ॥ ७१ ॥
 सघोद्रतार्थशैलेन व्रणं तेन च लेपयेत् ।
 द्विफलावदरीप्लवल्ककायपरिपेषितम् ॥ ७२ ॥
 कासीसरीचनातुल्यमनोह्यासरसाश्वनैः ।
 नेपथेदम्नपिटैर्वा चूर्णितैर्वाचचूर्णयेत् ॥ ७३ ॥

सुदृश्ये रथवा यष्टीशङ्खसौवीरकाञ्चनैः ।
 सारिवाशङ्खनाभिभ्यामग्रनस्य त्वचाऽथवा ॥ ७४ ॥
 रागकण्डूकटे कुर्व्याद्रक्तस्त्रावं जनौकसा ।
 मर्वश्च पित्तघ्नणजिञ्चस्यते गुदकुहके ॥ ७५ ॥
 पाठायैश्चद्विरजनौमुस्तभार्ज्ज्विपुनर्नवैः ।
 सविह्वलपणैः सर्पिर्हृदिकालीयुक्तैः शृतम् ॥ ७६ ॥
 निहानो मानसा रोगेर्मुच्यते सृष्टिकोद्धवैः ।
 व्याधेर्यथस्य भेषज्यं स्तनस्तेन प्रन्नेपयेत् ।
 स्थितौ मुहूर्तं धीतोमुपीतम्तं जयेद्भद्रम् ॥ ७७ ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

—:०:—

अथातो वासपदप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।
 पुरा गुह्यस्य रत्नार्थं निर्दिष्टा गुणपाणिना ।
 मनुष्यविषयाः पञ्च मत्त स्योत्रियहा ग्रहाः ॥ १ ॥
 शक्तो विभाषी मेपाण्यं श्वपदः पितृमन्त्रित' ।
 गणुनिः पुतना शीतपूतना दृष्टिपूतना ॥ २ ॥
 मुग्धमण्डलिका तदद्रेदती शृङ्गरेयती ।
 तेषां पक्षीयता रूपं प्रतलं शीतलं च्चरः ॥ ३ ॥
 सामान्यं रूपमुत्तमजृम्भाभ्रसुपटीनता ।
 केनस्यापौर्हृदयोऽठदत्तादगप्रशागरा ॥ ४ ॥
 शीतलं दूरतं मान्यनिदेयस्यैततम् ।

नखैरकस्मात्परित स्वधात्राङ्गविलेखनम् ॥ ५ ॥
 तत्रैकनयनस्त्रावी शिरो विचिपते मुहु ।
 इतैकपक्ष स्तम्बाङ्ग सखेदी नतकन्धर ॥ ६ ॥
 दन्तखादी स्तन्हेपी त्रस्यन् रोदिति विम्बर ।
 वक्रवक्रो वनेमाला शृगमूर्द्ध निरीचते ॥ ७ ॥
 वसासृग्मन्त्रिहृदिन्तो बहमुष्टिशकृच्छिशु ।
 चलितैकाक्षिगण्डम्भू सरत्तोभयलोचन ॥ ८ ॥
 स्कन्दार्त्तस्तेन वैकल्य मरण वा भवेद्द्रुषम् ।
 सञ्चानाथो मुहु केशलुचन कन्धरानति ॥ ९ ॥
 विनम्य जृम्भमाणस्य शकृन्भूवप्रवर्त्तनम् ।
 फेनोद्भवनमूर्धे चाहस्तम्भूपादनर्त्तनम् ॥ १० ॥
 स्तनस्रजिह्वासदयसरभ्रज्वरजागरा ।
 पूयशोणितगन्धश्च स्कन्दापस्मारलक्षणम् ॥ ११ ॥
 आधान पाणिपादास्यस्सन्दन फेननिर्वम ।
 दृग्मुष्टिवन्धातीसारस्वरदैव्यविवर्णता ॥ १२ ॥
 कूजन स्तननं हृदि कासहिधाप्रजागरा ।
 श्रोष्ठदशाङ्गसङ्कोचस्तम्भवस्तामगन्धता ॥ १३ ॥
 ऊर्ध्वं निरीक्ष्य हसन मध्ये विनमन ज्वर ।
 मूर्च्छैकनेत्रशोकश नैगमेषग्रहाकृति ॥ १४ ॥
 कफो हृदितरोमत्व खेदयष्टुर्निमीलनम् ।
 बहिरायामन जिह्वादशोऽन्त कण्ठकूजनम् ॥ १५ ॥
 धावन विट्सगन्धत्व क्रोशन श्लानवच्छुनि ।
 रोमहर्षो मुहुस्त्रास सहसा रोदन ज्वर ॥ १६ ॥
 कासातिसारवमथुजृम्भाट्टश्वगन्धता ।

अङ्गेष्वक्षिपक्षिपः शोषस्तम्भविवर्णताः ॥ १० ॥
 मुष्टिवन्धः स्रुतियाक्ष्णो बालस्य स्युः पितृग्रहे ।
 स्रस्ताङ्गत्वमतीसारी जिह्वातालुगले व्रणाः ॥ १८ ॥
 स्फोटः सदाहरकृपाकाः सन्धिषु स्युः पुनः पुनः ।
 निश्लङ्घि प्रविलीयन्ते पाको वक्त्रे गुटेऽपि वा ॥ १८ ॥
 भयं शक्नुनिगन्धत्वं ज्वरस्य शक्नुनिग्रहे ।
 पूतनायां यमिः कम्पस्तन्द्रा रात्रौ प्रजागरः ॥ २० ॥
 हिध्वाध्वानं शक्नुद्देहः पिपामा मूर्धनिग्रहः ।
 स्रस्ताङ्गटाङ्गरीमत्वं काकषत्पूतिगन्धता ॥ २१ ॥
 शीतपूतनया कम्प्यो रोदनं तिर्थ्यभीक्षणम् ।
 तृष्णान्द्रकृजोऽतीसारी वसावहिस्रगन्धता ॥ २२ ॥
 पार्श्वस्यैकस्य शीतत्वमुष्णत्वमपरस्य च ।
 अन्धपूतनया कृदिर्ध्वरः कामोऽल्पवह्निता ॥ २३ ॥
 वर्धमो भेदवैवर्ण्यं दौर्गन्धान्यङ्गशोषणम् ।
 दृष्टिमादोऽतिरुक्कण्डूपोषकीजम्भशून्यताः ॥ २४ ॥
 हिध्वाङ्गेगस्तनहे पवेवर्ण्यं स्वरतीक्ष्णता ।
 वेपथुर्मत्स्यगन्धित्वमथवा साम्बगन्धिता ॥ २५ ॥
 मुखमण्डितया पाथिपादस्य रमणीयता ।
 सिराभिरभिताभाभिगन्धितोदरता ज्वरः ॥ २६ ॥
 अरोचकोऽङ्गस्वपनं गोमूत्रसमगन्धता ।
 रवत्यां ग्रावनीलत्वं कर्षनासाधिर्मर्दनम् ॥ २७ ॥
 कामद्विधाधिषिषेपवक्रयङ्गत्वरक्तताः ।
 वस्त्रगन्धो ज्वरः शोषः पुरीषं हरितं द्रवम् ॥ २८ ॥
 जायते शुष्करवत्यां कृमात् सर्वाद्भ्रमन्धयः ।

केशघातोऽत्रविद्येयः स्वरदैन्यं विवर्णता ॥ २८ ॥
 रोटनं गृध्रगन्धित्वं दीर्घकालानुवर्त्तनम् ।
 उदरे ग्रन्थयो वृत्ता यस्य नानाविधं शक्यत् ॥ ३० ॥
 जिह्वाया निम्नता मध्ये श्यावं तालु च तं त्यजेत् ।
 भ्रूयानोऽन्नं बहुविधं यो वाम्नः परिहीयते ॥ ३१ ॥
 हृष्णागृहोत्तमामाचो हन्ति त शुष्करवतो ।
 हिंसारत्यर्चनाकाहा अहृग्रहणकारणम् ॥ ३२ ॥
 तत्र हिंसात्मके वाचो महान् वा स्तुतनासिकः ।
 घृतजिह्वः कण्ठे वाटमसुखी सान्द्रलोचनः ॥ ३३ ॥
 दुर्बली हीनवचनः पूतिगन्धिय जायते ।
 धामो मूत्रपुरीष स्रं वृत्राति न क्षुण्णते ॥ ३४ ॥
 हस्तौ चोद्यम्य संरथ्यो हृत्वात्मान तथा परम् ।
 तद्वद्य मन्त्रकाष्ठायै रग्निं वा दीप्तमाविशेत् ॥ ३५ ॥
 यमु मज्जेत्यतेत्कूपे कुर्यादन्यथ तद्विधम् ।
 तद्दाहमोहान् पूयस्य ऊर्दनश्च प्रवर्त्तयेत् ॥ ३६ ॥
 रक्तश्च सर्वमार्गैर्भ्यो रिद्धीत्यस्तिय त त्यजेत् ।
 रङ्गः प्लौरति संनापगन्धस्त्रग्भूयणमिगः ॥ ३७ ॥
 छटः गान्तर दुःसाध्या रतिकामेन पीडितः ।
 टौनः परिभृगृहस्तं शुष्कोऽगमनतानुकः ॥ ३८ ॥
 यद्वितं वीचते रोति ध्यायत्यायाति दोनताम् ।
 पञ्चमत्राभिलाषेऽपि दत्तं नाति नुमुचते ॥ ३९ ॥
 गृहीत वनिकामेन त त्रिव्यात्पुष्टमाधनम् ।
 पशुकामं खयेदोमैः मिहमन्तप्रवर्त्तितैः ॥ ४० ॥
 इतरो तु यथाकामं रतिवण्यादिदानतः ।

अथ साध्ययहं बाल विविक्षे शरणे स्थितम् ॥ ४१ ॥
 विरक्तः सिक्तससृष्टे सदा सन्निहितानने ।
 विकीर्णभूतिकुसुमपत्रबीजान्नसर्षपे ॥ ४२ ॥
 रघोघ्नतैलज्वलितप्रदीपहतपाप्मनि ।
 व्यवायमद्यपिशितनिष्ठत्तपरिचारके ॥ ४३ ॥
 पुराणसर्षिवाभ्यक्त परिपिक्त सुखाम्बुना ।
 साधितेन बलानिम्बवैजयन्तीट्टपट्टमे ॥ ४४ ॥
 परिभद्रककटङ्गजम्बूवरुणकट्खण्डैः ।
 कपोतवद्धापामागंपाटलामधुशिशुभिः ॥ ४५ ॥
 काकलहामहाश्वेताकपित्यचीरपादपैः ।
 सकदम्बकरश्लैय धूप स्वातस्य प्राशरेत् ॥ ४६ ॥
 द्दीपिव्याघ्राहिसिंहर्षशर्भभिर्घृतमित्यितैः ।
 पृतोदशाह्नीसिंहार्यवचामलातदीप्यकैः ॥ ४७ ॥
 मकुष्ठैः सृष्टैर्धूपः सर्वघहविमोक्षण ।
 वचाहिङ्गुमिडङ्गानि सैश्वय गजपिप्पली ॥ ४८ ॥
 पाठा प्रतिविषा व्योषं दमाङ्गः कश्यपोदित ।
 सर्षपानिम्बवचाणि मूलमश्वपुरा वचा ॥ ४९ ॥
 मूर्जपत्र छत धूपः सर्वघहनिवारण ।
 अनन्ताम्नास्थितगर सरिष मपुरी गण ॥ ५० ॥
 शृगासधिया मुस्ता च कश्चित्स्त्रैर्घृत पचेत् ।
 दशमूलरसचौरं युक्तं तद्व्यहजित्परम् ॥ ५१ ॥
 रासाध्यंशुभतीहृत्पञ्चमूलवचाघनात् ।
 तापे सर्पिः पचेत्पटैः सारिषाव्योपचित्रके ॥ ५२ ॥
 पाठाविडङ्गमधुकपयप्याहिङ्गुदाहभिः ।

सयन्तिकैः सेन्द्रयवैः शिशोस्तस्ततत् हितम् ॥ ५३ ॥

सर्वरोगग्रहहरं दीपनं बलवर्षदम् ।

सारिवासुरभीमाङ्गीयद्भिनीकृष्णसर्षपैः ॥ ५४ ॥

वचाश्वगन्धासुरसायुक्तैः सर्पिर्विषाचयेत् ।

तन्नाशयेद्यद्दान् सर्वान् पानेनाभ्यङ्गनेन च ॥ ५५ ॥

गोशुद्धलोमवासादिनिर्मोकहृदयविट् ।

निम्बपञ्चाज्यकटुका मदनं वृद्धतीक्ष्णम् ॥ ५६ ॥

कार्पासास्थियवच्छागरोमदेवाहसर्पपम् ।

मयूरपत्रथीवासं तुपकेयं सरामठम् ॥ ५७ ॥

शुद्धाण्डे वस्तमूत्रेण भावितं श्लेष्मचूर्णितम् ।

धूपनाथं हितं सर्वं भूतेषु विषमे स्वरे ॥ ५८ ॥

घृतानि भूतविषायां वक्ष्यन्ते यानि तानि च ।

युञ्ज्यात्तथा बलिं हीमं सपनं मन्त्रतन्त्रवित् ॥ ५९ ॥

पूतीकरञ्जत्वक्पत्रं घोरिभ्यो बर्बरादपि ।

तुम्बीविद्यासारलुकाशमीबिल्वकपित्यकाः ॥ ६० ॥

उत्काथ्य तोयं तद्भाजौ बालानां सपनं शिवम् ।

अनुबन्धान्यथा कृच्छ्रं महापायेऽप्युपद्रवान् ।

बासामयनिषेधीक्तमीषजैः समुपाचरेत् ॥ ६१ ॥

इत्यष्टाङ्गहृदये कौमारतन्त्रं द्वितीयं समाप्तम् ।

—०—

चतुर्थोऽध्यायः ।

—:~:—

अथातो भूतविघ्नानं व्याख्यास्यामः ।

- अक्षयेजज्ञानविज्ञानवाक्चेष्टाञ्जलपीरुपम ।
 पुरुषोपीरुप यत्र तत्र भूतग्रह वटेत् ॥ १ ॥
 भूतस्य रूपप्रकृतिभाषागत्यादिचेष्टितै ।
 यस्यानुकार कुरुते तेनाविष्ट तमादिग्रेत् ॥ २ ॥
 सौष्ट्यादगविधो देवदानवादिविभेदत ।
 तैतुस्तदनुपगौ तु सद्य पूर्वकृतोऽथवा ॥ ३ ॥
 मद्यापराध सुतरा तेन कामादिजन्मना ।
 लुप्तधर्मप्रतापार पूष्यानप्यतिवर्त्तते ॥ ४ ॥
 त तथा भिन्नमर्थ्याद् पापसामोपघातिनम ।
 देवादयोऽप्यनुष्ठान्ति ग्रहाच्छिद्रप्रहारिण ॥ ५ ॥
 छिद्र पापक्रियारम्भ पाकोऽनिष्टस्य कर्मण ।
 एवम्य ग्रन्थेऽवस्थान ज्ञमगानादिषु या निगि ॥ ६ ॥
 दिग्दामस्त्व गुरोर्निन्दा रतेरविधिगधनम ।
 अशुचेर्देवतार्थादिपरसूतकमइर ॥ ७ ॥
 होममन्त्रबलोज्यानां विगुण परिकर्म्य च ।
 समासाग्निचर्यादिप्रोक्ताचारव्यतिक्रम ॥ ८ ॥
 गृह्णन्ति सुक्तप्रतिपत् नयोदत्ता सुरा नरम ।
 शुक्लवर्गीदशोक्त्यादादगोर्दीनया ग्रहा ॥ ९ ॥
 गन्धर्वान्नु चतुर्दश्या दादग्गा चोरगा पुन ।
 पद्भ्या शुक्लसाम्येशादगोगु धनेखरा ॥ १० ॥
 गन्धापद्भ्योऽप्युर्ध्वनासोपु मध्वराघसा ।
 एते रक्ष पिशाचाद्या नवदादगपर्यसु ॥ ११ ॥
 दग्गामावाभ्ययारनपभ्या पितरोऽपर ।

गुरुहृदादयः प्रायः काल सन्ध्यासु लक्षयेत् ॥ १२ ॥
 फुल्लपद्मीपममुख सौम्यदृष्टिमकोपनम् ।
 अल्पवाक् स्वेदविष्मूत्रं भोजनानभिलाषिणम् ॥ १३ ॥
 देवद्विजातिपरमं शुचिसंस्कृतवादिनम् ।
 मीलयन्तं चिरात्त्रे च सुरभिं वरदायिनम् ॥ १४ ॥
 शुक्लमाल्याम्बरस्ररिच्छैलौघभवनप्रियम् ।
 अनिद्रमप्रष्ट्यश्च विद्याहेववशीकृतम् ॥ १५ ॥
 जिह्वदृष्टिं दुरात्मानं गुरुदेवद्विजद्विषम् ।
 निर्भंसं भानिनं शूरं क्रोधनं व्यवसायिनम् ॥ १६ ॥
 रुद्रः स्कन्दो विशाखोऽहमिन्द्रोऽहमिति वादिनम् ।
 सुरामांसरुचिं विद्यात् दैत्यप्रहृष्टहीतकम् ॥ १७ ॥
 स्वाचारं सुरभिं हृष्टं गीतनर्त्तनकारिणम् ।
 स्नानोद्यानरुचिं रक्तवस्त्रमाख्यानुलेपनम् ॥ १८ ॥
 यद्भारलीलाभिरतं गन्धर्व्वाध्युषितं वदेत् ।
 रक्ताक्षं क्रोधनं स्वर्धदृष्टिं वक्रगतिं चक्षुः ॥ १९ ॥
 ग्वसन्तमनिश जिह्वालासिनं सृक्षिणीलिङ्गम् ।
 प्रियदुग्धगुहस्नानमधोवदनशायिनम् ॥ २० ॥
 उरगाधिष्ठितं विद्यात् व्रस्यन्तं पातपत्रतः ।
 विद्रुतं त्रस्तरक्ताक्षं शुभगन्धं सुतेजसम् ॥ २१ ॥
 प्रियनृत्यकघागीतस्नानमाल्यानुलेपनम् ।
 मत्स्यमांसरुचिं हृष्टं नष्ट बलिनमव्ययम् ॥ २२ ॥
 चलितापकरं कर्णै कि दटामीति वादिनम् ।
 रहस्यभाषिण वैद्यद्विजातिपरिभाषिनम् ॥ २३ ॥
 अस्परोपं हृतगति विद्याव्यघृष्टहीतकम् ।

हास्यनृत्यप्रियं रौद्रचेष्टं क्षिद्रप्रहारिणम् ॥ २४ ॥
 आक्रोशिनं शीघ्रगतिं देवद्विजभिषग्द्विषम् ।
 आत्मानं काष्ठशस्त्राद्यैर्घ्नन्तं भोः शब्दवादिनम् ॥ २५ ॥
 शास्त्रवेदपठं विद्याद् गृहीतं ब्रह्मराघसैः ।
 सप्तोद्धृष्टिं भृकुटिमुद्धन्तं ससंभ्रमम् ॥ २६ ॥
 प्रहरन्तं प्रधावन्तं शब्दन्तं भैरवाननम् ।
 अन्नाहिनापि बलिनं भटनिर्घ्नं निशाचरम् ॥ २७ ॥
 निर्लज्जमशुचिं शूरं क्रूरं परुषभाषिणम् ।
 रीषणं रक्तमाल्यस्त्रीरक्तमद्यामिषप्रियम् ॥ २८ ॥
 दृष्ट्वा च रक्तं मांसं वा सिद्धानं दग्धनच्छदी ।
 हसन्तमन्नकाले च राक्षसाधिष्ठितं वदेत् ॥ २९ ॥
 अस्वस्थचित्तं नैकत्र तिष्ठन्तं परिधाविनम् ।
 उच्छिष्टनृत्यगान्धर्व्यहासमद्यामिषप्रियम् ॥ ३० ॥
 निर्भक्षिणाहीनमुग्धं रुदन्तमनिमित्ततः ।
 नखैर्लिखन्तमात्मानं रुक्षध्वस्तवपुः स्वरम् ॥ ३१ ॥
 आवेद्यन्तं दुःखानि सम्पदाबद्धभाषिणम् ।
 भट्कृतिं शून्यरतिं शीघ्रं नग्नं मलीमसम् ॥ ३२ ॥
 रथ्याचेनपरीधानं तृणमानाविभूषणम् ।
 पारोक्षन्तश्च काष्ठान्नं तथा सदरकटकम् ॥ ३३ ॥
 अन्नाग्निं पिशाचेन विजानीयादधिष्ठितम् ।
 प्रेताकृतिक्रियागन्धं भोतमाहारविद्विषम् ॥ ३४ ॥
 तृणच्छिष्टश्च प्रेतेन गृहीतं नरमादिगोत् ।
 बद्धप्रस्तापं लुप्यास्यं प्रविसंम्यितयायिनम् ॥ ३५ ॥
 गुणप्रसङ्गहृषणं कृष्णाण्डाधिष्ठितं वदेत् ।

गृहीत्वा काष्ठलोटादि भ्रमन्त चीरवासमम् ॥ ३६ ॥
 नग्न धायन्तमुवस्तदृष्टिं तृणविभूषणम् ।
 उमगानगुन्यायतन रथ्ये कट्टमनेपिनम् ॥ ३७ ॥
 तिलमाद्यमद्यमामेषु सतत सक्तलोचनम् ।
 निपाटाधिष्ठित विद्याहृदन्त परुषाणि च ॥ ३८ ॥
 याचन्तमुदकं चात्र अस्तानोहितलोचनम् ।
 उषवापयन्त जानीयात्तरमोकिरणादितम् ॥ ३९ ॥
 गन्धमाग्नरति मत्स्यवादिर्न परिवेषिनम् ।
 अतुष्टिद्रव्यं जानीयाद्वेदानेन वशीकृतम् ॥ ४० ॥
 अप्रसन्नदृग्यं दीनपदनं शुकतानुक्रमम् ।
 चलन्नयनपद्म्याणं निद्रानु मन्दपायकम् ॥ ४१ ॥
 अपसव्यपरीधानं तिलमामगुडप्रियम् ।
 स्वलहाचं च जानीयात् पितृप्रदयशीकृतम् ॥ ४२ ॥
 गुरुवर्षिर्षिसिद्धाभियापश्चिन्तानुरूपतः ।
 व्याहाराहारचैष्टाभिर्यथास्व तद्गृहं वदेत् ॥ ४३ ॥
 कुमारवृष्ट्यानुगतं नग्नमुदतमूर्धजम् ।
 अस्वस्थमनसं दैर्घ्यं कालिकं तं ब्रह्मं त्यजेत् ॥ ४४ ॥

— —

पञ्चमोऽध्यायः ।

अथातो भूतप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।

भूतं जयेदहिसेच्छं जपहोमबन्धितैः ।

तपःशीलसमाधानज्ञानदानद्यादिभिः ॥ १ ॥
 द्विद्रुव्योपालनेपानीलशुनार्कजटाजठाः ।
 अजलोमी सगोलोमी भूतकेशी वचा लता ॥ २ ॥
 कुकुटी सर्पगन्धास्या तिलाः कालविपाणिके ।
 वज्रप्रोक्तावयवस्था च गृही भोहनवत्यपि ॥ ३ ॥
 स्रोतोजाञ्जनरक्षोघ्नं रक्षोघ्नं चान्यदीपधम् ।
 खराश्लश्वाविदुद्रार्घगोधानकुलशम्यकान् ॥ ४ ॥
 हीपिमार्जारगोसिंहव्याघ्रसामुद्रसत्वतः ।
 चर्मपित्तद्विजनखा वर्गेऽश्विन् साधयेदृतम् ॥ ५ ॥
 पुराणमथवा तैलं नवं तत्पाननस्ययोः ।
 अभ्यङ्गे च प्रयोक्तव्यमेपां चूर्णञ्च धूपने ॥ ६ ॥
 एभिय गुटिकां युञ्ज्यादञ्जने सावपीडने ।
 प्रलेपे कल्कमेतेपां क्वाथञ्च परिपेचने ॥ ७ ॥
 प्रयोगोऽयं ग्रहोन्मादान् सापस्मारांश्छमं नयेत् ।
 गजाङ्गा पिप्पलीमूलध्वोपामलकसर्षपान् ॥ ८ ॥
 गोधानकुलमार्जारभूपित्तप्रपेयितान् ।
 नावनाभ्यङ्गमेकेषु विदधीत ग्रहापहान् ॥ ९ ॥
 सिद्धार्थकवचा द्विद्रु, प्रियद्रु, रजनीद्वयम् ।
 मस्त्रिष्ठा श्वेतकटभी वचा श्वेताद्रिकर्णिका ॥ १० ॥
 निम्बस्य पत्र बीजन्तु नक्तमालशिरौपयोः ।
 सुराष्ट्रं त्रूपयं सर्पिर्गोमूषे तैयतुर्गुणे ॥ ११ ॥
 सिद्धं सिद्धार्थकं नाम पाने नखे च योजितम् ।
 यहान् सर्वादिहन्त्याशु विनिपादासुरान् यहान् ॥ १२ ॥
 हृत्यान्तस्त्रोविपोन्मादज्वरापस्मारपाण च ।

एभिरेवौषधैर्बन्तवारिणा कल्पितो गदः ॥ १३ ॥

पाननस्याञ्चनानालेपस्तनौ घर्षणयोजितः ।

गुणैः पूर्यपदुहिष्टो राजद्वारे च सिद्धिस्तत् ॥ १४ ॥

सिद्धार्थकव्योषवचाश्वगन्धानिशादय हृद्गुपन्नाग्लुकन्दम् ।

वीजं धारस्त्रात्कुसुम शिरौषात् फलञ्च वल्क्य कपिल्यहृत्पात् ॥ १५ ॥

समाग्निमर्त्यं सनतं सकुष्ठं श्योनाकमूल किण्विही सिता च ।

वस्तस्य सूत्रेण विभायितं तत्पित्तेन गव्येन गुडान् विदध्यात् ॥ १६ ॥

दुष्टवर्णोन्मादतमा निशान्भानुहृदकान् वारिनिमग्नदेहान् ।

दिग्धाहृतान् दार्पितसर्पदृष्टास्ते साधयन्त्यञ्जनस्य लीपैः ॥ १७ ॥

कार्पासास्त्रिगयूरपिच्छहृतीनिर्माल्यपिष्ठीतक

त्वक्षासौविकदंशविट् तुपवचाकेशाहिनिर्भोचनैः ।

नागेन्द्रहिजशृङ्गहिङ्गु मरिचेस्तुल्यैः कृतं धूपन

स्तन्दोन्मादपिशाचराक्षससुरावेशञ्चरघ्नं परम् ॥ १८ ॥

त्रिकटुकदलकुङ्कुमयन्त्रिकधारसिद्धी

निशादाहसिद्धार्थयुग्माभ्युष्णकाह्वयैः ।

सितलशुनकलव्यांशौरतिक्तावचा

तुष्यवष्टीबलालोहितैलाग्निनापन्नकैः ॥

दधितनरमधूकसारप्रियाह्वा

निशाह्यापिपातार्थ्यैलैः सचव्यामथे ।

कल्कितैर्हृत्तमभिनवमशेषमूत्रांशसिद्धमतं

भूतरावाह्वयं पानतस्तद्व्यहृत्त परम् ॥ १९ ॥

नतमधुकरञ्जलायापटोलीसमहायचा-

पाटलोहिङ्गु सिद्धार्थसिद्धीनिशायुग्नतारोहिणी ।

व ३ रत्नटु फ लत्रिफाकाण्डदारुकांमि थै ।

लग्न्यामराडोन्नकोगातकीगियुनिम्याम्बुटेन्द्राह्वये ।

गदशकतरुपुष्पबीजोययद्यद्रिकर्षीनिकुम्भाग्नि

दिल्यैः समे, कल्कितै मूर्त्रवर्गेण सिद्धं हृतम् ।

विधिविनिहितमाशुसर्वैः क्रमैर्योजितं हन्ति सर्वं

यद्योन्मादकुष्ठव्वरास्तन्महाभूतराव स्मृतम् ॥ २० ॥

यदा गृह्णन्ति वै शेषु तेषां तेषु विग्रेषत ।

दिनेषु बलिहोमादीन् प्रयुञ्जीत चिकित्सक ॥ २१ ॥

स्नानपञ्चाशसामासमद्यचोरगुडादि च ।

शेषते यदाटा येभ्यस्तत्तेषामाहरेत्तदा ॥ २२ ॥

रत्नानि गन्धमास्थानि मौजानि मधुसर्पिणो ।

भक्ष्याद्य सर्वं सर्वेषां सामान्यो विधिरित्ययम् ॥ २३ ॥

सुरर्षिगुरुहृद्भ्य मिहृद्भ्यश्च सुरामये ।

द्विग्युत्तरम्या तत्रापि देवायीपहरेद्बलिम् ॥ २४ ॥

परिमया यथाकामं दैत्यभूताय चत्वरै ।

गन्धर्षाय गथा मार्गं सवस्त्राभरण बलिम् ॥ २५ ॥

पितृनागयज्ञं नद्यां नागेभ्य, पूर्वदक्षिणे ।

यज्ञाय यज्ञायतने शरितोर्वा समागमे ॥ २६ ॥

चतुष्पदे राशमाय भोकेषु गहनेषु च ।

रत्नानां दक्षिणस्यां तु पूर्वस्यां ब्रह्मरत्नसाम् ॥ २७ ॥

गूढानये पिशाचाय परित्ना दिग्गमाग्निते ।

शुचिशुक्लानि साधानि यथा शैत्यमोदनम् ॥ २८ ॥

दक्षिण्यश्च च ५००० देवानां बलिदियात् ।

दिष्टुं सुर्षपपद्म्याव्यधैरहंपनोन्निते ॥ २९ ॥

भक्तुर्गुप्ते शशा गृहे एतान्य विषाचयेत् ।

तत्याननावनाभ्यङ्गैर्देवयहविमोचयम् ॥ २० ॥
 नस्याञ्जनं वचाद्विद्गुलशुनं वस्तवारिषा ।
 दैत्ये बलिर्बहुफलः सोमरीरकमलोत्पलः ॥ २१ ॥
 नागानां समनीलाजगुहापूरयुद्धौदनैः ।
 परमासमधुचीरकृष्णस्यवागधेसरैः ॥ २२ ॥
 वचापद्मपुरीशरीररक्तोत्पलदलैर्बधिः ।
 जैतपद्मं रोधं तगरं नागसर्षपाः ॥ २३ ॥
 शीतं वारिषा पिष्टं नावनाञ्जनयोर्द्वितम् ।
 यक्षाणां क्षीरदध्याज्यमिश्रकोदनगुगुलुः ॥ २४ ॥
 देवदारुत्पलं पद्मसुशीरं वस्तकाञ्जनम् ।
 द्विरण्यञ्च बलिर्घोष्यो मूत्राण्यक्षीरमेकतः ॥ २५ ॥
 सिद्धं समोन्मितं पाननावनाभ्यङ्गने द्वितम् ।
 चरोतकी हरिद्रे हे लशुनी मरिचं यथा ॥ २६ ॥
 निम्बपत्रञ्च वस्ताम्बुकलिकतं नावनाञ्जनम् ।
 मद्गरक्षीधलिःसिद्धं यवानां मूर्धमाठकम् ॥ २७ ॥
 तोयस्य कुम्भः पलत्तद्वयं यथां विलेपनम् ।
 गायत्रीविंशतिफलकायेर्धपलिकैः पचेत् ॥ २८ ॥
 दूरापणपिफलाद्विद्गुपद्मश्यामिमिसर्षपैः ।
 सनिम्बपत्रलशुनैः कुडवान्-सप्तसर्षपैः ॥ २९ ॥
 गोमूत्रे विगुणे पाने नस्याभ्यङ्गेषु तद्वितम् ।
 रघसा-पल्लव शकं कुसुमं मिश्रकोटनम् ॥ ३० ॥
 बनिः पञ्चाननांसानि निष्यावः रुधिरौघिताः ।
 नक्षमासशिरीषत्वधूमपुष्पफलानि च ॥ ३१ ॥
 तद्वश कृष्णापाट्या विष्वमूने कटुधिकम् ।

हिङ्गिन्द्रयवसिद्धार्यलशुनामलकीफलम् ॥ ४२ ॥
 नावनाञ्जनयोर्याज्यो वस्तुमूचहृतो गदः ।
 एभिरेव घृतं मिदं गवां मूत्रे चतुर्गुणे ॥ ४३ ॥
 रक्षोयहान् वारयते पानाभ्यञ्जननावनेः ।
 पिशाचानां वलिः सीधुपिष्ठाकः पल्लवं टधि ॥ ४४ ॥
 मूलकं लवणं सर्पिः समूतोदनं यौवकम् ।
 हरिद्राहयमस्त्रिंशामिगिसैश्वर्याभरणम् ॥ ४५ ॥
 हिङ्गुप्रियङ्गुचिकटुरसोनक्षिकला वषा ।
 पाटलाश्लोककटभोगिरीपकुसुमैर्घृतम् ॥ ४६ ॥
 गोमूत्रपादिकं सिद्धं पानाभ्यञ्जनयोर्हितम् ।
 वस्तुम्वुपिष्टैश्चैरेव योज्यमञ्जननावनम् ॥ ४७ ॥
 देवर्षिपितृगन्धर्वै तीक्ष्णं नस्यादि वर्जयेत् ।
 सर्पिःपानादिमृदस्त्रित् भैषज्यमवचारयेत् ॥ ४८ ॥
 चरते पिशाचान् सर्वेषु प्रतिकूलञ्च नाचरेत् ।
 मवैथमातुरं घ्नन्ति क्रुद्धास्तेहि महोजसः ॥ ४९ ॥
 ईश्वरं हादशभुलं नाथमार्यावलोकितम् ।
 सर्वव्याधिर्विक्रान्तं जपन् सर्वयहान् जयेत् ॥ ५० ॥
 तथोश्नादानपस्मारादन्यं वा चित्तविप्रवम ।
 महाविद्याञ्च मायूरीं शुचिं तं श्रावयेत्सदा ॥ ५१ ॥
 भूतेश्च पूजयेत् स्याणुं प्रमथाख्याय तद्गणान् ।
 जपन् मिहांस तन्ग्रन्थान् यहान् सर्वानपीहति ॥ ५२ ॥
 यश्चानन्तरयोः किञ्चिद् वध्यतेऽध्याययोर्हितम् ।
 यश्चोक्तमिह तत्सर्वं प्रयुञ्जीत परस्परम् ॥ ५३ ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

—०२०—

अथात उष्मादप्रतिषेध व्याख्यास्यामः ।

- उष्मादाः षट् पृथग्दोषनिश्चयाधिविषोक्तवाः ।
उष्मादो नाम मनसो दोषेदुष्मार्गैर्गैर्दः ॥ १ ॥
गारीरमानसैर्दुष्टै रङ्गितादथ पागतः ।
विक्षतासाक्षरसमलाद्वियमादुपयोगतः ॥ २ ॥
विप्रमस्याल्पसत्त्वस्य व्याधिवेगसमुद्भवात् ।
धीयस्य चेष्टावैषम्यात्पूज्यपूजाव्यतिक्रमात् ॥ ३ ॥
आधिभिश्चितविभ्रंशाद् विपेषोपविषेण च ।
यभिर्बिहीनसत्त्वस्य हृदि दोषाः प्रदूषिताः ॥ ४ ॥
धियो विधाय कालुष्यं हत्वा मार्गान् मनीषहान् ।
उष्मादं कुर्वते तीव्रधीविज्ञानस्मृतिभ्रमात् ॥ ५ ॥
देहो दुःखसुखभ्रष्टो भ्रष्टसारधिवद्भयः ।
भ्रमत्यचिन्तितारम्भं तत्र वातात्कृशाङ्गता ॥ ६ ॥
प्रस्थाने रोदनाक्लीशहसितस्मितनर्तनम् ।
गीतवादित्रवागङ्गविषेपास्फोटनानि च ॥ ७ ॥
असाम्नावेषुषीणादिशब्दानुकरणं मुहुः ।
आस्यात्फेनागमोऽजस्रमटन बहुभाषिता ॥ ८ ॥
अलहारोऽननहारैरयानैगर्मनोद्यमः ।
गृहिरभ्यवहार्येषु तन्नाभे वावमानता ॥ ९ ॥
सत्प्रिण्डितारुणाधित्वं जीर्णं चाद्ये गदोद्भवः ।

पित्तास्रन्तर्जनं क्रोधी मुष्टिलोष्टाद्यभिद्रवः ॥ १० ॥
 शीतच्छायोदकाकाङ्क्षा नम्रत्वं पीतवर्षता ।
 असत्यज्वलनज्वालातारकादीपदर्शनम् ॥ ११ ॥
 कफादरोचकण्ठर्दिरत्येहाहारवाक्यता ।
 स्त्रीकामता रङ्गः प्रीतिर्लासासिद्धाण्यकश्रुतिः ॥ १२ ॥
 वैभक्त्यं शौचविद्वेषो निद्रास्रयथुरानने ।
 उन्मादो बलवान् राषो भुक्तमात्रे च जायते ॥ १३ ॥
 सवर्षयतनसंस्थानसन्निपाति तदात्मकम् ।
 उन्मादं दारुणं विद्यात् त भिषक्परिवर्जयेत् ॥ १४ ॥
 धनकान्तादिनाशेन दुःसहेनाभियङ्गवान् ।
 पाण्डुर्दीनो मुहुर्मुग्धन् चाहिति परिदेवते ॥ १५ ॥
 रोदित्यकृष्णान् म्रियते तद्गुणान् बहुमन्यते ।
 शोकक्लिष्टमना ध्यायन् जागरूको विचेष्टते ॥ १६ ॥
 विमेषेण श्यायवदनी नष्टच्छायाबलेन्द्रियः ।
 वेगान्तरेऽपि संभ्रान्तो रक्ताक्षस्त विवर्जयेत् ॥ १७ ॥
 अथानिजज उन्मादे खेहपान प्रयोजयेत् ।
 पूर्वमावृतमार्गे तु सस्त्रे हं मृदु शोधनम् ॥ १८ ॥
 कफपित्तभवेऽप्यादौ वननं सविरेचनम् ।
 क्षिप्रम्विग्रह्य बस्तिश्च शिरसः सविरेचनम् ॥ १९ ॥
 तथास्य शुद्धदेहस्य प्रमादं सभते मनः ।
 इत्यमप्यनुवृत्तौ तु तोष्यं नावनमञ्जनम् ॥ २० ॥
 इयंथाभ्रासनोत्सासभयताउनतर्जनम् ।
 अभ्यद्रोहर्चनानेपधूमान् पानश्च सर्पिषः ॥ २१ ॥
 युष्मदात्तानि हि शुद्धस्य नयन्ति प्रकृति मनः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

—०६०—

अथात उन्मादप्रतिषेध व्याख्यास्यामः ।

- उन्मादाः षट् पृथग्दोषनिचयाधिविधोद्भवाः ।
 उन्मादो नाम मनसो द्यौवैरुन्मार्गैर्गन्धः ॥ १ ॥
 शारीरमानसैर्दुष्टैरहिताद्वा पानतः ।
 विकृतास्नात्मासमलाद्विषमादुपयोगतः ॥ २ ॥
 विषमस्यास्यसस्वस्य व्याधिवैगसमुद्भवात् ।
 क्षीणस्य चेष्टावैषम्यात्पूज्यपूजाव्यतिक्रमात् ॥ ३ ॥
 आधिभिषिक्तविभ्रंशाद् विप्रेषोपविषेण च ।
 एभिर्विहीनसत्त्वस्य हृदि दोषाः प्रकृषिताः ॥ ४ ॥
 धियो विधाय कालुष्यं हत्वा मार्गान् मनोवहान् ।
 उन्मादं कुर्वते तेन धीविज्ञानस्मृतिभ्रमात् ॥ ५ ॥
 देहो दुःखसुखभ्रष्टो भ्रष्टसारविषद्रवः ।
 भ्रमत्यचिन्तितारम्भं तत्र याताक्लृशाङ्गता ॥ ६ ॥
 अस्थाने रोदनाक्रोशहसितस्मितनर्तनम् ।
 गीतवादित्रयागङ्गविक्षेपास्फोटनानि च ॥ ७ ॥
 असास्त्रावेणुबीशादिशब्दानुकरणं मुहुः ।
 आस्यात्फेनागमोऽजस्रमटन बहुमापिता ॥ ८ ॥
 अलहारी ऽनलहारैर्यानैगर्मनोदम ।
 श्चदिरभ्यवहार्येषु तन्नाभे वापमानता ॥ ९ ॥
 सत्पिण्डताक्याधित्वं जीर्णं चाश्वे श्चदोद्भवः ।

पित्ताक्षन्तर्ज्जनं क्रोधो मुष्टिलोष्टाद्यभिद्रवः ॥ १० ॥

शैतच्छायोदकाकाह्वा नम्रत्व पीतवर्णता ।

असत्यज्वलनज्वानातारकादीपदर्शनम् ॥ ११ ॥

कफाद्रोचकण्ठर्दिरत्येहाहारवाक्यता ।

स्त्रीकामता रङ्गःपीतिलालासिद्धाणकयुतिः ॥ १२ ॥

वैभक्त्यं शीघ्रविद्येपो निद्राश्रयधुरानने ।

उन्मादी बलवान् रात्रौ सुप्तमात्रे च जायते ॥ १३ ॥

सर्वायतनसंस्थानसन्निपाते तदात्मकम् ।

उन्मादं दारुणं विद्यात् त भिषक्परिवर्जयेत् ॥ १४ ॥

धनकान्तादिनाशिनं दुःसङ्गेनाभिपङ्कवान् ।

पाण्डुर्दीनो मुहुर्मुह्यन् हाहेति परिदेवते ॥ १५ ॥

रोहित्यकध्मान् म्रियते तदुषान् बहुमन्यते ।

ग्रांक्लिष्टमना ध्यायन् जागरूको विचेष्टते ॥ १६ ॥

विषेण श्यायवदनां नष्टच्छायावलेन्द्रियः ।

वेगान्तरेऽपि सभ्रान्तो रक्ताक्षस्त विवर्जयेत् ॥ १७ ॥

अथानिलज उन्मादे स्त्री हृषान प्रयोजयेत् ।

पूर्वमाहृतमार्गे तु सस्त्रे च मृदु शोधनम् ॥ १८ ॥

कफपित्तभवेऽप्यादौ वननं सविरचनम् ।

स्निग्धस्त्रिग्रम्य वस्त्रिञ्च शिरसः सविरचनम् ॥ १९ ॥

तथाम्य शुद्धदेहस्य प्रसादं समते मनः ।

इत्यमप्यनुष्ठौ तु तीक्ष्णं नावनमञ्चनम् ॥ २० ॥

हृषण्याश्रामनोघासभयताडनतर्जनम् ।

अभ्यङ्गोहर्तनासेपधूमान् पानञ्च सर्पिषः ॥ २१ ॥

युद्धरात्तानि हि शुद्धस्य नयन्ति प्रकृति मनः ।

द्विङ्गु सौवर्चलव्योपैर्द्विपलांशैर्दृताढकम् ॥ २२ ॥

सिद्ध समूत्रमुन्नादभूतापस्मारनुत्परम् ।

द्वौ प्रस्थौ स्वरसाद् ब्राह्मण घृतप्रस्थं च साधितम् ॥ २३ ॥

व्योपश्यामात्रिहृहन्तीशङ्खपुष्पोत्पद्मैः ।

ससप्तलाकृमिहरैः कल्कितैरक्षसन्धितैः ॥ २४ ॥

पलहृद्यं प्रयुञ्जीत परं मात्रावतुष्यलम् ।

उन्नादकुठापस्मारहर वन्ध्यासुतप्रदम् ॥ २५ ॥

वाक्स्वरस्मृतिमेधात्तद् धन्य ब्राह्मीघृत स्मृतम् ।

वराशिशालाभद्रैलादेवदार्पिलवालुकैः ॥ २६ ॥

द्विसारिषाद्विरजभीद्विस्त्रिरफसिः पी नतेः ।

हृहतीकुष्ठमञ्जिष्ठानागक्वेशरडाडिमैः ॥ २७ ॥

वेणुतालीसपत्रै लामान्तीमुकुलीत्पलैः ।

सदन्तीपद्मकद्विमैः कर्षाशैः सर्पिषः पचेत् ॥ २८ ॥

प्रस्थ भूतघर्षोन्नादकासापस्मारपापसु ।

पापडुकण्डुविषे शोफे मोह्ने मेह्ने गरि ज्वरे ॥ २९ ॥

अरितस्य प्रजसि वा दैत्रोपहचेतमि ।

अमेधासि खलनद्वाचि स्मृतिकामेऽल्पपावके ॥ ३० ॥

• वन्यं मङ्गल्यमायुष्यं कान्तिसौभाग्यपुष्टिदम् ।

कन्याण्यकमिद सर्पिः श्रेष्ठं पु सपनेषु च ॥ ३१ ॥

एभ्यो द्विसारिषादीनि जने पक्वैः कद्विश्रुतिः ।

रमे तग्निन् पचेत्सर्पिर्गृष्टिश्चौरधतुर्गुणम् ॥ ३२ ॥

मौराद्विमेढाकाकोलीफपिकच्छूविषाश्विभिः ।

मूर्षपर्णायुतैरतस्महाकन्याण्यकं परम् ॥ ३३ ॥

• हृ हृण सन्निपातघ्नं पूर्णं उन्नादधिकं गुणैः ।

जटिला पूतना केशी चारटी मर्कटी वचा ॥ ३४ ॥
 प्रायमाणा जया वीरा चोरकः कटुरोहिणी ।
 कायस्या शूकरी कृवा अतिच्छवा पनहुषा ॥ ३५ ॥
 महापुरुषदन्ता च वनस्या नाकुलोदयम् ।
 कटभरा हृदिकाली शालिपर्णी च तैर्घृतम् ॥ ३६ ॥
 सिद्ध चातुर्थिकोन्माद्ग्रहापस्मारनाशनम् ।
 महापैशाचक नाम हृतमेतद्यथावृतम् ॥ ३७ ॥
 बुद्धिमेधास्मृतिकर मालानां चाङ्गवर्धनम् ।
 ब्राह्मोमैन्द्रीविहङ्गानि श्योष हिङ्गु अटां सुराम् ॥ ३८ ॥
 रास्त्रा विमर्त्यां लशुन विषघ्नां सुरसां वचाम् ।
 क्योतिपतीं नागविन्नामनन्तां सहरोतकोम् ॥ ३९ ॥
 काच्छीश्च हस्तिमूत्रेण पिष्ट्वा च्छायाविशोपिता ।
 वर्तिर्नस्याञ्जनानिधूपैरुन्मादसूदनी ॥ ४० ॥
 अथपीडाय विविधाः सर्पपाः स्त्रे हसयुताः ।
 कटुतैलेन चाभ्यङ्गो धापयेच्चास्य तद्रजः ॥ ४१ ॥
 महिङ्गु स्त्रील्लघूमय सूत्रम्यानीदिती हितः ।
 शृगालगन्धकोसूकजन्तूकाहृषवस्तुलैः ॥ ४२ ॥
 मूत्रपित्तशक्ल्लोमनखचर्मभिराचरेत् ।
 धूपं मास्त्रनाभ्यङ्गप्रदेहपरिपेचनम् ॥ ४३ ॥
 रूपयेत् सतत चैन श्वगोमत्स्यैश्च पूतिभिः ।
 वातश्रेष्ठात्मके प्रायः पैत्तिके तु प्रगम्यते ॥ ४४ ॥
 तिक्रकं जोवनीयश्च सर्पिः स्त्रे ह्य मित्तकः ।
 शिगिरास्त्रमपानानि मधुराणि लघूनि च ॥ ४५ ॥

अशब्दश्रवणं स्वेदो नानासिद्धाणकयुतिः ।
 अविपाकोऽरुचिर्मूर्च्छा कुष्ठाटोषो बलक्षयः ॥ ७ ॥
 निद्रानाशोऽङ्गमर्दस्तृट् स्वप्ने गानं सनर्त्तनम् ।
 पानं मद्यस्य तैलस्य तयोरेव च मेहनम् ॥ ८ ॥
 तत्र पातात् स्फुरत्सर्द्धि प्रपतंच मुहुर्मुहुः ।
 अपस्मारेति संज्ञां च लभते विस्तरं हृदन् ॥ ९ ॥
 उत्पिण्डिताक्षः श्वसिति फेनं वमति कम्पते ।
 आविध्यति शिरोदन्तान् दशत्याभ्यातकन्धरः ॥ १० ॥
 परितो विक्षिपत्यङ्गं विषमं विनताङ्गुलिः ।
 क्लृप्तश्यावारुणाच्चित्त्वङ्नखास्यः कृष्णमीचते ॥ ११ ॥
 चपल परुषं रूपं विरूपं विकृताननम् ।
 अपस्मरति पित्तेन मुहुः संज्ञाश्च विन्दति ॥ १२ ॥
 पीतफेनाच्चिवक्त्रत्वगास्फालयति मेदिनीम् ।
 भैरवादीतरुपितरूपदर्शी तृषान्वितः ॥ १३ ॥
 कफाच्चिरेण ग्रहणं चिरेणैव विबोधनम् ।
 चेष्टाऽप्या भ्रूयसो नाला शुक्लनेत्रनखास्यता ॥ १४ ॥
 शुक्लाभरूपदर्शित्वं सर्वलिङ्गन्तु वर्जयेत् ।
 अथाहतानां धीषित्तद्धृत्खानां प्राक्प्रबोधनम् ॥ १५ ॥
 तीक्ष्णैः कुर्यादपस्मारे कर्मभिर्वमनादिभिः ।
 वातिकं वस्तिभूयिष्ठैः पैत्तं प्रायो विरेचनैः ॥ १६ ॥
 श्लेष्मिकं वमनप्रायैरपस्मारमुपाचरेत् ।
 सर्वतस्तु विशुद्धस्य सम्यगाश्वासितस्य च ॥ १७ ॥
 अपस्मारविमोचार्थं योगान् सशमनान् शृणु ।
 गोमयस्वरसचीरदधिमूत्रैः शृणु हविः ॥ १८ ॥

अपस्मारज्वरोन्मादकामलान्तकरं पिबेत् ।
 द्विपञ्चमूनीत्रिफलाद्विनिशाकुटजत्वचः ॥ १८ ॥
 सप्तपर्णमपामार्गं नीलिनीं कटुरोहिणीम् ।
 श्यामकपुष्करजटाफलामूलदुरालभाः ॥ २० ॥
 द्विपलाः सलिलद्रोणे पक्का पादावशेषिते ।
 भार्ङ्गीपाठाठकीकुम्भनिकुम्भव्योपरोहिपैः ॥ २१ ॥
 मूर्वाभूतिकम्भूनिम्बश्रेयसीसारिवाहयैः ।
 मदयत्यग्निनिषुलैरचांगैः सर्पिषः पचेत् ॥ २२ ॥
 प्रस्यं तद्वह्वैः पूर्वैः पञ्चगव्यमिदं महत् ।
 ज्वरापस्मारजठरभगन्दरहरं परम् ॥ २३ ॥
 शोफार्शःकामलापाण्डुशुक्लकासग्रहापहम् ।
 ब्राह्मीरसवचाकुष्ठगृहपुष्पीशृतं हृतम् ॥ २४ ॥
 पुराणं मेध्यमुन्मादानक्षयपस्मारपापजित् ।
 तैलप्रस्यं हृतप्रस्यं जीवनीयेः पानोन्मितैः ॥ २५ ॥
 शीरद्रोणे पचेत् सिद्धमपस्मारविमोचणम् ।
 कंसे शीरक्षुरसयोः काश्मर्य्येऽष्टगुणे रसे ॥ २६ ॥
 फार्षिकैर्जीवनीयैश्च सर्पिःप्रस्यं विपाचयेत् ।
 घातपित्तोद्भवं क्षिप्रमपस्मार निहन्ति तत् ॥ २७ ॥
 तद्वत्कासविदारोक्षुकुगळाद्यशृतं पयः ।
 कुष्माण्डस्वरमे सर्पिरष्टाद्गुणे शृतम् ॥ २८ ॥
 यटीकस्कमपस्मारहर धीवाक्स्वरप्रदम् ।
 कपिन्नानां गवां पित्तं नावनं परम हितम् ॥ २९ ॥
 शशृगानविहानानां सिद्धादीनाश्च पूजितम् ।
 गोधामकुलनागानां हृषभर्षगवामपि ॥ ३० ॥

पित्तेषु साधितं तैलं नस्येऽभ्यङ्गे च शस्यते ।
 विफलाध्योपपीतद्रव्यवचारफण्डिकैः ॥ ३१ ॥
 श्यात्रापामार्गकारणबीजैस्तैलं विपाचितम् ।
 वस्तमूत्रे हितं नस्य चूर्णं वाध्यापयेद्द्विपक् ॥ ३२ ॥
 नकुलालूकमाल्लारग्टप्रकीटाहिकाकजैः ।
 तुण्डैः पक्षैः पुरोपैश्च धूममस्य प्रयोजयेत् ॥ ३३ ॥
 शीलयेत्तैललक्षणं पयसा वा शतावरीम् ।
 ब्राह्मीरसं कुठरसं वचां वा मधुसंयुताम् ॥ ३४ ॥
 समं क्रुद्धैरपघ्नारो दोषैः शारीरमानसैः ।
 यज्जायते यतथैष महामन्त्रसमाययः ॥ ३५ ॥
 तस्माद्रसायनेन दुष्टिकित्स्यमुपाचरेत् ।
 तदात्तं चाग्नितोयादेर्विषमात्प्राप्तयेत् सदा ॥ ३६ ॥
 मुक्तं मनोविष्कारेण त्वमित्यं कृतवानिति ।
 न ब्रूयाद्विषयैरिष्टैः क्लिष्टं चेतोऽस्य वृहयेत् ॥ ३७ ॥
 इत्यष्टाङ्गहृदये भूततन्त्रं तृतीयं समाप्तम् ।

अष्टमोऽध्यायः ।

अथातो वर्त्मरोगविज्ञानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ।
 सर्वरोगनिदानोक्तैरहितैः कुपिता मलाः ।
 अचक्षुषैर्विशेषेण प्रायः पित्तानुसारिणः ॥ १ ॥
 शिराभिरूर्ध्वं प्रसृता नेत्रान्मगदमाश्रिताः ।
 वर्त्मसन्धिं सितं कृष्णं दृष्टिं वा सर्वमक्षि वा ॥ २ ॥

रोगान् कुर्युश्चलस्तत्र प्राग्य वर्त्मान्यथाः शिराः ।
 सुप्तोत्थितस्य कुरुते वर्त्मस्तम्भं सवेदनम् ॥ ३ ॥
 पांशुपूर्णाभिनेत्रत्वं कृच्छ्रोन्मीलनमन्यु च ।
 विमर्दनात्स्याच्च शमः कृच्छ्रोन्मीलं वदन्ति तम् ॥ ४ ॥
 चाक्षयस्वर्त्मनी वायुर्निमेपोष्मे पणं सुदुः ।
 करोत्यरुद् निमेपोऽसौ वर्त्मं यस्तु निमीष्यते ॥ ५ ॥
 विमुक्तसन्धिं नियेष्टं हीन वातहतं हि तत् ।
 कृष्णाः पित्तेन बह्वोऽन्तवर्त्मं कुम्भीकबीजवत् ॥ ६ ॥
 आधायन्ते पुनर्भिन्नाः पिटिकाः कुम्भिसञ्चिताः ।
 सदाहक्ते दनिस्तोदं रक्ताभं स्पर्गनाघमम् ॥ ७ ॥
 पित्तेन जायते यत्तं पित्तीत्क्लिष्टमुयन्ति तत् ।
 करोति कण्डूं दाहं च पित्तं पक्ष्मन्तमास्थितम् ॥ ८ ॥
 पक्ष्मणां शान्तनं चानु पक्ष्मगात वदन्ति तम् ।
 पीथक्यः पिटिकाः श्वेताः सर्पपाभा घनाः कफात् ॥ ९ ॥
 शोफोपदेहं हृत्कण्डूपिच्छनाशुसमन्विताः ।
 कफोत्क्लिष्टं भवेद्वर्त्मं स्तम्भक्लेदोपदेहवत् ॥ १० ॥
 ग्रन्थिः पाण्डुररुक्पाकः कण्डूमान् कठिनः कफात् ।
 कौलमात्रः सलगणः किञ्चिदल्पस्ततोऽपि वा ॥ ११ ॥
 रक्तारक्तेन पिटिकास्तत्तुन्यपिटिकाचिताः ।
 उक्षद्गाख्याम्रायोत्क्लिष्टं रालिमत्स्पर्गनाघमम् ॥ १२ ॥
 अग्नौऽधिमासं दूर्मान्तः स्तब्धं स्निग्धं सदाहरुक् ।
 रक्तं रक्तेन तत्स्रावी छिन्नं छिन्नञ्च वर्द्धते ॥ १३ ॥
 मध्ये वा वर्त्मनोऽन्ते वा कण्डूपाकवती स्थिरा ।
 सुप्तमात्रासृजा ताम्बा पिटिकाश्चननामिका ॥ १४ ॥

दोषैवेत्तं बहिः शूनं यदन्तः सूक्ष्मत्वाचितम् ।
 मस्त्रायमन्तरुद्रकं विभाभं विसवत्तं तत् ॥ १५ ॥
 यद्दोषोत्क्रिष्टमुत्क्रिष्टमकथ्यान् श्रानतामियात् ।
 रक्तोदोषधयोत् क्लेशाद् यदन्युत्क्रिष्टवत्तं तत् ॥ १६ ॥
 ग्रायवत्तं मन्त्रैः सास्त्रैः ग्रायं नृक्त्वे टशोफयत् ।
 क्लिष्टान्यवत्तं नी घ्निते कण्डूश्रयधुरागिणी ॥ १७ ॥
 यत्तं नीऽन्तः सुरा रुद्राः पिटिकाः सिकतोपमाः ।
 मिकतायत्तं कृष्णन्तु कर्दमं कर्दमोपमम् ॥ १८ ॥
 बहलं बहलैर्मांसैः सवर्णं यीयते समैः ।
 कुक्कुटः शिशोरेव टस्तोत्पत्तिनिमित्तजः ॥ १९ ॥
 म्याप्तेन शिशुरुच्छूनताम्राक्षो वीक्षणाद्यमः ।
 स यत्तं शून्यैश्चिद्व्यकर्षणनाराक्षिमर्दनः ॥ २० ॥
 पक्ष्मोपरोधि सद्दीची यत्तं नां जायते तथा ।
 त्वरतान्तसुं खल्वच्च नोग्रामन्यानि वा पुनः ॥ २१ ॥
 कण्टकैरिष तीक्ष्णामैर्धृष्टं तैरधि ख्यते ।
 लप्यते चानिलादिद्विदम्पाहः शान्तिरुहृतैः ॥ २२ ॥
 कनौनके बहिर्वत्तं कठिनो ग्रन्थिरुवतः ।
 राम्नः पक्षोऽस्त्रपूयाशुदलज्वाभायते मुहुः ॥ २३ ॥
 वर्तान्तर्मांसपिण्डाभः श्रयधुर्ग्रथितो रुजः ।
 सास्त्रैः स्यादूर्ध्वो दोषैर्विषमो वाह्यतयलः ॥ २४ ॥
 चतुर्विंशतिरित्येते व्याधयो वर्तमसंशयाः ।
 चाद्योऽत्र मेपजैः साध्यो द्वौ ततोऽर्शश्च वर्जयेत् ॥ २५ ॥
 पक्ष्मोपरोधी याप्यः स्याच्छेपांश्छस्त्रिण साधयेत् ।
 कुट्टयेत्पद्मसदनं छिन्द्यात्तेष्वपि चार्बुदम् ॥ २६ ॥

भिन्द्याल्लगणकुम्भीकाविसोक्सद्वाञ्जनाननजीः ।
 षोडशीश्यावंसिकताश्लिष्टोत्कृष्टचतुष्टयम् ।
 सकर्दम सबहलं विनिखेत्सुकूषकम् ॥ २७ ॥

—२—

नवमोऽध्यायः ।

अथातो वर्त्म रोगप्रतियेधं व्याख्यास्यामः ।

कच्छीन्मीले पुराणान्यं द्राक्षाकस्काम्बुसाधितम् ।
 ससितं योजयेत्स्निग्धं नस्य धूमाञ्जनादि च ॥ १ ॥
 कुम्भीकावर्त्मनिखितं सैन्यवप्रतिसारितम् ।
 यष्टीधात्रीपटोनीनां काथेन परिषेधयेत् ॥ २ ॥
 निवातेऽधिष्ठितस्याप्तैः शुद्धप्योत्तानशायिनः ।
 बहिः कोष्णाम्बुतप्ते न स्वेदितं वर्त्म याससा ॥ ३ ॥
 निर्भुज्य वस्त्रान्तरित वामाङ्गुष्ठाङ्गुलीधृतम् ।
 न स्त्रंसते चलति वा वर्त्मैव सर्वतस्यात् ॥ ४ ॥
 मण्डलापेण तत्तिर्यक्कृत्वा शम्भपदाङ्कितम् ।
 निखेत्तेनैव पत्रैर्धा शाकशेफालिजादिजैः ॥ ५ ॥
 फेनेन तोयराशेर्वा पिचुना प्रसृजवसृक् ।
 स्थिते रक्ते सुनिखितं सचोद्रेः प्रतिमारयेत् ॥ ६ ॥
 यत्स्वमुक्तैरनु च प्रक्षाल्योष्णेन वारिणा ।
 घृतेनासिक्तमभ्यक्तं वधीयान्मधुसर्पिषा ॥ ७ ॥
 ऊर्ध्वाधः कर्णयोर्दृष्ट्वा पिण्डीघ्न यवसक्तुभिः ।

द्वितीयेऽहनि मुक्तास्य परिपेकं यथायथम् ॥ ८ ॥
 कुर्यात् चतुर्थे नम्यादीन्मुखे देवाङ्गि पञ्चमे ।
 मम नखनिमं शोफकण्डूघर्षाद्यपीडितम् ॥ ९ ॥
 विद्यात्सुलिखितं वर्त्म लिखेद् भूयो विपर्यये ।
 रुक्पक्ष्मवर्त्मसदनं सुंसनादतिलेखनात् ॥ २० ॥
 स्त्री हृस्वीटादिकमृत्स्त्रिविष्टी वातहरः क्रमः ।
 अभ्यज्य नवमीतेन श्वेतरोधं प्रलेपयेत् ॥ ११ ॥
 परण्डमूलकल्केन पुटपात्रे पचेत्ततः ।
 स्त्रिकं प्रक्षालितं शुकं चूर्णितं पीटलीकृतम् ॥ १२ ॥
 स्त्रियाः क्षीरे हनत्या वा मृदितं नेत्रसेचनम् ।
 शालितन्दुलकल्केन सितं तद्वत्परिष्कृतम् ॥ १३ ॥
 कुर्यान्नेत्रेऽतिनिखिते मृदितं दक्षिमसुतर ।
 नेवलीनापि वा सेक मसुना जाङ्गलाग्निः ॥ १४ ॥
 पिटिका त्रीहिवक्त्रेण भित्वा तु कठिनीक्षताम् ।
 निष्पीडयेद्गु विधिः परिशेषसु पूर्ववत् ॥ १५ ॥
 लेहने भेदने चायं क्रमः सर्वत्र वर्त्मनि ।
 पित्तास्त्रीतृक्लिष्टयोः स्वादुस्कन्धसिद्धेन सर्पिणा ॥ १६ ॥
 शिराविमोचः स्त्रिध्वज्य त्रितच्छ्रेष्ठं विरेचनम् ।
 लिखिते सुतरक्ते च वर्त्मनि घालनं हितम् ॥ १७ ॥
 घटीकषायः सेकसु क्षीरं चन्दनसाधितम् ।
 पक्ष्मणां सदने सूत्र्या रोपकूपान् विकुट्टयेत् ॥ १८ ॥
 ग्राहयेद्वा जलोकोमि पयसेक्षुरसेन वा ।
 वमनं नावन-सर्पि-शृत मधुरशोतलैः ॥ १९ ॥
 संचूर्णं पुष्पकासीस भावयेत् सुरसारकैः ।

ताम्रे दशाहं परम पञ्चाशते तदञ्जनम् ॥ २० ॥
 पोथकीर्लिखिताः शुष्हीसैन्धवप्रतिसारिताः ।
 उष्णाम्बुचालिताः सिञ्चेत् खदिरादकिशियुभिः ॥ २१ ॥
 अग्निद्वै द्विनिशायेष्ठामधुकैर्वा समाधिकैः ।
 कफोत्क्लिष्टे विलिखिते सचौद्रैः प्रतिसारणम् ॥ २२ ॥
 सूक्ष्मैः सैन्धवकासोसमनीहाकणतार्ष्यजैः ।
 वमनाञ्जननस्यादि सर्वञ्च कफजिहितम् ॥ २३ ॥
 कर्त्तव्यं लग्निष्येतद्दयान्तावग्निना दृष्टेत् ।
 कुक्कुषे खदिरयेष्ठानिम्यपत्रैः मृतं घृतम् ॥ २४ ॥
 पोत्वा धात्री वमेत्क्षणाद्यष्टीसर्पपसैन्धवैः ।
 अभयापिप्पलीद्राक्षाक्षाधिनैनां विरचयेत् ॥ २५ ॥
 सुस्तादिरजनोक्षणाकल्के नालीपयेत् स्तनी ।
 धूपयेत्सर्पपैः सान्यैः शुद्धां क्षाद्यच्च पाययेत् ॥ २६ ॥
 पटोलमुस्तमृद्धीकागुडूचीविफलोद्भवम् ।
 शिगीसु लिखितं वल्गुं स्रुतासृत्वास्बुजम्भिः ॥ २७ ॥
 धात्राश्मन्तकजम्बूयपत्रक्वाथेन शेषयेत् ।
 प्रायः क्षीरघृतायित्वाद् बालानां श्लेष्मला गन्दाः ॥ २८ ॥
 तस्माद्दमनमेवाग्रे सर्वव्याधियु पूजितम् ।
 सिन्धूत्यक्षणापामार्गवीजाज्यस्तन्यमाचिकम् ॥ २९ ॥
 चूर्णो वचायाः सचौद्रो मदनं मधुकान्दितम् ।
 चोरं क्षीरात्रमवद्य भजतः क्रमगः शिगोः ॥ ३० ॥
 वमन सर्वरोगेषु शिगेपेण कुक्कुषके ।
 सप्तनारससिद्धान्य योव्यं चोभययोर्धनम् ॥ ३१ ॥
 द्विनिशारोभयद्याद्द्वरोहिणीनिम्बपत्रैः ।

कुकूणके द्विता वर्त्ति पिष्टैस्ताम्बरजोन्वितै ॥ ३२ ॥
 क्षोरक्षौद्रघृतोपेत दग्ध वा लोहित रज ।
 एनारसोनक्रतकशङ्खीपणफणिज्जके ॥ ३३ ॥
 वर्त्ति कुकूणपोयक्यो सुरापिष्टै सकटफले ।
 पक्ष्मरोधे प्रहडेषु शुद्धदेहस्य रोमसु ॥ ३४ ॥
 उत्कृज्य ह्यो भ्रुवोधस्ताङ्गागौ भागश्च पक्ष्मत ।
 यवमान यवाकार तिर्यक्च्छित्त्वाऽऽर्द्धवाससा ॥ ३५ ॥
 अपनयमसृक तस्मिन्नत्योभवति शोणितम ।
 सीव्येत्कुटिलया सूच्या मुद्गमात्रान्तरै पदै ॥ ३६ ॥
 बध्ना ललाटे पट्टश्च तत्र सीवमसूक्ष्मकम ।
 नातिगाढश्च सूच्या निक्षिपेदथ योजयेत् ॥ ३७ ॥
 मधुसर्पि कवस्तिका न चास्मिन् बन्धमाचरेत् ।
 न्यग्रोधादिकपायेद्य सचोरे सेचयेद्गुलि ॥ ३८ ॥
 पञ्चमे दिवसे सूत्रमपनीयावचूर्णयेत् ।
 गैरिकेण व्रण युष्मगाशीक्ष्ण नम्याञ्जनादि च ॥ ३९ ॥
 दहेद्गान्धौ निर्भुज्य वर्त्तन्टीपाय्यया बलीम ।
 सन्द्रीनाधिक पत्र हत्वा तस्याग्रय दहेत् ॥ ४० ॥
 सूच्यपेणाग्निवर्णेन दाहो बाह्यान्तरी पुन ।
 भिन्नस्य चारवङ्गिभ्या सुच्छिन्नस्यार्बुदस्य च ॥ ४१ ॥

दशमोऽध्यायः ।

—०००—

अथात सन्धिसितासितरोगविज्ञानमाश्रभ्यते ।

वायुः क्रुद्धः गिराः प्राप्य जलाभं जलवाहिनीः ।
 अथु स्रावयते यत्नं शक्तसन्धेः कनीनकात् ॥ १ ॥
 तेन नेत्रं सरुथागशीर्षं स्यात्त जलास्रवः ।
 कफात्कफस्रवे श्वेतं पिच्छिलं बहलं स्रवेत् ॥ २ ॥
 कफेन शीफस्तीक्ष्णाद्यः चारषुद्वयुदकोपमः ।
 पृथुसूक्ष्मबलः स्निग्धः सवर्णमृदुपिच्छिलः ॥ ३ ॥
 महानपाकः कण्डूमानुपनाहः स भीरुजः ।
 रक्ताद् रक्तस्रवे ताम्रं बहण्यां चाथु संस्रवेत् ॥ ४ ॥
 वर्णसन्ध्याशुया एकी पिटिका टरुशूलिनी ।
 ताम्रा मुहोपमा भिन्ना रक्तं स्रवति पर्वणी ॥ ५ ॥
 पूयास्रावे मलाः सास्रवत्सन्धेः कनीनकात् ।
 स्रावयन्ति मुहुः पूयं सास्रत्वर्णमपाकतः ॥ ६ ॥
 पूयालसो व्रणः सूक्ष्मः शीफसंरम्भपूर्वकः ।
 कनीनसन्धावाधायी पूयास्रावी सवेदनः ॥ ७ ॥
 कनीनम्यान्तरलजी शीफो रुक्तोदटाहवान् ।
 अपाङ्गे या कनीने वा कण्डूपापक्षपोटवान् ॥ ८ ॥
 पूयास्रायी कृमिग्रन्थिर्षन्थिकृमियुतोऽतिमान् ।
 उपनाहकृमिग्रन्थिपूयालसकपर्वणीः ॥ ९ ॥
 गन्धेण साधयेत्पञ्चसालजी नास्रवांस्यजेत् ।
 पित्तं कुर्यात्क्षिते विन्दूनसितश्यावपीतकान् ॥ १० ॥
 मनाक्तादर्शतुल्यं वा सर्वं शक्तं सदाहृदक् ।
 रोगोऽयं शक्तिकासंघः सश्लेढेदद्वरः ॥ ११ ॥
 कफाशुक्ते समं श्वेतं चिरवृध्यधिमांसकम् ।

शुक्रार्थं शोफस्वरुजः सवर्णो बहलो मृदुः ॥ १२ ॥
 ग्रहः सिग्धोऽम्बुध्वान्दाभो बलासग्रहितं स्मृतम् ।
 विन्दुभिः पिष्टधवलैरुद्यन्त्रैः पिष्टकं बदेत् ॥ १३ ॥
 रक्तरात्रीततं शुक्लमुत्थते यत्सवेदनम् ।
 अग्रीफा श्रूपदेह च शिरोत्पातः सग्रीषितात् ॥ १४ ॥
 उपेक्षितः शिरोत्पातो राजीस्ता एव वर्द्धयन् ।
 कुप्यात्सास्त्रं शिराहर्षं तनाद्युद्दीक्षणाक्षमम् ॥ १५ ॥
 शिराजालं शिराजालं हृद्द्रक्तं घनोन्नतम् ।
 ग्रीषितार्थसमं शुच्यं पद्माभमधिमासकम् ॥ १६ ॥
 नीरुक्त् सण्णोर्जुनं विन्दुः यमसोहितसोहितः ।
 मृदाशुद्धदारुजांसं प्रस्तारिष्यावलीहितम् ॥ १७ ॥
 प्रस्तार्यर्ममलैः साकैः स्वावार्मं स्वावसन्निभम् ।
 शुक्राद्युक्पिष्टवच्छ्यावं यन्नासं बहलं पृथु ॥ १८ ॥
 अधिमासार्मं तदाहर्षर्षवस्यः शिराहताः ।
 कृष्णासत्राः शिरासत्राः पिटिकाः सर्षपीपमाः ॥ १९ ॥
 शुक्लिहर्षशिरोत्पातपिष्टकग्रहितार्जुनम् ।
 साधवेदौषधैः पट्कं शेषं श्लेषं समकम् ॥ २० ॥
 नवीत्य तदपि द्रव्यैः अर्मीतं यच्च पद्मधा ।
 तच्छेदामसितप्राप्तं मासस्त्रावशिराहतम् ॥ २१ ॥
 चर्मोद्गन्धवन्नुच्छ्रान्तिं दृष्टिगम्य च नर्चयेत् ।
 पित्तं कृष्णेष्ववा दृष्टौ शुक्रं तोदाशुरागवत् ॥ २२ ॥
 क्लिप्त्वा त्वचं जनयति तेन स्यात् कृष्णमण्डनम् ।
 एकजम्बूनिभं किञ्चिन्निम्बं तत्रशुक्रकम् ॥ २३ ॥
 तत् कृच्छ्रसाध्यं ग्राह्यं तु द्वितीयपटनव्यधात् ।

तत्र तोदादिवाह्यं सूचिविदाभक्ष्यता ॥ २४ ॥
 तृतीयपटसञ्छेदादसाध्यं निधितं व्रणैः ।
 गदशुक्लं कफाच्छ्राव नातिरुक् शुद्धशुक्लकम् ॥ २५ ॥
 आताम्रपिच्छलास्रसृदाताम्रपिटिकातिरुक् ।
 अजाविट् सदृशोच्छ्रायकाण्यर्गवर्ण्यसृजाजका ॥ २६ ॥
 गिराशुकं मलैः सास्त्रैभ्रज्जुष्टं क्षणमण्डलम् ।
 सतीददाहताम्राभिः शिराभिरवतन्वते ॥ २७ ॥
 अनिमित्तोष्णशीताच्छघनास्रमुक् च तथ्यजित् ।
 दोषैः सास्त्रैः स्रज्जु क्षणं नीयते शुक्लरूपताम् ॥ २८ ॥
 धवनाभ्रोपलिप्ताभ निष्पावाहं दक्षाकृति ।
 अतितीव्ररुजारागदाहम्यद्युपीडितम् ॥ २९ ॥
 पाकात्ययेन तच्छुक्रं वर्जयेत्तीव्रवेदनम् ।
 यस्य वाऽऽनिघ्ननाशोऽन्तःश्राव्यं यद्वा ससोहितम् ॥ ३० ॥
 अत्युक्तेधायगाढं वा साश्रुनाडीप्रणाहतम् ।
 पुराणं विषमं मध्ये विच्छिद्यं यच्च शुक्रकम् ।
 पक्षेत्युक्ता गदाः क्षण्ये साध्यासाध्यविभागतः ॥ ३१ ॥

} ————— {

एकादशोऽध्यायः ।

अथातः सन्धिभितासितरोगप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।

उपनाहं भिषक् श्लिषं भिन्नं प्रीडिमुनेन च ।

मेघयेकप्लनापेय ततश्च प्रतिशारयेत् ॥ १ ॥

पिप्पलीक्षौद्रसिन्धुस्यै र्बध्नीयात् पूर्ववत्ततः ।
 यटोलपत्रामलककाथेनाद्योतयेच्च तम् ॥ २ ॥
 पर्वणी वद्विशेनात्ता बाह्यसन्धिचिभागतः ।
 वृद्धिपत्रेण वद्वार्याऽऽर्द्धे स्वादशुगतिरन्यथा ॥ ३ ॥
 चिकित्सा चाम्बवत्क्षौद्रसैन्यवप्रतिसारिता ।
 मूयात्तसे गिरा विष्येत्ततस्तमुपनाहयेत् ॥ ४ ॥
 क्षुर्वीत चाक्षिपाकीर्णं सर्वं कम्बं यथाविधि ।
 सैन्यवार्द्धककासीसलोहताम्रैः संचूर्णितैः ॥ ५ ॥
 चूणाञ्जनं प्रयुञ्जीत सक्षौद्रैर्वा रसक्रियाम् ।
 क्लमिषन्त्रिं करीषेण स्त्रिचं भित्त्वा विलिख्य च ॥ ६ ॥
 विफलाक्षौद्रकासीससैन्यवैः प्रतिसारयेत् ।
 पित्ताभिष्यन्दवच्छुक्तिं मलासाह्वयपिष्टको ॥ ७ ॥
 कफाभिष्यन्दवन्मुक्ता गिराष्यधसुपाचरत् ।
 बीजपूररसाक्तश्च श्लेषकटफलमञ्जनम् ॥ ८ ॥
 जातीमुकुलसिन्धुस्यैवदाहमहीषधैः ।
 पिष्टैः प्रसन्नया वर्तिः शोफकण्डूघ्नमञ्जनम् ॥ ९ ॥
 रक्तस्यन्दवदुत्यातहर्षजालार्जुनक्रिया ।
 शिरोत्याते विशिषेण घृतमाक्षिकमञ्जनम् ॥ १० ॥
 शिराहर्षे तु मधुना श्लेष्णघृष्टं रसाञ्जनम् ।
 अर्जुने, शर्करा, अस्तुष्यौ, द्वैराथ्योत्तनं, द्दिल्लम् ॥ ११ ॥
 स्फटिकः कुङ्कुमं शङ्खो मधुको मधुनाञ्जनम् ।
 मधुना चाञ्जनं शङ्खः फेनो वा सितया सह ॥ १२ ॥
 अर्भीर्णं पञ्चधा तत्तु न तु धूमाविलक्ष्य यत् ।
 रक्त दधिनिभ यच्च शक्तवत्तस्य भेयजम् ॥ १३ ॥

उत्तानस्येतरत् खिन्न ससिन्धूत्ये न चाञ्जितम् ।
 रमेन बीजपूरस्य निमीत्याधि विमर्दयेत् ॥ १४ ॥
 इत्य सरोपिताक्षस्य प्रचन्नेऽर्माधिमासके ।
 धृतस्य नियल मूर्ध्नि वर्मनोद्य विशेषत ॥ १५ ॥
 प्रपाङ्गमौचमाणस्य हृद्दे मणिकनीनकात् ।
 वली स्याद्यत्र तचार्म बहिःशेनावसम्बितम् ॥ १६ ॥
 नात्यायत मुचुण्डा वा घृष्ट्या सूत्रेण वा तत ।
 समस्ताश्चण्डलाघेण मोचयेद्य भाचिकम् ॥ १७ ॥
 कनीनकमुपानीय चतुर्भागावशेषितम् ।
 छिन्द्यात्कनीनके र्चेद्वाहिनीयाशुवाहिनी ॥ १८ ॥
 कनीनकव्यधाद्युनाडी चास्ति प्रवर्तते ।
 हृद्दे ऽग्नेषि तथाऽपाङ्गात्पश्यतोऽस्य कनीनकात् ॥ १९ ॥
 सम्यक् छिन्न मधुव्योपसैश्वरप्रतिसारितम् ।
 उद्ये न सर्पिषा सिक्तमभ्यक्त मधुसर्पिषा ॥ २० ॥
 बध्नीयात्सेधयेकाङ्गा ततोद्यादिदिनेषु च ।
 करञ्जबीजसिद्धेन घीरेण कथितैन्द्रया ॥ २१ ॥
 सधौद्रै र्दिनिगारोध्रपटोलीयष्टिकिशकै ।
 कुरगटमुकुलोपेतैर्मुञ्चेदेवाङ्गि सप्तमे ॥ २२ ॥
 सम्यक् छिन्ने भवेत्सास्य हीनातिच्छेदजान् गदान् ।
 मेकाञ्चनप्रभृतिभिर्ज्येष्ठे पुनहृद्दृष्टे ॥ २३ ॥
 सितासन शिनामैश्वरवलीप्तमनागरम् ।
 चर्द्धकपोन्मित तार्थ्य पनार्द्धं च मधुद्रुतम् ॥ २४ ॥
 अञ्चन शेषतिभिरपिप्तशक्ताश्वयोपजित् ।
 विफलेकतमद्रव्यत्वच पानीयकस्किताम् ॥ २५ ॥

शरावपिहितं दग्धं कपाले चूर्णयेत्ततः ।
 पृथक्पैपथरसैः पृथगेव च भाविता ॥ २६ ॥
 सा ऋषो शोपिता पेया भूयो हिलवणान्विता ।
 त्रीण्येतान्यञ्जनान्याह लेखनानि परं निमिः ॥ २७ ॥
 गिराजाले गिरायाम् कठिनालेखनीपथैः ।
 न सिद्धत्वशेषनासां पिटिकानां च साधनम् ॥ २८ ॥
 दोषानुरोधाद्युक्तेषु सिग्धरुचं परावृतम् ।
 तिक्तं मूर्ध्वमसृक्स्रावी रिकसेकादि चेष्यते ॥ २९ ॥
 त्रिस्त्रिंशद्धारिणा पक्वं चतसृक्ते वृत पिबेत् ।
 गिरया तु हरीद्रक्त जलोकीभिश्च लोचनात् ॥ ३० ॥
 सिद्धे नीत्यलकाकोलोद्राचायष्टिषिदारिभः ।
 ससितेनाजपयसा सेचनं सलिलेन वा ॥ ३१ ॥
 रागात्तुवेदनायास्ती परं लेखनमञ्जनम् ।
 वर्त्तयो जातिमुक्कललाघागैरिक्कचन्दनैः ॥ ३२ ॥
 प्रसादयन्ति पित्तामूं घ्नन्ति च क्षतशुक्रकम् ।
 दन्तैर्दन्तिवराहोद्भवाश्चाजखरोक्षवैः ॥ ३३ ॥
 सशङ्खमीलिकाश्लोधिफेनैश्चरिचपादिकैः ।
 क्षतशुक्रमपि व्यापि दन्तवर्तिर्निर्वर्त्तयेत् ॥ ३४ ॥
 तमालपत्रं गीदन्तशङ्खफेनोऽस्थि शार्दभम् ।
 ताम्बुलवर्तिर्मूर्त्रेण सर्वशुक्रकनागिनी ॥ ३५ ॥
 रत्नानि दन्ताः शृङ्गाणि धातवस्त्रूपण्य वृष्टिः ।
 करञ्जबीजं सशुनो वणसादि च भेषजम् ॥ ३६ ॥
 सत्रथात्रण्यगभीरत्वक्स्थशुक्रघ्नमञ्जनम् ।
 निम्बमुचमयेत् स्रे हपाननस्यरसाञ्जनैः ॥ ३७ ॥

सरुजं नीरुजं दृष्टिपुटपाकेन शुक्रकम् ।
 शङ्खशुके निशायष्टीसारिवागावराभ्रसा ॥ ३८ ॥
 मेचनं रोध्रपोटल्या कोष्ठाभ्रोमन्मयाऽथवा ।
 हृहतीमूनयद्याहताम्ब्रसैन्ववनागरैः ॥ ३९ ॥
 धात्रीफलाम्बुना पिष्टैर्लेपितं ताम्ब्रभाजनम् ।
 यवान्यामलकीपत्रैर्बहुभ्यो धूपयेत्ततः ॥ ४० ॥
 तत्र कुर्वीत गुटिकास्ता जलचौद्रपेषिताः ।
 महानीला इति ख्याताः शङ्खशुक्रहराः परम् ॥ ४१ ॥
 स्थिरे शुके घने चाऽस्य बहुभ्योपहरेदसृक् ।
 शिरःकायविरिकांश्च पुटपाकांश्च भूरिशः ॥ ४२ ॥
 कुर्यान्मरिचवैदेह्यैश्चिरोषफलसैन्ववैः ।
 घर्षणं त्रिफलाक्ताथपीतेन लवणेन वा ॥ ४३ ॥
 कुर्यादध्वनयोगो वा श्लोकाहंगदिताविमो ।
 शङ्खकोलास्थिकतकद्राक्षामधुकमाक्षिकैः ॥ ४४ ॥
 सुरादन्तार्णवमलैः शिरीषकुसुमान्वितैः ।
 धात्रीफलिज्जकरसे चारी लाङ्गलिकीह्रवः ॥ ४५ ॥
 उपितः शोपितयूर्णः शुक्रहर्षणमञ्जनम् ।
 मुहा वा निसुपाः पिष्टा शङ्खचौद्रसमा युताः ॥ ४६ ॥
 सारी मधूकान्धुमान् मज्जा वाक्षाक्षमाधिका ।
 गोखराश्वोद्दशनाः शङ्खः फेनः समुद्रजः ॥ ४७ ॥
 वर्तिर्जुनतायेन हृहशुक्रकनाशिनी ।
 उत्तन्नं वा सशल्यं वा शुक्रं बालादिभिर्लिखेत् ॥ ४८ ॥
 सिराशुके त्वदृष्टिघ्ने चिकित्सा व्रणशुक्रवत् ।
 पुण्ड्रुयव्याहकाकोलीसिंहीलोहनिशाञ्जनम् ॥ ४९ ॥

कल्कितं छागदुग्धेन सघृतैर्धूपितं यवेः ।

धात्रीपत्रैश्च पर्यायादतिर्नेत्राञ्जनं परम् ॥ ५० ॥

अगान्तायस्यैवच्छस्त्रमजकास्थे च योजयेत् ।

अजकाशामसाध्यायां शुक्रेऽन्यत्र च तद्दिधैः ॥ ५१ ॥

वेदनोपशमं स्त्रे हंपानाद्यक्स्त्रावणादिभिः ।

कूर्याद्दीभक्षतां जेतुं शुक्रेऽस्योत्सेधसाधनम् ॥ ५२ ॥

नालिकेरास्थिमज्जाततालबंशकरीरजम् ।

भस्माद्भिः सूत्रवेष्टाभिर्भावयेत्करभास्थिजम् ॥ ५३ ॥

घूर्णं शुक्रेष्वसाध्येषु तद्द्वैवर्ष्यं घ्नमघ्ननम् ।

साध्येषु साधनायात्तमिदमेव च शीलितम् ॥ ५४ ॥

अजकां पार्श्वतो विध्वा स्रुत्वा विस्राव्य चोदकम् ।

सम प्रपीच्याद्गुष्ठे न वसार्द्रेणानुपूरयेत् ॥ ५५ ॥

व्रणं गोम्रांसचूर्णेन बहं बहं विमुच्य च ।

समराचात् व्रणे रुद्धे कृष्णभागे समे स्थिरे ॥ ५६ ॥

स्त्रे हास्त्रनद्य कर्तव्यं नस्यद्य चौरसर्पिणा ।

तथापि पुनराधाने भेदच्छेदादिकां क्रियाम् ॥ ५७ ॥

युक्त्या कुर्याद्यथा नातिच्छेदेन स्याद्विमज्जनम् ।

नित्यञ्च शुक्रेषु शृतं यथास्वं पाने च मर्शे च घृतं विदध्यात् ।

न हीयते लब्धबला तथान्तस्तीक्ष्णाञ्जनैर्दृक् सततं प्रद्युक्तैः ५८

— ❦ —

द्वादशोऽध्यायः ।

— :: :: —

अथातो दृष्टिरोगविघ्नानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः ।

सिरानुसारिणि मले प्रथमं पटलं स्थिते ।
 अव्यक्तमीचते रूपं व्यक्तमप्यनिमित्ततः ॥ १ ॥
 प्राप्ते द्वितीयं पटलमभूतमपि पश्यति ।
 भूतं तु यद्वादासन्नं दूरे सूक्ष्मं च नेचते ॥ २ ॥
 दूरान्तिकस्य रूपञ्च विपर्ययासेन मन्यते ।
 द्यौषे मण्डलसंस्थाने मण्डलमानीव पश्यति ॥ ३ ॥
 द्विधैकं दृष्टिमध्यस्थे बहुधा बहुधा स्थिते ।
 दृष्टे रभ्यन्तरगते ऋत्नहृत्तविपर्ययम् ॥ ४ ॥
 नान्तिकस्यमधःसंस्थे दूरगं नोपरि स्थितम् ।
 पार्श्वे पश्येन्नपार्श्वस्थे तिमिराख्योऽयमामयः ॥ ५ ॥
 प्राप्नोति काचतां द्यौषे तृतीयपटलास्थिते ।
 तेनोर्ध्वमीचते नाघस्तानुचैलाहतीपमम् ॥ ६ ॥
 यथावर्णञ्च रज्येत दृष्टिर्हीयित च क्रमात् ।
 तथाप्युपेक्षमाणस्य चतुर्थं पटलं गतः ॥ ७ ॥
 लिङ्गनाशं मलः कुर्वन् छाद्येद्दृष्टिमण्डलम् ।
 तत्र वातेन तिमिरे ध्याविह्वलिव पश्यति ॥ ८ ॥
 चलाविलारुणाभासं प्रसन्नं चेन्नते मुहुः ।
 जालानि केशान्मयकान् रश्मीद्यौषेचितेऽत्र च ॥ ९ ॥
 काचीभूते दृग्दृष्ट्या पश्यत्यास्यमनासिकम् ।
 चन्द्रदीपाद्यनेकत्वं वक्रमृज्वपि मन्यते ॥ १० ॥
 हडः काची दृशं कुर्याद् रजोधूमाहतामिव ।
 स्पष्टारुणाभां विस्तीर्णां सूक्ष्मां वा हतदर्शनाम् ॥ ११ ॥
 सलिङ्गनाशो वाते तु सङ्कोचयति दृक्शिराः ।
 दृग्मण्डल विशत्यन्तर्गन्धोरा दृग्सौ च्युता ॥ १२ ॥

पित्तजे तिमिरे विद्युत्खद्योतोद्योतदीपितम् ।
 शिखितित्तिरिपिच्छामं प्रायो नीलञ्च पश्यति ॥ १२ ॥
 काचे दृक् काचनीलाभा तादृगेव च पश्यति ।
 अर्केन्दुपरिवेपाम्निमरोचीन्द्रधनूंषि च ॥ १४ ॥
 शृङ्गनीला निरासोका दृक् क्षिग्वा सिद्धनागतः ।
 दृष्टिः पित्तेन कृष्णास्या सा कृष्णा कृष्णदर्शना ॥ १५ ॥
 भवेत्पित्तविदग्धास्या पीता पीताभदर्शना ।
 कफेन तिमिरे प्रायः क्षिग्धं श्वेतञ्च पश्यति ॥ १६ ॥
 शङ्खेन्दुकन्दकुसुमैः कुमुदैरिव चाचितम् ।
 काचे तु निष्प्रभेन्दुर्कर्मदीपाद्यैरिवाचितम् ॥ १७ ॥
 सिताभा सा च दृष्टिः स्यात्क्षिद्गनाग्रे तु लक्ष्यते ।
 मूर्त्तः कफो दृष्टिगतः क्षिग्धो दर्शननागनः ॥ १८ ॥
 बिन्दुर्जलस्येव चलः पद्मिनीपुटसंस्थितः ।
 उष्णे सद्बोधमायाति कावायां परिसर्पति ॥ १९ ॥
 गह्वकुन्देन्दुकुमुदस्फटिकोपमशक्तिमा ।
 रत्नेन तिमिरे रत्नं तमीभूतं च पश्यति ॥ २० ॥
 काचेन रत्ना लक्ष्या वा दृष्टिस्तादृक् च पश्यति ।
 निद्गनाग्रेऽपि तादृग् दृष्ट् निष्प्रभा हतदर्शना ॥ २१ ॥
 संसर्गसयिपातियु विद्याम् सद्बोधैर्लक्षणात् ।
 तिमिररत्नैर्लक्ष्यन्ते सैः श्लाघ्यैस्तान्कुलेष्वण्डम् ॥ २२ ॥
 तिमिरे श्रेयसोद्देष्टौ चिचो रागः प्रजायते ।
 द्योत्यते नकुलस्येव यम्य दृष्ट् निचितामनैः ॥ २३ ॥
 नकुमान्धः स तत्राश्लिषिन्नः पश्यति नो निधिः ।
 अर्केऽम्भमत्तफन्यस्तगभन्तो स्तम्भमागताः ॥ २४ ॥

स्यगयन्ति दृशं दोषा दोषान्ध. सगदोपर' ।
 दिवाकरकरस्रष्टा भ्रष्टा दृष्टिपधान्मला' ॥ २५ ॥
 विलीनलीना यच्छन्ति व्यक्तमत्राङ्घ्रि दर्शनम् ।
 उष्णतप्तस्य स्रष्टसा शीतवारिनिमज्जनात् ॥ २६ ॥
 त्रिदोपरक्तसपृक्ती यात्वूपोर्द्धं ततोऽचिणी ।
 दाहोपे मलिन शुक्लमहन्धाविलदर्शनम् ॥ २७ ॥
 रात्राधान्यच्च जायेत विदग्धोष्णेन सा स्मृता ।
 भ्रममन्त्राशनाहोयैः सांस्रैर्या दृष्टिराचिता ॥ २८ ॥
 सक्तेदकण्डूकलुपा विदग्धान्नेन सा स्मृता ।
 शोकश्वरशिरोरोगसन्तप्तस्यानिलाद्य ॥ २९ ॥
 धूमाविला धूमदर्शा दृशं कुर्यु स धूमर, ।
 स्रष्टसैवाल्पसत्त्वस्य पश्यती रूपमद्भुतम् ॥ ३० ॥
 भास्वर भास्करादि वा वाताद्या नयनाचिता ।
 कुर्वन्ति तेज सशोष्य दृष्टि भुपितदर्शनाम् ॥ ३१ ॥
 वैदूर्यवर्णा स्तिमिता प्रकृतिस्थामिवाव्यथाम ।
 प्रोपसर्गिक इत्येष लिङ्गनाशोऽत्र वर्जयेत् ॥ ३२ ॥
 विना कफालिङ्गनाशान् गन्धौरा ह्रस्वजामपि ।
 पट् काचा नकुलाभ्यद्य याप्या शेषान्नु साधयेत् ।
 दादग्रेति गदा दृष्टी निर्दिष्टा सप्तविंशति ॥ ३३ ॥

—

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अघातस्तिमिरप्रतिषेध व्याख्यास्याम ।

तिमिरं काचतां याति काचोऽप्यान्धमुपेक्षया ।
 नेत्ररोमेष्वतो घोरं तिमिरं साधयेद् द्रुतम् ॥ १ ॥
 सुखां पचेत् जीवन्त्या द्रोणेऽपां पादशेषिते ।
 तत् काथे द्विगुणं चोरं घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥ २ ॥
 प्रपौण्डरीककाकोलीपिप्पलीरोध्रसैम्भवैः ।
 गताह्वामधुकद्राक्षासितादारुफलत्रयैः ॥ ३ ॥
 कार्षिकेर्निशि तस्यीतं तिमिरापहरं परम् ।
 द्राक्षाचन्दनमञ्जिष्ठाकाकोलीद्वयजीवकैः ॥ ४ ॥
 सितामृतावरीमेढ्रापुण्ड्राङ्गमधुकोत्पलैः ।
 पञ्चेज्जीर्णं घृतप्रस्थं समञ्जीरं पिचून्मितैः ॥ ५ ॥
 हन्ति तत्काचतिमिररक्तराज्जीशिरोरुजः ।
 पटीलनिम्बकटुकादार्वीशिव्यवराहषम् ॥ ६ ॥
 सधन्वयासनायन्ती पर्षटं पालिकं पृथक् ।
 प्रस्थमामलकानाद्य काथयेत्सखणेऽश्वसि ॥ ७ ॥
 तदादृकेऽहैपलिकैः पिष्टैः प्रस्थं घृताम्पचेत् ।
 मूस्तभूनिम्बयस्याङ्गकुटमीदीप्यचन्दनैः ॥ ८ ॥
 सपिप्पलीकैस्तत्तर्पिर्घ्राणकर्णास्यरीगजित् ।
 विद्रधिर्वीरदुटारुर्विसर्पापचिक्षुष्ठनुत् ॥ ९ ॥
 विगेपाण्डुक्रतिमिरनक्तान्योष्ठाग्वदाहनुत् ।
 त्रिफलाष्टपलं काथ्यं पादशेषं जलादृके ॥ १० ॥
 तेन तुम्पयस्तेन त्रिफलापलकस्कयान् ।
 षड्प्रस्थो घृताम्लिहः सितया माचिकेण वा ॥ ११ ॥
 युक्तं पिषेत्तिमिरी तद्युक्तं वा यरारसम् ।
 यटोमधुदिकाकोशोष्ठाघ्रीज्यामृतोत्पलैः ॥ १२ ॥

पालिकैः ससिताद्राचैर्दृष्टप्रस्थं पचेत्समैः ।
 अजाघीरवरावासामार्कवस्वरसैः पृथक् ॥ १३ ॥
 महापैफलमित्येतत्परं दृष्टिविकारजित् ।
 त्रैफलेनाथ हविषा लिहानस्त्रिफलां निशि ॥ १४ ॥
 यष्टीमधुकसंयुक्तां मधुना च परिप्लुताम् ।
 मासमेकं हिताहारः पिबन्नामलकौदकम् ॥ १५ ॥
 सौपर्णं लभते चक्षुरित्याह भगवाच्चिमिः ।
 ताप्यायोहेमयद्याहसिताजीर्याज्यमाचिकैः ॥ १६ ॥
 संयोजिता यथाकाम तिमिरघ्नी वरा वरा ।
 सष्टतं वा वराकायं शोलेयेत्तिमिरामयो ॥ १७ ॥
 अपूपसूपसङ्गुन् वा त्रिफलाचूर्णसंयुतान् ।
 पायसं वा वरायुक्तं शीतं समधुशर्करम् ॥ १८ ॥
 प्रातर्भक्तस्य वा पूर्वमद्यास्पृष्ट्यां पृथक् पृथक् ।
 गृहीकां शर्कराचौद्रेः सततं तिमिरातुरः ॥ १९ ॥
 स्त्रीतोजांगांशुःपष्टिं ताभ्यायोरुष्यकाश्चनैः ।
 युक्तान् प्रत्येकनेकांशैरन्ध्रभूपोदरस्थितान् ॥ २० ॥
 धापयित्वा समाहृत ततस्तथ निषेचयेत् ।
 रसस्तन्धकपायेषु सप्तकृत्वः पृथक् पृथक् ॥ २१ ॥
 वैदूर्यमुक्ताशुहानां त्रिभिर्भागैर्युत ततः ।
 चूर्णाच्चनं प्रयुञ्जीत सक्तयं तिमिरापहम् ॥ २२ ॥
 मांसोषिणातकायःकुडुमनीलोत्पलाभयातुत्यैः ।
 मितकाचगट्फेनकमरिचाप्लवपिण्णमीमधुकैः ॥ २३ ॥
 चन्द्रेऽग्निनीसनाथे मुचूर्णितैरन्नयेदुगलमह्यैः ।

तिमिरामरक्तराजीकण्डूकाचादिशममिच्छन् ॥ २४ ॥
मरिचवरलवणभागौ भागौ द्वौ कणसमुद्रफेनाभ्याम् ।

सौवीरभामनवकं चित्रायां चूर्णितं कफामयञ्जित् ॥ २५ ॥

द्राक्षागृणालीम्वरशे घोरमद्यवसासु च ।

पृथक् दिव्यासु स्त्रीतोजं सप्तकत्वो निषेचयेत् ॥ २६ ॥

तच्चूर्णितं स्थितं शङ्गे दृक्प्रसादनमस्त्रनम् ।

शस्तं सर्वाक्षिरोगेषु विद्वेषपतिनिर्म्मितम् ॥ २७ ॥

निर्दम्भं वादराङ्गारैस्तुत्यं चेत्यं निषेचितम् ।

क्रमाद्जापयः सर्पिः क्षौद्रे तस्मात् पलद्वयम् ॥ २८ ॥

कार्पिकैस्ताप्यमरिचस्त्रीतोजकटुकानतैः ।

पटुरीध्रशिलापथ्याकण्ठीलाञ्छनफेनिकैः ॥ २९ ॥

युक्तं पलेन यस्याथ मूषान्तर्भातचूर्णितम् ।

हस्ति फाचार्जनकान्धरक्तराजीः सुशीलितः ॥ ३० ॥

चूर्णो विशेषान्तिमिरं भास्करो भास्करो यथा ।

विशङ्गाया भुजङ्गस्य गन्धपापाणपञ्चकम् ॥ ३१ ॥

शुल्वतानकयोर्द्वौ द्वौ वङ्गस्यैकोऽश्चनाशयम् ।

अन्धसूषीकृतं धात पक्तं विमलमस्त्रनम् ।

तिमिरान्तकारं मोके द्वितीय इव भास्कारः ॥ ३२ ॥

शोभूचे ह्यगणरमेऽस्त्रकाक्षिके च

फोस्तन्ये हविषि विषे च माक्षिके च ।

यत्तुत्यं अन्नितमनेकयो निमित्तं

तत् कुर्व्याद्दृढमभं नरस्य चक्षुः ॥ ३३ ॥

यथाधर्मं भृद्भरसं सविषाण्यमजापयः ।

यथोरसश्च यन्मोक्षं गताकृतः पृथक् पृथक् ॥ ३४ ॥

नम तप्त पायितं तच्छलाका नेत्रे युक्ता साञ्जमानञ्जना वा ।

नेमिर्यार्मस्त्रावपैच्छिद्यपैङ्गं कण्डूं छाद्य रक्तराजीष्व हन्ति ३

रसेन्द्रभुजगौ तुल्यौ तयोस्तुल्यमथाञ्जनम् ।

द्रूपत्कपूर् रसयुक्तमञ्जनं नयनामृतम् ॥ ३६ ॥

योग्यप्रस्तरुष्वरविप्रकाशगण-

स्तस्यास्यं समयमृतस्य गोमहादि ।

निर्दग्धं समष्टतमञ्जनञ्च पेय्य

योगोऽयं नयनबल करोति गार्धम् ॥ ३७ ॥

कण्यसर्पवदने सहविष्कं दग्धमञ्जनमनिसृतधूमम् ।

चूर्णितं नलदपत्रादिमिश्रं भिन्नतारमपि रक्षति चक्षुः ॥ ३८ ॥

कण्यं सर्पं मृतं न्यस्य चतुरथापि वृथिकान् ।

शौरकुम्भे चिससाहं क्लृप्तयित्वाच मन्थयेत् ॥ ३९ ॥

तत्र यत्रवनीतं स्यात् पुष्पीयास्तेन कुकुटम् ।

अन्धस्तस्य पुरीषेषु प्रेषते भ्रुवमञ्जनात् ॥ ४० ॥

कण्यसर्पवसा शङ्खः कतकात् फलमञ्जनम् ।

रसक्रियेयमधिरादभ्यामां दयानप्रदा ॥ ४१ ॥

मरिचानि द्याहंपिबुस्ताप्याप्तुत्याहंबल पिबुर्यध्याः ।

शौराहं दग्धमञ्जनमप्रतिसाराख्यमुत्तमं तिमिरं ॥ ४२ ॥

अक्षबीजमरिचामलकत्वक् तुल्ययटिमधुकैर्लक्षपिष्टैः ।

क्षाययेव गुटिका परिशुक्ता नाययन्ति तिमिराख्यचिरेण ४३

मरिचामनकजसोद्भवतुत्याञ्जनताप्यधातुभिः क्रमहर्षैः ।

पप्माधिक इति योग्निमिरार्मक्लेदकाचकण्डूर्हस्ता ॥ ४४ ॥

रयानि रुप्य स्फटिकं सुवर्णं स्रोतोऽञ्जनं ताम्ब्रमय सगद्गम्

कुचन्दनं स्रोहितगेरिकञ्च पूर्वाञ्जनं सर्वटगामयप्रम् ॥ ४५ ॥

तिलतैलमघतैलं शृङ्गखरसोऽसनाच्च निर्यूहः ।

आयरुपात्रविपक्तं करोति दृष्टेर्बलं नस्यम् ॥ ४६ ॥

टोपानुरीधेः च नैऋत्यस्तं स्त्री हाम्रुविस्रावणरेकनस्यैः ।

उपाचरेदञ्जनमूर्द्धवस्तिवस्तिक्रियातर्पणलेपसेवैः ॥ ४७ ॥

सामान्यं साधनमिदं प्रतिदोषमतः शृणु ।

वातजे तिमिरे तत्र दशभूलाश्रसा घृतम् ॥ ४८ ॥

क्षौरे चतुर्गुणे येष्ठाकल्कपक्कं पिबेत्ततः ।

त्रिफलापञ्चमूलानां कषायं क्षीरसंयुतम् ॥ ४९ ॥

परण्डतैलमंयुक्तं योजयेच्च विरेचनम् ।

ममूलजाम्बवीवन्तीतुलां द्रुपेऽथमः पचेत् ॥ ५० ॥

षट्भागस्थिते तस्मिन्तैलप्रस्थं पयः समे ।

बलाचितयजीवन्तीवरीमूलेः पलोन्मितैः ॥ ५१ ॥

यटीपलैयतुर्भियं लीहपात्रे विपाचयेत् ।

शोच एव स्थितं मामं नाशनादूर्द्ध्वजपुजान् ॥ ५२ ॥

वातविषामयाञ्च हन्ति तद्विषेधादगामयान् ।

किंशाष्कभराष्कभ्रपुष्टिलावराकान्तिदम् ॥ ५३ ॥

मितैरगडप्रटामिंशोफलटाक्षपचानतैः ।

धीपया विम्बमूलेषु तैलं पक्कं पर्याऽन्वितम् ॥ ५४ ॥

नस्यं सर्वोर्द्ध्वजपूत्यशतश्रेष्णामयार्त्तिजित् ।

बलाश्चने च वैद्याघो वाराहो वा दशप्यते ॥ ५५ ॥

शुष्पादिकुटुटीत्या वा मधुकेनान्विता घृतम् ।

पण्डश्चने च स्त्रीतीजं रसक्षीरघृते क्रमात् ॥ ५६ ॥

निपक्तं पूर्ववद्योष्य तिमिरघ्नमनुत्तमम् ।

असृष्टिं शर्मं याति ततस्त्वंपमाथरीत् ॥ ५७ ॥

गताङ्गाकुष्ठनलदकाकोलीद्वययष्टिभिः ।
 प्रपौण्डरीकसरसधिष्यलीदेवदारुभिः ॥ ५८ ॥
 सर्पिरष्टगुणक्षीरं पक्वं तर्पणमुत्तमम् ।
 मेदसस्तद्वैश्यादुग्धसिद्धात् खजाहतात् ॥ ५९ ॥
 उद्धृतं साधितं तेजो मधुकोशीरचन्दनैः ।
 श्वाविच्छत्यकगोधानां दक्षतित्तिरवर्हिणाम् ॥ ६० ॥
 पृथक् पृथगनेनेव विधिना कल्पयेद्दसाम् ।
 प्रसादनं चो हनश्च पुटपाकं प्रयोजयेत् ॥ ६१ ॥
 धातपीनसवञ्चात्र निरुहं सानुवासनम् ।
 पिक्तजे तिमिरे सर्पिर्जीवनीयफलत्रयैः ॥ ६२ ॥
 विपाचितं पाययित्वा क्षिग्धस्य व्यधयेच्छिराम् ।
 शर्करैसाधिवञ्चूर्णैर्मधुयुक्तैर्विरेचयेत् ॥ ६३ ॥
 सुशीतान् सेकलेपादीन् युञ्ज्यान्नेत्रास्यमूर्द्धसु ।
 सारिवापद्मकोशीरमुक्ताशावरचन्दनैः ॥ ६४ ॥
 वर्तिः शस्त्राञ्जने चूर्णस्तथा पञ्चोत्पलाञ्जनैः ।
 सनागपुष्पकर्पूरयक्ष्माङ्गस्वर्णगैरिकैः ॥ ६५ ॥
 सौवीराञ्जनतुल्यकशुद्धीधात्रीफलस्कटिककर्पूरम् ।
 पञ्चाश पञ्चाशं त्रयमशैकांशमञ्जनं तिमिरघ्नम् ॥ ६६ ॥
 नस्यं चाज्यं शृतं क्षीरजीवनीयसितोत्पलैः ।
 श्लेष्मोद्भवेऽमृताकाथवराकणशृत घृतम् ॥ ६७ ॥
 विध्ये च्छिरा पीतवतो दद्याच्चानु विरेचनम् ।
 काथं पूगाभयाशुण्ठीकृष्णाकुम्भनिकुम्भजम् ॥ ६८ ॥
 ह्रीवेरदारुद्विनिशाकृष्णाकल्कैः पयोऽन्वितैः ।
 द्विपद्ममूलनिर्यूहे तैलं पक्वञ्च नावनम् ॥ ६९ ॥

ग्रहप्रियङ्गुनेपालोकटुत्रिकफलत्रिकैः ।

टुसैमल्याय विप्रला वर्तिः स्यात् कौकिला पुनः ॥७०॥

कण्यलोहरजोव्योषसैम्बवत्रिकलाञ्जनैः ।

शयगोखरसिंहोद्दिना लालाटमस्थि च ॥ ७१ ॥

श्वेतगोमालमरिचशङ्खचन्दनकेनकम् ।

पिष्टं स्नाभ्याजदुग्धाभ्यां वर्तिस्तिमिरसृक्कजित् ॥ ७२ ॥

रत्नाजे पित्तवस्त्रिदिः शीतैयासुं प्रसादयेत् ।

द्राक्षया नसदरोधयष्टिभिः ग्रहताम्बुहिमपक्षपक्षकैः ॥७३॥

सोत्पलैश्चगलदुग्धवर्तितैरसृजं तिमिरमाशु नश्यति ।

शंसर्गसन्निपातोत्ये यथाहोपोद्यां क्रियाम् ॥ ७४ ॥

सिद्धं मधुककमिजिष्कारिचामरदाहभिः ।

सघोरं नाशनं तैलं पिष्टैर्लेपी मुखस्य च ॥ ७५ ॥

नतनीलोत्पलानन्तागच्छाद्भुनिषण्णकैः ।

साधितं नाशने तैलं शिरीषस्तो च शस्यते ॥ ७६ ॥

दद्यादुग्रौरनिर्यैश्चूर्णित कणसैम्बयम् ।

तत्पुतं सघृत भूयः पचेत् शौद्रं घने विपेत् ॥ ७७ ॥

शीते चाश्विन् हितमिदं सर्वजे तिमिरेऽक्षुनम् ।

शस्त्रीनि मज्जपूर्णानि सत्त्वानां रात्रिचारिणाम् ॥ ७८ ॥

श्रीतीजाञ्जनयुक्तानि वृद्धत्यश्वसि दासयेत् ।

मासं विश्रुतिरात्रं वा ततश्चोद्धृत्य शोषयेत् ॥ ७९ ॥

समिपशुद्धीपुण्याणि अयथवाहानि तानि तु ।

सूर्यितान्यस्तर्न येषां तिमिरे सन्निपातिके ॥ ८० ॥

काचिऽप्येवा क्रिया मुक्ता गिरां यन्मनिषीहिताः ।

शान्त्याय स्युमंता दद्यात्प्राप्ये रत्ने जज्ञीकसः ॥ ८१ ॥

गुडः फेनोष्णं कृष्णा मरिचं कुङ्कुमाद्रजः ।
 रसक्रियेयं सघ्नीद्रा काचयापनमध्वनम् ॥ ८२ ॥
 नकुलाभ्ये त्रिदीपीत्ये तैमिर्यविहितो विधिः ।
 रसक्रियाघृतघ्नीद्रगोभयस्वरसद्भुतेः ॥ ८३ ॥
 तार्क्ष्यगैरिकतालीसैर्निशाभ्ये हितमध्वनम् ।
 दध्ना विष्टं मरिचं रात्र्याभ्याध्वनमुत्तमम् ॥ ८४ ॥
 करञ्चिकोत्पलस्वर्णगैरिकाम्बाजकेसरैः ।
 पिष्टैर्गोमयतोयेन वर्त्तिर्दीपान्धनशयिनी ॥ ८५ ॥
 अजामूत्रेण वा कौन्तीकृष्णास्रोतोजसैश्वरैः ।
 कालानुसारीत्रिकटुत्रिफलासमनःशिनाः ॥ ८६ ॥
 सफेनान्द्रागदुग्धेन रात्र्याभ्ये वर्त्तयो हिताः ।
 सन्निवेश्य यक्ष्णमध्ये पिप्पलीरद्वहन् पचेत् ॥ ८७ ॥
 ताः शष्पा मधुना घृष्टा निशाभ्ये श्रेष्ठमध्वनम् ।
 खादेश्च श्लोहयकती महाहिमे तैलसर्पिषा ॥ ८८ ॥
 घृते सिद्धानि जीवन्त्याः पल्लवानि च भक्षयेत् ।
 तथातिमुक्तकैरप्युग्नेफान्पभिरुजानि च ॥ ८९ ॥
 मृष्ट घृतं कुम्भयोनिः पत्रैः पाने च पूजितम् ।
 धूमराप्याम्बापक्षोणविदाहै जीर्णसर्पिषा ॥ ९० ॥
 क्षिग्ध विरेचयेच्छीतेः शीतैर्दिष्ट्याश्च सर्वतः ।
 गोशुक्रद्रसदुग्धाज्यैर्विपक्तं शस्यतेऽध्वनम् ॥ ९१ ॥
 स्वर्णगैरिकतालीसघूर्णावापा रसक्रिया ।
 मन्दागावरकानन्तामध्विष्ठादावियष्टिभिः ॥ ९२ ॥
 चीराटांगं घृतं पक्व सतैमं नावनं हितम् ।
 तर्पणं श्रीरसर्पिः श्लाद्गाग्रति गिराव्यधुः ॥ ९३ ॥

चिन्ताभिघातभीशोकरीच्यात् सोक्तकासनात् ।

विरिकनस्यवमनपुटपाकादिविभ्रमात् ॥ ८४ ॥

विदग्धाहारवमनात् क्षुत्तृष्णादिविधारणात् ।

अचिरीगावसानाच्च पश्ये तिमिररोगवत् ॥ ८५ ॥

यथास्व तप युञ्जीत दोषादीन् वीक्ष्य भेषजम् ।

सूर्योपरागानलविद्युदादिविलोकनेनोपहतेक्षणस्य ।

सन्तर्पणं स्निग्धहिमादि कार्यं तथाञ्जन हेमघृतेन घृष्टम् ८६

चघूरघाया सर्वकाल मनुष्ये

यंन कर्तव्यो जीविते यावद्विच्छा ।

ध्यर्था लोकीऽयं सुख्यराषिन्दिवाणा

पुत्रामन्याना विद्यमानेऽपि विज्ञे ॥ ८७ ॥

विफला रुधिरसुतिर्विंशद्विग्येनसो निर्हतिरव्यनश्च मस्यम् ।

शकुनासनतासपादपूजा घृतपानश्च सदैव जेवरथा ॥ ८८ ॥

अहितादग्नास्तदानिहृत्तिर्भृशभास्वजलघृत्प्रधीक्षणाद्यः ।

मुनिना निमिनोपदिष्टमितम् परम रक्षणमोक्षण्यं पुत्राम् ८९

—०—

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथातो विद्वनाद्यपत्तिष्वेव व्याख्यास्याम ।

विष्णुष्णुभ्रातृनिषेधं विद्वनाद्य ककोटवम् ।

आशक्त्यादिभिः परं निर्विषयैर्जितमपटवैः ॥ १ ॥

सोऽस्युत्तमो हि विषमोऽपि मनुजिभङ्गु ।

गन्नाकशाऽवकटोऽपि पुनरुद्धं प्रपद्यते ॥ २ ॥

करोति वेदनां तीव्रां दृष्टिश्च स्थगयेत्पुनः ।

श्लेष्मलेः पूर्यते चाशु सोऽन्यैः सोपद्रवैश्चिरात् ॥ ३ ॥

श्लैष्मिको निड्ढनाशो हि सितत्वाच्छ्लेष्मणः सितः ।

तस्यान्यदोषाभिमवाद् भवत्यानीनता गद्दः ॥ ४ ॥

तत्रायर्त्तचला दृष्टिरायर्त्तस्वरुणा सिता ।

शर्करार्कपयोलेगनिधितेव घनाति च ॥ ५ ॥

राजौमतीदृङ्निधितागालिशूकाभराजिभिः ।

विषमच्छिन्नदग्धाभा सरक्च्छिन्नाशुका स्मृता ॥ ६ ॥

दृष्टिः कांस्यसमच्छाया चन्द्रकी चन्द्रकाकृतिः ।

ह्रस्वाभा नैकवर्णा च ह्रस्वकी नाम मीलिका ॥ ७ ॥

न विध्येदशिरार्हाणां न दृक्पीनसकासिनाम् ।

नाजीर्णीभौरुमितिशिरःकर्णाक्षिशूशिनाम् ॥ ८ ॥

अथ साधारणे काले शुद्धसम्भोजितात्मनः ।

दृग्नि प्रकाशे पूर्याह्ने भियग् जानूधूपौठगः ॥ ९ ॥

यन्त्रितस्योपविष्टस्य स्त्रिन्नाचस्य मुखानिलैः ।

अङ्गुष्ठभृदिते नेत्रे दृष्टौ दृष्टोत्प्लुतं मसम् ॥ १० ॥

स्त्रनासां प्रेचमाणस्य निष्कम्पं मूर्ध्नि धारिते ।

कृष्णादर्धाङ्गुलं मुञ्जा तदर्हाहमपाङ्गतः ॥ ११ ॥

तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैः शलाकां निधत्तं धृताम् ।

दैर्घ्याच्छिद्रं नयेत्पाखाद्दृष्टुं मामन्यथात्रिव ॥ १२ ॥

सव्यं दक्षिणहस्तो न नेत्रं सव्येन चेतरेत् ।

विध्येत् सुषिद्धे शब्दः श्यादरुक्चाम्बुलवत् सुतिः ॥ १३ ॥

सास्त्रव्यसातुरं चानु नेत्रं स्तन्येन सेचयेत् ।

शलाकायाश्चतोऽयेण निर्लिखेन्नेत्रमण्डलम् ॥ १४ ॥

अबाधमानः शनकैर्नासां प्रतिनुदंस्ततः ।

उत्सिञ्चनाच्चापहरेद्दृष्टिमण्डलगं कफम् ॥ १५ ॥

स्थिरे दौषे चले वापि स्निग्धेदधिबाह्वतः ।

अथ दृष्टेषु रूपेषु शलाकामाहरेच्छनैः ॥ १६ ॥

घृताभ्रुतं पिबुं दत्त्वा बध्वाच्च शाययेत्ततः ।

विद्वादन्येन पार्श्वेन तमुत्तानं हयोर्ध्वधि ॥ १७ ॥

नियाते शयनेऽभ्यक्तशिरःपादं हिते रतम् ।

श्वयुं कासमुद्धारं शीवनं पानमथसः ॥ १८ ॥

अधोमुखस्थितिं ज्ञानं दन्तधावनमध्वपम् ।

सताहं नाचरेत् शो हपीतवध्वात्र यन्त्रया ॥ १९ ॥

शक्तितो लङ्घयेत्तेको रजि कोष्णेन सर्पिषा ।

सव्योषामलकं वाद्यमश्रीयात्सघृतं द्रवम् ॥ २० ॥

धिलेपीं वा अह्नाच्चास्य क्वाथैर्मुक्ताच्च मोचयेत् ।

वातघ्नैः सममे त्वङ्गि सर्वधैवाच्च मोचयेत् ॥ २१ ॥

यन्त्रयामनुदध्येत दृष्टे रास्त्रैर्यस्त्राभतः ।

रूपाणि सूक्ष्मदीप्तानि सहसा नावलीकयेत् ॥ २२ ॥

शोफरागरुजादीनामधिमन्यस्य चोद्भवः ।

अहितैर्वेधदीपाच्च यथास्वं तानुपाचरेत् ॥ २३ ॥

कल्किताः सघृता दूर्वायथगैरिकंसारिषाः ।

सुखालेपे प्रयोक्तव्या रुजारागीपशान्तये ॥ २४ ॥

ससर्पपास्तिलास्तद्व्यातुलुङ्गरसाभुताः ।

पयस्यासारियानन्तामञ्जिष्ठामधुयटिभिः ॥ २५ ॥

अजाधीरयुतैर्लेपः सुस्रोण्यः शम्भूकृत्परम् ।

रोध्रसैश्वर्यमृद्धोकामधुकैच्छागलं पयः ॥ २६ ॥
 शृतमाशोतनं यीज्यं रुजारागविनाशनम् ।
 मधुकोत्पलकुष्ठैर्वा द्राक्षात्वाचासितान्वितैः ॥ २७ ॥
 वातघ्नसिद्धे पयसि शृतं सर्पिश्चतुर्गुणे ।
 पद्मकादिप्रतीर्वापं सर्वकर्मसु शस्यते ॥ २८ ॥
 शिरां तथानुपशमे स्निग्धस्त्रिषस्य मोक्षयेत् ।
 मन्वोक्ताश्च क्रियां कुर्याद् व्यधे रुद्धेऽन्नमं मृदु ॥ २९ ॥
 आठकीमूलमरिचहरितालरसाञ्जनैः ।
 विद्धेऽस्त्रिं सगुडा वर्त्तियोन्या दिव्याम्बुपेयिता ॥ ३० ॥
 जातीशिरौपधवनेपविपाणपुष्प
 वैडूर्यमौक्तिकफल पयसा सुपिष्टम् ।
 भाजिन ताम्रमसुना प्रतनु प्रदिग्धं
 समाहतः पुनरिदं पयसैव पिष्टम् ॥ ३१ ॥
 पिष्ट्वाञ्जनं हितमनातपशुष्कमस्त्रि
 विद्धे प्रसादजनन बलकृत् दृष्टेः ।
 स्रोतोजविट्टमशिलासुधिफेनतीक्ष्णै-
 रस्यैवतुस्यसुदितद्रुणकल्पनाभिः ॥ ३२ ॥

—०—

पञ्चदशोऽध्यायः ।

—::०::—

अथातः सर्वाच्चिरोगविघ्नानं व्याख्यास्यामः ।
 धातन नेत्राभिषन्दे नासानाष्टोऽस्पशीफता ।
 शहाच्चिभूललाटस्य तोदस्फुरणभेदनम् ॥ १ ॥

पातपित्तकफसन्निपातजां नैत्रयोर्बहुविधामपि व्यथाम् ।
 ग्रीष्ममेव जयति प्रयोजितः शिथुपल्लवरमः समाक्षिकः ॥८॥
 तरुणमुरुवकपत्रं मूलं च विभिद्य मिदमाजे क्षीरे ।
 वाताभिष्यन्दरुजं सद्यो विनिहन्ति सक्तुपिण्डिका क्षीप्या ॥९॥
 आयोतनं मारुतजे क्वाथो विस्वादिभिर्हितः ।
 कोषाः सङ्घैरण्डजटावृद्धतीमधुशिथुभिः ॥ ११ ॥
 श्लैश्वरवक्रग्राङ्गैः षोडश्वरत्वक्षु साधितम् ।
 साम्भसा पयसाजेन शूलायोतनमुत्तमम् ॥ १२ ॥
 मञ्जिष्ठारजनीलाक्षाद्राद्यादिमधुकोत्पलैः ।
 क्वाथः संशर्करः शीतः सेचनं रक्तपित्तजित् ॥ १३ ॥
 कमेक्ष्यद्याद्वरजस्तान्तवे शिथिलं स्थितम् ।
 अण्डु दिव्यासु निहितं हितं स्यन्देऽस्त्रपित्तजे ॥ १४ ॥
 पुण्ड्रयष्टीनिशामूतीप्लुताः स्तन्ये संशर्करे ।
 छागदुग्धेऽथवा दाहदुग्धरागाद्युनिवर्तनी ॥ १५ ॥
 श्लैतरोध्रं समधुर्कं घृतमृष्टं सुचूर्णितम् ।
 वस्त्रस्यं स्तन्यमृदितं पित्तरक्ताभिवातजित् ॥ १६ ॥
 नागरत्रिकलानिम्बवासारोधरसं कफे ।
 कौषामायोतनं मिश्रैर्भेषजैः सान्निपातिके ॥ १७ ॥
 सर्पिः पुराणं पवने पित्ते शर्करयान्वितम् ।
 व्योपसिद्धं कफे पीत्वा यवक्षारावचूर्णितम् ॥ १८ ॥
 स्त्रावयेद्दुर्धिरं भूयस्ततः क्षिम्बं विरेचयेत् ।
 श्वानूपवेषवारेण शिरोवदनक्षेपनम् ॥ १९ ॥
 उशो न शूले दाहे तु पयः सर्पियुतैर्हिमैः ।
 तिमिरप्रतिषेधश्च वीष्णु युष्मगाद्यथायथम् ॥ २० ॥

शुक्लास्यादूषिकाशीतमच्छमशुचलारुजः ।
 निमेषोन्नेषणं कृच्छ्राज्जन्तूनामिव सर्पणम् ॥ २ ॥
 अस्याधातमिवाभाति सूक्ष्मैः श्वैर्दिवाचितम् ।
 सिग्धोष्णै सोपशमन सोऽभियन्द उपेक्षितः ॥ ३ ॥
 अधिमन्यो भवेत्तत्र कर्णयोर्नदनं भ्रंशः ।
 अरण्ये व चमथ्यन्ते ललाटाचिभ्रुवाद्यः ॥ ४ ॥
 हताधिमन्यः सोऽपि स्यात् प्रमादात्तेन वेदनाः ।
 अनेकरूपा जायन्ते व्रणो दृष्टौ च दृष्टिहा ॥ ५ ॥
 अन्यादिग्रहतो वायुरन्यतो या प्रवर्त्तयेत् ।
 व्यथां तीव्रामपैच्छिष्यरागयोषं विलोचनम् ॥ ६ ॥
 सद्बोचयति पर्यशु सोऽन्यतो वातसंघ्नतः ।
 तद्वन्नै च भवेत्लिङ्गमून वातविपर्यये ॥ ७ ॥
 टाड्यो धूम्रायन शोफः श्लाघता यत्कर्णो बद्धिः ।
 अस्तःक्लीदोऽशुपीतोष्ण रागः पीताभदर्शनम् ॥ ८ ॥
 क्षारोक्षितक्षताक्षिलं पित्ताभियन्दसक्षणम् ।
 श्वलदद्धारकीर्णाभं यकृत्पिण्डसमप्रभम् ॥ ९ ॥
 अधिमन्ये भवेन्नै चं स्वन्दे तु कफसम्भवे ।
 लाघवं शोफी महान् कण्डूर्निद्राक्षानभिनन्दनम् ॥ १० ॥
 शान्द्रस्त्रिग्धबहुश्वे तपिच्छावदूषिकाशुता ।
 अधिमन्ये नत कृष्णामुत्तं शुक्लमण्डलम् ॥ ११ ॥
 प्रसेको नासिकाधानं पांशुपूर्णमितेक्षणम् ।
 रक्ताशु राजीदूषीकशुक्लमण्डलदर्शनम् ॥ १२ ॥
 रक्तप्यन्देन नयनं सापक्षम्यन्दसक्षणम् ।
 मन्ये ऽक्षि ताम्रपर्यन्तमुत्पाटनसमानरुक् ॥ १३ ॥

रागेण बन्धूकनिभं ताम्यति स्पर्शनाक्षम् ।
 असृष्टं निमग्नारिष्टाभं कृष्णमग्न्याभदर्शनम् ॥ १४ ॥
 अधिमन्या यथास्त्रश्च सर्वे स्यन्दाधिकव्यथाः ।
 शङ्खदन्तकपोनेषु कपाले चातिरुक्तराः ॥ १५ ॥
 घातपित्तोत्तर घर्षतोद्भेदोपदेष्टवत् ।
 रुक्मदारुणवर्णाचिकृच्छोन्मीलनमीलनम् ॥ १६ ॥
 विकूर्णन विगुष्कत्वं शीतेच्छा शूलपाकवत् ।
 उक्तः शुक्लाक्षिपाकोऽयं सगोफः स्यात्त्रिभिर्गमैः ॥ १७ ॥
 मरुत्तैस्तत्र शोफोऽतिरुग्दाहठोवनादिमान् ।
 पक्षादुन्वरमद्भागं जायते शुक्लमण्डलम् ॥ १८ ॥
 अश्रूणागीतविगटपिच्छनाच्छृणु सुदुः ।
 पल्पगोफेऽल्पगोफसु पाकीऽन्यैर्मक्षयैस्तथा ॥ १९ ॥
 अक्षिपाकात्यये शोफः संरन्धः कल्पुपायुता ।
 कफोपदिग्धमसित सित प्रह्लेदरागवत् ॥ २० ॥
 दाहो दर्शनसंरोधो वेदनायानवस्थिताः ।
 अन्नसारोऽम्भतां नीतः पित्तरतांस्वणैश्मलेः ॥ २१ ॥
 गिराभिर्नेत्रमारुटः करोति श्यावनीहितम् ।
 सगोफदाहपाकाशु भृगं चात्रिमदर्शनम् ॥ २२ ॥
 पक्षापित्तोऽयं मित्युक्ता गदाः षोडश सर्वगाः ।
 हताधिमन्यमेतेषु साक्षिपाकात्ययं तज्जेत् ॥ २२ ॥
 यथाहृतः पञ्चरात्रेण दृष्टिं सप्तारिण श्रेष्ठजातोऽधिमन्यः ।
 यथात्पत्रो हन्ति तद्वधिराधान् मिथ्याचारात् पेशिकः सद्य एव

षडशोऽध्यायः ।

अथातः सर्वात्त्रिरोगप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।

प्रायूप एव स्यन्देषु तौष्णीगरण्डूपनावनम् ।

कारयेदुपवासं च कौपादम्यत्र धातजात् ॥ १ ॥

दाहोपटेहरागाशुशोफशान्थै विडालकम् ।

कुर्व्यात्सर्वं च पचैत्सामरिचस्वर्णगैरिकैः ॥ २ ॥

मरसाञ्जनयष्ट्याङ्गनतचन्दनसैन्धवैः ।

शैश्वव नागर तार्क्ष्यं शृष्टं मण्डेन सर्पिषः ॥ ३ ॥

वातजे घृतशृष्टं वा योज्यं शबरदेशजम् ।

मांसीपद्मककाकोलीयश्याक्षैः पित्तरक्तयोः ॥ ४ ॥

मनोहाफलिनीक्षौद्रैः कफे सर्वेषु सर्वजे ।

सितमरिचभाग्निक चतुर्गुणीघ्नं हिरण्यगावरकम् ।

सङ्घूर्ण्य वस्यवह प्रकुपितमात्रेऽवगुण्ठन नेत्रे ॥ ५ ॥

आरण्यान्कणपरसे पटाववहाः

सुम्निन्नानएवितुमीक्षताः कुन्तवाः ।

तङ्गूर्णं सक्तदवचूर्णनाप्रिशोथे

नेपाणा विधनति सद्य एव कोपम् ॥ ६ ॥

घोपाभयातुत्यकवाटिरोधैर्मूर्तोसच्छ्रमैः त्रयवस्तवदेः ।

ताम्रस्यधास्याग्निमग्नमूर्तिरतिं जयत्यक्षिणि नैकरूपाम् ०

घोरशभिः सज्जिनपनैः पन्नं तथैकं कटहट्टेय्याः सिद्धम् ।

सेकोऽटभागगिटः क्षोटगतः सर्वदोषकुपित नेत्रे ॥ ८ ॥

वातपित्तकफसन्निपातजां नेत्रयोर्बहुविधामपि व्यथाम् ।
 शीघ्रमेव जयति प्रयोजित. शिशुपल्लवरम समाचिकः ॥८॥
 तरुणमुरुवकपत्र मूल च विभिद्य मिहमाजे क्षीरे ।
 वाताभिष्यन्दरुज सद्यो विनिहन्ति सक्तुपिण्डिका क्षीणा १०
 आयोतनं मारुतजे क्वाथो विस्वादिभिर्हितः ।
 कोष्ठाः सहैरण्डजटाहृत्तीमधुशिशुभिः ॥ ११ ॥
 क्षीवैरवक्रगाह्णैष्टोदुम्बरत्वक्षु साधितम् ।
 साम्भसा पयसाजेन शूनायोतनमुत्तमम् ॥ १२ ॥
 मञ्जिष्ठारजनीलाक्षाद्राक्षादिमधुकोत्पलेः ।
 क्वाथः सगर्करः शीतः सेचनं रक्तपित्तजित् ॥ १३ ॥
 कसेरुयस्याह्वरजस्तान्तवे शिथिल स्थितम् ।
 भष्पु दिव्यासु निहितं हितं व्यन्देऽस्त्रपित्तजे ॥ १४ ॥
 पुण्ड्रयष्टीनिशामूतीश्रुताः स्तन्ये सगर्करे ।
 छागदुग्धेऽथवा दाहुरुग्रागाशुनिवर्तनी ॥ १५ ॥
 श्वेतरोध्रं समधुकं घृतभृष्टं सुधूर्षितम् ।
 वज्रास्यं स्तन्यमृदितं पित्तरक्ताभिघातजित् ॥ १६ ॥
 नागरश्चिफ्नानिम्यवासारोध्ररसं कफे ।
 कोष्णमायोतन मिथ्यैर्भेषजैः सान्निपातिके ॥ १७ ॥
 मर्पिः पुराणं पवने पित्ते शर्करयान्वितम् ।
 व्योषमिह कफे पीत्वा यवपारावधूर्षितम् ॥ १८ ॥
 खावयेद्वधिरं भूयस्ततः क्षिण्वं विरेचयेत् ।
 पान्पपेक्षवारिष शिरीषदननेपनम् ॥ १९ ॥
 उष्णेन शूले टाह्वे तु पयः सर्पियुत्तैर्हिमैः ।
 तिमिरप्रतिषेधश्च वीक्ष्य युष्मगायघाययम् ॥ २० ॥

अशनेव विधिः सर्वो मन्थादिष्वपि शस्यते ।
 अशान्तौ सर्वा मन्थे भ्रुवोरुपरि दाहयेत् ॥ २१ ॥
 रूप्यं रुचेण गोदध्ना लिम्पे त्रीलत्वमागते ।
 शुष्के तु मधुना यतिर्वातास्यामयनाशिनी ॥ २२ ॥
 सुमनः कौरका शङ्खास्तफला मधुकं वला ।
 पिप्परत्तापहा यतिः पिष्टा दिव्येन वारिणा ॥ २३ ॥
 सैन्धवं त्रिफला व्योषं शङ्खनाभिः समुद्रजः ।
 फेनः शैलेयकासर्जो यतिः श्लेष्माचिरीगुत् ॥ २४ ॥
 प्रपोण्डरीक यष्ट्याह्नं दार्ढ्यं चाष्टपलं पचेत् ।
 जलद्रोणे रगे पूते पुनः पक्वे घने क्षिपेत् ॥ २५ ॥
 पुष्पाञ्जनाद्दशपलं कर्षुषु भरिषात्ततः ।
 कृतयूथोऽथवा यतिः सर्वाभित्यन्दसम्भवान् ॥ २६ ॥
 हन्ति रागरुजाघर्षान् सथो हृष्टिं प्रसादयेत् ।
 अयं पाशुपतो योगो रहस्यं भिषजां परम् ॥ २७ ॥
 शुष्काक्षिपाके हवियः यानमक्षीय तर्पणम् ।
 घृतंन जीवनीयेन नस्यं तैनेन चापुना ॥ २८ ॥
 परिपेकी हितयाच पयः कीणां ससैन्धवम् ।
 सर्पियुक्तं सून्यपिष्टमञ्जनं हि महीपधम् ॥ २९ ॥
 वसा चानूपमत्वात्या किञ्चित्त्वैश्वयनागरा ।
 घृतात्तान् दर्पणे घृष्टान् केशान् मल्लकसम्पटे ॥ ३० ॥
 दग्ध्वाण्यपिष्टा खोद्य्या सा मधी श्रेष्ठमञ्जनम् ।
 मगोके चास्पगोके च सिग्धस्य व्यधयेष्टिराम् ॥ ३१ ॥
 रूकः सिग्धैः पुनर्द्राक्षापय्याकायविहृद्घृतेः ।
 मेतरोधं घृतंभृष्टं चूर्णितं तान्तापस्यितम् ॥ ३२ ॥

उष्णाश्विना विमृदितं सेकः शूलहरः परम् ।

दार्वीप्रपौण्डरीकस्य क्वाथो वायोतने हितः ।

सन्धावांश्च प्रयुञ्जीत घर्षरागाश्रुसुगंधरान् ॥ ३३ ॥

ताम्रं लोहे मूत्रघृष्टं प्रयुक्तं नेत्रे सर्पिर्धूपितं वेदनाघ्नम् ।

ताम्रैर्घृष्टो गन्धदघ्नः सरो वा युक्तः कृष्णासैन्धवाभ्यां वरिष्ठः ३४

ग्रहं ताम्रे स्तन्यघृष्टं घृतात्तैः शम्याः पचैर्धूपितं तद्यवैश्च ।

नेत्रे युक्तं हन्ति सन्धावसंघ्नं क्षिप्रं घर्षे वेदनां चातितीव्रान् ३५

उदुम्बरफलं लोहघृष्टं स्तन्येन धूपितम् ।

सान्ध्यैः शमीच्छदैर्दाहशूलरागाश्रुघर्षजित् ॥ ३६ ॥

शिशुपक्षयनिर्व्यासः सुघृष्टस्ताम्रसम्पुटे ।

घृतेन धूपितो हन्ति शोफघर्षाश्रुवेदनाः ॥ ३७ ॥

तिलाश्वसा मृत्कपालं कांस्थे घृष्टं सुधूपितम् ।

निम्बपचैर्घृताभ्यक्तैर्वर्षशूनाश्रुरागजित् ॥ ३८ ॥

सन्धावेनाञ्जिते नेत्रे विगतीमधवेदने ।

स्तन्येनायोतनं कार्थ्यं त्रिःपर नाञ्जयेच्च तैः ॥ ३९ ॥

'तालीमपचपलानतसोहरजाञ्जनैः ।

जातीमुकुमकासीससैन्धवैर्मूत्रपेपितैः ॥ ४० ॥

ताम्रमाग्निष्य सप्ताहं धारयेत्येवमेततः ।

मूत्रेणैवानु शुटिकाः कुर्याच्छायाविशोपिताः ॥ ४१ ॥

ताः स्तन्यघृष्टा घर्षाश्रुगीफकण्डूविनाशनाः ।

व्याघ्रोत्वङ्मधुकं ताम्ररघीजाघीरकस्मितम् ॥ ४२ ॥

शम्यामलकपत्राद्यधूपितं शोणरुद्रप्रणुत् ।

अश्रुपिते प्रयुञ्जीत पित्ताभिव्यन्दसाधनम् ॥ ४३ ॥

उत्क्रिटाः कफपित्ताग्निषयोत्याः कुकृष्णाः ।

पक्ष्मोपरोधः शुष्काक्षिपाकः पूयान्मसो विसः ॥ ४४ ॥

पोथकाम्लोपितोऽन्याख्यस्यन्दमन्याविनानिनात् ।

एतेऽष्टादश पिप्पलाख्या दीर्घकालानुबन्धिनः ॥ ४५ ॥

चिकित्सा पृथगेतेषां स्व स्वमुक्ताथ यच्छते ।

पिप्पलीभूतेषु सामान्यादथ पिप्पलाक्षिरोगिनः ॥ ४६ ॥

स्त्रिगधस्य छर्दितदतः शिराविडहृतामृजः ।

धिरिक्षस्य च वर्तमानु निर्लिखेदाविशुद्धितः ॥ ४७ ॥

तुल्यरुस्य पलं श्वेतमरिचानि च विशतिः ।

त्रिंशताकाञ्चिकपलैः पिष्टा ताम्ने निधापयेत् ॥ ४८ ॥

पिप्पलानपिप्पलान् कुरुते बहुवर्षोत्थितानपि ।

तत् मेकेनोपदेहानु कण्डूशोफाय गाशयेत् ॥ ४९ ॥

करञ्जबोज सुरस सुमनःकोरकाणि च ।

सधुश्र साधयेत् क्वाये पूने तत्र रमक्रिया ॥ ५० ॥

अन्नं विषभेषज्य पक्ष्मणाश्च प्ररीहणम् ।

रसाङ्गन मर्जरभो रीतीपुष्यं मनःशिना ॥ ५१ ॥

ससुद्रफेन लक्षण गैरिक मरिचानि च ।

अन्नं सधुना पिष्टं स्त्रीदक्षण्डूघ्नमुत्तमम् ॥ ५२ ॥

अभयारगपिष्टं वा तगर पिप्पलाशमम् ।

भावित ब्रह्मामूत्रेण सखे ह्म टेवदारु च ॥ ५३ ॥

सैन्धवविफलाकृष्णाकटुकागदनाभयः ।

सदाऽम्बरजसो वर्तिः पिप्पलशुक्रकृष्णाशिनौ ॥ ५४ ॥

पुष्यकासीमचूर्णौ वा सुरसारसंभावितः ।

ताम्ने द्याह तत् पैक्षरश्मयातजिदघ्ननम् ॥ ५५ ॥

चनच सोधीरकमन्त्रनश्च ताभ्यां समं ताम्बरलय सूक्ष्मम् ।

पिप्प्लेषु रोमाणि निषेवितोऽमौ चूर्णं करीत्येकशनाकत्रापि ॥५६॥

साचानिर्गुण्डीमृद्गदार्धोरसेन

यथ कार्पास भावित सप्तकृत्व ।

टोप प्रक्ष्वान्य सर्पिषा तक्षमुत्था

येष्टा पिप्प्लाना रोपणार्थे मयी सा ॥ ५७ ॥

वर्त्मान्बलेख बहुशस्तद्वच्छाणितमोक्षणम् ।

पुन पुनर्विरिकञ्च नित्यमाद्योतनाञ्जनम् ॥ ५८ ॥

नावन धूमपानञ्च पिप्प्लरोगातुरी भजेत् ।

प्यान्ममे त्वगान्तेऽन्तर्दाह क्षुम्भगलाकया ॥ ५९ ॥

चतुर्नवतिरित्यष्टौर्हेतुलक्षणगाधनै ।

परम्परमसद्दीर्णा कात्स्येन गदिता गदा ॥ ६० ॥

सर्पदा च निषेवेत स्वस्थोऽपि नयनप्रिय ।

पुराणयवगोधूमगान्निषट्टिककोद्रवान् ॥ ६१ ॥

सुहादीन् कफपित्तघ्नान भूरिसपि परिष्कृतान् ।

शाक चैव विध मास जाङ्गल टाडिम सिताम् ॥ ६२ ॥

सैन्धव त्रिकटा टाघा यारियानि च नाभसम् ।

आतपत्र पदत्राण विधिवहोपशोधनम् ॥ ६३ ॥

वर्जयेद्देगसरोधमलोर्णाध्यगनानि च ।

शोकक्रोधद्विवास्वप्नशिशाजागरणानि च ॥ ६४ ॥

विटाहि विष्टम्भकर यज्ञेहाहारभेषजम् ।

द्वे पादमध्ये पृथुसन्निवेशे शिर गते त बहुधा च नेत्रे ।

ताम्बचणीदत्तेनलेपनादीन् पादप्रयुक्ताञ्जन नयन्ति ॥ ६५ ॥

मलोष्णसहृदनपीडनाद्येस्ता दूषयन्ते नयनानि दुष्टा ।

भवेत् सदा दृष्टिहितानि तस्मादुपानदभ्यञ्जनधायनानि ॥६६॥

सप्तदशोऽध्यायः ।

—०८०—

पघातः कर्णरोगविज्ञानीयं व्याख्यास्यामः । १
 प्रतिश्यागजलक्रीडाकर्णकण्डूयनैर्मरुत् ।
 मिथ्यायोगेन शब्दस्य कुपितोऽन्यैश्च कोपनैः ॥ १ ॥
 प्राप्य त्र्योत्रशिराः कुर्याच्छूलं म्रोतसि वेगवत् ।
 अर्धावभेदकं स्तम्भं शिशिरानभिनन्दनम् ॥ २ ॥
 विराञ्च पाकं पक्नन्तु ससौकामल्पगः सुवेत् ।
 त्र्योत्रं शून्यमकस्माच्च प्यात्सञ्चारविचारवत् ॥ ३ ॥
 शूलं पित्तात् सदाहोषा शीतेच्छा श्लयथुं ज्वरम् ।
 आशु पाकं प्रपक्नन्तु सपोतलसिकास्रुतिः ॥ ४ ॥
 सानसौका सृग्नेद्यद्यत्तत्त्पाकमुपैति च ।
 कफाच्छिरोहनुग्रीवागौरवं मन्दतारुजः ॥ ५ ॥
 कण्डूः श्लयथुरुष्णेच्छा पाकात् श्वेतघना स्त्रुतिः ।
 करोति यवणे शूलमभिघातादि दूपितम् ॥ ६ ॥
 रक्षां पित्तसमानार्त्तिं किञ्चिदाधिकालक्षणम् ।
 शूलं समुदितैर्दीपैः सशोफज्वरतीव्ररुक् ॥ ७ ॥
 पर्यायादुष्णशीतेच्छं जायते श्रुतिजाड्यवत् ।
 पक्कं सितासितारक्तघनपूयप्रवाहि च ॥ ८ ॥
 शब्दवाहिशिरासंस्थे शृणोति पवने मुहुः ।
 नाटानकस्माद्विधान् कर्णनादं वदन्ति तम् ॥ ९ ॥
 त्र्येष्णानुगतो वायुर्नादो वा समुपेक्षितः ।

लक्ष्मः कृच्छ्राच्छ्रुतिं कुर्यात् बधिरत्व क्रमेण च ॥ १० ॥
 वातेन शोपितः श्लेष्मा श्रोतोन्निम्बेत्ततो भवेत् ।
 रत्नोरवं पिधानञ्च सप्रतीनाहसंघितः ॥ ११ ॥
 कण्डूशोफो वफात् शोचि स्थिरौ तन्मज्जया मृतौ ।
 कफो विदग्धः पित्तेन सरुजं नीरुजं त्वपि ॥ १२ ॥
 घनपूतिबहुक्ते द कुरुते मृत्तिकर्णकम् ।
 वातादिद्रूपितं श्रोत्रं मांसासृक्कृद्दर्जा रुजम् ॥ १३ ॥
 श्लादन्तो जन्तवः कुर्युस्तीत्रां स क्षमिकर्णकः ।
 शोचकण्डूयनाज्जाति क्षते च्यात् पूर्वलक्षणः ॥ १४ ॥
 विद्रधिः पूर्ववच्चान्यः शोफोऽर्भोऽर्बुदमीरितम् ।
 तेषु रुक्पूतिकर्णत्वं बधिरत्वं च वाधते ॥ १५ ॥
 गर्भोऽनिन्नात् सङ्घुचिता शष्क्ली कुचिकर्णकः ।
 एको नीरुगनेको वा गर्भे मासाद्गुरः स्थिरः ॥ १६ ॥
 पिप्यलीपिप्यलीमानः सन्निपाताहिदारिका ।
 मधुर्णः सरुजः मूत्रधः श्वयद्युः स उपेक्षितः ॥ १७ ॥
 कटुतैलनिभं पक्कः स्रवेत् कृच्छ्रेण रोहति ।
 सङ्घोषयति रुढा च सा ध्रुव कर्णशष्कुनीम् ॥ १८ ॥
 शिरास्यः कुरुते वायुः पासोऽशोष तदाह्वयम् ।
 क्षया दृष्टा च तन्मौवत् पाम्नी वातेन तन्विका ॥ १९ ॥
 सुकुमारे धिरोऽक्षर्गात्सहसैव प्रवर्दिते ।
 कर्णे शोफः सरुक्पान्थामरुणः परिपीटवान् ॥ २० ॥
 परिपीटः स पवनादुत्पातः पित्तशोणितात् ।
 गुर्वाभरणभाराद्यैः श्यावो रुन्दाहपाकवान् ॥ २१ ॥
 श्वयद्युः स्फोटपिटकारागोमाक्लेदसयुतः ।

पात्यां शोफोऽनिलकफात् सर्वतो निर्व्यथः स्थिरः ॥२२॥
 प्लव्यः सवर्णः कण्डूमानुन्नन्यो गक्षिरय सः ।
 दुर्विहे वर्द्धिते कर्णे सकण्डूदाहपाकश्क् ॥ २३ ॥
 श्वयथुः सन्निपातोत्यः स नाम्ना दुःखवर्द्धनः ।
 कफाष्टकृमिजाः सूक्ष्माः सकण्डूक्लेदवेदनाः ॥ २४ ॥
 लेङ्गाख्याः पिटिकास्ता हि लिङ्गुः पालीमुपेक्षिताः ।
 पिप्पलीसर्वजं शूलं विदारौ कुचिकर्णकः ॥ २५ ॥
 एषामसाध्या याम्यैका तन्त्रिकान्यास्तु साधयेत् ।
 पञ्चविंशतिरित्युक्ताः कर्णरोगा विभागतः ॥ २६ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

अथातः कर्णरोगप्रतिषेधं ध्याख्यास्यामः ।

कर्णशूने पवनजे पिवेद्रात्रौ रसाश्रितः ।
 वातघ्नसाधितं सर्पिः कर्णं स्निग्धं पूरयेत् ॥ १ ॥
 पत्राणां पृथगश्रत्यत्रिस्वारकैरण्डजन्मनाम् ।
 तैलसिन्धूत्यदिग्धानां खिन्नानां पुटपाकतः ॥ २ ॥
 रसेः कवोष्यै स्तद्वच्च मूलकस्थारलोरापि ।
 गणै वातहरेऽङ्गेषु मूत्रेषु च विपाचितः ॥ ३ ॥
 महास्रेहो हृतं हन्ति सुतीवामपि वेदनाम् ।
 महतः पञ्चमूलस्य काष्ठात् घौमेण वेदितात् ॥ ४ ॥
 तैलसिङ्गात् प्रदीतायात् स्रेहः सद्यो रजापहः ।

योज्यैवं भद्रकाष्ठात् कुष्ठाकाष्ठाच्च सारलात् ॥ ५ ॥
 वातव्याधिप्रतिश्यायविहितं हितमत्र च ।
 वर्जयेच्छिरसा स्नानं शीतान्ध्रपानमग्न्यपि ॥ ६ ॥
 पित्तशूने सितायुक्तं घृतस्निग्धं विरेचयेत् ।
 द्राचायष्टिसृतं स्तन्यं ग्रस्यते कर्णपूरणम् ॥ ७ ॥
 यक्ष्मन्ताद्विमोशीरकाकीलीरोध्रजीवकैः ।
 मृणालविसमस्त्रिंशत्सारिवाभिश्च साधयेत् ॥ ८ ॥
 यष्टीमधुरसप्रस्यं चौरद्विप्रस्यसंयुतम् ।
 तैलस्य कुडवं नस्यपूरणाभ्यञ्जनैरिदम् ॥ ९ ॥
 निहन्ति शूलदाहोपाः श्लेष्म चोदमेव वा ।
 यव्यादिभिर्य सवृतैः कर्णौ दिह्यात्समन्ततः ॥ १० ॥
 वामयेत् पिप्पलीसिहसर्पिःस्निग्धं कफोद्धवे ।
 धूमनावनगण्डूपस्वेदान् कुर्व्यात् कफापहान् ॥ ११ ॥
 जशनाद्रकगिग्रूणां सुकृत्या मूलकस्य च ।
 कदल्याः स्वरसः श्रेष्ठः कदुष्यः कर्णपूरणे ॥ १२ ॥
 अर्कादुरानम्लपिष्टांस्तेनाक्तांशुवणान्वितान् ।
 सन्निधाय क्षुद्धीकाण्डे कोरिते तच्छदाहतान् ॥ १३ ॥
 स्वेदयेत्पुटपाकेन स रसः शूलजित्परम् ।
 रसेन बीजपूरस्य कपित्थस्य च पूरयेत् ॥ १४ ॥
 सूक्तेन पूरयित्वा वा फेनेनान्ववचूर्णयेत् ।
 अजाविभूषवंगत्वक्सिद्धं तैलस्य पूरणम् ॥ १५ ॥
 सिद्धं वा मार्षण तैलं द्विष्टुतुम्बुनागरैः ।
 रक्तजं पित्तवत् कार्यं गिराश्चाशु विमोचयेत् ॥ १६ ॥
 पक्वे पूयवष्टे कर्णे धूमगण्डपनावतम् ।

युञ्जान्नाडीविधानञ्च दुष्टव्रणहरञ्च यत् ॥ १७ ॥
 मोतः प्रसृज्य दिग्धन्तु द्वौ कालौ पित्तवर्त्तिभिः ।
 पूरयेद् धूपयित्वा तु माचिकेण प्रपूरयेत् ॥ १८ ॥
 सुरसादिगणकायफाणिताक्ताश्च योजयेत् ।
 पित्तवर्त्तिं सुसूक्ष्मैश्च तच्चूर्णैर्वचूर्णयेत् ॥ १९ ॥
 शूलक्लेशगुरुत्वानां विधिरेष निवर्त्तकः ।
 पियङ्गुमधुकाम्बुष्ठाधातक्युत्पलपर्षिभिः ॥ २० ॥
 मञ्जिष्ठासोधनाच्चाभिः कपित्थस्य रसेन च ।
 पचेत्तैल तदास्त्राय निगृह्णात्याशु पूरणात् ॥ २१ ॥
 नाटवाधिर्ययोः कुर्याद्वातशूलोक्तमौषधम् ।
 श्लेष्मानुवन्धे श्लेष्माणं प्राग्जयेद्दमनादिभिः ॥ २२ ॥
 एरण्डशिथुवरुणमूलफात्यञ्जने रसे ।
 चतुर्गुणे पचेत्तैल चीरे चाष्टगुणोष्णिते ॥ २३ ॥
 यद्याद्वाचोरकाकोलीकल्कयुक्तं निहन्ति तत् ।
 नाटवाधिर्यशूलानि नाशनाभ्यङ्गपूरणैः ॥ २४ ॥
 पक्वं प्रतिविषाद्विद्धुमिश्रित्वक्स्वर्जिकीपणैः ।
 ससूक्तैः पूरणात्तैलं रुक्सावयुतिनाटमुत् ॥ २५ ॥
 कर्षणादे हित तैलं सूर्यपोत्यञ्च पूरणे ।
 शुकमूलकखण्डानां धारो विद्धुमहोषधम् ॥ २६ ॥
 शतपुष्पावचाकुष्ठदारुशिथु रसाञ्जनम् ।
 मौबर्चलयवधारस्वर्जिकीद्विदसैन्धवम् ॥ २७ ॥
 भूर्जपत्रिविह मुस्तामधुसूक्तं चतुर्गुणम् ।
 मातुलुङ्गरसस्तद्वत् कदलीम्बरसय तैः ॥ २८ ॥
 पक्वं तैल जयत्याशु सुकृच्छ्रानपि पूरणात् ।

कण्डू क्लेदश्च बाधिर्यं पूतीकर्णश्च रुक्क्षमीन् ॥ २८ ॥

घारतैलमिदं श्रेष्ठं सुखदन्तामयेषु च ।

अथ सुप्ताविव स्याता कर्णो रक्तं हरेत्तत ॥ २० ॥

सयोफक्ते दयोर्मन्दसुतेर्वमनमाचरेत् ।

बाधिर्यं वर्जयेद्दवासप्तद्वयोश्चिरञ्च च यत ॥ २१ ॥

प्रतिनाहं परिक्षेप्य स्त्रे हस्त्रेदैर्षिगोधयेत् ।

कर्णशोधनकेनानु कर्णो तैन्मस्य पूरयेत् ॥ २२ ॥

ससुक्तसैन्धवमधोमर्तुलुङ्गरसस्य वा ।

शोधनाद् रुक्षतोत्पत्तौ घृतमण्डस्य पूरणम् ॥ २३ ॥

कर्मोऽयं मलपूर्णेऽपि कर्णे कण्डू कफापहम् ।

नम्यादितहच्छोफेऽपि कटूणैश्चात्र निपनम् ॥ २४ ॥

कर्णस्त्राषोदितं कुर्व्यात्पूतिलमिणकर्णयो ।

पूरणं कटुतैनेन विशेषात् कृमिकर्णके ॥ २५ ॥

वमिपूर्वां हित्वा कर्णविद्रुधौ विद्रुधिक्रिया ।

पित्तोत्थकर्णशूलोक्तं कर्णैश्च चतविद्रुधौ ॥ २६ ॥

अर्शोऽर्बुदेषु नासावदामा कर्णविदारिका ।

कर्णविद्रुधिवक्त्राध्या यथादोषोदयेन च ॥ २७ ॥

पानीगोपेऽनिलयोश्चशूलवन्नस्यरूपमम् ।

श्वेदं च कुर्व्यात् त्वित्राश्च पानीमुहर्तयेन्निलै ॥ २८ ॥

प्रियालबीजयष्ट्याहृद्यगन्धायवान्वितै ।

ततः पुष्टिकरै स्त्रे ह्यैरभ्यङ्गं नित्यनाचरेत् ॥ २९ ॥

यथावरीवाजिगन्धापयस्यैरण्डजीवकै ।

तैर्न विपक्व सचौरं पानीना पुष्टिकृत्परम् ॥ ३० ॥

कल्केन जीवनीयेन तैलं पयसि पाश्र्चितम् ।
 आनूपमांसक्ताद्ये च पालीपोषणवर्द्धनम् ॥ ४१ ॥
 पालीं क्षित्वातिसङ्घीणां श्रेयां सन्धाय पोषयेत् ।
 याप्येष तन्त्रिकाख्यापि परिपाटेऽप्ययं विधिः ॥ ४२ ॥
 उत्पाते शीतलेलेपो जलीकांशृतशोषिते ।
 जम्बूाम्बपत्रवमलायष्टीरोध्रतिलोत्पलैः ॥ ४३ ॥
 सधान्याम्लैः समञ्चितैः सकदम्बैः ससारिवैः ।
 सिद्धमभ्यञ्जनं तैलं विसर्पोक्तघृतानि च ॥ ४४ ॥
 उन्नत्येऽभ्यञ्जनं तैलं गोघाकर्कवसान्वितम् ।
 तालपत्राम्बगन्धार्कवाकूचीतिलसैन्धवैः ॥ ४५ ॥
 शुरसासाङ्गलीभ्याश्च सिद्धं तीक्ष्णञ्च नावनम् ।
 दुर्बिहेऽश्मन्तजम्बूाम्बपत्रक्ताद्येन सेचितम् ॥ ४६ ॥
 तैलेन पालीं स्वभ्यक्तां सुशुष्यै रवचूर्णयेत् ।
 चूर्णैर्मधुकमञ्जिष्ठाप्रपुण्ड्राङ्गनिशोद्धवैः ॥ ४७ ॥
 साधाविडङ्गसिद्धञ्च तैलमभ्यञ्जने हितम् ।
 खिलान् गोमयजैः पिण्डैर्महुयः परिक्षेदिकाम् ॥ ४८ ॥
 विडङ्गसारैरालिम्पेदुरभीमूत्रकल्कितैः ।
 कौटजेद्दुदकारण्णवीजशम्याकवल्कलैः ॥ ४९ ॥
 अथवाभ्यञ्जने तैर्वा कटुतैलं विपाचयेत् ।
 सनिम्बपत्रमरिचमदनैलेद्विकावथे ॥ ५० ॥
 क्षिपन्तु कर्णं शुद्धस्य बन्धमानोप्य यौगिकम् ।
 गुदास्रं लागयेत्तन्ने सद्यन्त्रिक्वे विशोधनम् ॥ ५१ ॥
 अथ शयित्वा केशान्तं कृत्वा क्सेदनलेखनम् ।
 निवेश्य सन्धिं सुषमं न निम्बं न समुन्नतम् ॥ ५२ ॥

अभ्यन्थ मधुसर्पिर्भ्यां पिचुप्रोतावगुण्डितम् ।
 मूत्रेशागाढशिघिनं ब्रह्मा चूर्णैरवाकिरन् ॥ ५३ ॥
 गोपितस्यापनैर्वर्ष्यमाचारं चादिगेत्ततः ।
 मसाहाढामतैलाक्तं गनैरपनयेत् पिचुम् ॥ ५४ ॥
 सुरुठं जातरोमाणं शिटमन्धिममस्थिरम् ।
 सुषर्माणं सुरागधु गनैः कर्णं विद्धर्दयेत् ॥ ५५ ॥
 जलशूकः स्वयगुमा रजन्यौ प्रहृतीहयम् ।
 श्रावगन्धावलाहृतिपिष्यलीगौरमर्षपाः ॥ ५६ ॥
 मूलं कौशातकांश्वल्लरुपिकामसपर्णजम् ।
 कुच्छुन्दरीकालमृतागृहं मधुकरौकृतम् ॥ ५७ ॥
 जन्तूका जलजन्मा च तथा शाबरकन्दकम् ।
 एभिः कल्कैः खरं पक्वं सतैलं माहिषं घृतम् ॥ ५८ ॥
 हस्यश्वमूत्रेण परमभ्यङ्गात्कर्णवर्द्धनम् ।
 अथ कुर्व्याद्यम्यस्य छिन्नां शुद्धस्य नासिकाम् ॥ ५९ ॥
 छिन्द्यान्नासामसं पञ्चं तत्तुम्यश्च कपोलतः ।
 त्वग्नासं नासिकासथे रक्षंस्तत्तनुतां नयेत् ॥ ६० ॥
 मौष्येद् गण्डं ततः सूच्या नेविन्या पिषुयुक्तया ।
 नामाश्लेटे च लिखिते परोवर्त्योपरि त्वचम् ॥ ६१ ॥
 कपोलवज्रं मन्दध्यायीष्ये सामाश्च यत्नतः ।
 नाढीभ्यामुत्क्षिपेदस्तः सुषोक्तामप्रष्टत्तये ॥ ६२ ॥
 प्रामतैलेन मिच्छा तु पतद्मधुकाञ्जनैः ।
 गोपितस्यापनैर्यान्यैः सुध्रुप्यै रवचूर्णयेत् ॥ ६३ ॥
 ततो मधुघृताभ्यक्तं ब्रह्मा चारिकमादिगेत् ।
 श्राव्यावम्यान्तरं कुर्व्यात् सद्यो प्रपविधिं ततः ॥ ६४ ॥

छिन्द्याद्रूदेऽधिकं मांसं नासोपान्ते च चर्मवत् ।
 सीव्ये ततश्च सुश्लक्ष्णं हीनं संवर्द्धयेत्पुनः ॥ ६५ ॥
 निवेशिते यथान्यासं सद्यश्छेदेऽप्ययं विधिः ।
 नाडीयोगाद्दिनौष्ठस्य नासासन्धानवद्विधिः ॥ ६६ ॥

—१—

एकोनविंशोऽध्यायः ।

अथातो नासारोगविज्ञानीयं व्याख्यास्यामः ।
 अवश्याशानिलरजोभाष्यातिस्वप्नजागरैः ।
 नीचात्युच्चोपधानेन पीतेनान्येन चारिणा ॥ १ ॥
 अत्यम्बुपानरमणच्छर्दिवाष्ययहादिभिः ।
 क्रुद्धा वातोत्थया दोषा नासायां स्थानतां गताः ॥ २ ॥
 जनयन्ति प्रतिश्यायं वर्द्धमानं क्षयप्रदम् ।
 तत्र घातान्प्रतिश्याये सुश्लयोपी भृगं क्षयः ॥ ३ ॥
 घ्राणोपरोधनिम्नोद्दन्तशङ्खशिरोव्यथाः ।
 कौटका इव सर्पन्ति मन्यते परितो भ्रुवौ ॥ ४ ॥
 स्वरसादधिरात्याकः शिशिराच्छकफस्रुतिः ।
 पित्ताक्षृष्णाज्वरघ्राणपिटिकासम्भवभ्रमाः ॥ ५ ॥
 नासाग्रपाको रूषोष्णस्तास्त्रपोतकफस्रुतिः ।
 कफात्कासोऽरुचिः श्वासो वमधुर्गात्रगौरवम् ॥ ६ ॥
 माधुर्यं वदने कण्डूः सिग्धश्लक्ष्णना स्रुतिः ।
 गर्वजो लक्ष्णैः सर्वैरकस्माद्दृष्टियान्तिमान् ॥ ७ ॥

दुष्टं नासागिराः प्राप्य प्रतिश्यायं करोत्यसृक् ।
 उरसः सुमताताम्रनेत्रत्वं श्वासपूतिता ॥ ८ ॥
 कण्डूः शोत्राक्षिनासासु पित्तोक्तं चात्र लक्षणम् ।
 मय्य एव प्रतिश्याया दुष्टतां यान्युपेक्षिताः ॥ ९ ॥
 यथोक्तोपद्रवाधिक्यात्सर्वेन्द्रियतापनः ।
 साग्निसादञ्जरखासकाशोरः पार्श्वं वेदनः ॥ १० ॥
 कुप्यत्यकम्नाद्वधुयो मुखदौर्गन्ध्ययोफलत् ।
 नासिकाक्लेदसंशोषशुद्धिरोधकरो मुहुः ॥ ११ ॥
 पूयोपमासिता रक्तयथिता श्लेष्मसंस्तुतिः ।
 मूर्च्छन्ति चात्र कृमयो दीर्घस्निग्धसिताणवः ॥ १२ ॥
 पक्कानिहानि तेष्वङ्गलाघवं चवधोः शमः ।
 श्लेष्मा सचिकणः पीतो ज्ञानश्च रसगन्धयोः ॥ १३ ॥
 तीक्ष्णघ्राणोपयोगार्करश्मिसूत्रवृणादिभिः ।
 यातफोपिभिरन्यैर्वा नासिकातरुणास्थिनि ॥ १४ ॥
 विघटितेऽनिलः क्रुद्धो रुडः शृङ्गाटकं व्रजेत् ।
 निवृत्तः कुरुतेऽत्यर्थं चवधुं स भृशद्ववः ॥ १५ ॥
 शोषयन्नासिकास्रोतः कफश्च कुरुतेऽनिलः ।
 शूकपूर्णाभनासात्वं लघ्वादुच्छसनं ततः ॥ १६ ॥
 स्रोतोऽसौ नासिकाशोषो नासानाहे तु जायते ।
 नडत्वमिव नासायाः श्लेष्मरुहेन वायुना ॥ १७ ॥
 तिःश्वामो च्छ्वाससंरोधात् स्रोतसो भ्रूते ह्य ।
 पचेन्नासापुटे पित्तं त्वष्टांसं दाहशून्यवत् ॥ १८ ॥
 स घ्राणपाकः स्रावस्तु तत्संज्ञः श्लेष्मसम्भवः ।
 अच्छोजनीयमोऽजस्रं विशेषान्निधि जायते ॥ १९ ॥

कफः प्रवृद्धो नासायां रुध्वा स्त्रीतास्यपीनसम् ।
 कुर्यात्स घुर्घुरं श्वासं पीनसाधिकवेदनम् ॥ २० ॥
 अवेरिव स्रवत्यस्य प्रक्लिवा तेन नासिका ।
 अजस्रं पिच्छलं पीत पक्वं सिद्धाणक घनम् ॥ २१ ॥
 रक्तेन नासादग्धेन वाह्यान्तः सर्गनासहा ।
 भवेद्दूनापनीच्छासा सा दौर्गन्धितौघ च ॥ २२ ॥
 तालुमूले मलैर्दुष्टैर्मार्जतो मुखनासिकात् ।
 श्लेष्मा च पूतिर्निर्गच्छेत् पूतिनास वदन्ति तम् ॥ २३ ॥
 निश्वादाभिवाताहा पूयासृङ्नासिका स्रवेत् ।
 तत्पूररक्तमाख्यात शिरोटाह्वजाकरम् ॥ २४ ॥
 पित्तश्लेष्मावरुद्धोऽन्तर्नासाया शोधयेन्नरत ।
 कफं सशुष्कपुटता प्राप्नोति पुटकन्तु तत् ॥ २५ ॥
 अर्शोऽर्बुदानि विभजेद्दीपलिङ्गैर्बधायधम् ।
 सर्वेषु कृच्छ्राच्छसनं पीनसः प्रतप्तं चवः ॥ २६ ॥
 सानुनासिकवादिषु पूतिनासः शिरोव्यथा ।
 अष्टादश्यागामित्वियां वापरेद्दुष्टपीनसम् ॥ २७ ॥

विंशोऽध्यायः ।

—::०::—

अघातो नामारोगप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।
 रुधेषु पीनसेवांटौ निवातागारगी भवेत् ।
 स्त्री हनस्त्रेद्वयमनधूमगण्डूपधारणम् ॥ १ ॥

वासो गुरुण शिरस सुघन परिवेष्टनम् ।
 नघ्नस्तलवण च्छिन्धमुष्ण भोजनमद्रवम् ॥ २ ॥
 धन्वमासगुडक्षीरघणकत्रिकटूकटम् ।
 यवगोधूमभूयिष्ठ दधिटाडिमसाधितम् ॥ ३ ॥
 बानसूलकजो यूष कुलत्पोत्यस पूजित ।
 कषोष्ण दशमूलाभ्यु जीर्णा वा वारुणीं पिवेत् ॥ ४ ॥
 जिघ्नेक्षोरकतर्कारीवधाजान्युपकुञ्चिका ।
 व्योपतानीसषविकातिन्निडोकास्त्ववेतसम् ॥ ५ ॥
 साम्यनाजीहिपसिकात्वगेनापत्रपादिकम् ।
 जीर्णाद्गुडाक्षुसाहै न पक्ते न वटकीकृतम् ॥ ६ ॥
 पीनसश्नासकासघ्न रुचिस्वरकर परम् ।
 गताह्वात्वग्वलामूल श्योनाकैरगड्विस्वजम् ॥ ७ ॥
 मारग्वध पिवेद्भूम वसाव्यमटनाऽन्वितम् ।
 अथवा सष्टतान् सक्तून कृत्वा मद्भक्तसम्पुटे ॥ ८ ॥
 त्यजेत स्नान शुच क्रोध भृश शय्या हिम जनम् ।
 पिवेद्वातप्रतिश्याये सर्पिर्वातघ्नसाधितम् ॥ ९ ॥
 पटुपञ्चकसिह वा विदार्यादिगणेन वा ।
 स्त्रेदनस्यादिका कुर्यात् चिकित्सा मर्दितादिताम् ॥ १० ॥
 पिप्परक्तोत्थया पेय सर्पिर्मधुरकै शृतम् ।
 परिपेकात् प्रदेहाय शीतै कुर्वीत शीतलान् ॥ ११ ॥
 धवत्वक्क्षिफनाश्यामाश्रीपर्णायष्टिविस्वकै ।
 क्षीरे दशगुणे तेन नावन सनिशै पचेत् ॥ १२ ॥
 कफजे सक्तून क्षेप शिरसो गौरसर्पये ।
 सघार वा घृत पीत्वा वमेत् पिटैश्च नावनम् ॥ १३ ॥

जलबुद्बुदवदातकफादोष्ठे जलार्बुदम् ॥ १० ॥
 गण्डालजी स्थिरः शोफोगण्डे दाहज्वरान्वितः ।
 वातादुष्णसहा दन्ताः शीतस्पर्शाधिकव्यथाः ॥ ११ ॥
 दात्यन्त इव शूलेन शोतास्थो दानलक्ष सः ।
 दन्तहर्षे प्रवातास्त्रशीतभक्ष्याक्षमा द्विजाः ॥ १२ ॥
 भवन्त्यस्त्राशनेनैव सरुजायलिता इव ।
 दन्तभेदे द्विजासोदभेदरुक्स्फुटनान्विताः ॥ १३ ॥
 चानखलद्भिर्दशनेर्भक्षणादधिकव्यथैः ।
 करालः सुकरालानां दशनानां समुद्भवः ॥ १४ ॥
 दन्ताधिकोऽधिदन्ताख्यः स चीकः खलु वर्धनः ।
 जायते जायमानेऽतिरुक् जाते तत्र ग्राम्यति ॥ १५ ॥
 अधावनान्मलो दन्ते कफो वा वातशोधितः ।
 पूतिगन्धः स्थिरीभूतः शर्करा सोऽप्युपेक्षितः ॥ १६ ॥
 ग्रातयत्यणुशो दन्ताल्कपालानि कपालिका ।
 श्यावः श्यावत्वमायाता रक्तपित्तानिलेर्द्विजाः ॥ १७ ॥
 समूल दन्तमाश्रित्य दौषैरुत्पणमाहतेः ।
 शोषिते मग्नि शशिरे दन्तेऽन्नमनपूरिते ॥ १८ ॥
 पूतित्वात् क्षमयः सूक्ष्मा जायन्ते जायते ततः ।
 भहेतुतीव्रार्तिशमः संसंरम्भोऽसितथलः ॥ १९ ॥
 प्रभूतपूयरक्तसु स चीकः क्षमिदन्तकः ।
 त्रेपरक्तेन पूतीनि षडन्त्यस्त्रभहेतुकम् ॥ २० ॥
 शीर्यन्ते दन्तमांसानि मृदुक्लिन्नासितानि च ।
 शीतादोऽसौ उपकुग्रः पाकः पिन्नास्यगुहवः ॥ २१ ॥
 दन्तमांसानि दहन्ते रक्तान्युक्ते देवम्यतः ।

कण्डूमन्ति संवन्त्यस्रमाधायन्तेऽसृजि स्थिते ॥ २२ ॥
 घना मन्दरुजो दन्ताः पूतिवक्त्रं च जायते ।
 दन्तयोस्त्रिषु वा शोफां बदरास्थिनिभो घनः ॥ २३ ॥
 कफास्त्रात्तीव्रकृक् शीघ्रं पच्यते दन्तपुष्पटः ।
 दन्तमांसे मलैः सास्त्रैर्वाह्यान्तः श्वयघुर्गुरुः ॥ २४ ॥
 सरुग्ढाहः स्रवेद्विषः पूयास्त्रं दन्तविद्रधिः ।
 श्वययुर्दन्तभूनेषु रजाषान् पित्तरक्तजः ॥ २५ ॥
 लालास्राधी स सुषिरो दन्तमांसप्रघातनः ।
 ससन्निपातम्बरवान् सपूयवृधिरस्तुतिः ॥ २६ ॥
 महासुषिर इत्युक्तो विशीर्णद्विजबन्धनः ।
 दन्तान्ते कौमवच्छोफो हनुकर्णरजाकरः ॥ २७ ॥
 प्रतिहन्त्यभ्यवहति श्लेष्मणा सोऽधिमासकः ।
 घृष्टेषु दन्तमांसेषु सरथो जायते महान् ॥ २८ ॥
 यस्मिंश्चनन्ति दन्ताय सविदर्भोऽभिघातजः ।
 दन्तमांसाश्रितान् रोगान् यः साध्यामप्युपेक्षते ॥ २९ ॥
 अन्तस्तस्यासुधन् दीपः सूक्ष्मां सञ्जनयेद्वृत्तिम् ।
 पूय सुदुः सा सुवति त्वङ्मांसाश्रियप्रभेदिनी ॥ ३० ॥
 ताः पुनः पञ्च विज्ञेया लक्षणैः स्वैर्यथोदितैः ।
 शाकपत्रसुरा मुक्ता स्फुटिता वातद्रूषिता ॥ ३१ ॥
 जिह्वा पित्तात् सदाहोषा रक्तैर्मासाद्गुरैर्यिता ।
 शाल्मलीकण्टकाभैस्तु कफेन बहुना गुरुः ॥ ३२ ॥
 कफपित्तादध शोफो जिह्वास्तथलदुद्यतः ।
 मत्स्यगन्धिर्भवेत्पक्वः सोऽनसो मांसघातनः ॥ ३३ ॥
 प्रबन्धनेऽधो जिह्वायाः शोफो जिह्वायसन्निभः ।

वस्त्राम्बुना पटुव्योषवेक्षवत्सकजीरकैः ।
 कटुतीक्ष्णैर्घृतैर्नस्यैः कवलैः सर्वज जयेत् ॥ १४ ॥
 यक्ष्मकृमिक्रमं कुर्वन् पाययेद्दुष्टपीनमे ।
 व्योषोरुवृक्कृमिजिदु दारुनाद्रीगदे गुदम् ॥ १५ ॥
 वार्त्ताकबीज विहृता सिद्धार्थः पूतिमत्स्यकः ।
 अग्निमन्यस्य पुष्पाणि पीलुशिशुफलानि च ॥ १६ ॥
 अश्वविहरसमूचाभ्यां बस्तिमूत्रेण चैकतः ।
 चीमगर्भां कृता वर्त्तिं धूमं प्राथास्यतः पिबेत् ॥ १७ ॥
 क्षवधौ पुटपाकाख्ये तीक्ष्णैः प्रथमं हितम् ।
 शुण्ठीं कुष्ठकणाशेक्षद्राक्षाक्षकषायवत् ॥ १८ ॥
 साधितं तैर्नमाज्यं वा नभ्यं क्षवपुटप्रणुत् ।
 नासागोपे बलातैलं पानादौ भोजनं रसैः ॥ १९ ॥
 खिग्धो धूमस्तथा स्वेदो नासानाहेऽप्ययं विधिः ।
 पाके दोषौ च पित्तत्र तीक्ष्ण नस्यादिमंसृत्तौ ॥ २० ॥
 कफपीनसवत् पूतिनासापीनसयोः क्रिया ।
 साधाकरप्त्रमरिचवेक्षद्विद्रुकणाशुटैः ॥ २१ ॥
 अविमूत्रदृतेर्नस्यं कारयेद्दमने कृते ।
 शिशुसिद्धीनिकुम्भानां बीजैः सव्योषसैश्वैः ॥ २२ ॥
 सवेक्षसुरसैस्तैल नाशनं परमं हितम् ।
 पृथरक्ते नवे कुर्याद् रक्तपीनसवत्क्रियाम् ॥ २३ ॥
 अतिप्रवृद्धे नाड्योवद्गधेष्वर्शाऽबुदेपु च ।
 निकुम्भकुण्डसिन्धुत्वमनोद्दालकणाग्निकैः ॥ २४ ॥
 कल्कितैर्हृतमध्याक्षां प्राणि वर्त्तिं प्रवेशयेत् ।
 शिम्बुादि नाशन चात्र पूतिनासोऽपि तं भजेत् ॥ २५ ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

अथातो मुखरोगविघ्नानं व्याख्यास्यामः ।

मात्स्यमाहिषवाराहपिण्डितामकमूलकम् ।

मापसूपदधिचीरसुक्तेक्षुरसफाणितम् ॥ १ ॥

अवाक् शय्या च भजतो द्विघतो दन्तधावनम् ।

धूमच्छर्दनगण्डूपानुचितञ्च गिराव्यधम् ॥ २ ॥

कुदाः स्रोष्णोष्णो दोषाः कुर्वन्त्यन्तर्मुखे गदान् ।

तत्र खण्डीष्ठ इत्युक्तो वातेनीष्ठो द्विधा कृतः ॥ ३ ॥

श्रीष्ठकीपे तु पवनात् स्तम्भाबोष्ठौ महारुजौ ।

दाभ्येते परिपाक्ये ते परुषासितकर्कशौ ॥ ४ ॥

पित्तात्तीक्ष्णासहो पीतो सयेपाकृतिभिरितौ ।

पिटिकाभिर्महाक्लेदावाशु पाको कफात्पुनः ॥ ५ ॥

शोतासहो गुरु शूनौ सवर्णपिटिकाचितौ ।

सन्निपातादनेकाभौ दुर्गन्धास्त्रावपिच्छली ॥ ६ ॥

अकस्मान् स्नानसंशूनरुजौ विषमपाकिनौ ।

रक्तोपसृष्टौ रुधिरं स्रवतः शोणितप्रभौ ॥ ७ ॥

खर्जूरसदृशं चात्र क्षीणे रक्तेऽर्बुदं भवेत् ।

मांसपिण्डोपमौ मांसोत्थातां मूर्च्छार्तुहमी क्रमात् ॥ ८ ॥

तेनाभ्रवयधुक्तेदौ भकण्डू मेदसा मृदु ।

सतज्जावयदीर्येते पाच्येते चासक्तपुनः ॥ ९ ॥

यद्यितौ च पुनः स्यातां कण्डूनी दयनच्छदौ ।

जलबुद्बुदवहातकफादीष्ठे जलार्बुदम् ॥ १० ॥
गण्डालजी स्थिरः शोफोगण्डे दाहज्वरान्वितः ।
वातादुष्णसहा दन्ताः शीतस्पर्शाधिकव्यथाः ॥ ११ ॥
दाह्यन्ते इव शूलेन शीतास्थो दानलथ सः ।
दन्तहर्षे प्रवातास्त्वशीतभक्ष्याक्षमा द्विजाः ॥ १२ ॥
भवन्त्यस्त्राशनेनैव सरुजाञ्जलिता इव ।
दन्तभेदे द्विजास्तोदभेदरुक्स्फुटनान्विताः ॥ १३ ॥
चालञ्जलद्भिर्दग्धनैर्भक्षणादधिकव्यथैः ।
करालः सुकरालानां दग्धनानां समुद्भवः ॥ १४ ॥
दन्ताधिकोऽधिदन्ताख्यः स चोक्तः खलु वर्धनः ।
जायते जायमानेऽतिरुक् जाते तत्र शान्त्यति ॥ १५ ॥
अधावनान्मलो दन्ते कफो वा वातशोषितः ।
पूतिगन्धः स्थिरीभूतः शर्करा सोऽप्युपेक्षितः ॥ १६ ॥
मातयायण्युयो दन्ताल्कपालानि कपालिका ।
श्यावः श्यावत्वमायाता रक्तपित्तानिलैर्हिजाः ॥ १७ ॥
ममूलं दन्तमाश्रित्य द्यौषैरुत्थणमारुतैः ।
शोषिते मग्नि शुषिरे दन्तेऽन्नमक्षपूरिते ॥ १८ ॥
पूतित्वात् क्रमयः सूक्ष्मा जायन्ते जायते ततः ।
अहेतुतीव्रार्तिशमः ससंरन्ध्रोऽसितथलः ॥ १९ ॥
प्रभूतपूयरंक्तसु स चोक्तः क्षमिदन्तकः ।
श्लेष्परक्तेन पूतीनि वहन्वस्त्रमहेतुकम् ॥ २० ॥
शीथ्यन्ते दन्तमांसानि श्लुक्लिवांसितानि च ।
शीतादीऽसौ तपकुयः पाकः पित्रासृगुद्भवः ॥ २१ ॥
दन्तमांसानि दृश्यन्ते रक्तान्युत्सेदवन्त्यतः ।

कण्डू मन्ति स्रवन्त्यस्रमाध्यायन्तेऽसृजि स्थिते ॥ २२ ॥
 घना मन्दरुजो दन्ताः पूतिवक्त्रं च जायते ।
 दन्तयोस्त्रिषु वा शोफो बदरास्थिनिभो घनः ॥ २३ ॥
 कफास्त्रात्तीव्ररुक् शीघ्रं पच्यते दन्तपुण्ड्रः ।
 दन्तमांसे मलैः सास्त्रैर्वाद्यान्तः श्लययुर्गुरुः ॥ २४ ॥
 सरुग्दाहः स्रवेस्त्रिभः पूयास्त्रं दन्तविद्रधिः ।
 श्लययुर्दन्तमूलेषु रुजावान् पित्तरक्तजः ॥ २५ ॥
 लालाम्रावी स सुषिरो दन्तमांसप्रयातनः ।
 ससन्निपातञ्जरवान् सपूयवधिरन्तुतिः ॥ २६ ॥
 महासुषिर इत्युक्तो विशीर्णद्विजबन्धनः ।
 दन्तान्ते कौलवच्छोफो हनुकर्णरुजाकरः ॥ २७ ॥
 प्रतिदन्त्यभ्यवहति श्लेषणा सोऽधिमांसकः ।
 घृष्टेषु दन्तमांसेषु सरभो जायते महान् ॥ २८ ॥
 यस्त्रिंशलन्ति दन्ताद्य सविदर्भोऽभिघातजः ।
 दन्तमांसाश्रितान् रोगान् यः साध्यानप्युपेक्षति ॥ २९ ॥
 अन्तस्तस्यास्रवन् दीपः सूक्ष्मां सञ्जनयेदितिम् ।
 पूय मुहुः सा स्रवति त्वद्दन्तमांसाद्यप्रभेदिनी ॥ ३० ॥
 ताः पुनः पञ्च विज्ञेया लक्षणैः स्वैर्यथोदितैः ।
 शाकपत्रखरा मुक्ता स्फुटिता वातद्रूषिता ॥ ३१ ॥
 जिह्वा पित्तात् सदाहोपा रक्तैर्मांसाद्दुरैचिता ।
 शान्मलीकण्टकाभैस्तु कफेन बहुला गुरुः ॥ ३२ ॥
 कफपित्तादधः शोफो जिह्वास्तम्बकदुग्धतः ।
 मत्स्यगन्धिर्भवेत्यक्तः सोऽनमो मांसयातनः ॥ ३३ ॥
 प्रवन्धनेऽधो जिह्वायाः शोफो जिह्वायसन्निभः ।

साङ्गुरः कफपित्तास्रैर्लान्घोपास्तभवान् खरः ॥ ३४ ॥
 अधिजिह्वः सरुक्कण्डूर्वाक्षाहारविघातकृत् ।
 तादृगेषोपजिह्वसु जिह्वाया उपरि स्थितः ॥ ३५ ॥
 तालुमांसेऽनिलाद्दुष्टे पिटिकाः सरुक्खः खराः ।
 बह्वो घनाः भ्रावयुक्तास्तास्तालुपिटिकाः स्मृताः ॥ ३६ ॥
 तालुमूले कफात्तास्रात् मत्स्यवस्तिनिभो मृदुः ।
 प्रलम्बः पिच्छलः शोफो नासयाऽऽहारमीरयन् ॥ ३७ ॥
 कण्ठोपरोधस्तृट्कासवमिल्लदुग्गलशुष्टिका ।
 तालुमध्ये निहरमांसं संहतं तालुसंहतिः ॥ ३८ ॥
 पद्माकृतिस्तालुमध्ये रक्ताच्छवयुरर्बुद्धम् ।
 कच्छपः कच्छपाकारघिरल्लिङ्गिः कफादरुक् ॥ ३९ ॥
 कोलाभः स्त्रीफमेदोभ्यां पुष्युटो नीरुजः स्थिरः ।
 पित्तेन पाकः पाकास्यः यूयास्रावो महारुजः ॥ ४० ॥
 वातपित्तज्वरावासैस्तालुशोपस्तदाद्द्वयः ।
 जिह्वाप्रबन्धजाः कण्ठे दाहना मार्गरोधिनः ॥ ४१ ॥
 मांसाङ्गुराः शीघ्रचया रोहिणी शीघ्रकारिणी ।
 कण्ठास्यगोषकृद् वातात् सा हनुयोवरुद्धरी ॥ ४२ ॥
 पित्ताञ्ज्वरोपाट्ण्मोहकण्ठधूमयनान्विता ।
 लिप्रजा क्षिप्रपाकार्तिरामिणी स्वर्गनासहा ॥ ४३ ॥
 कफेन पिच्छला पाण्डुः असृजरा स्फोटकाविता ।
 तसाद्धारनिभा कर्णरुद्धरी पित्तजालतिः ॥ ४४ ॥
 गम्भीरपाका निचयात्सर्वलिङ्गसमन्विता ।
 दोषैः कफोस्वणैः शोफः कोलवद् अथितोन्नतः ॥ ४५ ॥
 शूककण्ठकवत्कण्ठे शालूको मार्गरीधनः ।

हृद्यो हृत्तोयतो दाहज्वरकटु गलपार्श्वग. ॥ ४६ ॥
 हनुमभ्याश्रितः कण्ठे कार्पासोफलसन्निभम् ।
 पिच्छिलो मन्दरुक् शोफः कठिनस्तुण्डिकेरिका ॥ ४७ ॥
 वाह्यान्तः श्वयथुर्वोरो गन्मार्गार्गलोपम् ।
 गलौघो मूद्देशुरुतातन्द्रालान्नाज्वरप्रदः ॥ ४८ ॥
 वलयं नातिरुक् शोफस्तद्वदेवायतोयतम् ।
 मांसकीलो गले दौषैरेकोऽनेकोऽथवाऽप्यरुक् ॥ ४९ ॥
 कृच्छ्रोच्छ्वासाभ्यघृति, पृथुमूनो गलायुक् ।
 भूरिमांसाद्गुराहृत्ता तीव्रदृज्वरमूर्धरुक् ॥ ५० ॥
 शतघ्नौ निश्चिता वर्तिः शतघ्नौ वातिरुकरौ ।
 व्यातसर्वगलः शीघ्रजन्मपाको महाहृज्ज. ॥ ५१ ॥
 पृतिपूयनिभस्त्रायी श्वयथुर्गलविद्रधि. ।
 जिह्वावसाने कण्ठादावपाक श्वयथु मला ॥ ५२ ॥
 जनयन्ति स्थिर रक्त नीरुज तद् गलार्बुदम् ।
 पवनश्चेत्तदोभिर्गलगण्ठीभवेद्दृष्टि. ।
 बर्द्धमानः स कालेन शुष्कप्लवते निरुक् ॥ ५३ ॥
 कृणोऽरुणो वा तीदाह्य स वातात्कण्ठरालिमान् ।
 वृद्धस्तालुगले शोषं कुर्याच्च विरसास्यताम् ॥ ५४ ॥
 स्थिर. सर्वर्षः कण्ठूमान् शीतस्पर्शो गुरु कफात् ।
 वृद्धस्तालुगले लेप कुर्याच्च मधुरास्यताम् ॥ ५५ ॥
 मृदस श्ले श्वयथानिष्टयोः सोऽनु विधीयते ।
 देह हृद्य सुकृते गले शब्दं स्वरिन्पताम् ॥ ५६ ॥
 श्ले फरुहाऽनिलगतिः शुष्ककण्ठी हृत्तस्वरः ।

ताम्यन् प्रसक्तं श्वसिति येन स स्वरहानिलात् ॥ ५७ ॥
 करोति वदनस्यान्तर्ब्रूषान्सर्वसरोऽनिलः ।
 सञ्चारिणोऽरुणान् रुचानोष्ठौ ताम्ब्रौ चक्षुत्वचौ ॥ ५८ ॥
 जिह्वा शीतासहा गुर्भी स्फुटिता कण्ठकाचिता ।
 विद्वणोति च कृच्छ्रेण मुखपाको मुखस्य च ॥ ५९ ॥
 अधः प्रतिहतो वायुरर्शोगुल्लकफादिभिः ।
 यात्यूर्ध्वं यक्तदौर्गन्ध्यं कुर्वन्नूर्ध्वं गदसु सः ॥ ६० ॥
 मुखस्य पित्तजे पाके दाहोपे तिक्तवक्ततां ।
 चाशान्तचित्तसमा व्रणास्तद्वच्च रक्तजे ॥ ६१ ॥
 कफजे मधुरास्यत्वं कण्डू मत्पिच्छिला व्रणाः ।
 अन्तःकपोलमात्रित्य श्वावपाण्डुकफोऽर्बुदम् ॥ ६२ ॥
 कुर्यात् तत्पाटितं छिन्नं मृदितञ्च विवर्धते ।
 मुखपाको भवेत्क्षामैः सर्वैः सर्वाहतिर्भ्रूलैः ॥ ६३ ॥
 प्ल्यास्यता च तैरेव दन्तकाष्ठादिविद्विपः ।
 शोष्ठे गण्डे द्विजे मूले जिह्वायां तानुके गले ॥ ६४ ॥
 वक्त्रे सर्वत्र चेत्युक्ताः पञ्चसप्ततिरामयाः ।
 एकादशैको दश च त्रयोदश तथा च षट् ॥ ६५ ॥
 अष्टावष्टादशाष्टौ च क्रमात् तेष्वनुपक्रमाः ।
 करानौ मांसरज्जोष्ठावर्बुदानि जलाहिना ॥ ६६ ॥
 कच्छपम्यासुपिठिका गन्धोषः सुषिरो महान् ।
 श्वरघ्नोर्ध्वगदः श्वावः शतघ्नोवन्नवालसाः ॥ ६७ ॥
 नाद्योष्ठकोपोनिघथात् रक्ताक्षर्वय रोहिणो ।
 दयने स्फुटिते दन्तभेदः पक्कोपलिङ्गिका ॥ ६८ ॥
 गल्लगण्डः श्वरभ्रंगः कृच्छ्रोच्छ्रामोऽतिवध्वरः ।

वाप्यसु हृषीं मेदस्य श्रेयान् शस्त्रीपथैर्ज्जयेत् ॥ ६८ ॥

हाविंशोऽध्यायः ।

—::०::—

अधातो मुखरोगप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।

खण्डोष्ठस्य विनिख्यान्तौ श्लूत्वा व्रणवदाचरेत् ।

यष्टीज्योतिष्मतीरोध्रयावणीसारिवीत्पलेः ॥ १ ॥

पटोल्या काकमाष्या च तैलमभ्यञ्जन पचेत् ।

नस्यश्च तेलं वातघ्नमधुरस्कन्धसाधितम् ॥ २ ॥

महास्र्ने हिन धातौष्ठे सिद्धे नाक्तः पिचुर्हितः ।

देवधूपमधूच्छिष्टगुग्गुल्वमरदारुभिः ॥ ३ ॥

यद्याह्वचूर्णयुक्तेन तेनैव प्रतिसारणम् ।

नाद्योष्ठं स्त्रेदयेद्दुग्धसिद्धैरैरण्डपद्मैः ॥ ४ ॥

खण्डोष्ठविहितं नस्यं तस्य मूर्ध्नि च तर्पणम् ।

पित्ताभिघातलावोष्ठौ जलौकोभिरुपाचरेत् ॥ ५ ॥

रोध्रसर्ज्जरसघ्नीद्रमधुकैः प्रतिसारणम् ।

गुह्नीयट्टिपत्तद्रसिद्धमभ्यञ्जने हृतम् ॥ ६ ॥

पित्तविद्रधिबन्धात्र क्रिया शोणितजेऽपि च ।

इदमेव भवेत्कार्यं कर्म्मोष्ठे ॥ कफोत्तरे ॥ ७ ॥

पाठाचारमध्वोपैर्हतास्रैः प्रतिमारणम् ।

धूमभावनगण्डूपाः प्रयोज्याश्च कफच्छिदः ॥ ८ ॥

म्विसं भिसं विमेदस्तं दृष्ट्वा दोजमग्निना ।

पियङ्गुरोधन्निफलामाचिकैः प्रतिसारयेत् ॥ ८ ॥
 सचीद्रा घर्षणं तीक्ष्णा भिन्नगुडे जनावुं दे ।
 अथगाढेऽतिहृडे वा चारोऽग्निर्वा प्रतिक्रिया ॥ १० ॥
 यामाद्यवस्थास्त्रलनीं गण्डे शोफवदाचरेत् ।
 श्वित्तस्य शीतदन्तस्य पालीं विलिम्बितां दहेत् ॥ ११ ॥
 तैलेन प्रतिसार्या च सचीद्रघनसैन्धवैः ।
 दाडिमत्वग्बरातास्यैकान्ताजम्बूस्थिनागरैः ॥ १२ ॥
 कवलः क्षीरिणां काथैरण्तैलञ्च नावनम् ।
 दन्तहर्षे तथा भेदे सर्वा वातहरा क्रिया ॥ १३ ॥
 तिलवटीमधुशृतं क्षीरं गण्डूधधारणम् ।
 सस्त्रे हं दशमूलास्यु गण्डूधः प्रचलदृहिजे ॥ १४ ॥
 तुल्यरोधकषान्नेष्ठापत्तङ्गपटुघर्षणम् ।
 स्त्रिधाः शीत्या यथावच्छं नस्वान्नकवनादयः ॥ १५ ॥
 अधिदन्तकमालिसं यदा चारिण जर्जरम् ।
 क्कमिदन्तमिषोत्पाद्य तदक्षीपचरेत्तटा ॥ १६ ॥
 अनवस्थितरक्ते च दग्धे व्रण इव क्रिया ।
 अहिंसन दन्तमूनानि दन्तेभ्यः शर्करां हरेत् ॥ १७ ॥
 चारुर्णैर्मधुयुतेस्ततश्च प्रतिसारयेत् ।
 कपानिकाशामध्येवं हर्षोक्तञ्च समाचरेत् ॥ १८ ॥
 जयेहिस्त्रावणैः स्त्रिन्नमचलं क्कमिदन्तकम् ।
 स्त्रिधै यानेपगण्डूधनम्याहारैश्चलापहैः ॥ १९ ॥
 गुडेन पूर्णं सुषिरं मधूच्छिष्टेन वा दहेत् ।
 भसच्छदाकंक्षीराभ्यां पूरणं क्कमिशूलजित् ॥ २० ॥
 हिङ्गुकट्फलकासीसम्बर्जिकाकुष्ठवेल्लजम् ।

रजोरुजं जयत्याशु वस्रस्यं द्यने घृतम् ॥ २१ ॥
 गण्डूषं धारयेत्तैलमेभिरेव च साधितम् ।
 काथैर्वा युक्तमेरण्डदिव्याघीभूकदम्बजैः ॥ २२ ॥
 क्रियायोगैर्वद्भिर्विधेरित्वग्रान्तरुजं भृशम् ।
 दृढमप्युद्धरेदन्तं पूर्वं मूलादिमोक्षितम् ॥ २३ ॥
 स्रग्दंशकेन लघुना दन्तनिर्घातनेन वा ।
 तैलं सयद्याद्दरुजो गण्डूषो मधुना ततः ॥ २४ ॥
 ततो विदारियद्याद्दन्तद्विघाटककसैरुभिः ।
 तैलं दशगुणचीरं सिद्धं युञ्जीत नावनम् ॥ २५ ॥
 छयदुर्बुलवहानां वातातानां च नोद्धरेत् ।
 नोद्धरेच्चोत्तरं दन्तं बहूपद्रवकृद्भिः सः ॥ २६ ॥
 एषामप्युद्धृतैः सिन्धुः स्वादुः शीतः क्रमो हितः ।
 विस्रावितास्त्रे शीतादे सचीद्रैः प्रतिसारणम् ॥ २७ ॥
 मुस्तार्जुनत्वक्त्रिकलाफलनीतार्थ्यनागरैः ।
 तत्काथः कवली नस्यं तैलं मधुरसाधितम् ॥ २८ ॥
 दन्तमांसान्युपकुप्ये खिन्नान्युष्णास्वुधारणैः ।
 मण्डन्नाग्रेण गाकादिपत्रैर्वा बद्धयो लिखेत् ॥ २९ ॥
 ततय प्रतिसार्थ्याणि घृतमण्डमधुद्रुतैः ।
 लाघामिवद्भुपत्तद्भलवणोत्तमगौरिकैः ॥ ३० ॥
 सकुष्ठशुष्ठीमरिचवटीमधुरसाञ्जनैः ।
 सुखांशुघो घृतमण्डोऽनु तैलं वा कवलप्रदः ॥ ३१ ॥
 घृतं च मधुरैः सिद्धं हितं कवलनस्ययोः ।
 दन्तपुष्पुटके खिन्नच्छिन्नभिन्नविलेखिते ॥ ३२ ॥
 चन्द्राघ्नसर्जिकाशुष्ठीसैत्यैः प्रतिसारणम् ।

विद्रधो कटुतीक्ष्णोष्णरुचैः कवचनेपनम् ॥ ३३ ॥
 घर्षण कटुकाकुष्ठहृद्यिकानीयवीर्यवैः ।
 रक्षेत्पाकं हिमैः पक्कः पाट्यो टाट्योऽवगाढकः ॥ ३४ ॥
 मीपिरे ह्रिबन्निद्रिते सघोद्रेः प्रतिसारणम् ।
 रोध्रमुद्गनिशियेठातार्पसद्गकैः ॥ ३५ ॥
 मकट्फलैः कपायैश्च तेषां गण्डूष्य रूप्यते ।
 यष्टीरोध्रोत्पलानन्तासारियागरुचन्दनैः ॥ ३६ ॥
 सगैरिषसितापुण्ड्रैः मिदं तैलं च भावनम् ।
 ह्रिस्वाधिमांसकं चूर्णैः सघोद्रेः प्रतिसारयेत् ॥ ३७ ॥
 वचातेजोवतीपाठाश्वर्जिकाश्वशूकजैः ।
 पटोन्ननिम्बत्रिफलाकषायः कवचो हितः ॥ ३८ ॥
 विदर्भे दन्तामूलानि मण्डलापेष्व शोधयेत् ।
 चाव युञ्ज्यात्ततो नख्यं गण्डूपादि च शीतलम् ॥ ३९ ॥
 सशोध्योभयतः कायं शिरयोपदरेषतः ।
 नाडीं दन्ताहुगां दन्तं समुदृत्याग्निना हरेत् ॥ ४० ॥
 शुक्रां नैकगतिं पृथ्वां मदनेन गुडेन वा ।
 धावनं जातिमदनस्यदिरस्त्रादुक्कण्टकैः ॥ ४१ ॥
 चोरिहृषांभ्युगण्डूषी नख्यं तैलं च तत्कृतम् ।
 कुर्यादातोष्ठकोपोक्तं कण्टकेष्वनिलाजसु ॥ ४२ ॥
 जिह्वायां पित्तजातेषु घृष्टेषु रुधिरै सुते ।
 प्रतिसारणगण्डूष्यनाशनं मधुरैर्हितम् ॥ ४३ ॥
 तौक्ष्ण्ये, कफोत्पेष्वप्येवं सधपनूपणादिभिः ।
 नवे जिह्वान्तमेऽप्येवं तं तु शस्येण न स्पृशेत् ॥ ४४ ॥
 उन्नम्य जिह्वामाकृष्टां बहिषेनाधिजिह्विकाम् ।

छेदयेन्नखनाशेण तीक्ष्णोष्णैर्घर्षणादि च ॥ ४५ ॥
 उपनिष्ठां परिस्राव्य यवधारेण घर्षयेत् ।
 कफघ्नैः शुण्डिका भाध्वा नस्यगण्डपूघर्षणैः ॥ ४६ ॥
 पेशीरुबीजप्रतिमं हृद्वायामसिरासततम् ।
 यथे निरिष्टं जिह्वाया बहिर्भाद्यवन्धितम् ॥ ४७ ॥
 छेदयेन्नखनाशेण नात्यये न च भ्रून्ततः ।
 छेदेऽन्यसृक्क्षयाभृत्यूर्ध्वेन व्याधिर्विवर्धते ॥ ४८ ॥
 मरिचातिविषापाठावचाकुष्ठकुटबटैः ।
 ह्रिवायां सपटुचोद्रेर्घर्षणं कवसं पुनः ॥ ४९ ॥
 कटुकातिविषापाठानिम्बरासावचाम्बुभिः ।
 सहाते पुष्पुटे कृष्णे विलिख्यैवं समाचरेत् ॥ ५० ॥
 अपक्वे तालुपाके तु कासीसचौडतार्क्षलेः ।
 घर्षणं कथम्ः शीतकषायमधुरोपधैः ॥ ५१ ॥
 पक्वेऽष्टापद्वह्नये तीक्ष्णोष्णैः प्रतिसारणम् ।
 सपनिम्बपटोलाद्यैस्त्रिभैः कवलधारणम् ॥ ५२ ॥
 तानुशोषे त्वष्टण्य सर्पिदत्तरभक्तिकम् ।
 कणाशुश्लोशृत पानमन्त्रैर्गण्डपूधारणम् ॥ ५३ ॥
 धन्वमांसरसाः सिन्धाः क्षीरसर्पिथ जावनम् ।
 कण्ठरोगेष्वसृष्टोच्चक्षीणैर्नम्यादि कर्म च ॥ ५४ ॥
 काष्ठः पानश्च टावीत्वग्निम्यतार्क्षकमिड्ज ।
 हरीतकीकषायो वा पयो माक्षिकमयुतः ॥ ५५ ॥
 गेहाथोपयवधारदार्मादीपिरमाञ्जनेः ।
 सपाठातेत्रिनीनिभ्यैः सूक्तगोमूषमाहितैः ॥ ५६ ॥
 कवसो गुटिका चात्र कम्पिता प्रतिसारणम् ।

निचुलं कटमीमुस्तं देवदारुमहोषधम् ॥ ५० ॥
 यथा दन्ती च मूर्धा च लेपः कोष्ठाऽतिशोकहा ।
 प्रधान्तर्वाद्यतः श्वित्रां वातरोहिणिकां लिखेत् ॥ ५१ ॥
 पटुलीशस्तकेषांश्च पटुमुक्तनखेन वा ।
 पञ्चमूलास्त्रुंकवलस्त्रैलं गण्डूघनावनम् ॥ ५२ ॥
 विश्राव्य पित्तसम्भूतां सिताचीद्रप्रियङ्गुभिः ।
 घर्षेत्सरोध्रपत्तङ्गैः कवलः कथितैश्च तैः ॥ ६० ॥
 द्राक्षापरुपकक्काथो हितय कवलग्रहे ।
 उपाचरेद्देवमेव प्रत्याख्यायास्त्रसम्भवाम् ॥ ६१ ॥
 सागारधूमैः कटुकैः कफजां प्रतिसारयेत् ।
 नस्यगण्डूययोस्तैलं साधितं च प्रशस्यते ॥ ६२ ॥
 अपामार्गफलश्वेतादन्तीजन्तुघ्नसैन्धवैः ।
 तद्वच्च हृन्द्यालूकतुण्डकेरीगिलायुषु ॥ ६३ ॥
 विद्रुधौ स्वाविति त्रैहारोचनातार्क्ष्यैरैरिक्तैः ।
 सरोध्रपटुपत्तङ्गकषैर्गण्डूपघर्षये ॥ ६४ ॥
 गलगण्डः भवनजः श्वित्रो निस्तुतयोणितः ।
 तिलैर्वीलैश्चलट्टोभाप्रियालगणसम्भवैः ॥ ६५ ॥
 उपानाह्नी व्रणे रुद्धे प्रलेप्यथ पुनः पुनः ।
 श्वियुतिल्वकतर्कारीगजकृष्णापुनर्नवैः ॥ ६६ ॥
 कालामृताकमूलैश्च पुष्पैश्च करहाटजैः ।
 एकैश्चिकान्वितैः पिष्टैः सुरया काष्ठीकेन वा ॥ ६७ ॥
 गुहूधीनिम्बकुटजहंसपादीबलाह्वयैः ।
 साधितं पाययेत्सैलं सकृत्प्रादेवदारुभिः ॥ ६८ ॥
 कर्त्तव्यं कफलेप्यै तत्सिद्धविम्बापने त्वति ।

लेपोजगन्धातिविषाविशस्यासविषाणिकाः ॥ ६८ ॥

गुञ्जानाबुशुकाद्वाय पनाशचारकस्किताः ।

मूत्रशृत दृढचार यक्षा कोद्रवमुक् पिबेत् ॥ ७० ॥

साधित वल्लकाद्यैर्वा तैल सपटुपञ्चकेः ।

कफघ्नान् धूमवमननावनादींश्च शीलयेत् ॥ ७१ ॥

मिटोभवे शिरा विध्येत्कफघ्नं च विधिं भजेत् ।

असनादिरजसैन प्रातस्सूत्रेण पाययेत् ॥ ७२ ॥

अगान्तौ पाटयित्वा च सर्वान् व्रणवदाचरेत् ।

मुखपाकेषु सक्षौद्राः प्रयोज्या मुखधावनाः ॥ ७३ ॥

कश्चिन्नास्त्रिफलापाठामृद्धीका जातिपक्ष्वाः ।

निष्टेभ्या भक्षयित्वा वा कुठेरादिगणोऽथवा ॥ ७४ ॥

मुखपाकेऽनिनात् कृष्णापट्टेनाः प्रतिसारणम् ।

तैल वातहरैः मिदं द्रित कवलनस्ययोः ॥ ७५ ॥

पित्तास्त्रे रक्तपित्तघ्नं कफघ्नय कफे विधिः ।

निखेच्छाखादिपत्रैश्च पिटिकाः कठिनाः स्थिराः ॥ ७६ ॥

यथादोषोदयं कुर्यात्क्षयिपाते चिकित्सितम् ।

नवेऽर्बुटे त्वमहहे छिदिते प्रतिसारणम् ॥ ७७ ॥

स्वर्जिकानागरक्षौद्रेः क्षायो गण्डूप दूष्यते ।

गुडूचीनिम्बकल्कोत्थो मधुतैलसमन्वितः ॥ ७८ ॥

यवावमुक् तीक्ष्णतैलनस्याभ्यङ्गांस्तथाचरेत् ।

वमिते पूतिवदने धूमस्तीक्ष्णः सनावनः ॥ ७९ ॥

ममद्भाघातकीरोधफनिनीपत्रकैर्जलम् ।

धावन वदनस्यान्तर्धूर्णितैरवचूर्णनम् ।

शीतादोषकुयोक्तं च नावनादि च शीलयेत् ॥ ८० ॥

फलवद्यदीपिकिराततिक्तयष्ट्याहसिद्धार्थकटुत्रिकाणि ।

मुस्ताहरिद्राहृदययावशूकहृत्वाभ्रकास्ताग्रिमवेतसाय ॥८१॥

अश्वत्थजम्बूअधनक्षयत्वक्त्वक्चाहिमारात्खदिरस्यसारः ।

क्लायेन तीषां घनतां गतेन तश्चूर्णयुक्ता गुटिका विधेयाः ॥८२॥

ता धारिता घ्नन्ति सुखेन नित्यं

कण्ठोष्ठताल्पादिगदान् सुलक्ष्णान् ।

विशेषती रोहिणिकास्यशोष-

गन्धान् विदेहाधिपतिप्रणीताः ॥ ८३ ॥

खदिरतुलामम्बुघटे पक्का तोयेन तेन पिष्टैव ।

चन्दनजोड्ढककुडुमपरिपेक्षववास्तकीशैरैः ॥ ८४ ॥

सुरतशरोभद्राचामञ्जिष्ठाचोषपञ्चकविलङ्घैः ।

स्युक्कानतनखकटुफलसूक्ष्मैः लाभ्यामकैः सपतङ्गैः ॥८५॥

तैलप्रस्यं विपचेत् कर्षाशैः पानमस्यगण्डूषैस्तत् ।

इत्वास्यै सर्वगदान् जनयति गार्भीं हृद्यं श्रुतिश्च वाराहीम् ॥८६॥

उदतिं तच्च प्रपुत्राटरोध्रदार्वीभिरभ्यक्तमनेन वल्लम् ।

निष्येङ्गनीलीमुखदूषिकादि सञ्जायते चन्द्रसमानकान्ति ॥८७॥

पनशतं बाणान्तोषघटे पक्कारसेऽस्त्रिय मलादिकैः ।

खदिरजम्बूयष्ट्यामस्ताम्नैरहिमारनीलोत्पलान्वितैः ॥ ८८ ॥

तैलप्रस्य पाषयेच्छुष्णपिष्टैरेभिर्द्रव्यैर्धारित तन्मुषेन ।

रोगान्सर्वान् हन्ति यक्ते विशेषात्सैथ्यं घृते दन्तापंकेथलाया ॥८९॥

खदिरसाराद् हे तुने पचेदल्कासुलां चारिमेदस ।

घटचतुष्के पादशेषेऽस्मिन् पूते पुनः क्वाथनाद् घने ॥ ९० ॥

आक्षिप्य क्षिपेत्सूक्ष्म रजः सेव्याम्बुपक्षङ्गैरिकम् ।

चन्दनहयरोधपुण्ड्राद्ये यष्ट्याहनाचाञ्जनहयम् ॥ ९१ ॥

धातकीकट्फलदिनिशात्रिफलाचतुर्जातलोऽङ्गकम् ।
 मस्तमस्त्रिष्ठान्ययोधप्ररोहमांसीयवासकम् ॥ ८२ ॥
 पद्मकैलेयसमद्वाद्य शीते तन्मि स्तया पालिका पृथक् ।
 जातिपत्रिका सजातीफला सहनवङ्गकद्धीलकाम् ॥ ८३ ॥
 स्फटिकशुभ्रसुरभिकपूर् रकुडव च तत्रादवेत्ततः ।
 कारयेद्गुटिकाः सदा चैता धार्या मुखे तद्गटापडा ॥ ८४ ॥
 काथीपध्वत्थययोजनेन तैल पचेत्कल्पनयाऽनयैव ।
 सर्वास्यरोगोद्धृतये तदाहुर्दन्तस्थिरत्वे त्विदमेव सुख्यम् ॥ ८५ ॥
 स्रदिरेणैता गुटिकास्तैलमिदं चारिमेदसा प्रथितम् ।
 अनुशीलयन् प्रतिदिन म्यस्योऽपि दृढहिजो भवति ॥ ८६ ॥
 शुद्रागुडूचीसुमनःप्रवालदार्वीयवासत्रिफलाकयाथ ।
 चौद्रेण युक्त कवचप्रहोऽय सर्वाभयान् वज्रगतान्निहन्ति ८७
 पाठादार्वीत्वक्कुठमुस्तासमद्वा-
 तिक्लापीताङ्गारोधतेजोवतीनाम् ।
 पूर्ण मचीद्रो दन्तमामार्तिकण्डू-
 पाकस्त्रावाणां नाशनो घर्षणेन ॥ ८८ ॥
 गृह्णन्मत्स्यपाठाव्योषधाराम्ययोवरातेजोद्वैः ।
 मुषदन्तगन्धविकारे सचौद्र कानको विधार्थ्ययूर्ण ॥ ८९ ॥
 दार्वीत्वक्मिथूद्भयमन शिलायावगूकहरितानै ।
 धार्थ्य पीतकचूर्णो दन्ताभ्यगन्धामये समध्वाज्य ॥ ९० ॥
 द्विचारधूमवरापशुपटुशोपवेत्तगिरितार्थ्य ॥
 गोमूत्रेण विपक्वा गन्धामघ्नो रमक्रियेया ॥ ९१ ॥
 गोमूत्रकयनविनीनविषहाणा
 पथ्याना जन्मिसिक्कुठभाषितानाम् ।

अन्तार नरमणयोऽपि यत्करोगा

आतार नृपमिव न सृशन्व्यनर्था ॥ १०२ ॥

सप्तश्वदोगीरपटोलमुस्तहरीतकीतित्तकरोहिणीभि ।

यस्याह्वराजद्रुमचन्दनैश्च क्वाथ पिबेत्पाकहर मुखस्य ॥ १०३ ॥

पटोलशण्ठीचिकमाविशाला

त्रायन्तितित्तादिनिग्रामृतानाम ।

पीत कषायो मधुना निहन्ति

मुखस्थितद्याम्यगदानशेषान ॥ १०४ ॥

खरस क्षयितो द्वाभ्यां घनीभूत सगैरिक ।

आस्यस्य समधुर्वक्त्रपाकनाडीप्रणापह ॥ १०५ ॥

पटोलनिम्बयष्ट्याह्ववासाजात्यरिमेदसाम ।

खदिरस्य वरायाय पृथगेव प्रकल्पमा ॥ १०६ ॥

खदिरायोवरापार्धमद्यम्यह्विभारकै ।

गण्डूषोऽम्बुशृतैर्धार्यो दुर्वन्निजयान्तये ॥ १०७ ॥

मुखदन्तमूलगलजा प्रायो रोगा कफास्त्रभूषिष्ठा ।

तन्मात्तेशामसकृष्ट रुधिर विस्रावयेदुष्टम ॥ १०८ ॥

कायगिरसीर्विरक्तो वमन कवल्लयहाय कटुकतिष्ठा ।

प्राय शस्त तेषा कफरक्तहर तथा कर्म्य ॥ १०९ ॥

यवदणधान्य भक्त विदलै चारोपितैरपस्त्रेहा ।

यूषा भक्ष्याश्च द्विता यच्चान्यतश्चेन्ननाशाय ॥ ११० ॥

प्राणानिलपथमस्या ज्वसितमपि निरुम्बन्ते प्रमाद्वत ।

कण्ठामयाधिकिक्षितमतादृत तेषु कुर्वीत ॥ १११ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

अथातः शिरोरोगविज्ञानं व्याख्यास्यामः ।

धूमातपतुपाराश्वुक्तीडातिस्त्रप्रजागरैः ।

उत्स्वेदाधिपुरीषातवाप्यनिप्रहरोदनैः ॥ १ ॥

प्रत्यश्वुमक्षपानेन क्षमिभिर्वेगधारणेः ।

उपधानवृणाभ्यङ्गहेषाध' प्रतर्तक्षकैः ॥ २ ॥

असाक्षगन्धदुष्टामभाष्याद्यैश्च शिरोगताः ।

जनयन्त्यामयान् दोषास्तत्र मादतकोपत ॥ ३ ॥

निसृष्येति भृशं शङ्खौ घाटा सम्भियते तथा ।

श्रुशोभंभ्रं सनाटं च पततीवातिवेदनम् ॥ ४ ॥

वाध्यते म्वनतः श्रोत्रे निःक्ष्येत इवाघिषी ।

दूर्णतीय शिरः सर्वं सन्धिभ्य इव मुष्यते ॥ ५ ॥

म्दुरत्यतिशिराजासं कन्टराहनुसंग्रहः ।

प्रकाशासहता प्रणसावोऽकस्माद्दद्यागमौ ॥ ६ ॥

मादंयं मर्दनस्त्रे ह्रस्वेदबन्धैश्च जायते ।

शिरस्तापोऽयमर्दे तु मूर्ध्नि सोऽर्हावमेदकः ॥ ७ ॥

पक्षाकुप्यति मामादा श्रयमेव च शास्यति ।

अतिहृदम् नयनं श्रवणं वा विनाशयेत् ॥ ८ ॥

शिरोऽभितापे पिप्पलाये शिरो धूमायनं क्षरः ।

चेटाऽचिदहन मूर्च्छां निशि शीतैश्च मादंयम् ॥ ९ ॥

परुषिः कफजे मूर्ध्नि गुरुम्दिमितयौतता ।

गिरानिस्सन्दतालस्यं रुग्मन्दाङ्गधिका निशि ॥ १० ॥

तन्द्राशूनाचिकूटत्वं कर्णकण्डूयने वमिः ।

रक्तात् पित्ताधिकरुजः सर्वैः स्यात्सर्वलक्षणः ॥ ११ ॥

सद्गोर्णैर्भोजनैर्मूर्ध्नि क्लिप्तिते रुधिरामिवे ।

कोपिते रुधिराते च जायन्ते मूर्ध्नि अन्तवः ॥ १२ ॥

गिरसस्ते पिवन्तोऽसुं घोराः कुर्वन्ति वेदनाः ।

क्षिप्तविभ्रंयजननीश्वरः कासो वसक्षयः ॥ १३ ॥

रौक्ष्यशोफव्यधच्छेददाहस्फुटनपूतिताः ।

कपाले तालुगिरसी कण्डूः शोषप्रमीलकः ॥ १४ ॥

तान्त्राच्छसिष्ठाणकता कर्णनादव जन्तुजे ।

वातोत्पन्नाः गिरः कम्भं तत्संज्ञं कुर्वते मलरः ॥ १५ ॥

पित्तप्रधानैर्वाताद्यैः शङ्खे शोकः सशोणितैः ।

तौत्रदाहवजारागप्रलापञ्जरत्नभ्रमाः ॥ १६ ॥

तिक्तास्यः पीतवदनः क्षिप्रकारी स शङ्खकः ।

त्रिरावात् जीवितं हन्ति सिध्यत्यप्याद्यु साधितः ॥ १७ ॥

पित्तानुपहः शङ्खाचिभ्रूललाटेपु मासतः ।

रुजं सस्यन्दनां कुर्यादनुसूर्योदयोदयाम् ॥ १८ ॥

भामध्याङ्गं विदभिर्जुः सुदतः सा विशेषतः ।

अव्यवस्थितशीतोष्णसुखा ग्राम्यत्यतः परम् ॥ १९ ॥

सूर्यावर्तः स इत्युक्ता दशरोगाः गिरीगताः ।

गिरस्येवञ्च वक्ष्यन्ते कपाले व्याधयो नव ॥ २० ॥

कपाले पथने दुष्टे गर्भस्थस्यापि जायते ।

सवर्णो नीरुजः शोफस्तं विद्यादुपशीर्षकम् ॥ २१ ॥

यथादोषोदयं श्रूयात् पिष्टिकार्युदविद्रधीन् ।

कपाले क्लेदवद्भुजाः पितामहकृष्णजन्तुभिः ॥ २० ॥
 कङ्कसिद्धार्थकनिमाः पिटिकाः स्युरसुं पिका ।
 कण्डूकुशच्युतिस्वापरीत्यक्तत स्फुटन त्वच ॥ २१ ॥
 सुर्ध्वं कफवाताभ्या विद्याहारुणक तु तत् ।
 रोमकूपानुग पित्तं वातेन सह मूर्च्छितम् ॥ २४ ॥
 प्रत्यावयति रोमाणि तत ज्ञेया समोणित ।
 रोमकूपान् कषट्कार्थं तेनान्येषांससम्भव ॥ २५ ॥
 तदिन्द्रजुप्त रुच्यां च प्राङ्मुखाचिति चापरे ।
 खसतेरपि जम्बूष सदन तत्र तु क्रमात् ॥ २६ ॥
 सा वातादग्निदग्धाभा पित्तात् खिद्यशिरात्रता ।
 कफाहनत्वग्बर्षाय यथास्व निर्दिशेत् त्वपि ॥ २७ ॥
 दोषैः सर्वाकृतिः सर्वैरसाध्या सा नखप्रभा ।
 दग्धाग्निनेव निर्योमा सदाहा या च जायते ॥ २८ ॥
 शोथग्रमक्रोधकृतः शरीरीषा शिरीगतः ।
 केशान् सहोपः पचति पलित सम्भवत्यतः ॥ २९ ॥
 तदातात् स्फुटित श्याव खर रूक्षं जलप्रभम् ।
 पित्तासदाह पीताभं कफात् खिद्यं विद्वद्विमत् ॥ ३० ॥
 स्थूलं सुशुक्तं सर्वेषु विद्यः । ह्यमियस्यस्यम् ।
 शिरोरुजोद्भवं धान्यदिवर्णं स्यान्नासहम् ॥ ३१ ॥
 असाध्या सन्निपातेन खनतिः पनितानि च ।
 शरीरपरिणामीत्वान्यपेक्षन्ते रसायनम् ॥ ३२ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ।

—०—०—

अथातः शिरोरोगप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।

शिरोऽभिन्नापेऽनिलजे वातघ्नाधिषिधिं चरेत् ।

घृताभ्यक्तशिरा राशौ पिबेदुष्णपयोनुपः ॥ १ ॥

माषान् सुद्धान् कुलत्यान् वा तद्वत् खाटेदृष्टतान्वितान् ।

तैल तिलानां कल्कं वा घोरिण सह पाययेत् ॥ २ ॥

पिण्डोपनाहस्वेदाय मांसघान्यक्तना ह्रिताः ।

वातघ्नदशमूलादिसिद्धघोरिण शेषनम् ॥ ३ ॥

स्निग्धं नस्यं तथा धूमः शिरः त्रयणतर्पणम् ।

वरणादौ गणे सुष्णे घोरमहोदकं पचेत् ॥ ४ ॥

घौरावशिष्टं तच्छीत मयित्वा सारमाहरेत् ।

ततो मधुरकैः मित्र नस्यं तत्पूजित इविः ॥ ५ ॥

वर्गेऽथ पक्तं घोरि च पेय सर्पिः सशर्करम् ।

कार्पासगज्जात्वङ्मुन्नासुमनःकीरकाणि च ॥ ६ ॥

नस्यमुष्णाम्बुपिष्टानि सर्वमूर्द्धरुजापहम् ।

गर्जराकुट्टममृतं घृतं पित्ताम्रगन्धये ॥ ७ ॥

प्रनेपः सघृतैः कुष्ठकुटिसोत्पन्नचन्दनैः ।

वातोद्रेकभयाद्रक्तं न चाग्निस्रवमेषयेत् ॥ ८ ॥

एतन्नातो चने द्राहः कफे घोरिणं यथोदितम् ।

पर्शवमिदं ज्ञेयं यदाटोपान्वया क्रिया ॥ ९ ॥

शिरौषवीजापानागन्तून नस्यं विदाम्वितम् ।

स्थिरारसो वा लेपे तु प्रपुष्पाटोऽन्तकल्कितः ॥ १० ॥
 सूर्यावर्ते तु तस्मिन् शिरयापहरेदसक् ।
 शिरोऽभितापे पित्तोत्थे स्निग्धस्य व्यधयेच्छिराम् ॥ ११ ॥
 शीताः शिरोमुखालेपसेकशीधनवस्तयः ।
 जीवनौयमृते शीरसपिंपी पाननस्ययोः ॥ १२ ॥
 कर्तव्य रक्तजेऽप्येतत् प्रत्याख्याय च शङ्के ।
 द्वे वाभितापैर्जीर्णान्धस्त्रे हितं कटुकैर्वमेत् ॥ १३ ॥
 खेदप्रलेपनस्याद्या रुक्षतीक्ष्णीण्यभेपनैः ।
 शस्यन्ते घोषवासोऽत्र निचये मियमाधरेत् ॥ १४ ॥
 कृमिजे शोषित नस्य तेन सूच्छन्ति जन्तवः ।
 मत्ता. शोषितगन्धे न निर्गन्ति घ्राणवक्तयो ॥ १५ ॥
 सुतीक्ष्णनस्यधूमाभ्यां कुर्याच्चिर्हरणं ततः ।
 विडङ्गस्र्जिकादन्तीहिङ्गुगोमृषसाधितम् ॥ १६ ॥
 कटुनिम्बे इद्रुदीपीतुतेन नस्यं पृथक् पृथक् ।
 अनामूषदृत नस्ये कृमिजित् कृमिजित्परम् ॥ १७ ॥
 पूतिमत्स्ययुतैः कुर्याद् धूम नावनभेवजैः ।
 कृमिभिः पीतरक्तत्वाद्रक्तमत्र न निर्हरेत् ॥ १८ ॥
 वाताभितापविहितं कर्म्ये दाहादिना क्रम ।
 नवे जन्मोत्तरं छाते शीलयेदुपशीर्षके ॥ १९ ॥
 वातव्याधिक्रिया पक्ते कर्मविद्रधिषोदितम् ।
 ग्रामपक्ते यथायोग्ये विद्रघीपिटिकामुदे ॥ २० ॥
 अरु पिकाजलोकीभिर्हतास्ता निम्बवारिषा ।
 सिक्ता प्रभूतसवणैर्लिम्बेदृश्वशङ्कद्रसैः ॥ २१ ॥
 पटोलनिम्बपत्रैर्वा सहरिद्रैः सुकल्कितैः ।

गोमूत्रजीर्णपिण्याककृकवाकुमलैरपि ॥ २२ ॥
 कपालभट्टं कुष्ठं वा घूर्णितं तैलसंयुतम् ।
 रुंपिकालेपनं कण्ठूच्छेददाहार्तिनागमम् ॥ २३ ॥
 मासतीक्ष्णकाशघ्नमक्तमालप्रसाधितम् ।
 वधारुंपिकयोस्तैलमभ्यङ्गः क्षुरहृटयोः ॥ २४ ॥
 अग्रान्तौ शिरसः शुद्धैः यतेत वमनादिभिः ।
 विध्येच्छिरां दारुणके लाक्षाद्यां शीतयेन्मृजाम् ॥ २५ ॥
 नावनं मूर्ध्नि वस्तिश्च संपयेच्च समाचिकैः ।
 प्रियासधीजमधुककुष्ठमापैः ससर्षपैः ॥ २६ ॥
 लाक्षाशय्याकपर्पेडमजधाचीफलैस्तथा ।
 कौरदूपलृणचारवारिप्रघासन हितम् ॥ २७ ॥
 इन्द्रसुप्ते यथासन्न शिरां विध्वा प्रलेपयेत् ।
 प्रच्छाय गाढं कासीसमनोद्वातुत्यकीपपैः ॥ २८ ॥
 यन्यामरतरुभ्यां वा शुष्णामूलफलैस्तथा ।
 तथा लाङ्गलिकामूलैः करवीररसेन वा ॥ २९ ॥
 सच्चोद्रक्षुद्रवार्ताकसरसेन रसेन वा ।
 धत्तूरकस्य पत्राणां भस्मात्करसेन वा ॥ ३० ॥
 अथवा माचिकहविस्तिलपुष्पचिकण्टकैः ।
 तैलाक्ता हस्तिदन्तस्य मयी वा चौपध परम् ॥ ३१ ॥
 शुक्लरोमोद्गमे तद्वक्ष्यपी मेधविषाणजा ।
 वर्जयेद्दारिणा सेकं यावद्ग्रीमसमुद्भवः ॥ ३२ ॥
 खलतौ पसिते धव्यां हरिज्जीवि च शोधितम् ।
 नस्यवक्तशिशोऽभ्यङ्गप्रदेहैः समुपाचरेत् ॥ ३३ ॥
 सिद्धं तैलं बृहत्याद्यैर्जीविनीचैश्च नावनम् ।

मांसं वा निम्बजं तैलं क्षीरमुड्नापयेदतिः ॥ ३४ ॥
 नीलोशिरीषकोरुण्डमृदुस्वरसभाविताम् ।
 शैल्वचतिलरामाणां योज काकाण्डकोचमम् ॥ ३५ ॥
 पिद्वाज्रपयसा लोहाक्षितादर्कांशुतापितात् ।
 तैलं मृतं क्षीरभुजो नावनात् पलितास्तकत् ॥ ३६ ॥
 क्षीराक्षद्वचरात् मृदुरजसः क्षीरसाद्रसात् ।
 प्रत्येस्तेनस्य कुडवः सिद्धो यष्टीपलान्वितः ॥ ३७ ॥
 मस्यं यैनोद्धवे भाण्डे मृद्वे नेपस्य वा स्थितः ।
 क्षीरेण श्लक्ष्णपिष्टो वा दुग्धिकाकरवीरकौ ॥ ३८ ॥
 उत्पाद्य पलितं देयावाशये पलितापट्टी ।
 क्षीरं प्रियासं यस्याहं जीवनीयो गणस्तिना ॥ ३९ ॥
 कृत्वाः प्रनेपो वक्रस्य हरी क्षीमवलीहितः ।
 तिलाः सामनकाः पद्मकिञ्चल्की मधुकं मधु ॥ ४० ॥
 हं हृद्येच रजेचेतत् केशामूर्धप्रलेपनात् ।
 मांसो कुठं तिलाः कृत्वाः सारिवा नीलमुत्पलम् ॥ ४१ ॥
 क्षौद्रं च क्षीरपिष्टानि केशसवर्द्धनं परम् ।
 अक्षीरजोमृदुरजस्विकृत्वा क्षण्डमृत्तिका ॥ ४२ ॥
 स्थितमिच्छुरघे मांसं समूलं पलितं रजेत् ।
 मापकोद्रवधान्यास्त्रैर्यवागून्निदिनोपिता ॥ ४३ ॥
 लोहशुक्लोत्कटा पिष्टा वलाकामपि रञ्जयेत् ।
 प्रपोण्टरीकमधुकपिप्पलीधन्दीत्यमैः ॥ ४४ ॥
 सिद्धं धाक्षीरसं तैलं नस्येनाभ्यञ्जनेन च ।
 मर्धान् मूर्धगदान् हन्ति पलितानि च योनिताम् ॥ ४५ ॥
 यरीजीवस्तिनिर्ग्यासपयोभिर्यमक पचेत् ।

जीवनीयैश्च तन्नस्थं सर्वजत्रूर्ध्वरोगजित् ॥ ४६ ॥
 मयूर पक्षपित्तान्नपादविट् तुच्छवर्जितम् ।
 दग्मूलवलारासामधुकैस्त्रिपलैर्युतम् ॥ ४७ ॥
 जले पक्त्वा घृतप्रस्थं तस्मिन् घोरसमं पचेत् ।
 कल्कितैर्मधुरद्रव्यैः सर्वजत्रूर्ध्वरोगजित् ॥ ४८ ॥
 तदभ्यासीकृतं पानं बल्यभ्यञ्जनमावनैः ।
 एतेनैव कषायेण घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥ ४९ ॥
 चतुर्गुणेन पयसा कल्कैरेभिय कार्ष्णिकैः ।
 जीवन्तीत्रिफलामेदामृद्धीकादिपरुषकैः ॥ ५० ॥
 समझाचविकाभार्द्धिकाश्मरीककर्कटाह्वयैः ।
 प्राग्गुप्तामहामेदातालुखर्जूरमुस्ताकैः ॥ ५१ ॥
 मृणालबिसखर्जूरयष्टीमधुकजीवकैः ।
 शतावरीविदारौक्षुद्रहृतीसारिवायुगैः ॥ ५२ ॥
 दूर्वाश्वदंष्ट्रपंभकशृङ्गाटककसेरुकैः ।
 रासास्थिरातामलकीसूक्ष्मैलाशठिपौष्करैः ॥ ५३ ॥
 पुनर्नवातुगाघोरीकाकोलीधन्वयासकैः ।
 मधूकाघोटवाताममुष्जाताभिषुकैरपि ॥ ५४ ॥
 महामायूरमित्येतन्मायूरादधिकं शुभैः ।
 धात्विन्द्रियस्तरभ्रशशासकासार्दितापहम् ॥ ५५ ॥
 योन्यसृक्शुक्रदोषेषु शस्तं वन्ध्यासुतप्रदम् ।
 आलुभिः कर्कटैर्हंसैः शशैरेति प्रकल्पयेत् ॥ ५६ ॥
 जत्रूर्ध्वजानां ध्याधीनामेकत्रिशशतहयम् ।
 परस्परमसद्दीर्घं विस्तरेण प्रकाशितम् ॥ ५७ ॥
 जर्द्विमूलमधः शाखमृषयः पुरुषं विदुः ।

नृलप्रहारिषस्तेष्माद् रोगान् शीघ्रतरं जयेत् ॥ ५८ ॥
 सर्वेन्द्रियाणि येनास्मिन् प्राणा येन च सञ्चिताः ।
 तेन तस्योत्तमाद्द्रव्यं रक्षायामाहतो भवेत् ॥ ५९ ॥

—२—

पञ्चविंशोऽध्यायः ।

अघातो मृगविघ्नानीयप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।
 मृगो द्विधा निजागन्तुदुष्टशुद्धविभेदतः ।
 निजो दोषैः शरीरोत्थै रागन्तुर्वाह्यहेतुजः ॥ १ ॥
 दोषैरधिष्ठितो दुष्टः शुद्धैरनधिष्ठितः ।
 महत्त्वं विषुतता काठिन्यं मृदुताऽपि वा ॥ २ ॥
 अत्युत्सवायसमत्त्वमत्वीण्यमतिशीतता ।
 रक्तत्वं पाण्डुता कार्णां पूतिपूयपरिस्फुतिः ॥ ३ ॥
 पूतिमासगिरास्त्रायुच्छ्रयतोष्णद्वितातिरुक् ।
 सरभदाङ्गुल्यद्युक्कण्डूदिभिरुपप्लवितः ॥ ४ ॥
 दीर्घकानानुबन्धय विशादुष्टमणाकृतिम् ।
 स पक्षटगधा दोषैः सरक्तेस्तत्र मारुतात् ॥ ५ ॥
 ग्यावः रूपोऽरुणो भङ्गकपोताम्यनिभोऽपि च ।
 रन्तुसंभयुनरुकरस्युत्पुण्ड्रतन्वम्परसंमुतिः ॥ ६ ॥
 निर्गमामसोद्मेदाद्यो रुघयटचटायते ।
 पिप्पेन चिप्रजः पीतो नीलः कपिलपिष्टसः ॥ ७ ॥
 मृषकिंशुकभष्माभ्युत्तैर्लोऽभ्योप्यवदुसुतिः ।

चारोक्षितक्षतसमं व्यथो रागीषपाकवान् ॥ ८ ॥

कफेन पाण्डुः कण्ठं मान् बहुश्वेतघनस्रुतिः ।

स्यू लोष्टः कठिनः स्याद्युगिरोजालस्ततोऽल्परुक् ॥ ९ ॥

प्रवालरक्तो रक्तेन सरक्तं पूयमुद्दिरेत् ।

वाजिस्थानसमो गन्धे युक्तो लिङ्गैश्च पैत्तिकैः ॥ १० ॥

द्वाभ्येां त्रिभ्यश्च सर्वैश्च विद्यालक्षणसङ्घरात् ।

जिह्वाप्रभो मृदुः श्लेष्मः स्यादौष्ठपिटिकः संमः ॥ ११ ॥

किञ्चिदुन्नतमेध्यो वा त्रेणः शुभोऽनुपद्रवः ।

त्वगामिषशिरास्त्रायुसन्ध्यन्थीनि त्रणाश्रयाः ॥ १२ ॥

कीष्टो मर्मं च तान्यष्टौ दुःसाध्यान्नुत्तरोत्तरम् ।

सुसाध्यः सत्त्वमांसाग्निवयोवन्वति र्मणः ॥ १३ ॥

वृत्तो दीर्घस्त्रिपुटकयतुरस्राकृतिश्च यः ।

तथास्फिकंपायुमेद्रीष्टष्टान्तर्बन्तगण्डगः ॥ १४ ॥

कृच्छसाध्वोऽपिदंगननासिकापाद्गनाभिपु ।

मेघनीजठरयोत्रपार्श्वकक्षास्तनेषु च ॥ १५ ॥

फेनपूयानिस्तवहः श्लेष्मानूर्ध्वनिर्वनी ।

भगन्दरीऽन्तर्बद्धः स्याद्यो कट्यम्यिसन्धितः ॥ १६ ॥

कुष्ठितां विपजुष्टानां शोषिणां मधुमेहिनाम् ।

धृषाः कृच्छ्रेण सिद्धान्ति येषाश्च स्युर्यथे वृणाः ॥ १७ ॥

नैव सिद्धान्ति वीसर्पञ्चरातोत्तरकासिनाम् ।

पिपाभूनामनिद्राणां त्रामिनामविषाकिनाम् ॥ १८ ॥

भिषे शिरः कपाले वा मधुतुद्रम्य दर्शने ।

स्रायुक्तेदाच्छिराच्छेदाद् गाग्नीर्यात् कृमिभक्षणात् १

पम्यिमेदाक्षगम्यत्वात्सविषत्वादतर्कितात् ।

मिथ्याब्रह्मादतिस्त्रे हाद् रोच्याद्रोमातिघटनात् ॥ २० ॥

चोभादशुद्धकोष्ठत्वात्कौडित्यादतिकर्मनात् ।

मद्यपानाद्दिवास्त्रापाद् व्यवथाद्वाभिजागरात् ॥ २१ ॥

वृणी मिथ्योपचाराच्च नैव साध्योऽपि रोहति ।

कपोतवर्णप्रतिमा यस्यान्ताः क्लृदवर्जिताः ॥ २२ ॥

स्थिरास्त्रिपिटिकावन्तो रोहतीति तन्मादिगेत् ।

अथाच्च शोफावस्थायां यथासन्नं विमोघनम् ॥ २३ ॥

शोष्यं शोफो हि शुभानां व्रणयाश्च प्रणाम्यति ।

कुर्थाच्छैतोपचारं तु शोफावस्थस्य सन्ततम् ॥ २४ ॥

दीपाग्निरदिनवत्तेन प्रयाति सहसा शमम् ।

शोफे व्रणे च कठिने विवर्णे वेदनान्विते ॥ २५ ॥

विषयुक्ते विमेषेण जलोकाद्यैर्हरेदसृक् ।

दुष्टास्त्रेऽपगते सद्यः शोफरागरुजां शमः ॥ २६ ॥

द्वते द्वते च रुधिरं सुशोतैः स्पर्शवीर्ययोः ।

मुद्गस्थैस्तदृष्टैः पीटैः क्षीरेसुम्बरसद्रवैः ॥ २७ ॥

गतधीतदृतोपेतैर्मुहुरन्धैरशोपिभिः ।

प्रतिलोमं हितो स्रेपः मेकाभ्यङ्गाय तत्कृता. ॥ २८ ॥

न्यग्रोधीदुग्धराश्वत्थप्रचक्षेतसवम्भ्रमैः ।

प्रट्टेहो भूरिसर्पिर्भिः शोफनिर्वापणः परम् ॥ २९ ॥

वातोत्पणानां मृन्धानां कठिनानां महारुजाम् ।

मृतासृजां च शोफानां वृणानानपि चेदग्राम् ॥ ३० ॥

पानूपवेसवाराद्यैः छेद सोमास्त्रिस्ताः पुनः ।

भृष्टा निर्वापिताः क्षीरे तत्पिष्टादाङ्गरुघराः ॥ ३१ ॥

म्यिरान् मन्दरुज-शोफान् क्षीरेर्वातकफापटैः ।

अभ्यञ्ज स्वेदयित्वा च वेणुनाद्या शनैः गने ॥ ३२ ॥
 विस्त्रापनार्थं मृन्नीयात् तैलेनाद्भुष्ठकेन वा ।
 यवगोधूममुद्गैश्च सिद्धपिष्टैः प्रलेपयेत् ॥ ३३ ॥
 विलीयते सचेन्नैवं ततस्तमुपनाहयेत् ।
 ऋविदग्धस्तथा शान्तिं विदग्धः पाकमश्रुते ॥ ३४ ॥
 सफोलतिलवस्त्रोमा दध्यस्त्रा सकुपिण्डिका ।
 सकिण्डकुष्ठलवणा कोष्या ग्रस्तोपनाहने ॥ ३५ ॥
 मुपक्ते पिण्डिते शोफे पीडनैरुपपीडिते ।
 दारणं दारणार्हस्य सुकुमारस्य चेष्यते ॥ ३६ ॥
 गुग्गुल्वतसिगोदन्तस्वर्णशीरी कपोतविट् ।
 क्षारोषधानि क्षारस्य पक्वशोफविदारणम् ॥ ३७ ॥
 पूयगर्भान्बुद्धारान् सोत्तङ्गाश्चंगानपि ।
 निःस्त्रेहैः पीडनद्रव्यैः समन्तात्प्रतिपीडयेत् ॥ ३८ ॥
 शय्यन्त समुपेक्षित प्रलेपं पीडनं प्रति ।
 न मुखे चैनमालिम्बेत् तथा दोषः प्रमिष्यते ॥ ३९ ॥
 क्लृप्ताययवगोधूमगायमुद्गैश्चैवः ।
 दृष्याणां पिच्छलानां च त्वरमुत्थानि प्रपीडनम् ॥ ४० ॥
 सप्तसु घालनाद्येषु सुरसारस्वधाटिको ।
 भृश दुष्टे वृषो योज्यौ मेहकुष्ठवृषेषु च ॥ ४१ ॥
 भयथा घालन काथः पटोनीनिस्वपथजः ।
 अविशुद्धे विशुद्धे तु न्यसोधादित्वगुद्भवः ॥ ४२ ॥
 पटोनीतिसयथ्याहविह्वन्तीनिगाहयम् ।
 निस्वपत्राणि चानेषः सपटुर्वृषगोधनः ॥ ४३ ॥
 वृषान् विमोघयेद् वत्यां सृष्ट्वाभ्यान् यन्त्रिमग्नान् ।

कृतना विहृतादन्तीनाङ्गलोमधुसेन्धवेः ॥ ४४ ॥
 वाताभिभूतान् सास्त्रावान् धूपयेदुयवेदनान् ।
 गवाव्यभूर्जमदनयोवेष्टकसुराद्भवैः ॥ ४५ ॥
 निर्यापयेद् भृशं शीतैः पित्तरक्तविपोखणान् ।
 शुक्लाक्षमांसे गन्धोरे घ्नण उत्सादनं हितम् ॥ ४६ ॥
 न्यग्रोधपद्मकादिभ्यामग्नगन्धं बलातिलैः ।
 अद्यान्मासाद्मांसानि विधिनापहितानि च ॥ ४७ ॥
 मांसं मांसाद्मांसेन वर्धत शुद्धचेतमः ।
 उत्तममृदुमांसानां घणानामवसादनम् ॥ ४८ ॥
 जातीमुक्कुलकांसीसमनाङ्गालपुराग्निकैः ।
 उत्तममांसान् कठिनान् कण्डूयुक्तांश्चिरोत्थितान् ॥ ४९ ॥
 घणान् सुदुःखशोभ्यांश्च शोधयेत् चारकशंषा ।
 स्रवन्तीऽश्मरिजामूत्रं ये चान्ये रक्तवाहिनः ॥ ५० ॥
 क्षिप्रश्च सन्धयो येषां यद्योक्तैर्ये च शोधनैः ।
 शोधयन्तान् न शुद्ध्यन्ति शोभ्याः स्थुप्तेऽग्निवन्धेषा ॥ ५१ ॥
 शुद्धानां रोपणं योज्यमुक्तादाय यदोरितम् ।
 अमगन्धाकृहारीधं कट्फल मधुयष्टिका ॥ ५२ ॥
 गमद्वाधातकीपुष्पं परमं वधरोपणम् ।
 अपेतपूतिमांसानां मासस्थानामरोहताम् ॥ ५३ ॥
 कल्कं सरोहणं कुर्यात् तिलानां मधुकाञ्चितम् ।
 सिन्धोष्णतिक्तमधुरकषायत्वैः स सर्वजित् ॥ ५४ ॥
 सक्षोद्रनिम्बपत्राभ्यां युक्तः संशोधन परम् ।
 पूर्वोभ्यां सर्पिषा चासौ युक्तः स्वादाशुरोपणः ॥ ५५ ॥

तिनयथा यकस्कं तु केचिदिच्छन्ति तद्विदः ।
 सास्त्रपित्तविपागन्तुगभीरान् सोमथो क्षणान् ॥ ५६ ॥
 क्षीररोषणमैप्रव्यग्रतेनाज्येन रोषयेत् ।
 रोषणोपवसिद्धे न तेनेन कफवातजान् ॥ ५७ ॥
 काच्छीरोधामयासर्जसिन्दूराञ्जनतुल्यजम् ।
 शूर्णित तैलमदनैर्गुक्तं रोषणमुत्तमम् ॥ ५८ ॥
 समानो स्थिरमांसागो त्वक्स्यानां चूर्णे रप्यते ।
 ककुभोदुम्यराश्रत्यजम्कट्फनरोधनेः ॥ ५९ ॥
 त्वचमाशु निगृह्णन्ति त्वक्चूर्णैर्गुणिता वृथाः ।
 लाक्षामनोद्गामश्चिहाहरितालभियाद्वयैः ॥ ६० ॥
 प्रमैपः मष्टतद्योद्रस्वस्मिष्टदिकरः परम् ।

पैःसाध्यमनेन सूक्ष्मवदना मग्नाश्रिताः क्लेदिनी ।

तन्भीराः सदृजो वृषाः सगतवः शुक्रान्ति गंहन्ति च ॥६०॥

पैड्विंशोऽध्यायः ।

अथातः सद्योवृषप्रतिषेधं ध्याख्यास्यामः ।

सद्योवृषा ये महना सम्भवन्त्यभिघाततः ।

अतन्तेरपि तैरङ्गमुच्यते जुष्टमटवा ॥ १ ॥

पृष्ठावकृतविच्छिन्नप्रधिलम्बितपातितम् ।

विहं भिन्नं विदलितं तत्र पृष्टं नसोक्तया ॥ २ ॥

रक्तलेपेन वा युक्तं सन्नोपं छेदनात् स्रवेत् ।

अवगाढं ततः कृतं विच्छिन्नं स्यात्ततोऽपि च ॥ ३ ॥

प्रधिलम्बि सशेषेऽस्मिन् पातितं पतितं तनोः ।

सूक्ष्मास्य शल्यविहं तु विहं कीष्टविवर्जितम् ॥ ४ ॥

भिन्नमन्यद्विदलितं मज्जरक्तपरिष्णुते ।

प्रहारपीनोत्पेमात्सहास्या पृथुतां गतम् ॥ ५ ॥

सद्यः सद्यो वृषं सिद्धेद्य यथ्याहसर्पिपा ।

तीव्रव्यथं कषीण्येन बलातैलेन वा पुनः ॥ ६ ॥

अतोपणो नियहार्थं तत्कालं विष्टतस्य च ।

कपायगीतमधुरस्निग्धा लेपादयो हिताः ॥ ७ ॥

सद्यो वृषिष्यायतेषु सन्धानार्थं विशेषतः ।

मधुसर्पिष्य युञ्जीत पित्तघ्नीय हिमाः क्रियाः ॥ ८ ॥

- ससंरम्भेषु कर्त्तव्यमूर्ध्वं चाधय शोधनम् ।
 उपवासो हितं भुक्तं प्रततं रक्तमोक्षणम् ॥ ८ ॥
 घृष्टे विदलिते चैष सुतरामिष्यते विधिः ।
 तयोर्ध्वंश्चं स्रवत्यस्त्रं पाकस्तेनाशु जायते ॥ १० ॥
 पत्त्यर्थमस्त्रं स्रवति प्रायशोऽन्यत्र विचरते ।
 ततो रक्तचयाहायो कुपितेऽतिरुजाकरे ॥ ११ ॥
 स्नेहपानपरीपेकस्त्रे दलेपोपनाहनम् ।
 स्त्रे हवस्तिं च कुर्वीत वातघ्नौषधसाधितम् ॥ १२ ॥
 इति सप्ताहिकः प्रोक्तः सद्यो वृणहिती विधिः ।
 सप्ताहाद् गतवेगे तु पूर्वोक्तं विधिमाचरेत् ॥ १३ ॥
 प्रायः सामान्यकर्म्मैर्दं वृण्यते तु पृथक् पृथक् ।
 घृष्टे रुजं निगृह्याशु व्रणे चूर्णानि योजयेत् ॥ १४ ॥
 कल्पादीन्यवक्तव्ये तु विच्छिन्नप्रविलम्बिनोः ।
 मीवनं विधिनोक्तेन बन्धनं चानुपोहनम् ॥ १५ ॥
 प्रमाध्यं स्फुटितं नेत्रमदीर्घं लम्बत तु यत् ।
 मन्निवेश्य यद्याम्यानमव्यार्विडगिरं भिषक् ॥ १६ ॥
 षोडशेत् पाणिना पद्मपलाशान्तरितेन तत् ।
 गर्तोऽप्य मेचने नस्ये तर्पणे च हितं हविः ॥ १७ ॥
 पिप्लवगानं यत्प्राग्जीवकर्मभक्तोत्पलैः ।
 मपयस्कैः परं तदि सवेनेत्राभिवातजित् ॥ १८ ॥
 गनपोडावसन्नेऽश्लिष मनीत्क्रेगनघयाः ।
 प्राणाचामोऽघरा काथैः क्रिया च घतनेष्वरत् ॥ १९ ॥
 कर्णे म्यानात् श्रुतं स्यूतं स्रोतस्त्रोलेन पूरयेत् ।
 उरुकाटिकायां क्षिप्रायां निर्गच्छन्त्यपि मादते ॥ २० ॥

मम निवेश्य बध्नीयात् सूत्रा शीघ्र निरस्तरम् ।
 याजेन सर्पिणा चात्र परिपेक प्रयस्यते ॥ २१ ॥
 उत्तानोऽस्थानि मुञ्चोत ययोत च सुगन्धित ।
 घात शाखासु तिर्यक्स्थ गात्रे सम्यङ्निवेशिते ॥ २२ ॥
 सूत्रा वेक्षितवन्धे न बध्नीयाद् धनवाससा ।
 चर्मणा गोष्फणाबन्ध कार्यावासगते व्रणे ॥ २३ ॥
 पादौ विलम्बिसुष्कस्य प्रोक्ष्य नेत्रे च वारिणा ।
 प्रवेश्य हृदयौ सीष्येत् सेवन्था तुन्नसन्नया ॥ २४ ॥
 कार्या गोष्फणाबन्ध कथ्यामावेग्य पट्टकम् ।
 स्त्रे हृदये न कुर्वीत तत्र क्लियति हि व्रण ॥ २५ ॥
 कालानुसार्यगुर्वेनाजातीचन्दनपर्पटै ।
 शिलादार्यसृतातुत्ये सिद्ध तैल च रोपणम् ॥ २६ ॥
 छिन्ना नि शेषत शाम्बा दग्ध्वा तैलेन युक्तित ।
 बध्नीयात् कोशबन्धे न ततो व्रणवदाचरेत् ॥ २७ ॥
 कार्या शल्याहृते विद्धे भङ्गादिदन्तिते क्रिया ।
 गिरसोऽपहृते शल्ये यालवर्ति प्रवेशयेत् ॥ २८ ॥
 मसुसुद्धे सुते कुडो हन्याटेन चक्षोऽन्यथा ।
 व्रणे रोहति चैकैक शनैरपनयेत्पथम् ॥ २९ ॥
 मसुसुद्धसुतो खादेश्चस्तिष्कानन्यजीवजान् ।
 शन्ये हृतेऽद्वादन्ध्यात् स्त्रे हृदयति निधाययेत् ॥ ३० ॥
 दूरायगाढा सूक्ष्मास्या ये व्रणा. सुतशोणिता ।
 मेघवेद्यक्तैनेन सूक्ष्मनेत्रार्पितेन तान् ॥ ३१ ॥
 भिन्ने कोष्ठे सृजाऽपूर्णे मूर्च्छाहृत्पार्श्ववेदना ।
 ज्वरोदाहृदडाधान भक्तम्यानभिनन्दनम् ॥ ३२ ॥

सगोविन्दमूत्रमरुतां श्वासः स्वेदोऽच्चिरक्तताम् ।
 जोहगन्धित्वमास्यस्य स्याद् गात्रे च विगन्धता ॥ २३ ॥
 आमोशयस्थे रुधिरं रुधिरं कर्षयन्त्यपि ।
 आधानेनातिमात्रेण शूलैश्च विगन्धते ॥ २४ ॥
 पक्वाशयस्थे रुधिरं सशूलं गौरधं भवेत् ।
 नासैरधस्ताच्छोतत्वं खेभ्यो रक्तस्य चागमः ॥ २५ ॥
 अभिस्रांश्याशयः सुखैः स्रोतोभिरभिपूर्यते ।
 अखजास्पन्दमानेन पात्रे मूत्रेण वस्तिपत् ॥ २६ ॥
 तत्रास्तनोहितं शीतपादोच्छ्वासकराननम् ।
 रक्तार्धं पाण्डुरदममानहं च विवर्जयेत् ॥ २७ ॥
 आमोशयस्थे वसनं हितं पक्वाशयाशये ।
 विरिचनं निरुहं च निःखे ह्यौषधिशोधनैः ॥ २८ ॥

चौरिण्यार्द्रकृतं हृत्कं भूरिसपिः परिश्रुतम् ।
 अद्रुत्या प्रमृशेत्कण्ठं जलेनोद्देजयेदपि ॥ ४५ ॥
 तथान्तराण्य विशन्त्यन्तस्तूत्कालं षोडशन्ति च ।
 द्रव्यसौम्यात् बहुत्वादा कोष्ठमन्त्रमनाविद्यत् ॥ ४६ ॥
 सत् प्रमाणेन जठरं पाटयित्वा प्रवेद्ययेत् ।
 यथास्थानं स्थिते सम्यगन्त्रे सोऽप्येदमुत्तमम् ॥ ४७ ॥
 व्यानाद्द्वेषतमादत्ते जीवितं कुपितं च तत् ।
 वेष्टयित्वा नुपट्टेन हृतेन परिषेचयेत् ॥ ४८ ॥
 पाययेत् ततः कोष्ठां चित्रात्तैलसुतं पयः ।
 मृदुक्रियार्थं यत्नतो वायोद्याधः प्रवृत्तये ॥ ४९ ॥
 यनुवर्तेत वर्षे च यज्ञोक्तां द्रव्ययन्त्रणाम् ।
 उदराभेदसो वतिं निर्गता भस्मना मृदा ॥ ५० ॥
 यदकीर्णं कृत्वा वैर्षां शूलैर्भूसैः शतः समम् ।
 दृढं बध्ना च कृत्वा चर्चयेत्कुम्भसो भिषक् ॥ ५१ ॥
 तीक्ष्णैर्नाम्निप्रतमेन शस्त्रेण सक्तदेव तु ।
 म्यादभ्यगा बगाटीपो मृत्युर्वा क्षियमानया ॥ ५२ ॥
 मचोद्रे च प्रले बहे सुभोर्भेऽसौ हृतं पिबेत् ।
 घोरं वा शर्कराचिचालाशागोक्षुरकैः शृतम् ॥ ५३ ॥
 दग्दाहजिह्वयव्याह्रैः परं पूर्वोदितो विधिः ।
 नेटोपत्युदितं तत्र तैलमध्यस्थेन चितम् ॥ ५४ ॥
 तासौस पद्मक मामोहरद्वगुहचन्दनम् ।
 हरिद्रे पद्मभोजानि सोम्योरं मधुक च तैः ॥ ५५ ॥
 पण मयोमयेषु तैर्भ रीपचमुत्तमम् ।
 मूटपदाराभिहतं पतितं विषमोषकैः ॥ ५६ ॥

कार्यं वातास्रजित् वृत्तिमर्दनाभ्यङ्गनादिकम् ।
 विश्लिष्टदेहं मथितं घृणं मर्माहताहतम् ।
 वासयेत्तैलपूर्णायां द्रोण्यां मांसरसाग्निम् ॥ ५७ ॥

—ॐ—

सप्तविंशोऽध्यायः ।

—::०::—

अघातो भङ्गप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।

पातघातादिभिर्दोषा, मज्जोऽस्थ्यां सन्ध्यसन्धितः ।
 प्रसारणाकुञ्चनयोरगतिः सन्धिमुक्तता ॥ १ ॥
 इतरस्मिन् भृशं शोकः सर्वावस्थास्रतिथ्यथा ।
 अग्निसिद्धिर्दृष्टेऽपि ऽपि पीड्यमाने सगच्छता ॥ २ ॥
 समासादिति भङ्गस्य लक्षणं बहुधा तु, तत्र ।
 भिद्यते भङ्गभेदेन तस्य सर्वस्य साधनम् ॥ ३ ॥
 यथा स्यादुपयोगाय तथा तदुपदेश्यते ।
 प्राण्याणदारि यच्चस्त्रिस्त्रयं शब्दं करोति धत् ॥ ४ ॥
 यत्रास्थिलेशः प्रविशेन्नाध्यमस्थो विदारितः ।
 भग्न वशाभिघातेन किञ्चिदेवावशेषितम् ॥ ५ ॥
 लक्ष्म्यमानं घतवद्यच्च मज्जनि मज्जति ।
 तद्दुःसाध्यं कृशाशक्तघातनाल्पाग्निनामपि ॥ ६ ॥
 भिन्नं कपाल यत् फट्यां सन्धिमुक्तं च्युतं च यत् ।
 लघनं प्रतिपिष्टं च भग्नं यत्तद्विद्वर्जयेत् ॥ ७ ॥
 असन्निकृष्टकपालं च नलाटं चूर्णितं तथा ।
 यच्च भग्नं भवेच्छुशिरः पृष्ठस्तनान्तरे ॥ ८ ॥

सम्यग्यमितमप्यस्त्रिदश्यामाहृनिवस्यनात् ।
 महोभादपि यद्गच्छेद्विक्रियां तद्विवर्त्तयेत् ॥ ८ ॥
 आदितो यच्च दुर्जातमप्यमभिरथापि वा ।
 तरुणास्यीनि भुज्यन्ते भक्ष्यन्ते नन्नकानि तु ॥ ९ ॥
 कपानानि विभिद्यन्ते म्बुटखन्यानि भूयमा ।
 अथायनतमुन्नम्यमुन्नतं चापपीडयेत् ॥ ११ ॥
 आञ्छेदति सितमधीगतं चोपरि यर्षयेत् ।
 आञ्छनोत्पीडनोत्सामचर्मसंघेपसम्भनैः ॥ १२ ॥
 मन्थीन् गरीरगान् सर्यान् चम्पानप्यचम्पानपि ।
 हयेतैः स्यापनीपायैः सम्यक् संस्थाप्य नियमम् ॥ १३ ॥
 पटैः प्रभूतमर्षिर्भिर्षेष्टयित्वा सुखैस्ततः ।
 कटस्त्रीदम्बराश्वत्यमर्जाङ्गनपनाशजैः ॥ १४ ॥
 यंशोद्भवैर्षा घृषभिस्तनुभिः सुनिवेगितैः ।
 सुगन्धैः सुप्रतिस्तम्भी वीरकलैः शकलैरपि ॥ १५ ॥
 कुशाक्षयैः ममं बभ्रं पशुस्योपरि योजयेत् ।
 शिथिलेन हि बन्धेन सन्धेः स्वेद्यं न शारदं ॥ १६ ॥
 गाटेनातिदजादाहवाकम्यवष्टुमन्धवः ।
 यादात् चादाहतो घर्मे माताहास्योत्थेदिष्टे ॥ १७ ॥
 साधारणे तु पत्राहाद् महदोषपरीत ॥
 अयोधाद्रिकपायेन ततः शीलेन मेष्टे ॥ १८ ॥
 त पद्ममुनयलेन यद्यमा ॥ रुवेष्टनम् ।
 सुगोष्पं चावसायं स्यात्कृतेनं विद्वान् ॥ १९ ॥
 विभक्ष्य देवं कामयु वातप्रोषधमङ्गु ॥
 पतत मेकमेवाप विद्वान् ॥ २० ॥

गृष्टिचीरं ससर्पिष्कं मधुरीषवसाधितम् ।

प्रातः प्रातः पिबेद्भस्मः शीतलं लाघवा युतम् ॥ २१ ॥

सत्रणस्य तु भस्मस्य व्रणो मधुष्टतोत्तरैः ।

कपायैः प्रतिगात्र्योऽथ शेषो भद्रोदितः क्रमः ॥ २२ ॥

लम्बानि व्रणमांसानि प्रनिष्य मधुसर्पिषा ।

सम्धीत् व्रणान् वैद्यो बन्धनैद्योपपादयेत् ॥ २३ ॥

तान् समान् सुस्थिताञ्छात्वा फलिनीरोधकट्फलैः ।

समद्गाघातकीयुक्तैश्चूर्णितैरवचूर्णयेत् ॥ २४ ॥

घातकीरोधचूर्णैर्वा रोहन्त्याशु तथा व्रणाः ।

इति भद्र उपक्रान्तः स्थिरघातो ज्वरौ हिमि ॥ २५ ॥

मांसलस्याल्पदीपस्य सुसाध्यो दारुणोऽन्यथा ।

पूर्वमर्ध्यान्तवयंसामैकद्विचिगुणैः क्रमात् ॥ २६ ॥

भासैः स्वैर्यं भवेत्तन्धे र्यथोक्तं भजतो विधिम् ।

कटीजङ्घोदभग्नानां कपाटशयनं हितम् ॥ २७ ॥

यन्त्रणार्थं तथा कीलाः पञ्च कार्या निबन्धनाः ।

जङ्घोर्वाः पार्श्वयोर्द्वौ द्वौ तत्र एकश्च कीलकः ॥ २८ ॥

श्रीणां वा घृष्टयंत्रि वा वज्रात्याक्षकयोस्तथा ।

विभीचे भग्नसन्धीनां विधिमेवं समाचरेत् ॥ २९ ॥

सन्धीश्चिरविमुक्तांस्तु स्निग्धस्त्रियान् शूद्रकृतान् ।

उक्तैर्विधानैर्बुध्या च यद्याम्बं स्थानमानयेत् ॥ ३० ॥

अमन्त्रिभस्मने रुद्धे तु विषमोत्प्लवमाधिते ॥

आपोप्य भद्रं यमयेत्ततो भग्नवदाचरेत् ॥ ३१ ॥

भग्नं नैति यथा पाकं प्रयतेत तथा भिषक् ।

पक्रमसगिरास्रायुसन्धिः श्रेयं न गच्छति ॥ ३२ ॥

वातव्याधिविनिर्दिष्टान् श्लेहान् भग्नस्य योजयेत् ।

चतु प्रयोगान् बन्ध्यांश्च वस्तिकस्यै च शीलयेत् ॥ ३३ ॥

शाल्याण्यरसदुग्धाद्यैः पेटिकैरविदाहिभिः ।

मात्रयोपचरेद्भग्न सन्धिसन्धैपकारिभिः ॥ ३४ ॥

स्तानिर्न शस्यते तस्य सन्धिविश्लेषकहि सा ।

नवण कटुकं चारमस्य मैथुनमातपम् ।

व्यायामश्च न सेवेत भग्नो रुचञ्च भोजनम् ॥ ३५ ॥

कृष्णास्त्रिलान् विरजसो हठवस्त्रबद्धान्

भक्त क्षिपावहति वारिणि वासयेत् ।

समोपयेद्दुद्दिन प्रथिसार्थ्य चैतान्

शीरे तथैव मधुकक्षयितं च तीये ॥ ३६ ॥

पुनरपि पीतपयस्कास्तान् पूर्ववदेव शोपितान् बाढम् ।

विगततुपानरजस्कान् सञ्चूर्णं सुचूर्णितैर्युक्तगात् ॥ ३७ ॥

नलद्वालकलोहितयष्टिकान्त्रुमिश्रिप्रवकुठबलाद्यैः ।

अगरुचन्दनकुटुमसारिवासरनसर्जरसामरदारुभिः ॥ ३८ ॥

पद्मकादिगणोपेतैस्त्रिलपिष्ट ततश्च तत् ।

समस्तागन्धभेषजसिद्धदुग्धेन पीडयेत् ॥ ३९ ॥

शैलेयराश्राशुमतीकमेरुकालानुमारौनतपचरोधैः ।

मशौरयुक्ते समयम्कूर्वस्त्रौण्यपपेक्षजनटादिभिर्य ॥ ४० ॥

गन्धतैलमिदमुत्तममस्त्रिस्यैर्युक्तज्यति चाशु विकारान् ।

वातपित्तजनितानतिबोध्यान् व्यापिनोऽपि विविधैरुपयोगे ४१

अष्टाविंशोऽध्यायः ।

पथातो भगन्दरप्रतिषेध व्याख्यास्यामः ।

ऋस्यश्वपृष्ठगमनकठिनोत्काटकासनैः ।

अर्शोनिदानाभिहितैरपरैश्च निषेवितैः ॥ १ ॥

अनिष्टादृष्टपाकेन सद्यो वा साधुगर्हणैः ।

प्रायेण पिटिकापूर्वा योऽङ्गुले दृग्ङ्गुलेऽपि वा ॥ २ ॥

पायोर्ब्रणोऽन्तर्बाह्यो वा दुष्टाश्चक्षासगो भवेत् ।

अस्तिमूलाशयाभ्यासगतत्वात् स्पन्दनात्मकः ॥ ३ ॥

भगन्दरः स सर्वथ दारयत्यक्रियावतः ।

भगवस्तिगुदास्तेषु दीर्घमाणेषु भूरिभिः ॥ ४ ॥

वातनूलमरुच्छुद्रां खैः सूखैर्वमति क्रमात् ।

दोषैः पृथग्युतैः सर्वैरागन्तुः सोऽष्टमः स्मृतः ॥ ५ ॥

अपक्व पिटिकामाहुः पाकप्राप्त भगन्दरम् ।

गूढगूणां समरन्धा रुगाद्या रुद्रकोपिनीम् ॥ ६ ॥

भगन्दरक्षरीं विन्द्यात्पिटिका न त्वतोऽन्यथा ।

तत्र श्रावाकृशातोदभेदस्फुरणरुक्षरी ॥ ७ ॥

पिटिकामारुतात्पित्तादुद्भयोवावदुच्छ्रिता ।

रागिणी तनुकपाद्या ज्वरं मायनान्विता ॥ ८ ॥

धिरा सिग्धा महामूना पाण्डुः कण्डू मतो वक्रात् ।

ग्राशा ताम्बा मटाहाया गोरुग्वातपित्तजा ॥ ९ ॥

पाण्डुरा किण्डिदाश्याया रुच्छपाका कफानिभात् ।

पादाङ्गुष्ठसमा सर्वदीर्घैर्नानाविधव्यथा ॥ १० ॥

शूनारोचकटङ्गुदाहज्वरच्छर्दिरुपट्टता ।

व्रणतां यान्ति ताः पक्ताः पमादात्तत्र वातजा ॥ ११ ॥

दीर्यतेऽणुमुखैश्चिद्रेः शतपोनकवत् कमात् ।

अच्छं स्रपङ्गिरास्त्रावमजस्रं फैनसंयुतम् ॥ १२ ॥

शतपोनकसंज्ञोऽयमुद्ग्रीवसु पित्तजः ।

बहुपिच्छापरिस्त्रावी परिस्त्रावी कफोद्भवः ॥ १३ ॥

वातपित्तात्परिस्त्रेपी परिस्त्रिप्य गुदं गतिः ।

जायते परितस्तत्र प्राकारपरिस्त्रे च ॥ १४ ॥

ऋतुर्यातकफाहज्वरा गुदो गत्या तु दीर्यते ।

कफपित्ते तु पूर्वोत्थं दुर्नामाश्रित्य कुप्यतः ॥ १५ ॥

अशोमूले ततः शोफः कण्डूदाहादिमान् भवेत् ।

न शीघ्रं पक्कजिनोऽस्य क्लेदयन्मूलमर्शनः ॥ १६ ॥

स्त्रवत्यणस्रं गतिभिरयमर्शो भगन्दरः ।

सर्वजः शम्बुकावर्त्तः शम्बुकावर्त्तसन्निभः ॥ १७ ॥

गतयोऽदारयत्यस्मिन् रुगेगैर्दीर्यैर्गुदम् ।

अस्तिनेशोऽभ्यवहता मांसगृह्या यद्वा गुदम् ॥ १८ ॥

क्षणाति तिर्यङ्निर्गच्छन्नुन्नागं घततो गतिः ।

स्यात्ततः पूचदीर्घाया मामकोथेन तत्र च ॥ १९ ॥

जायन्ते लमयन्मस्य खादन्तः परितो गुदम् ।

विदारयन्ति न चिरादुन्नागीं घतजत्र मः ॥ २० ॥

तेषु रुग्दाहकण्डूादीन् विस्त्राद् व्रणनिषेधतः ।

षट् हृच्छसाधनास्त्रेषां निचयचतस्रौ त्वर्जत् ॥ २१ ॥

प्रवाहिनीं वलीं प्राप्तं सेवनीं वा समाश्रितम् ।
 अथास्य पिटिकाभिव तथा यत्रादुपाचरेत् ॥ २२ ॥
 शुद्धरासृक्स्फुटिसेकाद्यैर्यथा पाकं न गच्छति ।
 पाके पुनरुपस्त्रिग्धं स्वेदित चावगाहतः ॥ २३ ॥
 यन्त्रयित्वा र्गसमिव पश्येन्नम्यग्भगन्दरम् ।
 अवाचीनं पराधीनमन्तर्मुखवहिसुंखम् ॥ २४ ॥
 अथान्तर्मुखनेपित्वा सम्यक् शस्त्रेण पाटयेत् ।
 वहिसुंखञ्च निःशेषं ततः चारेण साधयेत् ॥ २५ ॥
 अग्निना वा भिषक् साधुचारियैवोद्भक्तन्धरम् ।
 नाडोरेकान्तराः कृत्वा पाटयेच्छतपोमकम् ॥ २६ ॥
 तासु रूठासु शेषाद्य सृत्युदीर्घं गुदोन्मथा ।
 परिक्षेपिणि चाप्येवं नाद्युक्तैः चारसूक्तकैः ॥ २७ ॥
 अर्गोभगन्दे पूर्वमर्शांसि प्रतिसाधयेत् ।
 त्वदीपचर्यः चतस्रः शर्षं शल्पवतराराः ॥ २८ ॥
 आहरेच्च तथा दद्यात् कृमिघ्नं लेपभोजनम् ।
 पिण्डनाद्यादयः स्वेदाः सुस्त्रिग्धा रुजि पूजिताः ॥ २९ ॥
 सर्वत्र च बहुच्छिद्रे छेदानामोष्य योजयेत् ।
 गोतीर्थसर्वतोभद्रदललाङ्गललाङ्गलान् ॥ ३० ॥
 पार्वं गतेन शम्भेण छेदो गोतीर्थको मतः ।
 सर्वतः सर्वतोभद्रः पार्वच्छेदोऽर्द्धलाङ्गलः ॥ ३१ ॥
 पार्वं हवे साङ्गलफः समस्तायाग्निना दहेत् ।
 आस्त्रावमार्गाग्निःशेषाद्यैर्वन्दितुरुत्तं पुनः ॥ ३२ ॥
 यतस्त कौठशरो य भिषक् तस्यान्तरान्तरा ।
 सेपो ग्रहे विद्यानास्त्रितिकनारसकम्पितम् ॥ ३३ ॥

ज्योतिष्मतीमलयुक्ताङ्गलिश्लेषाठा-
कुम्भाग्निसर्जकरवीरवचासुष्कार्कैः ।

अभ्यञ्जनाय विपचेत भगन्दराणां

तैलं वदन्ति परमं हितमेतदेपाम् ॥ ३४ ॥

मधुकरीध्रकणाचुटिरेणुकाद्विरजनीफलनीपटुसारिवाः* ।

कमलकीसरपद्मकपातकौमदनसर्जरसामयरीध्रकाः ॥ ३५ ॥

अबीजपूरच्छन्दनेरेभिश्चैस्त्रिं विपाचितम् ।

भगन्दरापचीकुष्ठमधुमेहवृषापहम् ॥ ३६ ॥

मधुतैलयुताविडङ्गसारत्रिफलामागधिकाकणाय लीटा* ।

कमिकुष्ठभगन्दरप्रमेहघतनाडीघ्नयरीध्रया भवन्ति ॥ ३७ ॥

अमृताचुटिविष्वक्त्रकं कलिपथ्यामलकानि गुग्गुलु* ।

कमहृदमिदं मधुदतं पिटिकास्यौख्यभगन्दरान् जयेत् ॥ ३८ ॥

मागधिकाग्निऋलिङ्गविडङ्गैर्विष्वष्टतेः सवरापलपट्कैः ।

गुग्गुलुना सदृशेन समेतैः चोद्भ्रयुतेः सकलाभयनायः ॥ ३९ ॥

गुग्गुलुपञ्चपलं पलिकीशा मागधिका त्रिफला च पृथक् स्यात्

त्वक् चुटिकर्पयुतं मधुन्नीठं कुष्ठभगन्दरगुल्मगतिघ्नम् ॥ ४० ॥

शृङ्गधेररलीयुक्तं तदेव च सुभावितम् ।

काथिनं दशमूलस्य विशेषाद्वातरोगनिहन् ॥ ४१ ॥

उत्तमाखदिरसारजं रजः शीलयत्रसनवारिभावितम् ।

हन्ति तुल्यमहिषाख्यमाघ्निकं कुष्ठमेहपिटिकाभगन्दरान् ४२

भगन्दरैश्चैष विशेष उक्तः शेषाणि तु व्यञ्जनमाधनानि ।

व्रणाधिकारात्परिशीलनाय सम्यग्विदित्वीपधिकं विदध्यात् ४३

अश्वपृष्ठगमनं चक्षुरोर्धं मद्यमैथुनमजीर्णमसाध्यम् ।

* साहसानि विविधानि च रुडे वस्त्रं परिहरेदधिकं वा ॥ ४४

एकोनविंशोऽध्यायः ।

—:०:—

श्रुयातो यन्थर्वुदश्रीपदापचीनाङ्गीविज्ञानं व्याख्यास्यामः ।

कफप्रधानाः कुर्वन्ति मेदोमांसासृगा मलाः ।

वृत्तौव्रतं यं श्वयद्युं स प्रथिर्घयनात् स्मृतः ॥ १ ॥

दोपासृमांसमेदोऽस्त्रिगिरामृषभवा नव ।

ते तत्र वातादायामतोद्मेदान्वितो सितः ॥ २ ॥

स्यानात् स्थानान्तरगतिरक्ष्माडानिष्ठिमान् ।

मृदुर्बस्तिरिवानक्षो विभिन्नोऽर्ष्वं स्रवत्यसृक् ॥ ३ ॥

पित्तात्तादाहः पीताभो रक्षो वा पश्यते द्रुतम् ।

भिन्नोऽसृमुष्णं मृषति श्रेषणा नीरुजो घनः ॥ ४ ॥

शीतः सवर्णः कण्डूमान् धक्तः पूयं मृवेहनम् ।

दोपैर्दुष्टेऽसृजि प्रन्दिर्भवेन्मूर्च्छितु ३.न्तुपु ॥ ५ ॥

गिरामांसश्च मश्रित्य सः स्वापः पित्तमक्षणः ।

मांसनैर्दूपितं मांसमाहारैर्घन्विमावहेत् ॥ ६ ॥

स्त्रिगंधं महान्तं कठिनं गिरानहं कफामतिम् ।

प्रप्रडं मेदुरैर्मेदोनीतं मांसैःघवा त्वधि ॥ ७ ॥

यायना फुहने श्रित्यं श्रमं स्त्रिगंधं मृदुं चनम् ।

व्यायामादा प्रतान्तस्य गिराजालं संगीणितम् ॥ १० ॥

वायुः सम्पीड्य सद्गोप्य वक्त्रोक्तस्य विशोप्य च ।

निःस्फुरं नीरुजं यन्त्रिं कुरुते सगिराद्धयः ॥ ११ ॥

अरुढे रुढमात्रे वा व्रणे सर्वरसाग्निः ।

भार्द्रिं वा वन्धरहिते गात्रे ऽग्नाभिहतेऽथवा ॥ १२ ॥

धातासुमस्रुतं दुष्टं संगोप्य प्रथितं व्रणम् ।

कुर्व्यात्तदाहः कण्डूमान् व्रणपन्थिरयं स्मृतः ॥ १३ ॥

माध्यादोपास्त्रमेदीजा न तु स्थूलखरायनाः ।

मर्मकण्ठीदरस्थाय मंहत्तु प्रथितोऽबुद्धम् ॥ १४ ॥

तप्तघणं च मेदोऽन्तैः पोडादोपादिभिसु तत् ।

प्रायो मेदः कफाव्यत्वात् स्थिरत्वाच्च न पच्यते ॥ १५ ॥

गिरास्यं शोणितं दोषः सद्गोप्यान्तः प्रपीड्य च ।

पाचयेत् तदानहं सास्त्रार्थं मांसपिण्डितम् ॥ १६ ॥

मांसाद्दुरैचितं याति हृदिं चाथ सुवेत्ततः ।

अजस्रं दुष्टकधिरं भूरि तच्छोचितार्बुद्धम् ॥ १७ ॥

तेष्वरुग्मांसजे वर्ज्यं घत्वार्थान्यानि साधयेत् ।

प्रस्थिता यद्दणोर्वादिमधः कार्यं कफोस्वपाः ॥ १८ ॥

दोषा मांसासुगाः पादौ कासेनाश्रित्य कुर्वते ।

शनैः शनैर्घनं शोफं श्लोषदं तत्रचक्षते ॥ १९ ॥

परिपोटयुतं कृष्णमणिमिच्छरुजं खरम् ।

रूपञ्च यातात्पित्तासु पीतं दाहज्वराश्रितम् ॥ २० ॥

कफान् रुचिग्धमरुयुचितं मांसाद्दुरैष्टम् ।

तत्रज्वरपरातीतं सुमहत्पुपरिचति ॥ २१ ॥

पाणिना सौठकर्णेषु वदस्येके रा. पादवत् ।

श्लोपदं जायते तच्च देशेऽनूपे भृशं भृशम् ॥ २२ ॥

मेदस्थाः कण्ठमन्याचकचावङ्गणगा मनाः ।

सयर्गान् कठिनान् स्निग्धान् वार्ताकामलकाकतोन् २३

भ्रवगाढान् बह्वन् गण्डांश्चिरपाकांस कुर्वते ।

पच्यन्तेऽल्पहजसवन्ये रुच्यन्त्यन्ये तिकण्डुराः ॥ २४ ॥

मश्वन्त्यन्ये भवन्त्यन्ये दीर्घकालानुबन्धिनः ।

गण्डमानापची घेयं दूर्वेष चयद्विभाक् ॥ २५ ॥

तां त्यजेत्स्ववरच्छर्दिपाशैरुक्कासपीनसाम् ।

अभिदात्यकशोकस्य वृषे चापथसेविनः ॥ २६ ॥

अनुप्रविश्य मांसादीन् दूरं पूयोऽभिधावति ।

गतिः सा दूरगमनाखाडी नाडीव संस्क्रुतेः ॥ २७ ॥

भास्ये कारुजुरन्ये षां सैवानेकगतिर्गतिः ।

सा दोषैः वृषगेकस्यैः शलाहेतुष पञ्चमी ॥ २८ ॥

वातात्तरुक्सुक्ष्ममुखी विवर्णा फेनिसोदमा ।

भुवत्यभ्यधिकं रात्रौ पित्तात्तृहज्वरदाहकत् ॥ २९ ॥

पीतीण्यभूतिपूयास्सुर्दिवा चाति निषिञ्चति ।

घनपिच्छिलसंम्रावा कण्डूसा कठिना कफात् ॥ ३० ॥

निग्रि चाभ्यधिककृदा सर्वैः सर्वाकृतिं त्यजेत् ।

अन्तःस्थितं श्लथमनाहतं तु करोति नाडीं वृद्धते च मास्य ।

फेनार्हावडं तनुमत्यमुष्यं सास्त्रस्य पूयं सरुजश्च नित्यम् ॥३१॥

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

प्रधातो ग्रन्थर्वुदशीपदापचीनाहोप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।

ग्रन्थिष्वामेषु कर्त्तव्या यथास्वं शोफवत् क्रिया ।

वृद्धतीचित्रकव्याघ्रीकणासिद्धेन सर्पिषा ॥ १ ॥

श्रेह्येषुच्छुद्धिकामश्च तीक्ष्णैः शुद्धस्य लेपनम् ।

संश्लेष बहुयो ग्रन्थिं विमृद्दनीयात् पुनः पुनः ॥ २ ॥

एष याति विशेषेण क्रमः पिप्तासृजे पुनः ।

जलौकसो हिमं सर्वं कफजे वातिको विधिः ॥ ३ ॥

तथाप्यपक्वं क्षिप्तैर्न स्थिते रज्जोऽग्निना दृष्टेत् ।

साध्वमेव सशेषो हि पुनराप्यायते ध्रुवम् ॥ ४ ॥

मांसत्रणोद्भवो ग्रन्थी पाटयेदेवमेव च ।

कार्यं मेदीभवेऽप्येतत्तैः कालादिभिश्च तम् ॥ ५ ॥

प्रमृदात्तिनदिग्धेन कृत्रं द्विगुणवाससा ।

शस्त्रेण पाटयित्वा वा दहेन्नेदसि सूदृते ॥ ६ ॥

शिराग्रन्थी नवे पेय तैलं साङ्गधरं तथा ।

अपनाहोऽनिलहरेर्वस्त्रिकग्निशिराव्यधः ॥ ७ ॥

अर्बुटे ग्रन्थिवत् कुर्यात् यथाम्बं सुतरां हितम् ।

श्लोपटेऽनिमजे विध्येत् स्निग्धस्त्रियोपनाहिते ॥ ८ ॥

शिरामुपरि गुल्फस्य दाह्युले पाययेश तम् ।

माममेरण्डज तेन गोमूत्रेण समन्वितम् ॥ ९ ॥

लीणिं जीर्णान्नमश्रीयाच्छुष्णोशृतपर्योऽन्वितम् ।

वेष्टत वा पिवेदेवमशान्तावग्निना दृष्टेत् ॥ १० ॥
 गुल्फस्याधः शिरानीचः पैत्ते सर्वेषु पित्तजित् ।
 शिरामद्गुष्ठके विध्वा कफले शीलयेद्यवान् ॥ ११ ॥
 मधोद्राणि कषायाणि वर्षमानास्तथाभयाः ।
 निम्बे त्कर्षपवार्ताकीमूलाभ्यां धान्ययाधवा ॥ १२ ॥
 लड्ढाधः शोधन पेयमपश्चां साधितं घृतम् ।
 दन्तीद्रवस्तीक्ष्णताजास्त्रिनोदेवदालिभिः ॥ १३ ॥
 शीलयेत्कफमेदोघ्नं धूमगण्डूपनावनम् ।
 शिरयाऽपहरेद्रक्तं पिबेन्मूत्रेषु तार्क्ष्यजम् ॥ १४ ॥
 प्रस्थीनपक्वानालिम्बेनाकुलीपटुनागरैः ।
 त्विन्नान् लवणपोटल्या कठिनाननुमर्दयेत् ॥ १५ ॥
 शमीमूलकशियूणां बीजैः सयवसर्षपैः ।
 ज्ञेयः पिष्टोऽन्ततक्त्रिण्यन्यगण्डविलापनः ॥ १६ ॥
 पाकोभ्रुखान् सुतासुख्य पित्तश्लेष्महरैर्जयेत् ।
 अपक्वानेव चोद्धृत्य चाराग्निभ्यामुपाचरेत् ॥ १७ ॥
 चुखानि निम्बपत्राणि क्लिप्तैर्भिलातकैः सह ।
 शरावसम्पुटे दग्ध्वा सार्धं सिद्धार्थकैः समैः ॥ १८ ॥
 एतच्छशाभ्युना पिष्टं गण्डमालाप्रलेपनम् ।
 काकादनीलाङ्गलिकानहिकोत्तुण्डिकीफलैः ॥ १९ ॥
 जीमूतबीजकर्कोटीविशालाकृतवेधनैः ।
 पाठान्विनैः पलाहाशैर्दिघकर्षयुतैः पचेत् ॥ २० ॥
 प्रस्थं करध्रतैलस्य निर्गुण्डीस्त्ररसाटकैः ।
 अनेन मालागण्डानां चिरजा पूयवाहिनो ॥ २१ ॥
 सिध्यत्यसाध्यकल्पापि धानाभ्यञ्जननावनैः ।

तेनं नाह्निकीकन्टकल्पाटे चतुर्गुणे ॥ २० ॥

निर्गुणोष्णरमे पक्कं नस्वाद्यैरपचीप्रणुत् ।

भट्टयीटारुमरिचद्विहरिद्राविष्टद्वनैः ॥ २३ ॥

सनःशिलासनलदविशालाकरवीरकै ।

गोमूषपिष्टेः पनिकैर्विषम्याहंपनेन च ॥ २४ ॥

घ्राह्यीरसाकीजघीरगोशकट्टससयुतम् ।

प्रस्थं सर्पपत्तेनप्य सिद्धमाशु व्यपोहति ॥ २५ ॥

यानाथोः शीलितं कुष्ठं दुष्टगरुडोद्वेगपची ।

दवाहरीतकीलाचाकटुगोहिणिसन्दनैः ॥ २६ ॥

तेनं प्रसाधितं पीतं समूलामपर्ची जयेत् ।

शरपुद्गोद्वयं मूलं पिष्टं तन्दुलवारिणा ॥ २७ ॥

गस्याह्ने पाशु दुष्टाकरपचीविषजन्तुजित् ।

मूलेरुत्तमफारुणाः पीतुपर्णाः सहाचरात् ॥ २८ ॥

मरोधाभययव्याघ्रयताघ्राहीमिदाग्निः ।

तेनं शीरसमं मिष्टं नस्येऽभ्यङ्गे च पूजितम् ॥ २९ ॥

गोम्यशाश्वपुरादग्धाकटुतेनेन लेपनम् ।

पेडुत्तेन तु कृष्णादिर्वायमी वा प्ययं मृतः ॥ ३० ॥

इलागानी गदप्यान्यपार्श्वजहामनाश्रितम् ।

दग्ने रुध्रंमधस्तादा मेदो हृत्वाग्निना दहत् ॥ ३१ ॥

म्यितर्णाहं पदं भिषजा तन्मानेन च पाप्मिते ।

तत ऊर्ध्वं वृष्टं पयोनिप्याह भगवात्प्रिमिः ॥ ३२ ॥

पाणिं प्रतिहादगवाङ्गुलानि मुलेऽवस्थितेषु गटान्यपाप्ये ।

विदार्यमत्पाण्डुनिभानि मध्यान्पापानि कर्षेदिति पृथुतांति

पागुन्रुद्रवांगुमितस्य जन्तोःप्लाष्टभागं रुद्रकादिभस्य ।

घ्राणार्जवेधः सुरराजवस्ते भिष्याद्यमात्रं त्वपरे वदन्ति ॥३४॥

उपनाह्नानिनात्राद्यीं पाटितां साधु लेपयेत् ।

प्रत्यक्पृष्ठीफलयुतैस्तैः पिट्टैः ससैन्धवैः ॥ ३५ ॥

वैत्तीं तु तिनमञ्जिष्ठानागदन्तीशिलाह्वयेः ।

शैषिणीं तिलसौराष्ट्रोनिक्कुभारिष्टसैन्धवैः ॥ ३६ ॥

शल्यजां तिनमध्वाज्यैर्लेपयेच्छिन्नशोधिताम् ।

अश्वत्थान्यमिषिष्या भिष्वान्ते सम्यगेषिताम् ॥ ३७ ॥

चारपीं न सूत्रेण बहुशो दारयेद् गतिम् ।

घ्नेषु दुष्टसूक्ष्मास्यगन्धीरादिषु साधनम् ॥ ३८ ॥

या वर्यां यानि तैलानि तन्नाडीष्वपि शस्यते ।

पिट्टं बहुफलं लेपान्नाडीवणहरं धरम् ॥ ३९ ॥

घोष्टाफलत्वग्बवणं सलाक्षं बूकस्य पत्रं वनितापत्रम् ।

सुगर्कदुग्धान्वित एव कल्को बर्सीकृतो हृत्त्वचिरेण नाडीम् ४०

सामुद्रसौवर्चलसिन्धुजम्बसुपक्वघोष्टाफलवैश्वभूमाः ।

आम्नातगायत्रिजपल्लावाद्य कटुद्विष्टैर्यावद्य चेतकी च ॥४१॥

कल्कोऽभ्यङ्गे चूर्णे वर्यां चैतपु सेव्यमानेषु ।

अगतिरिव नशति गतिश्चपला चपलेष भूतिरिव ॥४२॥

एकविंशोऽध्यायः ।

अथातः सुद्रोगविज्ञान व्याख्यास्यामः ।

स्निग्धा सवर्णा यघितां नीरुजा मुद्गसम्मिता ।

पिटिका कफवाताभ्यां बालानामजगत्तिका ॥ १ ॥
 यवप्रस्या यवप्रस्या ताभ्यां मांसात्रिता घना ।
 अक्तायालजीहत्तास्तोकपूया घनोचताः ॥ २ ॥
 ग्रन्थयः पद्म वा पद्मा कच्छपीकच्छपोचता ।
 कर्णस्योर्ध्वं समन्ताद्वा पिटिका कठिनीपरुक् ॥ ३ ॥
 गालूकाभा पनसिका गोफस्वल्पहजः स्थिरः ।
 हनुसन्धिहनुत्तस्ताभ्यां पापाणगर्दभः ॥ ४ ॥
 गाल्मलीकण्टकाकाराः पिटिकाः सरुजा घनाः ।
 मद्दोगर्भा मुखे यूनां ताभ्यां च सुषुप्तद्वयिकाः ॥ ५ ॥
 ते पद्मकण्टका ज्ञेया यैः पद्ममिव कण्टकैः ।

टोपैः पित्तोत्पन्नैर्मन्दैर्विसर्पैति विसर्पवत् ॥ १३ ॥
 शोफोऽपाकस्तनुस्ताम्रो ज्वरकृज्जालगर्दमः ।
 मूत्रैः पित्तोत्पन्नैः स्फोटो ज्वरिणो भांसदारणाः ॥ १४ ॥
 कक्षाभागेषु जायन्ते येऽग्न्याभाः साऽग्निरोहिणी ।
 पञ्चाहाक्षतरावाहा पञ्चाहा इन्ति जीवितम् ॥ १५ ॥
 त्रिलिङ्गा पिटिकावृत्ता जघ्रुर्धूमिरिवेक्षिका ।
 विदारोकन्दकठिना विदारोकषवहणे ॥ १६ ॥
 नेदोऽनिलकफैर्धन्यः श्वायुमांसधिराश्रयैः ।
 भिन्नो वसाज्यमध्वाभ स्रवेत्तत्रोत्पन्नोऽनिल ॥ १७ ॥
 मांसं विधोष्य ग्रथितां शर्करामुपपाद्येत् ।
 दुर्गन्धं रुधिरं क्लिन्नं नामावर्णं ततो मलाः ॥ १८ ॥
 तां स्रावयन्ति निघ्नितां विन्ध्यात्तच्छर्करार्तुदम् ।
 पाणिपादतले सन्धौ जघ्रुर्ध्वे वीपचीयते ॥ १९ ॥
 वल्लीकवच्छनैर्ग्रन्थिस्तद्वद्वहणुभिर्मुखैः ।
 रुग्दाहकण्डूक्लेदाद्यो वल्लीकोऽसौ समस्तजः ॥ २० ॥
 शर्करोश्ग्रथिते पादे क्षति वा कण्टकादिभिः ।
 शन्यिः कीलवदुक्तश्चो जायते कदरन्तु तत् ॥ २१ ॥
 वेगसन्धारणाद्वायुरपानोऽपानसंश्रयम् ।
 अणूकरोति बाह्यान्तर्मार्गमस्य ततः शकृत् ॥ २२ ॥
 कृच्छ्राग्निर्गच्छति व्याधिरय रुद्धगुदो ततः ।
 कुर्व्यात्पित्तानिलं पाकं नखमांसे सरुग्ज्वरम् ॥ २३ ॥
 चिष्यमक्षतरोगश्च विद्यादुपनखश्च तम् ।
 ऊष्णोऽभिघाताद्भूक्ष्य स्रस्य कुनखो नखः ॥ २४ ॥
 दुष्टकर्मसंस्पर्शात्कण्डूक्लेदान्वितान्तराः ।

अङ्गुलीनाममिव्याहृष्टिनाभांस्तिकान्कान् ॥ २५ ॥
 कृष्णानवेदनांस्वक्स्थान् मापांस्तानेव चोन्नतान् ।
 मापेभ्यस्तूयततरांश्चर्मकीलान् मितसितान् ॥ २६ ॥
 तथार्विधो जसुमणिः सहजो लोहितसु सः ।
 कृष्ण मितं वा सहज मण्डल लाञ्छनं समम् ॥ २७ ॥
 गोषाक्रोधादिकुपिताहातपित्तान्मुषे तनु ।
 ग्रामल मण्डलं व्यङ्गं यक्षादन्यथ नीलिका ॥ २८ ॥
 परुषं परुषमर्गं व्यङ्गं ग्रावश्च साकतात् ।
 पित्तात्ताम्रान्तमानील श्वेतान्तं कण्डू मत्कफात् ॥ २९ ॥
 रक्षाद्रक्षान्तमाताम्रं गोषं चिमचिमायते ।
 तायुनीदीरितः श्लेष्मा त्वचं प्राप्य विशुष्यति ॥ ३० ॥
 ततस्त्वग्जायते पाण्डुः क्रमेण च विचेतना ।
 अल्पकण्डु रविक्रीदा सा प्रसृतिः प्रसृतिः ॥ ३१ ॥
 असम्यग्भवमनोदीर्णपित्तश्लेष्मावनियष्टैः ।
 मण्डलान्यतिकण्डूनि रागवन्ति बहूनि च ॥ ३२ ॥
 लक्ष्मीः सोऽनुबद्धन् क्रीठ इत्यभिधीयते ।
 प्रोक्ताः षट्त्रिंशद्विधे तद्द्रोगा विभागतः ॥ ३३ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ।

पशतः शुद्धरोग प्रतिषेधं ध्यात्वास्वामः ।
 विश्वायज्ञानोकोभिरपत्तानजगप्रियाम् ।

श्लेदयित्वा यवप्रख्यां विलयाच्च प्रलेपयेत् ॥ १ ॥

दारुकुष्ठमनोद्दालै रित्वापाषाणगर्हभात् ।

विधिस्तांयाचरेत्पक्वान् वृषपक्वाजगल्लिकान् ॥ २ ॥

रोधकुम्भस्वरुवचाप्रलेपो मुखद्रूपिके ।

यटपत्रवयुक्ता वा नारिकेलोत्थशुक्रयः ॥ ३ ॥

अग्रान्तो वमनं नम्यं ललाटे च गिराव्यधः ।

निम्बाम्बुवान्तो निम्बाम्बुसाधितं पद्मकण्ठके ॥ ४ ॥

पिवेत्क्षौद्रान्वितं सर्पिर्निम्बारम्बधलेपनम् ।

विहृताटींस्तु जानान्तांशिकित्तेत्रिरिवेक्षिकान् ।

पित्तवीसर्पवत्तद्वत् प्रत्यास्यायाग्निरोहिणीम् ॥ ५ ॥

विलङ्घनं रक्तविमोक्षणञ्च विरुक्षणं कायविमोहनञ्च ।

धात्रीप्रयोगान् त्रिशिरप्रदेहान् कुर्यात्तदा जालकगर्हभस्य ६

विदारिकां हृते रक्ते श्लेष्मयन्विवदाचरेत् ।

नेदोऽर्बुदक्रियां कुर्यात्कुतरां शर्पारार्बुदे ॥ ७ ॥

प्रवृद्धं सुबहुच्छिद्रं सशोफं मज्जेषि स्थितम् ।

धर्मिकं हस्तपाटे च वर्जयेद् इतरत्पुनः ॥ ८ ॥

शुद्धस्याग्ने हृते लिम्पेत् सपट्टारैवतामृतैः ।

श्यामाकुसुमलिकामूलदन्तोपलसक्तुभिः ॥ ९ ॥

पक्के तु दुष्टमांसानि गतीः सर्वाश्च शोधयेत् ।

शस्त्रेण सम्यगनु च क्षारेण ज्वलनेन वा ॥ १० ॥

शस्त्रेणोत्कृत्य निःशेषं स्त्रेहेन कदरं दहेत् ।

निरुद्धमणिवत्कार्यं रुद्रपायोशिकित्तितम् ॥ ११ ॥

चिष्यं शङ्करा जितोष्णं साधयेच्छस्त्रकर्मणा ।

दुष्टं कुनखमध्येष्वं चरणावलसे पुनः ॥ १२ ॥

धान्यास्तसिक्ती कासीसपटोलीरोचनातिलैः ।
 सनिम्बपत्रैरानिमोद्दृष्टु तिलकालकान् ॥ १३ ॥
 मपांघ सूर्यकान्तेन चानेण यटि वाग्निना ।
 तददुत्कार्य शम्बेण चम्बकीलजतूमणी ॥ १४ ॥
 नाञ्जनादिषु कुर्याद्यथासक्तं शिराव्यधम् ।
 लोपयेत् क्षीरपिटैश्च क्षीरिष्ठजत्वगद्गुरैः ॥ १५ ॥
 व्यङ्गेषु चान्तिगत्वम्वा मञ्जिष्ठा वा ममाक्षिका ।
 लोप. सनयनीता वा श्वेताग्निपुरजा मपी ॥ १६ ॥
 रक्तचन्दनमञ्जिष्ठाकुष्ठरोधप्रियङ्गवः ।
 वटाङ्गुरा मसूराश्च व्यङ्गान्ना मुखकान्तिदा ॥ १७ ॥
 द्वे क्षीरके कृष्णतिलाः सर्पपाः पयसा सह ।
 पिष्टा कुवन्ति घृत्तन्दुमपास्तव्यङ्गलाञ्जनम् ॥ १८ ॥
 क्षीरपिष्टा घृतक्षौद्रयुक्ता वा भृष्टनिमुपाः ।
 मसूराः क्षीरपिष्टा वा तीक्ष्णाः शाल्मलिकण्टकाः ॥ १९ ॥
 मगुडं कोनमज्जा वा शयान्कक्षौद्रकस्त्रितः ।
 मसाहं मातुनुङ्गम्यं कुष्ठं वा मधुनाञ्चितम् ॥ २० ॥
 पिष्टा वा क्षानपयसा सक्षौद्रा मौगली जटा ।
 गौरम्यमुशनीभनयक्तं वासाञ्जमाक्षिकम् ॥ २१ ॥
 लम्बाम्बपत्रया मसुहरिद्रे द्वे नवो गुडः ।
 नैपः मवर्णकृत् पिष्टं ध्वरमेन च तिन्दुकम् ॥ २२ ॥
 वत्पनपत्रं तगर प्रियङ्गुकानीयकदम्बरमज्जा ।
 इट्मृदूर्त्तनमास्यं करोति शतपत्रमहायम् ॥ २३ ॥
 एभिरेवौषधैः पिष्टैर्मृगाभ्यङ्गाय माधुर्येण ।
 यदादीपक्षुकान् घृष्टान् मधुकक्षादयुक्ते ॥ २४ ॥

यवान् सर्जरसं रोधमुगीरं चन्दनं मधु ।
 घृतं गुदश्च गोमूत्रे पचेदादर्यिनेपनात् ॥ २५ ॥
 तदभ्यङ्गाविहन्त्याशु नीलिकाव्यङ्गदृषिकान् ।
 मृत्तं करोति पद्माभं पादौ पद्मदनीपमी ॥ २६ ॥
 कद्मोगीरकानीयनासायव्याघ्रचन्दनम् ।
 न्यप्रोधपाटांस्तकणान् पद्मकं यद्गङ्गसरम् ॥ २७ ॥
 सनीलोत्पलमञ्जिष्ठं पालिकं मतिनाटके ।
 पक्ता पादावग्रेषु तेन पिष्टेय कार्पिकैः ॥ २८ ॥
 न्याजापसद्ममञ्जिष्ठायटीमधुककुङ्कुमैः ।
 यजाक्षीरद्विगुणितं तैलस्य कृडवं पचेत् ॥ २९ ॥
 नीलिकापलितव्यङ्गवनीतिभक्तदृषिकान् ।
 ऋन्ति तत्रम्यमभ्यस्तं मुग्धोपचयवर्णकम् ॥ ३० ॥
 मञ्जिष्ठाशुभरोड्वम्लयरिकानाचाहरिद्राहयम् ।
 नेपालीहरितान्कुङ्कुमगटागोरोचनागैरिकम् ।
 पत्रं पाण्डुवटस्य चन्दनयुगं कानीयकं पारदम
 पसाङ्गं कनकत्वचं कमलजं वीजं तथा क्षैसरम् ॥ ३१ ॥
 मिक्ष्यं तुष्यं पद्मकाद्योवसाज्यं
 मज्जा क्षीरं क्षीरिहृत्ताम्बु, चाग्नी ।
 मिठं मिहं व्यङ्गनीत्यादिनाशे
 वक्त्रे छायाभैन्दवीं चाशु धत्ते ॥ ३२ ॥
 मार्कवध्वरसक्षीरतोयपिष्टानि नावने ।
 प्रसुप्तौ वातकुष्ठोक्तं कुर्याद्वाह्यं च यद्भिना ।
 उत्कीठे कफपित्तोक्तं कोठे सर्वेषु कौष्ठिकम् ॥ ३३ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

—०६०—

अथातो गुह्यरोगविज्ञानं व्याख्यास्यामः ।

स्त्रीष्ववायनिवृत्तस्य सप्तसा भजतोऽथवा ।

दोषाधु पित्तमह्वीर्णनलिनानुरजः पथाम् ॥ १ ॥

अन्ययोनिमनिच्छन्तीमगभ्यां नवसूतिकाम् ।

दूषित सृशतस्तोयं रतान्तेष्वपि नैव वा ॥ २ ॥

विषहंयिषया तीक्ष्णान् प्रलेपादीन् प्रयच्छतः ।

मुष्टिदन्तनखोत्पीडाविषषच्छुक्रपातनैः ॥ ३ ॥

वेगनिग्रहदौर्घातिखुरस्पर्शविषट्टनैः ।

दोषा दुष्टा गता गुह्यं त्रयोविंशतिमामयान् ॥ ४ ॥

जनयन्त्युपदंशादीन् उपदेशोऽत्र पञ्चवा ।

पृथग्दोषैः सरुधिरेः समस्तेषां मारुतात् ॥ ५ ॥

मेदूयोफे रुजत्रिवाः स्तम्भस्वक्परिपोटनम् ।

पक्षोदुम्बरमहायः पित्तेन श्वयथुज्वेरः ॥ ६ ॥

श्लेपाणा कठिनः स्रिम्ब कण्डूमान् शीतलो शुक् ।

शीपित्तनासितस्फोटसम्भवोऽस्त्रमुक्तिर्व्यरः ॥ ७ ॥

सर्वजे सर्वलिङ्गत्वं श्वयथुमुष्कयोरपि ।

तीव्रारुगाशुपचन द्रव्यं हृमिसम्भवः ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ रलोद्भवस्तेषां मृत्यवे सन्निपातजः ।

लायन्ते कुपितैर्दोषैर्गुणासृक्पिशितायवे ॥ ९ ॥

अन्तर्बहिर्वा मेदूस्त्र कण्डूना मासकीलकाः ।

पिच्छिलास्रमुवा योनी तद्वद्य छत्रसन्निभाः ॥ १० ॥

तेऽर्गांस्युपेक्षया घ्नन्ति मेदुपुंस्यभगात्तैवम् ।

गुह्यम्य वह्निरन्तर्या पिटिकाः कफरक्तजाः ॥ ११ ॥

सर्पपा मानसस्थाना घनाः सर्पपिकां म्रुताः ।

पिटिका वह्नो टीर्षा दीर्यन्ते मध्यतय याः ॥ १२ ॥

सोऽवमन्यः शफासृग्भ्यां वेदनारोमहर्षवान् ।

कुम्भोकारक्तपित्तीत्या जाम्बवास्थिनिभाऽशुभा ॥ १३ ॥

अनर्जां मेहवद्विद्यादुत्तमां रक्तपित्तजाम् ।

पिटिकां मायमुद्गाभां पिटिका पिटिकाचिता ॥ १४ ॥

कर्णिका पुष्करस्येव ज्ञेया पुष्करिकेति सा ।

पाणिभ्यां भृगुसंब्यूटे संब्यूटपिटिका भवेत् ॥ १५ ॥

मृदितं मृदितं वस्त्रसंरब्धं वातकोपतः ।

विपना कठिना भुग्ना वायुनाऽष्टोलिका-स्मृता ॥ १६ ॥

विमर्हनादिदुष्टेन वायुना चर्ममेदुत्रम् ।

निवर्त्तने-सरुन्दाह क्वचित्पाकश्च गच्छति ॥ १७ ॥

पिण्डितं ग्रन्थितं चर्मं तत् प्रलम्बमधीमणैः ।

निवृत्तसद्यं सकर्मं कण्डूकाठिन्यवस्तु तत् ॥ १८ ॥

दुहृठं स्फुटितं चर्मं निर्दिष्टमवपाटिका ।

वातेन दूषितं चर्मं मणौ सक्तं रुण्डि चेत् ॥ १९ ॥

स्रोतोमूर्त्रं ततोऽभ्येति मन्दधारमवेदनम् ।

मणोविकाशरोधश्च सनिरुद्धमणिर्गदः ॥ २० ॥

लिङ्गं शूकैरिवापूर्णं यथिताख्यं कफोद्भवम् ।

शूकदूषितरक्तोत्या स्पर्शहानिस्तदाह्वया ॥ २१ ॥

सिद्धैरणुमुखैर्यत्तु मेहनं सर्वतचितम् ।

वातशीणितकीपेन तं विद्याच्छतपोनकम् ॥ २२ ॥
 पित्तासृग्भ्यां त्वचः पाकस्त्वक्पाकी ज्वरदाहवान् ।
 मांस्याकः सर्वजः सर्ववेदनो मांसघातनः ॥ २३ ॥
 सरागैरसितैः स्फोटैः पिटिकाभिश्च पीडितम् ।
 मेहनं वेदनायोपान्तं विद्यादसृग्वुद्गम् ॥ २४ ॥
 मांसावुद्गं प्रागुद्धितं विद्रुधिय त्रिदोषजः ।
 कृष्णानि भूत्वा मांसानि विशीर्यन्ते समन्ततः ॥ २५ ॥
 पक्वानि सन्निपातेन तान् विद्यात्तिलकालकान् ।
 मांसीत्यवुद्गं पाकं विद्रुधिं तिलकालकान् ॥ २६ ॥
 चतुरो वर्जयेदेषां शेषान् शीघ्रमुपमाचरेत् ।
 विंशतिर्थापदो योनेर्जायन्ते दुष्टभोजनात् ॥ २७ ॥
 विषमस्याङ्गप्रयत्नभृगुमैथुनसेवनैः
 दुष्टार्त्तवाद्पद्भ्यै र्बीजदोषेण दैवतः ॥ २८ ॥
 योनौ क्रुद्धोऽनिलः क्रुद्ध्याद् रुक्तोदायामसुमताः ।
 पिपीलिकासृष्टिमिव स्तम्भं कर्कशतां स्वनम् ॥ २९ ॥
 फेनिलारुणकृष्णान्पतनुरूक्षार्त्तवसृष्टिम् ।
 स्रंसं बह्वणपार्श्वादौ व्यथां गुण्णं क्रमेण च ॥ ३० ॥
 तांस्तांश्च खान् गदान् व्यापद्वातिको नाम सा श्रुता ।
 सैवातिचरणा शोफसंयुक्ताऽतिव्यवायतः ॥ ३१ ॥
 मैथुनाटतिबालायाः पृष्ठजङ्घीरुवङ्गणम् ।
 रजन्सन्दूपयेद्योनिं वायुः प्राक्करणेति सा ॥ ३२ ॥
 वेगोटावर्तनाद्योनिं प्रपीडयति मारुतः ।
 स फेनिलं रजः कृच्छ्रादुदाहृतं विमुञ्चति ॥ ३३ ॥
 इयं व्यापद्दाहत्ता जातघ्नी तु यदानिलः ।

ज्ञातं ज्ञातं सुतं हन्ति रोष्याद्दुष्टार्त्तवोद्भवम् ॥ ३४ ॥
 अत्यागिताया विषमं स्थितायाः सुरते भरतु ।
 अन्ने नोव्योदितो योनिः स्थितः स्त्रोतसि वक्रचेत् ॥ ३५ ॥
 सास्थिमांसं सुप्तं तीव्ररजमन्तसुखीति सा ।
 वातलाहारवेदिन्यां जगन्यां कुपितोऽनिनः ॥ ३६ ॥
 न्विथो योनिमणुद्वारां कुर्यात्सूचीमुखीति सा ।
 वेगरोधादृतो वायुर्दुष्टो विष्णुचसंग्रहम् ॥ ३७ ॥
 करोति योनिः शोषं च शुष्कास्या सातिवेदना ।
 पडाहात्सराचाहा शुक्रं गर्भाशयात्परुत् ॥ ३८ ॥
 वनेत्सरुद् नोरुजो वा यस्याः सा वामिनी मता ।
 योनौ वातोपततायां स्त्रीगर्भे बीजदोषतः ॥ ३९ ॥
 नृद्वेषिण्यस्तनी च स्वात्परुदसंभ्राऽनुपक्रमा ।
 दुष्टो विष्टभ्य योन्यास्यं गर्भकोष्ठं च भारतः ॥ ४० ॥
 कुरुते विहतां स्त्रस्तां वातिकीमिव दुःखिताम् ।
 उत्सन्नमांसं तामाहुर्महायोनिं महारजाम् ॥ ४१ ॥
 यद्यास्त्रैर्दूर्पणैर्दुष्टं पित्तं योनिमुपाश्रितम् ।
 करोति दाहपाकीपापूतिगन्धर्वान्विताम् ॥ ४२ ॥
 नृगोणभूरिकुणपनीलपीतासितार्तवाम् ।
 सा व्यापत्यैत्तिकी रज्जयोन्यास्यासृगतिस्सुतेः ॥ ४३ ॥
 काफोऽमिष्यन्दिभिः क्रुद्धः कुर्याद्योनिमवेदनाम् ।
 शीतलां कण्डुलां पाण्डुपिच्छिलां तद्विधस्रुतिम् ४४
 सा व्यापत्त्रैषिकी वातपित्ताभ्यां चीयते रजः ।
 सदाहकार्श्ववैदर्श्वं यस्यां सा लोहितघवा ॥ ४५ ॥
 पित्तलाया नृसंवासे चवथूद्धारधारणात् ।

पिचयुक्तेन मरुता योनिर्भवति दूषिता ॥ ४६ ॥
 शून्याम्पर्शासहा सार्तिर्नीलपीतास्रवाहिनी ।
 वस्त्रिकुत्तिगुरुत्वातीसारारोचककारिणी ॥ ४७ ॥
 योनिवह्नश्चरुक्तोदञ्जरकृत्वा परिश्रुता ।
 वातश्लेष्मामयध्यासा श्वेत पिच्छिलवाहिनी ॥ ४८ ॥
 उपश्रुता स्मृता योनि विंश्रुताख्या लघावनात् ।
 मञ्जातजन्तुः कण्डूना कण्डु चातिरतिप्रिया ॥ ४९ ॥
 अकासवाहनाद्वायुः श्लेष्मरक्तविमूर्च्छितः ।
 कर्णिकाञ्जनयेद्योनी रजोमार्गनिरोधिनी ॥ ५० ॥
 सा कर्णिनीत्रिभिर्दोषैर्योनिगर्भाययाचितैः ।
 यथास्त्रीपद्रवकरैर्व्यापत्ता सान्निपातिकी ॥ ५१ ॥
 इति योनिगदा नारी यैः शुकं न प्रतीच्छति ।
 ततो गर्भं न गृह्णाति रोगांवाप्नोति दारुणान् ।
 असृग्दरार्गो गुल्मादीनावाघाद्यानिन्नादिभिः ॥ ५२ ॥

— ❁ —

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

— :: :: —

अधाती गुह्यरोगप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।
 नेट्रमध्ये शिरां विध्ये दुपदये नवीलिते ।
 शीतां कुर्यात् क्रियां शडिं विरेकेण विशेषतः ॥ १ ॥
 तिलकस्कृष्टचौद्रेणैपः पक्के तु पाटिते ।
 जम्बूास्रसुमनीनीपश्चे तकास्योजिकाङ्गुरान् ॥ २ ॥

गङ्गकोशदरोबिन्वपलाशातिनिशोद्धवाः ।

त्वचः क्षीरिद्रुमाणां च त्रिफलां च जले पचेत् ॥ ३ ॥

स क्वाथः घाननं तेन पक्व तैलं च रोपणम् ।

तुत्यगैरिवालोध्रैलामनीघ्नालरसाञ्जनैः ॥ ४ ॥

हरेणुपुष्पकासीससौराष्ट्रीलवणोत्तमैः ।

लेपः क्षौद्रयुतैः सूक्ष्मैरुपदंशव्रणापहः ॥ ५ ॥

कपाले त्रिफला दग्धा सहृता रोपणं परम् ।

सामान्यं साधनमिदं प्रतिदोषं तु शोफवत् ॥ ६ ॥

न च याति यथा पाकं प्रयतेत तथा मृशम् ।

पक्कैः स्नायुशिरामांसैः प्राची नश्यति हि ध्वजः ॥ ७ ॥

अर्थसां हिंस्रदग्धानां क्रियत कार्थोपदंशवत् ।

सर्पिषा क्षिप्रिताः सूक्ष्मैः कषायैरवधूर्णयेत् ॥ ८ ॥

तैरेवाभ्यञ्जनं तैलं साधयेद् व्रणरोपणम् ।

क्रियेयमवमन्येऽपि रक्तं स्त्राव्यं तथोभयोः ॥ ९ ॥

कुम्भीकायां हरेद्रक्तं पक्वायां शोधितं व्रणे ।

तिन्दुकत्रिफलारोध्रैर्लेपस्तैलञ्च रोपणम् ॥ १० ॥

अलव्यां सुतरक्तायामयमेव क्रियाक्रमः ।

उत्तमाख्यान्तु पिटिकां संक्षिद्य मडिशोद्धताम् ॥ ११ ॥

कल्कैश्चूर्णैः कषायाणां क्षौद्रयुक्तैरुपाचरेत् ।

क्रमः पित्तविषर्षोक्तः पुष्करव्यूढयोर्हितः ॥ १२ ॥

त्वक्पाके स्पर्शहान्याञ्च सेचयेन्मृदितं पुनः ।

बलातैलेन कोष्णेन मधुरैरुपोपनाहयेत् ॥ १३ ॥

अष्टौलिकां हृते रक्ते श्लेष्मण्यविवदाचरेत् ।

निवृत्तं सर्पिषाऽभ्यव्य स्वेदयित्वापोपनाहयेत् ॥ १४ ॥

त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा सुस्निग्धैः शांस्वलादिभिः ।

स्नेटयित्वा ततो भूयः स्निग्धं चर्म समानयेत् ॥ १५ ॥

मणिं प्रपीड्य ग्रनकैः प्रविष्टे चीपनाहनम् ।

मणौ पुनः पुनः स्निग्धं भोजनञ्चात्र शस्यते ॥ १६ ॥

अथमेव प्रयोज्यः स्याद्वषपाद्यामपि क्रमः ।

नाडीमुभयतो हारां निक्षेपे जतुना सृताम् ॥ १७ ॥

खेडाक्षां स्रोतसि न्यस्य सिञ्चेत् स्त्रीहेयलापकैः ।

त्राहात् त्राहात् स्यूततरां नस्यनाडीं विवर्द्धयेत् ॥ १८ ॥

स्त्रीतोहारमसिद्धो तु विद्वान् शस्त्रेण पाटयेत् ।

सेवनीं वर्जयन् युञ्ज्यात्तथाः घतविधिं ततः ॥ १९ ॥

पयितं स्त्रीदितं नाद्या स्निग्धोप्योरुपमाहयेत् ।

क्षिप्पेत् कषाद्यैः सघ्नीद्वैर्लिखित्वा शतपोनकम् ॥ २० ॥

वक्तविद्रुधिवत् कार्यां विक्रिप्ता शोणितार्बुदे ।

घणोपचारं सर्वेषु यथावस्थं प्रयोजयेत् ॥ २१ ॥

योनिव्यापस्तु भूयिष्ठं शस्यते कर्म वातजित् ।

स्त्रीहमस्त्रेद्रवस्यादियातजासु विशिष्यतः ॥ २२ ॥

न हि वाताहते योनिर्घनितानां प्रदुष्यति ।

अतो जित्वा तमन्यस्य कुर्याद्दोषस्य भेषजम् ॥ २३ ॥

पाययेत् वलातैलं मिश्रकं सुकुमारकम् ।

स्निग्धस्निग्धां तथा योनिं दुःस्थितां स्थापयेत्प्रथमाम् ॥ २४ ॥

पाणिनोत्पन्नयेज्जिह्वां संहत्तां व्यधयेत् पुनः ।

प्रवेशयेन्निःसृतासु विद्धतां परिवर्त्तयेत् ॥ २५ ॥

स्थानापहत्ता योनिर्द्धिं शल्यभूता स्त्रियो भवेत् ।

कर्मभिर्वमनाद्यैश्च सृदुभिर्योजयेत् न्दियम् ॥ २६ ॥

सर्वतः सुविशुद्धाद्याः श्रेयं कर्म विधीयते ।
 वस्यभ्यङ्गपरीपेकप्रलेपपित्तुधारणम् ॥ २७ ॥
 काश्मर्यत्रिफलाद्राक्षिकाशमर्दनिशाद्वयैः ।
 गुडूचीसैर्यकाभीरुशुकनासापुनर्नवैः ॥ २८ ॥
 परुषकैश्च विपचेत् प्रस्यमक्षसमैर्हृतात् ।
 योनिवातविकारघ्नं तत्पीतं गर्भदं परम् ॥ २९ ॥
 वचोपकुञ्चिकाजालीकृष्णाहृषकसैश्वरम् ।
 अजमीदायवचारशर्कराचित्रकान्वितम् ॥ ३० ॥
 पिष्टा प्रसन्नयाऽऽलोक्ष्ण्वादेत्तद्वृत्तभर्जितम् ।
 योनिपार्श्वार्त्तिहृद्गोगुल्फार्गोविनिहस्तये ॥ ३१ ॥
 हृषक मातुलङ्गस्य मूलानि मद्यन्तिकाम् ।
 पिवेन्नद्यैः सनवणैस्तथा कृष्णोपकुञ्चिकैः ॥ ३२ ॥
 रास्त्राग्रदंद्वाहृषकैः शृतं शूनहरम्पयः ।
 गुडूचीत्रिफलादन्तीकाद्यैश्च परिपेचनम् ॥ ३३ ॥
 नतवात्तार्त्तिकिनीकृष्टसैश्वरामरदारुभिः ।
 तैनात् प्रसाधितादार्थ्यः पित्तुर्योनो रज्जापहः ॥ ३४ ॥
 पित्तज्ञानां तु योनीर्गा सेकाभ्यङ्गपित्तुक्रियाः ।
 गौताः पित्तजितः कार्याः खेडनार्थं घृतानि च ॥ ३५ ॥
 गता-रोमूलतुलाचतुष्पात् क्षुम्भीदितात् ।
 रमेन क्षीरतुल्येन पाचयेत् घृताढकम् ॥ ३६ ॥
 जीवनीयैः गतावर्या मृहीनाभिः परुषकैः ।
 पिष्टैः प्रियानैयाचांशैर्मधुकादिवनान्विते ॥ ३७ ॥
 मिडगीतं तु मधुनः पिष्यन्थाय पमाष्टकम् ।
 शर्कराया द्दगपनं क्षिपेत्क्षिप्यात्पित्तुस्ततः ॥ ३८ ॥

योन्यसृक्शुकदोषघ्नं वृष्यं पुंसवनं परम् ।

क्षतं चयमसृक्पित्तं कासं श्वासं हलीमकम् ॥ ३८ ॥

कामलां वातरुधिरं विसर्पं हृच्छिरोग्रहम् ।

अपक्वागर्दितायाममटोन्मादांश्च नाशयेत् ॥ ४० ॥

एवमेव पयः सर्पिर्जीवनीयोपसाधितम् ।

गर्भदं पित्तक्षानाश्च रोगाणां परमं हितम् ॥ ४१ ॥

बलाद्रोणहृद्यक्वाथे घृततैलादृकं पचेत् ।

चोरे चतुर्गुणे कृष्णाकाकनासासिताम्बितैः ॥ ४२ ॥

जोवन्तीक्षीरकाकीलोस्त्रिरावीरर्द्धिजीरकैः ।

पयस्याश्रावणीमुद्गपौलुमापाख्यपर्णैः ॥ ४३ ॥

वातपित्तामयान् इत्या पानाद् गर्भं दधाति तत् ।

रक्तयोन्यामसृग्बर्षेरनुबन्धमवेक्ष्य च ॥ ४४ ॥

यथादोषोद्दयं युञ्ज्याद् रक्तम्यापनमौषधम् ।

पाठाजम्बूाश्रयोरस्थिशिलोद्भेदं रसाञ्जनम् ॥ ४५ ॥

अम्बुडां शाल्मलीपिच्छां समद्रां वत्सकत्वचम् ।

बाघ्नीकविल्वातिविपारीधतोयद्गैरिकम् ॥ ४६ ॥

शण्ठीमधूकमाचीकरक्तचन्दनकट्फलम् ।

कट्फलवत्सकाननाधातकीमधुकार्जुनम् ॥ ४७ ॥

पुष्ये गृहीत्वा सञ्चूर्ण्य सत्वीद्दं तन्दुलाम्बुसा ।

पिवेद्गर्भः स्वतीसारे रक्तं यद्योपवेश्यते ॥ ४८ ॥

दोषा जन्तुक्षता ये च बालानां तांश्च नाशयेत् ।

यानिदोषं रजोदोषं श्यावश्चेतारुणासितम् ॥ ४९ ॥

चूर्णं पुष्पानुगं नाम हितमात्रे यपूजितम् ।

योन्यां बलासदुष्टायां सर्वं रुत्तोष्यमौषधम् ॥ ५० ॥
 घातव्वामंलकीपत्रथीतीजमधुकोत्पलैः ।
 जम्बाम्बसारकासीसरोधकट्फलतिन्दुकैः ॥ ५१ ॥
 सीराष्टिकादाडिमत्वगुदुम्बरशलाटुभिः ।
 यक्ष्मात्रैरजामूने चीरे च द्विगुणै पचेत् ॥ ५२ ॥
 तैलप्रस्थं तदभ्यङ्गपिषुवस्त्रिषु योजयेत् ।
 शुनोतानोन्नता स्तब्धा पिच्छिला स्राविणी तथा ॥ ५३ ॥
 विद्भुतोपद्भुता योनिः सिद्धी तस्कोटशूलिनी ।
 यवावमभयारिष्टं सौधतैलत्र शीलयेत् ॥ ५४ ॥
 पिप्यल्यद्यौरजःपथ्याप्रयोगांश्च समाक्षिकान् ।
 कासीसं त्रिफलाकाण्डोसाम्बजम्बुस्थिधातुकौ ॥ ५५ ॥
 पैच्छिले चौरसंयुक्तयूर्णा वैगथकारकः ।
 पलायधातुकौजम्बुसमड्ढामोचसर्ज्जजः ॥ ५६ ॥
 दुर्गन्धे पिच्छिले क्लेदस्तम्भनयूर्ण इत्यते ।
 शारग्वधादिवर्गश्च कषायः परिपेषनम् ॥ ५७ ॥
 स्तब्धानां कर्कशानां च कार्यं मार्दवकारकम् ।
 धारणं वेसवारस्य क्लसरा पायसस्य च ॥ ५८ ॥
 दुर्गन्धानां कषायः स्यात्तैलं वा कल्क एव वा ।
 चूर्णा वा सर्वगन्धानां पूतिगन्धापकर्षणः ॥ ५९ ॥
 त्रेफलानां कटुप्रायाः समूहा वस्तयो द्विजाः ।
 पित्ते समधुकचीरा वाते तैलास्तसंयुताः ॥ ६० ॥
 सन्निपातसमुत्थायाः कर्म साधारणं हितम् ।
 एव योनिषु शूद्रासु गर्भं विन्दन्ति योषितः ॥ ६१ ॥
 षडुष्टे प्राकृते बीजे जीवीपक्रमणि सति ।

पञ्चकर्मविशुद्धस्य पुरुषस्यापि चेन्द्रियम् ॥ ६२ ॥
 परीक्ष्य वर्णदोषाणां दुष्टं तदुच्चैरुपाचरेत् ।
 मञ्जिष्ठाकुष्ठतगरत्रिफलागर्करावचा ॥ ६३ ॥
 हे निग्रे मधुकं मेदा दीप्यकं कटुरोहिणी ।
 पयस्याहिङ्गुकाकीलीवाजिगन्धायतावरी ॥ ६४ ॥
 पिष्ट्वाद्यागैर्धृतप्रस्य पचेत् शीराश्चतुर्गुणम् ।
 योनिशुक्लप्रदोषेषु तत्सर्वेषु च शस्यते ॥ ६५ ॥
 आयुष्य पीष्टिकं मेध्यं धन्यं पुंसवनं परम् ।
 फलसर्पिरिति ख्यातं पुष्ये पीतं फलाय यत् ॥ ६६ ॥
 म्त्रियमाणप्रजानां च गर्भिणीनां च पूजितम् ।
 एतत्परश्च बालानां ब्रह्मं देहवर्द्धनम् ॥ ६७ ॥

—२—

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

अथातो विषप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।

मध्यमाने जलनिधावस्यतार्यं सुरासुरैः ।
 जातं प्रागमृतोत्पत्तेः पुरुषो धोरदग्नं ॥ १ ॥
 टीक्ष्णतजायतुर्दृष्टो हरित्केशोऽनलेक्षणः ।
 लगद्विषम् ॥ दृष्ट्वा तेनासौ विषसञ्चितः ॥ २ ॥
 दृष्टो मद्येणा मूर्तिं ततः स्यात्परजन्मम् ।
 साऽथतिष्ठन्निर्जं रूपमुपभित्त्वा यश्चनावकम् ॥ ३ ॥
 म्भिरमत्युत्थं वीर्यं यत्कन्देषु पतिष्ठितम् ।

कालकूटेन्द्रवत्साख्यशृङ्गीहालाहलादिकम् ॥ ३ ॥
 सर्पलूतादिदंष्ट्रासु दारुणं जङ्गमं विषम् ।
 श्यावरं जङ्गमं चेति विषं प्रोक्तमकृत्रिभम् ॥ ५ ॥
 कृत्रिमं गरसंज्ञं तु क्रियते विविधौषधैः ।
 हन्ति योगवशेनाशु चिराच्चिरतराच्च तत् ॥ ६ ॥
 शोफपाण्डूदरोन्माददुर्नामादीन् करोति च ।
 तीक्ष्णोष्णरूक्षविशदं व्यवाय्याशकरं सधु ॥ ७ ॥
 विकाशि सूक्ष्ममव्यक्तं विषमपाकि च ।
 श्रीजसो विपरीतं तत् तीक्ष्णाद्यैरन्वितं गुणैः ॥ ८ ॥
 घातपित्तोत्तरं नृषां सद्यो धरति जीवितम् ।
 विषं हि देहं सम्प्राप्य प्राग् दूषयति शोषितम् ॥ ९ ॥
 कफपित्तानिसांशानु समं दीपान् सहाशयान् ।
 ततो हृदयमास्थाय देहोच्छेदाय कल्पते ॥ १० ॥
 श्यावरस्योपयुक्तस्य वेगे पूर्वं प्रजायते ।
 जिह्वायाः श्यावताः स्तम्भो मूर्च्छा चासः क्लमो घमिः ११
 द्वितीये वेपथुः स्नेहो दाहः कण्ठे च वेदना ।
 विषं चामाशयं प्राप्तं कुरुते हृदि वेदनाम् ॥ १२ ॥
 तालुशोषस्तृतीये तु गूढं चामाशये भृगम् ।
 दुर्बले हरिते शूने जायेते चाम्य लोषणे ॥ १३ ॥
 पक्वाशयगते तोदहिष्माकासान्वकूजनम् ।
 चतुर्थे जायते वेगे शिरसश्चातिगौरवम् ॥ १४ ॥
 कफप्रमेको वैवर्ण्यः पर्वमेदय पञ्चमे ।
 सर्वदोषप्रकोषय पक्वाधाने च वेदना ॥ १५ ॥
 यथे रुचाप्रणाशय सुभृयं चातिसार्थते ।

स्कन्धपृष्ठकटीभङ्गी भवेन्मृत्पुत्र सप्तमे ॥ १६ ॥ ।
 प्रथमे विषवेगे तु वान्तं गीताम्बुसेषितम् ।
 सर्पिभ्रंभुभ्यां संयुक्तमगदं पाययेद् द्रुतम् ॥ १७ ॥
 द्वितीये पूर्ववदान्तं विरिक्तं चानुपाययेत् ।
 तृतीयेऽगदपानं तु हित नस्यं तथाश्चनम् ॥ १८ ॥
 चतुर्थे स्त्री हसंयुक्तमगदं प्रतिप्रयोजयेत् ।
 पञ्चमे मधुकक्तायमाचिकाभ्यां युतं हितम् ॥ १९ ॥
 षष्ठे ऽतिशारवत्तिद्विरवपीडसु सप्तमे ।
 मूत्रि काकपदं कृत्वा साष्टग्वा पिशित चिपेत् ॥ २० ॥
 क्रीयात्कृत्निकः पाठासूर्यवस्यमृताभयाः ।
 श्रेणुः शिरीषः किषिही हरिद्रे चौद्रसरद्वया ॥ २१ ॥
 पुनर्नवे त्रिकटुकं बृहत्सो सारिबे बला ।
 एषां यवागूं नियूर्हेऽशीतां सप्ततमाचिकाम् ॥ २२ ॥
 युष्मद्देवान्तरे सर्वविषघ्नीं कृतकर्मणः ।
 तद्वन्मधुकमधुकपत्रकेसरचन्दनैः ॥ २३ ॥
 अस्त्रनं तगरं कुष्ठं हरितालं मनःमिला ।
 फलिनी चिकटुः सूका नागपुष्पं सकेसरम् ॥ २४ ॥
 हरेणु मधुकं मांसी रोचना काकमालिका ।
 श्रोत्रेष्टकं सर्जरसः शताक्षा कुटुर्मे बला ॥ २५ ॥
 तमासपत्रतालीसभूर्जोगीरे निग्राहयम् ।
 कन्योपचासिनी खाता शकवासा मधुद्रुतैः ॥ २६ ॥
 द्विजानभ्यर्थं तैः पुष्ये कल्पयेद्गदोत्तमम् ।
 वैद्यपात्र तदा मन्त्रं प्रयताम्ना पठेदिमम् ॥ २७ ॥
 नमः पुद्गपसिंहाय नमो नारायणाय च ।

यथासौ नाभिजानाति रणे कृष्णपराजयम् ॥ २८ ॥

एतेन सत्ववाक्येन अगदो मे प्रसिद्धस्तु ।

नमो वैदूर्यमाते हुत्तुहुत्तु रक्ष मां सर्वविषेभ्यः ॥ २९ ॥

गौरि गान्धारि चण्डाक्षि मातङ्गि स्वाहा ।

पिष्टे च द्वितीयोमन्त्रः ॐ ह्रिमयि स्वाहा ॥ ३० ॥

अग्नेपविषवेतालत्रहकार्मस्यपाप्सु ।

मरकट्याधिदुर्भिक्षयुद्धाग्निभयेषु च ॥ ३१ ॥

पाननस्याङ्गनालेपमखिबन्धादियोजितः ।

एय चन्द्रोदयो नाम शान्तिः स्वस्वयनं परम् ॥ ३२ ॥

जीर्णं विषघ्नौषधिभिर्हृतं वा द्वापाग्निवातातपशोपितं वा ।

स्वभावती वा सुगुणैर्न युक्तं द्रुषीविषाख्यां विषमभ्युपैति ३३

वीर्याल्पभावाद्दधिभाव्यमेतत्कफाहतं वर्धगणानुबन्धि ।

तेनार्दितो भिन्नपुरीषवर्षो दुष्टास्त्ररोगी दृढरोचकार्तः ३४

मूर्च्छन् वमन् गहदवाक् विमुञ्चन् भवेच्च द्रुष्योदरसिद्धलुष्टः

शामाशयस्ये कफवातरोगी पक्काशयस्ये ऽनिसपित्तरोगी ३५

भवेन्नरो ध्वस्तशिरोरुहाङ्गो विलूनपक्षः स यथा विहङ्गः ।

व्यित रसादिव्यधवा विचित्रान् करोति धातुप्रभवान् विकारान्

प्राग्वातालीर्णशीताभ्रद्विवास्त्रप्राहिताशनैः ।

दुष्टं दूषयते धातून्ततो द्रुषीविषं स्मृतम् ॥ ३० ॥

द्रुषीविषातं सुस्त्रिचमूर्धं चाधय शोधितम् ।

द्रुषीविषारिमगदं लेहयेत् मधुना प्रुतम् ॥ ३८ ॥

पिप्पल्यो ध्यामकं मांसी रोधमेला सुवर्षिका ।

ऊटयटं नतं कुष्ठं यष्टी चन्दनगैरिकम् ॥ ३८ ॥

द्रुषोविषारिर्नाम्नाऽयं न चान्यथापि वार्यते ।

विषदिग्धे न विहसु प्रताम्यति मुहुर्मुहुः ॥ ४० ॥

विषर्षभावं भजते विषादं चाशु गच्छति ।

कीटै रिवान्तं चास्य गात्रं चिमिचिमायते ॥ ४१ ॥

योषिपृष्ठगिरः स्कन्धसन्धयः स्युः सवेदनाः ।

कृष्णदुष्टास्रविस्त्रावी वृण्मूर्च्छाञ्जरदाहवान् ॥ ४२ ॥

दृष्टिकालुष्यवमद्युम्भासकासकरः क्षणात् ।

भारक्षपीतपर्यन्तः श्यावमध्योऽतिरुग्त्रणः ॥ ४३ ॥

सूयते पच्यते सद्यो गत्वा मांसं च कृष्णताम् ।

प्रक्षिन्नं शीर्यतेऽभीक्ष्णं सपिच्छिलपरिस्रवम् ॥ ४४ ॥

कुर्त्यादमर्मविहस्य हृदयावरणं द्रुतम् ।

शल्पमाकृष्य तप्तेन लोहेनानु दहेद् व्रणम् ॥ ४५ ॥

अथवा मुष्ककञ्चै तासोमत्वक्तोन्मवक्षितः ।

शिरौपाद् गृभ्रनस्थाय चारेण प्रतिसारयेत् ॥ ४६ ॥

शुकनासाप्रतिविषाध्याग्नीमूलैश्च लेपयेत् ।

कीटदृष्टविचिक्षां च कुर्त्यात्तस्य यथार्हतः ॥ ४७ ॥

व्रणे च पूतिविशिते क्रिया यिस्रविसर्पयत् ।

सौभाग्यार्थं स्त्रियो भर्त्रे रात्रे वाऽरातिषोदिताः ॥ ४८ ॥

गरमाहारसंपृक्तं यच्छन्ध्यासनवर्तिनः ।

नानाप्राण्यङ्गमलविरुद्ध्यधिभक्षनाम् ॥ ४९ ॥

विषाणां चाल्पवीर्याणां योगो गर इति स्मृतः ।

तेन पाण्डुः ऊर्गोऽर्पाग्निः कासम्भासञ्जरार्दितः ॥ ५० ॥

वायुना प्रतिलोमेन स्रप्रचिन्तापरायणः ।

महोदरयक्तप्रीही दीनवाग् दुर्वलोऽलसः ॥ ५१ ॥

शोफवान् सतताधातः शुष्कपादंकरः क्षयो ।

स्वप्ने गोमायुमार्जारनकुलव्यालवानरान् ॥ ५२ ॥

प्रायः पश्यति शुष्कांश्च वनस्पतिवसाशयान् ।

मन्यते कृष्णमात्मानं गौरो गौरं च बालकः ॥ ५३ ॥

विकर्षणासानयनं पश्येत्तद्विहतेन्द्रियः ।

एतैरन्यैश्च बहुभिः क्लिष्टो घोरैरुपद्रवैः ॥ ५४ ॥

गराक्षी नाशमाप्नोति कश्चित्सद्योऽचिकित्सितः ।

गराक्षीं घान्तवान् भुक्त्वा तत्पथ्यं पानभोजनम् ॥ ५५ ॥

शुद्धश्चैतिस्येहेम स्रवस्थानविधेः स्मरन् ।

शर्कराक्षौद्रसंयुक्तं चूर्णं ताम्रसुवर्णयोः ॥ ५६ ॥

लेहः प्रथमबल्युद्यं सर्वयोगकृतं विषम् ।

मूर्वामृतानतकणापटोलीचम्यविषकान् ॥ ५७ ॥

वचामुस्तविडद्रानि तक्रं क्षीणाम्बुमस्तुभिः ।

पिवेद्रसेन वाक्त्रेण गरोपहतपावकः ॥ ५८ ॥

पारावतामिषशठीपुष्कराङ्गं शृतं हिमम् ।

गरद्वयावजाकासश्वासद्विभ्राज्वरापहम् ॥ ५९ ॥

विषप्रकृतिकालास्रदोषद्रूषादिसङ्गमे ।

विषसङ्घटमुद्दिष्टं शतस्यैकोऽत्र जीवति ॥ ६० ॥

क्षुत्तृष्णाघर्मदौर्बल्यक्रोधशोकमयश्चमैः ।

अजीर्णं यथो द्रवतः पित्तमाशुतसृष्टिभिः ॥ ६१ ॥

तिलपुष्पफलाघ्राणभूवाष्यघनगर्जितैः ।

हस्तिमूषिकवादिन्ननिःस्वनेर्विषसङ्घटैः ॥ ६२ ॥

पुरोवातोत्पलामोदमदनैर्वर्द्धते विषम् ।

वर्षासु चाम्बुयोनित्वाक्कंक्लेदं गुडवद्धतम् ॥ ६३ ॥

विसर्पति घनापाये तद्गस्थो हिनस्ति च ।

प्रयाति मन्दवीर्यत्व विषे तस्माद्दनात्यये ॥ ६४ ॥
 इति प्रकृतिसात्कार्तुं स्थानवेगबलावलम् ।
 शान्तिं च निपुण बुद्ध्या कर्मानन्तरमाचरेत् ॥ ६५ ॥
 शैषिक वमनैरुष्णरूक्षतीक्ष्णैः प्रलेपनैः ।
 कषायकटुतिक्तैश्च भोजनैः शमयेद्विषम् ॥ ६६ ॥
 पैत्तिकं स्रु स्रुजैः शकप्रदेहेर्भृशशीतले ।
 कषायतिक्तमधुरैर्दृढतयुक्तैश्च भोजनैः ॥ ६७ ॥
 वातात्मकं जयेत् स्वादुस्त्रिग्धाश्लक्ष्णान्वितैः ।
 सद्यैर्भोजनैर्लेपैस्तथैव पिशिताशनैः ॥ ६८ ॥
 नादृतं स्रसर्नं शस्तं प्रलेपोभोज्यमौषधम् ।
 सर्वेषु सर्वावस्थेषु विषेषु न दृतोपमम् ॥ ६९ ॥
 विद्यते भेषजं किञ्चिद्विशेषात् प्रबलेऽनिलैः ।
 अयङ्गात् शैषिकं साध्यं यत्प्रात्पितागयाययम् ।
 शुद्धसाध्यमसाध्यं वा वाताशयगतं विषम् ॥ ७० ॥

षट्विंशोऽध्यायः ।

अघातः सर्पविषप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।
 दर्वाकरा मण्डलिनी राजीमन्तश्च पद्मगाः ।
 त्रिधा समासतो भौमा भिद्यन्ते ते त्वनैकधा ॥ १ ॥
 व्यासतो योनिभेदेन नोच्यन्तेऽनुपयोगिनः ।
 विशेषाद्द्रुचकटुकमस्त्रीण्यं स्वादु शीतसम् ॥ २ ॥

विषं दार्ढीकरादीनां क्रमाद्वातादिकोपनम् ।
 तारुण्यमध्यहृदत्वे हृष्टिशीतारतपेषु च ॥ ३ ॥
 विपोखणा भवन्त्येते व्यन्तरा ऋतुसन्धिषु ।
 रघाद्गलाद्गलच्छत्रस्त्रिकाद्गुणधारिणः ॥ ४ ॥
 फणिनः शीघ्रगतयः सर्पा दूर्ध्वीकराः स्मृताः ।
 ज्ञेया मण्डलिनोऽभोगा मण्डलैर्विविधैश्चिताः ॥ ५ ॥
 प्रांशवो मन्दगमना राजीमन्तस्तु राजिभिः ।
 स्निग्धा विचित्रवर्णास्त्रिर्यगूर्ध्वं विधिविताः ॥ ६ ॥
 गोधासुतस्तु गौधेरो विधे दूर्ध्वीकरैः समः ।
 चतुष्पाद् व्यन्तरान् विद्यादेतेषामेव सङ्गरात् ॥ ७ ॥
 व्यामिश्रलक्षणास्ते हि सन्निपातप्रकीपनाः ।
 आहारार्थं भयात्पादस्पर्शादतिविषात् क्रुधः ॥ ८ ॥
 पापहन्ति तथा वैराहैर्विषयमचोदनात् ।
 दग्न्ति सर्पास्तेषूक्तं विषाधिक्यं यथोत्तरम् ॥ ९ ॥
 आदिष्टात्कारणं ज्ञात्वा प्रतिकुर्याद्यथायथम् ।
 व्यन्तरः पापशीलत्वान्मार्गमाश्रित्य तिष्ठति ॥ १० ॥
 यत्र लालापरिक्लेदमात्रं गाने प्रहृश्यते ।
 न तु दंष्ट्राकृतं दंशं तत्तुच्छाहतमादिशत् ॥ ११ ॥
 एकं दंष्ट्रापदं हे वा व्यालीलास्यमशोषितम् ।
 दंष्ट्रापटे सरज्जे हे व्यालुप्तं धीणि तानि तु ॥ १२ ॥
 मांसच्छेदादविच्छिन्नरक्तवाहीनि दंष्ट्रकम् ।
 दंष्ट्रापदानि चत्वारि तद्दृष्टनिपीडितम् ॥ १३ ॥
 निर्विषं द्वयमत्राद्यमसाध्यं पथिमं वदेत् ।
 विषमाहेयमप्राप्य रक्तं दूयथते वयुः ॥ १४ ॥

रक्तमण्डपि तु प्राप्तं वर्द्धते तैलमम्बुवत् ।
 भीरोऽसु सर्पसंस्पर्शाद्भयेन कुपितोऽनलः ॥ १५ ॥
 कदाचित् कुरुते शोफं सर्पाङ्गाभिहतं तु तत् ।
 दर्गन्धकारे विद्वस्य केनचिद्दृश्यद्भया ॥ १६ ॥
 विषोद्देशो स्फुरच्छर्दिमूर्च्छादाहोऽपि वा भवेत् ।
 स्नानिर्भोहोऽतिसारो वा तच्छङ्काविषमुच्यते ॥ १७ ॥
 तुद्यते सविषो दंशः कण्डूशोफरुजान्वितः ।
 दृश्यते प्रघ्नितः किञ्चिद्विपरीतसु निर्विषः ॥ १८ ॥
 पूर्वं दर्वाङ्गतां वेगे दुष्टं स्नाषीभवत्यष्टक् ।
 श्यावता तेन सक्तादौ सर्पन्तोत्र च कोटकाः ॥ १९ ॥
 द्वितीये ग्रन्थयो वेगे तृतीये मूर्ध्नि गौरवम् ।
 दर्गन्धो दशपिक्लेदचतुर्थे षोडशे वमिः ॥ २० ॥
 सन्धिविश्लेषणं तन्द्रा पञ्चमे पर्वभेदनम् ।
 दाहो हिष्ठा च पष्ठे च हृत्प्रीडा गात्रगौरवम् ॥ २१ ॥
 मूर्च्छा विषाकोऽतीसारः प्राप्य शक्नुत सप्तमे ।
 स्नानपृष्ठकटीभङ्गः सर्वचेष्टानिवर्तनम् ॥ २२ ॥
 अथ मण्डलिदृश्य दुष्टं पीतीभवत्यष्टक् ।
 तेन पीताङ्गता दाहो द्वितीये शयथूद्वयः ॥ २३ ॥
 तृतीये दशपिक्लेदः खेदस्तृष्णा च जायते ।
 चतुर्थे ज्वर्यते दाहः पञ्चमे सर्वगात्रगः ॥ २४ ॥
 दृश्य राजिलेर्दुष्टं पाण्डुतां याति शोणितम् ।
 पाण्डुता तेन गात्राणां द्वितीये गुरुताऽति च ॥ २५ ॥
 तृतीये दंशविक्लेदा नासिकाच्चिमुखस्तवाः ।
 चतुर्थे गरिमा मूर्ध्नां मन्यास्तथ पञ्चमे ॥ २६ ॥

गात्रभङ्गो ज्वरः शीतः शेषयो पूर्ववद्वदेत् ।
 कुर्यात्पञ्चसु वेगेषु चिकित्सां न ततः परम् ॥ २० ॥
 जलामुता रतिचीणा भीता नकुलनिर्जिताः ।
 शीतयातातपव्याधिभुत्तृष्णाग्रमपीडिताः ॥ २८ ॥
 तूर्णं देगान्तरायाता विसृक्तविषकञ्चुकाः ।
 कुयोधधीकण्ठकवधे चरन्तीव काननम् ॥ २९ ॥
 दृग्दृष्ट दिव्याभ्युषित सर्पास्तेऽल्पविषा मताः ।
 श्वाशान्धितित्थेत्वादौ पञ्चमीपञ्चसन्धिषु ॥ ३० ॥
 अष्टमीनवमीसन्ध्यामध्यरात्रिदिनेषु च ।
 यास्याग्नेयमघान्नेषाविशाखापूर्वनेर्ऋते ॥ ३१ ॥
 नैर्ऋतास्थे सुहृत्ते च दृष्टं मन्त्रं च त्वजेत् ।
 दृष्टमात्रः सितास्रघः शीर्याभाण्णशिरीरुहः ॥ ३२ ॥
 मत्स्यजिह्वो मुहुर्मुर्च्छन् शीतोच्छ्वासो न जीवति ।
 हिष्मा श्वासो वर्मिः कासो दृष्टमात्रस्य देहिनः ॥ ३२ ॥
 जायन्ते युगपद्यस्य स हृच्छूली न जीवति ।
 फेन वमति निःसंश्रं श्वावपादकराननः ॥ ३४ ॥
 नासावसादो भङ्गोऽङ्गे विह्वभेदः श्लथसन्धिता ।
 विषपीतस्य दृष्टस्य दिग्धेनाभिहतस्य च ॥ ३५ ॥
 भवन्त्येतानि रूपाणि सम्प्राप्ते जीवितक्षये ।
 न नस्यैद्येतना तीक्ष्णैर्न घतात् घतजागमः ॥ ३६ ॥
 दृष्टाहतस्य नीराजीप्रयातस्य यमान्तिकम् ।
 अतोऽन्यथा तु त्वरया प्रदीप्ताङ्गारवह्नियक् ॥ ३७ ॥
 रचन् कण्ठगतान् प्राणान् विषमाश्रु शम नयेत् ।
 मात्रायत विष स्थित्वा दृग्ने दृष्टस्य देहिनः ॥ ३८ ॥

देह प्रक्रमते धानुन् रुधिगादीन् प्रदूषयत् ।
 एतस्मिन्नन्तरे कर्म दृगस्योत्कर्त्तनादिकम् ॥ ३८ ॥
 कुर्त्याच्छीघ्रं यथा देहे विषवन्नी न रोहति ।
 दृष्टमात्रो दृग्देहाशु तमेव पवनाशिनम् ॥ ४० ॥
 लोष्ट मही वा दृशनैश्छित्वा चानु ससंभ्रमम् ।
 निष्ठीवेन समान्निष्पेह्यं कर्णमलेन वा ॥ ४१ ॥
 दृगस्योपरि वधीयाटरिष्टां चतुरङ्गुले ।
 क्षोमादिभिर्वेषिकया सिद्धे मन्वेद्य मन्त्रवित् ॥ ४२ ॥
 अम्बुवत् सेतुवन्धेन बन्धेन स्तभ्यते विषम् ।
 न वहन्ति शिरायास्य विष घन्धाभिपीडिताः ॥ ४३ ॥
 निष्पीड्यान्वृद्धरेह्यं मन्त्रैस्सन्ध्यगतं तदा ।
 न जायते विषावेगो वीजनाशादिवाङ्गुरः ॥ ४४ ॥
 दृग् मण्डलिना मुक्ता पित्तलत्वाद्दद्यापरम् ।
 प्रततैर्हेमलोहाद्यैर्दृष्टेदाशूल्मकेन वा ॥ ४५ ॥
 करोति भस्मसात् सद्यो ऋद्धिः कि नाम न क्षणात् ।
 आक्षुपेत्पूर्णवक्त्रो वा मृद्वस्त्रागदगोमयैः ॥ ४६ ॥
 प्रच्छायान्तररिष्टाया मासल तु विशेषतः ।
 अङ्ग सहेव दृशेन लेपयेद्दृग्दैर्मुहु ॥ ४७ ॥
 चन्दनीशीरयुक्तेन सन्निनेन च सेचयेत् ।
 विषे प्रविष्टते विध्याच्छिरा सा परमा क्रिया ॥ ४८ ॥
 रक्ते निर्द्ध्रियभाषे हि क्लृप्तं निर्द्ध्रियते विषम् ।
 दुर्गन्ध सविष रक्तमग्नौ चटचटायते ॥ ४९ ॥
 यथादोष विशुद्धं च पूर्ववत्तत्रयेदसृक् ।

गिरास्वदृश्यमानासु योन्व्याः शृङ्गजलीकसः ॥ ५० ॥
 शोणितं सुतमेवं च प्रविलीनं विधोमणा ।
 लेपसेकैश्च बहुशः स्तम्भयेद्भृशमीतलैः ॥ ५१ ॥
 अस्कन्ने विषवेगाच्च मूर्च्छायमदहृद्दृवाः ।
 भवन्ति तान् जयेच्छीतैर्वीजेच्चारीमहर्षतः ॥ ५२ ॥
 स्कन्ने तु रुधिरं सद्यो विषवेगः प्रशाम्यति ।
 विषं कर्षति तीक्ष्णत्वाद् हृदयं तस्य शुभये ॥ ५३ ॥
 पिवेद्घृतं घृतघ्नीद्रमगदं वा घृताद्भुतम् ।
 घृदयावरणे चास्य श्लेष्मा हृद्युपचीयते ॥ ५४ ॥
 ग्रहत्तगौरयोत्कृष्टशङ्खासं वामयेत्ततः ।
 द्रवैः काञ्चिककीलत्यतैलमद्यादिवर्जितैः ॥ ५५ ॥
 वमनैर्विषहृद्भिश्च नैवं व्याप्नोति तद्गुः ।
 भूजङ्गदीपमलतिस्थानवेगविशेषतः ॥ ५६ ॥
 सुसूक्ष्मं सम्यगासीद्य विमिश्रितं चाऽऽचरेत्क्रियान् ।
 सिन्दुवारितमूलानि श्वेता च गिरिकर्णिका ॥ ५७ ॥
 पानं दर्शिकरैर्दृष्टे नस्त्रं मधु सपाकसम् ।
 कृपासर्पेण दष्टस्य लिम्पेद्दंशं हृत्तेऽसृजि ॥ ५८ ॥
 चारटीनाकुलीभ्यां वा तीक्ष्णमूलविषेण वा ।
 पानं च घ्नीद्रमञ्जिष्ठागृह्णधूमयुतं घृतम् ॥ ५९ ॥
 तन्दुलीयककाशमथैकिण्णिहीगिरिकर्णिकाः ।
 मातुलुङ्गी सिता सेलुः पाननस्याञ्जनैर्हितः ॥ ६० ॥
 अगदः फणिनां घोरे विषे राजीमतामपि ।
 समाः सुगन्धा शृङ्गीका श्वेताख्या गजदन्तिका ॥ ६१ ॥
 अर्धांशं सौरसं पत्रं कपित्थं बिल्वदाङ्गिमम् ।

सचीद्रो मण्डलिविषे विशेषाद्गदो हितः ॥ ६२ ॥
 पञ्चवल्कवरायष्टोनागपुष्पैः सवालुकम् ।
 जीवकर्षभकौशीरसितापञ्चकमुत्पलम् ॥ ६३ ॥
 सचीद्रो हिमवानामहन्ति मण्डलिनां विषम् ।
 लेपात्शयथुषीसर्पविस्फोटज्वरदाहहा ॥ ६४ ॥
 काश्मर्यवटशृङ्गाणि जीवकर्षभकौसिता ।
 मञ्जिष्ठा मधुकचेति दष्टो मण्डलिनापिबेत् ॥ ६५ ॥
 वज्रत्वक्बीजकटुकापाटलीबीजनागरम् ।
 शिरीषबीजातिविषे मूलगावेधुकं वचा ॥ ६६ ॥
 पिष्टो गोदारिणाष्टाङ्गो हन्ति गोनसर्जविषम् ।
 कटुकातिविषाकुष्ठगृहधूमहरेणुकाः ॥ ६७ ॥
 सचीद्रथ्योयतगरा घ्नन्ति राजीमतां विषम् ।
 निखनेत्काण्डचित्वाद्या द्रुमं यामहयं भुवि ॥ ६८ ॥
 उद्धृत्य प्रस्थितं सर्पिर्धान्यशृङ्गां प्रलीपयेत् ।
 पिबेत्पुराणं च घृतवराचूर्णवचूर्णितम् ॥ ६९ ॥
 जोर्णे विरिक्ते भुञ्जीत यवान्नं सुपसंस्कृतम् ।
 करवीरार्ककुसुममूललाङ्गलिकाकणाः ॥ ७० ॥
 कल्कयेदारनालेन पाठामरिषसयुताः ।
 एष व्यन्तरदष्टानामगदः सार्वकार्मिकः ॥ ७१ ॥
 शिरीषपुष्पस्वरसे सप्ताहमरिचसितम् ।
 भावितसर्पदष्टानापाने नस्याघ्नने हितम् ॥ ७२ ॥
 द्विपलनतकुष्ठाभ्याघृतघीद्रचतुष्पलम् ।
 अपि तत्रकदष्टानापानमेतत्सुखप्रदम् ॥ ७३ ॥
 अथ दर्वाकृता वेगे पूर्व्वे विस्राव्य शोणितम् ।

अगदं मधुसर्पिभ्यां संयुक्तं त्वरितं पिबेत् ॥ ७४ ॥

द्वितीये यमनं कृत्वा तद्वदेवागदं पिबेत् ।

विषापहेः प्रजुञ्जीत तृतीयेऽञ्जननायने ॥ ७५ ॥

पिबेत्तुर्धे पूर्वोक्ता यवागूं यमने कृते ।

पष्टपञ्चमयोः शीतेर्दिग्धं सिक्तामभीष्णगः ॥ ७६ ॥

पाययेद्दमनं तोक्ष्यं यवागूं च विषापहेः ।

अगदं रामने तीक्ष्णं युष्मदादञ्जननम्ययोः ॥ ७७ ॥

कृत्वावगाढं गन्धेण मूर्ध्नि काकपदं गतः ।

मांसं सरुधिरं तस्य चर्मं या तच्च निक्षिपेत् ॥ ७८ ॥

तृतीये यमितः पेयां घेगे मण्डलिनां पिबेत् ।

अतीक्ष्णमगदं पठे गणं वा पद्मकादिकम् ॥ ७९ ॥

आद्येऽवगाढं प्रच्छायवेगे दृष्टस्य राजिसैः ।

अक्षाम्बुना हरेद्रक्तः पूर्ववर्षांगदं पिबेत् ॥ ८० ॥

पष्टेऽञ्जनं तीक्ष्णतममवपीडं च योजयेत् ।

अनुक्तेषु च वेगेषु क्रियां दर्वाकरोदिताम् ॥ ८१ ॥

गर्भिणीवानह्वेषु शृदुं विध्ये च्छिरां न च ।

त्वङ्मनीघानिग्रेवक्त रसः शार्दूलजी नखः ॥ ८२ ॥

तमालः केसरं शीत पीत तन्दु नवारिणा ।

हन्ति सर्वविषाण्ये तद्वज्रिबलमिषासुरान् ॥ ८३ ॥

त्रिलस्य मूलं सुरसस्य पुष्पं फलं करञ्जस्य नतं सुराद्रम् ।

फलत्रिकं व्योपनिशादयश्च वस्तस्य मूत्रेण सुसूक्ष्मपिष्टम् ८४

भुजङ्गलूतीन्दुरह्यिकाद्यैरिपूचिकाजीर्णगरज्वरैश्च ।

प्रातर्निरान् भूतविधर्मितांश्च स्वस्थीकरोत्यञ्जनपा ननम्यैः ८५

प्रलेपाद्यैश्च निःशेषं दंशादप्युद्धरेद्विषम् ।

भूयो वेगाय जायेत शेष दूषीविषाय वा ॥ ८६ ॥
 विषापायेऽनिल क्रुद्धं स्त्रीहादिभिरुपाचरेत् ।
 तेलमद्यकुलत्याम्बुवर्जैः पवननाशनैः ॥ ८७ ॥
 पित्तं पित्तज्वरहरैः कषायस्त्रैश्चवस्तिभिः ।
 समाधिकेण वर्गेण कफमारम्बधादिना ॥ ८८ ॥
 सिता वैगन्धिको द्राघार पयस्या मधुक मधु ।
 पाने समन्त्र पूताम्बुप्रोक्षणं सास्त्रहर्षणम् ॥ ८९ ॥
 सर्पाभिहतं युष्मरात्तथा शङ्खाविषादितं ।
 कर्कतन मरकत वर्जं वारणमौक्तिकम् ॥ ९० ॥
 वैदूर्यगर्दभसर्पिं पिचुक विषमूयिकाम् ।
 हिमवह्निरिसम्भूतां सोमराजी युननं वाम् ॥ ९१ ॥
 तथा द्रोणा महाद्रोणां मानसीं सर्पज मणिम् ।
 विषाणि विषग्राम्यर्थं वीर्यवन्ति च धारयेत् ॥ ९२ ॥
 क्वथी जर्जरपाणिय चरेद्रात्रौ विशेषतः ।
 तण्डुलायाश्चद्विचस्ताः प्रणश्यन्ति भुजङ्गमाः ॥ ९३ ॥

—२—

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

अथात, कीटसूतादिविषप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।
 सर्पाणामेव विषमूयिकाश्चक्राण्डशवकोषजा ।
 दोषैर्यस्तैः समस्तैश्च युक्ताः कीटाद्यत्तुर्विधा ॥ १ ॥
 दृष्टस्य कीटैर्वायथ्यैर्दंशसोद्गुणोत्पत्तयः ।

शाम्नेयैरल्पसंस्त्रावो दाहुरागविसर्पवान् ॥ २ ॥

पक्षपीलुफलप्रख्यः खर्जूरसदृशोऽथवा ।

कफाधिकैर्मन्दरुजः पक्षोदुम्बरसन्निभः ॥ ३ ॥

स्त्रावाप्यः सर्वलिङ्गस्तु विवर्ण्यः सान्निपातिकैः ।

वेगाय सर्पवच्छोफो वर्द्धिंशुर्विस्तरकृता ॥ ४ ॥

घिरोऽधिगौरवं मूर्च्छां भ्रमः श्वासोऽतिवेदना ।

सर्वेघ्नां कर्षिकाशोफो ज्वरः कण्डूरोचकः ॥ ५ ॥

वृश्चिकस्य विषं तीक्ष्णमादौ दहति वज्रिवत् ।

कर्द्धमारोहति क्षिप्रं दंशे पश्चात्तु तिष्ठति ॥ ६ ॥

दंशः सद्योऽतिरुक्श्यावस्तुद्यते स्फुटतीव च ।

ते गवादिशकृत्कोष्ठादिग्धदृष्टादिकोद्यतः ॥ ७ ॥

सर्पकोषाय सन्मूता मन्दमध्यमहाविषाः ।

१ मन्दाः पीताः सिताः श्यावा रुचकर्वुरमेचकाः ॥ ८ ॥

रोमघा बहुपर्वाणो लोहिताः पाण्डुरोदराः ।

धूम्रोदरस्त्रिपर्वाणो मध्यास्तु कपिलाशयाः ॥ ९ ॥

विशङ्गाः श्वन्ताधिनाः शोभिताभा महाविषाः ।

अग्न्याभा डेरकपर्वाणो रक्ताः केचित् सितोदराः ॥ १० ॥

तैर्देष्टः शूनरसनः स्रग्धगात्रो ज्वरार्दितः ।

खैर्वमन् शोणित कृष्णमिन्द्रियार्थानसर्विदन् ॥ ११ ॥

स्त्रिदग्न्मूर्च्छन् विशुष्कास्यो विह्वलो वेदगातुरः ।

विशीर्थ्यमाणमांसस्य प्रायशो विलहात्यसून् ॥ १२ ॥

उच्चिटिङ्गस्तु वक्त्रेण दशत्यभ्यधिकव्यथः ।

साध्यतो वृश्चिकात् सार्धं शेषसो हृष्टरोमताम् ॥ १३ ॥

नरोऽपि नेत्रमण्डलानां दशः शीताम्बुनेव च ।

उद्ग्रधूम. स एवोक्तो रात्रिधाराद्य रात्रिकः ॥ १४ ॥
 यातपित्तोत्तराः कीटा. श्लैषिकाः कणभोन्दुराः ।
 प्रायो यातोन्वणविषा हृदिकाः सोद्ग्रधूमकाः ॥ १५ ॥
 यस्य यस्यैव दोषस्य लिङ्गाधिक्यं प्रतर्कयेत् ।
 तस्य तस्योपधैः कुर्याद्विपरीतशुभैः क्रियाम् ॥ १६ ॥
 हृत्पीडोर्हानिलस्तम्भः शिरायामोऽस्थिपर्वरुक् ।
 घूर्णनोद्दृष्टन गार्जश्यावतां वातिके विषे ॥ १७ ॥
 सञ्जानाशोणनिग्नासौ हृद्दाहः कटुकास्यता ।
 मांसावहरण शोफो रक्तपीतय पैत्तिके ॥ १८ ॥
 छर्द्यरोचकहृत्सासप्रमेकोत्क्लेशपीनसैः ।
 सग्रैत्यमुक्त्वाभाधुर्यैर्विद्यात् श्लेष्माधिकं विषम् ॥ १९ ॥
 पिण्याकेन त्रणालेपस्तैनाभ्यङ्ग्य वातिके ।
 नाडीखेदो पुनाकायैर्हृदण्य विधिर्हितः ॥ २० ॥
 पैत्तिक स्तम्भयेत्सैः प्रटेक्ष्यातिशीतलैः ।
 लेखनच्छेदनस्वेदवमनैः श्लैषिक जयेत् ॥ २१ ॥
 कीटानां त्रिप्रकाराणां त्रैविध्येन परतिक्रिया ।
 स्त्रे दालेपनसेकामु कोष्णान् प्रायोऽवधारयेत् ॥ २२ ॥
 अन्यत्र मूर्च्छितादृशपाकत कोयतोऽथवा ।
 नृकेया. सर्पिणाः पीता गुहो जोर्ण्य धूपनम् ॥ २३ ॥
 विषदशस्य मर्वस्य काश्लप परमब्रवीत् ।
 विषघ्नश्च विधिं सर्वं कुर्यात् सगोधनानि च ॥ २४ ॥
 साधयेत्सर्पवष्टान् विषोश्चैः कीटहृदिकैः ।
 तन्दुलीयकतुन्वाशा विषतां सर्पिणा पिबेत् ॥ २५ ॥
 वाति कोटविषे जम्ब न लेनास द्वयानिलै ।

घौरिवृक्षत्वगालेपः शङ्खे कीटविषापहः ॥ २६ ॥
 मुक्तालेपो वरः शोफतोद्दाहज्वरपणुत् ।
 वचा ह्निद्रु विडङ्गानि सैन्धवं गजपिप्पली ॥ २७ ॥
 पाठा प्रतिविषा व्योषं काश्यपेन विनिश्चितम् ।
 दशाङ्गमगदं पीत्वा सर्वकीटविषं जयेत् ॥ २८ ॥
 सद्यो हृदिकजं दंशं चक्रतैलेन सेवयेत् ।
 विदारिगन्धासिद्धेन कवोष्णेनतरेण वा ॥ २९ ॥
 लवणोत्तमयुक्तेन सर्पिषा वा पुनः पुनः ।
 सिञ्चेत् कीष्कारनालेन सघौरलवणेन वा ॥ ३० ॥
 उपनाहो हृते भृष्टः कल्कोजाब्धाः ससैन्धवः ।
 षादंशं स्वेदितं चूर्णैः प्रञ्च्यते प्रतिसारयेत् ॥ ३१ ॥
 रजनीसैन्धवव्योषधिरौषफलपुष्पजैः ।
 मातुलुङ्गास्त्रगोमूत्रपिष्टञ्च सुरसाश्लम् ॥ ३२ ॥
 ज्ञेयः सुखीण्यश्च हितः पिण्याको गोमयोऽपि वा ।
 पाने सर्पिर्मधुयुतं घोरं वा भूरिशर्करम् ॥ ३३ ॥
 पारावतशक्त्यप्यातगरं विश्वमेषजम् ।
 बीजपूररसोन्मिश्रः परमो हृदिकागदः ॥ ३४ ॥
 ससैवलोष्ट्रदंष्ट्रा च हस्ति हृदिकजं विषम् ।
 ह्निद्रुना हरितालेन मातुलुङ्गरसेन च ॥ ३५ ॥
 लेपाञ्जनाभ्यां गुटिका परम हृदिकापहा ।
 करप्नार्जुनशैलूनां कटुभ्याः कुटुम्बस्य च ॥ ३६ ॥
 गिरीपला च पुष्पाणि मशुना दंशलेपनम् ।
 यो मुह्यति प्रखसिति प्रलपत्युग्रवेदनः ॥ ३७ ॥
 तस्य पथ्यानिगारुण्यामन्त्रिष्ठातिविषीयणम् ।

सालासुहृतं वार्त्ताकरसपिष्टं प्रलेपनम् ॥ ३८ ॥

सर्वत्र चोद्यालिषिपे पाययेद्दधिसर्पिणी ।

विध्ये च्छिरा यिद्ध्याञ्च वमनाञ्जननावनम् ॥ ३९ ॥

उष्णस्निग्धास्त्रमधुरं भोजनं चानिलापहम् ।

नागर ऋहकपोतपुरीषं बीजपूरकरसो हरितालम् ॥ ४० ॥

सेन्यवञ्च विनिहन्त्यगदोऽथ लेपतोऽलिकुसुमं विषमाशु ।

अन्ते वृषिकदटानां समुदोर्णं भृगु विपे ॥ ४१ ॥

विषेणालेपयेद्दशमुच्चिटिङ्गेऽप्यथ विधिः ।

नागपुरीषच्छनं रोहिषमूलञ्च श्लेत्तुतोयेन ॥ ४२ ॥

कुर्व्याद् गुटिकां लेपादियमलिषिपनाशनो श्रेष्ठा ।

अर्धस्य दग्धेन शिरीषबीजं त्रिभां वितं पिप्पलीचूर्णमिश्रम् ॥ ४३ ॥

पयो गदो हन्ति विषाणि कीटभुजङ्गलूतोन्दुरहयिकानाम् ।

शिरीषपुष्पं सकरञ्जबीजं काश्मीरज कुष्ठमनःशिला च ॥ ४४ ॥

पयो गदो रात्रिकहयिकानां सक्रान्तिकारी कथितो लिनेन ।

कीटिभ्यो दारुणतरा लूताः पीडयता जगुः ॥ ४५ ॥

अष्टाविगतिरित्येके ततोऽप्यन्ये तु भूयसीः ।

सहस्ररश्मानुचरा बह्वन्ये सहस्रशः ॥ ४६ ॥

बह्वपद्रवरूपा तु लूतैकैव विषात्मिका ।

रूपाणि नामतन्त्रस्था दुर्ज्ञेयान्यतिसङ्करात् ॥ ४७ ॥

नास्ति स्थानव्यवस्था च दोषतोऽतः प्रचक्षते ।

क्षुद्रसाध्या पृथग्दोषैरसाध्या निचयेन सा ॥ ४८ ॥

तद्दश, पैत्तिको टाहलट्स्फोटञ्चरमीहयान् ।

भृगोष्ठा रक्तपोताभः क्लेदी द्राक्षाफलोपमः ॥ ४९ ॥

श्लैषिक, कठिन, पाण्डुः परुषकफलाकृति ।

निद्रां शीतञ्चरं कामं कण्डूश्च कुरुते मृगम् ॥ ५० ॥
 वातिकः परुषः श्यावः पर्वभेदञ्चरप्रदः ।
 तद्विभागं यथास्वच्च दोषलिङ्गैर्विभावयेत् ॥ ५१ ॥
 असाध्यायान्तु हृन्मोहश्वासद्विधाशिरोरुजाः ।
 खेताः पीताः सिता रक्ता विटिकाः श्लथलूहवाः ॥ ५२ ॥
 विषयुर्वमद्युर्दोहसृष्ट्याभ्य वक्त्रनासता ।
 श्यावीटवक्त्रदन्तत्वं पृष्ठयीवावमञ्चनम् ॥ ५३ ॥
 पक्षजस्युसवर्णश्च दद्यात् स्रवति शोषितम् ।
 सर्वापि सर्वजा प्रायो व्यपदेशस्तु भूयसा ॥ ५४ ॥
 तीक्ष्णमध्यावरत्नेन सा त्रिधा हन्युपेक्षिताः ।
 सप्ताहेन दद्याहेन पक्षेण च परं क्रमात् ॥ ५५ ॥
 लूतार्दशश्च सर्वोऽपि दद्रूमण्डससविभः ।
 सितोऽसितोऽरुणः पीतः श्यावो वा मृदुरुक्ततः ॥ ५६ ॥
 मध्ये कृणोऽथवा श्यावः पर्यन्ते जालकाहतः ।
 विसर्पवाङ्गीकृतस्तप्यते बहुतेदनः ॥ ५७ ॥
 स्वराशुपाकविक्लेदकोष्ठावहरणान्वितः ।
 क्लेदेन यत्स्यत्यङ्गं तत्रापि कुरुते त्रयम् ॥ ५८ ॥
 श्वा सदृशशङ्कम् नशुक्लालानश्वार्तवैः ।
 अष्टाभिरुदमत्येषा विष बक्त्रैर्विशेषतः ॥ ५९ ॥
 लूता नामेदंशत्यूर्ध्वमूर्ध्वं वा ऽथ कौटकाः ।
 तद्द्रूपितश्च वक्त्रादिदेहे पृक्त विकारकृत् ॥ ६० ॥
 दिनाधं लक्षते नैव दंशो लूतापिपीडिवः ।
 सूचीव्यधवदाभाति ततोऽसौ प्रथमेऽहनि ॥ ६१ ॥
 अथ्यक्तवर्णः प्रचक्षः किञ्चित्कण्डूरुजान्वितः ।

द्वितीयेऽभ्युन्नतोऽन्तेषु पिटकैरिव वाचितः ॥ ६२ ॥

व्यक्तवर्णो नतो मध्ये कण्डूमान् ग्रन्थिसन्निभः ।

दृतीये सञ्ज्वरो रोमद्वर्षकद्रक्तमण्डलः ॥ ६३ ॥

शरावरूपस्तोदाख्यो रोमकूपेषु सस्त्रवः ।

मंहांयतुर्ये खययुस्तापस्त्रासम्भ्रमपदः ॥ ६४ ॥

विकारान् कुरुते तांस्तान् पक्षमे विषकोपजान् ।

यष्टे व्याप्नोति मन्त्राणि सप्तसे हन्ति जीवितम् ॥ ६५ ॥

इति तीक्ष्णं विष मध्यं हीनञ्च विभजेदतः ।

एकविंशतिरात्रेण विषं शान्यति सर्वथा ॥ ६६ ॥

अथाथ लूताददृश्य शस्त्रेणादंगमुहरेत् ।

दृष्ट्वा जाम्बवीठाद्यैर्न तु पित्तोत्तरं दृष्ट्वा ॥ ६७ ॥

कर्कशं भिन्नरोमाणं मन्त्रसन्ध्यादिसञ्चितम् ।

प्रसृतं सर्वतो दशं न हिन्यति दृष्ट्वा च ॥ ६८ ॥

लेपयेद्दन्धमगदैर्भ्रुसैर्भ्रुवसंयुतैः ।

सुशीतैः सेचयेच्चानु कषायैः क्षीरिष्यचजेः ॥ ६९ ॥

सर्वतोऽपहरद्रक्तं शृङ्गाद्यैः सिरयापि वा ।

सेकालेपास्ततः शीता बोधिश्चेष्टान्तकाक्षरैः ॥ ७० ॥

फलिनीदिनिशार्चोद्द्रसर्पिभिः पञ्चकाक्षयः ।

अग्निपलूता क्रीटानागगदः सर्वकाश्मिकः ॥ ७१ ॥

हरिद्राद्वयपञ्चद्व मणिष्ठानतकेसरैः ।

सर्चोद्द्रसर्पिः पूर्वस्याद्दधिकसम्पकाक्षयः ॥ ७२ ॥

तद्दृग्गोमयनिष्पीटाशर्कराष्टतमाचिकैः ।

अपामार्गमनाशानटार्चिष्यामकगौरिकैः ॥ ७३ ॥

नतैलाकुष्ठमरिचयष्ट्याद्वष्टतमाचिकैः ।

अगदी मन्दरी नाम तथा ऽन्यो गन्धमादनः ॥ ७४ ॥
 नतरोध्रवचाकट्टीपाठेलांपत्रकुडुमैः ।
 विपन्नं बहुदोषेषु प्रयुञ्जीत विशोधनम् ॥ ७५ ॥
 यश्चाहमदनाह्नोज्ज्वलिनीसिन्दुवारिकाः ।
 कफे त्रैहाम्युना पीत्वा विषमाशु समुदमेत् ॥ ७६ ॥
 शिरीषपत्रत्वद्भूलफलं वाङ्गोत्तमूलवत् ।
 विरेचयेच्च त्रिफलानीलिनीचिहृतादिभिः ॥ ७७ ॥
 निहृत्ते दाहशोफादौ कर्णिकां पातयेद् व्रणात् ।
 कुसुम्भपुष्पं गोदन्तः स्वर्णञ्जीरी कपोतविट् ॥ ७८ ॥
 चिहृत्तासैन्धवं दन्तीकर्णिकापातनं तथा ।
 मूलमुत्तरवारुण्या वंशनिर्लेखसंयुतम् ॥ ७९ ॥
 तद्वच्च सैन्धवं कुष्ठं दन्ती कटुकदौग्धिकम् ।
 राजकोशातकीमूलं किण्णोषा मधितोद्भवः ॥ ८० ॥
 कर्णिकापातसमये हृंहयेच्च विषापटैः ।
 स्रै हकार्यमशेषच्च सर्पिपैव समाचरेत् ।
 विपस्य हृडये तैलमग्नेरिव तृणोलुपम् ॥ ८१ ॥
 ह्योवेरवैकडुतगोपकन्यासुस्तागमीचन्दनटिण्टुकानि ।
 गैवाननीलोत्पलवक्रयटीत्वग्नाकुलीपद्मकराठमध्यम् ॥ ८२ ॥
 रत्ननीघनसर्पनीचनाकणशुण्ठीकणनूलचित्रकाः ।
 वरुणागुरुधिल्वपाटनीपिचुनन्दाभयगेनुकेसरम् ॥ ८३ ॥
 विश्वचन्दनमत्तोत्पलशुण्ठीपिप्पलीनिचुलवेतसकुठम् ।
 शक्तियाकवरपाटनिभाङ्गीसिन्दुवारकघाटवराहम् ॥ ८४ ॥
 पित्तकफानिम्बनूता. पानाघ्ननम्यलेपमेकेन ।
 अगदपरा हस्तभ्याः कुमतीरिष वारयन्त्येते ॥ ८५ ॥

रोधं सेखं पशकं पद्मरेणुः कालीयास्यं चन्दनं यच्च रक्तम् ।
कान्तापुष्पं दुग्धिनीका मृणाल लूताः सर्वा घ्नन्ति सर्वक्रियाभि

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

अथातो भूमिकालकंविषप्रतिषेधं व्याख्यास्यामः ।

शालमषपलः पुषोहसिरचिकिरोजिरः ।

कषायदन्तः कुसकः कोकिलः कपिलोऽसितः ॥ १ ॥

अरण्यः श्वलः श्वेतः कपोतः पक्षितोन्दुरः ।

कुक्षुन्दरो रसमलाख्यो दशाष्टौ चेति भूमिकाः ॥ २ ॥

शकं पतति यत्रैषा शकदिग्धैः स्मृयन्ति वा ।

यदहमज्ञैस्तन्नास्त्रि दृषिते पण्डुतां गते ॥ ३ ॥

अन्यथः श्वधुः कोयो मण्डलानि भ्रमोऽरुचिः ।

शीतज्वरोऽतिरुक् साष्टौ वैपद्युः पर्यभेदनम् ॥ ४ ॥

रोमहर्षं स्मृतिर्मुच्छादीर्घकालानुबन्धनम् ।

श्लेष्मासुवद्वमघ्राखुपोतकच्छर्दनं सखट् ॥ ५ ॥

व्यवायाखुविषं कृच्छ्रं भूयो भूयश्च क्लृप्यति ।

मुच्छांगशाफवैषर्ष्यं क्लेदशब्दाश्रुतिज्वरा ॥ ६ ॥

शिरोगुरुत्वं शालासृक् छर्दिशासाध्यलक्षणम् ।

शूनमस्तिं त्रिवर्षोष्ठमाख्याभैर्घ्नन्तिभिसितम् ॥ ७ ॥

कुक्षुन्दरसगन्धश्च यत्तवेदाखुदृषितम् ।

शनं त्रिषोख्यया दीयाः संघ्रां संघ्रावहायिता ॥ ८ ॥

मुष्णलः कुर्वते घ्नोमं धातूनामतिदारुणम् ।

- लालावानन्वधिरः सर्वतः सोऽभिधावति ॥ ८ ॥
 स्वस्तपुच्छहनुस्कन्धगिरोदुखी नताननः ।
 दंशस्तेन विदष्टस्य सुप्तः कृष्णं चरत्यसृक् ॥ ९ ॥
 हृच्छिरीरुग्ज्वरस्तन्मसृष्टामूर्च्छोद्ध्वो शुच ।
 अनेनान्येऽपि कौडव्या व्याक्याद्द्वैष्टमहाशिरिणः ॥ ११ ॥
 कृण्डुनिस्तोदवैषर्ण्यं सुसिक्ते दज्वरभ्रमाः ।
 विदाहरागसक्तं पाकशोथग्रन्थिर्विकुक्षनम् ॥ १२ ॥
 दशाम्बुदरुणं स्तोटाः कर्णिका मण्डलानि च ।
 सर्वत्र सुविप्रे लिङ्गं विपरीतन्तु निर्दिपे ॥ १३ ॥
 दष्टो येन तु तच्चेष्टा करा कुर्मम् विनम्यति ।
 प्रश्नस्तमेव चाकस्मादादर्शसलिलादिपु ॥ १४ ॥
 योऽङ्गान्त्रस्येददष्टोऽपि शब्देसंस्पर्शदर्शनेः ।
 जलसस्त्रासनामान् दष्टं तमपि ब्रजयेत् ॥ १५ ॥
 आधुना दष्टमात्रस्य दंशं काण्डे न दाहयेत् ।
 दर्पणेन युवा तीव्ररुजा स्यात् कर्णिकान्यथा ॥ १६ ॥
 दग्धं विस्त्रावयेदंशं प्रच्छिन्नश्च प्रलेपयेत् ।
 गिरीपरमनीवक्षुकुडुमासुतवल्लिभिः ॥ १७ ॥
 अगारधूममञ्जिष्ठारजनीसमणोषमेः ।
 लेपो जयत्वाधुविषं कर्णिकायाश्च पातनः ॥ १८ ॥
 ततोऽर्धैः चानचित्वाऽधु तोचेरगु च लेपयेत् ।
 पानिन्दीज्जे तफटभीविस्वमूलगुट्पिभिः ॥ १९ ॥
 अन्यैश्च विषगोफसैः गिरा वा मोक्षवेदं हृतम् ।
 तदंनं नीलिगीतायैः शकाद्याङ्गोक्षयोरपि ॥ २० ॥
 कागातक्याः शकास्यायाः फलं लीमूतकव्य च ।

- मदनस्य च भक्षणीं दद्या पीत्वा विषं वमेत ॥ २१ ॥
 वचामदनपीमृतकुष्ठं वा मूत्रप्रेक्षितम् ।
 पृथक्कन्येन पातय्यं सर्वोन्दुरविर्पापहम् ॥ २२ ॥
 विरेचन त्रिहृन्नीलोत्त्रिफलाकस्तक इत्यते ।
 अश्वत्थ गोमयरसो व्योषमृक्षरजोऽन्वितः ॥ २३ ॥
 कपित्थगोमयरसो मधुमानवलेहमन ।
 तन्दुलीयकमूत्रेण सिद्धं पाने हितं घृतम् ॥ २४ ॥
 हिनिगाकटभोरक्तावध्याह्वैर्वाऽमृतान्वितैः ।
 आम्ब्रोतमूलसिद्धं वा पञ्चकापित्थमेव वा ॥ २५ ॥
 मिन्दवारमत गिण, विश्वमल पुनर्नवा ।
 वचाग्वटद्राजोमूत्रमेपां क्वायं समाक्षिकम् ॥ २६ ॥
 पिबेच्छाल्योटन दद्या भुञ्जानो मूषिकादितः ।
 तक्त्रेण गरपुङ्गाया बीजं भक्षणीं वा पिवेत् ॥ २७ ॥
 अद्दोक्षमूलकस्तो वा वस्तमूत्रेण कक्षित ।
 पानानिपनवोयुं क्तं सवाखुविपनाशनं ॥ २८ ॥
 कपित्थमध्यतिलकतिनाद्दोक्षजटाः पिवेत् ।
 गवां मूत्रेण पयसा सञ्जरी, तिलकस्य वा ॥ २९ ॥
 अथवा सैव्यं कामूल सचौद्र तन्दनाम्बुना ।
 कट, कालाम्बु, विन्ध्यस्तं पीतं वाग्नि शोषितम् ॥ ३० ॥
 सिन्दवारस्य मूलानि विशालाश्विविषे नतम ।
 जलपिष्टा गदो हन्ति नस्याश्चैराखुज विषम ॥ ३१ ॥
 नशेष मूषिकविषं प्रकुप्यन्वभ्रटर्शने ।
 यथायथं वा कानिपु दोषाणा हृदिहेतुषु ॥ ३२ ॥
 तत्र सुत्रे यथावस्य प्रयोग्याः स्वरूपक्रमा ।

यथास्त्रं ये च निर्दिष्टास्तथा दृषोविमापहाः ॥ ३३ ॥
 दश ह्यलकंदष्टस्य दग्धमुष्णेन सर्पिषा ।
 प्रदिह्यादगदैस्तैस्तैः पुराणञ्च घृतं पिबेत् ॥ ३४ ॥
 अर्कचीरयुतञ्चास्य योज्यमाशु विरेचनम् ।
 अद्भोलीत्तरम्लाम्बु त्रिपलं सहविः फलम् ॥ ३५ ॥
 पिबेत्सधत्तूरफलां खीतां वापि पुनर्नवाम् ।
 ऐकध्वं पल्लवं तैलं रुषिकायाः पयो गुडः ॥ ३६ ॥
 भिनन्ति विपमालकं घनहृन्दमिषानिलः ।
 समन्त्रं सौषधीरजं स्रपनञ्च प्रयोजयेत् ॥ ३७ ॥
 चतुर्व्याङ्गिहिं पात्रिषां नखदन्तपरिच्यतम् ।
 शूयते पथ्यते रागन्वरस्त्रावरुजान्वितम् ॥ ३८ ॥
 सोमवल्कोऽग्वकर्णस्य गोजिह्वा हंसपादिका ।
 रजन्यौ गेरिक लेपो नखदन्तविपापहः ॥ ३९ ॥

इति विषतन्त्रं षष्ठं समाप्तम् ।

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अघातो रसायनाधार्यं व्याख्यास्यामः ।

दीर्घमायुः श्रुतिं मेधामारोग्यं तरुणं वयः ।
 प्रभावर्यम्बरीदार्यं देहेन्द्रियबलोदयम् ॥ १ ॥
 वाक्मिहिं ह्यपतां कान्तिमवाप्नोति रसायनात् ।
 लाभोपायो हि शस्ताना रसादीनां रसायनम् ॥ २ ॥
 पूर्वं वयसि मध्ये वा तत्प्रयोज्यं जितात्मनः ।

स्निग्धस्य स्रुतरक्तस्य विशुद्धस्य च सर्वथा ॥ ३ ॥

अविशुद्धे शरीरे हि युक्ती रसावनो विधिः ।

वालीकरो वा मलिने यस्त्रे रङ्ग इवाफलः ॥ ४ ॥

रमायनानां द्विविधं प्रयोगमृपयो विदुः ।

कुटीप्रावेशिकं मुख्यं वातातपिकमन्वधा ॥ ५ ॥

निर्वाते निर्भये हर्म्ये प्राथोपकरणे पुनः ।

दिशुदीर्घां शुभे देगे त्रिगभां सूक्ष्मलोचनाम् ॥ ६ ॥

धूमातपरजोव्यासस्त्रोमखाद्यविलङ्घिताम् ।

सज्जवैद्योपकरणां सुमृष्टां कारयेत् कुटीम् ॥ ७ ॥

अथ पुष्पेऽस्त्रि सम्यक् पूर्यारुतां प्रविशेच्छुचिः ।

तत्र संगोधनैः शुद्धः शुष्नी जातबलः पुनः ॥ ८ ॥

ब्रह्मचारी धृतियुतः अहधानो जितेन्द्रियः ।

दानशोभदयासत्यव्रतधर्मपरायणः ॥ ९ ॥

देयतानुसृती युक्ती युक्तस्वप्नप्रजागरः ।

प्रियोपधः प्रियलवाक् प्रारभेत रसायनम् ॥ १० ॥

हरोतकीमामलकं सैन्धवं नागरं वचाम् ।

हरिद्रां पिप्पलीं वेल्लं गुडञ्चोषाम्बुना पिबेत् ॥ ११ ॥

स्निग्ध स्त्रियो नरः पूर्वं तेन साधु विरिच्यते ।

ततः शुद्धशरीराय कृतससर्जनाय च ॥ १२ ॥

विरात्र पञ्चरात्र वा सप्ताह वा घृतान्वितम् ।

दद्यादावकमाशुद्धेः पुराणशक्तोऽथवा ॥ १३ ॥

इत्थं ससृजतकोष्ठस्य रसावनमुपाहरेत् ।

यस्य यद्योगिक पश्येत् सर्वमालोच्य सास्त्रावित् ॥ १४ ॥

पथ्यासहस्रं त्रिगुणधात्रीफलसमन्वितम् ।

पशानां पद्ममूलानां साहं पलगतद्वयम् ॥ १५ ॥
 जले दशगुणे पक्त्वा दशभागस्थिते रसे ।
 आपोप्य कृत्वा प्यस्थीनि विजयामलवान्यथ ॥ १६ ॥
 विनीय तस्मिन्नियुंहे योजयेत् कुडवांशकम् ।
 स्वगेलामुस्तरजनीपिप्यस्रगुरुचन्दनम् ॥ १७ ॥
 मण्डूकपर्णीकनकशङ्खपुष्पीवचाङ्गवम् ।
 यक्ष्णद्वयं विहङ्गघ्नं चूर्णितं तुलयाधिकम् ॥ १८ ॥
 सितीपलार्द्धभारश्च पात्राणि त्रीणि सर्पिषः ।
 हे च तेलात् पचेत् सर्वं तदग्नौ लेहतां गदम् ॥ १९ ॥
 अवतीर्थं हिमं युष्मदादिभ्यैः क्षौद्रयतैस्त्रिभिः ।
 ततः खजेन मयितं निदध्याद् दृतभाजने ॥ २० ॥
 यानोपरुन्ध्यादाहारमेकं मावास्य सा क्षृता ।
 पष्टिकः पयसा चात्र जीर्णं भोजनमिष्वते ॥ २१ ॥
 वैखानसा यालखिल्यास्तथा चान्ये तपोधनाः ।
 ब्रह्मणा विहितं घन्वमिदं प्रायश रसायनम् ॥ २२ ॥
 तन्द्राश्रमक्लमवलीपलितामयवर्जिताः ।
 मेघास्मृतिबलीपेता बभूवुरमितायुषः ॥ २३ ॥
 अभयामलकसहस्रं निरामयं पिप्यलीसहस्रयुतम् ।
 तरुणपलाशचारद्रवीकृतं स्थापयेद्वाण्डे ॥ २४ ॥
 सपयुक्ते च चारे ह्यायासंशुष्कचूर्णितं योज्यम् ।
 पादांशिन सितायायतुयुंषाभ्यं मधुघृताभ्याम् ॥ २५ ॥
 तद्भृत्कुम्भे भूमौ निधाय घस्नाससंशुमुदृत् ॥
 प्राह्ये प्राग्य ययानलनुचिताहारो भवेत् सततम् ॥ २६ ॥
 इत्युपयुष्मराशेषं वर्षयतमनामयो जरारहितः ।

जीवति बलपुष्टिवपुः स्रुतिमेधायन्वितो विगेषेण ॥२०॥

निरुजाद्रपलायस्य छिन्ने शिरसि तत् क्षतम् ।

अन्तर्दिहस्त गन्धैरपुष्यंमामलकैर्नवैः ॥ २८ ॥

आमूलं वेष्टितं दूर्भं पद्मिनी पद्मनेपितम् ।

प्रादीप्य गोमयैर्वन्यैर्निर्वति स्वेद्येक्षतः ॥ २९ ॥

स्त्रिघ्नानि तान्यामलकानि दद्यात् खादेश्वरः क्षोद्रघ्नान्वितानि
घोरं स्रुतं चानुपिवेत्प्रकाशं तेनैव वर्तेत च मासमेकम् ॥२०॥

वर्ज्यानि वर्ज्यानि च सत्रं यद्वात् सृष्ट्यं च शीताम्बु न पाणिनापि
एकादश्याहोस्य ततो व्यतीते पतन्ति केया दग्ना नखाय ॥२१॥

अयान्पकैरेव दिनैः सुरूप, श्लोष्यचयं कुञ्जरतुल्यवीर्यः ।

विशिष्टमेधावनबुद्धिसत्त्वा भवत्यसौ ययंसहस्रजीवी ॥२२॥

दग्मूलबलामुस्तजीयकर्मभकीत्यसम् ।

पर्णिश्यौ पिप्पलीशुद्धौ मेदातामलकीद्रुटिः ॥२३॥

जीयन्ती जोऽङ्गक द्राक्षा यौष्कर चन्दन शठी ।

पुनर्नवदिकाकोलीकाफनासामृताह्वयाः ॥ २४ ॥

विदारिहपमूलं च तदेकघ्यं पलोम्भितम् ।

जनश्रोणे पचेत् पञ्चधात्रीफलगतानि च ॥ २५ ॥

पादग्रेषु रस तस्माद्ग्रस्थीन्यामलकानि च ।

शुद्धीत्या भर्जयेत्तैलघ्नतादृष्टादग्भिः पक्षैः ॥ २६ ॥

मत्स्मश्लिकातुनाभेन युक्तं तज्जैहवत् पचेत् ।

सेहार्धं मधुसिद्धे तु तवचीर्यायतुष्यसम् ॥ २७ ॥

पिप्पल्या द्विपलं दद्यात्तुर्जातं कषाक्षितम् ।

अतोऽवलेहयेन्नावां कुटीरः पय्यभोजनः ॥ २८ ॥

इत्येव अवनप्रागो यं प्राग् अवनो मुनिः ।

जराजर्जरितोऽप्यासीन्नारीनयननन्दनः ॥ ३८ ॥

कासं श्वासं चर शोषं हृद्रोगं वातशोणितम् ।

मूत्रशुक्राययान् दोषान् वैश्वर्यं च व्यपोहति ।

बालदृढघतशोणक्षयानानङ्गवर्धनः ॥ ४० ॥

मेधां श्रुतिं कान्तिमनामयत्वमायुः प्रकर्षं पवनानुलोम्यम् ।

श्लोषु प्रहृष्यं बलमिन्द्रियाणामग्ने च कुर्याद्विधिनोपयुक्तः ॥ ४१ ॥

मधुकेन तपचोर्यां पिप्पल्या सिन्धुजन्मना ।

पृथग्लोहैः सुवर्षेण वचया मधुसर्पिंषा ॥ ४२ ॥

सितवा वा समायुक्ता समायुक्ता रसायनम् ।

त्रिफला सर्वरोगघ्नी मेघायुः श्रुतिबुद्धिदा ॥ ४३ ॥

मण्डूकपर्ण्याः खरसं यथाग्निशोरेण यटीमधुक्तस्य चूर्णम् ।

रसं गुडूच्याः सहमूलपुष्पाः कल्कं प्रयुञ्जीत च शङ्खपुष्पाः ॥ ४४ ॥

आयुःप्रदान्यामयनाशनानि बलाग्निवर्षखरवर्धनानि ।

मेध्यानि चैतानि रसायनानि मेध्या विशेषेण तु शङ्खपुष्पी ॥ ४५ ॥

नलदं कटुरोहिणी पयस्या मधुकां चन्दनसारिवोषगन्धाः ।

त्रिफला कटुकत्रयं हरिद्रे सपटोलं लवणं च तैः सुपिष्टैः ॥ ४६ ॥

त्रिगुणेन रसेन शङ्खपुष्पाः समयस्कं घृतनल्पणं विपक्वम् ।

उपयुज्य भवेज्जङ्गीऽपि वाग्मी श्रुताधारी प्रतिमानवानरोगः ॥ ४७ ॥

पेयै मृं शालविसकेसरपत्रवोजैः

सिद्धं सहैमशकलं पयसा च सर्पिः ।

१ पञ्चारविन्दमिति तत्प्रथितं पृथिव्यां

प्रम्रष्टपीरुपबलप्रतिभैर्निषेव्यम् ॥ ४८ ॥

१ ~ यत्रालकन्ददलकेसरवह्निपक्वं

१ नीलोत्पलस्य तदपि प्रथितं द्वितीयम् ।

सर्पिंश्चतुः कुवलयं सहिरण्यपत्रम्

मेघ्यं गवामपि भवेत् किमु मानुषाणाम् ॥ ४८ ॥

ब्राह्मीयचासैर्न्यवशङ्कपुष्पीमत्स्याचक्रद्वयसुवर्चलेन्यः ।

वैदेहिका च त्रियवाः पृथक् स्यर्धवौ सुवर्णस्य तिमो विषस्व ५०

सर्पिंश्च पद्ममेकत एतद्याजयेत्परिणते च घर्तः ५१ ॥

भोजनं समधु चत्सरमेवं शीलयन्नधिकधीन्मृतिमेधः ॥ ५१ ॥

अतिक्रान्तजराव्याधितन्मानस्यश्रमक्रमः ।

जीवत्यद्दमत्तं पूर्णं शीतजः कान्तिदोषिमान् ॥ ५२ ॥

विशेषतः कुष्ठकिन्नासगुल्मविषस्वरोग्याटगरोटराणि ।

अथर्वगन्धादिप्रताय कृत्याः शाम्यन्त्यनेनातिबलाय धाताः ५२

शरभ, ये नागबलां मुख्ययोगे समुहरेत् ।

अक्षमात्र ततो मूलाश्चूर्णितात् पयसा पिवेत् ॥ ५४ ॥

लिङ्गाभघृष्टताभ्यां वा क्षीरहृत्तिरनन्नभुक् ।

एवं वर्षप्रयोगेण जीवेद्वर्षगतं बली ॥ ५५ ॥

फलोन्मूर्छां गोक्षुरकः समूलग्रायाविशुष्क सुविचूर्णिताङ्कः ।

सुभावित. खेन रवेन तस्मान्भावां परां प्रासृत्तिकीं विवेद्यः ५६

क्षीरेण तेनैव च शालिमशुन् जीर्णं भवेत् सहितुनोपयोगात् ।

शतः सुरूपः सुभगः यतायुः कामो ककुद्यानिव नोक्तुलस्य ५७

वाराहीकन्दमाट्टिं क्षीरेण भीरप. पिवेत् ।

मासं निरयो मासश्च क्षीराघादो जरां जयेत् ॥ ५८ ॥

तत् कन्दमूलचूर्णं वा म्वरमेव सुभावितम् ।

घृतपौष्ट्रप्रुत लिङ्गात्तत्पक्कं वा घृतं पिवेत् ॥ ५९ ॥

तद्विदाप्यं तियलावनामधुक्कवावगोः ।

त्रे पत्तो श्रेयसी युक्ता पप्पाधावीष्यिरामताः ॥ ६० ॥

मण्डूकीशङ्कुसुमावाजिगन्धायतावरीः ।

उपयुञ्जीत मेधावी वयस्यै व्यैबलप्रदाः ॥ ६१ ॥

यथास्त्रं चित्रकः पुष्पैश्चैत्र्यः पीतसिताक्षितैः ।

यथोत्तरं सगुणवान् विधिना च रसायनम् ॥ ६२ ॥

छायाशष्कं ततो मूलं मासं चर्षोक्तं लिङ्गम् ।

सर्पिषा मधुसर्पिभ्योऽपि वान् वा पयसा यतिः ॥ ६३ ॥

अभसा वा हिताग्नाशो गर्तं जीषति नीरुजः ।

मेधावी बलवान् कान्तो वपुषान् दीप्तपावकः ॥ ६४ ॥

तैलेन लीटो मासेन वातान् हन्ति सुदुस्तरान् ।

ः मत्रेण छिद्रकूटानि पीतस्तक्नेन पायुजान् ॥ ६५ ॥

भक्ष्णातकानि पुष्टानि धान्यराशौ निधापयेत् ।

धीमे संगृह्यै हेमन्ते स्वादुस्निग्धहिमैर्वपुः ॥ ६६ ॥

संस्कृत्य तान्यष्टगुणे सहिलेऽष्टौ पाचयेत् ।

अष्टांशमिष्टं तत् काशं सखीं ज्वलितं पिबेत् ॥ ६७ ॥

वर्धयेत् प्रत्यहं चानु तत्रैकैकमरुष्करम् ।

सप्तरात्रवय वावत् त्रौषि त्रीणि ततः परम् ॥ ६८ ॥

आचत्वारिंशत्तानि ज्वामयेद् तद्विषत्ततः ।

सहस्रमुपयुञ्जीत सप्ताहैरिति सप्तमिः ॥ ६९ ॥

यन्वितात्मा घृतशीरशालिपठिकभोजनः ।

तदग्निगुणितं कासं प्रयोगान्तेऽपि चाचरेत् ॥ ७० ॥

आग्निषो सभते पूर्वा वज्रे दीप्तिं विशेषतः ।

प्रनेहकर्मिकुष्ठार्शो भेदोदोषविवर्जितः ॥ ७१ ॥

पिष्टस्वेदनमरुजैः पूर्णं भक्ष्णातकैर्विषजैरितैः ।

भूमिनिखाते कुम्भे प्रतिष्ठितं ज्वामयस्त्रितम् ॥ ७२ ॥

परिवारितं समन्तात्पचेत्ततो गोमयाग्निना ऋदुना ।

तत्स्वरसो यद्यप्रवते गृह्णीयात्त दिनेऽन्यस्मिन् ॥ ७३ ॥

अमुसुपयुज्य स्वरस मध्वष्टमभागिक द्विगुणसर्पिः ।

पूर्वविधियन्वितात्मा प्राप्नोति गुणान् स तानेव ॥ ७४ ॥

पुष्टानि पाकेन परिष्कृतानि भक्षातकाव्याढकसन्धितानि ।

ष्टष्टिकाचूर्णकपैर्जलेन प्रक्ष्यात्य समोष्य च मारुतेन ॥ ७५ ॥

जर्जराणि विपचेज्जलकुम्भे पादशेषधृतगालितप्रोते ।

तद्द्रस पुनरपि त्यजेत क्षीरकुम्भसहित चरणस्ये ॥ ७६ ॥

सर्पि पक्ष तेन तुल्यप्रमाणं युञ्ज्यात्स्वेच्छं शर्कराया रजोभिः

एकीभूतं तत् खललोभणेन ख्याप्य धान्ये सप्तरात्र सुगुप्तम् ॥ ७७ ॥

तमसूतरसपाक यः प्रगे प्रायमश्नन्

अनु पिबति यथेष्टं यारिदुग्धं रसं वा ।

श्रुतिमतिबलमेधासखसारैरुपेतः

कनकनिचयगौरः साऽश्रुते दोषमायु ॥ ७८ ॥

द्वौषेऽभसो यणकता तिग्रताद्विपक्तात्

क्षायाढके पलसमेक्षिततेलपातम् ।

तिक्ताविषाहयहरागिरिजम्बताख्यैः

सिद्धं परं निखिलकुष्ठनियहणाय ॥ ७९ ॥

सहामनकशुक्तिभिर्दंभिरारिण तैर्लेन वा

गुह्येन ययसा हृतेन ययसागुभिर्वा सह ।

तिन्नेन सह माक्षिजेण पगलेन मूषेण वा

वपुष्करमरुष्कर परमनेष्यमायुष्करम् ॥ ८० ॥

भक्षातकानि तीशानि याक्नीग्निसमानि च ।

भवन्त्यमृतकृष्णानि प्रयुक्तानि यथाविधि ॥ ८१ ॥

कफजो न स रोगोऽस्ति न विवन्धोऽस्ति कचन ।
 य न भग्नातकं हन्याच्छोघ्नमग्निबलप्रदम् ॥ ८२ ॥
 वातातपविधानेऽपि विशेषेण विवर्जयेत् ।
 क्लृप्त्यदधिसृज्यानि तैलाभ्यङ्गाग्निसेवनम् ॥ ८३ ॥
 हृद्यास्तुधरका नाम पश्चिमार्यवतीरजाः ।
 वीप्रीतरङ्गविघ्नोभमारुतोद्धूतपक्षवाः । ८४ ॥
 तैभ्यः फलान्यादहीत सुपक्वान्यम्बु दागमे ।
 मज्जा फलीभ्यद्यादय शोषयित्वाऽवचूर्णं च ॥ ८५ ॥
 तिलवत् पीडयेद् द्रीष्णां क्षाययेद्वा कुसुम्भवत् ।
 तत्रैकं सभृत भूयः पचेदासलिलचयात् ॥ ८६ ॥
 प्रवतार्यं करोपि च पक्षमात्र निधापयेत् ।
 छिन्धस्त्रिभो हृतमलः पचादुद्धृत्य तप्ततः ॥ ८७ ॥
 चतुर्थभक्तान्तरितः प्रातः पाणितलं पिबेत् ।
 अन्ये णानेन पूतस्य तैलस्य द्विवसे शुभे ॥ ८८ ॥
 मज्जासार महावीर्यं सूर्यान् धातून् विमोक्षय ।
 गृह्य चक्रगदापाणिस्त्वामात्रापयतेऽच्युतः ॥ ८९ ॥
 तेनास्योर्ध्वमधस्ताच्च दोषा याव्यसक्तस्ततः ।
 सायमस्त्रे हलवणां यवागूं शीतलां पिबेत् ॥ ९० ॥
 पश्चाद्धानि पिबेत्तैलमित्यं वर्ध्यानि वर्जयेत् ।
 पक्ष सुहरसादाशी सर्वकुष्ठैर्विमुष्यते ॥ ९१ ॥
 तदेव खदिरकाथे त्रिगुणे साधु तापितम् ।
 निहित पूर्ववत्पक्षं पिबेन्नासं सुयन्त्रितः ॥ ९२ ॥
 तेनाभ्यक्तशरीरस्य कुर्वन्नाहारमीरितम् ।
 अनेनाशु प्रयोगेण सरथयेत् कुष्ठिनं तरम् ॥ ९३ ॥

सर्पिर्मधुयुतं पीतं तदेव खदिरादिना ।

यत्न मांसरसाहारं करोति द्विगतायुषम् ॥ ८४ ॥

तदेव नखे पञ्चायद्विषसानुपयोजितम् ।

यप्रसक्तं युतधरं करोति त्रिगतायुषम् ॥ ८५ ॥

यद्याष्टौ सप्तदश वा पिप्पलीर्मधुसर्पिणा ।

रसायनगुणान्वेषो समामेक्षां प्रयोजयेत् ॥ ८६ ॥

तिस्त्रस्त्रिस्त्रस्तु पूर्वाह्ने भुक्त्वाप्ये भोजनस्य च ।

पिप्पल्यः फिक्ककचारभरविता वृत्तभर्जिताः ॥ ८७ ॥

प्रज्जोल्या मधुसंमिश्रा रसायनगुणैपिणा ।

ब्रामहृद्वरा दशाहानि दश पैपलिकं दिनम् ॥ ८८ ॥

वर्द्धयेत् पयसा सार्धं तथैवापनयेत् पुनः ।

जीर्णोपधय भुञ्जीत पष्टिकं क्षीरसर्पिणा ॥ ८९ ॥

पिप्पलीनां सहस्रस्य प्रयोगोऽयं रसायनम् ।

पिष्टास्ता मलिभिः पेयाः सता मध्यमैर्नरेः ॥ ९० ॥

तद्वच्च छागदुग्धेन द्वे सहस्रे प्रयोजयेत् ।

एभिः प्रयोगैः पिप्पल्यः कासश्नासगलत्रहान् २०१ ॥

यन्नामिहपहस्ययः पाण्डुत्वविषमस्वरान् ।

प्लव्ति शोफं वमि दिग्धां भ्रोहानं यातयोषितम् ॥ २०२ ॥

दिव्यार्धमात्रेण च पिप्पलीनां पात्रं मलिभ्ये द्यसो निघायाम्

प्रातः पिषेत्सक्तिस्राक्त्रनिभ्यां वर्षं द्येष्टाशनपानघटः ॥ २०३ ॥

शुण्डोविडङ्गत्रिकभागुद्गुक्षीयष्टीहरिद्रातिथसावनाय ।

मुस्तासुराक्षा गुरुष्वित्रयाय सौमन्धिकं पद्मजमुत्पन्नामि ॥ २०४ ॥

धवागकर्णस्रनवासपत्रसारास्तथा पिप्पलिवत्प्रयोग्याः ।

सौहोषनिताः पृथगेव जीयेत्समाः शतं व्याधिजरादिमुक्तः ॥ २०५ ॥

क्षीराञ्जलिभ्यां च रसायनानि युक्तान्वमून्यावसलेपनानि ।
कुर्वन्ति पूर्वोक्तगुणप्रकर्षमायुः प्रकर्षं द्विगुणं ततश्च ॥१०६॥

असनखदिरयूपैर्भाविता सोमराजी

मधुष्टतत्रिष्टिपथ्यासोद्वचूर्णैरुपेताम् ।

शरदमवलिहानः पारिणामान् विकारां-

स्वजति मितद्विताशो तद्ददाद्द्वारुजातान् ॥१०७॥

तीव्रिण कुष्ठेन परीतमूर्तिर्यः सोमराजी नियमेन खादेत् ।

संबत्सरं कृण्वतिसद्वितीयां ससोमराजीं वपुषाऽतिशेते १०८

ये सोमराज्या वितुपीकृतायाचूर्णैरुपेतात्पचस्य सुजातात् ।

उडृत्य सारं मधुना लिहन्ति तत्र तदेवानुपिबन्ति चान्ते ॥१०९

कुष्ठिनः कुप्यमानाङ्गास्ते जाताङ्गुलिनासिकाः ।

भान्ति हृषा इव पुनः प्ररुद्धनवपक्षवाः ॥ ११० ॥

शीतवातहिमदग्धतनूनां स्वध्वमुग्मकुटिलव्यधितास्थाम् ।

भेषजस्य पवनोपहतानां वक्ष्यते विधिरतो लशुनस्य ॥ १११ ॥

राहोरमृतचीरेण लूनाद्ये पतिता गलात् ।

अमृतस्य कणा भूमौ ते रसोनत्वमागता ॥ ११२ ॥

द्विजा नाञ्जन्ति तमती दैव्यदेहसमुद्भवम् ।

साक्षादमृतसम्भूतीर्धामणीः स रसायनम् ॥ ११३ ॥

शीलयेत्तशुभं शीते वसन्तेऽपि कफोल्बणः ।

घनोदयेऽपि वाताक्तः सदा वा शीषलीलया ॥ ११४ ॥

सिन्धुशुद्धतनुः शीतमधुरोपस्कृताशयः ।

तदुत्तसावतंसाभ्यां चर्चितानुषराजिरः ॥ ११५ ॥

तस्य कन्दान् वसन्तान्ते हिमवच्छकदेशजान् ।

अपनीतत्वचो रात्रौ तीमयेन्दिरादिभिः ॥११६॥

तत्कृष्णस्वरसं प्रातः शुचिदान्तवपीडितम् ।

मदिराया सुकूटावाक्त्रिभोगेन समन्वितम् ॥ ११७ ॥

मदास्यान्वस्य तैलस्य मसुनः काण्डिकस्य वा ।

तत्काम एव वा युक्तं युक्तमानोच्य मानवा ॥ ११८ ॥

तैलमर्पिवेसामञ्जरीरमांभरसैः पृथक् ।

क्वाथेन वा यथाप्याधि रसं केवलमेव वा ॥ ११९ ॥

पिबेत् गण्डूपमात्रं प्राक् कण्ठनाडीविशुद्धये ।

प्रतप्तं श्वेतन चातु वैदमार्या प्रशस्यते ॥ १२० ॥

शीतान्धमेकं सप्तमा वमिसञ्चार्ययोर्मुखे ।

श्रेयं पिबेत् क्षमापाये स्थिरतां गत भोजसि ॥ १२१ ॥

विदाहपरिहाराय परं शीतानुलेपन ।

धानयेत् भास्य, कर्णिका मुक्ता कर्पूरभानिका ॥ १२२ ॥

कुडवीर्य परा माया तदहं केवलस्य तु ।

दमं विष्टस्य तत्रैव समत्वं प्राक् च गीन्वयेत् ॥ १२३ ॥

शीर्षगालोदरं लोणे शङ्कुन्देन्दुपाण्डुरम् ।

धुञ्जोत रुपैः पयसा रसेर्षा धन्वचारिणाम् ॥ १२४ ॥

मद्यमेकं पिबेत्तत्र षट्प्रबन्धे जनावितम ।

अमद्यपस्वारनाम फलास्युपरिमितिकाम् ॥ १२५ ॥

तत्कम्कं वा समष्टं हृतपात्रे खजाहतम् ।

स्थितं दद्याद्वाप्ययोगात्तदा वयमा समम् ॥ १२६ ॥

विकञ्जुकपापरमोन्मत्तान् मन्मथप्रसादान् विविधोपदंशान् ।

विमर्दकास्या हृतशुशुचान् प्रकामसयाञ्जु तुल्यमद्यन् ॥ १२७ ॥

पित्तरक्तविनिर्मुञ्जममस्तापरपाहने ।

दुडे वा पिबते वाचो न द्रव्यं मण्डनात् परम् ॥ १२८ ॥

प्रियासुगुडदुग्धस्य मांसमद्यान्मविद्विष ।
 अतितिघोरजीर्णं च रमोनो व्यापटेद् ध्रुवम् ॥ १९८ ॥
 पित्तकोपभयादन्ते युञ्ज्यान्मृदु विरेचनम् ।
 रसायनगुणानिव परिपूर्णान् ममयुते ॥ १९९ ॥
 ग्रीष्मे ऽकृतता गिरवी जसुतुस्य वमन्ति यत ।
 हेमादिषड्धातुरसं प्रोच्यते तच्छिलाजतु ॥ २०० ॥
 सर्षपं च तिलकटुकनाल्युषां कटुपाकत ।
 छिदनं च विशेषेण लीह तत्र प्रयस्यते ॥ २०१ ॥
 गौमूत्रगन्धि कृष्णं गुग्गुल्वाभ विग्रकीर भृत्स्रम ।
 स्त्रिग्धमनसकपाय मृदु गुरु च शिलाजतु श्रेष्ठम् ॥ २०२ ॥
 व्याधिव्याधितसातस्य समनुस्तरन भावयेद्वय पात्रे ।
 प्राक् केवलजनधीत शुष्क काथैस्ततो भाव्यम् ॥ २०३ ॥
 नमगिरिजमष्टगुणिते नि काथ्य भावनीपत्र तोये ।
 तन्निव्यूढेऽष्टाथे पूतोष्णे प्रक्षिपेद् गिरिजम् ॥ २०४ ॥
 तत समरसतां यात सशुष्क प्रक्षिपेद्रवे भूयः ।
 स्यै स्त्रैरेव काथैर्भाव्य वारान भवेत् सप्त ॥ २०५ ॥
 अथ स्त्रिग्धस्य शब्दस्य हृत तिलकसाधितम् ।
 त्रहं युञ्जीत गिरिजमेकैकेन तथा त्रहम् ॥ २०६ ॥
 फलत्रयस्य यूषेण पटीत्या मधुकस्य च ।
 योगयोग्यं ततस्तस्य कालापेच प्रयोजयेत् ॥ २०७ ॥
 शिलाजमेव देहस्य भवत्यल्पकारकम् ।
 गुणान समग्रान् कुरुते सहसा व्यापद् न च ॥ २०८ ॥
 एकत्रिसप्तसप्ताह कर्षमर्दपन यत्नम् ।
 हीनमधोत्तमो योगः शिलाजस्य क्रमाश्रितः ॥ २०९ ॥

संस्कृतं संस्कृते देहे प्रयुक्तं गिरिजाद्वयम् ।

युक्तं व्यस्तैः समस्तैर्वा ताम्ब्रायोरुष्यहेमभिः ॥ १४१ ॥

घोरियालोडितं कुर्याच्छीघ्रं रासायनं फलम् ।

कुलत्यां काकमार्ची च कपोतांशु सदा त्यजेत् ॥१४२॥

न सोऽस्ति रोगो भुवि साध्यरूपो जलश्रजयं न जयेत्प्रसङ्ग ।

तत् कालयोगैर्विधिवत् प्रयुक्तं स्वस्थस्य चीर्जां विपुलां दधाति ४

कुटोप्रवेशः क्षयिनां परिच्छेदयतां हितः ।

अतोऽन्यथा तु ये तेषां सूर्यमारुतिको विधिः ॥ १४४ ॥

घातातपमहा योगा वच्छन्तेऽतो विधेयतः । ॥

सुखोपचारा भ्रंगेऽपि ये न देहस्य बाधकाः ॥ १४५ ॥

शीतोदकं ययः शीघ्रं घृतमेकैकगो द्विगः ।

त्रिगः समस्तमथवा प्राक् पीतं स्थापयेद्वयः ॥ १४६ ॥

गुडेन मधुना शुण्ठ्या कण्ठ्या लवणेन वा ।

हे हे खादन् सदा पथ्ये जोवेद्वर्षयतं सुखी ॥ १४७ ॥

हरौतकीं सर्पिणि सम्प्रताप्य समग्रतस्तत् पिवतो घृतञ्च ।

भवेच्चिरस्थायि वनं शरीरे सकृत् कृतं साधु यथा कृतज्ञे ॥१४८॥

धात्रीरसघोत्रसिताष्टतानि हिताशनाना लिहतां नराणाम् ।

प्रणाममायान्ति जराविकारा ग्रन्था विशाला इव दुग्धं हीताः ॥१४९॥

धात्रीकृमिघ्नासनमारचूषेम् सतैलसर्पिमधुसोहरेणुः ।

निषेवमाणस्य भवेच्चरस्य तारुस्थनावण्यसविप्रनष्टम् ॥१५०॥

लोहं रजो वेल्लभवं च सर्पिः शीघ्रद्रुतं स्थापितमब्दमावन् ।

सामुद्रके बीजकसारकृते निहन् वली जीवति कण्ठके ॥१५१॥

विहङ्गभङ्गातकनागराणि येऽग्रन्ति सर्पिमधुसंयुतानि ।

ज्वरानदीं रोगतरङ्गिणीं ते श्लावण्ययुक्ताः पुरुषास्तुरन्ति ॥१५२॥

अदिरासनयूपभावितायास्त्रिफलाया घृतमाक्षिकप्रुतायाः ।
 नियमेन नरा निषेवितारो यदि जीवन्त्यरुजः किमत्र चित्रम् ॥१५३
 शीजकस्य रसमङ्गुलिहार्यं शर्करामधुघृतं त्रिफलां च ।
 शीलघृतं पुस्येषु ज्वरता स्वागतापि विनिवर्तत एव ॥१५४

• पुनर्नवसार्द्धफलं नवस्य

पिष्टं पिबेद्यः पचनार्द्धमासम् ।

भासद्वयं तत्त्रिगुणं समां वा

जीर्णोऽपि भूयः स पुनर्नवः स्यात् ॥ १५५ ॥

भूर्वाहृहृत्क्षुभ्रस्तीबलानानुशीरपाठासनसारिवाणाम् ।
 कालानुसार्यागुरुचन्दनानां वदन्ति यौनर्नवमेव कल्पम् ॥१५६
 शतावरीककुकुषायसिद्धं ये सर्पिरश्नन्ति सिताद्वितीयम् ।
 तान् जीविताध्वानमभिप्रपन्नान् विप्रलुम्बन्ति विकारचौराः ॥१५७
 शीताश्रमन्यापचसार्द्धमास घृतेन तैलेन सुखाम्बुना वा ।
 कृष्यस्य पुष्टिं, वपुषो विधत्ते बालस्य सस्यस्य यथा सुदृष्टिः ॥१५८
 दिने दिने कृष्णतिलप्रहृष्टं समश्रुतां शीतजन्मानुपानम् ।
 घोषः शरीरस्य भयत्वनन्वो हृदीभवत्पामरणाच्च दन्ताः ॥१५९
 शूर्पं शदं द्रानलकाष्ठतानां लिहन् ससर्पिर्नधुभागमित्यम् ।
 हृपः शिरः यान्तविकारदुःखः समाः गतं जीवति कृष्णकेशः ॥१६०
 सार्द्धं तिनैरामलकानि छयै रघाणि संक्षुभ्य हरीतकीर्षा ।
 येऽप्युर्मधूरा इव ते मनुष्या रम्यं परीषाममवाप्नुवन्ति ॥१६१
 शिलाजतुघोद्रमिहृद्सर्षिर्लोहामवापारदताप्रभक्षः ।
 आपूर्यते दुर्बलदेहभातुस्त्रिपक्ष रात्रेच यथा यथाहः ॥१६२॥
 ये माममेकं स्वरसं पिबन्ति दिने दिने च्छरजःसमुत्थम् ।
 चौराग्निस्तो बलपीब्युक्ताः समाः गतं जीवितस्य प्रुवन्ति ॥१६३

मासं वचामप्यपसेवमानाः क्षीरेण तैलेन घृतेन वाऽपि ।
 भवन्ति रक्षोभिरष्टशरूपा मेधाविनो निर्मलमृष्टशक्याः ॥१६४
 मण्डूकपर्णीमपि भक्षयन्तो भृष्टां घृते मासमनवमद्याः ।
 जीवन्ति कामं विपुलं प्रगल्भास्ताकस्थलायप्रगुणोदयन्याः ॥१६५
 माद्रन्नीत्रिफलान्मोक्षपत्रपञ्चाशतीकृतम् ।

मार्कण्डेयस्वरुने षष्ठ्या गुटिकाणां प्रतत्रयम् ॥१६६॥

छायाविशुद्धं गुटिकाण्डमद्यात् पूर्वं समस्तामपि तां क्रमेण ।
 भजेद्द्विरक्तः क्रमशच मण्डं येयां विनेषीं रमकोटनं च ॥१६७
 सर्पिः क्षिग्धं मासमेकं यतात्मा मासादूर्ध्वं सर्वथा चैरुत्तिः ।
 यक्ष्यं यथात् सर्वकागं त्यज्जीर्णं वर्षेणैवं योगनिबोपयुञ्जयात् ॥१६८
 भवति विगतरोगी योऽप्यमाध्यामयार्त्तः

प्रवन्पुरुषकारः शोभते योऽपि हृष्टः ।

उपचितपृथुनातयोत्तनदादियुक्त-

स्तकण इव समानां षष्ठ जीवेच्छतानि ॥१६९॥

गायत्रीगिरिशिङ्गिपासगिदायेसाक्षकारुष्करान्
 पिट्टाटाटगसङ्ग, पेऽभसि धृतान् खण्डैः सङ्गापीमयैः ।
 पाथे लोहमये त्रह रविकरैरानोदयन् पाचयेद्
 पानौ वागुसटो मनोहृशुक्लं पादस्थितं तत्पथेत् ॥१७०॥

पूतभ्यांगः क्षीरतोऽंगभ्यांगी

भार्द्राविर्यासाद् षो वरावाप्रयोऽंगः ।

प्रगायतारयेह हैयद्रवीना

देकीलक्षितत् मापयेत् संशुतोद्वैः ॥१७१॥

विमलपुष्टमितामधुभिः पूय-

शुतनयुगनिदं दष्टि वा घृतम् ।

स्वस्वभोजनपानमिच्छितो

: भवति ना पलशः परिशीलयन् ॥ १७२ ॥

श्रीमान्निर्दुत्तपाम्पा वनमहिषबलो बालिवेगः स्थिराङ्गः

क्रिप्रैर्भृद्वाङ्गनीलैर्मधुसुरभिमुखो नैकयोषिन्निषेवी ।

बाह्मिधाधीसच्छह. सपट्टुहृतवहो मासमात्रोपयोगाद्

धत्तेऽसौ नारसिंहं वपुरनलग्निस्रातसधामीकराभम् ॥१७३॥

अत्तारं नारसिंहस्य व्याधयो न स्मृशन्त्वपि ।

अक्रौञ्चलभुजं भीता नारसिंहमिवागुराः ॥ १७४ ॥

अङ्गप्रवालानसुनैव भृष्टान् घृतेन यः खादति बन्धितात्मा ।

विद्युद्बकोष्ठोऽसनसारसिद्धदुम्भानुपस्तत् कृतभोजनार्थः ॥१७५॥

नासोपयोगात् ससुखी जीवत्वप्यतद्वयम् ।

शृण्वति सकृदप्युक्तमविलुप्तश्रुतीन्द्रियः ॥ १७६ ॥

अनेनैव च कल्पेन यस्तैसमुपयाजयेत् ।

तानेयाप्नोति स गुणान् कथकेयय जायते ॥ १७७ ॥

उक्तानि शक्यानि फलान्वितानि गुणानुरूपाणि रसायनानि ।

मृदानुशंसान्यपि चापराणि प्रात्यादिकृष्टानि न कीर्तितानि १७८

रसायनविधिश्च शाब्दाविरन् व्याधयो यदि ।

यथास्वमीपथ तथा कार्यं मुक्ता रसायनम् ॥ १७९ ॥

सत्वयादिनमक्रोधमध्मात्मपवणेन्द्रियम् ।

शान्त सदृष्टनिरतं विद्याश्रित्वरसायनम् ॥ १८० ॥

गुणैरेभिः समुद्दिप्तः सेवते यो रसायनम् ।

स निवृत्तात्मा दीर्घायुः परत्रेह च भोदते ॥ १८१ ॥

शाश्वतानुसारिणी चर्वा पित्तश्या. पार्श्ववर्तिनः ।

दुग्धिरणस्रिताद्यैषु परिपूर्णं रसायनम् ॥ १८२ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ।

अथातो वाजीकरणाध्यायं व्याख्यास्यामः ।
 वाजीकरणमन्विच्छेत् सततं विषयी पुमान् ।
 तुष्टिः पुष्टिरपत्यं च गुणवत्तत्र संश्रितम् ॥ १ ॥
 अपत्यसन्तानकरं यत् सद्यः संप्रहर्षणम् ।
 वाग्नौ वाऽतिबलो येन यात्यप्रतिहतोऽङ्गनाः ॥ २ ॥
 भवत्यतिप्रियः स्त्रीणां येन येनोपधीयते ।
 तद्वाजीकरणं तद्धि टेहम्योजंस्करं परम् ॥ ३ ॥
 धर्म्यं यशःप्यमायुष्यं लोकाद्द्वयभावनम् ।
 अन्मोटासङ्गे ब्रह्मचर्यमेकान्तनिर्मलम् ॥ ४ ॥
 अल्पमत्स्यस्य तु क्रोशेर्माध्यमानस्य रागिणः ।
 शरीरद्वयराशयं वाजीकरणमुच्यते ॥ ५ ॥
 कल्पस्योदप्रवयमी वाजीकरणमेविनः ।
 सर्वेष्वतुष्वहरहस्यं वायो न निवार्यते ॥ ६ ॥
 अथ स्निग्धविशुद्धानां निरुद्धान् सानुवासनान् ।
 घृततेनरमघोरगर्भराक्षोद्गसयुतान् ॥ ७ ॥
 योगयिथोजयेत् पूर्वं क्षीरमांसरमागिनम् ।
 ततो वाजीकरणं योगान् शुक्रापत्यविवहेनान् ॥ ८ ॥
 पश्चाद्यः घृताकुसुमः फलेन रक्षितो द्रुमः ।
 यथेक्यैकगान्धय निरपत्यस्तथा नरः ॥ ९ ॥
 गन्धमदनमथतवचनं धूलिधूमरम् ।
 पपि सापाविसमुखं द्रव्यान्नादकारकम् ॥ १० ॥

अपत्यं तुल्यता केन दर्शनस्पर्शनादिषु ।
 किं पुनर्यद्यशोधर्ममानथीकुलं वहेतम् ॥ ११ ॥
 शहकावे यथाशक्ति तृष्ययोगान् प्रयोजयेत् ।
 शरेक्षुकुशकाशानां विदार्या वीरणस्य च ॥ १२ ॥
 मूलानि फण्टकार्याद्य जीवकर्षभकी बलाम् ।
 मेदे हे हे च काकोत्थी शूर्पपखैर्गतावरीम् ॥ १३ ॥
 अत्रगन्धामतिबलामात्मगता पुनर्नवान् ।
 वीरां पयस्यां जीवन्तोमृद्धिं राक्षां त्रिकण्टकम् ॥ १४ ॥
 मधुकं शालिपर्णी च भागां श्लिषलिकान् पृथक् ।
 नापाणामाढकं चैतद् दिद्रोणे साधयेद्वपाम् ॥ १५ ॥
 र्भेनाढकगणेषु पक्षेत्तेन घृताढकम् ।
 द्रवां विदारीधात्रोक्षुरसानामाढकाढकम् ॥ १६ ॥
 घृताघतुर्गुणं वीरं पेयाणोमानि चावपेत् ।
 वीरां स्वगतां काकोत्थी वटीं फल्गूनि पिप्पलीम् ॥ १७ ॥
 द्राक्षां विदारीं मृजूरं मधुक्कानि गतावरीम् ।

सोऽधमात्रमतः खादेत् यस्य रामायत गृहे ।
 सात्त्वगुप्ताफलान् घीरे गोधूमान् साधितान् हिमान् २२
 मापान्या सष्टतचौडान् खादन् गृष्टिपयोऽनुपः ।
 जागर्त्तिं शत्रिं सकलामन्त्रिन्- खेदयेत् स्त्रियः ॥ २४ ॥
 वस्ताण्डसिद्धे पयसि भावितानसकृत्सिखान् ।
 यः खादेत्सहितान् गच्छेत् स्त्रीयतमपूर्त्नवत् ॥ २५ ॥
 चूर्णं विटार्या बहुशं च्यरमेनेव भावितम् ।
 घौद्रसर्पियुतं लीढा प्रमदाशतमृच्छति ॥ २६ ॥
 कृशाधावीफलरजः च्यरमेन सुभावितम् ।
 शकैरामधुसर्पिभिर्लीढा योऽनु पयः पिबेत् ॥ २७ ॥
 स नरोऽग्नीतिवर्षोऽपि युदेव परिह्वयति ।
 कर्पे' मधुकर्णस्य घृतघौद्रसमन्वितम् ॥ २८ ॥
 पयोऽनुपानं यो श्लिष्टादित्वयेगः स ना भवेत् ।
 कुम्भीरगुद्रा यः कम्पमास्तोष्य पयसा पिबेत् ॥ २९ ॥
 मिताष्टतपयोऽवानो स नारीषु वृषावतं ।
 यः पयस्यां पयः सिद्धां खादेत्पुष्टताम्बिताम् ॥ ३० ॥
 पिबेदाश्वयणं चानु घीरे न चयमेति सः ।
 अयंगुप्ते चुरकयोर्वीत्रचूर्णं सशकैरम् ॥ ३१ ॥
 धारोऽनं नरः पीत्वा पयसा रामभायते ।
 लघटाचूर्णमप्येवं नतावर्षापि बीजयेत् ॥ ३२ ॥
 चन्द्ररश्मिं दधिमेरुं नमितं घटिषौदनम् ।
 घटे सुमार्चितं भुज्जा हृष्टोऽपि तदप्यायते ॥ ३३ ॥
 गृष्टे चुरमापाज्जगुमादोचयतापरीः ।
 त्रिदन् चोरेषु बीर्षोऽपि गच्छति प्रमदाशतम् ॥ ३४ ॥

यत्किञ्चिन्नाधुरं किञ्चं हृत्क्षयं बलवर्धनम् ।

मनसो हर्षं यच्च तत्कर्वं हृष्यमुच्यते ॥ ३५ ॥

द्रव्यैरेव विधैस्तस्माद्वर्षितः प्रमदां व्रजेत् ।

प्राक्तवेगेन चोदीर्णः स्त्रीगुणैश्च प्रहर्षितः ॥ ३६ ॥

मैश्याः सर्वेन्द्रियसुखा घर्मकल्पद्रुमाद्बुराः ।

त्रिययातिशयाः यत्र शराः कुसुमधन्वनः ॥ ३७ ॥

इष्टा ह्येतेकयोऽप्ययो हर्षप्रोतिकाराः परम् ।

किंपुनः स्त्रीशरीरे ये सङ्घातेन प्रतिष्ठिताः ॥ ३८ ॥

नामापि यस्या हृदयोक्तयाच यां पश्यतां हस्तिरनाप्तपूर्वा ।

सर्वस्त्रिधाकर्षणपाशभूतां कान्तानुवृत्तिव्रतदीक्षितां वा ॥ ३९ ॥

कलाविलासाङ्गवयोधिभूपाशुचिः सलज्जा रङ्गसि प्रम्लभा ।

प्रियवदा मुखमनःशय्या वा सा स्त्री हृष्यत्याय परं नरस्य ॥ ४० ॥

शाचरश्च सङ्गलां रतिवद्योः कामशास्त्रविहितामनवद्याम् ।

देशकाङ्गबलशत्रयपुरोधाद्वैद्यतन्त्रममबाह्यविरुद्धाम् ॥ ४१ ॥

अभ्यन्तनोद्धर्तनसेकगन्धस्यक्तपत्रभ्राभरणप्रकाराः ।

गान्धर्वशाव्यादिकयाप्रवोणाः समस्तभावा यमया वयस्याः ४२

दीर्घिका स्वभवनास्तनिविष्टा पश्चिग्मधुमक्षविहङ्गाः ।

नीलसानुगिरिकूटनितम्बिकातनानि पुरकण्ठगतानि ॥ ४३ ॥

हृष्टिसुखां विविधां तद्वजातिः श्रोत्रसुखः कलकौकिलनादः ।

अङ्गसुखार्त्तुवगेन विभूषाषित्तपुरः सकलः परिवारः ॥ ४४ ॥

ताम् नमस्कृत्यैव कान्ता कान्ता निशा शशाङ्गाः ।

यद्यत्र किञ्चिद्विष्टं मनसो घालीकरं तत्तत् ॥ ४५ ॥

मधुमुखमिव सात्वतं प्रियायाः कनरुपना परिवादिनी प्रियेव ।

कुसुमपयममोरमा च मया किसलचिनी लतिवैव पुष्यताया ॥ ४६ ॥

देशे शरीरे च न काचिदतिरिक्तैषु नाभ्योऽपि मनोविधातः ।
 वाजोकराः सन्निहिताश्च योगाः कामस्य कामं परिपूरयन्ति ४७
 मुस्तापर्पटकं ज्वरे हृदि जलं मृद्गृष्टलोष्टोद्भवम् ।
 साजाच्छर्दिषु बस्तिभेषु गिरिजं मेहेषु धात्रीनिशे ।
 पाण्डौ श्रेष्ठभयोभवानिलकफे ग्रीहामये पिप्पली
 सन्धाने कृमिजा विषे शुकतरुर्मंदोऽनिले गुग्गुलुः ॥४८॥
 हृषीऽस्रपित्ते कुटजोऽतिभारे भक्षतकोऽर्गःसु गरेषु हिम ।
 स्थलेषु तार्क्ष्यं कृमिषु कृमिघ्नं शोषे सुराच्छागपयोऽनु मांसम् ४
 अन्ध्यामयेषु त्रिफला गुडूची वातासुरोगे मधितं शहिष्याम् ।
 कुठेषु सेव्यः खट्विरस्य सारः सर्वेषु रोगेषु शिलाह्वयं च ॥५०॥
 उन्मादं हृतमनयं शोकं मद्यं विसंस्कृतिं श्राद्धी ।
 निद्रानामं शीर जयति रमाला प्रतिश्यायम् ॥ ५१ ॥
 मांसं कांश्यं लशुनः प्रभक्षनं स्तब्धमात्रतां खेदः ।
 शुद्धमक्षर्याः खपुरो नस्यां स्कन्धांसबाहुरजम् ॥ ५२ ॥
 नवनीतखण्डमर्दितमीष्टं सूत्रं पयस्य हृन्त्युदरम् ।
 नस्य मूर्ध्नि विकारान् विद्रुधिगचिरोत्थमस्रविस्तारः ॥५३॥
 नस्यं कदलमुखजां नस्याञ्जनतर्पणानि नेत्ररुजः ।
 हृत्त्वं शीरहृते मूर्च्छां शीताम्युमारुतच्छायाः ॥५४॥
 समशुक्लार्द्रं कमात्रा मन्त्रे वद्धी शमे सुरा खानम् ।
 दुःखसहत्वं स्येयं व्यायामो गोक्षुद्धितः कृच्छ्रे ॥५५॥
 कासे निदग्धिका पार्श्वशूले पुष्करजा जटा ।
 वयसः स्यापने धात्री त्रिफला गुग्गुलुर्त्रये ॥ ५६ ॥
 बस्तिर्वातविकारान् पैत्तान् शकः कफोद्भवान् वमनम् ।
 शीघ्रं जयति यत्सासं सर्पिः पित्तं समीरणं तैलम् ॥५७॥

इत्यग्रं यत् प्रोक्तं रोगाणामीषध शमायालम् ।

[नद्देशकालबलतो विकल्पनीयं यथायोगम् ॥ ५८ ॥

इत्यादिवादागमय्यार्धसूत्रं तत्कृतानां पेशलानामवसः ।

भेडादीनां सन्नतो भक्तिमन्त्रः पप्रच्छेदं संशयानोऽग्निवेशः ५९

दृश्यन्ते भगवन् । कीचिदात्मवन्तोऽपि रोगिणः ।

द्व्योपस्थावसम्पन्ना बृहवैद्यमतानुगाः ॥ ६० ॥

धीयमाणामयप्राणा विपरीतास्तथापरे ।

द्विताद्वितविभागस्य फलं तस्मादनिश्चितम् ॥ ६१ ॥

किं शक्तिं यास्तन्नश्चिति कल्पयतोऽग्निवेशमुख्यस्य ।

शिष्यशण्ड्य पुनर्वसुराचर्यौ कात्स्न्यं तस्मात्त्वम् ॥ ६२ ॥

न चिकित्साऽचिकित्सा च तुल्या भवितुमर्हति ।

विनापि क्रिययाऽस्वास्थ्यं गच्छतां षोडशांशया ॥ ६३ ॥

आतद्वपद्ममनानां इत्यालम्बो भिषग्जितम् ।

धीयित त्रियमाणानां सर्वेषामेव त्रीपधात् ॥ ६४ ॥

नष्टुपायमेषन्ते सयं रोगा न चान्द्रया ।

उपायसाध्याः सिद्ध्यन्ति नाद्वैतद्वैतमान् यतः ॥ ६५ ॥

अप्येधीपाययुक्तस्य धीमती जातुचित् क्रिया ।

न सिद्धे द्वैवैशुल्याद्य त्विद्य षोडशात्मिका ॥ ६६ ॥

कस्यासिद्धोऽग्नितीयादिष्वेदस्तथादिकर्मणि ।

न प्रीणनं कर्मनं वा कस्य चौरगणेषुकम् ॥ ६७ ॥

कस्य मापात्मगुप्तादौ हृष्यन्ते नास्ति भिययः ।

विष्णुवफरणापेयो कस्य संशयितो यथे ॥ ६८ ॥

विषं कष्टं चरां याति मन्ततन्त्रविवर्जितम् ।

प्राप्तः कस्यतां प्रप्राहते रोहिषिकादिषु ॥ ६९ ॥

अपि चाकालमरणं सर्वसिद्धान्तनिश्चितम् ।
 महतापि प्रयत्नेन वाच्यं तां कथमन्यथा ॥ ७० ॥
 चन्दनाद्यपि दाष्टादौ रुढमागमपूर्वकम् ।
 शास्त्रादेव गतं सिद्धिं ज्वरे सङ्घनतं ह्यम् ॥ ७१ ॥
 चतुष्पाद्गुणसम्पन्ने सम्यगास्तौ च योजिते ।
 ना कथा व्याधिनिर्घात विधिर्विक्ता चिकित्सते ॥ ७२ ॥
 एतच्च मृत्युपाशानामकण्ठे छेदनं दृढम् ।
 योगोत्प्राप्तिसतभीताना रक्षासूत्रमसूत्रकम् ॥ ७३ ॥
 एतच्च दमृतं साक्षाज्जगत्यावासवर्जितम् ।
 याति ह्यात्माहलत्वं च सद्यो दुर्भाजनास्थितम् ॥ ७४ ॥
 अज्ञातशास्त्रसद्भावान् शास्त्रनात्रपरायणान् ।
 त्वजेद्दूराद् भिषग्पाशान् प्राशान् वैयस्वतान्निव ॥ ७५ ॥
 भिषजा साधुवृत्ताना भद्रमागमशालिनाम् ।
 अभ्यस्तकर्मणा भद्रं भद्रं भद्राभिलाषिणाम् ॥ ७६ ॥
 इति तन्त्रगुणैर्युक्तं तन्त्रदापविवर्जितम् ।
 चिकित्सा शास्त्रमखिलं व्यापठा परितः स्थितम् ॥ ७७ ॥
 विमुलामलविज्ञानमहासुनिमतानुगम् ।
 महासागरगम्भीरसंघादार्थोपलक्षणम् ॥ ७८ ॥
 अष्टाङ्गवैद्यकमहोदधिमन्यनेन
 योऽष्टाङ्गसंघमक्षाम्तरायिरातः ।
 तस्मादनल्पफलमप्यसमुद्यमाना
 प्रीत्यर्थमेतदुदित पृथगेव तन्त्रम् ॥ ७९ ॥
 इदमागमसिद्धत्वात् प्रत्यक्षफलदर्शनात् ।
 मन्त्रवत् सम्प्रयोक्तव्यं न मीमांस्यं कथञ्चन ॥ ८० ॥

दीर्घजोवितमारोग्यं धर्ममर्घं सुखं ययः ।

पाठावबोधानुष्ठानैरधिगच्छत्यतो ध्रुवम् ॥ ८१ ॥

एतत् पठन् संग्रहबोधशक्तः स्वस्थस्तकर्मा भिषगप्रकम्प्य ।

शूकाप्रयत्यन्यविशालतल्लक्षताभियोगान् यदि तत्र चित्रम् ८२

यदि चरकमधोते तद् ध्रुवं सुश्रुतादि

प्रणिगृहितगदानां नाममात्रेऽपि वाह्यः ।

अथ चरकविहीनः प्रक्रियायामखिन्नः

किमिह खलु करोतु व्याधितानां वराकः ॥ ८३ ॥

अभिनिवेशवशादभियुज्यते सुभणितेऽपि न वो दृढमूढकः

पठतु यत्नपुरः पुरुषायुप्र स खलु मैद्यकमाद्यमनिर्विदः । ८४

वाते पित्ते श्लेष्मशान्तौ च पच्यं तैलं सर्पिर्मांसिकञ्च क्रमेण ।

एतद् ब्रह्मा भापते ब्रह्मजो वा का निर्मन्ते वक्तृभेदोल्लिखति

अभिधाहवशात् किंवा द्रव्यशक्तिर्निगिष्यते ।

अतो मत्सुरसुत्पद्य नाध्यस्त्रमवलम्ब्यताम् ॥ ८६ ॥

ऋषिप्रणीते प्रीतिचेन्मुक्ता चरकसुश्रुतौ ।

भेदाद्याः किं न पठान्ते तस्माद् याद्यं सुभाषितम् ॥ ८७ ॥

हृदयमिव दृढयमेतत् सर्वायुर्वेदवाङ्मयपयोधेः ।

दृष्ट्वा यच्छुभमाप्तं शुभमस्तु परं ततो जगतः ॥ ८८ ॥

इति श्रीसिद्धगुप्तसुगुणानन्दविरचितायामष्टाङ्गहृदय-

संहितायामुत्तरस्थानं समाप्तम् ।

अथैव टीकायामाश्न प्रयोगांशाश्च ।

२० नक्षत्र वासांशुद्वयेन ।

त्तरीय ऐतरेय श्वेताश्वतर
 षट्) सभापत्र सटीक २
 इदारण्यक सटीक सभाष्य १०
 श्रुत वैद्यक ४
 अर्द्धधर (वैद्यक) १
 गानपञ्चविंशति ॥०
 यज्ञानुदर्शन (सभाष्यसटीक) ४
 अतन्त्रविशेषक (बौद्धाधिकार) २
 उक्तिशोधनिपत्र १
 उपमान चिन्तामणि १०
 नागानन्द नाटक १
 पूर्णप्रसन्न दर्शनम् सभाष्य २
 चन्द्रशेखरचम्पू काव्य २
 रामवेदस्य मन्त्र माञ्जुष्यम्
 (भाष्य सहितम्) २
 रामवेदस्य प्यारण्यसंहिता
 याचार्य्यं कृत भाष्यसंहिता १
 इगालभञ्जिकानाटिका सटीक १
 कारण्डव्यूह (बौद्धशास्त्र) २
 कुवलयानन्द अलङ्कारसटीक १
 मियदर्शनानाटिका सटीक ॥
 पारसत ध्याकरण सटीक
 पूर्वाङ्गम् १।
 रासवदत्ता सटीक २
 (कालिदास कृत) पुष्पवाच-
 विज्ञास काव्य सटीक ४
 महिष मत्तकम्, पदारविन्द
 म्, स्तुतिमत्तकम्, मन्द
 मत्तकम्, मन्त्रविशतकम् १

८। नैषधचरितम् टीका सहित १०
 ८२ चन्द्रालोक प्राचीन अलङ्कार ४
 ८३ वीरभिलोदय (मृत्तिशास्त्र) १०
 ८४ भावप्रकाश (वैद्यक) १०
 ८५ प्रबोधचन्द्रोदय नाटक सटीक २
 ८६ अन्वयराघवनाटक (सुरारिजित) २
 ८७ दैवतशास्त्रसभाष्य १
 ८८ षड्विंशत्माञ्जुष्यम् सभाष्य १
 ८९ गीताशा परिभाषा ॥०
 ९० अर्थस्युह (गीताशास्त्रीगीताशा) ॥
 ९१ रघुवग् सटीक १॥०
 ९२ मेघदूत सटीक १॥०
 ९३ ईश्वरनिर्घणम् १
 ९४ ईश्वरास्तुतानधिनामणि
 (महर्षीगोपाध्याय कृत) १
 ९५ न्यायदर्शन सभाष्य संहति २॥०
 ९६ सटीक बालभोजिरामायण
 बालकाण्डस्य प्रथमाधि-
 क्षपप्रति सर्गपर्यन्तम् १
 ९७ सटीक बालभोजिरामायण
 बालकाण्डस्य अष्टमप्रति सर्गाधि-
 क्षपप्रति सर्गं पर्यन्तम् २
 ९८ मदनपावनविषण्टु (वैद्यक) १
 ९९ सङ्कतशिक्षामञ्जरीप्रथमभागा
 १०० सङ्कतशिक्षामञ्जरीद्वितीयभाग १
 १०१ साहित्यदर्पणम् (चक्रवर्ती) १॥०
 १०२ श्रीहर्षचरित वाचस्पत्यकृत २
 १०३ अमरकोश ॥०
 १०४ वेदान्तसूत्र महाराचार्य्यं कृत
 यादौरेकभाष्य तथा गोविन्द-